şevket süreyya aydemir

İKİNCİ ADAM

III. CİLT 1950-1964

REMZİ KİTABEVİ

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR

İkinci Adam

Üçüncü ve Son Cilt

(1950 - 1964)

REMZİ KİTABEVİ

İKİNCİ ADAM. CİLT III / Şevket Süreyya Aydemir

ISBN 978-975-14-0037-6
ISBN 978-975-14-0035-X (Tk.)

BİRİNCİ BASIM: Mart 1968
DOKUZUNCU ÖZEL BASIM: Mart 2011

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-Istanbul
Tel (0212) 282 2080 Faks (0212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: MORPA Ofset (0212) 886 5213

ÖNSÖZ

SON CİLT :

İkinci Adam'ın üçüncü ve son cildini veriyoruz. 14 mayıs 1950 seçimlerinin sonucu ile başlayan bu cilt, 21 şubat 1964'te, İsmet İnönü'ye yapılan suikast sahnesiyle bitecektir. Yani bu ciltte, bu iki tarih arasındaki koşullar, olaylar ve atmosfer içinde İnönü'nün hayat hikâyesi ve bu hikâyenin mihveri etrafındaki devrin olayları izlenecektir. 24 şubat 1964'ten sonraki olaylar ve sorunlar, bizim *İkinci Adam* için üç ciltlik planın dışındadır. *İkinci Adam*'ın üç cildi ile Millî Kütüphanemize, ilerideki kuşakların da az çok yararlanabileceği bir eser sunmuş olduğumuza inanıyoruz...

Gerçi hiçbir eser tam ve mükemmel değildir. Çünkü, her eser nihayet, o eseri verenin yazı, terkip ve değerlendirme gücünü yansıtır. Bu yansıtmada ise elbette ki, o yazarın olanakları, inceleme ve derleme yöntemi ile eğilimleri ve dünya görüşü egemen olacaktır. Bu yöntem, olanak, eğilim ve dünya görüşü bahislerinde ise, yazarlar ve kuşaklar elbette ki farklı ölçülere sahip bulunacaklardır. Bu nedenle, İnönü gibi tarihî bir şahsiyetin hayat hikâyesini tahlilde, dün olduğu gibi bugün ve yarın da fikirler, görüşler ve kalemler ayrı ayrı açılardan, ayrı ayrı yönlerde işleyeceklerdir. Ayrı hükümlere bağlanan ayrı yapıtları ortaya sereceklerdir. Evet, ayrı yapıtları diyoruz. Ama şu şartla ki, bu eserler, eser niteliğini ve değerini taşımalıdırlar. Yani koşullar, olaylar ve bu olayların içinde geçtiği atmosfer, bu eserlerde yüzyıllardan beri yerleşmiş olan yazı ahlâkının ve yazar kişiliğinin gerektirdiği ciddiyetle ifadesini bulmalıdır. Hükümler elbette ki çeşitli olabilir. Ama bu hükümler sübjektif meyillerimize, küçük ve değersiz duygu veya arzularımıza göre değil, objektif ölçülere, gerçeklerin emrine göre değerlendirilmelidir... Aksi halde o eser, eser vasfını taşımaz...

Sonra şunu da kaydetmeliyim: Her yapıtın tartışılması mümkündür. Ama bu münakaşa çerçevesinde şübjektif hisler değil, objektif ölçüler hâkim olmalıdır. Yoksa, tartışma olanağı daha başlarken biter. Nitekim *İkinci Adam* için de çeşitli yazılar yazılmıştır, çeşitli sözler söylenmiştir. Fakat bunların içinde, üzerinde durulmaya değer olanlar kadar, üzerinde durulmayacak olanlar da vardır. Çünkü, evvelâ *İkinci Adam* bir tartışma yapıtı değildir. Sonra da, tartışmaya zemin olacak konu üzerinde görüşler ve hükümler ayrı olsa da, az çok müşterek bir değer zemini bulmalıdır. Kaldı ki, bunların ve bunlara benzer konuların aydınlanışı bu ciltlerde; koşulların ve olayların ortaya serilmesiyle zaten yerini almış bulunmaktadır...

***

ŞİKÂYETSİZ ADAM :

İkinci Adam - İnönü'nün bu üçüncü son cildinde, 14 mayıs 1950 seçimlerinin sonuçları ile 21 şubat 1964 suikast olayı arasındaki devrin hikâyesi ele alınmıştır demiştik. Bu evre, yakın tarihimiz için önemli olan başlıca iki devreyi kendi içinde toplar: D.P.'nin 10 yıllık iktidarı ve 27 Mayıs İhtilâli ile sonrası... Bu iki devre yakın tarihimizin incelenmesinde gerçekten önemli bir yer alacaklardır. Bunlardan 27 Mayıs İhtilâli D.P. iktidarının hem sonu ve sonucu, hem de reaksiyonu ve antitezidir. Bu gelişmenin birleşimine gelince; bu birleşim, elbette ki şimdi yaşadığımız dikkate değer gelişmelerdir. Yani, D.P. ile başlayan, sözcülerini bulan, fakat hızla soysuzlaştırılan çok partili demokrasinin, 27 Mayıs'ın biraz da kendi kendini tahrip edişi ile, şimdi, içinde yaşadığımız çelişmeli bir sosyal rejime sürüklenmiş bulunuyoruz. Bu safhanın tahlili gerçi bizim bu kitabımızın planı dışındadır. Ama öyle sanıyorum ki ergeç, bu son gelişmenin sosyal, ekonomik ve politik yapısı ve problemleri üzerinde çok durulacaktır. Elinizdeki cildin çerçevesine bilhassa, D.P.'nin 10 yıllık iktidarı ile, onun reaksiyonu ve antitezi olan 27 Mayıs İhtilâli'nin girdiğini az önce kaydetmiştim. D.P.'nin 10 yıllık iktidarı deyince, bu rejimin koşulları, olayları kadar, başlıca kahramanlarının kişiliklerini de el-

bette ve kendi açımızdan canlandırmaya çalışacağız. Örneğin, bir Adnan Menderes, bir Celâl Bayar ve önde gelen başlıcaları, yalnız icra bakımından değil, ruh yapıları ile de bu kitapta işlenmeye çalışılacalkardır. Sonra da ihtilâlciler!.. Ama bütün bu olaylar ve gelişmeler içinde bizim konumuz en başta ve elbette ki İnönü olacaktır. Yenilgileri, direnişleri, ulaştığı başarıları veya ulaşamadığı hedefleri ile İnönü... Çünkü bizim yakın tarihimizde, *İkinci Adam*, İnönü'dür. Koşullar, olaylar ve bu olayların geçtiği atmosfer içinde bu ciltler, İnönü'nün hayat hikâyesidir. Onun hayata gözlerini açtığı andan başlayarak, bugün bile kendi mihveri etrafında dönüp giden enteresan hayat hikâyesi... Bu hikâyede o, daha 20 yaşında gizli bir ihtilâl cemiyetinin üyesi olarak siyasî hayata karışır. Sonra asker, Lozan'da Diplomat, sonra Hükümet Başkanı, Devlet Reisi ve nihayet Muhalefet Reisi olarak mücadelenin hâlâ içindedir...

Bu, kolay ve her insana müyesser olan bir yaşantı değildir. O kadar ki, bugün İnönü, artık hayat sahnesinden çekilmiş olduğu halde bile, basından, yayımdan, kentlere, köylere, en ücra yurt köşelerine kadar, her törende, her toplulukta, her çeşit sözcünün ve tartışıcının, hâlâ en canlı konusudur. Ya övgü, ya yergi, hattâ bühtân ve iftira sellerine hedef olarak... Böyle bir şahsiyetin diğer bir örneğini çağımızda bulamayız. O ise bütün bu rüzgârlar arasında sadece, bir Şikâyetsiz Adam olarak kaldı.

İşte şimdi biz, *İkinci Adam*'ın bu üçüncü cildinde, bu ufak tefek, fakat daima ayakta ve yenilmez, yıpratılmaz kalmış insanın hikâyesine devam edeceğiz...

BİRİNCİ KISIM

Yeni Adamlar

Zaman olur, toplum denizlerinde sular çalkalanır. Toplumun derinliklerinde uyuyan nice insanlar ve nice davalar su yüzüne çıkarlar. Bu denizlerin yüzünde yüzen nice şöhretler, nice davalar da suların dibine çökerler...

14 Mayıs 1950 seçimleri ile Türkiye, böyle bir Suların Çalkalanışı devrine girdi...

I

YENİ ADAMLAR

Evet; zaman olur, toplum denizlerinde sular çalkalanır. Toplumun derinliklerinde uyuyan nice insanlar ve nice davalar suyun yüzüne çıkarlar. Suların yüzünde yüzen nice şöhretler ve nice davalar da suyun dibine çökerler.

Toplumun bu çalkalanışı bir ihtilâl ile mi olur; yoksa toplumun kabuğunda nice zamanlardan beri sessiz sedasız biriken iç tepkiler, bir infilâk şeklinde olmadan, bu kabuğun çatlaması ile mi ortaya atar?.. Her ikisi de olabilir. Yani; ya sular çalkalanır ve toplum kabuğu, biriken güçlerin bir infilâkı ile şekil değiştirir. Bunların her ikisi de mümkündür. Yalnız toplumun kanunu şudur ki, bütün devirlerde ve bütün toplumlarda böyle hareketler, yani alttan gelen insanların ve davaların üste çıkışı, kaçınılmaz bir kanun halinde daima tekrarlanır.

1950 Türkiye'sinde, hem de normal seçimler yolu ile sular dalgalandı. Suların dibinden suların yüzüne yeni insanlar, yeni davalar çıktı. Evet, yeni insanlar ve yeni davalar! 1923'ten beri süregelen nizâm-ı âlem, bir başka nizâm-ı âleme döndü. Bu bir ihtilâl mi idi? Bir inkılâp mı idi? Gerçi bu yeni dalganın baş sözcüsü buna «14 Mayıs İnkılâbı» der. «Gelmiş, geçmiş inkılâpların en büyüğü, en manalı merhalesi» der (1). Fakat biz bu sözleri, olayın önemini küçültmeden, daha ziyade bir heyecan ifadesi olarak alabiliriz. Çünkü gelenlerle gidenler, hepsi de toplumun aynı üst tabakasındandılar. Aynı ülkenin, aynı seviyede, aynı alışkanlıkları olan, aynı cinsten insanları idiler. Ortada ne bir ihtilâl, ne de bir inkılâp vardı. Yalnız yeni bir dalga, yeni insanlar getiriyordu. Ama bu gelenlerin sosyal

(1) Adnan Menderes ilk hükümet programı nutkundan.

kaynakları ile gidenlerin kaynakları aynıydı. Yeni Adamlar, Yeni Mecliste, eski benzerlerinin yerlerini aldılar.

Başta gene kasaba ve şehir avukatları, kasaba ve şehir doktorları, yani Cumhuriyetten sonra eski kasaba ve şehir eşrafının yerini alan okur-yazar politikacılar vardı. Sonra gene emekli veya seçim için geçici olarak istifa etmiş valiler, genel müdürler, bürokratlar, birkaç emekli general, emekli subay... Sonra da bu kadronun asıl yerli mayası olan birkaç mahallî tüccar veya işadamları...

Gidenler de bunların benzerleri değil miydiler? Elbette benzerleriydiler. Toplum piramidinde aynı sosyal tabakaların, aynı dili, aynı davaları konuşan adamları. Tabiî ufak tefek lehçe farkları ile...

Ama bu gelenler gene de Yeni Adamlardılar. Bu sefer bu su yüzüne çıkışta, bu söz sahibi oluşta bir başkalık vardı. Bir zümreiçi mücadeleden, bir siyasî iç savaştan, gidenlerin hazırladığı seçim imkânları yolu ile geldiler. Ama, muzaffer olarak geldiler. Ve bu seçim zaferine, derhal geniş manalar verdiler: Beyaz İhtilâl! Bütün inkılâpların en önemlisi 14 Mayıs İnkılâbı!..

Eh, gidenler de İhtilâller ve İnkılâplar yolu ile gelmemişler miydi? Şu halde onlara karşı bu alanda da bir müşterek lügatla, aynı cinsten kelime bayrakları ile çıkmalıydı. Öyle de oldu...

*
**

BEYAZ İHTİLÂL

Beyaz İhtilâl yeni bir söz değildir. Kansız hükümet darbelerinde, yahut biraz daha genişçe fakat sınırlı ihtilâllerde bu sözler daima kullanılır. Çünkü Beyaz İhtilâl, nihayet kanlı izler bırakmayan siyasî değişiklikler olduğu için bu sözlerde herkes bir ferahlık payı bulur. Ama 14 mayıs 1950 seçimlerinde Türkiye'de olan, acaba bir Beyaz İhtilâl mi idi? Sanıyorum ki; evet! Gerçi kimse silâhlanmamıştı. Gerçi kimsenin kanı akmamıştı. Sokaklarda barikatlar kurulmadı. Ama Türkiye'de gene de bir önemli değişiklik oldu. Bu değişiklik, hem yalnız siyaset alanında yeni ölçüler getirmekle kalmadı. Hattâ sosyal yapıda da değişiklikler yaratabildi. «İmtiyazsız, sınıfsız, kay-

naşmış bir milletiz» marşının, hattâ gerçekler alanında tahakkuk ettirilmemiş olsa bile, sadece bir ülkü ifadesi olarak havada estiği günler artık çok arkada kalmıştı. Gerçi yeni Başvekil daha Meclisteki ilk nutkunda 1923-1950 idaresini «Müdahaleci bir Kapitalizm» olarak vasıflandırmıştı. Ama gerçekte Kapitalizm, Türkiye'de asıl şimdi başlıyordu. Hulâsa siyasî sahada olduğu gibi, sosyal yapıda da memleket çok şeylere gebeydi...

Zaten yapı da tam sıhhatte değildi. Halk denizinin derinliklerinde tedirginlikler vardı. Bir depreşme, hattâ bir baş kaldırış hali vardı. Çünkü bu yeni gelenler daha iktidara gelmeden, daha 1945-1950 arasındaki hazırlık mücadelelerinde, siyaseti halkın içine, memleketin ta uçlarına, yani halk denilen denizin derinliklerine kadar götürmeyi bilmişlerdi. Ve bu götürülen dalga, ulaştığı yerlerden manalı sesler veriyordu. Mustafa Kemal'in zuhuru ve İstiklâl Mücadelesi ile başlayan rejim, 1923'ten sonra Anayasa bakımından Liberal-Demokratik, fakat fiiliyatta insanüstü bir şefin varlığı ile Tek Şef, Tek Parti ve Otoriter Hükümet şeklinde gelişmişti. 1938'den sonra da aynı nitelikte yürüdü. İşte 27 yıllık bu iktidara 14 mayıs 1950'de halkın çoğunluğu, bilerek veya bilmeyerek veto demiş bulunuyordu. Yani *Kahramanlar devrinin,* artık, sonu gelmişti. *Kahramanlar devrinin* hakikaten sonuydu.

*
**

BÜYÜK AÇIKLAR

Ama Millî Mücadelenin zirveye çıkardığı Kahramanlar, tarihî şartların kendilerine emanet ettiği misyonu tamamlamışlar mıydı?.. Ve memleket, aşırı bir demokrasiye acaba hazır mıydı?

Gerçi İstiklâl Savaşı kazanılmıştı. Üstün bir idare ve direniş gücü isteyen Lozan Savaşı, bir hukuk başarısı ile sonuçlanmıştı. Saltanatın tasfiyesi, Cumhuriyetin kuruluşu, hilâfetin kaldırılışı, hem içeriye, hem dünyaya karşı büyük başarılardı. 1924 Anayasasının bu olup bitenleri kabul etmekten başka inkılâpçı bir dinamizm getirmeyen yapısına rağmen, çarkları birbirine fazla çarpmayan bir hükümet nizamı kurulmuştu.

Fakat ne var ki, İstiklâl Savaşının ve 1923'ün üzerinden çok zamanlar geçmişti. Köprülerin altından nice sular akmıştı. Yurtta sulh, cihanda sulh iyi bulunmuş ve uygulanabilmiş bir prensipti. Ama memleketin sosyal yapısında, iktisadî yapısında, vadedilenlerle başarılanlar arasında büyük açıklar vardı. Bu böyle olunca da, memleketin siyasî istidadı, 1923 ilkelerinden ister istemez başka istikametlerde olgunlaşmıştı. Tek Partinin bütün millete tercüman olduğu sanısı, kamu menfaatinin özel menfaatten üstün olduğu kanısı, Layiklik, İnkılâpçılık ve bunlara bağlı ilkeler, temellerinden sarsılmıştı. Hulâsa, hem İnkılâpların gelişme ve benimsenmesinde, hem de halkla hükümet münasebetlerinde, son yıllarda çatlaklar açılmaktaydı. Artık söz İnkılâpçının değil, kalabalığın olacaktı. Ve bu mukadder görünüyordu. 6 Ok, denebilir ki, gittikçe sahipsizleşiyordu. Gittikçe havada kalıyordu...

1945-1950 iktidarı ise, batı anlamında Demokratik bir seçime gitmek, bunun için yeni seçim kanunları getirmek, hulâsa kalabalıkların ve oy çoğunluğunun hürriyet ve hâkimiyetini müjdelemekte, bu gelişmeyi tamamlıyor, fakat aşırı bir Demokrasiye de yol açıyordu. Gerçi daha 1922'de «Köylü efendimizdir» denilmişti ama, köylü efendimiz olmamıştı. 1923-1950 arasında köyde, Aşar vergisinin kaldırılmasından başka, iktisadî alanda, ciddî bir hamle yapılamamıştı. Köyde bir refah ve sermaye birikimi yoktu. 1944-1945 içinde tamamlanan, yani daha harp içinde hazırlanan Sanayi, Ulaştırma, Ziraî gelişme, Gümrük, para üzerindeki programlar 1945'den sonra bir kenara atılmakla, C.H.P. harp sonrası hamle şansını da kaybetmişti. Bu bakımdan 1945-1950 arasında C.H.P. iktidarı D.P.'nin zaferine zemin hazırlamaktan başka bir şey yapmamıştı. Çünkü yeni seçimlere C.H.P. hiç bir şey vaat etmeden girmişti. Müzmin bir iktidar yorgunluğu C.H.P.'nin ve idarecilerinin üstüne sinmişti. İşte bu şartlar içindedir ki halkın çoğunluğu, oy çoğunluğuna dayanan yeni nizamın bayrağını kaldırarak; *Kahramanlar devrinin* hatırasına sert bir jestle «dur» diyebildi. İşte Adnan Menderes'in «Bütün inkılâplardan daha önemli olan 14 Mayıs İnkılâbı» dediği kansız ihtilâl buydu. Ama acaba bu nizam ne getirecekti?..

*
**

BAŞKA BİR NİZAM

Evet, 14 mayıs 1950 seçimlerinin sonu alınmıştı. İktidar değişti. Bu değişiklikte İnönü'nün daha 1946 seçimleri öncesinden başlayarak, hemen bütün çevresine rağmen ve neticeleri ne olursa olsun yürüttüğü Çok Partili Parlamento rejimine geçmek kararı, daima hatırlanacaktır. Bu karar; iç ve dış diğer etkenler arasında önemli bir faktör olarak ayrıca etkisini yapmıştır. Daha doğrusu, bu kitabın ikinci cildinde 1950 seçimlerini bu neticeye ulaştıran gelişmeleri incelerken özetlemeye çalıştığımız Politik-Psikolojik şartların da etkileri ile, 27 yıllık C.H.P. iktidarı artık yerini terketmişti. Çanlar D.P. için çalınmış ve Demokrat Parti bu davet sesleri altında iktidar tahtına geçmişti. Ama bu, sadece bir Parlamento olayı mı idi? Elbette ki hayır! Bu seçimlerin sonucu ile değişen, aynı zamanda bir zihniyet, hattâ bir seçimdir. Tek Şef, Tek Parti ve Otoriter Hükümet sistemi yerini; Çok Partili bir Demokrasinin oy çoğunluğuna, yani kalabalığın iradesine bırakıyordu. Bu nizam, eski rejimden başka bir nizamdı. Getirebileceği hava ve müeseselere göre, Türk toplumunun sosyal sıhhatine, ya ahenk, ya çelişmeler katacaktı...

*
**

TARİHÎ SORUMLULUKLAR

Fakat bir rejimden diğer rejime bu geçişte, hem eski iktidarı yöneten, yeni rejimi hazırlayanlar, hem yeni açılan bu yolda yürüyerek iktidar postuna varanlar; çok cepheli tarihî sorumluluklar yüklenmiş oluyorlardı. Gerçi İnönü ve C.H.P. bu yeni nizama yol açmakla, Batı anlamında bir Demokrasiye kendi rızaları ile yönelişin elbette ki dürüst ve cesur bir misalini vermek istemişti. Ama bunun yanında, eğer bu yeni rejim Türkiye'nin hayatî sorunlarına cevap vermez ve ona mutluluk yerine bir gün sosyal çatışmalar getirirse, bunun tarihî günahını da en başta, gene İnönü yüklenmiş oluyordu.

Demokrat Parti'ye ve yeni iktidar adamlarına gelince, elbette ki onlar da önemli sorumluluklar yükleniyorlardı. Eğer, kaderini elle-

rine aldıkları memlekette bu yeni rejim, millî mücadeleyle başlayan gelişmelere yeni hamleler vermezse, millî kurtuluş hareketinin getirdiği değerlere yeni değerler katmazsa, bunun tarih önünde sorumluluğu da, tabiî D.P. liderlerinin omuzlarına yüklenecekti.

Yani hiç olmazsa o güne kadar fethedilmiş siperleri geri kaptırmamak, halkçılığı halk içinde sosyal parçalanmalar ve aşırı sınıflaşmalar haline sürüklememek, ölü maziyi ve halkın şuuraltında uyuyan ilkel ve artık değersiz duygularını uyandırmamak, din, mezhep, tarikat kavgalarına yol açmamak lâzımdı. Ve nihayet D.P.'den önce de ne kadar darbelenmiş olsa bile, İnkılâpçı bir dinamizmi hiç olmazsa gençliğe hâkim kılmak şarttı. Din ayrı, Devlet ayrı kalmalıydı. Kalabalıklar, Aydını ve İnkılâpçıyı yutmamalıydı. Demagog, ıslahat adamının yerini almamalıydı. Ağa ve eşkıya Meclise girmemeliydi. Millî Mücadelenin hem hatırası, hem bir ilkesi olan kayıtsız şartsız bağımsızlık, yani dokunulamaz, yabancı kontrol kabul etmez bir vatan anlayışı hiç bir suretle zedelenmemeliydi.

İktisadî siyaset de ayrıca sakıncalar taşıyordu. Çünkü sosyal yapıda keskin sınıf farklılaşmalarına meydan verecek, bir iktisadî oligarşiye, kozmopolite, müsrif bir kapitalizme yol açmamak lâzımdı. Az gelişmiş, fakat gelişmeye muhtaç bir ülke olan Türkiye'de izlenecek kalkınma siyaseti mühimdi. Yatırımlarda kilit noktalarını devletin elinde bulundurmakla, türedi bir oligarşiye millî iktisadiyatın kontrolünü kaptırmamak usulleri çarpışacaktı. Çünkü bu oligarşinin, hem de yabancılarla elbirliği yaparak millî siyasette en güçlü söz sahibi olması ihtimali vardı. Bu ise, ta 1919'dan beri başlayan milletleşme çabasının bütün yönünü değiştirebilirdi.

Hulâsa, yeni iktidar için 1923-1950 devrinin fütühatını zedelemeden millî gelişmeye, çağın şartlarına uyan hamleler getirmek gerekiyordu. Az veya çok başarılı olsa da; dünya iktisat buhranları, dünya harpleri, iktisadî yalnızlık, sermayesizlik, cihazsızlık dolayısıyle bazı aksaklıklarla karşılaşmış olsa da, o güne kadar sadık kalınan bu gibi esaslardan yeni iktidar koparsa, yeni rejimin geleceği çeşitli ihtimallere gebe olabilirdi. Yani Türk Demokrasisi, içeriye ve dışarıya karşı birtakım olumsuz çelişmelere sürüklenebilirdi. Neticede ise, sosyal, ekonomik-politik bir kaosa pekâlâ sürüklenilebilirdi.

Bu da. Demokrasinin bir soysuzlaşması olurdu. Ve bu soysuzlaşmadan, en başta elbette ki yeni iktidarın kendisi ve onun liderleri sorumlu olurdu. Evet, böyle bir soysuzlaşmanın beklenmeyen akımlara yol açması mümkündü: Politika demagojiye dönebilirdi. Demagog; diktatör olabilirdi. Ticarî-iktisadî veya askerî bir oligarşi, memleketin mukadderatını karanlık yollara sürükleyebilirdi. Kısacası, Millî Kurtuluş Mücadelesinin, aslî fütuhatı kaybolabilirdi.

Halbuki Tek Şef ve Tek Parti rejimi; az gelişmiş bir ülke olan Türkiye'de, beklenilen teşkilâtlanmaya ve millî gücün her alanda seferber edilişine, planlı ve yeterli bir iktisadî kalkınmaya tamamen imkân verememiş olsa bile; siyasette demagojiyi ve iktisadî nizamda mutlu bir azınlığın diktası demek olan oligarşiyi dizginlemesini bilmişti. Bu da yeni ve daha düzenli gelişmeler için, elbette ki hazırlanmış bir zemindi. Bu hazırlanmış zeminin yeni iktidar tarafından menfî ve çelişmeci güçlere terkedilmemesi lâzımdı. Hulâsa 14 mayıs 1950 seçimlerinin neticesi, bu neticeyi bütün açıları ile ve çok cepheli değerlendirmek isteyenlerin kafalarında, bu soruları ister istemez canlandırıyordu...

Bütün bu sorunların düğümlerini ise ancak zaman çözecekti... Evet söz artık zamanındı. Bu düğümleri zaman içinde çözecek ve dile getirecek olanlar, elbette ve hepsinden önce, bu yeni nizamın baş sorumluluklarını yüklenen Yeni Adamlar olacaklardı. Bu Yeni Adamlar omuzlarına, taşınması güç yükler alıyorlardı. Yarın tarih içinde onların hatırası, ya kara bir çerçeve ile çevrelenecekti; yahut da onlar başarılarını, birer zafer kaftanı gibi omuzlarına giyeceklerdi...

***

BİR DÖNÜM NOKTASI

Evet, Yeni Adamlar omuzlarına hakikaten taşınması güç yükler almışlardı. Çünkü 1950 Türkiye'sinde iktidar değişikliği, bu değişikliğin Yeni Adamlara sağladığı iktidar, sadece bir Parlamento olayı anlamına sığmazdı. Ve bu yeni iktidar, sadece bir Parlamento çoğunluğu demek olamazdı. 14 mayıs seçimlerinin sonuçları bizim

yakın tarihimizde, aynı zamanda bir dönüm noktası teşkil ediyordu. İktidarın, oy çoğunluğuna dayanan bir Parlamento düzeni olduğu geleneğini bizde ilk defa onlar yerleştireceklerdi. O güne kadar Cumhuriyet Türkiye'sinde şekil bu değildi. Eski düzen, yani Tek Parti rejimi, yapısını ve havasını, 1946 seçimlerine rağmen 14 mayıs 1950'nin sonuçlarına kadar sürdürüp gidebilmişti. Ama artık söz, yeni nizamındı.

Sonra yeni iktidarın hesaba katacağı ve kararlarını alırken bu karar terazisinin kefelerine koymak zorunda kalacağı görünür veya görünmez başka güçler de vardı: Memleketin üzerinde Tek Adam'ın hatırası zindeydi. O Tek Adam ki, İktidara Parlamentodan ve birtakım oy kombinezonları ile değil, eşi pek fazla olmayan bir mücadele ve zafer yolundan gelmişti. En az iki asırdan beri sadece yenilgi ve baş eğmekten başka bir hatıra bilmeyen bir İmparatorluğun son toprakları üstünde Son Türkler, onun ardında «bütün bu husumet cihanına karşı» baş kaldırmışlardı. Böyle bir husumet cihanı ile savaş, Demokrat Parti'nin ikinci kongresinde ilân ettiği «husumet andı» gibi dar çerçeveli siyasî taktiklerden bambaşka bir şeydi. Tek Adam hakikaten bütün bir husumet cihanına karşı baş kaldırmıştı. Direnmiş, savaşmış ve muzaffer olmuştu. Hattâ bu zaferini düşmanlarına da tasdik ettirmek, bu zafere onların da imzasını koydurmak için kurulan Sulh Masasına, Birinci Dünya Harbi'nin sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayan dünya galiplerini de oturtabilmişti.

Hulâsa Tek Adam, hiç yoktan denilebilecek şartlar altında yeni bir devlet kurmuştu. Bu devlete yeni bir nizam vermişti. Kurduğu yeni nizam ise, zaferinin hakkı olarak ve bu nizamın gerekli müesseselerini arızasız yaratabilmek için, Tek Şef, Tek Parti ve Otoriter Hükümet nizamıydı. Hulâsa milletinin hatırasında o, ne sadece bir asker, ne sadece bir devlet adamı idi. O bir Tek Adam, insanüstü bir yaratıktı. Hattâ artık putlaştırılmış bir kudret, dokunulmaz bir hatıraydı... Onun fâni vücudu sahnede olmasa bile, onun hatırası ve işareti yeni iktidarın Hayır ve Şer muhasebesinde er geç, mutlaka teraziye konacaktı... Yeni Adamların başlarının üzerinde bu hatıra ve onun silueti, ister istemez ve daima yaşayacaktı. Çünkü bu hatıra,

çok cepheli bir millî mirastı. Bu mirasta herkes kendi hakkını arayacaktı. Her başı sıkılan ona yapışacak, onun gölgesine sığınacaktı. Onun adını bir bayrak gibi sallayarak her bunalım halinde bu bayrakla, yeni efendilerin karşısına çıkacaktı. İnkılâptan, Milliyetçilikten, Halkçılıktan, Devletçilikten, hulâsa onun slogan kıldığı her şeyden, herkes dilediği gibi ahkâm çıkarabilecekti. Yani Atatürk ve hemen her zaman gelişigüzel kullanılabilen Atatürkçülük, her adımda bu Yeni Adamların karşılarına çıkarılabilecekti. Hattâ yalnız iyi niyet adamlarının değil, soysuz politikacıların, macera adamlarının, her cinsten ve her niyette söz ve kalem sahiplerinin dillerinde bile...

Ama o kadar mı ya? Hayır!...

Ortada bir İkinci Adam da vardı. O İkinci Adam ki onun şahsiyeti kadar, harekât ve icraatı da Tek Adam'ın hatırasına bağlıydı. Hattâ o, muhaliflerini iktidara getiren ve kendisini, elbette kendi hesabına rağmen ikinci plana atan şu Çok Partili rejimi bile, Atatürk'ün hatırasına bağlayarak getirmişti. Kaldı ki şimdi İkinci Adam bu yeni iktidarın karşısına, bu iktidarın ve rejimin doğru işleyip işlemediğini bizzat kontrol için bir Ana Muhalefet Başkanı olarak da çıkıyordu. O halde İkinci Adam'ın da bu yeni nizam üstünde iki türlü hakkı vardı: Hem Atatürk'ün âdeta bir vasiyetini hayata tabi etmekle, onun devamcısı olarak bu nizamın arızasız gelişmesini murakabe etmek. Hem de fiilen Ana Muhalefet Partisinin Başkanı ve Lideri olarak, Meclisin, Kanunların, yeni yaratılacak şartların, yeni davranışların murakabecisi olmak. Daha doğrusu, yeni rejimde kontrol ve D i r e n i ş i temsil etmek!

Kime karşı ve neye karşı? İşte bu soruların cevapları zaman içinde şekilleşecekti. Bu soruların cevapları, hem İkinci Adam'ın şahsiyet ve mizacına, hem Yeni Adamların karakter, eğilim, huy ve idrak seviyelerine göre şekilleşecekti. Ama olayların akışında ve problemlerin gelişme ve çözülüşlerinde söz, elbette ki daha çok Yeni Adamların olacaktı. Yeni Adamlar nasıl davranacaklardı? Neler getireceklerdi? Hele hem Tek Adam'ın hatıraları, hem İkinci Adam'ın D i r e n i ş l e r i ile nasıl hesaplaşacaklardı? İşte 14 mayıs 1950'de

Demokrat Parti'nin zafer çanları çalarken, D.P.'nin kader perdesi üstünde bu istihfamlar, bu sorunlarda şekilleşip duruyordu...

*
**

DEĞERLİ İNSAN VE TESADÜFÜN ADAMI

Evet, Yeni Adamlar bütün bu problemlerle hesaplaşacaklardı. Fakat şimdi şunu soralım: Yeni Adam kimdir?

Bir toplumun hayatını etkileyici mevkilere ulaşan Yeni Adam; ya tek gözlü ve gözü de tepesinde talih devinin, eteklerine yapışan kalabalık arasında gelişigüzel bir T e s a d ü f A d a m ı'dır. Yahut da bu Yeni Adamın, çıktığı zirveden halka söyleyeceği bazı sözler vardır. Halka getireceği bazı hizmetler vardır.

Tesadüfün adamı bir siyasî harekette, yahut Parlamento çatıları altında, sadece h a r ç olmaya mahkûmdur. Ve h a r ç gibi kullanılır: İyi harç veya fena harç! Eğer bu harç fena ise, fena harç bu çatıyı, bizzat onu bu sahneye çıkaranların başına yıkabilir...

Soy politikacı ise; halktan gelen ve halka söyleyeceği bazı sözleri olan adamdır. Kucağında halka bazı hizmetler taşıyan adamdır... 14 mayıs 1950 seçimlerinin iktidara yükselttiği, ön plana sürdüğü kozlar arasında, memleketin tanıdığı tek-tük insanlar vardı. Ama iktidar safında görülen ve saf halinde iktidara gelen kadro, denebilir ki tamamen yeniydi. Yeni Adamlar Kadrosuydu. Asıl ses, bunlardan gelecekti. Bunlar ya birer tesadüf adamı olacaklardı; ya bir sihirli değnekle karıştırılan durgun suların dibinden üste ve ön plana çıkan, fakat halka bazı değerler getiren insanlar olacaklardı. 14 mayıs 1950'de zamanın, D.P. iktidarı üstünde düğümlenen bir sorunu da buydu...

Hareketin Liderine gelince?.. Celâl Bayar her şeyden önce, bilinen bir insandı. Ta 1920'den beri, yani hem Tek Adam'ın hem İkinci Adam'ın hareket ve mesuliyetleri içinde vazifeler almıştı. Bütün icraatın altında onun da imzası vardı. Eğer o devir sorumluysa, eğer o devrin icraatından bir sorumluluk gelecekse, bu sorumlulukta Celâl Bayar ön planda m ü ş t e r e k t i. Onun içindir ki, onun yeni başlayan devirde, bu devre getirebileceği yeni bir söz, katabileceği

yeni değerler olmasa gerekti. Zaten bu yeni hareketin kımıldaması sırasında, bu harekât hakkında en ürkek, en müteredditi olan Celâl Bayar'dı. Halk Partisi içinde bir kaynaşma açığa vurulunca ve bu kaynaşmada Celâl Bayar'ın adı duyulunca, Başvekil Şemsettin Günaltay'ın ona:

— *Şu halde siz ayrılın ve bir Başka Parti kurun,*

dediği zaman:

— *Hayır, ben bir Miralay (Albay) Sadık Bey olamam,*

diye cevap veren Celâl Bayar'dı (1). O bu çekingenliğini ve yeni bir partiye gitmeyeceklerini, hattâ bizzat İsmet İnönü'ye de ifade edebilmişti. Hulâsa yeni hareketin en büyük sürprizi, bu harekette Celâl Bayar'ın bir Lider olarak sivrilmesi oldu.

Ama Yeni bir İnsan, Yeni bir Lider, yeni rejim için elbette ki daha bağımsız konuşabilecekti. Eski rejimin yeni nizama aktardığı insan ise, eski rejimin yetersizliklerinden ve yeni rejimin üstünlüklerinden bahsederken, elbette ki daha dikkatli olmak zorunda kalacaktı.

Kaldı ki böyle bir insan, yeni rejimin hele yalnız saflarına katı-

---

(1) Miralay (Albay) Sadık Bey. Gizli İttihat ve Terakki Cemiyetinin Manastır Heyeti başkanıydı. Bir bakışta tam ve muhafazakâr bir Osmanlı terbiyesinin bütün vasıflarını taşıyordu. Hatta biraz da mistik eğilimliydi. Ama buna rağmen bu gizli komitede aktif, teşkilâtçı, uyanık, cesur ve medenî bir karar adamı kudreti gösterdi. Nitekim 1908'de hürriyet evvelâ Manastır'da ilân edildi. Manastır'da işler, gerek içeriye, gerek yabancılara karşı onun tertip ve tanzimi ile yürüdü. Hareket muvaffak oldu. Selânik'te ihtilâl ancak Manastır'ın teşebbüse girişmesinden ve başarısından sonra patladı.

Fakat İttihat ve Terakki'nin açığa çıkmasıyle beraber, Selânik'teki genç ve biraz da bağımsız insanlar, hareketin mihverini süratle kendi üstlerine çevirdiler. Manastır gölgede kaldı. Sadık Beyin ise, ön plana geçememesi için haklı ve haksız bütün tertiplere baş vuruldu. Öyle ki, az zaman sonra Miralay Sadık Bey İttihat ve Terakki içinde, bir ayak bağı, bir reaksiyoner, hulâsa bir engel gibi ihmal edildi. Sadık Bey iktidara müessir olsaydı, Talat-Enver ikilisinin aşırı komitecilikleri belki önlenebilirdi. İşte ondan sonradır ki, Sadık Bey 21 kasım 1911'de "Hürriyet ve İhtilaf Fırkası"nı kurdu. İttihat ve Terakki'den ayrıldı. Fakat bu teşebbüs, biraz da İttihat ve Terakki'nin müsamahasız düşmanlıkları altında, hem kendisi, hem Fırkası için acı neticeler yarattı...

lan bir politikacı değil de, bu rejimin aynı zamanda Lideri, Önderi, mücadelecisi ve dolayısıyle eski rejimin karşısına dikilen bir tasfiyecisi gibi de rol alırsa, işte o zaman bu durum, bu yeni partinin kaderinde bir başka soru işareti daha doğurdu:

— Acaba bu eski şahsiyet kendi mazisinden ne kadar kopacaktır? Kendi mazisi demek olan eski rejimin alışkanlık ve geleneklerinden ne kadar sıyrılabilecektir? Daha doğrusu yeni bir hüviyete bürünen bu eski insan yeni nizamın gerçek icracıları için, bir fren, bir ayak bağı mı, yoksa, itici ve sürükleyici bir kuvvet mi olacaktır?

14 mayıs 1950 seçimleri sonunda yeni iktidarın kaderi üstünde titreşen bir başka sorun da buydu (1).

Adnan Menderes'e gelince ,o başka bir tipti. Evvelce C.H.P.'de her genç ve kendisine güvenen her partili gibi Adnan Menderes de partisinde ön planda görevler almak istemişti. Meselâ Kabineye girmek, Vekil olmak istiyordu. Bundan daha tabiî bir şey de olamazdı. Hem kendisine, hem şefine güveniyordu:

— Beni Atatürk keşfetti,

sözlerini, Adnan Menderes'ten dinlemişimdir.

C.H.P. ileri gelenlerine sık sık:

— Canım ne olur, şu Ziraat Vekilliğine bir defa da ziraatten anlayan, çift-çubuk sahibi birini getirseniz,

diye haklı olarak konuştuğunu da yakınları nakleder.

Menderes'in o zaman Vekil olması elbette ki yadırganmazdı. Nitekim onun Kabineye alınması ve Ziraat Vekilliğine getirilmesi için Başvekil Saracoğlu ile aralarında konuşmalar geçtiğini de İnönü hatırlamaktadır. Ama bu olamadı. Mecliste Menderes'le beraber Toprak Kanununa karşı çıkan başka bir arkadaşı, yani Cavit Oral, Kabineye Ziraat Vekili olarak girdi. O zamanki Reisicumhur da, Başvekil de, Mecliste kendi tuttukları tasarıya karşı çıkan birini geriye itecek

(1) Yeni iktidarın şahsiyetleri ve bu arada Celâl Bayar üstünde ileride durulacağı için burada bu konu ayrıca genişletilmemiştir.

yerde, Kabineye almakla iyi bir iş yaptıklarını düşünüyorlardı. Hulâsa, Kabineye giren Adnan Menderes değil, Cavit Oral oldu. Zaten Toprak Kanununa karşı çıkan grubun baş sözcüsü de Cavit Oral olarak görünüyordu. Eğer Oral yerine Menderes Kabineye girseydi, kaderi değişir miydi? Belki...

Ne ise, Menderes eski rejime daha az angaje bir insandı. Eski Şefine ve eski Partisine karşı çıkış ve manevra imkânları daha müsaitti. Kısacası Celâl Bayar'a bakarak o, daha serbest bir Yeni Adam'dı. Gerçi Bayar gibi, kökleri çok eski yıllara inen bir şöhreti temsil etmiyordu. Ama memleketteki şartlar bir Yeni Kahramanı öylesine bekliyordu ki, yeni bir hareketin bayrağını her omuzuna alan, kısa zamanda şöhretli bir önder olabilirdi...

Diğer Yeni Adamlara gelince, bunların başlıcaları üzerinde ileride duracağız. Meselâ siyasî tecrübeleri ile değilse de, ruhî yapısı ile incelenmeye değer bir insan olan, fakat bir aksiyon adamından ziyade bir tartışma adamı olan Samet Ağaoğlu bunlardan biridir. Meselâ Millî Eğitim Bakanlığında sonradan hem kendisinin, hem arkadaşlarının pişmanlık duydukları bazı davranışlarına rağmen, Bayındırlık alanında beklenmeyen kabiliyetler gösteren, aynı zamanda bir Halk Hatibi olarak sevilen Tevfik İleri bunlardandır. Gene ön planda sivrilen diğer yeni önderlerle, onların siyasî hareket sahnesine çekmeyi başardıkları binlerce ve binlerce yeni insanları bunlara katmalıdır.

Şimdi artık olayları ve gelişmeleri izleyelim...

*
**

GELENEKLEŞMESİ GEREKEN BİR ÖRNEK

14 mayıs 1950 seçimlerinin pek beklenmeyen sonuçlarının belli olduğu gece, İnönü'nün Çankaya Köşkünde verilen yemekli toplantının havasını, bu kitabın İkinci Cildinin son bahsinde vermeye çalıştık. Evet, bu ziyafet, radyodan D.P.'nin zaferini ilân eden haberler ve vilâyetlerin, o sofradaki Dahiliye Vekili Emin Erişirgil'e ardarda ulaştırdıkları düşündürücü bilgilerle sona erdi. Bu son; C.H.P. iktidarının 27 yıllık hikâyesinin de sonuydu. Ve neticeler anlaşıldığı zaman, o sofra başında bulunan Vekil, Mebus veya tanınmış C.H.P.

Yöneticilerinin çoğu, artık Milletvekili değildiler. Fakat İnönü seçilmişti. Onun Muhalefet Partisi Başkanlığı daha o gece, orada ve bu sofra sonunda başladı. Son C.H.P. Hükümetinin görevi, bu neticelerin alınması ile zaten artık geçici sayılırdı. Nitekim ertesi gün, yani 15 mayıs 1950'de İnönü yeni iktidarın Şeflerine, Devlet Başkanlığı görevi ile Hükümet Yetkilerini devre hazır olduklarını bildirdi. Fakat Yeni Adamlar henüz hazır değildiler. Ve kendileri hiç şüphe yok ki, böyle baş döndürücü bir zafer beklemiyorlardı. Ama halkın doğru veya yanlış ölçülere dayanan, yıllar yılı birikmiş olan art eğilimleri, yahut halk psikolojisinin daha ziyade bilinçaltı tepkisi kendini göstermişti. Ve tarihî iktidara, D.P. Şeflerinin sokaklardaki seçim afişlerinde ortaya attıkları bir jestle:

— *Yeter! Artık söz milletindir!*

denmişti.

Getirdiği yeni Seçim Kanununun bu kendi aleyhindeki neticesi karşısında İnönü'nün gösterdiği kayıtsız şartsız B a ş e ğ m e jestini, Türk Demokrasisinin Tarihi, sanıyorum ki üstün bir Devlet Adamı'nın örnek hareketi olarak alacaktır. Çünkü daha önce de tekrar ettiğimiz gibi, değişen sadece bir Parti İktidarı değildi. Değişen; bir rejim, hattâ bir hatıra idi. Ve bu hatıra örgüsünü; İstiklâl Savaşından, Millî Mücadeleden, onların dava ve önderlerinden alıyordu. Değişen 27 yıllık iktidardı. Bu iktidar, hem de bizzat İktidar Başkanının ortaya attığı Çok Partili Rejim ve Parlamenter Demokrasi sloganları ile değişiyordu. Hulâsa tarihî bir şefin, kendi Millî Şeflik ve Tek Parti nizamını bizzat ret edişi ile Türkiye yeni bir siyasî hayata giriyordu. Hem de Millî Şefin, ortaya çıkan neticelere kayıtsız şartsız baş eğmesi ile. Gerçi başka türlü olamazdı. Ama bu gene de önemli ve manalı bir dürüstlük misali idi. Böyle bir jest, Türk toplumunun gelecekteki hayatında da böylece gelenekleşmeliydi. Yeni Adamların da bu hareketi gereği gibi değerlendirmeleri, bu nizamın geleceği için önemli bir şarttı. Yoksa bu nizam, tarihi kaidesine oturtulmuş olamazdı. Ve o zaman bu, bizzat Çok Partili Parlamento rejiminin Türkiye'deki kaderi hesabına bir ş a n s s ı z l ı k olabilirdi...

*
**

GARİP BİR TEMİNAT HİKÂYESİ

Seçimlerin kesin sonuçları 18 mayısta alındı. Meclis ancak 22 mayısta toplandı. Yeni Cumhurreisini seçti. Hükümet aynı gün açıklandı. Gene aynı gün İnönü, yeni Reisicumhuru tebrik etti. Bayar bu ziyareti 23 mayısta, İnönü'nün evinde iade etti. Bayar'ın ziyareti ve İnönü ile 20.30-21.00 arasında nispeten uzunca süren konuşmalar etrafında, D.P. çevresinde çeşitli rivayetler yayılmıştır. Meselâ İnönü'nün Bayar'a:

— *Hayatım emniyette mi?*

şeklinde bir sual sorduğu ve Bayar'ın ona teminat verdiği gibi... Halbuki ne böyle bir suale, ne böyle bir teminata lüzum vardı. Seçim, hiç kimsenin şikâyetine meydan vermeyen bir dürüstlük içinde hazırlanmıştı. Aynı dürüstlükle yapıldı. İktidar seçim neticelerini tam bir sükûnetle kabul etti. Hulâsa 14 mayısta D.P. itiraz götürmez bir seçimle işbaşına gelince, neticeyi bu kadar dürüstlükle kabul eden eski İktidar Başkanına ne yapabilirdi ki? Onu tutuklayacak, hapsedecek, yahut cezalandıracaklar mıydı?..

İnönü - Bayar görüşmesine atfedilen teminat hikâyesi, hem asılsız, hem yersizdi. Hem önce de değindiğimiz gibi İnönü, seçim sonları belli olur olmaz D.P. Şeflerine İktidarı devre hazır olduğu haberini göndermişti. Celâl Bayar, henüz hükümeti kuramadıklarını ve hükümeti devralmaya henüz hazır olmadıklarını belirterek bu devrin bir gün sonraya bırakılmasını istemişti. İnönü'nün bu aceleciliğini de onun aleyhinde tefsir edenler olmuştur. Fakat bu acelenin bir manası olsa gerektir. Öyle sanıyorum ki asıl bu acele, İnönü'den D.P. Önderlerine teminat ifadesi taşısa gerektir. Çünkü seçimlerin C.H.P. ve İnönü aleyhine böyle kıyasıya bir yenilgi şeklinde belirişini yadırgayan, ruhan kabul edemeyen bazılarında, bu neticeye rağmen iktidarın İnönü tarafından terkedilmeyeceğini ve o isterse böyle bir direnişte bilhassa askerler tarafından destek göreceğini ileri süren fısıltılar, daha ilk andan yayılmıştır. Bunun elle tutulur bir safhasını daha aşağıda vereceğiz. Bu münasebetsiz fısıltılar, belki İnönü'nün de kulağına gelmiş olabilir. Böyle bir havanın, bir an için de olsa yeni iktidar cephesi Şeflerini kaygılandırmaması mümkün değildi.

İnönü, seçimlerin sonu belli olunca ve biraz da acele hissi uyandıran bir düşünce ile, hükümeti derhal devre amade oldukları hususunu karşı tarafa bildirmekte bu bakımdan fayda görmüş olabilir...

*
**

TARAFLAR YERLERİNİ ALIYORLAR

27 mayısta İnönü, Cumhurbaşkanlığı görevinin sona erdiğini ve C.H.P.'nin Genel Başkanlığını fiilen ele alarak Muhalefet vazifesine başladığını teşkilâta bildirdi. Ve bunu bütün memlekete ilân etti. Partinin sözcüsü olan Ulus Gazetesi daha 18 mayısta ve «Muhalefete Geçerken» başlıklı yazısında, yeni devre girişin düşünce ve hareket esaslarını, dikkati çeken bir olgunlukla veriyordu:

«— Şahsiyatla uğraşmayacağız. Şahsiyatla uğraşmak, Programımızın da, Prensiplerimizin de dışındadır.

— Söz ve tenkit hürriyetine dokunulmazlık isteyeceğiz.

— Müsamahamız (hoşgörülüğümüz) vardır ve müsamaha isteyeceğiz.

— İktidara karşı daima dostluk eli uzatarak bununla övüneceğiz.

— Kara irticaa ve kızıl komünizme karşı mücadele edeceğiz...»

Parti teşkilâtına yapılan bir tebliğde de:

«İktidarı kaybetmiş olmanın hiç bir kimseye karşı küskünlük göstermeye hak vermeyeceği»

açık olarak bildiriliyordu.

İnönü yeni iktidar karşısındaki bu C.H.P. davranışını, 29 haziran, 3 temmuz tarihleri arasında toplanacak olan C.H.P. Kurultayında ayrıca anlatacaktır. C.H.P. organı Ulus'un yukarıda verilen ve Partinin Muhalefetteki hareket prensiplerini açıklayan Başyazının yayınlanmasından bir gün önce, yani 17 mayıs 1950'de, Demokrat Par-

ti de bir Beyanname yayınladı. Partinin yeni durum karşısında görüşleri açıklandı. Şu cümleler bu beyannameden alınmıştır:

«Halk Partisi'nin nihayet kaderini Millet iradesine terketmiş olmasını belirtmek yerinde olur. İktidara tek başına hâkim olmak üzere kurulmuş olan bu partinin, sonunda bu karara varmış olmasını memleket hesabına büyük memnunlukla karşılamaktayız. Azınlıkta kalan siyasî kuvvet ve kanaatlerin muhalefet kadroları içinde kendilerini kanunların katî teminatı altında hissetmeleri hususunda Partimiz elden gelen hiç bir gayreti esirgemeyecektir...»

Bu satırlar yayınlandığı zaman, bazı tarafsız aydınlarda şu soru canlanmıştır: C.H.P.'nin «İktidara tek başına hâkim olarak kurulmuş bir Parti» olduğu görüşünde, acaba onun halk iradesine, yani Millî Hâkimiyete karşı bir davranış olduğu şikâyeti sezilmiyor muydu? Gerçi Partinin baş kurucusu Mustafa Kemal'di. Ve bu Partinin hangi şartlar ve ihtiyaçlar karşısında kurulduğu malûmdu. Ama yukarıda yazılan sözlerdeki tariz havası da aşikâr olduğuna göre, Celâl Bayar'ın böyle bir değerlendirmeye nasıl vardığı suali, kendiliğinden fikirleri işgal ediyordu. Yoksa acaba ve daha iktidarının ilk adımlarında yeni Partide, Celâl Bayar'a rağmen konuşan ve hareket edebilen başka otoriterler mi vardı?

Bunu tabiî zaman gösterecekti. Ama bu zamanı da fazla beklemek icabetmedi. Adnan Menderes'in 29 mayıs 1950'de Mecliste okuduğu hükümet nutku yeni iktidarın, tabiî Celâl Bayar'ın da sorumluluğuna katıldığı eski 27 yıllık idareyi, Atatürk'ün adına ve hatırasına tek kelime ile bile temas etmeden, topyekûn mahkûm ediyordu. Menderes bu nutkunda Atatürk'ün adına ve hatırasına tek kelime ile temas etmedi. D.P.'nin seçim zaferini, gelmiş geçmiş inkılâpların en büyüğü saydı. Bu düşündürücü bir başlangıçtı. Acaba Bayar kendi mazisini mi inkâr ediyordu? Yoksa Menderes'in dilinden bu sözler, Celâl Bayar'a rağmen mi dökülüyordu? Acaba Celâl Bayar'a karşı da, yeni ve daha iddialı bir lider mi türüyordu?..

Hulâsa hükümetin ilk program nutku, oldukça sert bir çıkış oldu. Bu çıkış, ilk günler ümit edilen yumuşak ve dostça İktidar-Mu-

halefet münasebetleri bahsinde, bilhassa aydın çevrelerde şüpheler yarattı. Bu nutku ana parçaları ile aşağıda vereceğiz. Ama şunu daha önce belirtelim ki, İnönü de ve daha seçimlerin üstünden iki hafta geçmeden, havada bazı endişeli gelişmeler seziyordu. Biraz tedirgindi. Nitekim Menderes'in hükümet nutkunu okuyuşundan iki gün önce, 27 mayıs 1950'de, parti divanında bu endişelerini açıkladı. Şimdi olayları takip edelim (1).

*
**

DAMOKLES KILICININ GÖLGESİNDE

15 mayısta seçimlerin yapıldığını, 18 mayısta seçimlerin sonu alındığını kaydetmiştik. 22 mayısta Meclis toplanmış, Devlet Reisi seçilerek hükümet kurulmuş ve işe başlamıştı (2). İcra Heyeti, çoğu siyaset alanında bu değişiklerle ön plana çıkan Yeni Adamlardan teşekkül ediyordu. Eğer Devlet Reisini istisna edersek, memleketin

---

(1) İnönü'nün bu divan nutkunun tam metni: *Muhalefette İnönü*, birinci kitap. 1950-1954. s. 9-16.

(2) D.P.'nin ilk kabinesi şöyle teşekkül etti:

Başvekil: Adnan Menderes (Aydın), Adalet Bakanı: Halil Özyörük (İzmir), M. Savunma Bakanı: Refik Şevket İnce (Manisa), İçişleri Bakanı: Rüknettin Nasuhioğlu (Edirne), Dışişleri Bakanı: Fuat Köprülü (Istanbul), Maliye bakanı: Halil Ayan (Bursa), Millî Eğitim Bakanı: Avni Başman (İzmir), Bayındırlık Bakanı: Fahri Belen (Bolu), Ekonomi, Ticaret Bakanı: Zühtü Velibeşe (İzmir), Sağlık Bakanı: Dr. Nihat Reşat Belger (Istanbul), Gümrük, Tekel Bakanı: Nuri Özsan (Muğla), Tarım Bakanı: Nihat Eğriboz (Çanakkale), Ulaştırma Bakanı: Tevfik İleri (Samsun), Çalışma Bakanı: Hasan Polatkan (Eskişehir), İşletmeler Bakanı: Muhlis Ete (Ankara).

Bu kabineye 7 haziran 1950'de Samed Ağaoğlu Başvekil Yardımcısı olarak girecektir. 11 temmuz 1950'de Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu Devlet Bakanı olarak Kabinede vazife alacaktır. 11 ağustos 1950'de Seyfi Kurtbek Ulaştırma ve Tevfik İleri Millî Eğitim Bakanlığına geleceklerdir. Partinin ilk Millî Eğitim Bakanı ve üstün bir maarifçi olan Avni Başman, Millî Eğitime yapılmak istenen müdahaleler yüzünden vekillikten istifa edecektir. Millî Eğitimde, daha sonra D.P. öncülerinin de üzüntü duyacakları bu müdahaleleri, bir acemilik hatası olarak Tevfik İleri tamamlayacaktır.

idaresi topyekûn Yeni Adamların ellerine geçiyor demekti. Evvelce bu gibi yerlere, ya İstiklâl Harbi general veya kurmaylarının, yahut da aynı mücadele içinde sivrilmiş siyasetçilerle yüksek bürokratların atanması geleneği artık genellikle bitiyor demektir. İstanbul'da yayınlanan Hürriyet Gazetesi sahibi Sedat Simavi Başyazısında, meselâ Menderes'in Başvekilliğe seçilişini şöyle alkışlıyordu:

«Çok teşekkür ederiz, Celâl Bayar bizi yeni bir Başvekile kavuşturdu. Senelerden beri muşmulalaşmış insanların âtıl icraatına o kadar alışmıştık ki, onları tenkit etmek bile içimizden gelmezdi. Adnan Menderes'in Başvekâlete getirilmiş olduğunu öğrendiğim zaman ben, âdeta kulaklarıma inanamadım. Şu anda taptaze şahsiyetler, yepyeni bir zihniyete, fedakâr bir Reisicumhura sahibiz. Bütün bunlar, istikbale emniyetle bakmamız için güzel bir vesiledir...»

Yeni adamların; kollarını ve kararlarını bağlayacak birtakım hatıra yükleri hakikaten yoktu. Hele Başvekil, bir gün olsun sorumlu bir devlet mevkiinde bulunmamıştı. Bir süre sonra Başvekil Yardımcılığına getirilecek olan Samet Ağaoğlu, devlette evvelce büro hizmetleri görmüş olsa bile, işinden ayrılmış, pek mütevazi bir avukatlık yazıhanesini kendi haline bırakarak particilik mücadelesine atılmıştı. Hiç kimsenin, hattâ kendisinin bile belki tahmin etmeyeceği bir şekilde ve birden yüksek icra kademesine sıçradı. Bu olay da, bu idarenin bir Yeni Adamlar İktidarı olduğu üzerindeki değerlendirmelerimizin, doğrulayıcı bir delili olsa gerektir.

Hulâsa Kabine teşekkül etmiş ve iş, yeni hükümetin kendi programını Meclise sunmasına kalmıştı. Bu programda bir rejim değişikliği mahiyetinde olan bu yeni idarenin, hem eski idareye karşı bakışları, hem de, bizde ilk defa başlayacak olan İktidar-Muhalefet ilişkilerinin havası ve şartları dile gelecekti. Daha doğrusu yeni nizamın ve Çok Partili Parlamento sisteminin kaderi bu program nutku ile belli olacaktı. Hele bu programı; politika ve devlet hayatında D.P.'nin teşekkülünden önce, ön planda görevler almamış, genç denilecek yaşta, yıpranmamış bir taşra çocuğunun sunuşu ayrıca manalıydı. Kendisine, daha önce Toprak Reformuna karşı çıkışı bir tarafa bı-

rakılırsa, hiç bir tariz sıçratılamayacak olan, bir insan tarafından bu programın okunuşu, ona ayrı bir önem katıyordu. Bu programla yeni nizam, ya makul ve hayatiyet vaat eden bir zemin, bir temel üstünde kurulacaktı. Yahut da bu kuruluşun harcına, daha ilk adımda birtakım nifak tohumları katılacaktı. O zaman ise, bizzat bu rejimin geleceğinden hakkıyle şüphe edilebilirdi.

Evet, artık Adnan Menderes sahnedeydi. Ama daha sahneye çıkarken onun üstünde, bu kader tayin edici soru işaretinin, bir Damokles kılıcını andıran düşündürücü gölgesi titreşiyor gibiydi.

*
**

YENİ ADAM SÖZ SAHİBİ OLUYOR

Adnan Menderes'in ve onun şahsında D.P. iktidarının, 29 mayıs 1950'de Büyük Millet Meclisi'nde dile gelişi, elbette büyük bir mana taşır. Bu, millî tarihimizde önemli bir gelişmenin, önemli bir aşamasıydı. Bu hadise, Mustafa Kemallerden, İsmet Paşalardan sonra yeni bir neslin kürsüde söz sahibi oluşu, iktidarı ele alışı demekti. Çünkü İstiklâl Savaşı başlarken Adnan Menderes, Aydın'da henüz 20 yaşlarını süren ve henüz yüksek tahsilini bile tamamlamaya imkân bulamamış, tüy gibi bir delikanlıydı. Ama bu kürsüde onların, silâhları ve zaferleri ile taçlandırdıkları iktidar sözcülüğünü şimdi o, halk oylarından gelen bir hakka dayanarak yaparken, onların hatıralarını da değerlendirecektir. Ve bu değerlendiriş, ya geçmişin de haklarını veren, hattâ o haklara mirasçı olan, onları devam ettiren normal bir zincirin halkalarından biri olarak alınacaktı. Yahut da bu oy çoğunluğu zaferinin sarhoşluğu, daha ilk adımda bu genç kuşağın temsilcilerini de saracaktı. Bu böylece geçmişten kopmak hevesi, onları daha ilk adımda havada bırakacaktı. Haklarını ve geleceklerini şüpheli kılacaklardı.

Gerçi ellerinde, oy çoğunluğunun beraatı vardı. Oyların %54,91'ini, fakat milletvekillerinin %84,90'ını D.P.'ye sağlayan garip bir seçim kanunu, biraz da C.H.P.'nin bir yanlış takdiri idi. Bu sebeple Mecliste C.H.P.'nin 69 milletvekiline karşı 408 milletvekiline, mille-

tin kahredici iradesi gibi bakmak, aslında bir aldanış olabilirdi. Kaldı ki, 1950 seçimlerinde oy hakkı olan 8.908.824 seçmenin ve oya katılan 7.934.449 (% 89.06) oy verenin, nihayet az gelişmiş ve halkının % 70'i ellerine verilen oy pusulalarını okuyamayan vatandaşlar olduğunu hesaba katmak, bu hazin gerçeği de daima teraziye koymak lâzımdı. Bundan başka muhalefetin başında, eski istiklâl savaşları, millî mücadele, inkılâplar ve büyük bir tarihî devrin mümessili ve sözcüsü bir muhalefet reisi, daha doğrusu sert bir direniş kayası da vardı: İsmet Paşa...

Adnan Menderes, işte bu hava içinde, 29 mayıs pazartesi günü saat 15'te, Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsüne çıkacaktı...

*
**

MENDERES KONUŞUYOR

Adnan Menderes'in hükümet programını okuduğu gün Meclisin havasını hatırlıyorum. Anadolu'nun ve Trakya'nın Meclise gönderdiği Yeni İnsanlar, onlara bu yolu açan Parti yöneticilerinin havaya yaymak istedikleri zafer neşesine rağmen bu çatının altında, fethedilmiş bir kaleye giren muzaffer fatihler gibi taşkın ve sere serpe değildiler. Bu hava Meclis içinde ve dışında uzunca zaman sürdü. Hattâ o günleri anlatan bir Parti yazarı, yeni mebuslara şöyle hitabeder:

«— Yahu, sizler artık muhalefette değilsiniz haberiniz olsun, iktidara geçtiniz!..»

Fakat Adnan Menderes nutkunu, durumu yadırgamayan sakin bir vakar içinde okuyordu. 50 yaşındaydı. Birinci Dünya Harbinin, büyük muharebelere de katılamayan en genç yedek subaylarından biri, Birinci Dünya Harbinin en başta gelen kumandanlarının yerinde, şimdi bir hükümet başkanı olarak konuşuyordu. Sahne düşündürücüydü. Menderes'in; coşkun bir sel gibi akmaktan ziyade, her kelime üstünde duraklayarak, kelimeleri arar ve imal eder gibi süren bir konuşma üslûbu vardı. Hemen her kelimede kendini ileri atar gibi, dinleyenlerinin sanki kulaklarına değil de, idrakine hitap eder gibi

konuşurdu. Dinleyenlerinden yalnız konuşulanları dinlemek değil de, mutlak kabul ve tasvip ister gibi jestlerle konuşmayı severdi. Az çok tereddüt ve bazen tutukluklarla bu konuşma tarzı, o gün de kendini gösterdi. Fakat mühim olan bu tarz ve üslûp değildi. Nutkun muhtevasıydı:

«— Tarihimizde ilk defadır ki yüksek heyetiniz, millî iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde, millet mukadderatına hâkim olmak mevkiine gelmiş bulunuyorsunuz...»

Bu sözlerde, eski Meclislere ve eski rejime karşı, oldukça sert bir hüküm vardı. Çünkü saltanat ve hilâfetin ilgasından o güne kadar gelmiş geçmiş Millet Meclisleri de, Tek Parti rejimi altında ve tek şefin tasvibi ile seçilmiş olsalar da, halk iradesini kararları ile temsil edegelmişlerdi. Meselâ yeni nizamın başı ve Devletin Reisi Celâl Bayar, o seçimlerin ve o Meclislerin devamlı ve ön planda bir üyesiydi. Bu sıfatla kararlar almış, kanunlar imzalamıştı. Diğer D.P. kurucuları ve hele Menderes aynı rejimin yıllar yılı milletvekilliklerini yapmışlardı. Kürsüde millî hâkimiyet için ant içmişlerdi. Onlara da hem milletvekili denilmişti. Hem kendilerini milletvekili saymışlardı. İmzalarının üzerine milletvekili sıfatını katıyorlardı. Hulâsa eski Meclisleri topyekûn millî iradenin tam ve serbest tecellisi dışında saymak ve eski milletvekillerini topyekûn, milletin iradesine dayanmadan milletvekili olan insanlar olarak değerlendirmeye çalışmak doğru olmasa gerekti. Kaldı ki bu eski devir, İstiklâl Harbinin ve Millî Kurtuluş Mücadelesinin hatırasını taşıyordu. O yıllar memlekette, bazen millete rağmen olsa bile, millet için işleyen ve o şekilde işlemesi zarurî olan millî bir birlik devleti yılları idi. Bu başka türlü de olamazdı. Öyle sanıyorum ki Celâl Bayar, kendisinin de eşhasından biri olduğu bir devrin hatırasının bu kadar küçültülmesine razı olmayabilirdi.

Menderes'in aşağıdaki sözleri daha da düşündürücüydü:

«— Memleketimizin geniş imkânları ile, milletimizin yüksek vasıfları göz önünde tutulacak olursa, uzun yılların beyhude israf edilmiş ve hattâ memleketin tabiî inkişaf seyrinin ha-

talı ve sakat politikalarla engellenmiş olduğuna hükmetmek icabeder.

Millî ve siyasî murakabeden mahrum bir idarenin, çok uzun yıllar sürüp gitmesi, birçok hataların irtikâbına, israflara, ifratlara yol açmıştır.

Böylece zaman, müdahaleci, kapitalist, bürokratik ve inhisarcı, bir devlet tipi ortaya çıkarmıştır».

D.P. saflarından şiddetle alkışlanan bu sözlerin hepsi, eski rejimden ve eski Meclisten gelen, iktidarın en yetkili adamı ve aynı zamanda Devlet Reisi olan Celâl Bayar'ın da, 1920'den beri mebus, vekil, ve başvekil olduğu eski devir için söyleniyordu! Halbuki o devrin en sorumlu adamlarından birinin, bu yeni devrin de başı olduğu düşünülürse, bunları dinleyen veya okuyanlarda ilk uyanacak hissin neler olacağı kolayca anlaşılır. Menderes'in eski devri bir «Müdahaleci Kapitalizm» olarak vasıflandırması ise, galiba bir dil sürçmesiydi.

*
**

BAYAR MUAMMASI

Çünkü, Koraltan, Köprülü ve Menderes gibi ikinci planda gelen eski C.H.P.'lileri bir tarafa bıraksak bile, C.H.P.'nin hemen bütün kanunlarının altında Celâl Bayar'ın imzası vardı. C.H.P.'ye 1920'den beri mebusluk, vekillik etmişti. Menderes'in nutkunda tenkit edilen eski iktisadî siyasetin, 1923-1939 arasında İktisat Vekili ve Başvekil olarak vazife görmüştü. O halde, Menderes'in bu nutkunun daha önce Bayar tarafından görülmemiş olması mümkün müdür? Eğer bu iddia ve hükümler Celâl Bayar tarafından daha önce görülmüş, bu nutkun müsveddesi daha önce dinlenilmişse, Celâl Bayar bu görüş ve hükümlere nasıl katılabilmiştir? Nasıl olmuş da Celâl Bayar, 30 sene müddetle mebusu, vekili, başvekili bulunduğu ve Anayasasına sadakat yemini ettiği, Partisinde yönetici bulunduğu, hulâsa bütün şeref ve hatalarında yalnız müşterek değil, aynı zamanda sorumlu olduğu

bir idare, yani Atatürk-İnönü idaresi hakkında bu hükümlere göz yumabilmişti? Çünkü böyle bir göz yumuş, ancak bir uyku hali ile ifade edilebilir ki, buna elbette ihtimal verilemezdi.

Kaldı ki Celâl Bayar daha önce, muhalefet lideri olarak 1946'da başka türlü konuşuyordu:

«— Şerefleri ve mesuliyetleri ile mazi hepimizindir. Ne yapılmışsa iyi niyetle yapılmıştır. Ve bence, zamanın en iyi tedbirleri alınmıştır...»

Evet Adnan Menderes 29 mayısta ve yeni iktidarın C.H.P.'den gelmiş bir eski mensubu olarak nutkunu okurken, onu dinleyen, milletvekili veya dinleyici olan herkeste bu soruların belirmemiş olması mümkün değildi. Çünkü Celâl Bayar'ın başlarından biri olduğu, D.P. kurucularının yıllar yılı saflarında yer ve vazife alıp, her vesile ile adına methiyeler okudukları bir rejimin şimdi birden:

«Müdahaleci kapitalist, bürokratik ve inhisarcı bir devlet tipi»

olarak vasıflandırılması, suçlandırılması hakikaten şaşırtıcı bir haldi. O vakte kadar söylenmemişken, 14 mayıstan sonra ve nasılsa birden keşfedilmiş bir teşhis gibi ileri sürülen bu hükümler garipti. Bunlar hele Celâl Bayar'ın, 1920'den beri süregelen rejim savunmaları, meselâ onun Başvekil olunca, 2.8.1938'de Büyük Millet Meclisi kürsüsünde okuduğu Program Nutuk'la nasıl bağdaştırılabilirdi? O Program Nutku ki, Atatürk'ün Mecliste okunan ve Celâl Bayar'ın «Direktif Nutuk» adını verdiği son büyük nutkuna dayandırılmıştır (1).

Hulâsa Adnan Menderes'in, Başvekil olarak Meclis huzuruna bir hükümet programı ile ilk çıkışı, bir taraftan 14 mayıs 1950'nin getirdiği yeni dönem hakkında çeşitli duygular uyandırmıştır. Diğer taraf-

(1) Celâl Bayar'ın 1932-1938 icraatını, kendisinin *Celâl Bayar* ismi altında hazırlattırıp yayınlattığı dört ciltlik eserde izlemek mümkündür. 1921-1950 arasındaki Meclis Söylev, Demeç ve Zabıt Tutanaklarını ise, 1955-1956'da büyük dört cilt halinde yayınlanan derlemelerde toplu olarak bulabilirsiniz. Bu derlemelere Celâl Bayar'ın Amerika gezisi ve söylevleri de ayrı bir cilt halinde eklenmiştir.

tan da, yukarda belirtilen çelişmeli düşüncelere yol açması bakımından, ruhlarda ve kafalarda ister istemez çeşitli istihfamlar yaratmıştır...

Yeni Başvekilin nutku, yukarda işaret ettiğimiz giriş hükümlerinden sonra, konuları şöyle alıyordu:

— Devlet iktisadî teşekkülleri verimsiz çalışmalardır. Devlet imalâtçılığı gibi, devlet nakliyeciliği de pahalıya mal olmaktadır.

— Kredi hacmi kısıktır.

— Devlet ormancılığı ıstırap vericidir.

— Devlet borçları artmaktadır.

— Altın stoku, döviz stokları eritilmektedir. Harp yıllarında 214 tona yükselen altın ihtiyatı, şimdi 130 tona düşmüştür.

— Maliyetlerin dünya maliyetlerinden yüksek oluşu, istihsalimizin artmasına ve ihracatımızın gelişmesine engel olmaktadır.

— Hayat pahalılığı artmaktadır. Memleketin geniş kütlelerini sıkıntıya uğratmaktadır.

— Devlet bütçeleri açık vermekte ve devlet borçlandırılmaktadır.

Menderes, kendisini de doğuran rejime, kimisi gerçeğe yakın, kimisi gerçeğe uzak bu töhmetleri yüklerken, yüzü, zaman zaman haşin ifadeler alıyordu. Sonra sıra yeni hükümetin programına geldi. Prensipleri şöyle sıralanıyordu:

— Devlet idaresinde azamî tasarruf sağlanacaktır. Devlet masrafları asgarî hadlere indirmek,

— Bütçede yatırım mahiyetinde giderleri yükseltmek ve onları da müstahsil maksatlara yöneltmek,

— Hususî teşebbüsün kendini hukukî ve fiilî emniyet altında hissetmesini sağlayacak tedbirler almak,

— Memlekette mevcut sermayenin istihsale akmasını kolaylaştırmak,

— İstihsal hayatını, devletin zararlı müdahalelerinden ve her nevi bürokratik engellerden kurtarmak,

— Maliye sahasında, takatımızla mütenasip denk bir bütçe kurmak,

— Devlet Tekel işletmeciliğini asgarî hadde indirmek,

— Ziraatta iptidaîliği gidermek, ziraî kredi davasını, ziraat tekniğini ilerletme çarelerini ele almak,

— Ormanlar bahsinde, mevcut sisteme katiyen son vermek,

— Ulaştırma ve Bayındırlık alanlarında hizmet tedbirleri almak,

— Eğitimde millî ahlâkı sarsılmaz hale getirmek, ruhunda manevî kıymetlere değer veren bir cemiyete yönelmek,

— Grev hakkını tanımak,

— İrticaa hayat hakkı vermemek,

— Adlî teminatı tesis etmek,

— Basını hür kılmak,

— Layikliğe bağlı kalmak,

— Millete mal olmuş inkılâpları korumak,

— Devri sabık yaratmamak,

ve hepsinin en önemlisi olarak:

— Antidemokratik kanunları süratle kaldırmak!..

Menderes'in hükümet programında yer alan bu esasların, gerçeklerle uyuşan ve uyuşmayan maddeleri, yahut bunların D.P. iktidarı zamanında yapılıp yapılamadığı, meselâ antidemokratik denilen kanunların kaldırılıp kaldırılmadığı, bütçede tasarrufa gidilip gidilmediği, para istikrarı, hayat pahalılığı ile mücadele, devlet borçları, altın ihtiyatı gibi konularda D.P. iktidarının 27 mayısa devrettiği blânçolar üstünde durmak, bu bahsin konusu değildir. Bu blânço ileride ve D.P.'nin iktidarının hasılası incelenirken değerlendirilebilir. Kaldı ki bu nutukta Menderes'in, eski devrin yüzkarası gibi değerlendirdiği iktisadî nizamın, kanun ve usûllerin hepsinin, Celâl Bayar'ın 1932-1937 İktisat Vekilliği zamanında, hattâ çoğu onun

teklifleri ile alınmış olduğunu burada da belirtmeliyiz. Devri sabık yaratmamaya gelince, devri sabık kimlere karşı yaratılacaktı? Eğer böyle bir çabaya gidilirse, meselâ Celâl Bayar, sabık devrin baş görevlilerinden olarak, bunun dışında kalabilir miydi? (1).

***

İNKILÂPLARIN EN BÜYÜK MERHALESİ

Program nutku usûlen tartışıldı. C.H.P. adına Faik Ahmet Barutçu bu tartışmalarda sözcüydü. Müzakereler sona ererken Başbakan Menderes, usûlen son konuşmasını yaptı. Bu konuşmanın daha ilk cümlelerinde şu sözler bilhassa dikkati çekti:

«— 14 mayıs seçimleri ile memlekette, şimdiye kadar yapılanlarla ölçülemeyecek ehemmiyette mühim bir inkılâbın, en mühim merhalesi aşılmıştır. Anlaşılıyor ki, Halk Partisi olan bitenin lâyıkıyle farkında değildir...»

Bu sözler manalıydı. Adnan Menderes'in, yukardaki söz ve tenkitlerine hâkim olan bir ruh halini, bir kompleksi açığa vuruyordu. Demek ki 14 mayıs seçimlerinin sonu, memlekette gelmiş geçmiş bütün inkılâpların hepsinden önemliydi. Yahut, inkılâbın en mühim aşamasıydı. Şu halde bu aşamanın ardından, o güne kadar memlekette gelmiş geçmiş bütün inkılâplardan önemli yeni ve daha büyük inkılâplar gelecekti? İş buraya dayanınca, olay bir hükümet değişikliği olayının çerçevesini bir defa daha aşıyordu. Şu halde ortada yalnız bir iktidar değişikliği değil, bir inkılâp, daha doğrusu memlekette bir sosyal yapı değişikliği bahis konusu demekti. Ve hakikaten de D.P. bütün iktidarı boyunca ülkede, isteyerek veya istemeyerek bir sosyal yapı değişikliğini daima işletti. Ondan sonra gelen ve D.P.'nin her haliyle bir devamı olan Adalet Partisi'nin de aynı çarkları durmadan

(1) Devri sabıkın bu konularda, *İkinci Adam*, 1. ciltte ilgi çekici bazı incelemeler vardır: s. 442-460.

döndürdüğü malûmdur. Ama yapı değişikliği üzerinde durmak, daha ilerideki bahislerin konusudur. Şimdi biz burada, yeni hükümetin ve onun getirdiği program ve havanın tepkilerini izlemeye çalışalım.

*
**

İNÖNÜ NE DİYOR?

Yeni kabinenin program tartışmalarında, İnönü Meclisteki söz almadı. Artık Devlet Reisi olmayan Malatya Mebusu İsmet İnönü, C.H.P. milletvekilleri kanadının ön sırasında yerini almıştı. Meclis koridorlarından Meclis salonuna ilerlerken bazı mebuslar, evvelce olduğu gibi iki tarafa açılıp kendini selâmladılar. Yanında iki arkadaşı ile Meclis salonuna ilerlerken, bazı C.H.P.'li milletvekilleri ile selâmlaştı. Hattâ şakalaştı. Fakat bu koridorların şimdi baştanbaşa Yeni Adamlarla dolduğunu ve bu Yeni Adamların, eski şöhretli İsmet Paşa'yı selâmlamakla selâmlamamak arasındaki tereddütlü hallerini tebessümle seyretti. Sonra Meclisteki yerini aldı. D.P. Kabinesinin Programı üzerindeki tartışmaları sonuna kadar takip etti.

Adnan Menderes'in sözlerinin İnönü üzerinde tepki yapmaması elbette ki kabil değildi. Gerçi Meclisteki söz almamıştı. Fakat bu tartışmaların havası içinde, görüşlerini kısmen C.H.P. Divanındaki bir konuşması ile, kısmen de 3 temmuzda toplanan VIII. Kurultayda ortaya attı (1). Bu konuşmalardan bazı parçalar verelim:

«— Mücadele ettiğimiz cereyanlar hesapsızdır! Bunların mühim kısmı, bu memlekette her seçim esnasında karşı partiye reva görülen iftiralar cümlesindendir. Bu kısım iftiralar, normal memleketlerde seçim ile beraber sona erer. Bizde de böyle olmasını temenni ederiz».

«İktidarla muhalefet arasındaki münasebet, şuursuz bir çe-

(1) C.H.P.'nin o zamanki Parti Divanı, şimdiki Parti, Meclisi niteliğinde idi 40 kişiden teşekkül ediyordu. Bu 40 kişiyi 10 kişilik bir Parti Yönetim Kurulu seçerdi.

kişme ve dalaşma halinde soysuzlaşırsa, demokratik rejimin âtisi (geleceği) yoktur».

«İktidardan tek istediğimiz şey, bizim iktidarda iken verdiğimiz emniyetin, bize de verilmesidir».

«İktidarı kaybetmekle, bu memleketin fenalığını isteyen yıkıcı unsurların tecavüzlerinden kurtulmuş değiliz ve kurtulamayacağız. Biz büyük ıslahat yapmış olmanın pek az kalan küskünlüklerinin, hususiyle İkinci Cihan Harbinin başından beri bu memleketi kendi siyasetlerine uydurmak için çalışmış olan ecnebi unsurların taarruzlarına maruz kalmakta devam edeceğiz».

«İkinci Cihan Harbi fiilen bittiğinden, yani 1944'ten beri, çok ciddî bir dış siyaset meselesi ile karşı karşıya bulunuyoruz. Toprak bütünlüğümüz, varlık ve bağımsızlık haklarımız, vatandaşlarımızın hatırlarında tutmaları lâzım gelen bir mevzu halindedir. 1945'te, hemen hemen yalnız başımıza karşı koyduğumuz tehlike ihtimali, o zamandan beri medeniyet âleminin, her gün biraz daha artan alâkasını bizim üzerimize çekmiştir. İttifaklarımız uyanmış ve canlanmış, Birleşik Amerika ile yardımlı dostluğumuz kurulmuş ve ilerlemiştir. Ancak dünyanın umumî vaziyeti sulha doğru katî surette yönelmek şöyle dursun, aksine olarak taraflar, siyasî ve askerî hazırlıklara, kararlı bir surette devam etmektedirler. Biz böyle bir dünya ortasında ve onun hassas noktalarından biri olarak bulunuyoruz...» (1)

mayacağız. Biz büyük ıslahat yapmış olmanın pek az kalan küs-

«Şimdi size muhalif parti olarak çalışmamızda, karşısında bulunduğumuz güçlüklerden bahsedeceğim. Bu güçlükler esas itibariyle memleketin serbest münakaşa hayatına alışmamış olmasında ve tahammülsüz bir iktidarın, her vesile ile muhalefetten kurtulmak hevesinde ifadesini bulur. Bu bir aylık hadiseler iyi işaretler değildir. Hükümet programı, yapacağı işlerden ziyade, seçim propagandası gibi bizi itham ile meşgul oldu. Ve bize Meclis kürsüsünde, mütevazi şekilde müdafaa imkânı bile vermedi...»

---

(1) Bu sözlerin söylenmesinden sonra Kore Harbi patladı. Bu nutkun tam metni, 1956'da yayınlanan *Muhalefet İnönü* eserinin 1. cildindedir, s. 9-16.

İnönü'den aldığımız bu parçalar, üzerinde durulmaya değer görüşler getirmektedir. Bunlara her vesile ile değineceğiz. Öyle sanıyorum ki, ileride C.H.P. ile D.P. çatışmasının gelişmelerini inceleyerek, D.P. yöneticilerini tarihte eşi az olan ıstıraplara sürükleyen şartların başlangıcını araştıranlar, bu nutuk üzerinde duracaklardır. İnönü'nün C.H.P. VIII. Kurultayındaki (29 haziran - 3 temmuz) sözleri de, esas itibariyle yeni iktidarın Program tartışmalarında ortaya dökülen suçlamalara karşı bir cevap niteliğindeydi:

«1950 seçimlerinde ifade edilen millet iradesine göre, huzur ve sükûn içinde iktidar değişimini idrak etmemiz, milletimiz için büyük bir ilerleme ve Partimiz için idealizmin, iyi niyetin ve engin vatan aşkının yeni bir delili olmuştur».

«Her türlü ftiraya karşı, 27 senelik Cumhuriyette alnımız açık ve yüreğimiz temiz olduğunu, her Halk Partili bilecek ve söyleyecektir. Suçlu kim varsa, suç o şahsın nefsine aittir. Onun; dün, evvelki gün, veya bugün Halk Partisi içinde bulunmuş olması, Partimizi hiçbir surette kirletemez...»

İnönü bu son cümlesiyle, Halk Partisi içinde evvelce bulunmuş, fakat artık Partide olmayanlarla, o gün Partide kalanların, mazide eğer bir suç varsa, bu suçun ancak suçluya ait olacağını söylerken, Adnan Menderes'in ve D.P. iktidarının ihmal ettiği tarihî bir gerçeğe dikkati çekmiş oluyordu. Bunda haklıydı da...

Böylece, C.H.P.'nin VIII. Kongresinde İnönü'nün konuşması, üstünde durulması gereken bazı gerçekleri ve uyarıları ortaya serdi. D.P. bu uyarıları değerlendirebildi mi? Bu suali cevaplandırmak, daha sonraki bahislerin konusudur.

VIII. C.H.P. Kurultayında İnönü gene Genel Başkan seçildi ve Genel Sekreterliğe Kasım Gülek getirildi. Daha doğrusu Gülek, bu mevkiye kendi namzetliğini kendisi ortaya atarak, büyük medenî bir cesaret gösterdi. Bilindiği gibi Gülek'in bu Genel Sekreterliği, o günden sonra hem kendisi hem Partisi için önemli olaylara yol açacaktır. İktidar ise, daha ilk günden Gülek üstünde birtakım lüzumsuz komplekslere kapılacak, garip davranışlara sürüklenecektir.

*
**

Kısacası her şey onu gösteriyordu ki, daha 14 mayıs 1950 seçimlerinin hemen ardından, iktidarla muhalefet arasındaki ilişki, normal bir Parlamento mücadelesi çerçevesini aşmak istidadını gösterdi. Adnan Menderes'in Program nutku tartışmalarında D.P.'nin seçim zaferini, Türkiye'de gelmiş geçmiş inkılâpların en önemlisi, en önemli merhalesi gibi görmesi bir aşırılıktı. 1923-1950 devri ile bütün ilişkileri koparmak istemekti. Bir taraftan «Millete mal olmuş inkılâpları koruyacağız» derken, diğer taraftan 14 mayısın en büyük inkılâp merhalesi olarak alınması ve millete mal olan ,olmayan inkılâpların neler olabileceği hakkında uyanan tereddütler, düşündürücü işaretlerdi. D.P. liderlerini ve kurucularını da yetiştiren eski rejime karşı açılan sert suçlamalar, yahut da i h m a l davranışı, bu iki Partiyi yaklaştırıcı şartlar ve iyi alâmetler değildi. İnönü demek ki bin bir cereyanla savaş karşısındaydı. Nitekim İnönü'nün kendi nutkunda işaret ettiği şuursuz ve soysuzlaşmış saldırılar hemen başladı. Türkiye'de Çok Partili Rejimin, böyle giderse «Âtisi yoktur» sözlerini İnönü'ye söyleten kaygılar, belirtilerini vermeye başlamıştı.

*
**

ÇANKAYA'DA TELÂŞ

O günlerde ve işte bu hava içinde meydan alan bir hadise, yalnız iktidar başlarında telâş uyandırmakla kalmadı. Adnan Menderes'in, İnönü'ye karşı çok ağır hücumlarla daha açık bir cephe almasına da vesile teşkil etti. Olay şuydu:

D.P.'nin seçimleri kazanışı henüz 20 gün olmuştu. Hükümet Programı Mecliste 2 haziranda D.P. çoğunluğu tarafından kabul edilmişti. Hükümet itimat oyu almıştı. Başbakan normal çalışmalarına başlamıştı. Başbakanlıkta bu normal çalışmaların asıl vakit alan kısmının ise, sabahın erken saatlerinden başlayarak, günün büyük kısmını alan, lüzumlu ve lüzumsuz tebrikler, ziyaretler olduğu malûmdur. 5 haziran günü de böyle başlamıştı. Salon daha çok erkenden, kabul bekleyen ziyaretçilerle dolmuştu. Pazartesi günüydü. Pazartesi günleri, ziyaretlerin daima yoğunluk günleridir. İşte böyle bir sabah

saatinde bir Albay, Başvekili görmek isteğiyle Hususî Kalem Müdürüne müracaat etti. Fakat onun ayrıca bir ricası, hattâ kesin isteği vardı: Başvekil kendisini hemen ve bekletmeden kabul etmeliydi. Söyleyecekleri çok mühimdi ve gecikmeye gelmezdi...

Nihayet istediği oldu. Fakat Albayın kabulünden daha beş dakika geçmemişti ki, Hususî Kalem Müdürü kapıda göründü. Başvekilin emri ile o gün, bütün ziyaretlerin iptal edildiğini, salonu, hattâ koridoru dolduran ziyaretçilere bildirdi...

Ne olmuştu? Olanların, yahut oluyor sanılanların ne olduğunu, en iyisi Başvekilin kendi ağzından dinleyelim. Adnan Menderes 15 haziran 1950'de, D.P. grubunda şöyle konuştu:

«— Size eseflle bildirmek isterim ki, iktidara geldiğimiz henüz bir ayı bulmadığı halde, bazı zaruri değişiklikleri mesele ittihaz ederek Cumhuriyet Halk Partisi, Orduyu aleyhimize tahrik etmek yoluna sapmıştır. Bizim bütün çalışmalarımız, memleketimizde demokrasiyi perçinlemeye matuftur. Cumhuriyet Halk Partisi eğer başarılı bir çalışmaya girmek istiyorsa, başlarındaki iktidar hastalarını atmalıdır. Bu iktidar hastaları, havayı teşviş etmek istemektedirler. Memlekette siyasî istikrarı muhtel gösterecek bir polemiğe, bir hücum ve taarruza geçmişlerdir».

Başvekil uzun konuşmasında, C.H.P.'yi tutan basından da çeşitli parçalar okumuş, sözlerine şu cümlelerle son vermişti:

«Merak etmesinler, iktidarda dört seneden bir gün bile eksik kalmaya niyetimiz yok. Seçimleri de tam vaktinde yapacağız...»

Menderes'in suçlamaları ağırdı. İnönü; Büyük Birlik Komutanlıkları, Genelkurmay Başkanlığı, Cephe Kumandanlığı yapmış eski bir askerdi. Eski bir Başvekil, bir eski Devlet Reisi idi. Onun, hem de önderliğini yaptığı yeni Çok Partili Rejimin, henüz bir ayı bulmamış iktidarına karşı orduyu tahrike girişeceğini akıl almazdı. Ama ne var ki Başvekil; C.H.P. orduyu iktidara karşı tahrik etmiştir sözleri ile kesin ve açık suçlamalarını yaparken, C.H.P.'nin başında İsmet İnönü vardı. Eğer böyle bir şey ileri sürülüyorsa, orduyu yeni

hükümete karşı C.H.P.'nin sivil yöneticileri harekete geçiremiyeceğine göre, demek Başvekilin bütün suçlaması İnönü'ye karşıydı. C.H.P.'nin başından atılmasını istediği «İktidar Hastaları»nın başında da, demek ki İnönü vardı. Yani Adnan Menderes'in bu konuşmalarına hedef, düpedüz İnönü idi...

Hükümet değişikliği üzerine, birtakım insanların ve bu arada bazı ordu mensuplarının, yeni iktidara çeşitli ihbarlar yağdırdıkları hakkında, o zamanki D.P. iktidarının önde gelen şahsiyetleri şimdi de ifade birliği içindedirler. Bu ihbarları yapanlar kimlerdi? Şu 5 hazirandan bütün ziyaretçiler, sırasını atlayarak Başvekilin yanına giren ve birkaç dakika sonra bütün ziyaretlerin iptaline vesile veren Albay kimdi? Bu hususta bazı isimler söylenir. Ama nihayet nakil mahiyetinde kalan bu isimler üstünde durmak elbette ki yersiz olur. Zaten hak suretinde görünen doğru veya yalancı m u h b i r'lerden kendini kurtarabilmiş hiç bir nizam, hiç bir rejim, hiç bir iktidar yoktur. Nitekim Adnan Menderes de daha koltuğuna ısınmadan, bu ihbarlar yağmuru altında kalmıştır. Ziyaretçi Albay ise, bu ihbarları yapanların nihayet bir tanesiydi.

Menderes, Albayı kabul edip dinledikten ve savdıktan sonra, hemen Millî Savunma Bakanı Refik Şevket çağırıldı. Bazı güvenilen milletvekilleri davet edildi. Arada istişareler geçti ve nihayet Başvekil Çankaya'ya koştu. Böylece de Albayın uyandırdığı telâş havası, Çankaya'ya sirayet etti.

Daha o günden D.P.'nin yüksek çevrelerinde yerleşen kanaat şuydu: Seçimlerde ordu mensuplarının D.P.'yi tutmalarına (1) rağmen, yüksek kademede bazı askerî şahsiyetler, neticelerden memnun değildiler. Bunlar aralarında, gerek Genelkurmay'da, gerek Millî Savunma'da gizli istişareler yapmaktadırlar. Hattâ eski D.P. erkânının bugün de bir delil olarak tekrar ettiklerine göre, vazifeleri başında olmaları gereken başlıca üç Ordu Müfettişi, o günlerde Ankara'da bulunuyorlardı. Genelkurmay'la Savunma Bakanlığı'nda, diğer bazı

(1) O devrede subayların seçime katılma hakları olmadığına göre, bu destekleme, ancak ordu mensuplarının kendi oy sahibi aile fertleri üzerindeki telkinler yolu ile yapılması mümkündür.

yüksek rütbeli askerlerle şüpheli temaslara katılıyorlardı. Gene bu nakillerden anlaşıldığına göre, bu yüksek rütbeli şahsiyetlerin emrindeki vazifeli subay ve kurmaylardan bazıları, şüpheli gördükleri veya şüpheyle izledikleri toplantılar, yani üstlerinin kendilerince şüpheli sayılan hareketleri hakkında, bazı İktidar Partisi mensuplarına malûmat taşımaktaydılar. İşte nihayet ve herhalde bunların da bir nevi temsilcisi olaraktır ki muhbir Albay, bu hava içinde Başvekilin makamına yollanmış olacaktı...

***

BİR ZİYARET VE TEPKİLERİ

İktidar değişikliğinden sonra ve hepsi de eski ordu mensupları, yahut İnönü'nün eski silâh arkadaşları olan birkaç Generalin İnönü'ye, dışarıda ters yorumlanan bir nezaket ziyaretinde bulundukları doğrudur. Ziyaret gizli yapılmamıştı. Bu ziyarette onların İnönü'ye bir askerî müdahale teklifinde bulundukları ve kendisine:

«— Emrinizdeyim Paşam!»

dedikleri, zaman zaman söylenmiştir. Ama gene bu söylentilerde de, tabiî eğer bir ifade olmuşsa, İnönü'nün böyle bir girişime yanaşmadığında, buna kesinlikle «Hayır!» dediğinde de tam bir ağız birliği vardır. İnönü'ye gelince; İnönü, bazı ordu mensuplarının sadece bir nezaket ziyaretini bugün de hatırlar...

Zaten başka türlü olamazdı. Çünkü İnönü ordudan gelmiştir. Orduyu tanıyordu. Ve ordu hakkındaki temel bilgilerinin verdiği haklarladır ki şu sözler İnönü'nündür:

«—Orduyu kendinin zanneden, kendi kendini aldatır. Ordu kimsenin değildir. O, kendi kanunları içinde yaşar...» (1)

Evet, orduyu kendisinin sanan, kendi kendisini aldatır. Ordu; çok başlı bir devdir ki, tek bir başa bağlı görünür ama, gene de

(1) Metin Toker: İnönü ile 10 yıl.

başına buyruktur. Bu sebeple öyle sanıyorum ki, İnönü'nün bu sözlerini, kışla kapılarına değilse bile herhalde, ordu alanında harekete heves edenlerin görebilecekleri yerlere asmalıdır...

***

O günlerde Pembe Koşkte ise, korku ve hareket yoktu. Pembe Köşke dönen İsmet İnönü, vaziyeti hiç de Adnan Menderes'i ve arkadaşlarını şiddetle tedirgin eden, Başvekili aşırı beyanlara sürükleyen açılardan mütalâa etmiyordu. O, muhalefete yerleşmekle meşguldü. Ve bu safta, işinin ve vazifesinin çok uzun sürebileceği yolunda sezgiler içindeydi...

Evet, gerçi 1950 seçimleri öncesinde, bu seçimlerin kaybedileceğinden ziyade kazanılabileceğini ümit etmişti. 1939 harbinden ve hele bu harbin sona erdiği o buhranlı günlerden beri kafası daha ziyade hep dış problemler üzerinde çalışmıştı. Seçimden önce halk deryasının ruh eğilimleri ve dalgalanmaları üzerinde derlenen bilgilerin eksik ve yapılan hesapların yanlış olduklarını değerlendirmemiş olması da mümkündür.

Ama bir defa seçimler kaybolunca ve D.P.'nin; oylarının sayısından ziyade, seçim kanununun açıklarından yararlanılarak Meclise soktuğu milletvekili sayısının kahir çoğunluğunu görünce, derhal kendi realist mizacının ölçülerine döndüğü de bir gerçektir: Evet, C.H.P.'nin muhalefette mücadelesi, çok mihnetli de olabilir. Uzun sürebilir. Belki 10 yıl, hattâ belki daha fazla!.. Ben, bu uzun yıllar ihtimalini belirten rakamları, İnönü'den, bizzat dinlemişimdir...

Şimdi şu kısa sonuçları da ekleyerek bu olayı kapatalım:

C.H.P.'nin veya İnönü'nün, orduyu iktidar aleyhine tahrik ettiği hakkındaki ihbar veya haberlerle, Başvekâlette, Çankaya'da uyanan telâş ve bu arada Adnan Menderes'i hakikaten acele, ama köksüz beyanlara sevkeden endişeler, orduda hemen yapılan bazı tasfiyelerle kapanmış sayıldı: Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Paşa'nın yerine, Orgeneral Nuri Yamut getirildi. İkinci Başkan İzzet Aksalur'un yerine, Korgeneral Şahap Gürler tayin olundu. Or-

general Salih Omurtak, Kâzım Orbay, Hakkı Akoğuz Paşalar emekliye sevkedildiler. Birinci Ordu Kumandanı Asım Tınaztepe, İkinci Ordu Kumandanı Muzaffer Tuğsavul, Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmut Berköz Paşalar, Askerî Şûra'da pasif işlere tayin edildiler. Deniz Kuvvetleri Kumandanı Amiral Memhet Ali Ülgen, Kara Kuvvetleri Kumandanı Zeki Doğan Paşalar Merkezde vazifelere getirildiler. Bunlardan başka 15 General ve 150 Albayı da birkaç ay içinde emekliye sevk suretiyle tasfiye kararı alındı. Sonra Cumhurreisi ve Başvekil, Millî Müdafaa ile Genelkurmay'da bazı göze çarpıcı ziyaretlerde bulundular. Böylece işe yakından elkoyduklarını kamu efkârına açıklamayı faydalı buldular. Bir taraftan da «Ordunun takviyesi» bahsi ortaya çıktı. Bu olay, D.P. kurucularının orduyla ilk karşılaşmalarıdır. Gerçi alınan tedbirlerin, gerçek bir sebebe dayanıp dayanmadığı, hiç bir zaman anlaşılmadı. Fakat gene de bir ordu meselesi var mı idi? Evet! Bu bahse aşağıda temas edeceğiz...

*
**

YENİ ADAMLAR VE ORDU

Ne kadar asılsız olsa da Çankaya'da telâş uyandıran bir ihbardan ve bu olaya dayanarak Başvekili İnönü aleyhinde, onu bir orduyu tahrik hareketine girişmiş olmakla suçlamalara varan acele hükümlerden sonra, şimdi de, D.P.'nin ordu üzerindeki bazı görüş ve teşebbüslerinden kısaca bahsetmeliyiz. D.P. ordu hakkındaki anlayışını evvelâ ve daha 1950 seçimleri öncesinde, Ankara Radyosunda yapılan bir konuşma ile açıkladı. Ama ben öyle inanıyorum ki bu konuşma, D.P.'nin üstünde durduğu ve benimsediği belirli bir görüş değildir. Radyoda bu konuşmayı Partisi adına yapan, eski ordu mensubu bir genç Kurmayın, şahsî görüşleri olsa gerektir. Ama madem ki bu konuşma radyoda seçim konuşmaları sırasında ve Parti adına yapılmıştır. O halde ileri sürülen görüşleri Yeni Adamlara bağlamak, şeklen de olsa bir zarurettir. Radyoda konuşmayı yapan, bir süre sonra D.P. Kabinesinde Millî Savunma Bakanı olarak yer alacak

olan genç milletvekili adayı, eski Kurmay Albay Seyfi Kurtbek'ti (1). Şu parçalar Seyfi Kurtbek'in bu konuşmasından alınmıştır: (2)

«— Demokrat Parti savunmayı, askerî bir mesele olarak değil, devletin bütün mekanizmasında ve milletin her türlü faaliyetini ilgilendiren büyük bir millî dava olarak telâkki eder.

Millî Savunma milletin, şerefini, varlığını, istiklâlini korumaktır. Böyle olduğu içindir ki, Millî Korunmanın devlet işlerinde her şeyden önce gelmesi lâzımdır. Şahsî ve Parti menfaatlarının, Millî Savunma, yalnız tehlike belirdiği zaman değil, her zaman aktüel olan bir davadır.

Demokrat Parti, Silâhlı Millet teorisini, demokrasinin askerî ifadesi sayar. Millî varlığı korumak için asker - sivil farkının kaldırılması ve milletin ordulaştırılması lâzımdır.

Milletin bütün ekonomik kaynakları, Millî Savunma için teşkilâtlandırılmalıdır. Millî Eğitim, Adalet, Sağlık, Maliye, İdare ve Ulaştırma hizmetleri, kâmilen Millî Savunma'daki yerlerini alırlar».

Seyfi Kurtbek'in bu görüş ve fikirlerinin, radyoda adına konuştuğu Demokrat Parti'nin temsil ettiği, kurmak istediği Liberal-Demokratik devlet nizamı için biraz aşırı olduğunu ifade etmek mümkündür. Kurtbek'in bu «Ordu Millet» anlayışı, onun daha eski yıllardan beri yazı ve eserlerinde savunduğu «Topyekûn savunma, topyekûn seferberlik, ordu bakımından harp ekonomisi» görüşlerinin Demokrat Parti'ye mal edilmek istenen ifadesiydi. Fakat Partinin bunu hazm ve temsil etmesi pek düşünülmezdi (1). Nitekim Kurt-

(1) Seyfi Kurtbek 8 mart 1951'de Kabineye Ulaştırma Bakanı olarak alındı. 1 kasım 1952'de Millî Savunma Bakanlığına getirildi.

(2) Radyo konuşmasının metni 19.V.1950 tarihli Zafer gazetesinde yayınlandı.

(1) Kurtbek «Topyekûn Savunma Üzerinde Kanun Tasarısı»nı 1945'te Genelkurmaya sunmuştu. Bu kanun 1949 mayısında çıkan fakat tatbiki yolunda galiba hiç bir harekete geçilmeyen bir kanunun esası oldu. Bu arada Seyfi Kurtbek'in *İktisadî Harp* ve *Silâh Başına* gibi eserlerine, bu kitabın ikinci cildindeki İktisadî Müdafaa konularında temas edilmiştir.

bek, radyo konuşmasında Millî Savunma işi ve teşkilâtı içine, bütün hükümet kuruluşunu alıyordu. Şu parçaları okuyalım:

«— Millî Savunmayı her şeyden önce politik olarak teşkilâtlandırmalıdır. Devletin politik bünyesi içinde Millî Savunma, zamanın şartlarına uygun ve hesaplı olarak düzenlenmedikçe, ne topyekûn bir savunma, ne de mükemmel bir askerî teşkilât meydana getirmeye imkân vardır. Ordular, hükümetlerin ve devlet bünyelerinin aynasıdır. Bütün devlet adamlarının bu davayı böylece ve hakkıyle kavramış olmaları lâzımdır.

Millî kalkınma hareketi ve hususiyle ekonomik kalkınma, Millî Savunma ile birleştirilmelidir.

Millî Savunmada güçlü bir Z i h n i y e t İ n k ı l â b ı lâzımdır. Savunma hizmetlerinde yaş ve eskilik değil, ehliyet ve bilgiyi temel tutan bir personel politikası takip edilmelidir. Gizlilik perdesi, hataları, kusurları ve kabiliyetsizlikleri örtmemelidir. Hataları ve kifayetsizlikleri düşman meydana çıkardığı zaman, artık çok geç kalınmış olur...»

Kurtbek bu cüretli ve ordu nizamı bakımından bir nevi Enver Paşa disiplin ve ıslahatçılığına dönüşü hatırlatan (1) görüşlerini, Demokrat Parti adına yaptığı konuşmasında şöyle özetler:

«İşte sayın dinleyicilerim! Demokrat Parti'nin Millî Savunmayı anlayış davası budur. İktidar Partisi harp doktrinlerinin uğradığı büyük inkılâpları kavrayamamaktadır. Millî Sa-

(1) Enver Paşanın Balkan Harbi bozgunundan sonra ve Harbiye Nezaretine geldiği zaman, Alman Islahat Heyetinin de yardımı ile orada girişti̇ği tasfiye ve ıslahat hareketi, sanıyorum onun en başarılı hamlesidir. Bu sayede idi ki Balkan Harbinde inanılmaz çözülüş gösteren bitkin ve maneviyatı tükenmiş ordudan, ancak bir buçuk yıl sonra Çanakkale ve diğer cephelerdeki disiplin ve nizam ordusu doğdu. O sırada Enver Paşa aslında, genç bir kurmay yarbaydı ve Harbiye Nazırlığına, olağanüstü ve bir gün arayla iki derece terfi ettirilerek bir tuğgeneral olarak geldi. Fakat ıslahat ve ordu teşkilâtçılığı üzerindeki başarısı üstündü. Bu ordu, meselâ Sarıkamış'ta olduğu gibi israf edilmeseydi, harpten sonra ve muhtemel olarak ayakta kalacak çok güçlü bir ordu olacaktı.

vunmayı sadece askerî ve gizli bir mesele saymakta devamlı bir ısrar göstermiştir. Bu yüzden de Millî Savunmamızın Topyekûn Müdafaa esasları üzerinde teşkilâtlandırılmasında çok geç kalmıştır.

İkinci Dünya Harbi zamanında geçirdiği tecrübe, İktidar Partisinin harp zamanı idaresi bakımından ne kadar kudretsiz ve kifayetsiz olduğunu meydana çıkarmıştır.

«Demokrat Parti inanmıştır ki, Millî Savunmanın topyekûn olarak köklü ve rasyonel bir reformu ve yeniden kurulması ile, milletimizin korunması daha sağlam olacaktır. Demokrat Parti iktidarı ele alınca Millî Savunmayı bu esaslara göre yeniden kurmak azmindedir...» (2)

Demokrat Parti'nin, kendisini iktidar ulaştıran seçim mücadelesinde, Seyfi Kurtbek'in dilinden açıkladığı ordu görüşü ve siyaseti buydu. Bu görüş ve siyasetle, meselâ, D.P. kurucuları olan Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan'ın ve diğer ön planda gelenlerin mutabık olduklarını sanmadığımızı tekrar etmeliyiz. Çünkü bu kurucular ve arkadaşları Liberal-Demokratik bir nizamın savunucuları ve öncüleri durumundaydılar. Böyle bir sistemi, yani bir Askerî Hiyerarşinin siyasî alanda da nüfuz sahibi olarak sivrilmesini ve bir gün, bir Askerî Oligarşinin hemen bütün güçleri elinde toplamasını elbette ki istemezlerdi. Kaldı ki ne Bayar, ne Menderes ne de arkadaşlarında, derine inen bir ordu anlayışının varlığına veya olabileceğine dair bir belirti, hiç bir zaman sezilmemiştir.

Fakat öyle anlaşılıyor ki, iktidara gelince Başbakan Adnan Menderes'e Seyfi Kurtbek tarafından ve 31 temmuz 1951 tarihi ile «Millî Savunmamızın durumu ve reform ihtiyacı» üzerinde bir muhtıra verilmiştir. Bu muhtırada Seyfi Kurtbek'in radyo konuşmasında ana fikirlerinin, tabiî istikamette işlenmiş olması mümkündür. Seyfi Kurtbek zaten 8 mart 1951'de Ulaştırma Bakanı olunca Millî Savun-

(2) Kurtbek'in İkinci Dünya Harbine ait görüşlerinde, bu kitabın ikinci cildinde açıklanan görüşler ve harp ekonomisi alanında verdiğimiz malzeme ile uygunluk görülmektedir.

ma Yüksek Kurulu işlerini de Başbakan adına takip etmek üzere vazifelendirilmişti. İşte bu gelişmenin bir sonucu olacaktır ki Kurtbek, 1 kasım 1952'de Millî Savunma Bakanlığı'na getirildi. Bu atanma, ordunun bilhassa eskimiş ve yerleşmiş Generalleri arasında ruhî bir tedirginlik yarattı. O zaman açığa da vurulan bu tepkilerle olsa gerektir ki, Seyfi Kurtbek'in yeni bir Enver Paşa olacağı, Enver Paşa'nın yaptığına benzer tasfiye ve ıslahatın orduda başlayacağı söylentileri yayıldı. Hattâ yeni Millî Savunma Bakanının vaktiyle İstanbul Harbiye Nezaretinde, Enver Paşa'nın kullandığı yazıhaneyi odasına yerleştirip onun üstünden emirler verdiği, kararlar imzaladığı, ordunun eski Generallerine yüksekten baktığı gibi haberler de bu söylentiler arasında ve hem Parti, hem ordu çevrelerinde yayılıyordu. Halbuki bu yazıhane yıllardan beri zaten vekillik odasındaydı.

Kurtbek'in elbette ki göze çarpan genç, dinamik bir hali ve enerjik tutumu vardı. Şimdi onun, İzmit civarındaki bir askerî manevrada, güzel dikilmiş bir avcı elbisesi, başında kasketi ve ayağında zarif çizmeleri ile, herhalde uzakta bazı birliklerin hareketlerini eliyle işaret ederek, Reisicumhur Celâl Bayar'a izahat verdiğini gösteren bir resmi hatırlıyorum. Çok genç, kendinden ve herhalde istikbalinden emin bir hali göze çarpmaktaydı. Bir delikanlı görünüşündeydi de. Etraflarında kumandanlar ihtiram vaziyetinde. Ve belli ki bu sahnede söz bu Genç Adamın. Ama ne var ki Bayar'ın getirdiği rejim, böyle genç ve ihtiraslı bir askeri kaldırmazdı...

Ama Kurtbek, ordu reformu planını Bakanlar Kuruluna getirebildi. Anlaşılmamış ve hattâ ürküntü verecek olsa da Bakanların bu tasarıyı ittifakla kabul ettikleri anlaşılmaktadır. O zaman bu Bakanlar Kurulunda söz sahibi olanlardan daha sonra dinlediklerime göre, Bayar görünüşü şöyle bitirdi:

«— Bu bir katî operasyon planıdır. Muhalefet edenler olsa da bu plan muvaffak kılınmalıdır.

Menderes'in görüşü de şu olmuştu:

«Bu bir «İkinci Nizam-ı Cedit» planıdır. Tahakkuk ettirmek, iktidarımızın şerefi olacaktır...»

Plan, askerî kadronun baştan başa gençleştirilmesini hedef tutuyordu. Bu arada Atatürk'ün ve İnönü'nün silâh arkadaşları tabiî büyük ölçüde ordudan ayrılmak mecburiyetinde kalacaklardı. Bu belki doğruydu da. Çünkü İstiklâl Savaşının genç kahramanları, elbette ki artık ihtiyarlamışlardı. İkinci Dünya Harbi askerlik tekniğini baştan başa değiştirmişti. Bizde işe her şey onu gösteriyordu ki, Türk Yüksek Kumanda Heyeti bu yenilikleri gereği gibi izleyemeyecek kadar yorgundu. Düşünmeli ki Genelkurmay Başkanı ve İstiklâl Savaşının sayılı kahramanlarından biri olan Fevzi Çakmak 21 yıldan beri aynı vazifede kalmıştı. Hattâ 21 yıl sonra bu işten emekliye sevk olunmasını bile derin bir kırgınlıkla karşılamıştı. Meselâ Istanbul'da 1. Ordu Kumandanı ve gene İstiklâl Savaşının bir kahramanı olan Fahrettin Altay, 19 yıldır aynı görevde bulunuyordu. Bu gibi hallerde, orduda dinamizm ve otomatik gençleşme elbette ki bağdaşamazdı.

Ama Vekiller Heyetinde Kurtbek tasarısının bazı iç ürküntülere rağmen ittifakla kabulünde, bir süre önce cereyan eden ve Çankaya'da telâş uyandıran, Menderes'i İnönü aleyhine orduda tahrik suçlamasına sevkeden ihbarlarla, bunların neticeleri olan tasfiyelerin de müessir olmuş bulunması mümkündür. Demek ki bu vesile ile ordudan, eski şöhretler ve elemanlar ayrılmış olacaklardı. Ordu, artık D.P. İktidarının düzenlediği ve taze kanlarla güçlendirdiği ordu olacaktı...

Fakat Vekiller Heyetindeki heyecan pek sürekli olmadı. Hattâ söylendiğine göre bu yeni niyetleri bizzat Vekiller Heyeti içinden bir General, ordudaki arkadaş çevrelerine yetiştirdi. Ondan sonra ise, açığa vurabilecek tedirginlikleri tasavvur etmek mümkündür. Kurtbek'in bu teklifleri getirdiği Kabine ise, elbette ki bir İttihat ve Terakki Kabinesi ve Kurtbek bu Kabinede, tek söz sahibi bir Enver Paşa değildi. Enver Paşa'nın tepeden inme tasfiyelerine elbette ki gidilemezdi. Adnan Menderes de, nihayet Adnan Menderes'ti. Yani onun İnönü'ye ve muhalefete karşı gösterdiği yalnız ve ölçüsüz çıkışları, diğer alanlarda ve başka şahıslara karşı göstermeyen, sözlerinden ve vaatlerinden icabında kolay dönen tarafı, bu dalgalanan

hava içinde de kendini gösterdi. Menderes bu ordu reformundan vazgeçti. Onu hiç yokmuş, hiç konuşulmamış gibi aldı. Ve tasarı bir tarafa atıldı. Seyfi Kurtbek'in Millî Savunma Bakanlığı'ndan istifası, bu şartlar içinde olsa gerektir. Nice yıllar sonra 27 mayıs, 22 şubat ve 21 mayıs ihtilâlleri veya ihtilâl girişimleri ile ilgili olarak yapılan bazı yayınlarda Seyfi Kurtbek'in bu, orduda ıslahat teşebbüsünü, bir hükümet darbesi gibi gösteren bazı yazılar çıkmıştır (1). D.P.'nin ordu hakkında siyaseti ve görüşü gibi halka ilân edilip, tamamen sonuçsuz kalan, harekete getirilmeyen bu teşebbüs üzerindeki kısa izahattan sonra, şimdi konumuza devam edebiliriz.

***

İNÖNÜ YURT DIŞINA!

Siyaset ve idare alanında bir taraftan böyle dalgalanmalar olurken, bir tararftan da iktidar yerleşiyordu. Bu arada yeni hükümetin 1950 içinde aldığı en önemli karar, Türkiye'nin Kore Harbi'ne iştiraki oldu. Bu konu üzerinde ayrıca duracağız. Fakat buraya kadar değindiğimiz belirtilerden de anlaşılacağı gibi, olaylar iktidarla muhalefet arasında gittikçe güçlenen ve normal münasebetler yerine, yeni nizamın bu iki kanadını gittikçe birbirinden ayıran çatışmalar şeklinde gelişiyordu. Bu gelişmenin birinci sebebi elbette ki, Türkiye'de Çok Partili Rejimin yeniliği ve henüz yerleşme safhasında oluşuydu. Fakat daha derinde işleyen asıl etkenler, ruhî antipatilerdi. 27 yıllık Tek Şef ve Tek Parti idaresinin havası içinden gelen birikmiş, arka plana itilmiş bin bir ihtiras, bin bir art düşünce ve hattâ çeşitli aşağılık duyguları, şimdi birden yataklarından boşalıyorlardı. Bunların içinde, adi ve bayağı kıskançlık veya yeni idareye yaranma duygularından, yahut her türlü ruh muvazenesizliklerinden başlayarak, yeni idarede yeni insanların söz ve yer sahibi olmak yolundaki normal çabalarına kadar bin bir atılış, karmakarışık ilerliyordu. Ba-

(1) Kurtbek bu iddialara karşı açıklamalarını 12 şubat 1967'de Haber gazetesinde yapmıştır.

zen ölçüler hakikaten kayboluyordu. Hele 1951 başlarında ortalığa yayılan seller ve dalgalar, içlerinde her türlü maddeyi taşıyorlardı. Meselâ Ankara'da Menderes; Kabinesinde usûlen bazı değişikliklerle ikinci Başvekilliğine başladıktan sonra, İzmir'den garip bir ses geldi. D.P.'nin orada sözcülerinden biri olarak sivrilen ve sonra gazetelere göre garip maceralara adı karışan Rauf Onursal İzmir'de şöyle bir konuşma yapmıştı:

«Ankara huzurdan mahrum bulunuyor. Halk Partililer Diktatör Mussolini gibi, Ankara üzerine yürüyüş tatbikatına mı hazırlanıyorlar? Bir şahsa tabi olmanın kahredici azabını kaç yıldır çeken Türk milletinin, tekrar Millî Şefe ubudiyet (kulluk) perdesi altında aynı istikamete tevecciih etmesini istemek, düşük hanedanın (yani son Padişah sülâlesinin) son çırpınmasına benzemektedir. Rejim aleyhindeki hareketler, yalnız sakıt (düşük) Şefin başı altından çıkmaktadır. Bundan dolayı rejimin selâmeti için, sakıt Halife gibi, sakıt Millî Şef de memleket dışı edilmelidir...»

Bir zerre bile dengesinden nişan vermeyen bu sözler, gene ruhî bir tereddünün ifadesi olarak, meselâ h e z e y a n diye adlandırılabilirdi. İlk tepkilerini de elbette ki, bir dengeli insan olan İnönü'de değil, İnönü'nün eski Parti arkadaşları olan Celâl Bayar ve Menderes gibi iktidar öncülerinde yapmalıydı. Ve demokraside mücadelenin bu kadar soysuzlaşması önlenmeliydi. Fakat onlar bu soysuzlaşmadan memnun görünüyorlardı. Nitekim bu sözleri söyleyen İzmirli Avukat Rauf Onursal, süratle ön plana çekildi. İzmir Belediye Başkanlığına ve sonra da, hem de yazıldığına göre, fena bir davadan takip ve tegayyüp halindeyken milletvekilliğine getirildi. Demek ki iktidarın siyasî mücadelesinde ahlâk kaideleri o kadar önemli sayılmıyordu. Rauf Onursal işi, bu alanda cesaret arayanlar için de kötü bir misal oldu. 17 martta Zafer Gazetesinde Mümtaz Faik Fenik de:

«Huzursuzluğun sadece İnönü'nün şahsından geldiğini»

iddia ve teyit ediyordu. Bu ölçüsüzlükler yayılıyordu da. Nihayet tepkiler artınca iktidar, Rauf Onursal'ın konuşmasını, kendi adına

yaptığını ve iktidarı ilzam etmeyeceğini açıklamak zorunda kaldı. Buna karşı İnönü ise şöyle konuştu:

«İktidar, gelecek seçimlerin endişesi içinde kâbus geçirmektedir».

Hakikaten, gerçekten de o günlerde, her tarafta sahneye fırlayan olur olmaz adamların kendi çevrelerinde uyandırdıkları tepkiler, halk arasında ve basında yeni iktidara karşı bir hoşnutsuzluk yaratıyordu. Evet, iktidar henüz tam rayına yerleşmemişti. Fakat elbette ki yerleşecekti. Aslında iktidara belirli program ve planlarla değil, halk çoğunluğunun ruhî rüzgârları ile gelmiş olmanın sarhoşluğu, hükümete de hâkimdi. Gerçi arada hükümet, meselâ Kore'ye asker göndermek kararı gibi ve Anayasa hukuku bakımından her türlü hırpalanmalara müsait bir karara da gidebilmişti. Ama göze çarpan şuydu ki, hükümet ve yeni iktidar, konularını ve stratejisini henüz bulmamıştı. Fakat elbette ki bulacak ve adına Demokrat Parti İktidarı denilen 10 yıllık devrin karakteristiği, gerek problemleri, gerek eşhası ile belirecekti. Nitekim de öyle oldu.

Ama biz daha ileride, safha safha işleyeceğimiz bu gelişmelere ve bu gelişmelerin ekseni içinde İnönü'nün yerine ve rolüne geçmeden önce, gerek buraya kadar özetlediğimiz olaylarda ön plana çıkan, gerekse bundan sonra işleyeceğimiz bahislerde daima karşımıza çıkacak olan bir şahsiyet üzerinde, burada biraz durmalıyız. Bu şahsiyet A d n a n M e n d e r e s'tir. Çünkü Adnan Menderes'te biz, yalnız bir iktidarın siyasî hikâyesini değil, bir rejim ve devir döneminin sosyal ve psikolojik karakteristiğini de bulur, izleriz...

Adnan Menderes Sahnede

Toplum Ana, hem doğuran, hem doğurduğunu yiyen bir Dev gibidir. Bu Dev, bazen Ulu, bazen duygusuzdur. Hem gözyaşı, hem kan dökmesini bilir.

Bizim yakın tarihimizde Menderes, onun şefkatli çocuğu gibi doğdu. Bir göz açıp kapamada kudretin zirvesine ulaştı. Fakat aynı toplum, onu bir gün, bu tahtından indirdi ve yedi...

II

MENDERES'İN BELİRİŞİ

Menderes'in belirişi ve ön planda sahneye çıkışı biraz gecikmiştir. Hattâ bu çıkış ve yükseliş, belki hiç de mümkün olmazdı. Ama mademki olmuştur; bu hadise üzerinde biraz durmalıyız. Çünkü İkinci Adam'ın hayat ve mücadele hikâyesinde Menderes, önemli bir yer işgal eder. İkinci Adam'ın bu hayat hikâyesinde Menderes'in yerini bütün ağırlığı ile vermezsek, bu hikâye eksik kalabilir. Hem de bu hadiseye biz, eğer Menderes'in zuhuru dersek, pek de mübalağa etmiş olmayız. Evet, Menderes'in zuhuru...

Çünkü Menderes yakın tarihimizde, K a h r a m a n l a r devrinden sonranın en tipik temsilcisidir. İktidar sahnesine harp meydanlarından değil, Parlamento yollarından geldi. Arkasında Millî Kurtuluş Mücadelesinin, antiemperyalist şahlanmaların, içeriye ve dışarıya karşı silâh elde isyanların ve nihayet düşmanın top sesleri Ankara'dan bile duyulurken, sabahının nasıl açılacağı belirsiz gecelerin uykusuzlukları, çileleri yoktur.

Hulâsa onunla Türkiye'de siyaset meydanına, kendinden öncekilerden başka bir tip girdi. Bu bir Kahraman değildi. Ama gene de bir mücadele adamıydı. Ve itiraf etmelidir ki Menderes, iç varlığının kendine özgü tepkileri, kendi ölçüleri ve iktidar tahtında aldığı yerle, başka türlü bir ihtirasın öncüsü ve temsilcisi oldu. Hattâ denebilir ki o, kendinden evvelki devrin, şu Kahramanlar devrinin, biraz da anti-tezi, yani kısacası, o devri inkâr edicisiydi.

Kahramanlar devriğ birgün elbette sona erecekti. Ama öyle sanılırdı ki, daima bir «Ordu Millet» olan, daima bir «Devlet Millet» olan Türk Milleti, kendi içinden iktidar baş postuna gene de ya üniformalarından yeni sıyrılan Generaller, yahut da idarenin veya bürokratik cihazın üst kademelerinden gelecek, bir adım daha ileri

atarak iktidar postunun zirvesine çıkacak politikacılar verecektir. Ve bu ihtimal, belki bir asır böyle devam edecektir.

Halbuki Menderes, ne ordudan, ne idare cihazından, hattâ denebilir ki ne de politikanın ön saflarından geldi. Millî Mücadele başlarken henüz 20 yaşını süren taşralı bir çocuktu. Devletin ordu yüksek kademelerinde ve yüksek idare cihazlarında bir gün bile bulunmadı. Fakat 1945'te kurulup, adına Demokrat Parti denilen ve hiç şüphe yok ki kendinden evvelki devreye karşı bir reaksiyon teşkil eden bir kuruluşun içinde birtakım köprüleri geçip birden, halkın ve miting meydanlarının sevgilisi haline geldi. Bu çıkış, bu sivriliş, bu üste yükselişte aştığı köprülerden biri, belki de bu Partiyi Kurucu arkadaşlarıdır. Hattâ meselâ Celâl Bayar! Evet Celâl Bayar bir eski ve usta politikacıydı. Hattâ daha aşağıda bizzat Adnan Menderes'ten dinleyeceğiz ki, Adnan Beyi ilk keşfeden değilse de, çok eskiden tanıyan bir Parti Adamıdır. Ama acaba, 1945'te D.P. meydana çıkarken, bu ilk kurucular içinde uysal ve aslında tecrübesiz denilebilecek gencin, yarın ve daha ilk savaşlardan bütün engelleri beklenmeyen bir çeviklikle aşarak birden, yeni devrin en kudretli söz sahibi olabileceğini acaba görmüş ve düşünmüş müydü? Öyle sanıyorum ki hayır! Çünkü bütün Demokrat Parti İktidarı devrinde, Celâl Bayar'a karşı da hem en uysal, hem de en asî olan, Adnan Menderes'ti. Bunun belirti ve misallerini göstermek kabildir. Hulâsa öyle denilebilir ki Adnan Menderes'in zuhuru, aslında ve bizzat kendi şefi, kendi Parti önderleri ve mensupları için bile, biraz da beklenmeyen bir sürpriz oldu. Bir gün bu uysal ve hiç de halk adamı görünmeyen nazik insanın, memleketin üstünde bir hışım ve kudret bayrağı gibi eseceğini ve halkın bir nevi mistik sevgisi ile sarılacağını, herhalde kimse tahmin edemedi. Halk içinden ona yalnız koyunlarını, develerini değil, hattâ evlâdını bile kurban etmek isteyen mecnuplar da çıkacağını, herhalde kimse düşünmedi. Belki kendisi bile...

*
**

BİR TİP

Böylece Adnan Menderes hadisesi, bugün onun adını ve hatırasını ticaret malı halinde kullananların devri de geçtikten ve her şey durulduktan sonra, ileride de herhalde ruh yapısı ve temsil ettiği hareket dalgası üstünde durulacak bir insandır. Bir halk adamı mıydı? Halkın beklediği adam mıydı? Büyük bir politikacı, büyük bir devlet adamı mı, yoksa bir demagog muydu? Bütün bunlar er geç ve sakin bir araştırma devrinin ölçüleri içinde herhalde incelenecektir. Ve hiç şüphe yok ki ileride bu incelemeler, daha başka ölçüler, daha objektif görüş endazeleri ile yapılacaktır. Ve o zaman onun hatırasını ve akıbetini; ne tahrik, ne intikam, ne de gösteri veya merhamet konusu yapmadan Menderes, sanki bir teşrih masasında yatan bir Süjenin, ama yakın tarihimizin dikkate değer bir şahsiyetinin bütün şartları ile hükümlendirilmesi gibi, sükûnetle değerlendirilecektir. Öyle sanıyorum şu neticeye varılacaktır ki, Menderes davranışları ve ruhî tezahürleri ile, her halinden önce, bir kompleksler adamıdır. Evet, bir kompleksler adamı (1).

Gerçi o evvelce; sakin, uysal ve bulunduğu meclislerde biraz aşırı nezaket ve hattâ biraz çekingenliğinden başka tarafları ile dikkati çekmeyen bir insan gibi tanınırdı. Onun birgün ön planda bir politika adamı ve memlekette en güçlü söz sahibi olacağını o günlerde, onun en yakın arkadaşları arasında bile sezen, galiba tek kişi çıkmamıştır. Pek fazla arkadaşı da yoktu. 1944-1945 arasında Meclis'te Toprak Kanununa karşı çıkışları bile, bazen açık, bazen hiddetli, fakat çok defa da kaypak görünüyordu. Ama bu çıkışların onu boşaltamadığı da belliydi. Hele Encümenlerde bazen, hattâ sorularının ve tenkitlerinin cevabını bile beklemeden hiddetle salonu terkedişleri şeklindeki haller, onun tabiatındaki f e v r î'liğin —ki bu fevrîlik onun mücadelesine daima hâkim olacaktır— dikkate değer işaretleri olsa gerektir. Halbuki fevrîlik; liderliğin ve lider karakterinin en tehlikeli ve yanıltıcı tarafıdır. O zaman onun çevresinde

(1) Menderes'in ruhi tahlillerine «İhtilâlin Mantığı» isimli eserimizde ayrıca yer verilmiştir.

onlara Menderes'in birgün ön planda bir insan olacağı tesirini vermemiş olması, belki de bu fevrî ve dolayısıyle mütelevvin, daha doğrusu kaypak mizaç tezahürlerinden gelse gerektir (1).

*
**

İKİ ŞAHSİYETLİ ADAM

Çünkü ve onu tanıyanların da sanıyorum ki tasdik edecekleri gibi Menderes, aslında bir değil, iki şahsiyetli adamdı. Gerçi herkes az çok ve en az iki şahsiyetlidir. Ama bu art şahsiyet, asıl ve hâkim şahsiyetimize zaman zaman hâkim olmazsa o, iç âlemimizin pasif bir hali olarak kalır. Ama bu iki şahsiyet ve daha doğrusu bu biri büyük, diğeri küçük iki benlik; içimizde durmadan savaşır. Küçük insan, zaman zaman büyük insanı yenerse, bizim karar ve davranışlarımıza hâkim olursa, o zaman çok şey değişir. Ve hangi iş ve hareketimizin, hangi düşünce ve mantık ölçümüzün, hangi anda, hangi karar ve hükümlerimize etkin olacağı bilinmez olur. İşte bir lider için en tehlikeli ruh hali budur. Bu halin, bir lideri nerelere sürükleyeceği bilinemez. Ben öyle sanıyorum ki Menderes'te bu iki şahsiyetlilik, güçlü ve tehlikeli bir iç âlem, ama çelişmeli ve kontrol edilemez bir iç varlık hali olarak daima yaşadı. Ve onun özbenliğinde, iç varlığında; her zaman zinde, her zaman çatışan bu iki çapraz şahsiyet, birbirleri ile boğuştu, durdu.

Yani kısacası bir Büyük Adnan Menderes vardı, bir de Küçük Adnan Menderes. Bu iki insan birbirleri ile ve hele Başvekil Adnan Menderes'in şahsiyetinde, daima çarpıştılar. Büyük Adnan Menderes meselâ, büyük kararlardan, büyük rakamlardan korkmayan bir adamdı. İşe, inşaya ve memleketin simasını kısa zamanda değiştire-

(1) Meselâ onun daha iktidarının ilk günlerinde ve daha önce işlediğimiz gibi, bir gün, asılsız bir ihbarla her türlü sağduyu dışına çıkarak kendi parti grubunda, İnönü'nün, orduyu hükümet aleyhine isyana tahrik ettiği yolunda beyanlarda bulunuşu, Menderes'in bu Fevr'lik vasfının tipik bir tezahürü idi. O bu tezahürleri daha sonra çok defa gösterecektir.

cek hamlelere karşı büyük ihtirası vardı. Yapılanların, eserlerin ve hamlelerin hikâyesi konuşulurken bambaşka bir hal alırdı. Yüzü dolgunlaşır, yuvarlaklaşırdı. Pembeleşirdi. Sözlerinde, üstün, hattâ gelecekten haber veren bir başka türlü insanın, karşısındakini hayran bırakıcı manaları, ifadeleri parlardı. Evet, bilhassa büyük rakamlardan korkmamak, büyük yapıcı hamlelerin ihtirasını duymak! Ben bunu Menderes'te, hiç kimsede görmediğim kadar görmüşümdür. Nizam altına alınan nehirlerden, bazen hattâ denizleri doldurarak açılan yollardan, bataklığın bahçe ve köylünün değersiz malının değerli pazar malı haline geldiğini, yurdun kuş uçmaz, kervan geçmez, ıraklarına insan elinin ulaşarak, uzağın yakın olduğunu dinlerken, gözleri yaşarırdı. Ama bir de Küçük Adnan Menderes vardı. Ve bu Küçük Adnan Menderes, o karar ve hamle adamının arkasında, onun bilinç altında daima pusuda, daima tetikteydi. Hem de hiç umulmayn anda birden fitnesini işletir ve asıl hasmı olan inşa adamını hemen dize getirebilirdi. Ve bu hücum, bu alt ediş, bu ruhî metamorfoz birden ve ani olurdu. Bir de bakılırdı ki Adnan Menderes, yumruğunu masanın üzerine vurmuş ve hemen kükremiştir:

— O... herif hâlâ hapse tıkılamadı mı yahu? Nedir bu?.. Bak birader, ben gûya Başvekilim. Ama elin... bir gazetecisini bile hapse attıramam. Hâkimler de Halkçı, Savcılar da...

İşte o zaman her şey biterdi. Menderes'in yüz ifadeleri birden değişirdi. Yanakları çöker, elmacık kemikleri fırlar ve gözleri çipil leşirdi. Yüzünün rengine gelince, bu renk evvelâ pembeden sarıya, sonra bir nevi esmerliğe doğru dönerdi. Ve anlaşılırdı ki Küçük Adnan Menderes, Büyük Adnan Menderes'i bir saldırışta pençesine almış, yenmiştir. Ve gene görülürdü ki, bu küçük adam, bu büyük adamı bir gün, hattâ yiyebilir de. Nitekim öyle oldu...

Şimdi Adnan Menderes'in siyasî hayatına ve siyasî ihtiraslarına yön veren bir başka cephesine değinelim.

*
**

GEÇMİŞİN TASFİYESİ

Adnan Menderes'in, kendi görüş ve sezişlerime göre şahsiyetinin bir cephesini böylece belirttikten sonra, şimdi konumuza devam edebiliriz. Fakat bu noktada ve onun kendini, gene kendisinin anlatışına geçmeden önce, Menderes'in iktidar postundaki ruh yapısından, karakteristik olan diğer bir cephesini de kısaca vermeliyiz.

Menderes D.P.'nin ve iktidarının başında yerini alınca, kendi iç varlığını perde perde, fakat hızla ortaya serdi. Evvelâ çok kısa bir zamanda; ürkülebilecek bir hatip, zaman zaman ters işleyen, fakat kendine özgü bir mantık ve uzlaşmaz bir tartışma adamı olarak belirdi. Belki her zaman samimî değildi. Belki zaman zaman hükümleri tek taraflıydı. Ve ancak kendi görüş ve ölçülerini doğrulayacak şekildeydi. Belki bazen de hem kendini, hem karşısındakileri aldatıyordu. Hattâ bazen ona, belki demagog demek de bu bakımdan mümkündür. Ama öyle sanıyorum ki ne yapıyorsa, bilerek yapıyordu. Ve bütün bunların gayesi de gene öyle sanıyorum ki, kendinden önceki devrin t o p y e k û n t a s f i y e s i idi. Yani mazinin ve maziden gelen hatıraların tasfiyesi. Atatürk de dahil olduğu halde...

Bu mücadelesinde insafsızdı. Başta Atatürk mit'i, sonra İkinci Adam; daha sonra da onlardan gelen bazı müesseseler, bilhassa Cumhuriyet Halk Partisi ve Halkevleri gibi... Hattâ daha derine inelim: İstiklâl Savaşının herşeye damgasını vuran hatırası bile onu rahatsız ediyordu. Adlarına İnkılâplar dediğimiz hareketler, Lozan, İkinci Dünya Harbi imtihanı, hulâsa geriye baktığımız zaman herşey. Kabil olsa yakın tarihimizi silmek ve yeniden başlatmak ister gibiydi...

Meselâ şu söz onundur:

— *İstiklâl Savaşı diyorsunuz, bu pekâlâ üç ayda bitebilirdi!...*

Bu sözleri, bu açıdan çok dikkat çekicidir (1). İlk hükümet nutkunda maziden, İstiklâl Savaşından ve Atatürk'ten bahseden keli-

(1) Yakup Kadri Karaosmanoğlu'ndan.

meler yoktur. Daha sonraki bir konuşmasında ise Atatürk'ü şöyle alır:

«Biz Atatürk'ün inkılâplarını, yaptıklarını konuşabiliriz. Tek Parti, Tek Şef vecizesi varsa, tatbikatta varsa, elbette bunları müdafaa etmekte kendileri ile beraber değiliz. Biz kayıtsız şartsız ne varsa, onların hepsini müdafaa etmek değil... Fakat hepiniz bilirsiniz ki Atatürk, müspet, menfi, ileri, geri bütün hayatının muhasebesi yapıldıktan sonra Büyük Adamdır». (1).

Bu sözler onun 4.5.1951 tarihinde Büyük Millet Meclisindeki nutkundan alınmıştır. Gene Adnan Menderes inkılâplar bahsinde, 14 mayıs 1950 seçimleri sonucunun memlekette en büyük inkılâp olduğunu sık sık tekrarlamıştır:

«14 mayıs seçimleri ile memlekette, şimdiye kadar yapılanlarla ölçülemeyecek ehemmiyette büyük bir inkılâbın en mühim merhalesi aşılmıştır». (2).

«Halka Mal Olmuş İnkılâplar» da onun sözüdür. Bu şu demektir ki, yapılan inkılâplara bakılacak, halka mal olmuş ve olmamış olanlar ayrılacaktır. Meselâ Türkçe Ezan ne demek? Ona göre, camilerin içinde ezan ve dualar Arapça yapılırken, minarelerden de ezan pekâlâ Arapça okunabilir. Ama bu muhakeme tarzı başka türlü de pekâlâ yürütülebilirdi: Minarelerde ezan Türkçe okunuyor da, caminin içinde dualar ve ezanlar neden Türkçe okunmasın?...

Fakat ne var ki Menderes'in kullandığı silâh güçlüdür. O bunu bilir. Kendisi belki de ömründe başını seccadeye koymamış olabilir ama:

«— Türkiye'de ezanlar artık Arapça okunacak!»

fetvası, Meriç'ten Ağrı dağına, Karadeniz'den Arap çöllerine kadar, köylerde kentlerde yankılar yapacaktır. Köy, kasaba minderlerinde,

(1) *Adnan Menderes'in Konuşmaları*, cilt 1. s. 83. Ekicigil Yayınları 1957.
(2) Adnan Menderes'in Büyük Millet Meclisinde 2.6.1950 tarihli nutkundan *Menderes'in Konuşmaları*, cilt 1. s. 17.

vaiz kürsülerinde, mevlût okuyucuların dillerinde «Peygamber pesend» Menderes'e hayır dualar okunacaktır. Çünkü Menderes'e göre Türkçe ezan «halka mal olmamış» bir harekettir. Onun bu buluşu ise, elbette ki yabana atılmayacak bir siyasî muhasebe işidir. Gerçi Menderes 8.3.1951 tarihinde ve Millet Meclisinde:

«— Din ile dünya işlerini birbirinden ayrı tutmayı»

savunur. Ama bu prensibin ölçüsü nerede başlayacak, nerede bitecektir? İşte bu ölçü hiç bir zaman verilmez.

İnönü için ise görüşleri kesindir. Ona göre İnönü şudur:

«— Daima Atatürk'ün kanadı altında ve gölgesinde yaşamış olan bir siyaset adamı...»

Bu sözler onun, 4.5.1951'de başlayan Atatürk kanunu münasebetiyle yaptığı Meclis görüşmelerinden alınmıştır. Ve bu sözlerde, sert bir babanın karşısında, yıllar yılı aşağılık duygusu duymuş bir çocuğun, birgün bu babaya karşı isyan hazzı vardır. Hulâsa Menderes'e göre Halk Partisi'nin mahiyeti de bellidir:

«Bütün bir milletin Halk Partisi içinde muhtevi ve mündemiç bulunduğunu farz ve hayal etmekle başlayan enaniyet (benlik) ve gafletler onları, hakikatleri bir türlü göremeyecek hale getirmiştir». (Aynı konuşmasından)

Evet, bütün milleti Halk Partisi'nde birleşmiş, toplanmış gören (hayal eden) biri vardı. Ve bütün milletin, Halk Partisi'nde kaynaşmış olduğunu ifade eden o'ydu. Bu da Mustafa Kemal'dir. Bu sözleri o, Halk Partisi'ni kurarken beyan ve ifade etti. Mustafa Kemal'e göre Halk Partisi, halkın müşterek menfaatlerini koruyacaktı. Milletin heyeti umumiyesi bu Partide millî çıkarlarını bulacaktı. Ama bu sözlerin söylendiği sene, henüz 1923'tü. Ve bu sözlerde ne bir gaflet, ne bir benlik havası vardı. Gerçi Menderes'in muhalif bir Partiyi yermesi elbette ki hakkıydı. Ama bu yergi, canlı bir mazinin zinde bir devrine ve hatırasına kadar gitmeli miydi?..

Fakat Menderes, bu hatıraların tasfiyesinde titizdir. Meselâ zararsız bir teşekkül olan ve C.H.P.'nin dahi bunları müşterek bir te-

sis haline getirmeyi teklif ettiği Halkevleri hakkındaki görüşleri de sert ve kesindir:

«Halkevleri, Halkodaları kurmak, gençlik teşkilâtını ele almak, faşistvari telâkki ve düşüncelerin mahsulüdür.

Bunlar içtimaî bünyemiz içinde tamamiyle abes, beyhude, geri ve yabancı uzuv halindedirler...» (1)

Halbuki 1930 yılında Aydın Halkevinin açılış töreninde konuşan genç Adnan Menderes şunları söylüyordu:

«Milletimizin yükselmesi yolunda her ihtiyacı gören ve sezen Büyük Gazi, içtimaî hayatımızda, kültür hayatımızda, çok derin bir boşluğu ve çok şiddetli bir ihtiyacı görmüş, bu boşluğu dolduracak ve ihtiyaca cevap verecek bir tesis ve teşekkülün esasını kurmak, temellerini atmak şerefini de kazanmıştır...»

Menderes'in Halkevlerini bu iki tarifi ve değerlendirmesi arasında ne kadar fark vardır? Onun iktidara geldikten sonra Halkevlerini, daha yukarıda verdiğimiz sözlerle yermesi, elbette ki şaşkınlık yarattı. Hele daha sonra ve 1955'te bu Halkevlerini ve hatırasını, daha da hırpalaması ayrıca üzücü oldu. Meselâ şu sözler Adnan Menderes'indir:

«Halkevleri, içi boşalmış, tarihe karışmış, maksatsız birer varlık halinde idiler. Bunlar Partileri için, birer u t a n m a k o n u s u (hicap mevzuu) teşkil ediyordu...»

Kısaca Menderes'in sivrilişi, bir Parlamento adamının, bir Parlamento seçimi sonunda, siyasî iktidarda vazife alışından çok daha etraflı manalar taşır. Çünkü o, bir tasfiye peşindedir. Bunu da anlamak kabildir. Tasfiyesine yöneldikleri ile kendilerinin iktidar gayeleri hakikaten ayrıdır. Eski iktidar, ihtilâl niteliğinde sayılabilecek bir millî ayaklanma ile, uzun ve mihnetli bir istiklâl savaşının, bir millî kurtuluş hareketinin bayrağını taşıyarak Mecliste yer almıştı. Şimdi ise artık en kutsal şey, çoğunluğun, kalabalığın oyu idi.

---

(1) Büyük Millet Meclisinde 4.10.1951'de başlayan tartışmalardaki nutkundan.

O halde çoğunluğa yanaşmalı ve geçmiş ile hesaplaşma, insafsız olmalıydı. O da bunu yapıyordu...

*
**

Pek iyi ama, bu kadar şiddet, bu kızgınlık niçindir?.. İşte psikolojik düğüm noktası buradadır. Ve bu nokta üzerinde elbette ki bazı tahliller yapılabilir. Bu kitabın ileriki bahislerinde bunlar üzerinde az çok durmaya çalışılacaktır. Şimdilik burada yalnız şunu belirtmek isterim ki, Menderes'in kendini kalabalıklara verişi, Psiko-Somatik, yani vücut ve ruh yapısının derinliğinden taşan, baş döndürücü bir ihtiras halindeydi. Öyle sanıyorum ki, bunda garip bir tatmin buluyordu. Kendisinden evvelkilere ve hattâ onların hatıralarına karşı olan şiddetli çıkışlarında, bu kendini halkın malı saymanın ve halkın adına konuştuğu kanısının kuvvetli bir etkisi olsa gerektir. Hulâsa Menderes, elbette ki siyasî bir problem olmakla beraber gene öyle sanıyorum ki, daha ziyade ruhî bir komplekstir. Garip ve yarın bugünden herhalde daha soğukkanlılıkla üzerinde durulacak olan bir ruh halinin temsilcisidir. Meselâ ve özellikle, daha önce değindiğimiz iki şahsiyetlilik, gene öyle sanıyorum ki bu kompleksin en göze çarpan ve onu sürükleyici taraflarından biridir. Şimdi biraz da, onun sivriliş yani siyaset sahnesine çıkış şartlarına kısaça değinelim.

*
**

TOPLUM, SÖZCÜLERİNİ VERİNCE

Toplum zaman zaman, kendi içinden kendi sözcülerini atar. Bu gibi insanlar toplumun yapısından, bazen bir patlama ile fırlarlar. Toplum kabuğunun altında biriken ihtibasların, yani insanların şuuraltına (bilinçaltına) itilmiş binbir çeşit hislerin, arzuların, özlemlerin sözcüsü ve bayraktarı olarak, halkın o güne kadar belki ifade edemediği, fakat özlediği şeylere tercüman olurlar. Yahut da, toplumun durgun hayatına hareket, yayılış, yerleşiş dalgaları getirirler. İhtilâlciler, hattâ fatihler, büyük macera önderleri bunlardandır.

Bazen de toplum adamı, toplum kabuğunun sadece bir çatlaması ile sessiz sedasız sahneye çıkar. Ama bu sahnede gene, birtakım uyuyan eğilimlerin, özlemlerin sözcüsü olur. Meselâ Menderes toplum içinden, toplum kabuğunun böyle bir çatlaması ile çıktı. Ama kısa zamanda evvelâ çevresinin, sonra halk kalabalıklarının ruhlarında, o güne kadar geri itilmiş ve orada birikmiş ihtibasları yoğurmasını, dile getirmesini bildi. Onun birgün, hem böyle çetin bir Parlamento adamı, hem böyle cezbeli bir halk sevgilisi olacağı beklenmiyordu. Ama o topluma kendisini mal etmeyi bildiği gibi, toplum da onun yumuşak hamuruna, kalabalıkların istediği, özlediği şekli verdi. Birgün onu hayalinde ve bir Demirkırat üstünde göklerde uçuracak kadar...

*
**

HALK PARTİSİNE GELİNCE?

Halk Partisi, Menderes'in çıkışına ve bir halk sevgilisi haline gelişine, gereken manayı verebildi mi? Bu beklenmeyen hadiseyi, gereği gibi değerlendirebildi mi? Hayır!

Sanmıyorum. Onların gözünde Menderes, daima o eski Menderes, yani Parti kapılarında, iş ve hizmet bekleyen, uysal Aydın Mebusu olarak kaldı. Hani şu ara sıra:

— *Yahu, şu çocuğa da bir yer bulalım,*
— *Hele dur bakalım, sırası var,*

denilebilen adam...

Gerçi hali, görünüşü öyleydi de. Onun vaktiyle, birkaç Aydınlı pamuk müstahsili arasında, İktisat Vekâletinin orta kattaki mermer holünde, kabul sırasını beklediğini hatırlarım. Hemşehrileri adına ricası, pamuk fiyatlarına birkaç kuruş zam edilmesidir. Ama bunda da ne kadar nazik, ne kadar sokulgan, hattâ ne kadar iddiasız bir hali vardı!..

İnönü'ye gelince, Adnan Beyin potansiyelini onun, o toprak davasında hırçın çıkışlarında değilse bile, daha ilk muhalefet günlerinde sezmiş olması mümkündür. Çünkü görünüşe göre ne Köprülü'-

de, ne Koraltan'da, ne de Bayar'da; Adnan Menderes'te açığa çıkan mücadele gücü göze çarpmıyordu. Sonra şu da vardı ki Menderes, denebilir ki geçmişi olmayan adamdı. Ve geleceğini, daha kayıtsız şartsız işleyebilirdi. Kaldı ki ruhunda kutsal bağlar, terkedilmeyecek saygılar, bağlılıklar da yoktu. Böyle insanlar söz sahibi olunca, onların imkânları, mücadele güçleri, karar özgürlükleri her şeye gebedir. Ve onlardan, olumlu veya olumsuz, her şey beklenebilir...

*
**

BİR HESAPLAŞMA ADAMI

Kısacası, 14 mayıs 1950 ile beraber bir adam sivriliyordu. Öyle görünüyordu ki, bu adamın büyük hesapları vardır. Bu bir hesaplaşma adamı olacaktı. Sert ve çetin bir hesaplaşma adamı. Onun daha ilk hükümet nutku, Büyük Millet Meclisi kürsüsünden o güne kadar okunan nutuklardan başka bir şeydi. Başka bir dille yazılmıştı. Ve bu adamın dilini, kalemini bağlayacak hiç bir şey yok gibi görünüyordu. Bu adam:

— *Ya devlet başa, ya kuzgun leşe,*

diyebilecek cinsten bir insandı. Ve geleceğinin terazisine, kafasını pekâlâ koyabilirdi...

İşte bu ruh hali içinde Menderes'te iktidar ihtirası gittikçe m i s t i k bir eda aldı. Bu ihtiras onda, kendince doğru bir nefs murakabesine dayanıyordu:

«— Ben, benden önce gelmiş, geçmiş Başvekillerin en muktediriyim».

Bu sözleri kendisinden dinlemişimdir. Bu ruh hali içinde o eğer söylendiği gibi:

«— Ben kendime sabık Başvekil dedirtmem»

demişse, elbette ki akıl ölçüleri ile zamanın kanunlarına zıt, fakat iktidar mistiği ile, iç âleminin gerçeği olan bir hali ifade etmiş demektir.

Bu noktada bir soru akla gelebilir:

«— Pek iyi ama, bu adam bir büyük mahkemenin karşısında niçin beklenildiği kadar cesur, pervasız değildir?..»

Evet böyle de olabilir. Çünkü yakalandığı kıskacın ne olduğunu ve kaybedeceği şeylerin değerini biliyordu. Bu masada oynanan şey onun başı ve daha mühim olarak da, hayatının bütün sermayesi olan tâc'ıydı. Bu ikbalin kaybı, sarsılmaya, ağlanmaya değerdi.

Ama onun bu mahkemedeki durum ve davranışlarının tahlili, bizim bu kitabımızın konusu değildir. Şimdi biz bu bahsi, bir de onun kendi kendisini anlatışını vererek sona erdirmek istiyoruz. Evet Adnan Menderes kendisini anlatıyor. Bu öyle bir hikâye ki, onun şahsiyeti ve siyasî alana çıkışı hakkında, bizi bir başka ve çok dikkate değer açıdan aydınlatacaktır.

*
**

ADNAN MENDERES KİMDİR?

Adnan Menderes kendisi hakkında ve Akis Dergisinin 2 kasım 1957 tarihli sayısında çıkan bir yazıya karşı, kendisini anlatan ve savunan bir cevap yazısı hazırlamaya lüzum görmüştür. Öyle görünüyor ki bu yazı, kendisi tarafından dikte edilmiş ve üzerinde oynanmıştır. Fakat her nedense bu cevap yazısı Dergiye gönderilmemiştir. Böylece de yayınlanmamış olarak kalmıştır. İşte bu müsveddeler şimdi eldedir. Ve Menderes'in kendi siyasî gelişmesi hakkında kendi hikâyesini nakleden enteresan bir belge teşkil eder (1). Bu belgeyi aşağıda aynen vereceğiz. Akis Dergisine hitaben dikte edilen ve ayrıca kendisinin de bazı notlarını taşıyan bu müsvedde şöyle başlar:

«D.P. İktidardaki Ekaliyet (Kapaktaki Politikacı) başlığı altında ve seçim neticeleri üzerinde kendinize göre mütalâa

(1) Bu yazı Burhan Belge'nin evrakı arasında bulundu. Menderes sonradan bu yazıyı dergiye göndermekten vazgeçerek dergi aleyhine dava açmış ve yazı işleri müdürü bir yıla mahkûm olmuştu.

yürütürken, bir (hayat hikâyesi) kısmında, benim siyasî hayatım hakkında bazı malûmat vermişsiniz. Bu bilgilerde esaslı yanlışlıklar bulunduğundan tashihine lüzum görmekteyim».

Ondan sonra asıl metne girilir. Fakat bu metni vermeden evvel, Adnan Menderes'in biyorgrafisi hakkında bazı bilgiler açıklamazsak, hikâye biraz havada kalır.

Adnan Menderes kimdir?

Menderes'in doğduğu yer kesin olarak bilinmez. İstanbul, İzmir, Menemen bu arada sayılır. Bizce, doğruya en yakın doğum yeri Aydın'dır. Babası Menemen'de ve civar merkezlerde Tahrirat kâtipliği (Yazışleri kâtipliği) yapmış olan Etem Beydi. Etem Beyin, şimdiki Yunanistan'ın, Yenişehir bölgesinden Aydın'a göçmen olarak gelen bir aileden olduğu söylenir (1).

İşte bu Etem Bey, Aydın'ın zengin toprak sahiplerinden Tirelî Hacı Ali Paşa'nın torunu ile evlenir. Anlaşıldığına göre, Hacı Ali Paşa da, Tatar asıllı olarak söylenir. Menderes'in simasında bu soyun bazı belirgin hatları vardır. Abdülhamit zamanında, çevresinin ayan ve eşrafından olan bazı kimselere Paşalık unvanı verilirdi. Bunlara resmî yazılarda «Mir-i Mirân» yani Beylerbeyi manasına gelen elkap ile hitap edilirdi. Askerî alanda bir görevleri olmazdı. Hacı Ali Paşa da çevresinin, galiba bir evlenme yolu ile çiftlik sahibi olmuş, toprak davalarına karışmış, sivrilmiş bir adamıydı. Bu sebeple de ailenin hal ve vakti yerindeydi.

Adnan bu yeni ailenin tek çocuğu olarak kaldı. Tabiî her eşraf ailesi çocuğu gibi nazlı büyütüldü. Üzerinde bütün bir ailenin, ama bilhassa büyükannenin devamlı dikkat ve itinası vardı. Arkadaşları seçilirdi. İlk tahsilini Menemen'de yaptı. Sonra, Amerikalılar idaresindeki İzmir Amerikan Kolejinde okudu. Fakat Koleji tamamlamadı. Oradan ayrıldı. İzmir İttihat ve Terakki İdadisine (Lisesine) kaydedildi. Etem Menderes'le arkadaşlığı oradan başlar.

İdadiden çıkınca, Istanbul'daki Yedek Subaylar Talimgâhına gönderilmiş olmalıdır. Gerçi İzmir'in işgali üzerine ve hele Kuvayı

(1) Adnan Menderes'in aile yakınlarından bir zata göre, Etem Beyin ailesi Mora'dan değil, Halep'tendir. Ve Etem Bey, Haleplizade ailesine mensuptur.

Milliye'nin Aydın'a baskını sıralarında Adnan Beyin henüz vaziyetini tayin edemediğine ait bazı hatıralar nakledilmiştir. Bunu da yadırgamamak lâzımdır. Fakat kendisinin daha sonraları Menderes havaliisindeki Kuvayı Milliye hareketlerine karıştığı anlaşılmaktadır. Bunu «Harp Hatıralarım» isimli eserinde Ali İhsan Paşa anlatır (s. 40).

Birinci Dünya Harbi sonunda İngilizler tarafından tevkif edilip Malta Adasına sürülen Ali İhsan Paşa (Sabis) 1921 eylülünde Malta'dan kaçarak Kuşadası'nda Anadolu sahillerine çıkar. Oradan Ankara'ya giderken Koçarlı'da, Adnan Menderes'e «Genç ve ateşli bir Yedek Subay» olarak tesadüf ettiğini hikâye eder. Demokrat Parti'nin teşekkülü sırasında bu Partiyle işbirliği yapan ve bir ara D.P. milletvekili de olan Ali İhsan Paşa 1921'deki karşılaşma sırasında Adnan Beyi çok takdir ettiğini, hattâ onu kendi karargâhına da almayı düşündüğünü naklederken bundan niçin vazgeçtiğini şöyle özetler:

> *«Koçarlı'da aile çiftliğinin bulunduğunu öğrendiğim için, kendi arazisinin üzerinde düşmana karşı müdafaaya memur olmasını daha uygun bularak onu karargâhıma almak fikrinden vazgeçtim».*

O sırada Ali İhsan Paşa'nın, henüz yeri, vazifesi, karargâhı belli olmadığı için, bu sözler biraz havada kalır.

Şu halde Adnan Menderes bu suretle çiftliğinin ve böylece çevresinin müdafaası ile meşgul olmuş demektir. Muharebeler sona erince Adnan Menderes, İzmir'in tanınmış Evliyazade ailesinden Berrin Hanımla evlenir. Tevfik Rüştü Aras da aynı aileden biriyle evli idi. (1). Bu sıhriyet, Menderes'in siyasî hayata girişinde Tevfik Rüştü Aras'ın koruyucu tesirleri olduğu hakkında bazı kanılara yol açmıştır ki, Menderes aşağıda vereceğimiz izahatıyle, işte bu hikâyeyi aydınlatmak ister.

*
**

(1) Tevfik Rüştü Aras'ın eşi Makbule Hanım, Adnan Menderes'in kayınvalidesi Naciye Hanımın hemşiresi oluyordu. İltimas iddialarına yol açan yakınlık buradan geliyor. Menderes'in kayınpederi, Evliyazadelerden İzzet Beydi ve bir sinir hastalığı neticesinde vefat etti.

MENDERES KENDİSİNİ ANLATIYOR

Adnan Menderes'in 2 kasım 1957 tarihli Akis Dergisinde çıkan ve bu konulara temas eden yazıları üzerine dikte ettiği açıklamaları hakikaten ilgi çekicidir. Şimdiye kadar yayınlanmamış olan bu cevap notlarını aşağıda aynen veriyoruz:

«Bir Hayat Hikâyesi kısmında, benim siyasî hayatım hakkında bazı malûmat vermişsiniz. Bu bilgilerde esaslı yanlışlıklar olduğundan, tashihine lüzum görmekteyim. Milletvekili seçilişimin, Tevfik Rüştü Beyin iltimaslı hareketi ile olduğu söyleniyor. Eğer istesem ve Tevfik Rüştü Beyden iltimas talep edecek olsam, çoktan Halk Partisi içinde mevkiler elde eder, Atatürk'e ve İsmet Paşa'ya yaklaştırdım.

Hakikat böyle değildir. Mademki biyografik malûmat veriliyor; yanlışların tashihi için izah edeyim. Atatürk zamanında ben Aydın'da Serbest Fırka'nın Reisi idim (1). Fethi Bey bizzat Aydın'a gelerek Serbest Fırka'yla meşgul oldu. Aydın'daki Belediye seçimlerini kazandım. Gayet dürüst bir mücadeleye giriştim.

Halk Partisi ileri gelenleri ile tanışıyordum. Reşit Galip, Necip Ali hemşehrim ve dostlarımdı. Fethi Beyin Serbest Fırka'sı ortaya çıkıncaya kadar ise, Halk Partisi'ne onların rica ve ısrarlarına rağmen girmemiştim. O devredeki Mutemetler Saltanatı idaresini beğenmiyordum.

Fethi Beyin Partisi malûm şartlar altında feshedildi. Mem-

---

(1) Serbest Fırka, Atatürk'ün düşünce ve teşebbüsü ile ve Parlamentoda bir nevi iç murakabe rejimine gidilebilmek ümidi ile kuruldu. Başına gene Atatürk'ün rica ve tensibi ile, o zaman Paris Sefirimiz olan eski Başvekil Fethi Okyar getirildi. Fethi Beyin teşkilât çalışmaları için çıktığı İzmir seyahatı çok hadiseli geçti. Aydın'a da bu seyahat esnasında gittiği anlaşılıyor. Ama olaylar öyle gelişti ki, Serbest Fırka ancak üç ay kadar yaşayabildi ve gene Atatürk'ün gördüğü lüzum üzerine, kendi kendini feshetti. O sırada yapılan belediye seçimlerinde, yalnız Samsun seçimlerini kazanmıştı. Aydın'da kazanış ihtilâflı oldu. Bu konuda bilgi için: Ağaoğlu Ahmet Beyin *Serbest Fırka Hatıraları* isimli eserinde ve *Tek Adam* eserimizin, cilt III. Bir Fırkacılık Teşebbüsü bahsinde bilgi vardır.

lekete derin bir teessür hâkim oldu. Halk Partisi kendisini toplamak istedi. Vilâyetlere heyetler gönderildi. Bu arada İzmir ve Aydın'a da Celâl Bayar riyasetinde, Vasıf Çınar, Ziya ve Halit Onaran'dan müteşekkil dört kişilik bir heyet geldi. Daha sonra da Atatürk seyahata çıktı ve Aydın'a uğradı. Ve Aydınlılarla teması zarurî gördü.

Ben, gelen heyetle bir hafta temas etmedim. Nihayet Celâl Bayar tanıdığım ve hürmet ettiğim bir zattı. Vasıf Çınar, İttihat ve Terakki İdadi Mektebinden hocamdı. Nihayet Halit Onaran da iyi tanıdığım olmak itibarıyle kendileri ile temas, çekinilmez bir hal aldı. Ve temas temin edildi.

Bu muhterem zatların ibrâm ve ısrarı üzerine, Halk Partisi'ne girerek fikirlerimizi Parti içinde müdafaa etmek muvafık olacaktı. O zamana kadar ve benimle beraber çekingen tanınan arkadaşlarla Halk Partisi'ne girdik. Bir şartla ki, teşkilâtı yeniden kuracak ve mutemetlik saltanatında üzücü birtakım hareketleri görülmüş olanları Partiden uzaklaştıracaktık. İşte ben, böyle ısrarlar ve arzular ve onlara karşı dermeyan ettiğim şartlarla Halk Partisi'ne girdim. Bu arada, Serbest Fırka zamanında, seçim sandıklarının kırılması sureti ile kazanılan Aydın Belediye seçimlerinin düzeltilmesini de şart koştuk. Aydınlılar bunları bilirler...

Şurasını da söyleyim ki, Halk Partisi Teşkilâtını, aldığım selâhiyetle, bütün kazalarda, nahiyelerde yeniden kurdum. Sevilen, dürüst arkadaşları işbaşına getirip, diğerlerini bertaraf ettik.

Bu arada Atatürk yurt seyahatine çıkmıştı. Aydın'a da geldiler. Ben, Halk Partisi Reisi idim. Bütün Serbest Fırka mevcutlarının Halk Partisi'nin kademelerine girmiş oldukları kendilerine jurnal edilmiş olduğu için, Aydın'da birçok ziyaretlerini yaptıkları halde, Halk Partisi'ne gelmeyi arzu etmediler. Nihayet, Vasıf Çınar ve arkadaşlarının ısrarları üzerine ve eminim ki, istemeyerek, sırf usûl zaruretiyle yaptıkları bu ziyaretin uzamamasını, mümkünse beş dakikada bitirilmesini arzu ediyorlardı.

Nitekim teşriflerinden sonra, ikram ettiğimiz sigarayı dahi

almak istemediği gibi, kahve emredip etmediklerini sordum, onu da istemediler.

Belki fazla tafsil ediyorum, fakat mademki, sordunuz söyleyeyim:

Konuşmaya başlayınca, memleket mevzularından bahis açıldı. Kendilerine merhum Recep Peker ve Fahrettin Günaltay da refakat etmekte idiler (1).

Başladığımız hasbihalde, o zamanki isimleri ile Gazi Hazretlerinin son derece alâkalandıkları aşikâr görünüyordu. Orada İl İdare Kurulundan 7 aza ve İlçe İdare Kurulundan 7 aza hazırdılar. Fakat iltifat buyurdular. Hasbıhal Atatürk'le, hemen hemen aramızda geçti. İlk defa teklif ettiğim sigarayı almayan ve kahve istemeyen Büyük Gazi'nin, memleket meseleleri üstünde hasbıhal derinleştikçe, kendilerine zaman zaman takdim ettiğim bir paket Gazi sigarasını içip bitirmiş olduklarını, avdetlerinde müşahede ettim. Ve ayrıca dört kahve emir buyurdukları da bugünkü gibi hatırımdadır. Programlarında da aksaklık oldu. Çünkü, birkaç dakikalık bir ziyaret için teşrif buyurdukları orada tam dört saat kaldılar.

Konuştuğumuz mevzular, Sanayileşme ve Kooperatifçilik mevzuları idi. Ertesi gün Denizli'ye teşrif edeceklerdi. Vasıf Çınar ve Halit Onaran vasıtasıyla bana iki emirleri oldu: O zaman henüz devam etmekte olan Türk Ocakları İdare Heyetinin değiştirilmesi ve musahabemizin sıklet merkezini teşkil eden Ziraî İstihsal ve Kredi Kooperatifleri meselesiyle, sanayileşme mevzuu üzerinde konuştuklarımızın bir küçük rapor haline konularak, ertesi gün Denizli'den Aydın'a geçerken tevdiini istediler. Bu emirleri yerine getirildi.

Ben Parti Reisi idim. Parti o zaman şöyle ilân etmişti: Mebus olmak isteyenlerin behemehal Parti Merkezine müracaatları şarttı. O zaman hatırladığım ve gazetelerin yazdığına göre 6.000 küsur kişi mebusluğa talip oldu. Halk Partisi benim, şart

(1) Menderes'in dikte ettiği notların burasında «Fahrettin Günaltay» yazılmıştır. Ya General Fahrettin Altay, yahut Prof. Şemsettin Günaltay olması mümkündür.

olmasına rağmen, böyle bir talepnamemi çıkaramaz. Ama, hiç teşebbüs etmediğim halde ve bir sürpriz olarak, gece yarısı namzetler arasında ismimin okunduğunu, ertesi sabah arkadaşlarım söylediler. Çünkü, ben bütün gün işimle, gücümle meşgul olarak, gece radyoyu bile dinleyemeden yatmıştım. Vasıf Çınar ve diğer arkadaşlar, Atatürk'ün Recep Peker'e:

— Bugün konuştuğum genç, elbette burada bizim Parti mutemetleri ile çalışamaz. Şayan-ı dikkat bir gençtir, dediğini bana nakiettiler.

Ben kimseden ömrüm boyunca hiç bir suretle iltimas talep etmedim. Ve kimse de bana iltimas yapmadı. Tevfik Rüştü Bey, kendisine hürmet ettiğim bir zattır. Onun iltiması ile mebus olmak değil, çok defa fikir bakımından karşısında mevki aldığım oldu. Bana zaman zaman «ısrar etmesin» diye haber gönderdiğini de hatırlatayım. Hadise budur...

Meclise geldikten sonra, büyük bir dikkatle kendimi memleket işlerine verdim. Hem vazifemi gördüm, hem de hizmet için kendimi yetiştirdim. Başvekil oluncaya kadar da, beni yarın için ilzam edecek hiç bir harekette bulunmadım.

Param vardı. Dostlarım vardı. Yirmi sene içinde, herkesin peşinde koştuğu Avrupa seyahatını, bir defa bile düşünmedim. Türlü vazife seyahatleri vardı. Lisan biliyordum. Gençtim. Faydalı olabilirdim. Hiç birisini aklımdan geçirmedim. Bilâkis Meclis Encümenlerinde çalıştım. Parti Müfettişi olarak kaza, nahiye, belediye odalarında sabahlayarak vazife gördüm.»

Adnan Menderes'in siyasî hayata giriş üzerindeki beyanları burada biter. Fakat, Akis Dergisi onun arazi ve servet işlerine de dokunmuştu. Onları da cevaplandırmak ister. Ve beyanlarına şöyle devam eder:

«Servet ve arazi meselesine gelelim:

Sahip olduğum araziden bahsetmişsiniz. Arazim 2.600 dönüm değil, 500 dönüm fazlası ile 3.000 küsur dönümdür. Çok değil ama, ne yapayım ki bunlara ehemmiyet veriyorsunuz. Bari hakikat ortaya çıksın.

Ben çiftliğin başına geldiğimde; anam, babam çok evvel

ölmüş bulunuyorlardı. Aradan çok zaman geçmişti. Sahipsiz kalmış arazinin şurasında, burasında birtakım fuzulî tasarruflar, işgaller olmuştu. Zeytin yetiştirmek, ağaç yetiştirmek teşebbüslerine girişilmişti. Ayrıca, köylüler için mühim olarak kullanılabilecek dağ parçaları da vardı. Arazim, tapum altında olduğu halde, bu teşebbüslerin hiç birine müdahale etmedim. Komşularımla ve köylülerle bir tek davam olmadı. Tasarrufum altında bulunan fakat istifadelerine bıraktığım araziyi, tapu terki suretiyle 1932 senesinde tamamiyle onların tasarruflarına terkettim.

Toprak Kanunu ile alâkalı göstermek isteyerek sattığımı söylüyorsunuz. O da doğru değildir. Üç dört köyün arazisi yoktu. Onların ıstırabını ben ruhumda yaşadım. Ve civarımdaki komşularıma, bedava denilecek bir bedelle ve ne zaman olursa ödenmek üzere, arazimin büyük bir kısmını devrettim. Şehirden, kasabadan, buralara, çok para verecek insanlar yok değildi. Fakat ben, kendilerini çok sevdiğim ve beni çok seven komşularıma devretmeyi tercih ettim.

Onların o arazide kurdukları küçük çiftlikleri görmek, benim için bahtiyarlıktır. Evvelce çit damın altında yaşayan ve aralarında bulunduğum bu aziz insanların, şimdi kendi mülklerinde ferah ve bahtiyar olduklarını görmekle ne kadar sevindiğimi bilemezsiniz». (1)

Adnan Menderes arazi ve servet durumunu da böyle anlatıyor. Bundan başka ve kendisine dokunulan yazıda, onun ufak tefek itiyatlarına da değinildiğinden rahatsızdır. Birkaç kelime ile onları da cevaplandırır:

---

(1) 1968 nisanında Aydın bölgesini gezerken, Menderes'in anlattığı bu hayat hikâyesini, hem onun çiftlikteki evini, hem çiftlik arazisini dolaşarak, kâhyası, komşuları ve tanıyanları ile konuşarak, daha yakından izlemek imkânını buldum. Bu gezi ve temaslarım, birçok cephelerden düşündürücü oldu. Menderes'in, kendi topraklarından bir kısmını elden çıkardığı sıralarda, oralarda toprak bedelleri, inanılmayacak kadar düşüktü: Dönümü 7,5-10 lira kadar. O arada Menderes çiftliğinin güney kısmına düşen Göl bölgesinden 500 dönümlük bir kısmı da, arkadaşı Etem Menderes'e temlik etmişti.

«Benim oda, kravat, elbise, terzi mevzularını da masallaştırmışsınız. Sizden bahsedilse kimbilir neler çıkar. Ama, bende eğer aranırsa, ancak dokunuldukça böyle konuşabileceğim vaziyette şeylerden başkası ortaya çıkmaz.

Ben Aydınlılar arasında yetiştim. Mazide onların beğenmeyecekleri hareketlerim olsaydı, Partimiz Aydın'da elbette ki zayıf kalırdı».

Menderes'in kendini anlatan hikâyesi burada biter. O bu parçaları dikte ederken öyle görünüyor ki, kendisine takılan yazıdan gene kendi el yazısı ile bazı parçalar alarak, notlar çıkararak önünde bulundurmuştur. Bunların bazılarına, cevaplarında değinmeyi lüzumsuz bulmuş olacaktır. Bunlar hakikaten, cevabı gerektirmez görünen önemsiz şeylerdir.

Bu notlar arasında meselâ; şöyle bir parça da var:

«Başbakan seçildiğinden beri insan takatının üstünde mesai yaptığından, zaman zaman sinir buhranlarına kapıldığı oluyordu. Durup dururken gözlerinden yaşlar boşanıyor veya ortada bir şey yokken kahkahalarla gülmeye başlıyordu. O zaman, sesini kısmak için, mendilini ağzına tıkardı».

Bu anlatılan bir nevi isteri halidir denebilir. Menderes'in bazı asabî buhranlara kapıldığı bilinen bir şeydir. Meselâ ve bir defasında bu buhranlardan birinin Park Otelde şiddetlice geçtiği söylenir. Fakat, bunların, had ve müdahaleyi icap ettirecek hallere varmadığı da malûmdur.

Hulâsa, Adnan Menderes de bir insandı ve eserlerimizde de, her cephesi ile, böyle ele alınmıştır.

C. H. P.'nin En Güç Problemi: Partileşmek!..

Her siyasî kuruluş, yaşadığı bunalımlarda, kendi hamuruna karışan eksikliklerin ve yetersizliklerin illetlerini taşır.

C.H.P.'nin Partî olarak yaşadığı bütün bunalımlarda, bir türlü Parileşmemenin etkileri ve belirtileri daima kendini göstermiştir.

III

C.H.P. BİR PARTİ DEĞİLDİ

14 mayıs 1950'de İnönü iktidarı kaybettiği zaman, önünde meçhullerle dolu bir ufuk açılıyordu. Çünkü, her vesile ile işaret ettiğimiz gibi bu değişiklik, normal bir Parlamento değişikliği değildi. Değişen düzen, rejimdi. Tek Şef, Tek Parti ve Otoriter Hükümet nizamından gelen ve onun mahsulü olan C.H.P. ve İnönü; şimdi kendi rıza ve çabaları ile, Çok Partili Parlamento rejimine geçiyorlardı. Hem Tek Şef'i, hem Tek Parti'yi, hem Otoriter Hükümet sistemini reddeden, başka bir hayat nizamına giriyorlardı. Bu nizamda halk kalabalıkların oyları ve bu oylarda, bu kalabalıkların yıllar yılı gerilere itilmiş, halk ruhunun derinliklerinde birikmiş binbir ilkel duyguları, istekleri, eğilimleri, artık etkili olacaktı. Kalabalıklar meydanında ise demagog, karşısına çıkacak akıl ve mantık adamını her zaman yenebilirdi. Kaldı ki, İnönü'nün girişeceği savaşta bir de büyük eksiklik vardı: P a r t i ! Evet, İnönü'nün elinde, günün yeni şartlarına uyan ve kalabalıkların oy mücadelelerine hazır bir Parti yoktu. Çünkü, C.H.P. bu anlamda bir Parti değildi. C.H.P. bu maksat için kurulmamıştı. Bu mücadele için yetiştirilmemişti. Daha doğrusu C.H.P. aslında bir Parti değildi. Yani, Çok Partili bir Parlamento sisteminin dilediği anlamda bir halk örgütü, yahut bir siyasî organ, hiç bir zaman olmamıştı...

Bu gerçeği belirtmek ve İnönü'nün yeni siyasî ortamda karşılaşacağı güçlüklerin temel sebeplerini kavramak için, bu Partinin kuruluş şartlarına ve yapısındaki özelliklere bir daha göz atmalıyız. Ama, geriye doğru bu kısa bakışa geçerken, konunun kavranabilmesi için, PARTİ kavramı üzerinde bir şartı belirtmek gerekir. Batı anlamında Parti, Parlamentoda iktidar mücadelesi için kurulur. Gaye, ya hükümeti murakabe, ya iktidarı yönetiştir. Her iki halde de Parti denilen organın hükümet üstünde murakabe hakkı ve yetkisi, bu Parti ister iktidarda, ister muhalefette olsun, k e s i n'dir.

Halbuki, C.H.P. 27 yıllık iktidarında, hükümeti hiç bir zaman gereği gibi denetlemedi. Çünkü Tek Şef, Tek Parti ve Otoriter Hükümet nizamında, Parti hükümete değil, hükümet Partiye hâkimdi. Daha doğrusu Tek Şef, hem Partiye, hem hükümete hâkimdi. Böyle olunca da, C.H.P. denilen teşkilât, Parti olmak vasfından, bütün iktidarı boyunca daima yoksun kaldı. Ve hiç bir zaman, Batı demokrasilerindeki anlamda bir Parti olmadı. O kadar ki, Tek Şef, bir aralık daha pratik ve sadece şekli koruyucu bir karara vardı: Hükümetin yönetici icra kadrosunu, Parti teşkilâtının da başına getirdi. Başvekil zaten Parti Genel Başkanıydı. İçişleri Bakanı, Partî Genel Sekreteri sayıldı. Valiler Partinin İl Başkanları, Kaymakamlar İlçe Başkanları oldular. Ve seçim listeleri de tabiî merkezde tertip olundu. Muhalif Parti olmadığı için bu listeler, olduğu gibi kazanıyordu. Bu böylece, C.H.P.'yi demokratik anlamda bir Parlamento gücü, hattâ Parti saymak, elbette ki kabil değildi. Bu özelliği böylece işaret ettikten sonra, bu vaziyeti yaratan tarihî gelişmeye de kısaca göz atabiliriz.

*
**

1923'TE HALK VE PARTİ KAVRAMI

Gerek «Tek Adam» isimli eserimizin III. cildinde ve kadrolaşmak bahsinde, gerek «İkinci Adam»ın I. cildinde ve «Tek Şef, Tek Parti ve Otoriter Hükümet» bahsinde değinilen bu gelişme ve özellikleri, burada ayrıca özetlemeye ihtiyaç vardır.

Halk Partisi gerçi 7 eylül 1923'te ve Gazi Mustafa Kemal'in Anadolu Ajansı'na yaptığı beyanatla ortaya atılmış oldu. 9 eylül 1923'te ise Parti, resmen teşekkül etti. Bu örgüt, eski «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk» cemiyetlerinin Parti adını alışı idi. Ve tabiî tıpkı Müdafaa-i Hukuk gibi, Millî Mücadelenin İhtilâl ve İnkılâp havasının mahsulüydü. Böyle olmasından daha tabiî bir şey de olamazdı. Çünkü, memleket, İstiklâl Harbi'ni yeni tamamlamıştı. Fakat İnkılâplar safhasına henüz giriyordu. Bu başlayan rejimde Tek Şef, tabiî her şeye hâkim olacaktı. Bu zarureti Millî Mücadelemiz

üzerinde geniş incelemelerde bulunmuş olan Alman bilgini Prof. Jaszhke, şu şekilde özetler:

«Millî Mücadele, ancak Türk milletinin elbirliği ile yapılabilirdi. Bu birlik, çeşitli sosyal kanaat sahibi siyasî partilerle değil, ancak, her sınıftan Türk halkını içinde toplayan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile yapılabilirdi...»

Halk Partisi kurulurken bu zaruret, hâlâ devam ediyordu. Daha uzun zaman da elbette ki devam edecekti...

Yeni Partinin niteliği hakkında ilk beyanlarını Gazi Mustafa Kemal, 7 eylül 1923'te Anadolu Ajansı'na açıkladı. Bu beyanlardan bazı parçalar alalım:

«Cenab-ı Allah'a şükürler olsun ki millet, üç buçuk sene kahramanca mücadele ettikten sonra, kendisine ebediyen esaret zincirleri bağlamak isteyenleri mağlûp etmiş ve istiklâline sahip olmuştur. Fakat, vatanımıza ve istiklâlimize göz dikenlere, yalnızca askerlikçe galebe etmek kâfi değildir. Memleketimiz hakkında istilâ emelleri besleyecek olanların her türlü ümitlerini kıracak veçhile, siyaseten, iktisaden, idareten kuvvetli olmak lâzımdır.

Ancak bu mesai, seneler ile takip ve tatbik edilecek bir programa dayanmazsa akamete mahkûmdur.

Bu millî maksat ve mülâhazaları dikkate alarak, milletin her sınıf halkından ve hattâ âlem-i İslâmın en uzak köşelerinden, beni ebediyen müftehir bırakacak surette gördüğüm teveccüh ve itimada lâyık olmak için, en mütevazi bir millet ferdi sıfatı ile hayatımı sonuna kadar vatanımın hayrına vakfeylemek emeli ile, sulhun yerleşmesinden sonra, Halkçılık esası üzerine, Halk Fırkası namı altında, siyasî bir Fırka teşkil etmek niyetindeyim».

Gazi bu beyanatında; bu niyet ve maksadında kendisine fikirleri ile yardım etmek, tavsiyelerde bulunmak için, bütün fikir ve ilim sahibi vatandaşlara müracaatlarda bulunduğunu açıklar. Sonra da fikrini yaymak ve halkın eğilimlerini anlamak için, Ege bölge-

sinde siyasî bir geziye çıkar. Şu sözler, bu gezi konuşmalarından alınmıştır:

«Böyle bir Fırkanın (Partinin) asıl ruhu, tam istiklâl ve kayıtsız şartsız millet hâkimiyetidir. Bu milletin mukadderatını ellerine vereceğimiz insanlardan kurulacak Meclis ve onun hükümetinin dikkatle takip edeceği dava, hiç bir taraftan milletin istiklâli ile, hürriyet ve hâkimiyetine göz dikilmemesinden ve bu istiklâl ve hâkimiyetine dikilecek gözleri çıkarmaktan ibaret bulunacaktır».

«Halk Fırkası, bütün sınıfların hukukunu ve terakki sebep ve saadetlerini teminle uğraşacaktır».

Mustafa Kemal, Partinin bu sınıfsızlık vasfı üstünde çok durdu. Hattâ bir defasında gazeteciler, Partinin bu sınıflardan hangisine dayanacağından bahsederken, onları şöyle cevaplandırdı:

«— Pekiyi ama, bunların hepsi halk değil mi? Hepsi biz değil miyiz?»

Hulâsa 1 nisan 1923'te Meclis seçimlerinin de yenilenmesine karar verildi. Meclis dağıldı. Yeni seçimler bu ruh dahilinde yürütüldü. Müdafaa-i Hukuk, Halk Partisi şeklinde bir halk siyasî teşekkülü olarak Mecliste yerini aldı...

*
**

KUTSAL BİR CEMİYET

İşte bu suretle kurulan Halk Partisi, tabiî, o zaman milletin sözcüleri durumunda beliren zümrelerin elemanlarından meydana geldi: Askerler, memurlar, avukatlar, doktorlar gibi şehir ve kasaba aydınları ve ulema (sarıklılar) ile, orta sınıfların mensupları... 1 kasım 1924'te Partinin adına «Cumhuriyet» kelimesi eklendi. 19 kasım 1924'te İsmet Paşa, Partinin Genel Başkan Vekilliğine getirildi. Ve yaptığı bir tamimle bütün Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtının Halk Partisi'ne inkılâp ettiğini ilân etti. Bütün bu gelişmeler gösteriyor ki,

Cumhuriyet Halk Partisi, halk içinde doğan normal bir Parti değildir. Millî Mücadele'nin gelişmeleri içinde ve bir Şefin otoritesi altında şekilleşen ve sonuna kadar bu niteliğini muhafaza eden bir siyasî teşekküldür. Zaten onun bu vasfını Gazi Mustafa Kemal, şu sözleri ile belirtmektedir:

«— Cumhuriyet Halk Partisi; bütün milleti kadrosu içine alarak kuvvet ve kudret yapan, haricî düşmanları tard, dahilî düşmanları imha eden, halka hürriyet ve hâkimiyet temin eden mukaddes bir cemiyettir».

«Cumhuriyet Halk Partisi; hiç bir safsataya iltifat etmeyerek Türk Cumhuriyetini kuran inkılâpçı bir ruhun, bütün millette tecelli ve teazzuvudur». Trabzon - 1924

Kısacası, otoritesini zaferinden alan muzaffer bir Şefin eseri olan ve bütün üst kademeleri, onun bu mücadeledeki arkadaşlarının elinde bulunan böyle bir kuruluşta, Parti içi bir murakabeden bahsedilemezdi. Hükümet ise, Partinin değil, Tek Adam'ın ve İkinci Adam'ın kontrolundaydı. Böyle bir nizam, o devrin zorunluğuydu. Bu nizamda Partinin hükümet üstünde Parlamento kontrolü, elbette şekilden ibaret kalacaktı. Öyle de oldu. Kurultaylarda, alttan üste etkiler ve tepkiler yapan güçlü fikirler de yoktu. Hattâ programlara eklenen yeni unsurlar, meselâ; evvelâ Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Layiklik ve sonra bunlara ilâve edilen İnkılâpçılık, Devletçilik, yani 6 Ok ilkeleri, hep yukardan gelmişti. Seçimler, bilindiği gibi halk oyundan ziyade, Parti Merkezinin takdiri ile yürüyordu. C.H.P. 1950 seçimlerine kadar bu halini muhafaza etti. Arada Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka, yani Parlamenter Demokrasiye geçiş tecrübeleri, zaten yaşayamamıştı. Partinin karşılaştığı ilk ciddî muhalefet, 1945'te kurulan ve kendisini halktan gelen bir dalganın sözcüsü kılmak başarısını gösteren Demokrat Parti ile oldu. Bu muhalefet birkaç sene sonra ve ilk büyük seçimde, C.H.P.'yi iktidar dışı bırakmış bulunuyordu.

*
**

C.H.P. PARTİLEŞEBİLECEK MİYDİ?

İşte 14 mayıs 1950 seçimlerinde iktidardan düştükten sonra, C.H.P.'nin ve İnönü'nün karşısında duran en çetin problem, öyle sanıyorum ki buydu. Ve bu dava, C.H.P. ve İsmet İnönü'nün geleceği için, bir «to be or not to be = var olmak veya olmamak» davasıydı.

Ama, C.H.P. muhalefete geçtikten sonra da bu alanda idareci kademelerinde bir çaba, yeniden teşkilâtlanma girişim ve gayretleri görülmemiştir. Bu hal, büyük bir değerlendirme yetersizliği, değerlendirme hatasıydı. Ama Partinin kaderini tayin edici bir hata... Yani Halk Partisi, bir türlü, Halkın Partisi olamıyordu. Halbuki D.P., halkın birden fışkıran ruhî kenetlenmelerini anlamasını, değerlendirmesini, onlara tercüman olmasını bilmişti. Bu sayededir ki, aslında alt tabakalardan gelen ve halk için meçhul olan bir Adnan Menderes, en kısa zamanda bir halk adamı, halkın sevgilisi olmak mevkiine yükseldi. Böylece de Çok Partili Parlamento rejimi ve yeni siyasî nizam, kendi kahramanını bulmuş oluyordu.

Halk Partisi'ne gelince: Her şey onu gösteriyordu ki C.H.P. Partileşemeyecekti. Hem de elinde İşmet Paşa gibi bir koz varken. Çünkü Çok Partili Demokratik Rejimlerde Parti programları biraz da şekilden ibarettirler. Zira doktrin Partileri dışında kalan demokratik Partiler, zaten hep birbirlerine benzerler. Standart denilebilecek şemalar içinde çalışırlar. Programlarını arşivlerden veya idarecilerinden başka pek gören olmaz. Bu Partilerde daha çok liderler ağır basarlar. Halk Partisi'ne gelince; bu Parti de 1923'de programsız kurulmuştu. Bir doktrin Partisi değildi. Mustafa Kemal bu yazılı programsızlığı savunuyordu da:

«— Fakat Paşam, bu Partinin doktrini yok!»

diyen Yakup Kadri Karaosmanoğlu'ya verdiği cevap malûmdur: (1)

«— Ama çocuğum, doktrine bağlanarak hareketi dondururuz...»

---

(1) Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Siyasî Hatıralar.*

Lâkin, zaman içinde az çok bir program şekilleşmişti. Hattâ bu programa, daha sonra Anayasaya alınan ve ideolojik açıklamaları hiç bir zaman yapılmamakla beraber, az çok doktrin mahiyetinde olan 6 ilke katılmıştı. Ama, gene de Lider mühimdi. Kaldı ki bu ilkelerde de şimdi, yeni nizamla çatışan vasıflar vardı. Meselâ İnkılâpçılık! Çünkü; inkılâp, azınlığın iradesinin, çoğunluğun iradesine cebir ve zor yolu ile bağlanışıydı. İnkılâp; toplumun politik, sosyal ve ekonomik yapısına, inkılâpçı bir kadronun, cebir ve zor yoluyla müdahalesi demekti. Halbuki Çok Partili Demokratik nizam, bir inkılâp nizamı değildir. Bu rejimde çoğunluğun iradesi, hem de müdahale kabul etmeyen bir OYLAMA yolu ile, azınlığın iradesine hâkim olur. Her şey kalabalıkların oylarına göre yürür. Şu halde Halk Partisi bu yeni rejimde nasıl inkılâpçı kalacaktı? Azınlığın iradesi, çoğunluğun iradesine nasıl müdahale edecekti? Sonra ya Layiklik? D.P. iktidara gelişinin ilk günlerinde:

«— Ezan Türkçe değil, Arapça okunacaktır!»

sözleri ile halkın karşısına çıktığı zaman, Meriç'ten Ağrı'ya kadar köyde, kentte; o güne kadar sinmiş olan Mollalar bu kararı tekbir, tehlîl sesleri ile karşılaşmışlardı. Hattâ Mecliste C.H.P. bile bu dalgaya uymak zorunda kalmıştı. Halbuki Türklerin ibadet dili Türkçe olamaz mıydı? Türkler Tanrı'dan ne istediklerini ve Tanrı adına kendilerine neler iletildiğini kendi dillerinde bilmeli değil miydiler? Elbette bilmeliydiler ama, ne var ki, inkılâplar değil, kalabalıkların içgüdüleri konuşacaktı.

6 Ok'un diğer ilkelerini de böyle gözden geçirebiliriz. Meselâ C.H.P. devletçilik mi yapmıştı? Sümerbank fabrikalar kurmuş, Etibank madenler mi işletmişti? Yerli malı pazarları halka ucuz, kaliteli mal mı ulaştırmıştı? Yahut da İnhisarlar ne idüğü belirsiz sular yerine halka, sıhhî, kaliteli gazoz mu imal etmişti? D.P. bunların hepsine karşıydı. O, bütün bunların hepsini özel teşebbüs sahiplerine devretmeli diye geliyordu. Gerçi devredemeyecekti ama bu sözler, bazı çevrede latif rüzgârlar estiriyordu. Hattâ bu çevreler bazı formüller bile buldular:

«— Evet bunlar milletin malıdır. Millet de biziz. Bu fabrikaları, bu tesisleri bize 20-30 yıl vadeyle, faizsiz ve bedelleri kârdan ödenmek üzere hemen versinler!..»

Bu lâfları söyleyenlerin bazıları, yahut becerikli aracıları, Ankara Palas koridorlarını doldurmaya başlamışlardı. Halk Partisi'nde ise, hiç bir direniş hareketi yoktu (1). Bu niçin böyleydi? Bunun izahı kolaydır. Halk Partisi, halkın oyları ile, yeni bir Parlamento mücadelesi yaparak gelmiş bir Parti değildi. O bir devlet Partisiydi. Bir devlet, yani biraz da dikta Partisi olmak hakkını, 1919'dan beri gelen olaylardan ve hepsinin üstünde de ATATÜRK'ün tartışma götürmez hatıralarından alıyordu. Ama ne var ki yeni gelenler, daha ilk sahne nutuklarında bu hatırayı da arka plana atmışlardı. Atatürk'ün ve inkılâplarının adını, programı nutuklarında bile ağızlarına almamışlardı.

Hulâsa dünya değişiyordu. Ve İnönü ile C.H.P. için, hakikaten çetin bir devir başlıyordu. Evet:

«To be or not to be! — var olmak veya olmamak!»

İnönü ve C.H.P.'nin kaderi üstünde açılan istihfam işareti şimdi buydu...

*
**

BEZGİN BİR KONGRE

Bu yeni şartlar içinde İnönü'nün, kendi partilileri ile ilk karşılaşması, 29 haziran - 3 temmuz 1950 tarihleri arasında toplanan VIII. Kurultayda oldu. Kurultayın ilk gününün neredeyse tamamı, başkanlık divanı ve komisyonlar için seçim tartışmalarına harcandı. Daha ilk adımda bu çok üzüntü vericiydi. Nihayet gün sona ermeden Genel Başkan İnönü, açış konuşmasını okuyacak vakit bulabildi! İnönü nutkuna başlarken salonun havasına, sadece b e z g i n l i k hâkimdi. İnönü'nün bu havayı dalgalandırdığını kaydetmek lâzımdır. Gerçi bir mucize olmadı ama, Halk Partisi içinde divan ve

---

(1) O günlerde ve bu hava içinde Ulus'ta yazdığım: «Ben Hissemi Satmam!» başlıklı yazımı, birçok Halk Partili ileri gelenlerinin bile irkilerek okuduklarını hatırlıyorum. Çünkü onlara göre problem bu değil, o günlerde silinmek ve göze çarpmamaktı.

encümen seçimleri için kavga laflarından başka şeyler de konuşabilen birinin, bu çatı altında hâlâ bulunabildiği anlaşıldı. Gerçi Genel Başkan da Kurultaya, yeni şartları ifade eden bir yeniden teşkilâtlanma meselesi getirmedi. Yani demek ki:

«O Partiye oy vermeyenler, o Partinin adamlarını sevmeyenler, nasıl olsa bu Partiye oy verirler»

usûlü devam ettirilecekti. Ama İnönü açış ve kapanış nutkunda, yeni şartlar içinde muhalefet olmanın güçlüklerini belirtmeye çalıştı. Şu sözler İnönü'nün Kurultay kapanış nutkundan alınmıştır:

«Partimiz bir fikir ve program Partisi olarak gelişmekte devam edecektir».

«Memleket içinde teşkilâtımız, büyük Meclis içinde grubumuz asil memleketimizin yürekten güvenine lâyıktır».

Ama sanıyorum ki C.H.P.'nin hastalığı biraz da, bu teşkilât, program ve gruptaydı. Gerçi Kurultay bazı tüzük maddeleri üstünde oynadı. Ama yeni Yönetim Kurulu, yeni elemanlar getiremedi (1). Yalnız Kasım Gülek Kurultay sonunda ve kendi namzetliğini kendi koymak cesaretini göstererek, Genel Sekreter sıfatıyle siyasî hayatta on plana çıktı. VIII. Kurultaydan sonra IX. Kurultay 26-29 kasım 1951 arasında toplandı. Bu Kurultayı da özetleyeceğiz. Evvelâ bazı noktaları belirtelim. İnönü ve Partisi 1,5 yıldan beri muhalefetteydiler. Köylerde, kasabalarda iki Parti mensupları arasındaki mesafe çok daha açılmıştı. Kahveleri, camileri bile ayırmak gösterileri başlamıştı. Kısacası yeni demokratik nizam, içinde ve temelde bölüntüler yaratmaya başlamıştı.

*
**

(1) Partinin yeni yönetim kurulu şöyle teşekkül etti:
Genel Sekreter: Kasım Gülek, Genel Sekreter Yardımcısı: Zihni Betil - Ferit Melen, İdare Heyeti: Kemal Bayazıt, Cemal Reşit Eyüpoğlu, Halil Sezai Erkut, Kemal Satır, Cemil Sait Barlas, Vedat Dicleli.

TÜRK HALKI NİÇİN POLİTİKAYA DÜŞKÜNDÜR?

Türkiye'de politika, daha doğrusu günlük siyasî dedikodular, halkta neden bu kadar iltifat görür? Türkler asırlarca bir «ordu millet» olarak yaşamıştı. İkinci Meşrutiyete kadar politika halk dışı kalmıştı. 1923-1950 arasında ise, Tek Parti rejimi politikayı zaten bir yöneticiler işi halinde tutmuştu. Ama sonra nasıl oldu da D.P.'nin teşekkülünde ilk uyanışlarını veren halk politikacılığı, az zamanda bu kadar kök ve dal budak saldı? Ondan sonra da nasıl oldu da, her gün biraz daha artan bir şiddetle halk tabakalarını sardı?

Bu sorunun gerçek ve temele inen cevapları hiç incelenmemiştir. Bu nutku öyle sanıyorum ki, aslında fertleri Şahsiyet'li, yani bütün şartlar altında Şahsiyetine düşkün olan Türklerin, bu defa günlük politikada bir nevi Şahsiyetleşme, bir nevi Benlik ifadesi bulmalarından gelse gerektir. Yani bu yeni ruhî dalga:

«— Ben de varım, benim de bu milletin içinde sözüm var, yalnız ağalar, beyler, paşalar değil, ben de insanım!»

konmpleksinin harekete gelmesinden doğan bir toplumsal salgı olarak alınabilir. Asırlarca, fakat özellikle İkinci Dünya Harbi sırasında bezdirici derecelere varan, sonra da az çok devam edip giden köyde dayak, hele muhtar dövme usûl ve alışkanlıklarından sonra; D.P. iktidarı ile beraber köylere artık çekinerek giren jandarmanın hali, köylerde benlik gururunu kamçıladı. Bu da onların kendilerini politikaya verişlerinde ayrıca bir faktör oldu. Kalabalıklar politikada bir nevi Kendilerini buluş aşamasına erdiler. D.P. devrinde kasketlerini yana eğmiş nice köy muhtarları ile ocak, bucak başkanlarının, değil jandarmalara, bu defa hattâ Valilere, Bakanlara karşı bile takındıkları bir nevi benlik halini görmek, hem düşündürücü, hem sevindiriciydi. Ama, dikkatli olmak da lâzımdı. Çünkü, kalabalıkların bu benlik gururu, bu şahsiyetleşme hareketi, hem ileriye, hem geriye, yani ölü maziye doğru yönelebilirdi. Çünkü ölü mazinin sözcüleri pusuda ve tetikteydi. Hulâsa, politika 1946'dan başlayarak, 1950'den sonra halkın malı oldu. Memleketin uçlarına kadar girdi. Bu hal ve bu ruhî gelişme, D.P. için ne kadar olumlu bir koz ise, eski

devrin şu veya bu sıkıntı veya baskı hatıralarını az çok hatırlatan C.H.P. için oldukça kritik bir problem teşkil ediyordu. Anlaşılıyordu ki artık, İsmet Paşa adı ve şöhreti ile:

«Onlar mademki D.P.'ye oy veriyorlar, biz de C.H.P.'ye oy veririz»

havası, Partiye yeniden iktidar yolunu açmak için yetmezdi. Başka sloganlar, başka davranışlar lâzımdı. Bunu yaratabilmek de Parti yöneticilerinin işiydi. Böyle bir yeni yol, her şeyden önce, Parti yöneticilerinin kendilerini toplamasına, kendilerini bulmalarına bağlıydı. Kasım Gülek'in gerçi:

«Sırtta aba, elde asa»

şeklinde bir Parti dervişliği ile yollara düşmesi bile, durgun suları dalgalandırmak bakımından bir şeydi, ama yetersizdi. Hulâsa, 1951 kasımında C.H.P. IX. Kurultayını açarken Parti henüz vaat edici bir düzenleme içinde değildi... imdi bu Kurultaya gelelim...

*
**

IX. KURULTAYDA İNÖNÜ İYİMSER

IX. Kurultayın, cansız ve sönük manzarası daha açılışta göze çarpıyordu. Parti, öyle görülüyordu ki, henüz muhalefet şartlarına hazır değildir. Ne yöneticiler Kurultaya yeni bir istikamet, ne delegeler yeni bir istek, fikir veya mücadele ruhu getirebilmişlerdi. Hattâ Hıfzı Oğuz Bekata konuşmasında bu hali:

«— Başımız kumda gömülü bir vaziyette. Bir türlü etrafımızı göremiyoruz!»

cümlesiyle ifade ve sözlerine şöyle devam etti:

«İleri bir ıslahat fikri, Ocak Başkanından Parti Genel Başkanımıza kadar hepimizce benimsenmedikçe, istikbal karanlıktır».

Gerçi açış nutkunda İnönü o kadar kötümser görünmüyordu:

«Çok şükür bizim iç siyaset bünyemizde, vatandaşları birbirinden uzaklaştıran, derin ve şümullü içtimaî hastalıklar yoktur. Bir aralık, herkese endişe verecek bir manzara ile, gerilik ve irtica temayülü görüldü. İrtica heveslileri bazı iktidar ricalinin beyanlarından, teşvik edildikleri zannına düşerek geniş mikyasta irtica neşriyatına giriştiler. 27 senelik Cumhuriyetin inkârı ve kötülenmesi siyasetini geliştirerek, az zamanda ve açıktan açığa Atatürk'ün adına, eserine ve heykellerine tecavüz derecesine vardırdılar. Ama bunlara, milletimizin sağduyusu karşı koydu».

İnönü bu nutkunda, bizde harcıâlem olan konulara da indi.

«Geçen sene zarfında cemiyetimizi çöküntüye götürmek isteyen komünist neşriyatı da geniş faaliyete geçmiştir. Dikkati çeken nokta şudur ki, memleketin hali ve âtisi için zararlı olan bu cereyanlar, kendilerini hep C.H.P. aleyhine kesif bir propaganda ve iftira dalgası ile meydana çıkardılar».

Daha yukarda verilen irtica çabalarının teşvik edici denilen beyanlarından elbette ki evvelâ Menderes'in 1950 mayısındaki program nutku kastediliyordu. İnönü'nün şu cümlesi ayrıca sarihtir:

«Partimiz aleyhine senelerden beri yapılan her türlü iftiraların bir buçuk seneden beri açıktan yürütülmesinin sebebi gözlerimizin önünde canlanıyor. C.H.P. Cumhuriyetin bütün ıslahatının ve inkılâplarının mesuliyetini taşıyor...»

*
**

İNÖNÜ'NÜN TEMEL SLOGANLARI

Bence bu kongrenin en mühim cephesi, İnönü'nün daha sonraki yıllarda devamlı mücadele sloganları olacak olan ve hattâ 27 Mayıs İhtilâlinde bile bu ihtilâli yapanların bir nevi sebep ve dayanak ola-

rak tanıdıkları D.P.'yi suçlama prensiplerinin, İnönü'nün bu nutkunda ortaya atılmasıdır. Bu suçlama esasları şöyle sıralanabilir:

— *D.P. adalet teminatını tanımamaktadır.*

— *Radyo, hükümet tarafından muhalefet aleyhine kullanılarak devlet tarafsızlığı ihlâl ediliyor.*

— *Basın hürriyeti çiğnenmektedir.*

— *Rejim emniyeti sarsılmıştır.*

Daha ileride bunlara bir de:

— *Üniversite muhtariyeti,*

sloganı da eklenecek ve bu suretle:

— *Rejim emniyeti,*

— *Adalet ve Hâkim teminatı,*

— *Üniversite muhtariyeti,*

— *Basın hürriyeti,*

— *Antidemokratik kanunların kalkması ve Anayasa teminatı,*

gibi aslında büyük kütlelere hitabetmeyen, fakat İnönü tarafından daha sonra kasaba ve köylerdeki mitinglere kadar götürülüp, bir gün bir ihtilâle de zemin olacak olan şiarlar, ilk defa bu kongrede ortaya atılmış bulundu. Nihayet bu sloganlara, İnönü'nün dış münasebetlerde devletin bağımsızlık şartlarına ve teşebbüs gücüne dikkati çekişini de ekleyebiliriz. Kongrenin İnönü tarafından temel problemlere değinilerek işlenen bir konusu da, NATO anlaşması oldu. İnönü bunun, ahdî ve askerî cephelerini ayrı ve gereği gibi işlenmemiş görüyordu. Beyanları ise, kongreyi değil, hükümeti hedef tutyordu. Yani İnönü, söylemiş ve haber vermiş oluyordu. Hele Ortadoğu konularını tahlil ederken, konuşan sadece bir politikacı değildi. Konuşan; harbin, anlaşmanın, hele İkinci Dünya Harbindeki ahdî labirentlerin ne olduğunu bilen bir eski kumandan ve bir eski devlet başkanıdır. Öyle sanıyorum ki, Atatürk sağ olsaydı da o gün orada İnönü'yü dinleseydi, onu haklı bulurdu. Orada Atatürk konuşsaydı, gene öyle konuşurdu. Fakat bu beyanlar hükümette bir yankı yaratmadı. İnönü konuyu şöyle dile getiriyordu:

«Üçüncü Cihan Harbi, doğuda ve batıda Atlantik devletlerinden birine taarruzla değil de, Ortadoğu'ya bir tecavüz şek-

linde zuhur ederse, Ortadoğu'daki taahhütler yüzünden biz gene ilk günlerde ihtilâf içinde bulunacağız. Mahiyetini bilmediğimiz müzakereler böyle bir ihtimali varit gösteriyorsa, bu halde Birleşik Amerika Devletinin durumu ne olacaktır?

Birleşik Amerika'nın Ortadoğu için katî ve ahdî taahhütte bağlanmakta olup olmadığını henüz bilmiyoruz.

Hulâsa şudur: Biz Üçüncü Cihan Harbinde, Atlantik Paktı ve Ortadoğu münasebetleri sebebi ile ve her ihtimalde ilk gün, nispetsiz kuvvetlerle tutuşacak durumda görünüyoruz...» (1)

İnönü'nün parmak bastığı noktalar, hayatî önemdeydi. Ve ileride hadiseler, onun bu işaretinin yerinde olduğunu ve NATO'nun Türkiye için henüz aydınlanmamış ve kesin mahiyeti olmayan taahhütler içinde kaldığını göstermiştir.

Meselâ; Irak'taki darbe dolayısıyle Amerika'nın, hükümete haber vermeden Çukurova havaalanına asker indirişi ile, Diyarbakır havaalanına da asker indirmek üzere olduğuna dair söylentiler, bu işlerde teşebbüsün bizim tarafımızdan, daha baştan kaybedilmiş olduğunun belirtileri idi. Çünkü gene meselâ; Amerika'nın o zamanki bu müdahalesi, bu defa da Sovyetler'in Irak'a bir indirmesi ile karşılansaydı, Türkiye kendi haberi ve taksiri olamayan bir olay ve davranış yüzünden, daha ilk günde büyük bir harbin tahribatına maruz kalabilirdi...

IX. Kurultay İnönü'nün:

«— Biz mütevazi arkadaşlarınız, 30 sene evvelki kadar katî, kararlı ve taze ruhluyuz. Partimiz memlekete istikbalde, daha büyük hizmetler edecektir...»

sözleri ile kapandı. Bu sözlerin havaya yayılan dalgaları ile İnönü'ye

(1) Bu anlaşma veya taahhütler bahsi. NATO ve CENTO bağıntılarıyle ikili anlaşmaların hikâyesi ileride ve oldukça etraflı şekilde «1950-1960 Arasında Dış Siyaset» bahsinde verilecektir.

tutulan alkış seslerinde, heyecanlı olmaktan ziyade, hazin bir mana vardı (1).

*
**

YÜZ SENEDEN BERİ!

C.H.P.'nin X. Kurultayı 22 haziran 1953'te Ankara'da toplandı. Bu tarihte siyasî tansiyon oldukça normalleşmişti. İnönü açış nutkunu iyi işlemişti. O sırada Başvekil Adnan Menderes Çanakkale'de bulunuyordu. Ve Kurultaya bir mesaj gönderdi. Şu satırlar bu mesajdandır:

«Bugün Ankara'da toplanmakta olan C.H.P. Kurultayını huzurunuzda, hürmetle, muhabbetle selâmlamak suretiyle, bu münasebetlerin ne dereceye kadar iyileşmiş olduğunu ifade etmek isterim...»

Menderes o gün, Çanakkale'deki konuşmasında da bu havaya işaret ediyordu. Memlekette kardeş kavgasının artık kapandığını, partilerarası tam bir demokratik havanın esmekte olduğunu, uzun uzun anlatıyordu.

İnönü açış nutkunda, iç politikada iki çeşit meseleleri olduğunu belirtti. Bunların birincisi ve en önemlisi, idaremizde yeni hayat tarzı olan demokrasinin esas dalları ile ilgili rejim meseleleri olarak belirtilmiştir. İnönü'ye göre bu konu, şöyle izah olunuyordu:

«— Demokratik rejimin gelişmesi ve yerleşmesi güçlüğe uğradığı nispette, siyasî faaliyet hemen tamamiyle rejim münakaşasına inhisar eder. Yüz seneden beri memleketimizde siyasî faaliyet ve münakaşalar, hürriyet münakaşası çerçevesini aşarak, medenî memleketlerdeki idarî, içtimaî, iktisadî mevzulara

---

(1) IX. Kurultayda İnönü gene genel başkandı. Eski genel idare kurulu biraz genişletildi. Kasım Gülek Genel Sekreterlikte kaldı.

İdare Kurulu: Ferit Melen, Atıf Topaloğlu, Cahit Zamangil, Reşat Şemsettin Sirer, Halil Sezai Erkut, Cavid Oral, Kemal Satır, Kemali Beyazıt, Cevat Dursunoğlu, Sırrı Atalay Kâmil Boran, Server Somuncuoğlu.

girmemiştir. Bunun başlıca sebebi, rejim üzerinde esaslı bir terakkinin vücut bulmamasıdır. Bizim sekiz seneden beri içinde bulunduğumuz demokratik rejim de, memleketimizin tarihinden gelen siyasî mücadele usulünden kendini kurtaramamıştır».

Evet, mesele, mihverini bulamayan veya kanalına yerleşemeyen siyasî akımın, mecrasına kavuşamamasındaydı. Bu ise, rejimin biçimlenmesi ve yerleşmesi işi idi. İnönü'nün, daha muhalefetin ilk yıllarında başlayıp, rejim bir ihtilâle sürüklenınceye kadar devam eden nutuklarında, dikkatle izlendiği zaman, daima bu meselenin harekete getirildiği görülür.

Gerçi, X. Kurultayı açış nutkunda İnönü, son altı ay içinde iktidar ve muhalefet münasebetlerinde nispeten bir yumuşama havası estiğini memnuniyetle belirtir:

«Benim kanaatim odur ki, bu geçen altı ay içinde milletçe başlıca elde ettiğimiz kazanç, hal ve âti için, iktidarla muhalefet arasında hayat ve emniyet unsurlarının kuvvetlenmesidir... Muhalefetin göreceği muamelenin, bir hukuk devresinde cari olan muameleden başka bir şey olmayacağı telâkkisi, demokratik rejimin temelidir...»

Böylelikle, X. Kurultayın havasında İnönü, iyimser, ümitli görünmeye çalışır. Arkadaşlarını da açıkça sert tartışmalardan kaçınmaya davet eder. Ama ihtiyat kaydını da elden bırakmaz:

«İktidarda bulunanın, elindeki kudretlerden türlü şekilde istifade ederek muhalefeti bertaraf etmeye çalışması ve tabiatiyle ileride seçimle değişmek ihtimalinden bir felâket gibi sakınır olması, yüz senelerden beri bu memlekette demokratik rejimin kurulmasına mâni olan esaslı ve tek sebeptir...»

İnönü'nün hayat hikâyesinde ve muhalefet, ihtilâl ve ihtilâl sonrası evrelerinde bence önemli olan ve yalnız o evreler için değil, Türkiye'nin demokratik rejim içinde kaderi incelenirken üzerlerinde durulması gereken görüş ve davranışları, onun bu söylev ve demeçlerinde yer almıştır. Zaten mizaç ve geçmişi itibariyle ondan hiçbir zaman, gürültülü, fırtınalı çıkışlar beklenemezdi. Fakat; onun bu sakin ve gösterişsiz geçen konuşmalarının, gerek kendi partisi, ge-

rek D.P. veya sonrakiler tarafından gereği gibi değerlendirilemediği de bir gerçektir. Eğer D.P. idarecileri böyle bir değerlendirmeye gidebilseydiler, bunlardan çıkarılacak rejim anlayışı ile, D.P.'nin hiç şüphe yok ki güçlü olan karar ve hareket potansiyeli birleşir, çok partili rejim Türkiye'de daha sağlam yerleşebilirdi.

İnönü X. Kurultay konuşmalarında, İdarede Partizanlık konusunu da ortaya attı. 1953 başlarından beri gerçi D.P. de bu şekli beğenmez görünüyordu. Fakat ne var ki alt kademelerde partizanlar; köyde, kentte, bir devlet nüfuzu benimsemişlerdi. Ocak Bucak Başkanları şeklinde mahallî liderler belirmişti. İdare ürkekti. Yahut da bazı idare âmirleri, meselâ Sivas Valisinin Sivas Çimento Fabrikasındaki İnönü heykelini, işin başında durup ve bu heykelciğin boynuna urgan taktırarak yıktırması gibi aşırı bir particilik meyli gösteriyorlardı (1).

Nitekim İnönü nutkunda:

«Partizan cereyanın temizlenmesinin uzun süreceğini»

kabul ediyordu. Fakat bunu lüzumlu da buluyordu:

«Medenî bir idareyi bütün icapları ile ve sarsılmaz bir surette yürütmek için, demokratik rejimde partizan tesirden kurtulmak, büyük bir medeniyet merhalesidir».

Hulâsa C.H.P.'nin X. Kurultayı bence, İnönü'nün biçimlendirmeye devam ettiği bu demokratik iç siyaset ilkeleri bakımından büyük önem taşır. Nitekim o günlerde esen bahar havası içinde Adnan Menderes, İnönü'nün konuşmalarına karşı sessiz kalmadı. Siyasî bir nezaket çerçevesinde olsa da 30 haziran 1953'te, Manisa'da yaptığı konuşmasında duygularını şu sözlerle ifade etti:

«Evvelâ şu noktayı arzedeyim ki; Halk Partisi Genel Başkanının Kurultayda söylediği açış nutkunu ve bu nutkun ifade

(1) Bu heykeli ve hikâyesini yakından bilirim. Heykel, çimento fabrikasına iyi gitsin diye çimentodan yapılmıştı. Fakat hazin bir çirkinlikteydi. Yıkılması belki bu bakımdan iyi oldu. Ama bunu, bir valinin, bir merasim konusu yapması elbette doğru değildi.

ettiği zihniyeti, bir defa daha huzurunuzda takdir ve tebcil ederim...»

X. Kurultay ve İnönü'nün olumlu çıkışları bu hava içinde bitti (1)... Kurultayın önemli bir kararı da, seçimlerde adayların yüzde yüz tayini hakkının teşkilâta bırakılması ve Genel Merkezden ayrıca aday göstermemesi idi. Karar cüretliydi. Teklif, Nihat Erim'den gelmişti. Kabul edilmişti. Ama bilhassa idarecileri hiç şüphe yok ki memnun etmemişti. Çünkü 1954 seçim yılı olacaktı. Parti seçime gidiyordu. Partinin bu seçimde karşılaşacağı neticeler üzerinde ise şüphe bulutları gittikçe ruhları sarıyordu...

*
**

GÜNDEMSİZ BİR KURULTAY!

Parti Merkezi 25 şubat 1954'te, yani elverişsiz bir mevsimde Ankara'da olağanüstü bir Kurultay daha çağırdı. Bu Kurultay, Partinin fevkalâde Kurultaylarının III.'sü olduğu için adına III. Olağanüstü Kurultay denildi. Kurultayın gündemi ilân edilmemişti. Kurultay açılınca, çalışmaların komisyon halinde yapılması istendi. Gösterişli açış konuşmaları da olmamıştı. İki komisyon seçildi: 1) Seçim Komisyonu, 2) Seçim Beyannamesi Komisyonu...

Komisyonlar hemen çalışmaya başladılar. O zaman anlaşıldı ki, Parti Merkezi teşkilâttan, X. Kurultayda alınan kararın değiştirilerek, Merkeze % 20 nispetinde bir kontenjan hakkı verilmesini istemektedir. Komisyonda buna taraftar olanlar ve olmayanlar iki grup halinde çalıştılar. Sonunda, beklenmeyen bir şey oldu: 27 şubatta çalışması sona eren Kurultay, Merkeze seçim kontenjanı tanımadı...

---

(1) Kurultay, parti yönetimine şu kadroyu seçti:

Genel Sekreter: Kasım Gülek, Genel Sekreter Yardımcısı: Zihni Betil, Genel İdare Kurulu: Mebrure Aksoley, Kemali Beyazıt, Halil Sezai Erkut, Vedat Dicleli, Reşat Şemsettin Sirer, Sırrı Atalay, İsmail Rüştü Aksal, Cemal Reşit Eyüpoğlu, Ferit Melen, Sahir Kurutluoğlu, Cahit Zamangil, Atıf Topaloğlu, Nihat Erim.

Merkezin isteği belki doğruydu. Fakat X. Kurultaydan bu kadar kısa bir zaman sonra böyle bir yüzgeri ediş, yersiz, mevsimsizdi. Artık iş büyük imtihana, yani 1954 yılı içinde yapılacak seçimlere kalıyordu. Halk Partisi için:

«Var olmak veya olmamak»

işareti, Partinin üstünde bir daha belirmişti...

Şimdi biraz da, 14 mayıs 1950 seçimleri ile, 1954 seçimleri arasında yaşanan devrede, C.H.P.'nin ve İnönü'nün çileleri üstünde durmalıyız.

Mihnet Yolu

Çile, bir soy yaşantıdır. Ama ya çökertir, ya olgunlaştırır. İnönü'ye gelince, o, çileden korkmaz. Çileyi tatmış ve değerlendirmesini bilmiştir. Şu sözler İnönü'nündür:

"Her türlü İdeal, uzun mihnet ve çile yolundan geçilerek elde edilir. Sağlığımızda biz, İdealimize varacak mıyız, bilmiyorum. Fakat mirasçılarımıza, her halde temiz miras bırakacağız..."

13.VI.1962 İsmet İNÖNÜ

IV

ANSİKLOPEDİDEN BİR İSİM ÇIKARILIYOR

Şimdi gene geriye bakalım: Otoriter bir iktidarın çok partili demokratik bir iktidara çekişmesiz devrinin içeride ve dışarıda İnönü lehine uyandırdığı olumlu yankıları bütünü ile tekrara elbette lüzum yoktur. Ama burada bu havayı, gene de biraz hatırlatmak lâzım. Çünkü zaten konumuz, bu yankılar içinde başlayan bir yolculuğun çetin hikâyesidir.

Evet, yankılar hakikaten övücüydü (1). Bu vesile ile burada, meselâ Ahmet Emin Yalman'dan şu satırları alalım:

«Muhterem İsmet İnönü,

Zekâları, bilgileri, iyi tedbir ve hesapları ile ve basiretleri sayesinde, harp meydanlarında zaferler kazanmış kumandanlar çoktur. Siz de bunlardan birisiniz. Fakat, sizin bunların haricinde öyle bir zaferiniz var ki, milletlerin mukadderatında baş rolleri oynayanların pek azına bunun eşi nasip olmuştur.

---

(1) Dışarıdaki yankılardan bazı küçük aktarışlar:

«14 mayısta dünyada bir hadise olmuştur. Bu hadisenin bizim ve hür demokratik faaliyetler ve demokratik hükümet şekilleriyle alâkadar diğer devletler için, çok mühim bir hadise olduğunu zannediyorum. Türkiye'de yapılan seçimlerin Türk tarihinde bir dönüm noktası teşkil ettiğine eminim. 1938 yılından beri cumhurreisi olan İnönü, seçimlerde büyük bir farkla yenilmiş, fakat bu mağlubiyet, partisinin ve kendisinin gayet geniş ve ileri görüşlü demokratlar olduklarını göstermiştir.

Bu genç cumhuriyet, faal ve serbest bir seçim yapabilmek iktidarını bütün dünyaya ispat etmiştir. Amerika haricinde az yerde bulunabilen hakiki iki partili bir memleket olduğuna hepimizi inandırdı.

İsmet İnönü, seçimlerin yapılabilmesini temin eden dürüst ve temiz bir seçim kanunu çıkarmakla kalmadı. O, aynı zamanda, Türkiye'de iki partili

O'da; kendi nefsinize, kendi ihtiraslarınıza, kendi buyurma itiyatlarınıza, kendi iktidar iptilânıza karşı elde ettiğiniz büyük zaferdir

Türk milleti kendi mukadderatına hâkim olmak yolunda eşsiz bir zafer kazanırken, sizin kendi nefsinize karşı yaptığınız mücadeleden ve kazandığınız galebeden çok istifade etmiştir.

Sizin; bu millî zaferin amilleri arasında, yüksek bir mevkiiniz vardır. Bu sayededir ki; on iki seneden beri işgal ettiğiniz Cumhurreisliği mevkiinden ayrılırken, küçülmeyeceksiniz. Milletin nazarında yeni bir mertebeye yükseleceksiniz».

İçeride ve dışarıdaki çeşitli övgüler arasında, Ahmet Emin Yalman böyle yazıyordu. Ama tarihte fedakârlıkların bedeli, hemen daima çilelerle ödenir. Bu kaide elbette ki İnönü için de böyle olacaktı. Ahmet Emin'in bu yazılarının üzerinden çok geçmeden, Adnan Menderes'in İnönü'yü:

«Daima Atatürk'ün kanadı altında ve gölgesinde yaşamış olan bir siyaset adamı»

olarak şahsiyetsizleştirmek istemesinde bu mana vardır. Onun daha başta değindiğimiz ve 14 mayıstan hemen sonra, İnönü'yü askerleri hükümet aleyhine ihtilâle teşvik eden adam gibi suçlamasında da, bu tarihî kader dile gelir. Gene daha ilk adımda, meselâ, İzmir'de bir D.P. Öncüsü'nün İnönü'yü sınır dışı etmek, idam ettirmek etkileri de çekilecek çilelerin sadece habercileriydi.

Şimdi biz bu gelişmeleri, hem İnönü, hem C.H.P. ile ilgili olay-

---

sistemin kurulmasında büyük rolü olan müstesna yaratılışlı bir devlet adamıdır».

Senatör Mund - Amerika

«İktidar partisinin örnek teşkil edecek tarzda dürüst davrandığı bu seçimlerde Türk halkı, tarihin yeni bir devresini idrak etmektedir».

Auore Gazetesi Paris

«Türk seçimlerinin hayret verici neticesinden yalnız Türkler değil, garp demokrasisi de hakkıyle gurur duyacaktır».

New York Times

lar açısından, az veya çok önemli bazı hadiseler üzerinde biraz daha izleyelim:

14 mayıstan sonra ve Bolu D.P. Milletvekili Zuhuri Danışman'ın mektepler için yazdığı Tarih Kitabı'nda, İstiklâl Harbinin İnönü Muharebeleri safhası hiç zikredilmedi. Bu yakışıksız hareket tenkit edilince, olay Millî Eğitim Bakanlığınca «Tarih Kitabı basılırken İnönü Muharebelerine ait fasikül matbaada unutulmuş ve kitaba bu suretle girmemiştir», şeklinde gülünç, garip bir açıklama ile geçiştirilmek istendi. İnönü Ansiklopedisi adı altında yayınlanmakta olan ansiklopedinin de ismi değiştirildi ve ansiklopedilerde İsmet İnönü adına da yer verilmedi. Sanki bu gök kubbe altında, bu isimde bir ünlü kişi yaşamamıştı. Taassubun ve gerici eğilimlerin hoşgörülmesi yolunda, bir bakışta küçük gibi görülen tavizlere gidildi. Camilerde Halk Partisi aleyhine yürütülen vaızlara müdahale edilmedi. Böylece camiye, günlük siyasetin girmesi yolu açıldı.

*
**

DİN VE SİYASET

Sonra bu yol çok kullanıldı. Parti adına tertiplenen, Parti adına ilân edilen ve radyo ile yayınlanan mevlitler, ayrıca propaganda vasıtası haline getirildi (1). Silâh, şüphe yok ki keskindi. Tesirliydi.

---

(1) İktidarın hemen ilk aylarında, camilerde yer alan konuşmalardan birkaç misal verelim:

1. Ankara Tacettin Camii İmamı Tevfik Efendinin, 30 mayıs 1950'de camideki vaazından:

«Halk Partisi Hükümeti kanımızı emiyordu. Milyonları çalıp dinsizliği yaydılar. Allah bizi onlardan kurtardığı için hep beraber, Allaha ve Demokrat Parti hükümetine dua edelim».

2. Ankara'da Hacıbayram Camiinde 4 temmuz 1950'de vaaz veren vaiz şöyle konuşuyordu:

«Cumhuriyet Halk Partililer, Fransa'dan bile daha fazla kâfirdirler. Çeyrek asırlık cumhuriyet ve inkılâp hareketi, onların bu küfür yoluna sapmalarına vesile vermiştir. Milletler, lâyık oldukları idareye sahip olduğumuza göre, Allah indinde inşallah mevkiimiz düzelmiştir...»

Ama, keskin silâh kullananlar yanlış hamleden sakınmazlarsa, bu silâh birgün bizzat nizamın ve devletin varlığına karşı da kullanılabilirdi. Nitekim daha sonraları ve gene böyle müsamahalardan faydalanacak olan Said-i Nursî (Kürdî) etrafında, Nurculuk adını alacak bir cereyan ve bir gizli teşkilâtlanma hareketi:

«— Halife sınırda bekliyor»

diyecek kadar ülkeyi saracaktı. İktidar bu gelişmeler karşısında hakikaten müsamahalıydı. Bu yolda iktidara karşı yapılan uyarı veya tarizlere Başvekil 1952 aralık başında Kayseri konuşmasında:

«— İrtica yoktur»

şeklinde sudan bir cevap verdi. Fakat bu konuşmadan bir gün sonra Malatya'da, hem de bir lise öğrencisi, Ahmet Emin Yalman'a, irtica yeren bir makale yazdığı için tabancayla ve öldürmek kastıyla altı el ateş etti. Yalman yaralandı. İşin tepkisi geniş oldu. Hattâ Menderes 6 aralık 1952'de Adana'da, irtica konusuna değinen bir konuşma yapmak zorunda kaldı:

> *«Malatya hadisesi, dini kendi maksatlarına alet etmek isteyenlerin, toplu halde çalışma kararında olduklarını göstermiştir. Din gibi mukaddes bir mefhumun, birtakım cemiyet çöküntülerinin ve siyaset bezirgânlarının aleti haline gelmesine, bu memleketin tahammülü yoktur. Layikliği din düşmanlığı şeklinde almak, bizim vicdan hürriyeti anlayışımıza asla uymaz...»*

Ama, bu sözler söylenirken, Demokrat Parti Mebuslarından Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoğlu, «C i h a t» yani «din yolunda kutsal savaş» adında bir gazete çıkarıyordu. Gazetesinde Atatürk ve İnkılâplar aleyhine neşriyat yapıyordu.

Gerçi Malatya hadisesinden sonra Ustaoğlu Partiden çıkarıldı. Fakat layik esasların korunması ve dinin siyasete alet edilmemesi için devamlı, tesirli bir harekete yönelinmedi. Bu tutum daha sonra, çok daha genişleyecek olan ve dini siyasî vasıta olarak kullanan hareketlerin güçlenmesine yol açtı. Ve bu gelişme yalnız D.P. için değil, rejim için de bir şanssızlık oldu. İşaret ettiğimiz gelişmeler sırasında bazi hazin sahneler de geçiyordu. Meselâ Ankara'da Zincirli

Camii vaizi iken milletvekili seçilen Ömer Bilen; dini siyasete alet ettiği için mahkûm edilip cezası bir türlü infaz edilmeyen Ödemiş vaizinin affı için Meclise getirilen tasarıyı savunurken, garip vaziyetler takındı. Kolunu Halk Partililerin topluca oturdukları tarafa uzattı. Parmağıyle İnönü'yü işaret ederek haykırdı:

«— Sizler dahi, bu vaizin affı için konuşulan kanunun lehinde reylerinizi kullanacaksınız. Ta ki siz, Cumhuriyet Halk Partililer, eski günahlarınızı bu vesile ile biraz azaltmış olasınız...»

İnönü, irtica ve dinin siyasete alet edilişi konularında daima uyanık olmuştur. Ama bir gün gelip Büyük Millet Meclisi kürsüsünden eski bir cami imamının, parmağını onun gözlerini oymak istermişçesine uzatrak haykıracağını elbette düşünmemişti. Bu sahne İnönü'yü çok müteessir etmiş olacak ki, söz aldı ve konuşması sert oldu:

«— Yurdumuzu istilâ eden Yunanlılarla giriştiğimiz muharebelerde biz, bir yandan mütecaviz Yunanlılara karşı şeref ve vatanımızı korumaya çalışırken, diğer taraftan, işgal kuvvetlerinin aleti haline getirilmiş olan Şeyhülislâm Dürri Efendinin yıkıcı fetvaları ile uğraşmaya mecbur kalıyorduk.

Şeyhülislâm Dürri Efendi bu fetvalarında, Anadolu hareketini idare edenlerin, yani bizlerin, Padişaha isyan eden kimseler olmamız itibarıyle ve bizlerin emri altında çalışan askerlerin de kâfir sayılacaklarını, ölürlerse şehit sayılmayacaklarını bildiriyordu.

Bugün Meclis kürsüsünde konuşan bu hoca gibi ve dün Yunan tayyareleri ile fetvalarını Türk siperlerine attıran Şeyhülislâm Dürri Efendi gibi kimseler, mukaddes din mefhumlarını siyaset sahnesine getirmek isterlerse de, artık bu gibi kimseler, Türk milletini böyle muzur hareketlerinden dolayı zarara sokamayacaklardır...»

Sahne hakikaten hazindi. Yalnız Dürrizade zamanında ve onun takımının değil, fakat son asırlardan beri tarihimiz boyunca ileri harekete köstek olan kara irticaın, bir gün olup, Millet Meclisinden, hem de Millî Kurtuluş Mücadelesinin İkinci Adamına karşı dile gelebilişi, düşünülecek bir hadiseydi.

Büyük Millet Meclisinin kürsüsünden, gözlerine parmağını uzatan bu hocanın simasında İnönü'nün, İstiklâl Savaşında kendisini ve arkadaşlarını idama mahkûm eden Dürri Hocayı hatırlayışı cidden hazindi. Fakat asıl hazin olan bu hareketlere karşı iktidar müsamahasının eksilmemesiydi. Nitekim daha sonraları ve 1957 seçim kampanyasında Konya'da bir konuşma yapan Adnan Menderes'in bazı sözleri, kolay sinirlenmez bir insan olan İnönü'yü sinirlendirecek ve çok sert konuşturacaktır:

«Büyüklerimizin, Konya'da din ve diyanetten bahsettikten sonra, Ankara barlarında çıplak kadın oynatmaları, tarihin garip cilvesidir...» (1)

Şimdi incelemelerimize devam edelim...

*
**

İNÖNÜ'YE GÖRE İNKILÂPÇILIK NEDİR?

Atatürk'ü devam ettirmek ve Atatürk'ü ikmal etmek! Atatürk'ün ölümünden sonra bu ne dereceye kadar mümkün olmuştur? Bu soruların cevapları kendi açımızdan, bu kitabın II. cildinde etraflıca işlenmeye çalışılmıştır. Ama ,gerçek olan şuydu ki, inkılâplar elbette ki tamamlanmamıştı. Zaten hiç bir inkılâp tamamlanmaz. Her inkılâbın sonu bir i s t i h a l e, yani devamlı bir biçim değiştirmedir. Eğer inkılâp bir irtica bataklığına saplanmazsa, nihayet bir tekâmül, yani bir e v r i m akışı halini alır. Türk inkılâbı da elbette ki bu kanunun içinde yürüyecekti. 1950 seçimlerinden sonra Menderes'in bu konuyu halka mal olmuş veya mal olmamış inkılâplar gibi bir açıdan ele alışı, inkılâpların korunabilmesi bahsine, esnek bir ölçü

(1) Bu arada Adnan Menderes'in Konya'da ve hiç bir cami sıkıntısı çekilmezken, Eski Eserler Müzesi halinde kullanılan ve ona göre onarılmış olan Sahip Ata Medresesini, bir emirle hemen boşalttırarak cami haline getirmesi, bir kısım Konya aydınlarını da üzdü. Müzenin eşyası ve mermer eserler, mezarlık aralarına atıldı. Kaldı ki bu medrese, hiç bir zaman da beklenilen cemaatı bulamadı. Çünkü bölge zaten büyük camiler bölgesiydi.

getirmişti. Hangi inkılâplar halka mal olmuştu ve hangileri olmamıştı? Bunun ölçüsü neydi? İşte bu suretledir ki 1950'den sonra inkılâplar bahsi, kolay konuşulan bir hal aldı. İnönü'yü de zaman zaman harekete getirdi. Aslında geriye ve eski şekillere dönüş meyli mebuslar arasında bile vardı. Meselâ; bu iş Ömer Bilen Hocaya sorulsa, bu dönüş kim bilir nerelerden başlar, nerelere giderdi? Hulâsa bu konuda bir kısım milletvekilleri arasında ruhî kaypaklık aşikârdı. Meselâ; eski Kuva-yı Milliyeci olan Sinan Tekelioğlu birgün şöyle haykırdı:

«— Anayasanın dilini kimse anlamıyor. Ulus ne demek? Egemenlik ne demek?»

Ve Meclis hemen, Türkçeleştirilmiş Anayasayı bir kanunla, eski Osmanlıcasına döndürdü (1). Gene daha önce de değindiğimiz gibi Ceza Kanununun Arapça ezanı yasaklayan 526. maddesi:

«— Aman Ramazana yetiştirelim!»

çabaları içinde bir acelecilikle kaldırılmıştı. Türkçe ezanın yerini Arapça ezan aldı. Ramazana da yetiştirildi! İnönü bu tasarruflardan ve bunlara benzer belirtilerden elbette ki tedirgindi. 1952 yılına girerken, Partiler arasında bahar havasından ortada eser kalmamıştı. Bilhassa iki konu muhalefeti çok rahatsız etti. Bunların biri, C.H.P.'nin mallarına elkoymak, diğeri de Halkevlerini kapatmak işiydi.

İktidar daha ilk günlerinden başlayark Halk Partisi kayıt ve muhasebelerine el atmıştı. Gönderilen Maliye müfettişleri kayıtlar çıkarmak, hesapları incelemekle meşguldüler. Halkevlerinin kapatılacağı söylentileri ise, muhalefet için çok üzücüydü. Çünkü, Halkevleri şeklen Partiye bağlı olmakla beraber, bir Parti örgütü olmaktan ziyade Halk Eğitim Merkezleri niteliğini taşıyorlardı. Ve zaten artık iktidardan ayrılmış olan C.H.P.'nin malî imkânları ile yürütülebilecek şeyler değildi. Buralara önceden hükümet yardımları yapılıyordu. Bu sebeple C.H.P.'nin yetkili bir temsilcisi İktidar Partisi ile temasa geçerek bu kuruluşların Halk Partisi organı olmaktan çıkarı-

(1) 1924 Osmanlıca Anayasa, 10.1.1945 tarih ve 4695 sayılı kanunla Türkçeleştirilmişti.

larak, birer vakıf veya buna benzer tesis haline getirilmesini, fakat kapatılmamalarını teklif etti. Bu takdirde Halkevleri, bütün Partiler için müşterek, daha doğrusu özgür eğitim merkezleri halinde faaliyetlerine devam edeceklerdi. Fakat, iktidarın kararı kesindi. Zaten Adnan Menderes'in Mecliste ve 4.5.1951 tarihinde Atatürk aleyhinde işlenen suçlar kanunu tasarısı müzakere edilirken, Halkevleri hakkındaki sert hükümler, bu konuda iktidarın dolgunluğunu gösteriyordu. Menderes'in daha önce verdiğimiz bu sözlerinde ifade ettiği gibi ona göre Halkevleri, Halkodaları kurmak, gençlik teşkilâtını ele almak, Faşistvari telâkki ve düşüncelerin mahsulüydü. Halbuki Menderes, bu Halkevlerinin biraz da kurucularından sayılabilirdi. Çünkü, meselâ; Aydın Halkevinin teşkilâtlandırıcısı o'ydu. Aydın'da ilk Halkevi açılırken sözleri ateşliydi. Onun bu açış nutkundan meselâ; şu sözlerini bir daha okuyalım:

> *«Milletimizin yükselmesi yolunda her ihtiyacı gören ve sezen Büyük Gazi, içtimaî hayatımızda, kültür hayatımızda, çok derin bir boşluğu dolduracak ve ihtiyaca cevap verecek bir tesis ve teşekkülün esasını ve temellerini kurmak şerefini de kazanmıştır».*

Fakat gene Menderes'i 2.5.1951 tarih ve 5830 tarihli kanunla Halkevlerini kapatmaya sevkeden, hattâ onu meselâ 1955'te eski Halkevlerinden bahsederken şu şekilde konuşturan büyük değişiklik acaba neydi:

> *«Halkevleri, içi boşalmış, tarihe karışmış, maksatsız birer varlık halinde idiler. Bunlar, Partileri için birer utanç mevzuu teşkil ediyorlardı...»*

Evet, bu büyük değişikliğin izahı hakikaten güçtür. Şimdi bu kuruluş veya müesseselerin tasfiyesi olayını da içine alan hareketi görelim.

Halkevlerinin kapatılması kanun tasarısı ağustos 1951 başında Millet Meclisine geldi (1). Bu konuda İnönü, geniş konuşmasını 6

(1) Halkevlerinin, eski Türkocaklarının ilgası suretiyle kurulmaya başladığı malumdur; Meşrutiyette İttihat ve Terakki Cemiyetinin havası içinde

ağustos 1951'de yaptı. Bundan önce ve iki tarafın temsilcileri arasında bu teşekküllerin durumu ve alacağı şekil üzerinde aylarca süren temaslar yapılmış, fakat netice alınmamıştı. C.H.P., Halkevlerini elinde tutmak istemiyordu. İnönü'nün teklifi şuydu:

> *«Anayasa hükümlerine ve mevcut mevzuata uygun olarak, hareketin esas tutulması ve Halkevlerinin bir tesis halinde ve siyasî partiler üstünde kalacak bir idareye tabi olarak, bütün vatandaşların istifadesine konulması...»*

C.H.P. iktidarla da uzun süren temas ve istişareler sonunda hazırladığı kendi statü tasarısını, Parti Grup Başkanvekili eliyle iktidar sözcülerine sunmuştu. D.P. buna ancak 11.6.1951'de bir karşı proje verdi. 20.6.1951'de bu yeni proje üzerinde muaddel bir proje meydana çıktı. Fakat, temaslar da orada kesildi. İktidarın kanun tasarısı işte bunun üzerine ve İnönü'nün tabiri ile «ansızın» meydana atıldı.

İnönü, Meclis tartışmaları sırasında ve 6 ağustos 1951'deki Meclis konuşmasında bu tasarının, hepsi de Atatürk devrinde iktisap edilmiş olan C.H.P. mallarını, Atatürk ve Türkocağı Liderleri ile varılan muvafakat sonunda devralınan Türkocakları da dahil ol-

---

kurulan ve o zaman bilhassa gençlik üzerinde derin etkiler yapan Turancılık, Irkçılık sloganları, bu teşkilâtın ruhunu teşkil ediyordu. Fakat kapatılmadan önce Türkocakları, yeni temel fikir akımları yaratamamış, canlılığını kaybetmiş, tarihî hayatını tamamlamış haldeydiler. Atatürk'le Türkocağı Lideri arasında saatlerce süren müzakereler sonunda Türkocaklarının kapanmasından önceki bu hali *Suyu Arayan Adam* isimli eserimde canlandırmaya çalışmıştım. s. 464-467, II. baskı.

Halkevlerine gelince, bu teşkilâtın hazırlık safhasında ve Dr. Reşit Galib'in başkanlık ettiği hazırlık komisyonu çalışmalarına katıldığım için, bunlardan beklenen ana vazifeleri hatırlıyorum. Halkevleri Misak-ı Millî Milliyetçiliği ruhu içinde ve C.H.P. prensiplerine uygun birer Halk Eğitim Merkezi olarak çalışacaklardı.

İlk defa 19.1.1931'de 14 halkevi ve gene o sene içinde 26 halkodası kuruldu. Halkevleri kapatılırken halkevlerinin sayısı 478 ,halkodalarının 4332 idi. 5830 sayılı kanun yürürlüğe girdiği zaman bu teşkilâtın 19 yıl, 5 ay ve 19 günlük ömrü sona eriyordu.

duğu halde (1), bir «gasıp ve yağma» gibi göstermesine şiddetle dayatıyordu. Tasarıya göre şu muameleler tekemmül ediyordu:

— Türkocaklarından devralınan Türkocağı mülk ve binaları, gene Türkocaklarına iade ediliyordu.

— Halkevleri fiilen ilga ediliyordu. Bunların malları hazineye intikal ediyor ve bunların dağıtım ve kullanış şekillerini Vekiller Heyeti tayin ediyordu.

— C.H.P.'ye teberru ve satış şeklinde geçen bazı emvalin bu tasarrufları tanınmıyordu.

— Halkevlerinin yapılmış ve yapılmakta olan bütün borçları Halk Partisi'ne yükletiliyordu.

— Mevcut mevzuatın ve geçmiş Büyük Millet Meclisinin bu konularla ilgili muameleleri «Tek Parti Devrinin cebir ve nüfuz mahsulü» sayılarak tanınmıyordu.

Kaldı ki, Anayasa kurallarına aslında uymayan bu yeni tasarruflar için bir yargı yolu da bırakılmıyordu. Kısaca, iktidar bir müsadereye gidiyordu. Halbuki bu konu, ya partiler üstü tesislere gidilmek, yahut da hattâ mümkün olan hallerde yargı yollarına baş vurulmak suretiyle pekâlâ düzenlenebilirdi. İşin en ağır cephesi de, bu tasarının müzakeresi sırasında iktidar vekil ve milletvekillerinin, Halk Partisi şahsında bütün bir devre ve o devrin bütün niteliklerine karşı yaptıkları ağır saldırılardı. Bu saldırılarda, derinlere itilmiş ve o güne kadar derinlerde uyuyan binbir ilkel duygunun harekete gelişi ve Millet Meclisi kürsüsünden açığa vuruluşu, hazin sahneler yarattı. İnönü işin, ya tesis yolu ya haksızlıklar varsa yargı kanalı ile çözümlenmesini savunuyordu. Ona göre bunun aksi bir misal, kötü neticeler doğururdu:

«Rakip siyasî Partiyi adalet teminatından mahrum etme teşebbüsünün, kurmaya çalıştığımız demokratik rejimi, iflâh

(1) Halbuki Türkocakları, tarihî vazifelerini yapmış, ama artık tarihî ömürlerini de yaşamış, bitirmişlerdi. Bu fiilen sona eriş, Türkocaklarının kapanmalarından çok önceydi. Türkocakları kapatıldıkları zaman, zaten artık yaşamıyorlardı. Ne liderleri, ne davaları kalmıştı. Onların bu son nefesten önceki atmosferi, aşağıda verilen eserde tasvir edilir:

Ş. S. Aydemir: *Suyu Arayan Adam*, s. 463-468. II. baskı.

olmaz bir hale düşürmesinden ciddî olarak endişe etsek yeridir. İktidar Partisi, rakibi olan muhalefet Partisine, kanun teklifi gerekçesinde görüldüğü üzere, her biri suç olan fiiller isnat ediyor. Ve bu isnatları hakikat farzederek müsadereye gidiyor. Rakip siyasî Parti, bu isnat edilen fiiller bir hayal mahsulü olduğu halde, tasarruflarının Anayasaya ve kanunlara uygun bulunduğunu, müstakil Türk yargıçlarının önünde ispat etmek hakkından —bu hak da Anayasa ile temin edilmiştir— bir fevkalâde kanunla mahrum ediliyor. Bütün bu muameleler, Anayasanın ihlâli mahiyetindedir...»

C.H.P. ve Halkevleri emlâkinin —ki, iktidar tasarısı bunların 200 milyonluk bir bedel ifade ettiğini belirtiyordu— 27 yıllık iktidar süresince çeşitli bölgelerde, çeşitli şartlarla, fakat şahsî mülkiyete değil de, Parti ve Halkevlerine temlik edilen maddî varlıklar oldoğu tabiîydi. Bunların iktisabında büyük ölçüde hazine yardımları olduğu da şüphesizdi. Fakat 1923'ten sonra Halk Partisi aslında hükümet demekti. Hükümetin ve rejimin icra organları ile yürütülmeyen siyasî-kültürel faaliyetleri bu kanalda yürütülüyordu. İşte İnönü, bu müsadere kanunu çıkarılırken, bu emlâkin ve tesislerin parçalanmayarak, fakat C.H.P.'den alınarak bir tesise devrini istiyordu...

Hulâsa, Meclis tartışmaları, C.H.P. teklifleri üzerinde hiç bir anlaşma ve tadile varılmadan bitti. 8 ağustos 1951 tarih ve 5830 sayılı kanun tasarısı olduğu gibi çıkarıldı. Neticede müsadere tamdı. Fazla olarak da Parti, Halkevleri için yapılmış veya yapılacak, meselâ inşaat borçları gibi borçlardan da ayrıca ve çok büyük meblâğlarla sorumlandırılıyordu. Nitekim, bu hava az sonra C.H.P.'nin, haczi, kapatılması, iflâsı suretiyle tasfiyesi gibi bir cereyan da alacaktı. Bir süre sonra C.H.P. mallarının alınması kanunu da Meclise getirilecekti. Halkevlerinin kapatılmaları tatbikatında bazı taşkınlıklar ve hüzün verici sahneler görüldü. Bazı yerlerde Halkevlerinin meselâ birikmiş kitapları sokaklara atıldı veya şunun bunun elinde kaldı. Şimdi eski Halkevleri envanteri, artık ortada yoktur. Bu hikâye de böyle bitti.

*
**

PARTİ KAPATILABİLİR!

Böylece partilerarası münasebetler gittikçe gerginleşiyordu. 1953 sonlarında hava daha da sertleşti. O sırada meydan alan bir olay, mevcut rejimde Partilerin hayat ve emniyetlerinin sağlam bir temele oturmadığını ve kanunda demokratik yapı bakımından esaslı boşluklar bulunduğunu gösterdi: Millet Meclisinde evvelâ yalnız Osman Bölükbaşı tarafından temsil edilen ve sonradan bazı iltihaklar kaydeden Millet Partisi, Ankara Sulh Ceza Hâkimliğinin bir kararı ile ve 10 lira para cezasına da mahkûm edilerek kapatıldı. Olay şunu gösterdi ki, herhangi bir siyasî Parti birgün, Türkiye'nin herhangi yerindeki bir Sulh Ceza Mahkemesinin tek hâkimi tarafından, hiç bir çıkış noktası bırakılmayacak şekilde kapatılabilirdi. Asıl ürküntü C.H.P. çevrelerinde duyuldu. Çünkü hükümetin C.H.P.'yi kapatmak ve muhalefetten kurtulmak için bir vesile aradığı kuşkusu, bu çevrelerde gittikçe kuvvetleniyordu. Ankara Sulh Ceza Mahkemesi Hâkiminin kararı ise, eğer böyle bir niyet kesinleşirse, elbette ki cesaret verici değildi.

O zaman Millet Partisi adını alıp, daha sonra Cumhuriyetçi Millet Partisi, Köylü Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi gibi isimlere de bürünecek olan Parti, gerçi programı, hareket sloganları, devlet hayatında iş ve inşa davaları bakımından şekilleşmiş, yerleşmiş değildi. Bu Partiye; bundan sonra olduğu gibi o günlerde de Osman Bölükbaşı'nın, davalara inmeyen, fakat bir kısım kalabalıkların oylarını peşinden sürükleyen hitabet üslûbu hâkimdi. Partinin kapatılma kararından önce Parti Başkanlığı mevkiinde bulunan Hikmet Bayur, bu havayı değiştirmek ve Partiyi bir program ve disiplin temeline oturtmak istiyordu. Çatışma daha 15 mart 1952 tarihinde toplanan kongrede açığa vurdu. Fazla olarak kongrede bazı gerici eğilimler de meydana çıktı. Meselâ, Atatürk'ün heykeline çelenk koymak teklifi, kongre çoğunluğunun oyları ile reddedildi. Demagoji alevlenmişti. Delegelerin çoğunluğu, heykele çelenk koyma teklifini «şeriat hükümlerine aykırı» buluyorlardı. Bir kısım delegeler Atatürk inkılâpları ve hattâ Atatürk'ün şahsı aleyhine konuşabildiler. Meselâ, 27 yıllık idarenin dinsizliğinden bahsettiler.

Yüksek kademede bulunan sağduyu sahibi insanlar, meselâ,

Başkan Hikmet Bayur, bu akıma karşı gelmek için çaresizlik içindeydiler. Nitecede Hikmet Bayur ve 40 arkadaşı Partiden istifa ettiler. Bölükbaşı, Partide tek söz sahibi olarak kalıyordu. Fakat bir süre sonra olay mahkemeye intikal etti. Ve Sulh Hâkimi, yukarda işaret ettiğimiz kararını verdi. Millet Partisi'nin havası ve gidişi bakımından tedbir belki yerindeydi. Ama, durum şunu da açıklamıştı ki, bu rejimde Partilerin hayatı emniyette değildir. Yani, o günlerde yürürlükte olan 1936 tarihli Cemiyetler Kanunu, Partiler hayatının düzenlenmesinde ve Partiler emniyetinde artık yetersizdir...

İşte bunun üzerinedir ki İnönü, Parti yöneticilerini topladı ve bir «Siyasî Partiler Kanunu Tasarısı» hazırladı. Tasarı Meclis Başkanlığına verildi. Fakat D.P. çoğunluğu bu tasarıyı kanunlaştırmadı. Hattâ C.H.P.'nin bu davranışını, bir nevi Millet Partisi'ni himaye de saydı. Başbakan Menderes'in 27 ekim 1953'te Mersin konuşması hakikaten ağırdı:

> *«Bir Parti, bütün Partiler için teminat istiyor. Hayır! Bu Parti bir Parti değil... Bir şekavet grubudur. Evet, Partiler için teminat istiyor! Hangi teminat?.. Bu Partilerden biri bir hâkimi baskı yüzünden ağlatacak kadar ileriye gitmiştir. Allah bu memleketi onların şerrinden muhafaza etsin...»*

Burada temas edilen mahkeme sahnesi, galiba Bölükbaşı'nın bir mahkeme çıkışıdır. Ama, konuşma yalnız sert değil, düşündürücü, ürkütücüydü de... Çünkü, bir Başbakanın bu nutku, onun yalnız görüşlerini değil, belki niyetlerini de açığa vuruyordu. Evet, düşünülen neydi? Şu Çok Partili Demokratik Rejim nereye gidiyordu?. O rejim ki, Tek Parti İktidarının, onu, muhalefetten gelen bir Partinin iktidarına kendi rızasıyle teslim edişinin üstünden henüz ve ancak 2.5 yıl geçmişti...

***

C.H.P.'NİN MALLARI MESELESİ

Tam bu hava içinde D.P. iktidarı Meclise, Halk Partisi mallarının alınması kanunu tasarısını getirdi. Ve bu tasarı 14 aralık 1953

tarihinde 6195 numara ile kanunlaştı. Kanuna «Cumhuriyet Halk Partisi'nin İktisaplarının Millete İadesi» kanunu adı verilmişti.

Tartışmalar tabiî sert oldu. Çünkü evvelâ kanun kapsamı belirsizdi. Bir mahkeme kararına dayanmadıkça, haksız iktisaplar olup olmadığı ve bir iktisabın haksızlık sınırının nerede başlayıp nerede bittiği nasıl anlaşılabilirdi? Zaten, netice öyle oluyordu ki, Partinin bütün varlığı, ister haklı, ister haksız iktisap edilmiş sayılsın, tümü ile alınıyordu. Başvekil Adnan Menderes, muhalefetin bu el koymalarda mahkeme araştırmalarına gidilmesi teklifine karşı bile hiddetliydi:

«Halk Partililer, mahkeme huzuruna gitmeyi temenni edemezler. Çünkü, mahkeme huzuruna çıkacak yüzleri yoktur!..»

Bu sözlerin eski bir Halk Partilinin, bir Halk Partisi eski müfettişinin ağzından çıkması ve bu sözler söylenirken, devletin başında da Halk Partisi'nin kuruluş gününden beri öncü yöneticilerinden biri, Halk Partisi iktidarının yıllar yılı Vekili, Başvekili olan Celâl Bayar'ın bulunuşu, Osmanlıca bir tabirle, hazin bir «istihzâ-i şuûn» yani, zamanın ve olayların, olaylarla istihza edişi idi. Bunu hazırlayan ruh hali üstünde kısaca durmadan önce, tartışmalardan özetler verelim.

*
**

PARTİDEN ÇEKİLMEM!

İnönü'nün D.P. idarecileri tarafından böyle kararlara varılacağı, hattâ Millet Partisi için olduğu gibi herhangi tek hâkimli bir Sulh Mahkemesi tarafından C.H.P.'nin kapatılabileceği sezgisi, daha bir yıl öncelerine kadar varır. İnönü 1953 haziranında geniş bir yurt gezisine çıkmıştı. İnönü'nün bu seyahatlardaki bütün konuşmalarına, rejimin ve Partisinin emniyeti endişesi hâkim oldu. Ama asıl, ekim 1952'de çıktığı Ege gezisi tam bir tedirginlik içinde geçti. Hele 7 ekim 1952'de Balıkesir'i ziyaret işi büsbütün çapraşık bir hal aldı. Balıkesir'de D.P.'lilerin İnönü'ye çirkin tecavüzler tertip ettikleri anlaşıldı. Hattâ Vali, İnönü'yü daha şehre girmeden karşılayarak

Balıkesir'e girmemesi ricasında bulundu. Bunun üzerine İnönü Bursa'ya geçti. Fakat Balıkesir olayı için kamu efkârına bir tebliğ neşretti. Ve hadise daha sonra Meclise de getirildi. Tebliğ şöyleydi:

«Birkaç günden beri uğradığımız tecavüzler Balıkesir'de azamî haddini buldu. Toplanma ve konuşma fiilen imkânsız bir hale geldi. Hükümetten, hakkımız olan kanunî himayeyi göremedik. Büyük bir tertibe maruz bulunduğumuz anlaşılıyor. Bu şartlar altında seyahatimi, şimdilik kestim...» (1)

Görünüş ve gidiş iyi değildi. Olaylar iyi gelişmiyordu. Tecavüzler elbette ki yersizdi. Bu gidiş, memleket içindeki bölüntüyü artırabilirdi. İktidar gün geçtikçe artan bir sinirlilik içinde görünüyordu. İktidar çevrelerine göre ise hedef, C.H.P.'den ziyade İnönü'ydü. Hattâ «İnönü çekilsin, biz kardeş kardeş geçiniriz» gibi sözler, biraz da sinik bir hava içinde zaman zaman söyleniyordu. Nitekim seyahati sıralarında İnönü bu sözleri de cevaplamayı gerekli buldu. Meselâ; 7 ekim 1952'deki Manisa konuşmasında şu cümleler vardı:

«Benim C.H.P.'den ayrılmam için üzerimde doğrudan doğruya veya dolayısıyle baskı yapılmıştır. Bu Partinin başından çekilirsem iki türlü fayda olacakmış: Biri nefsim için, diğeri Parti için...

Fakat siz itimat edip beni Genel Başkan seçtiğiniz müddetçe, ben dünyanın hiç bir nimeti ve hiç bir dehşeti karşısında bu vazifeden çekilmem. İkbal devrinde Partinin başındaydım. Şimdi bu Parti azı dişlerine maruz iken, ben onu meydanda bırakamam...»

Aynı gün Akhisar'daki konuşmasında da, iktidarın Halk Partisi'ni kapatma niyetlerinden açıkça bahsetti.

---

(1) Çirkin teferruatı bilinen bu tecavüz hazırlığının D.P.'nin Ankara'daki yöneticilerince tertiplendiğini iddia etmek belki yerinde olmaz. Fakat Balıkesir'de o kadar açığa vurulan ve nihayet Valiyi de, İnönü'yü yoldan çevirmeye mecbur bırakan bu işler üzerinde merkezin takbih edici davranışının görülmemesi dikkati çekiyordu. Olayın Meclis tartışmalarında ise, iktidara göre yalnız bir suçlu vardı: İnönü.

Ama, Merkezde iktidarı asıl rahatsız eden ve Balıkesir'de çok yakışıksız tecavüzler hazırlanmasında bazılarına cesaret veren konuşmalar, 5 ekim 1952'deki konuşmaları idi. İnönü İzmir'de de vaziyeti kendi açısından, fakat açık anlatmayı tercih etmişti:

«— Politika ihtirasları, iktidar için dayanak olur zannedilerek irtica okşanmıştır. Cumhuriyetin büyük ıslahatı tehlikeye konmuştur».

«Halkevlerinin kapanması gibi muazzam bir kültür yıkımı vuku bulmuştur. Kütüphaneler, halk için toplanma, tedavi ve eğitim salonları çöle dönmüştür».

«İlk halledilecek meselelerden biri ,memlekette siyasî emniyetin fiilen kurulmasıdır».

«Hakikat şudur ki, muhalefet Partisinin hayatı, mevcut kanunların teminatı altında değildir. Onu tahrip için, hususî bir kanun çıkması mümkündür. Hattâ buna teşebbüs edilmiştir».

«Siyasî emniyetimize kastedilmesini kabul etmeyiz. Haklarımızı müdafaa edeceğiz. Anayasanın verdiği hayat hakkı, hususî kanunlarla bir siyasî Partiden alınamaz. Böyle bir teşebbüs, Anayasaya aykırıdır. Anayasaya aykırı kanun olmaz. Vatandaş haklarını iptal etmek zulümdür. Zulüm yoluna sapan kudret sahibi, kendini kanun dışına atmış olur. Türklerin nihayete kadar boyun eğeceklerini zannetmek yanlış hesaptır...»

«Haber veriyorum! Tehlike görüyorum!..»

İnönü'nün, 5 ekim 1952 İzmir nutkundan alınan bu sözlerde, bir tehlike çanı çalıyordu. İnönü'ye göre nifak alıp yürüyordu. Halbuki Çok Partili Demokrasi, herhalde nifak demek olmasa gerekti. Beklenen herhalde bu değildi. Hulâsa iktidara ve muhalefete, bu gidişatın akıbeti hesabına büyük endişeler düşüyordu. Ama, iki kudretin asıl karşılaşma yeri, elbette ki, Büyük Millet Meclisinin kürsüsü olacaktı. Şu halde ümit oradaydı. Nitekim şimdi burada bu cümleleri yazarken, Atatürk'ün hayalini ve onun bir jestini hatırlıyorum:

Serbest Fırka münakaşaları zamanındaydı. İnönü ve Fethi Bey, eşit şartlarla olmasa bile bir çekişme içindeydiler. Atatürk'ün Ser-

best Fırka kurulurken umduğu kardeşçe çalışmalar yürümüyordu. Ufukta gene nifak alâmetleri vardı. İşte o günlerde, 1 kasım 1930'da Atatürk, Meclisin üçüncü dönem dördüncü toplanma yılını açarken, memlekette başlayan yeni fırka hareketlerine de temas etti (1).

Konuşmalarını bitirirken biraz durakladı. Başını kaldırdı ve sonra elini kuvvetle Meclis kürsüsüne basarak şöyle konuştu:

«— Büyük millî dertler şimdiye kadar, ancak Büyük Millet Meclisinde şifa buldu. Bundan sonra da yalnız burada kesin tedbirlerini bulacaktır...» (2)

Evet, son merci Büyük Millet Meclisiydi. O halde şimdi gene Meclise dönelim...

C.H.P. Balıkesir olayını ekim 1952'de sunulan bir sözlü soru takriri ile Meclise getirdi. Çünkü, Devlet Vekili Muammer Alakant'ın bazı beyanları, Parti için ayrıca tedirginlik vesilesi olmuştu. Başvekil Adnan Menderes, 28 kasımda bu takriri, iki defa kürsüye gelerek, geniş konuşmaları ile cevaplandırdı. Menderes konuşmalarına:

«Siyasî hayatımın belki en elemli vazifesini yapmak mecburiyeti ile karşı karşıyayım».

sözleri ile başladı ve derhal konuya girdi. Konu; İnönü'nün şahsıydı. İnönü'ye atılacak bütün okları hazırlamış gibiydi. Açık, kesin, kararlı ve müsamahasız konuşuyordu. Bu topyekûn hayatının «en elemli

(1) «Siyaset sahasında karşılıklı faaliyetin feyizli inkişafları ancak vatandaşlar arasında düşmanlık hususlüne meydan verilmemesi ile mümkün olur. Bunun çareleri, partilerin içlerine girebilecek gayri samimî ve gizli maksatlı unsurların, kanun fevkinde netice isteyen emel sahiplerinin, bütün milletçe menfur görülmesidir. Cumhuriyet esası üzerinde çalışan partilerce, bu gibilerin faaliyetlerinden daima uzak kalınmasıdır...»

Atatürk'ün uyarıları ve işaret ettiği prensipleri, yalnız Serbest Parti ve C.H.P. münasebetleri için değil, geçmiş ve gelecek bütün parti hareketleri için de doğruydu. Balıkesir'de İnönü'nün başına atmak için ar kovanı hazırlayanların ve onlara mâni olamayanların hareketlerinin ,Atatürk'ün nefretle vasıflandırdığı cinsten partizan hareketleri olacağı kendiliğinden anlaşılır.

(2) Atatürk'ün bu nutkunun tam metni: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 367-369.

vazifesi» İsmet Paşa'yla son ve kesin bir hesaplaşmaydı. O gün kürsüde, yalnız çok Partili bir rejimin iktidar ve muhalefet başkanları değil, yakın tarihimizin iki kuşağı, iki ayrı dil ile karşılaşıyordu. Başvekil, iktidarının daha ilk hükümet programı ile başlamak istediği bir tasfiyeyi, o gün, orada tamamlamak için kararlı görünüyordu. Menderes konuşmasına şöyle devam etti:

«Ak saçlı bir General; Millî Şef unvanını senelerce üzerinde taşımış bir insan, devlet idaresi mesuliyetini bunca yıllar tek başına omuzlarında taşımak mesuliyetinden kaçınmamış, ürkmemiş, hattâ bunu yaparken; kendi kanaatlerine göre vatandaş hak ve hürriyetlerini haciz altına almak cüret ve cesaretini göstermiş, bu mesuliyeti dahi üzerine almış bir insan; 1946 seçimlerini yapmış bir insan, Tek Parti idaresinin kahramanı ve şampiyonu olarak kendisini tanıtmış bir insan, bugün karşımıza çıkıyor: Büyük mücadelelerle bugünkü demokratik inkılâbı, bugünkü hak ve hürriyet rejimini, bugünkü hukuk devletini tahakkuk ettiren bir Partinin karşısında, vatandaş hak ve hürriyetlerinin müdafii kesiliyor! Hayatının bir kısmını muharebe meydanlarında geçirmiş, yaşlanmış, akpak olmuş bir zatın, böyle bir derekeye düşmüş olması, hakikaten elem vericidir...»

«Dünkü diktatörün, bugün huzurunuza çıkarak, vatandaş hak ve hürriyetlerinin müdafii vazifesini üzerine alması gülünçtür. İşte, bir taraftan da gülünç olan böyle bir sahnenin karşısında bulunmaktayım arkadaşlar!»

Adnan Menderes, Balıkesir olayları gerekçesi ile C.H.P.'nin Meclise sunduğu sözlü soruyu, böyle cevaplandırmaya girişti. Yapacağı işin çerçevesini önceden çizmiş gibiydi. Ona göre, o gün orada bir kader tayin edilecekti. Yukardaki sözlerini şu cümleler takip etti:

«Anlaşılıyor ki, zaman gelmiştir. Anlaşılıyor ki, K a d e r konuşuyor. Anlaşılıyor ki, K a d e r hükmünü vermek üzeredir!»

Bu sözler elbette ki demokratik bir Parlamentonun edebiyatı değildir. Bu sözlerde; yalnız Balıkesir olayının nedenleri değil, hem kürsüde konuşan Menderes'in, hem de onun bayrağını çektiği kafi-

lenin, o güne kadar kim bilir hangi ruh derinliklerinde yatan nice nice birikmeler dile gelmektedir. Bu komplekslerin en başında, daha eskiye ve daha yaşlıya karşı, daha yeni, daha genç olanın duyduğu gururu da eklemelidir. Öyle bir yaşlı ki, yıllar yılı hükmetmek, iktidarda kalmak hakkını her şeyden evvel, yeniden yaşanması artık kabil olmayan muharebe meydanlarından, ihtilâl ve inkılâp imtihanlarından almıştır. O halde ona karşı artık, bir akpak adama karşı yeni silâhlarla çıkmalı ve ona, vaktinin tamam olduğunu haykırmalıdır. Menderes de öyle yapar:

«Biz, millet iradesiyle geldik. Bundan şüphe yok!

Bir içtimaî ve siyasî cereyan, sîli hurûşan (coşkun sel) halinde gelir, eskiyi yıkar. Eski yıkıntının bekası, bakiyyetüs-sûyûfu (kılıç artığı) kendisini yenen silâhın ne olduğuna, yattığı yerden bakar. Onu elde edip tekrar varlığını devam ettirmek yollarını arar. Yattığı yerden görüp de elde etmek istediği silâh, hak ve hürriyet silâhıdır. Bunu sizlerden almak istiyorlar. Sizler, hak ve hürriyet silâhını, hak ve hürriyet bayrağını elinizden başkalarına kaptıracak bir teşekkül değilsiniz arkadaşlar!.»

Sahne budur. Bu sahnede, hasmını yerde ve kılıcını hasmının kalbine dayamış gören bir savaşçının başını döndüren zafer sarhoşluğuna benzer bir hava vardır. Savaşçı bu sarhoşluğu devam ettirmek ister. Hem hasmı ne demiştir? Hasmı demiştir ki:

«— Memlekette zulüm vardır. Ve Türklerin sonuna kadar zulme tahammül edeceklerini zannetmek yanlış bir hesaptır...»

Başvekil hemen cevabını verir:

«— Arkadaşlar! Bu memlekette zulüm yoktur. Bu memlekette zulüm devri İsmet Paşa ile, onun iktidardan düşmesiyle kapanmıştır!..»

Ve sözlerini şöyle tamamlar:

«— Alacaksınız hepsinin cevabını. Ebediyete kadar!.. Arkadaşlar, bir adamın kendi ihtirasıyle, memlekette bir mülkiyet iddiasıyle ortaya çıkıp da, bu memleketin istikbalini körletmeye çalışmasına imkân ve ihtimal mevcut değildir...»

Öyle sanıyorum ki Menderes'in, hasmına karşı ve artık yerde saydığı, artık bitti saydığı İsmet Paşa'ya karşı, bütün siyasî hayatının en ihtiraslı, ama en hatalı çıkışları, bu cümleleri ile olmuştur. Pekiyi ama, İsmet Paşa, 14 mayıs 1950'nin hemen sabahı ve neticeler belli olunca yenilgiyi kabul edip, Ankara Valisi Avni Doğan'a:

«— Celâl Beye haber veriniz, hükümeti devretmeye hazırız!»

diyen adam değil miydi? Celâl Bayar ve Menderes, İnönü'nün durumu böyle kabul edişini memnunlukla karşılamamışlar mıydı? O acaba hakikaten:

«Bu memleketi benden başka idare edecek yoktur».

diye düşünseydi, o gün Büyük Millet Meclisinde böyle konuşulabilir miydi? Biz gene Millet Meclisine gelelim. Başvekil kürsüde takrir üzerinde ilk konuşmalarından sonra tekrar söz alacaktır. Yeni sözler söyleyecektir. Ve «yerde yatıyor» dediği hasmına yeni oklar atacak, yeni kılıç darbeleri sallayacaktır. Hem Başvekil, İnönü'nün 1946 seçimlerini kaybettiği halde, hileyle iktidarda kaldığına da kanidir:

«1946'da kendisinin mebus seçilmediğini bilmiyor muydu? 4 yıl gayrimeşru Devlet Reisliğini yaptığını İsmet Paşa bilmiyor mu?»

Daha sonra Başvekil İsmet Paşa'nin:

«— Böyle bir şey yoktur. Böyle bir şey varsa, her şey elinizdedir, mahkemeye veriniz!»

demesine de önem vermez. Ve Adnan Menderes, ruhî feveranının son yaylımlarını hasmının üstüne yağdırır:

«— İsmet Paşa, hırsı için bu memleketi bir baştan öte başa ateşe vermek isteyen adamdır!»

«Paşa, yeter artık! Millete bırakın idareyi! Bu memleketi, bizim gibi milletin içinden gelen insanlar idare etsin...»

Başvekil ilk aktı (sahneyi) tamamlamıştır. Kürsüden inerken, Meclis salonu D.P. milletvekillerinin alkışları ile yıkılacak gibidir. Alkışlar ve tebrikler, oturumu aksatır.

Ama o çatı altında biri var. Başvekili sonuna kadar dinler. Halinde bir yorgunluk ve yüzünde değişik bir ifade seçilmez. Tek çabası, söylenenleri kaçırmamak için, kulağını ve işitme cihazını ikide bir ayarlamaktan ibaret gibi görünür. Bu, İsmet Paşa'dır. Ve o günler, D.P. iktidarının itibar ve karar diyagramının durmadan yükseldiği günlerdir. Ama evet bir adam var. Bir eski kurmay. Hani şu, Başvekilin muharebe meydanlarından gelmiş dediği, ihtiyar, akpak adam. Yani İsmet Paşa! Ve İsmet Paşa sahneden çekilmemiştir. Söz ister. Sırasını bekler. Şimdi İsmet Paşa da konuşacaktır... (1)

*
**

DİNÇ BİR İHTİYAR!

O günlerde İsmet Paşa 69 yaşındadır. Ama, çökmüş bir ihtiyar değildir. Gerçi saçları kırçıldır. Kulakları çocukluğundan beri ağır işitir. Ama, dinç görünür ve çok dikkatli giyinir. Elbette ki yorgundur. Fakat onun kürsü tartışmalarında sinirlendiğini gören pek olmamıştır. Ve Başvekil Menderes'in onunla mücadelede ilk hesaba katmak zorunda bulunduğu cephesi, İnönü'nün bu nefsine hâkim mizacıdır. Sükûnet içinde yürür. Ve ilk cümleleri, bir Parlamento geleneğini hatırlatmak olur:

«Muhterem arkadaşlar! Bir sözlü soru münasebetiyle benim adımdan, mesul Bakanlar muhtelif şekillerde bahsettiler. Demokrasilerde, hükümetlerden istihzah (soru) yapıldığı görülür. Fakat hükümetlerin muhalefet Partisi liderlerini, halk efkârında olduğu kadar, Meclis kürsüsünde de, mesuliyetsiz, ölçüsüz olarak itham ettikleri görülmez. Biz, kanunlara göre hakkımız olan bir vazifeyi yaparken, kanunların teminatı altında bulunduğumuzu zannederken tecavüze uğradık. Bu tecavüze karşı kanundan beklemeye hakkımız olan himayeyi görmedik. Bizim hükümet bize bunu reva görüyor...»

(1) Adnan Menderes'in bu ve bunu takiben konuşmalarının metni, Meclis zabıtlarında olduğu gibi *Adnan Menderes'in Konuşmaları* eserinin I. cildinde vardır. S. 140 ve devamı. Ekicigil yayınları. 1957 - Istanbul.

Sonra Başbakana bazı şeyleri hatırlatmaya lüzum görür:

«— Vaktiyle Başbakan benim "deham, irşadımla memleketi ihya ediyor" diye Büyük Millet Meclisi kürsüsünde bana hitap ederdi. Yazardı. Ben bunların hiç birisine asla iltifat etmezdim. Zulüm yapan adam ise, dalkavuğa muhtaçtır ve dalkavuğa itibar eder.

Büyük Millet Meclisinin karşısında nasıl konuşulacağını bilirim. Ve hiç bir zaman Büyük Millet Meclisine, Başbakan gibi hitap etmek seviyesine düşmem».

Sonra konulara ve Başbakanın ithamlarına birer birer geçer. Evvelâ Başbakanın İzmir nutkunda «Zulüm vardır» sözü üzerindeki konuşmalarını cevaplandırır:

«— Arkadaşlar, ben İzmir'deki nutkumda zulme misal olarak, muayyen bir konuyu söyledim: Demokratik bir rejimde muhalefet Partisi hususî bir kanun tehdidi altında yaşarsa, zulüm vardır demektir dedim. Söylesin Başbakan, muhalefet Partisi aleyhine hususî bir kanun çıkarmak, bununla muhalefeti bertaraf etmek teşebbüsü var mıdır? Bu teşebbüs yürürlükte midir? Bu teşebbüs çıkacak mıdır? Söylesin».

«— Sözlerinde Başbakan, benim yaptığım zulümlerden bahsediyor. Benim yaptığım zulümlere dair söylediklerinin hepsi yalandır. Hepsi iftiradır».

Bu konuşmaları sırasında İnönü, Menderes'te gördüğü bir tartışma taktiğine de işaret eder:

«Başbakan âdeti olduğu üzere, bir tez tertip eder. Bunu bana veya muhalefet Partisine maleder. Sonra onunla mücadele eder. Şimdi öteden beri söylediği bir sözü burada tekrar edeyim: Biz, milleti yalnız biz idare ederiz, bizden başkası idare edemez kanaatini taşıyormuşuz. Bu sadece bir iftiradır. Eğer hakikaten buna inanıyorsa, bu yanlış telâkkiden kendisini tedavi etsin...»

«Gerek şahsı, gerek Partisi bu memleketi idare etmek için

tek mercidir, tek ehliyet sahibidir kanaatinde olan insanlar, ellerinde bulunan kudret ile, mücadele ederler, içinde bulundukları devri tekemmül ettirerek bu hale getirirler mi?»

«C.H.P. Cumhuriyet devrinde yaptığı ıslahatın bir sonuncusu olarak, bu memleketin idaresini demokratik tekâmüle (evrime) mazhar etmiştir».

«Biz, memlekette ıstırabın, şikâyetin ifadesiyiz».

«Başbakanın zihninden geçen, tekrar Tek Parti devrine dönmektir!..»

«Bu hükümet, çok teessüf ediyorum ki, iktidar Partisi içinde bulunan ifrat zümresinin içindedir ve başındadır...»

*
**

SERT BAŞLI AT

İnönü'nün, esas parçalarını vermiş olduğumuz bu konuşmalarını Başbakan, tekrar söz alarak, çok sert cevaplandırdı. İlk cümlesi şuydu:

«— Muhterem arkadaşlar! Biçareliğin, aczin, zavallılığın, güzel bir manzarasını seyretmiş bulunuyorsunuz...»

Ondan sonra muhalefet Partisi Liderinin nutku üzerindeki değerlendirmeler bu görüş açısından yürür. C.H.P. bir gensoru istemişti. İktidar gensoruya yanaşmıyordu. Çünkü, hükümetin işi gücü vardı. Buna vakit harcayamazdı. Sonra muhalefeti tasfiye için özel bir kanun çıkarma teşebbüsü olup olmadığı da cevaplandırılmaya değmezdi. Başvekilin üslûbu başkaydı:

«— Bir memlekette milletin haklarını gaspetmek, vatandaşların hak ve hürriyetleri üstünde seneler ve seneler oturmak ve ondan sonra, sırtında yumurta küfesi yok ya, bu defa da dönüp demokrasi havarisi kesilmek kolay değil. Maşallah Paşam maşallah. Size bu hakkı vermezler Paşa... Kalkacak İzmir'-

de dört cümlelik nutuk söyleyecek, zulüm var diyecek ve buna Türk milleti inanacak öyle mi?..» (1)

Konuşma hakikaten çığrından çıkmıştı. Bu söylenenlere elbette ki bir Parlamento nutku denemezdi. Dışarı vuran sadece kötüleşen bir iç âlemdi. Ve her şey onu gösteriyordu ki, İsmet Paşa'nın giriştiği tecrübe, ona çok pahalıya mal olabilirdi. İktidarın ve Başbakanın hedefi, her şeyden evvel İnönü'nün şahsıdır. Bu şahsa yönelişte hiç bir sınır tanınmayacaktır. Kısacası İsmet Paşa gitmelidir, çekilmelidir. Hatta Başvekil bu isteğini, bu cevap nutkunda açıkça dile getirir. Menderes çılgındır:

«— Paşa, söylediklerinize hakikaten inanıyor musunuz?.. Yarabbi sen affet! Siyaset mücadelesinin bir insanı bu kadar değiştirebileceğini görmek ne hazindir...

Paşa, bırakın bu mücadeleleri...

— Ben devrimi yaşadım, deyin...

Paşam, deyin ki, bunlar da bu memleketin evlâtlarıdır. Bunlar da memleketin, nesilleridir... Yetiştirdiğim nesillerdir, deyiniz!..»

Başvekil nutkuna, memlekette «hiç bir zaman görmedikleri, bilmedikleri, hak hürriyet ve adalet» için, İsmet Paşa'nın da şükran borcunu ödemesini isteyerek devam eder. Nutkunun sonlarına doğru, Halk Partisi mallarının hazineye intikali için bir süre sonra Meclise getirilecek ve 1954 seçimlerinden önce iki Partiyi daha ve sert bir şekilde karşı karşıya koyacak olan hazırlıklara değinir. Başbakana

---

(1) Bu cümlelerde, bu konuşmanın üslubunda ve havasında, elbette ki Menderes'in ruh yapısı dile gelir. Bu ruh yapısını ise, içine daldığı siyasî mücadeleler, hiç bir zaman sükun bulmayan bir hiddet ve şiddetle, büsbütün beslemiştir. Menderes'in en bedbaht cephesi olan ve onun 10 yıllık iktidarı boyunca ve daima artan bir tempo lie ona hâkim olan bu İnönü'ye saldırı tutkusunun altında yatan, elbette ki bir İnönü fobisi idi.

Menderes'in hayat hikâyesi ve bir ruh yapısı, aşağıdaki eserde çok etraflı olarak işlenmiş, tahlil edilmiştir:

Ş.S. Aydemir. *Menderes'in Dramı!*

göre C.H.P. mallarının % 97'si «gaspedilmiş mallar»dı. Ve günün tartışma mevzuunu bu davaya bağlayarak şöyle konuştu:

«— Arkadaşlar! Bütün adaletsizlik davası, adaletin baskı altında kalması davası, siyasî emniyet davası, gele gele, Halk Partisi'nin malları meselesine geldi dayandı...»

Gerçi günün konusu bu değildi. Ama, bu dava da sahneye gelecekti... C.H.P.'nin Balıkesir olayları üstündeki sorusunun 28.10. 1952'deki Meclis tartışmaları işte böyle yürütüldü ve böyle bitti. İnönü tekrar söz almadı. Gerek Celâl Bayar'ın, gerek Menderes'in bir zaman önde gelen şahsiyetleri oldukları C.H.P. iktidarının şimdi:

«— Memleketin, milletin haklarını haspetmek, vatandaşların hak ve hürriyetlerinin üstünde, seneler ve seneler oturmak»

şeklinde gösterilişinin, Demokrat Parti önderleri tarafından nasıl karşılandığı, ne tepkiler yarattığı hakkında ise, bir belirti yoktur. Fakat işaret etmek lâzımdır ki, Menderes'in kayıt şart tanımayan, mantığa değil, kalabalıkların veya kalabalıklardan gelenlerin hoşlanacağı şekilde hislere, yani çabuk taşan ve çabuk sönen geçici ve k ö p ü k hislere hitap eden konuşma tarzı, mücadele tekniği gelişiyordu. Bence 28.11.1952 konuşmaları onun bu vadideki taşmalarının en karakteristik misallerinden biridir. Ama, bu üslûp ve bu taktik, şu mukadder suali kafalarda canlandırıyordu:

«— Bu kadar sert, bu kadar keskin ve bu kadar kayıt şart tanımayan ve fazla olarak mitinglerde değil de, Parlamento kürsüsünde dile gelen bu topyekûn kavga, iktidarın henüz üçüncü yılında bu kadar ateşlenirse, acaba ileride nerelere varabilir?..»

Bu ve buna benzer soruları, hattâ D.P. saflarından insanlar da dahil olduğu halde, Partili ve Partisiz çok kimselerden o günlerde dinlemişimdir. Ama Menderes, çıktığı yolda artık duramazdı. Menderes:

«— Ya hep, ya hiç!»

diyecek cinsten de görünmüyordu. Menderes için, çıktığı yolun slo-

ganı ancak ve yalnız «H e p !» olabilirdi. Hem daha o günlerden görünüyordu ki, onun hayatında belki de bir nâzım, bir muvazene baskısı olabileceği sanılan Celâl Bayar, bu sert başlı atı daha o zamandan kendi haline bırakmıştır.

1954 seçimlerinden önceki havayı daha sonraki gelişmeler ile de verebilmek için, bu seçimler öncesinde iktidar ve muhalefet arasındaki başka bir Parlamento muharebesinin hikâyesini özetleyelim. Daha önce ve Halkevlerinin kapatılması bahsinde, Halk Partisi mallarına el koymak işinin de Meclise getirileceğine işaret etmiştik. Nihayet o gün de geldi. Şimdi 14.12.1953 pazartesi günü Büyük Millet Meclisinde ve D.P. yazarlarının o gün de, ondan sonra da «Tarihî bir celse» olarak adlandırdıkları Meclis oturumundayız. Konu: Cumhuriyet Halk Partisi'nin haksız iktisaplarının iadesi kanunu tasarısıdır...

*
**

BİR DEVLET PARTİSİNİN TASARRUFLARI

Cumhuriyet Halk Partisi mallarının, yahut kanun tasarısındaki ifadeyle «Haksız iktisaplarının» hazineye iadesi işi, 14.12.1953'te Meclise getirildi. Ve tasarı aynı gün, 6195 numaralı kanun olarak çıkarıldı.

Halk Partisi'nin varlıklarını, Halk Partisinin tarihi içinde değerlendirmek lâzımdır. Cumhuriyet Halk Partisi, daima değindiğimiz gibi, Çok Partili Demokratik düzen içinde kurulmuş normal bir Parlamento Organı değildi. Yani C.H.P. halkın içinden gelen ve halkın içinde kalan bir Üyeler Partisi olamadı. Çok Partili Rejime geçinceye kadar siyasî hayatına böyle devam etti. C.H.P. Otoriter bir Devlet Nizamının Siyasî Kadrosuydu. Bir Şef Partisi, bir Devlet Partisiydi. Hattâ bilindiği gibi bu Partinin başı, fiilen Atatürk ve şeklen de, onun devrinde ve onun namına, Başvekil İsmet İnönü'ydü. Yani Hükümetin Reisi idi. Atatürk'ün ölümünden sonra da bu durum İnönü'nün ve ona vekâleten, Genel Başkanvekilinin şahsında böyle devam etti.

Bu böyle olunca bu Partinin masraflarının da, nihayet devlet

kaynaklarından karşılanmasından başka bir şekil olamazdı. Nitekim işler öyle yürüdü. Bu devlet kaynakları, ya devletin genel bütçesi, yahut da Belediyeler ve Özel İdareler gelirleriydi. C.H.P. bütün bu varlığı, kanunlara uymakla beraber elbette ki normal bir tasarruf içinde iktisap etmiş değildi. Hattâ çok Partili bir rejime girince, bu müktesap tasarrufların göze batacağı, Partiler arasında bir malî dengesizlik yaratacağı da tabiiydi. O halde şimdi bu yeni şartlar altında durum ne olacaktı? Bu problem, daha D.P. iktidarının ilk günlerinden itibaren İktidar Partisi öncülerini meşgul etti. C.H.P. hesapları üstünde Maliye mensupları incelemelere memur edildiler. Raporlar, hesap tabloları düzenlendi. Ve görüldü ki C.H.P. tasarrufunda, yukarda işaret ettiğimiz yollardan ve şekillerden gelen, büyük değerde gayrimenkuller vardır. Tasfiyelerine daha önce değindiğimiz Halkevlerinden başka olarak bunlar, Merkezde ve vilâyetlerde bina, arazi olarak önemli yekûnlar tutmaktadır. Bu bina, arazi ve benzeri mülklerden başka olarak da, Atatürk'ün kendi mal ve emlâkinden kendi Partisine, noter yolu ile hibe ve temlik ettiği bazı değerli eşya ve evrak ile, mülkler de vardı. Meselâ Ulus Matbaası böyle bir mülktür (1). İşte bu tasarruflardır ki D.P. iktidarınca «haksız iktisaplar» yani haksız olarak ele geçirilmiş mallar olarak adlandırılıyordu. Bunların hazineye intikali cihetine gidiliyordu. D.P.'ye göre bu nevi ik-

(1) Atatürk ölümünden önce, kendine ait bazı tarihî evrak ile, gene bazı eşyasının parti elinde kalmasını, evrakının 25 yıldan önce açılmamasını, o zamanki İçişleri Bakanı ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya'ya emir ve havale etmişlerdi. Bunların emniyetle korunması için Ziraat Bankası kasa dairesinde özel bir kasa kiralandı. Bunlar oraya konuldular ve âdeta unutuldular. Şimdi Harp Tarihi arşivlerinde olan bu evrak arasında, Müdafaai Hukuk ile İstiklâl Savaşına ve bazı şahıslara ait vesika ve muhabereler vardı.

Bunlardan başka gene şahsına ait olan ve çeşitli kimselerden veya devletlerden gelen kıymetli hediyeler, meselâ kıymetli kol düğmeleri, saatler, tabakalar gibi eşya ile, meselâ Sovyet Hükümetinin, İran Şahının veya diğerlerinin hediye ettikleri kıymetli kılıçlar da bu eşya arasında bulunuyordu.

Ulus Matbaası da özel bir noter vesikasıyle C.H.P.'ye devredilmişti. Atatürk'ün bunlar dışında kalan emlâki ile, İş Bankasındaki sermaye ve paralarının ise, gene nitelikte yapılan muamelelerle ve ölümünden önce nasıl ve nerelere terkedildiği malumdur. (Bu konuda *Tek Adam* cilt III.'te kâfi

tisaplar, C.H.P. varlıklarının % 97'sine kadar varıyordu. C.H.P. bu meselede, işin aslına değil, şekline muarızdı. C.H.P.'ye göre eğer bir haksız iktisap varsa, bunun düzenleneceği yer Millet Meclisi değil, Mahkeme olmalıydı.

*
**

SUÇLULARIN TELÂŞI İÇİNDESİNİZ!

İnönü, kendisine söz sırası geldiği zaman konuya şöyle girdi:

«— Bu kanun tasarısı, ruhiyle, metniyle, her türlü usûlü ile Anayasaya aykırıdır. Bu tasarı hukuk prensiplerine, insan haklarına, Cumhuriyetin itibarına kastetmek hareketidir. Bu kanun tasarısı, iktidar başında bulunanların Büyük Millet Meclisine karşı bir zorlama teşebbüsüdür. Bu hareketin, devletin devamı ve istikrarı konusunda vahim mahzurlarını tahmin etmek güç değildir.

Vasiyet ve tesis hakları iptal edilmektedir».

İşte konuşmalarının bu sırasındadır ki İnönü, D.P.'ye karşı son devrin, en çok yankı yapan hükümlerinden birini ortaya atmıştır:

«— C.H.P.'nin maddî varlığının müsadere edilmesi fiili, bizim için tasarının hiç ehemmiyeti olmayan tarafıdır.

Biz, hukuk dışı bir rejimin kurulmakta olmasıyle karşı karşıyayız. Açıktan tatbikata başlanılan yeni rejimle, vatandaş sorgusuz, müdafaasız mahkûm edilmektedir.

---

izahat olduğu gibi aynı eserin ikinci baskı 435 sayfasında bir banka hesap hulâsası da vardır).

Bu cümleden olarak Atatürk çiftliklerini Ziraat Vekâletine terk etmiş, para hesabından Türk Tarih ve Türk Dil kurumlarına gelirler ayırmış, hemşiresine ve bazı yakınlarına da mikdarca önemi olmayan aylıklar bağlanmıştır. Bu konuda, aşağıdaki eserde etraflı bilgi verilmiştir: *Atatürk'ün Vasiyeti.*

«Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum. SUÇLULARIN TELÂŞI İÇİNDESİNİZ!..» (1)

Hüküm cidden ağırdı ve karşı cepheyi, bütünü ile ayaklandıran, bütünü ile sarsan veya dalgalandıran bir rüzgâr yarattı. İnönü'nün sözlerinin bu rüzgâr içinde boğulması, duyulmaması mümkündü. Fakat İnönü şu cümlesini de işittirebildi:

«— Türk Adaletine göre hareket edelim arkadaşlar! Tamamiyle hukuk dışına çıkmak yolunda olan bir iktidara karşı son sığınma yeri olan Büyük Millet Meclisi, adaletsizliğin vasıtası haline getirilmek isteniyor».

«Teşebbüs, vatandaş hakkında ve muhalefete karşı pervasız zulüm yoludur. Sizi, Grup kararınızla bağlı olarak adalet hükmü vermeye mecbur olmaktan dolayı, ıstırap içinde inleyen vicdanınızla yalnız bırakacağız!

Sizi Türk Milletine karşı baş başa bırakıyoruz...»

Bu müzakerelerin sonunda İnönü ve C.H.P. milletvekilleri, toplu olarak salonu terkettiler...

İnönü'nün bütün konuşmaları arasında, bu 14 aralık 1953 Meclis nutku, sanıyorum ki en içli olanlardan biridir. Nutukta, Parti vesilesiyle girişilen hareketin, değerlendirilmesi bilhassa önemlidir. Bu nutuk, daha 1953 sonunda söylenmek ve D.P.'nin önünde daha 7.5 yıllık ve mutlak çoğunluğa dayanan bir iktidar devresi bulunmakla beraber, İnönü'nün söylediği şu:

«— Suçluların telâşı içindesiniz!»

«— Sizi vicdanınızla baş baş bırakıyoruz, Türk Milleti ile karşı karşıya bırakıyoruz!»

gibi sözlerin yankıları, gerek bu iktidar boyunca, gerekse ondan son-

(1) İnönü'nün bu muamelede, partinin maddî kıymetlerine önem vermedikleri yolundaki sözlerinin, bir kürsü edebiyatından ibaret olmadığını gösteren vesile, nice yıllar sonra görülmüştür. 1962 yılında Anayasa Mahkemesi C.H.P. mallarının hazineye intikaline dair olarak çıkarılan 14 aralık 1953 tarih ve 6195 sayılı kanunun «Anayasaya aykırı» olduğunu hükümlendirdi. Onu yürürlükten kaldırdı. Fakat C.H.P. bu hükme rağmen ve Atatürk'ün vasiyeti ile tesis edilen Ulus Matbaası teberruu haricinde, bütün mal ve mülklerini gene hazineye bıraktı.

ra memleketin siyasî hayatında yankılarını devam ettirdiler. Menderes'e, elindeki mutlak çoğunluğa dayanarak «Meclisten her şeyi çıkartırım» inancını veren gelişmelerin bir aşaması olan bu «C.H.P.'nin haksız iktisapları» kanunu gibi teşebbüsler, yani Meclisin bir nevi Mahkeme haline getirilişi, bu Partinin siyasî tarihi incelenirken üstünde durulacak hadiseler olacaktır. Kaldı ki iş tatbikata geçince, Parti binasından hokkaları, kalemleri, sandalyeleri taşımaya kadar varan gayretkeşliklere lüzum kalmadan da, C.H.P.'nin bir Devlet Partisi olduğu devrenin getirdikleri ve artık yersiz görünen bu tasarrufların çoğunu, karşılıklı temaslar yolu ile tasfiye etmek belki mümkündü sanıyorum. Nitekim 27 mayıstan sonra bu mallar, mahkeme garan ile C.H.P.'ye iade edildiği halde, Parti bunları almadı. Fakat o gün Mecliste İsmet İnönü ve Parti sözcülerinin çıkışları ve konuşmaları yanında, asıl üstünde durulması gereken, Başvekil Menderes'in konuşmaları idi. Bu konuşmalarda, konudan ziyade iç dolgunluklar harekete getirildi. Şimdi bunu özetleyelim.

*
**

HEYECAN ZİRVE NOKTASINDA!

Bu tartışmalarda da Menderes'in konuşma tarzı, malzemesi ve taktiği, daha önce verdiğimiz Balıkesir olayları üzerindeki çıkışlarının aynı olarak görülür. Konuşmasına meselâ şöyle girdi:

«— Muhterem arkadaşlar! Heyecanın haddi kusvâya (zirve noktasına) vardığını takdir etmekte güçlük çekmezsiniz!

Demin buraya, bu kürsüye, yaşlı zat çıktı. Saçları akpak. Bütün manzarası ile şayanı hürmet. Fakat bütün ezvar (tavır ve hareketleri) ile, kelimeyi söyleyemeyeceğim, neye lâyık olduğunu siz takdir edersiniz...»

«Sözleri, bir tiyatro sahnesinde aktörlük yapan bir aktör gibi kendi hüviyetinin dışına çıkarak, büsbütün başka insanmış gibi, pervasızca sizin karşınızda inerken, yine evvelce provası, mizanseni yapılmış olduğu şekilde, hepsi ayağa kalkıyorlar, buradan bir resmigeçit halinde, Büyük Millet Meclisini sözde terk edip gidiyorlar...»

Bu cümleler elbette ki, bir ruh sükûnetinin ve mantığın ifadeleri değildir. Menderes bu sözlerinden sonra, C.H.P. milletvekillerinin, Meclisi terk edişini, Demokrat Parti muhalefette iken ve o zamanki Başvekil Recep Peker'in bir sözü üzerine D.P.'lilerin Meclisi terkedişleri ile mukayese ediyor. Ona göre Demokrat Parti'nin o hareketi doğruydu. Fakat şimdi C.H.P.'nin hareketi gülünç bir mizansendir. Hattâ o zaman Reisicumhur mevkiinde olan İnönü'nün Celâl Bayar'la temaslarına ve bu yoldan D.P. milletvekillerinin Meclise avdeti sonucuna değinirken, İsmet İnönü'den şu sözlerle bahsediyor:

«— Bizi tekrar Meclise getirmek için uğraştılar. Bizzat Reisicumhur, o zaman sahte olarak, maalesef şu karşınızda daha evvel konuşan adam, kendisinin Reisicumhur olmadığını bilerek dört sene Reisicumhurluk yapmış olan adam ve o müddet zarfında haksız olarak sekiz yüz bin lira aylık almış olan adamdır».

Bu sözler, ne bir Başvekile, ne bir Milletvekiline, ne de bir Parlamento kürsüsüne yakışacak sözlerdi. Öyle anlaşılıyor ki Menderes, o zaman kendini saran her türlü ölçüsüzlüğün zirvesindedir. Hattâ bu tâbir aslında bir ruh halinin en hafif ifadesidir. Pekiyi ama, bu şiddet, bu taşkınlık, yahut İnönü'nün tâbiri ile bu t e l â ş niçindi? Nihayet iktidar bir muhalefetin mallarına el koymak kararı içindedir. Bu karar daha önce D.P. Grubunda konuşulmuş, şekilleşmiştir. D.P. milletvekillerinin oylarının nasıl geleceği bellidir. Bu arada Mecliste muhalefet sözcüleri de konuşmuş ve Muhalefet Partisi Lideri kısa bir konuşma yapmıştır. Elbette ki girişilen teşebbüsü tasvip etmemiştir. Bu çıkışta bu kadar kesin, bu kadar Başbakanı kızdırıcı, ona gene İnönü'nün yaşını hatırlatmaya sürükleyici, onu eski bir devlet reisi hakkında bu çirkin saldırılara itici ne vardı? Öyle sanıyorum ki Adnan Menderes'in bu aşırı hiddetleri onun, etki altında kalma ve bazen duygularına hâkim olamama mizacının karakteristik bir belirtisi olsa gerektir. Bu ruh hali, bir devlet adamı için elbette ki tehlikeliydi de. Çünkü bu ruh halinde bir şahsiyetin, hele bir devlette iktidara, âdeta mutlak surette hâkim olduğu zaman, yarın herhangi kritik bir anda veremeyeceği karar yoktur. Demokratik bir rejimde ise en büyük tehlikelerden biri, iktidar adamının herhangi bir anda ne netice vereceği bilinmeyen

bir istidadıdır. 14.12.1953 nutkunda Menderes bu ruh halini ne yazık ki, bir defa daha ortaya serdi. Halbuki önünde daha uzun bir iktidar süresi vardı. Ve bu arada o her şeyi halledebilirdi.

Menderes o gün üç defa söz aldı. Ve her defasında uzun uzadıya konuştu. D.P. milletvekilleri, çılgınca alkışları ile onu daha da tahrik ettiler. Kısacası D.P.'ye artık mantık değil, ölçüsüzlük hâkimdi. Arada bu aşırılıkları kendi içlerinden sağduyuya yöneltecek konuşmalar da olmadı. Bu hal rejimin emniyeti hesabına cesaret verici bir görünüş değildi. Başvekilin tonu ve üslûbu ise gittikçe sertleşiyordu. Halbuki salonda artık Muhalefet Partisi de yoktu. Başvekil, kendi taşkınlığını kendi vicdanına haklı gösterecek bir nefis telkini içinde olsa gerekti. Ama konuşmaları ilerledikçe, denge unsuru daha da kayboluyordu:

«— Türk Milletine hitap ederek arzediyorum. Bu zat buradan tiyatrodaki bir insanın, başkasının rolüne girmesi kabilinden, hakikatleri tamamiyle bir tarafa bırakarak yalan söylemiştir!..»

Menderes'in bu «yalan söylemiştir» dediği insan, Türkiye'nin kaderinde 1920'den 1950'ye kadar ön planda yer alan; Cephe Kumandanı, Vekil, Başvekil ve nihayet Devlet Reisi olarak 30 yıl vazife görmüş olan bir şahsiyetti. Vaktiyle Menderes'in nice defalar, dehasından bahsettiği insandı. Kaldı ki Başbakana bu kürsüde böyle konuşmak imkânını veren yeni nizamı, bütün cepheleri ile, çeşitli kanun tadilleri ve yeni kanunlarla hazırlayan da o'ydu. D.P. milletvekilleri ise bu olanlardan sadece coşkundular.

Böylece o gün göründü ki, Başvekil Adnan Menderes, bir devlet adamı için tehlikeli olan bazı istidatlara sahiptir. Ama öyle sanıyorum ki İnönü, Adnan Menderes'in bu konuşmalarını, kızmak, köpürmek yerine, sadece bu ruh halini değerlendirmek suretiyle ve hesapla karşılamış olsa gerektir. Çünkü onun Kurmay tecrübelerine göre, karşı cephede telâş, hiddet ve sinirlilik alâmetleri, karşı cephenin lehine işaretler değildir. Ve bunlar, birgün bir yenilgi istidadını da açığa vururlar. Öyle ya, teşebbüsü elinde tutan ve teşebbüsü tuttuğunu bilen insan niçin sinirlensin?..

*
**

ORTAYA BİR MİLLÎ TEHLİKE ÇIKIYOR!

Başbakanın, 15.12.1953'teki üç uzun konuşmasının üstünde ayrıntıları ile durmaya, bu kitabın hacmi müsait değildir. Ama verdiğimiz parçalar, bu konuşmalarda Başbakana hâkim olan ruh halini ve mantık zaaflarını yansıtmış olsa gerektir. Şu kelimeler de bu konuşmadan alınmıştır:

«— Yalan... Yalan... Yalan... Tıpkı bugün burada konuştuğu gibi...»

«Affediniz, siyasî adâbın dışına çıksam dahi... Bir millî meseleyi halletmekteyiz arkadaşlar!..»

Evet, bu konuşmalar, hakikaten bir millî meseleyi ortaya seriyordu. Ama bu, bir millî mesel edeğil, bir millî tehlike olsa gerekti. Ve bu millî tehlike öyle sanıyorum ki ve daha önce de kaydettiğim gibi, en yetkili söz sahibinin, bu ölçü ve muvazene dışına çıkması istidadı idi. Bu hal onu nelere ve nerelere sürükleyebilirdi? İşte günün sorusu bu muammaydı...

Başbakan bu arada Atatürk ve Halk Partisi münasebetlerini de kendi açısından değerlendirdi:

«— Atatürk'ün Halk Partisi denilen siyasî teşekküle ihtiyacı yoktu!..»

Bunu söyleyen Adnan Menderes:

«— Beni Atatürk keşfetti!»

diyen ve Aydın'da C.H.P.'nin başına ve Mecliste C.H.P. mebusluğuna getirilen Adnan Menderes'tir.

Nihayet, Halk Partisi tasarruflarının haksızlığı ortaya serilen konuşmasının sonlarına doğru, D.P.'nin malî kaynaklarına, yani mukadder bir suale de değindi:

«— Demokrat Parti yedi seneden beri milyonlarca lira sarfetmiştir. Bunların bir lirası dahi bir başka kanaldan gelmiş değildir. Bütün yurt içinde Demokrat Parti'ye mensup olan vatandaşlar, Demokrat Parti'nin yükünü seve seve omuzlarına almışlardır».

Hulâsa Menderes o gün, siyasî hayatının, kendi mizaç ve karakterini, ruhî özellikleri ile belirtmesi bakımından dikkate ve incelen-

meye değer konuşmalarından birini yaptı. Evvelce de diğer bir tartışma dolayısıyle işaret ettiğim gibi, öyle sanıyorum ki, ileride Menderes'in hayatını ve D.P.'nin siyasî tarihini yazacak olanlar, bu konuşmaların ortaya serdiği psikolojik karakter ve ruhî istidatlar üstünde, etrafıyle duracaklardır. Çünkü gene öyle sanıyorum ki bu ruh hali ve bu istidatlar, yalnız Adnan Menderes'in hazin akıbetinde değil, Demokrat Parti ileri gelenlerinin ve bütünü ile D.P.'nin kaderinde etkilerini yapmışlardır. Kısacası şu denebilir ki; böyle konuşmaların yapılabildiği ve çılgınca alkışlandığı Mecliste o günkü D.P kadrosu, olgun bir siyasî kadro olmaktan ziyade, sürüklenen ve kendini ilkel duyguların iç tepkilerine kaptıran bir kitle manzarası arzediyordu... (1)

1954 yılına Türkiye, işte bu siyasî hava içinde girdi. Öyle bir hava ki, bu havada Menderes'e ve iktidara göre, her şey yığınlar içindi. 1954 ise bir seçim yılıydı. Ve yığınları kim harekete getirebilirse, zafer onundur. Yani bu şartlar içinde şans, mantık adamının değil, kalabalıkları sürükleyebilecek s ö z ve h e y e c a n adamının olacaktır.

Demokrat Parti Meclis Grubu 9 mart 1954 toplantısında Meclisin feshi kararına vardı. 12 mart 1954'te Meclise getirilen bu karar, gerek D.P., gerek C.H.P. mebuslarının ittifakiyle kabul edildi. Yeni seçimler 2 mayıs 1954'te yapılacaktır. Meclis Başkanı Refik Koraltan bu son celsede bir faaliyet bilânçosu mahiyetinde Meclisin dört sene içinde yaptıklarını anlattı: 754 kanun kabul edilmişti. 1403 sual takririnin 1236'sı cevap sathı mailine girilmiş bulunuyordu. İnönü, hem endişeli, hem iyimserdi. Fakat bu dört yıl içinde iktidarın kendi lehine teraziye attığı ruhî, siyasî ve iktisadî ağırlıklara bakılırsa, seçimlerin sonunda galiba, bu iyimserlik değil, endişeler haklı çıkacaktı. Şimdi biz, 1954 seçimlerinin sonuçlarına etkisi olan bu şartlar üzerinde de biraz durmalıyız...

---

(1) Menderes'in bu konuşmalarının da tam metnini, Meclis zabıtlarında olduğu gibi, *Adnan Menderes'in Konuşmaları* isimli eserin I. cildinde bulabilirsiniz.

1954 Seçimleri ve Sonuçlara Etkisi Olan Temel Faktörler

1954 seçimlerinde İnönü, kazandığı oyların sayısıyla değilse bile, Meclise getirebildiği Milletvekilleri sayısıyla siyasî hayat grafiğinin en kritik düzeyini yaşadı. Söz, artık kalabalıklarındı. Ve İnönü getirdiği rejimin yerleşmesi imtihanında, bu çileleri geçirmeliydi...

V

RAKAMLAR KONUŞUYOR

1954 seçimlerine gidilirken Türkiye'nin nüfusu 24.000.000 ve seçmen sayısı, yani 22 yaşından yukarı olan vatandaşların toplamı 10.000.000'du. Seçimlerde Demokrat Parti 4.100.000 ve Cumhuriyet Halk Partisi 3.500.000 oy aldılar. Bu sayı, C.H.P.'nin 1950 seçimlerinde topladığı 3.196.000 oydan fazlaydı (1). Fakat D.P. Meclise 488 ve C.H.P. ancak 31 mebusla girebildi. C.H.P. yalnız Malatya, Kars ve Sinop illerinde kazanabilmişti. Kırşehir, Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne oy verdi. Diğer bütün illerde oyları D.P.'liler topladılar...

Bu kısa rakamlar 1954 seçimlerinin neticeleri hakkında açık fikir verirler. Oy meydanında C.H.P. gerçi yüklü sonuçlar almıştı. Fakat Parlamentoya Parti, tam bir yenilgi ve halsizlik içinde geliyordu. 500'ü aşkın milletvekili arasında 31 milletvekili hazin bir cephe teşkil edecekti. Bu neticede en büyük etkiyi, yürürlükte olan Seçim Kanunu yapıyordu. Nisbî temsil usûlü uygulanmadığı ve seçimlerde çoğunluk sistemi hâkim olduğu için, meselâ bir vilâyette oyların % 49'unu C.H.P. ve % 51'ini D.P. almış olsa, bütün mebuslar D.P.'den seçilmiş oluyordu. Yani halk oyu'nun % 49'u temsilsiz kalıyordu. Hulâsa 1954 seçimlerinde D.P. bu seçim kanununun da verdiği imkânlarla tam bir muzafferiyet kazanmış oluyordu. C.H.P.'nin bu seçimlerde iktidara geleceği, D.P.'nin iktidarı kaybedeceği, halkın D.P.'yi iktidara getirmekten pişman olduğu, D.P.'de aradığını bulamadığı gibi söylentiler, seçimlerden önce C.H.P. yönetici saflarında geçmiştir. Fakat bu söylentileri yapanların, söylediklerine inandıklarını sanmak zordur. Bunlar biraz da, karanlıkta yalnız yürüyenlerin, korkularını yenmek için yüksek sesle şarkı söylemelerine benzerdi. Yoksa

---

(1) D.P. 1950 seçimlerinde 4.475.000 (% 54.91) ve 1954 seçimlerinde 4.100.000 oy aldı.

ve aslında, o seçimlerde C.H.P. lehine herhangi bir ihtimal ufukta görünmüyordu. Her şey C.H.P.'nin aleyhineydi. Partinin uğradığı yenilginin sebepleri üzerinde ve Parti ileri gelenlerince bazı incelemeler yapılmıştır. Bütün bu incelemeler göstermiştir ki:

«Seçim arifesinde, C.H.P.'lilerin bir sürprizle iktidara gelecekleri düşüncesi, psikolojik bir hataya dayanıyordu» (1).

Kaldı ki araştırıcılar, bu neticede C.H.P. Merkez Teşkilâtının ve yönetici kadronun gevşekliğinin ve hazırlıksızlığının büyük etkisini kaydetmekte müşterektirler. O kadar ki, bütün bu seçim mücadelesinde Merkezde, hattâ, bu mücadeleyi yürütecek veya izleyecek mesul bir görevli bile yoktu. Sonra C.H.P.'nin bu seçimlerden önceki (şubat 1954) Olağanüstü Kurultayında, seçimlerde Merkezin aday göstermemesi, bütün adaylıkları teşkilâtına bırakması da Merkez kadrosunun ilgi ve ümidini azaltmıştı. Fakat hepsinin üstünde şartlar şuydu ki, D.P.'yi iktidara getiren 1950 seçimleri devrine göre, ortada C.H.P. lehine değişen hiç bir şey yoktu. 1954 seçimlerine girerken C.H.P.'nin, fazla olarak, bir vaadi, bir mücadele sloganı da yoktu. Genel Başkanı İnönü dahi seçim konuşmalarında ancak ve meselâ; Yabancı Sermaye Kanunu, Petrol Kanunu gibi meseleleri tenkit konusu olarak alıyordu. Bu konuların o günün havası içinde, kalabalıklara hitap eden hiç bir tarafı elbette ki yoktu.

*
**

KUVAY-I MİLLİYE HATIRALARI ÜSTÜNDE BİR ÇATIŞMA

Fakat 1954 seçimleri, İnönü'nün yukarda işaret ettiğimiz çerçeve dışında, ilgi çekici bazı çıkışlarına da vesile verdi. Çünkü, bu seçimlere Celâl Bayar da bir Parti adayı olarak karıştı. Mücadelenin dışında ve üstünde kalması mümkündü. Bir Reisicumhur olarak Parti

(1) Prof. Enver Ziya Karal, yayımlanmamış bir raporundan.

kavgalarının üstünde kalabilirdi. Fakat bu kaide bizde zaten pek uygulanamamıştır. Celâl Bayar da 1954 seçimlerinde böyle hareket etti.

«— Tekrar seçilebilmek için adaylığımı koymak mecburiyetindeyim. Ve aday Celâl Bayar olarak da, konuşmak zorundayım...»

gerekçesi ile geniş bir yurt gezisine çıktı. Seçim propagandaları yaptı. Bu geziler tabiî Devlet Reisi Celâl Bayar'ın bu sıfatından gelen resmî ve özel itibar havası, devlet vasıta ve merasimleri içinde cereyan ediyordu. Gerçi konuşmalar bazı yerlerde ya bir temel atma, ya bir kuruluşun şu veya bu safhada oluşu gibi vesilelere bağlanıyordu. Fakat, genel olarak Bayar'ın gezisi bir seçim gezisiydi. Zaten konuşmalar da bunu açığa vuruyordu (1). Meselâ; 20.4.1954 Bursa veya 28.4.1954 İstanbul'da Taksim Meydanındaki nutukları ve diğer konuşmaları bunu açıklar.

Fakat Celâl Bayar bu konuşmalarında yalnız Demokrat iktidarın yaptıklarını ve yapacaklarını anlatmakla yetinmedi. İnönü'ye karşı çok eski günlere uzanan tarizlerde de bulundu. Meselâ bir defasında eski Kuvay-ı Milliye hatıralarına değindi... Halbuki Celâl Bayar'ın da hayatında, İzmir işgali, Kuva-yı Milliye ve Çerkez Etem bahislerinde henüz aydınlanmamış noktalar vardı. Ve bunların üzerinde durmak belki lüzumsuzdu da...

Fakat buna rağmen böyle tarizler olunca İnönü, bazı cevaplandırmalar zorunda kaldı. Meselâ İnönü'nün, 27 nisan 1954'te, Celâl Bayar'ın radyodaki seçim konuşmalarını cevaplandıran konuşmalarından şu parçayı verelim:

«— Sayın Bayar, "aslımızın Kuva-yı Milliye olduğunu ve millî hâkimiyet tehlikeye girdiği zaman, Istanbul'da oturup yatmadığını..." da hatırlatıyorlar. Bu, Kuva-yı Milliye devrinde Istanbul'da oturup yatma meselesi, Birinci İnönü Muharebesinin başında, Çerkez Etem mücadelesi içinde benim aleyhime yapılmıştır. Sayın Bayar'ın bu i m a ile neyi kasttettiğini keşfedemeyiz.

(1) Prof. Enver Ziya Karal, Seçim Tahlilleri ,aynı rapor.

Fakat söz Kuvay-ı Milliyeye intikal etmişken, kamu efkârına ben de anlatayım ki; Büyük Millet Meclisi kurulduğu gün, beni Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğine seçmiştir. Ve yedi sekiz ay sonra, Kuvay-ı Milliye devrinin en büyük askerî buhranı da, Birinci İnönü Muharebesinin kendisi ve sebepleri olmuştur. O zaman Çerkez Etem kuvvetleri, muntazam ordu ve muntazam devlet isteyen millî hâkimiyet hükümetine isyan etmiştir. O zaman siyasî çevremizde bir Komünist Partisi kurulmuştu. Ve bu Parti, Çerkez Etem'i siyasette destekliyordu. Bütün bu insanların, benim aleyhimdeki propagandalarının esasını, o zaman da aynı sözler teşkil ediyordu!

Birinci İnönü Muharebesi, muntazam devlet ve muntazam orduyu teyit etti. Memleket içindeki Çerkez Etem'in siyasî destekleyicileri sustular. Komünist Partisi dağıldı. Ve silâhlı muarızlar gittikten sonra, silâhsız muarızlar iyi niyete bağışlandı!..»

«Bunlar içinden zamanla değerli insanlar da yetişti. Sayın Bayar, o zamanları yaşamıştır! Benim gibi, bütün bu insanların adlarını, rollerini hatırlar! Faydalı zannederse, o zamanlar herkesin ne rol ve ne yol takip ettiğini, tafsilâtı ile söyleyebiliriz!..» (1).

---

(1) Celâl Beyin (Bayar) İzmir'in işgalinden önceki tutum ve davranışları, İzmir'de kurulan Reddi İlhak Cemiyeti Yönetim Kurulu üyelerinden Şükrü Oğuz Alpkaya'nın, neşredilen hatıralarından nakledilerek, *Tek Adam*'ın ikinci cildinin, Redd-i İlhak Cemiyeti bahsinde nakledilmişti. Fakat bu hatıralarda yazılanların tahkiki ve incelenmesi için de, bu cildin yazılması sırasında hayatta olup, Çankırı'da yerleşmiş bulunan Şükrü Oğuz Alpkaya, ziyaret edilerek kendisinden ve mütemmim notlarına dayanan izahat alınmıştı. Bu hatıralara göre, Celâl Bey, Yönetim Kuruluna seçildiği halde Redd-i İlhak Cemiyetine ve kongresine katılmamıştır. Kongrenin akdinden ve İzmir'in işgalinden önce, bir jandarma subayının refakatinde, İzmir'den ayrılmıştır. Fakat ayrılmadan önce ve mukavemet gayretinde bulunan arkadaşlarına, mukavemetin faydasızlığı ve hatta, kan dökülmeye meydan bırakmamak için, İzmir'e Yunanlılar çıktığı takdirde, bunların karşılanarak sükûnetin sağlanması ve zaten mukavemet ve muharebe işlerinin, kendilerine değil, Hükümete (İstanbul Hükümetine) ait olduğu hakkında beyanatta bulunmuştur. (Bu beyanat, kitabın metninde verilmiştir). Bunun üzerine müteşebbisler, Celâl Beyi şikâyet için, o zaman İzmir'de Kolordu Kumandanı bulunan Nurettin Paşaya müracaat etmişlerdir.

İnönü'nün bu sözlerinde değindiği, elbette ki ve özellikle Celâl Bayar'dı. Bu sözlerde, Celâl Bayar'ın Yunan işgali öncesinde İzmir'deki Redd-i İlhak teşebbüsleri safhasındaki hikâyelerini bir tarafa bıraksa bile, daha sonra Kuvay-ı Milliye devrinde, Çerkez Etem'i içine alan ve ona bazı roller hazırlayan bir komünist teşekkülün, Yeşil Ordunun kurucularından, önde gelen şahsiyetlerinden olduğu ima olunuyordu. Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar daha sonra Çerkez Etem'in, onun huysuz kardeşlerinin, hakikaten uzun süren, hakikaten bıkkınlık veren, tehlikeler yaratan ölçüsüzlüklerine, taşkınlıkla-

---

Tek Adam'da bu parçalar cilt II .s. 67-70. Redd-i İlhak bahsi bu suretle ve nakilinin hatıra ve şifahi beyanlarına dayanılarak nakledilmiştir. Fakat, bunun böyle olsa bile yadırganamayacağı, çünkü o günlerde herkesin, başka başka görüşlerde olmasının tabiî olduğu, herkesin mutlaka bir Mustafa Kemal olması mümkün olmadığı, eserimizde açıkça belirtilmiştir. Hatta meselâ General (Mareşal) Fevzi Çakmak'ın dahi, Istanbul'un işgalinden sonra Anadolu'ya sığınmaya mecbur kalıncaya kadar, Millî Mücadelenin aleyhinde olduğu, fazla olarak da bu aleyhtarlığını, tarih ve numaralı kopyaları, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların hatıralarında yayınlanan tebliğleri ve teşebbüsleri ile meydanda olduğu halde, Anadolu'ya sığındıktan sonra, Atatürk'ün emrinde sadakatla çalıştığı ayrıca misal olarak gösterilmiştir.

Celâl Bayar *Ben de Yazdım* isimli eserinin VII. cildinde (s. 2305-2309) bu konuyu ele alarak, filhakika İzmir'den ayrıldığını, Redd-i İlhak kongresinde bulunmadığını belirtmekle beraber, mukavemet aleyhinde bulunmadığını ve böyle bir nutuk söylemediğini (yahut beyanda bulunmadığını) yazmakta ve Atatürk'ün nutkunda, kendisinin Kuvayi Milliye sahalarındaki hizmetinin takdir edildiğini yazmaktadır.

Celâl Bayar 10 yıl Devlet Başkanlığında bulunmuş bir şahsiyettir. Onun sözlerine ve tavzihlerine değer vermek ve onları doğru olarak almak, tabiî bir icaptır. Gerçi Atatürk nutkunda, Fevzi Paşanın Anadolu'ya sığınmadan önce ve Istanbul'dan yürüttüğü Millî Mücadele aleyhtarlığı faaliyetlerini ve bunların bir aralık Anadolu'da yarattığı «Kumandanlar Buhranını» dahi unutturarak, Fevzi Paşanın Istanbul'da dahi Millî Mücadeleye faydalı olduğunu ifadeye çalışmıştır. Çünkü Atatürk, geçmişlerin değil, geleceklerin adamıydı.

Fakat Fevzi Çakmak kendi menfi hayat safhasını kendisi açıklamadan öldüğüne, Celâl Bayar ise hayatta olup, kendisine atfedilen nutku söylemediğini bildirmesine göre, Bayar'ın sözlerini doğru olarak almak ve ona inanmak, gerekli bir hareket tarzıdır. Bu dipyazıdaki genişçe izahlarımız, Celâl Bayar'ın eserinde işaret ettiğimiz ve adımız verilerek yaptığı açıklamalar dolayısıyle buraya eklenmiştir.

Ş. S. Aydemir

rına tahammül ve müsamaha göstermek durumunda kalmışlardı. Fakat, bu taşkınlıklar bir aralık çok tehlikeli haller aldı. Ankara'da, Büyük Millet Meclisinde ise Etem'i bekleyenler, ona ümit bağlayanlar vardı. Nihayet iş son haddine varınca ve Çerkez Etem'in her dakika isyan edebileceği anlaşılınca, Ankara'dan ona son bir defa gönderilen nasihat heyetinin başında Celâl Bayar vardı. Bu heyet, Etem'in merkezi olan Kütahya'ya vardı. Etem'le görüştü. Ankara ile, İsmet Paşa'nın karargâhı olan Eskişehir tetikteydi. Fakat Kütahya'dan Ankara'ya gelen telgraf ise Etem'in bağlılığını bildiriyordu. Onun Gazi'ye karşı ancak hürmet duyguları beslediğini bildiriyordu. Hele onun vaziyetinde hiç bir tehlike ve fevkalâdelik görülmüyordu (1). Ama işte tam bu telgraf Kütahya'dan çekilirken Çerkez Etem kendi kuvvetlerine, İsmet Paşa kumandasındaki ordu birliklerine hücum için emir vermişti. Taarruz, yani isyan başlamıştı. Eğer Ankara ve Eskişehir, gaflet gösterip, Etem'in karşısında tertipsiz kalsaydılar, Millî Mücadele tarihinin belki en fecî sayfası yazılacaktı. Fakat işin zaten buralara varacağını daha önceden sezen, hesaplayan İsmet Paşa, Çerkez Etem'in güvendiği en önemli koza, yani İnönü cephesinde Yunanlıların ordumuza taarruz hazırlığına rağmen, askerlerini İnönü cephesinden Kütahya'da Etem'e karşı vaktinde çekebildi. Ve Etem isyan edince, ilk başarılarına rağmen beklemediği bir mukavemet karşısında kaldı. Yenildi. Etem'in sonu, en yüz kızartıcı bir son, yani düşmana iltica etmek ve kendi kardeşlerine karşı silâh kullanmak oldu. Ama bu gafletinin cezasını da, ömrünün sonuna kadar yabancı illerde, pişmanlık, hastalık ve sefalet içinde çekti.

İşte, Celâl Bayar'ın her nedense değindiği (2) ve İnönü'nün bir kenarından araladığı, fakat eğer Bayar isterse, o devirde kimin ne

---

(1) 1950'den sonra bu telgrafın Harp Tarihi dosyalarından alındığı söylenir. Bu iddiaların doğruluk derecesi ,tabiî bu teşkilâtın bilebileceği bir şeydir.

(2) Celâl Bayar'ın bu konuşmaları, Basın-Yayın Umum Müdürlüğünce (Matbuat Umum Müdürlüğü) yayınlanan ve D.P. devrinde, 1957 ağustos ayında neşriyatına son verilen *Ayın Tarihi* isimli aylık neşriyatın, nisan-mayıs 1954 nüshalarında vardır. Ayrıca *Celâl Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri* isimli derleme eserinde de vardır. Derleyen: Özel Şahingiray, 1955, Ankara.

rollerde ve ne yollarda gittiğini tafsilâtıyle açıklayabileceğini söylediği olaylar, şartlar bunlardı.

Kaldı ki, Kurtuluş Savaşı ve Millî Mücadele bahis konusu olunca, bu davanın önemini bütün genişliği ve nitelikleri ile herkesin aynı anda sezmesini, benimsemesini beklemek elbette ki, insan denilen yaratığın tabiatına uymayan bir hal olurdu. Nitekim İnönü'nün de işaret ettiği gibi, olayların gelişmesi ile, yetişen değerli insanlardan biri de Celâl Bayar'dı. Aynı suretle, meselâ; İstiklâl Savaşımızın üç baş yöneticisinden biri olan Mareşal Fevzi Çakmak'ın, Istanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya sığınmak mecburiyetinde kalmadan önce ve Padişahın, Harbiye Nazırı olarak Anadolu Hareketi ve bu hareketlerin önderleri aleyhine yayınladığı emirnameler, bu hareketin Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi önder şahsiyetleri tarafından aynen nakledilmiştir (1). Ama, bu geç sezgi, Anadolu'ya katıldıktan sonra Mareşalin İstiklâl Savaşı tarihimizdeki büyük hizmetlerini inkâr etmeye hak verdirmez. İnönü'nün ise, Büyük Millet Meclisi kurulurken ve yeni devletin ilk kabinesinde «Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi» yani, fiilen ordunun başı, başkumandanı olarak atanması, onun şerefidir. Kaldı ki, onun Ankara'ya geçiş ve Istanbul'daki durumu bahsi hakkında en kuvvetli şehadetler, bizzat Atatürk'ün hatıraları ile aydınlanmaktadır (2).

Hulâsa, bir seçim propagandasının, eski ve yeni iki devlet reisi arasında böyle çatışmalara yol açan tarizlere sahne oluşu hazindi. Böyle konular, seçim propagandalarında değil, tarihin hazinesinde kalırlar. Orada olgunlaşırlar...

*
**

BİR AKIM

Fakat genel olarak öyle denilebilir ki, 1954 seçimleri ile C.H.P. Mecliste havada kaldı. Buna karşılık D.P.'nin, daha 1950'de kendi lehine işleyen şartlar ve atmosfer, oylar yekûnunda oynamalara rağ-

(1) Ş. S. Aydemir: *Tek Adam*, cilt II, bahis X ve XIII.
Ş. S. Aydemir: *İkinci Adam*, cilt I, bahis VI.
(2) Ş. S. Aydemir: Cilt I, bahis X.

men gene devam ediyordu. Fazla olarak 1950-1954 arasındaki dört yıllık iktidar devresinde halkın kulağına çok şeyler söylenmiş ve halkın gözleri önüne birtakım yenilikler ve başarılar serilmişti. Bunların üzerinde ayrıca ve kısaca durmak lâzımdır.

Demokrat Parti'nin halka yönelişi, halkın BENLİK duygularını harekete getirişi şeklinde oldu. Bu benlik duygularını harekete getiriş, yalnız bizde değil, bütün şarkta o güne kadar alışılmış olan hükümet ve halk ilişkilerini değiştiren bir örnekti. Şarkta bütün tarih boyunca hükümet, sorumsuz bir güç, sorumsuz bir efendidir. Halk ise, sadece itaat edendir. Gerçi, Millî Mücadele ile Atatürk'ün açtığı millî hâkimiyet devri, hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir devri, bir nevi dogmatizm haline gelmiş olan bu şark nizamına karşı bir çıkıştı. Ama, harplerin ve inkılâpların gelişmesi yolunda Büyük Millet Meclisi ve C.H.P. rejimi de nihayet otoriter bir devlet nizamından başka bir şey değildi. Nitekim meselâ; halk, milletvekillerine kendisi oy veriyordu ama, fiiliyatta onları kendisi seçmiş bulunmuyordu. Bu milletvekillerinin bütünü, aslında yukarının, yani devlet ve hükümet müessesesinin adayları idiler. Bu nizam içinde meselâ halktan ve mahallinden gelen birinin talihini denemesine ve başarı kazanmasına fiiliyatta elbette ki imkân yoktu. Bu böyle olunca da siyaset, elbette ki halka inmiş olmuyordu. Halbuki halkın da duyguları, alınganlıkları, homurtuları ve arzuları vardı. Bu arzu ve eğilimler, bazen, halkın ruh yapısında en derinlere itilmiş ölü geleneklere veya ilkel duygulara kadar inmiş olsa bile, nihayet mevcuttu. Hulâsa, zaman öyle gelişmişti ki, halk veya onun içinden gelen mahallî elemanlar, yani geleceğin halk liderleri, artık söz istiyorlardı. İşte 1950-1954 arasında da D.P. onlara bu yolu açtı. Siyaseti uc'lara kadar götürdü ve halk denizini harekete getirmesini bildi. 1950 seçimlerini kazanmada büyük bir faktör olan bu şartlar, 1954 seçimlerinde de D.P.'nin şansı oldu...

Çünkü, 1950 kazançlarından sonra bu halka yöneliş daha da genişledi. Ocak, bucak başkanları en uc yerlere kadar, yeni siyasî liderler olarak sivrildiler. Jandarmanın köyde baskısı tarihe karıştı. Mahallî liderler, yeni hükümet adamlarının, yeni Parti liderlerinin kapılarını her istedikleri zaman tereddütsüz çalabildiler. Bu yeni liderlerde dile gelen yalnız C.H.P.'ye karşı değil, bütün önceki devre

karşı, ölçüsüz bir tasfiye çabasıydı. Kayıtsız, şartsız bir küçümseme idi. Kalabalıklar bu dilde, kendi iç âlemlerinin şahlanışını buluyorlardı. Bu hakikaten yeni bir akımdı.

*
**

RAKAMLARIN DİLİ!

Sonra yeni iktidarın, hepsi de köyde dalgalar yaratan ve aslında hiç bir zaman sistemli bir planlamaya dayanmamakla beraber, neticede halkın iktisadî hayatında değişiklikler yaratan karar, teşebbüs ve yatırımlarını da önemle hesaba katmalıdır. Gerçi bu yatırım ve inşa hareketi, daha ziyade 1954 seçimlerinden sonra hızını alacaktır. Ama 1950-1954 merhalesindeki tutum ve davranışlar da vaat ediciydi. Meselâ halkın büyük çoğunluğu için hayat sahası olan tarım konularını alalım. 1950-1954 arası, bütün Türkiye'de, köyün kırlara yayılışı, yani tarlaların genişlemesi, ekim alanlarının artması ve dolayısıyle ziraî üretimin çoğalması devresi oldu. Bu gelişme yalnız tarım çalışmalarında değil, tarım tekniğinde de böyle oldu. Meselâ şu rakamları özetleyelim:

	1950	1954
Hububat ekim sahası (hektar)	8 244 000	11 271 000
Hububat istihsali (ton)	7 763 000	9 624 000

Bu arada ve 1953'te ekim sahası 11.000.000 hektara genişleyerek, 14.343.000 tonluk hububat istihsaline ulaşıldı. Bunlara paralel olarak meselâ 1948'de ve bütün Türkiye'de ancak 1766 traktör varken, bu traktör sayısı 1950'de 7500'ü Marshall Yardımı'ndan olmak üzere, 10.227'ye ve 1952'de ise, 26.000 adeti serbest ithal malı olmak üzere 33.000'e çıktı. Bu artış devam etti. 1954'te 37.743'e ulaştı. Traktörle ilgili diğer araç ve malzeme üzerinde de aynı artış görüldü. Meselâ 1950'de bütün memlekette 1243 olan biçerdöğer sayısı, 1954'te 4706'ya yükseldi.

Ziraî istihsal bütün mahsullerde arttı. Meselâ 1950'de 50.000 ton

olan pirinç üretimi 1954'te 110.000 tona çıktı. Ziraî mahsul fiyatları da yükseldi. Meselâ; resmî buğday fiyatları 1950-1954 arasında %30 yükseltildi. Ama, bu arada bir ekonomik-sosyal hadise de gelişti.

*
**

TRAKTÖRLERİN GETİRDİĞİ SİYASÎ - EKONOMİK - SOSYAL GELİŞMELER

1950 seçimlerinden sonra traktör ithalâtı ve bunların köylere, çiftliklere yayılışı üzerinde ve köy halkının ruhiyatında iktidar lehine büyük dalgalanmalar yapan bir şekli de ayrıca işaret etmeliyiz. Bu da, Ziraat Bankaları kredilerinde yapılan genişlemelerle traktör temininde uygulanan kredili-taksitli satış usulüdür (1). Bu usule göre, kendine güvenen köylüler gayet basitleştirilmiş birtakım formalitelerle ve şehir satıcılarından kendi seçtikleri traktörler ve römorkları, Ziraat Bankasına borçlanmak suretiyle hemen alabiliyorlardı. Bu muameleyi tamamlayan bir köylünün, traktörü teslim aldıktan sonra üzerine bayrak açarak ve römorka köylülerini doldurarak alay halinde köye girişi, köyde ve her defasında iktidarın şerefine bir gösteriye vesile veriyordu. Gerçi bu kolaylıklardan aynı günde ve bazen yeter toprak da olmadığı halde, başka köylüler de faydalanarak, köy meydanları bir traktör parkı haline geliyordu. Ama, ne var ki, köylünün evvelce pek hayal edemediği ve daha çok devlet işletmelerinde gördüğü traktörleri; şimdi kapılarının önlerinde, evlerinin avlularında kendi malı olarak görüşü, onda ruhî bir gurur ve şahsiyetleşme hissi uyandıran önemli bir faktördü. Bunun yaratacağı havayı ve köyde iktidara kazandıracağı taraftarları tasavvur etmek mümkündür.

---

(1) Bu arada ziraî kredilerde baş döndürücü bir artış sağlandı. Daha doğrusu ziraî kredide tutukluk, normal bir feahlamaya ulaştı. Bunu aşağıdaki rakamlardan görebiliriz:

1949 sonunda ziraî kredi hacmi	336.000.000 L.	% 100
1953 sonunda ziraî kredi hacmi	1.213.000.000 L.	% 262

Gerçi memlekete giren bu traktör akını köylerde bir:

«— Meralara (otlaklara) hücum!»

dalgası da yarattı. Evvelce ellerinde çift öküzleri ile güçbelâ başa çıktıkları topraklarını artık bir nefeste sürebilen köylüler, şimdi asırlardan beri mera olarak kullandıkları kırlara da saldırdılar. Ekim alanı 4 senede % 40-45 genişledi. İstihsal arttı. Ama, köylülerin:

«— Motorun teptiği yerde ot bitmez!»

sözleri de doğru çıktı. Bu asırlık meralar süratle ve çok yerde soysuzlaştılar. 1950'de 38.000.000 hektar olarak hesaplanan çayırlar-meralar, 1954'te 32.000.000 hektara inmişti. Bundan başka traktör ve biçerdöğerin memlekete bu şekilde girişi, meselâ Güneydoğu Anadolu gibi ağalık-beylik, büyük toprak sahipliği sahalarında sosyal yapı değişikliğine de yol açtı. Evvelce ellerindeki köyleri, toprakları, oralarda asırlardan beri yerleşik yaşayan köylü halka, daha doğrusu toprak kölelerine işlettiren ağalar, beyler, bu defa traktörler, biçerdöğerler ve artan mahsulleri taşımak için kamyonlar, gayet elverişli taksitlerle ve âdeta parasız ellerine geçince, bu yerleşik kölelerinin kol kuvvetlerine ihtiyaçtan kurtuldular. Çok yerlerde köylülerini topraklarından kovmaya kalkıştılar. Halbuki bunların göçebileceği yerlerde de bunların emeğine artık pek ihtiyaç yoktu. Hulâsa, özellikle Güneydoğu Anadolu'da bu yüzden bir «yeniden topraksızlandırılmış köylüler» veya köylerinden kovulmuş topraksızlar şeklinde «ucuz işsizler ordusu» türedi. Ağaların-beylerin tarih boyunca gelen iktisadî egemenliği, toprağı kolayca süren, eken, biçen; mahsulünü kolayca taşıyan motorlu vasıtalar sayesinde güçlendi. Artık bu mahsule müşteri aramak endişesi de yoktu. Toprak Mahsulleri Ofisi, mahsulü pazarlıksız olarak ve hilesiz kantarlarla derhal alıyor, parasını da peşin olarak hemen ödüyordu. Bu büyük bir hadiseydi. Kaldı ki, D.P.'nin sağladığı bu hızlı ve çalışmasız zenginleşmeye, aynı ağa ve beylerin siyasî nüfuzlarının birden artışı eklendi. D.P. meselâ Bitlis'te olduğu gibi birçok yerlerde, ağaları, beyleri, şeyhleri kendine bağladı. Seçim sıralarında bunları âdeta müzayedeye çıkararak toplayabiliyordu. Gerçi bu olay gene doğu illerinde beylerle, ağalarla, küçük toprak sahibi veya topraksız köylüler arasında sinsi bir çelişmeye-çatışmaya da yol açtı. Küçük topraklı veya topraksız

köylülerle, bu sefer siyasî güçleri de artan eski efendileri arasında gerginlik arttı. Bu alt tabakada bir nevi şuurlaşma-bilinçleşme hareketi esti. Nitekim daha sonraları alt tabaka bazı yerlerde oylarını, az çok dağıtacaktır. Fakat bu hareket, nihayet zayıf bir iç gelişme olarak kaldı. Yukarı kademe kendi güçlenmesini sürdürdü. Meselâ gene Bitlis'te görüldüğü gibi, bölge şeyhleri nice yıllardır açığa vuramadıkları hükümranlıklarını, senenin belirli günlerinde ve belirli ziyaret yerlerinde, binlerce insanı peşlerine takmak, böylece de eskisi gibi vergilerini toplamak suretiyle ihya edebildiler. Ve tabiî ,iktidarın sadık sözcüleri oldular. Hem bölgelerinde, hem Parlamentoda... Ama, bu böyle olunca da D.P.'nin halka yönelişi, 1950-1954 arasında, bir taraftan halka menfaatler götürmek, diğer taraftan sosyal yapıda bölüntüleri kuvvetlendirmek suretiyle gelişti. Doğu illerinden başka yerlerde ise, bu bölüntü, s i y a s î oldu. Birçok yerlerde Partiler, kahvehanelerini, hattâ camilerini ayırmaya kadar giden bölünmeye girdiler...

*
**

BİRAZ DAHA RAKAM

1950-1954 arasında ve seçimlere etki yapan faktörleri kısaca işaret ederken, olumlu ve olumsuz veçheleri ile, bu gelişmeleri burada kaydetmek zarurî idi. Şimdi gene konuya devam edelim.

1950-1954 arasında memleket yaşamındaki gelişmeler, değişmeler, tabiî yalnız tarım alanına münhasır kalmadı. Ulaştırmada, sanayide, iç ve dış ticarette ve dolayısıyle para hareketlerinde de göze çarpan canlanmalar oldu. C.H.P. iktidarının 1944-1945 devresinde hazırlâttığı ve bütün bu alanları içine alan kalkınma plan ve programlarının gene C.H.P. iktidarı tarafından uygulanmaması, onun 1950 seçimlerine programsız, vaatsiz ve konusuz girmesi neticesini verdiğini, bu kitabın ikinci cildinde işlemiştik. Bu faktöre, diğer faktörler, özellikle halkın ruhî durumu da eklenerek seçimler kaybedilmişti. D.P. iktidara gelince gerçi bu programlardan haberli değildi. Kendisi de henüz ortaya programlı bir kalkınma davası atmamıştı. Ama ne olsa iktisadî işlere girişilecekti. Başlanmış pek çok işler de vardı.

D.P.; ulaştırma, sanayi, vb. alanlarda bunlara sarılınasını bildi. Meselâ; C.H.P. devrinde hazırlanan plan ve programlarda, çimento, şeker ve dokuma sanayii gibi harcıâlem tüketim sanayii önemle ele alınmıştı. Öyle ki, eğer, C.H.P. kendi iktidar devrinin programlarına sarılsaydı, 1950'de çimento istihsali 390.000 tondan 1.000.000 tona, şeker istihsali 139.000 tondan 260.000 tona çıkacaktı. 1950'den sonra ise, bu artış hızla devam ederek gelişecekti. Dokuma sanayii de aynı tempo ile genişleyecekti. Fakat, C.H.P. iktidarı bu alandaki kalkınma programlarını değerlendiremedi. Bunlara el atamayacak bir iktidar yorgunluğu içindeydi. D.P. iktidara gelince bu alanlarda kalkınma hareketlerine kolayca girebildi (1). Neticede D.P.'nin, o her biri bir D.P. gösterisi olarak kutlanan temel atma veya kurdele kesme işleri, haklı olarak birbirini kovalayacaktı. Meselâ; C.H.P. iktidarının ve birtakım garip davranışların da müdahalesi ile 4 şeker fabrikasını aşamayan şeker sanayii (2), D.P. iktidarı devresinde 16-17 fabrikaya çıkacak ve 130.000 tonluk forse istihsal 500.000-750.000 tona doğru yükselecek ve Menderes birgün 1.000.000 ton şekerden bahsedebilecekti. 1950-1954 arasında işte bu istikamete yönelindi. Az zaman sonra da, bir ara şekeri vesika ile almak zorunda kalan Türk halkı, bol şekere kavuşacak ve hattâ şeker için ihraç sahaları aranacaktı. Gerçi bu arada, şeker sanayiinde şeklen iştirakler tesis edilerek, fabrikaların kuruldukları yerlerde özel kişiler veya Parti yöneticileri bu sanayiin sermayesine, jestiyonuna katılmış oldular. Bu da ayrıca, Parti kadrolarını besledi. Ama, şeker sanayiindeki gelişmenin en büyük dalgalanmaları gene tarım alanında oldu. Bilhassa hububat ekim bölgelerine pancar ziraatinin girişi, bir sıra faydalarından başka, bazı yerlerde tarlanın dönüm gelirini 5-6 misli artırdı. Bir pancar refahı başladı. Bu hal geniş bölgelerde, D.P.'nin lütfu ve mucizesi sayıldı. Aynı bollaşma çimento sanayiinde de görüldü. Tekstil (dokuma) alanında ise, bilhassa özel teşebbüs harekete getirildi. Bu arada faaliyete geçen ve dış kaynaklardan malî yardım gören «Sanayi Kredi Bankası» memlekette uzun vadeli sanayi kredisini,

---

(1) Bu konuda: Ş.S. Aydemir: *İkinci Adam*, cilt II. İktidar Yorgunluğu, s. 401-421.

(2) Ş. S. Aydemir: *İkinci Adam*, cilt I. 444-454.

yani sermaye piyasasını tesis eden ilk özel müessese oldu. Bu yeni sanayi hamlesine iştirak etti. Bu ve buna benzer kaynaklardan faydalanmakta elbette ki, siyasî nüfuzlar ve Parti tesisleri de işe karıştı. Ama, eğer sağlanabilirse, sanayicinin istifadesi muazzamdı. Bazı hesaplı ve başarılı halk müteşebbislerinin birden öne alınarak, uzun vadeli ve % 5 faizli, fakat birkaç milyonluk dolar kredileri ile teçhizi, meselâ; Adana, basma sanayiinde geniş hamlelere imkân verdi.

Hulâsa; tarım, sanayii, küçük sanatlar, kooperatifleşmeler ve diğer sahalarda gerçek artışlar göründü. Bu arada, dış ticarette de sıçramalar oldu: (Türk Lirası)

	İthalât (yekûn)	İhracat (yekûn)
1950	737 587 000	799 837 000
1952	1 016 228 000	1 556 575 000
1954	1 393 384 000	937 787 000

Tabiî, para arzı hareketleri de bu nisbette arttı. Ticarî hayatta, göze çarpan bir canlanma oldu. Bunlara paralel olan ulaştırma canlanmalarını, ulaştırma faaliyetlerini de her sahada takip edebiliyoruz. Böylece, D.P. 1954 seçimlerine giderken, memleketin hayatında genel bir iktisadî dalgalanma uyandırabilmişti. Bu gelişmenin halk ruhiyatında yaratacağı etkileri tahmin etmek mümkündür. Buna karşılık Halk Partisi Genel Başkanının, meselâ; Petrol Kanunu, yahut Yabancı Sermaye Kanunu gibi, neticeleri uzun vadeli olan ve halkın günlük hayatında halka bir şey ifade etmeyen sloganlarla geziye çıkışı, memlekette alıp yürüyen dalgalanmalar içinde elbette ki etkili olmuyordu. Yani, 1950'den önce D.P.'ye halkın yakıştırdığı Demir Kırat; artık mühayyilelerde şahlanmış durumdaydı. İktidar Partisinin itibarı henüz sarsılmamıştı. Dış şartlar ve yabancı krediler de D.P.'ye yardım ediyordu. Bunlar ve bütün bunlara benzer sebeplerin; yani, ruhî ve iktisadî çeşitli faktörlerin etkisi altında Demokrat Parti, 1954 seçimlerini elbette kazanacaktı. Nitekim de öyle oldu...

Gerçi oy yekûnlarında 1950'ye nazaran C.H.P. için bir gerileme yoktu. D.P. de göze çarpar bir ilerleme kaydetmemişti. Ama ne var ki, C.H.P.'nin vaktiyle hazırladığı seçim kanunu, bu sefer De-

mokratların kutsal dayanağı olarak C.H.P.'ye bütün sürprizlerini yağdırıyordu. 1954 seçimlerinden sonra Meclis bu sebeplerle, 483 Demokrat ve 31 C.H.P. Milletvekili ile açıldı...

*
**

HAZİN BİR KONGRE

1954 seçimlerinden sonra İnönü, Partinin on birinci kongresini 26 haziran 1954'te toplantıya çağırdı. Bu kongreye hazin bir kongre demek, belki daha doğrudur. Parti ve gelen delegeler, tam bir ruh depresyonu içindeydiler. Moral düşmüştü. Ümitler kırılmıştı. Kongreyi şevke, heyecana getirecek hiç bir vesile de yoktu. Seçimler sonunda Partinin, Millet Meclisine ancak 31 milletvekili sokabilmesine rağmen, Partinin topladığı oylar sayısında bir gerileme olmaması, tek cesaret verici olaydı. Demek ki, seçmenler Partiye sadakatlarını göstermişlerdi. Her şeye rağmen, demek ki, Partiden bir şey beklenmişti. Fakat ne çare ki, vaktiyle gene Partinin hazırladığı seçim kanunu bu seçmenlere hayal kırıklığı vermişti. Yani Parti yöneticilerinin vaktiyle işledikleri bir taktik hata, Partinin neredeyse, topyekûn Parlamentodan silinmesi tehlikelerine yol açmıştı. O halde bu kongrede Genel Başkan ve yöneticiler, herhalde pek serbest konuşamayacaklardı. Kaldı ki seçimler için hazırlık ve seçimlerde Parti teşkilâtçılarının çalışmaları da tam bir verimsizlik göstermişti...

Kurultaya iştirak oranı da azdı. Yani taşralar ve teşkilât, Merkeze ilgisini ve itimadını gittikçe kaybediyordu. C.H.P. muhalefetinde en cesaret kırıcı devre, sanıyorum ki, bu 1954 seçimleri sonuna ve bu kongre sıralarına rastlar. Hulâsa, Kurultay çalışmaları tam bir bezginlik içinde geçti.

Kongre gündeminde delegeleri sürükleyecek veya stratejik hedef denecek hiç bir madde de yoktu. Bazı tüzük tadilleri yapıldı. Parti Meclisi artık, her ilden gelen bir delege yerine, yalnız 30 kişiden teşekkül edecekti. Bu arada ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne oy verdikleri için vilâyetleri ilçe haline getirilen Kırşehir halkına, iktidarın reva gördüğü düşüncesiz, yanlış, zalimce tedbir de vilâyetler delegelerini ürkütmüştü. Delegeler mahallî seçimlere katılmamayı

savunuyorlardı. Fakat İnönü, kesin müdahalesini işte bu noktada yaptı. Bu yolda bir kararı önlemek istiyordu. Fakat Kurultay da direniyordu. O zaman İnönü, bütün ağırlığını ortaya atmak zamanının geldiğini hissetti. Şöyle konuştu:

> *«Seçimlere girmemek, meşru mücadele imkânlarının tamamiyle kalmamış bulunduğunu ilân etmek gibi bir vaziyet yaratır. Şahsî nokta-i nazarıma aykırı bulunan böyle bir kararı, Genel Başkanınız olarak yürütmek, beni çok zor duruma düşürecektir».*

Neticede Kurultay, Genel Başkanını feda edemedi. Karar, İnönü'nün istediği şekilde çıktı. Sonra Yönetim Kurulu seçimi yapıldı ve C.H.P.'nin belki en hareketsiz Kurultayı olan On Birinci Kurultay, gene başladığı gibi sessizlik ve konusuzluk içinde bitti (1).

Artık, C.H.P. için belirsizlik devri, D.P.'nin ise, hem en parlak, hem de zafer ve itibar diyagramının aşağıya doğru meyledeceği bir devre başlıyordu: 1954-1957 arası...

---

(1) İnönü gene Genel Başkandı. Yönetim Kurulu şöyle seçildi:

Genel Sekreterlik:

Genel Sekreter: Kasım Gülek, Genel Sekreter Yardımcısı: Mustafa Nuri Ocakçıoğlu - Turgut Göle.

Merkez İdare Kurulu:

Osman Sabri Adal, Necati İlter, Orhan Öztrak, Fuat Börekçi, Hasan Reşit Tankut.

Diyagramın Yükselişi ve Diyagramın Alçalışı

Demokratik Parlamento gelenekleri olmayan az gelişmiş ülkelerde Demokratik tecrübenin en büyük düşmanı, İktidar Partisinin kendi gururu ve aşırı Benlik duygusudur. Bu duygu, kalabalıkların Oy'unu her şey ve sokağın sesini en güçlü dayanak sanması gafletiyle beslenir.

Halbuki aşırı iktidar gururu ve aşırı Benlik duygusu, aslında Demokratik Parlamento nizamının değil, Tek Partili rejimin bir ruhsal ve siyasal kompleksidir...

VI

BAŞ DÖNDÜRÜCÜ, FAKAT ZARARLI KOMPLEKSLER

1954-1957 arası D.P. iktidarının, hem zaferinin zirvesini, hem yenilgisinin başlangıcını verir. Yani bu devrede Menderes ve arkadaşlarının kader diyagramı, hem son mertebesine yükselmişti, hem de inmeye başlamıştı. Öyle sanıyorum ki bu iktidarın çok sert bir şekilde ve pek çok hayal kırıklıkları ile göz yaşlarına mal olan tasfiyesi, bütün sebep ve unsurlarını bu devrede örmeye başladı. Ve iktidar bunu hiç de değerlendiremedi. Gene öyle sanıyorum ki Menderes ve arkadaşları, kendilerini asıl 1954 seçimlerinin Millet Meclisi çatısı altına getirdiği % 93 çoğunlukla D.P. mebuslarının baş döndürücü kalabalığı ve alkışları karşısında kaybettiler (1). Ve bunun manasını, hiç de gereği gibi değerlendiremediler. Halbuki bu durum; tabiî olmayan bir şeydi. Tabiî olmayan, siyasî mantığa uymayan bir temele dayanıyordu. Bu hal, Mecliste sadece aldatıcı bir dengeydi. Bu gayri tabiî denge; eğer doğru değerlendirilmezse, ona dayanan hükümleri yanıltabilirdi. Başlarda, hattâ farkına dahi varılmadan bir tek Parti gururu ve kompleksi yaratabilirdi. Onlarda, Muhalefet Partisi veya Parti kalıntılarının büsbütün tasfiyesi heveslerini yaratabilirdi. Onları:

«— Halkın iradesi demek, biz demektir arkadaşlar! Siz her şeysiniz! Siz isterseniz hilâfeti de getirebilirsiniz!»

gibi gafletlere sürükleyebilirdi (2)...

---

(1) Daha önce de verdiğimiz gibi, 1954 seçimlerinde D.P. oyların % 58'ini, fakat Seçim Kanununun yapısı dolayısıyle Milletvekilliklerinin % 93'ünü (503 Milletvekili) C.H.P. % 35'ini (31 Milletvekili) almışlardı.

(2) Bilindiği gibi bu son sözler, D.P.'de bir iç buhran sırasında, Parti grubunda Menderes tarafından söylenmişti. Ama memleketin şurasında burasında «Halife sınırda bekliyor!» gibi hezeyanlara kadar varan sözler ve yayınlar da ondan sonra yaygınlaştı...

Yahut da meselâ; bizzat Menderes'te:

«— Ben artık, sabık Başvekil olamam! Ben, dünya çapında bir adamım. Ben, gelmiş geçmiş Başvekillerin, en bilgilisi, en başarılısıyım!» (1).

gibi, demokratik, çok Partili bir rejimin yapısı ile bağdaşmayan kanaatlara yol açabilirdi. Bu; girişilen tecrübenin ölümü demek olurdu. Çünkü bunlar, ancak tek Partili rejime uyan ruh halleriydi. Çok Partili rejimde iktidar ve bu iktidarın başı olmak, nihayet geçici bir siyasî emanetten başka bir şey değildi. Partiler gelecek, Partiler gidecekti. Vekiller, Başvekiller ardarda değişecekti. Ve oy çoğunluğu yahut azınlığı ile değil, siyasî bir rejim ilkesi olarak, daima değişik oranlarda işleyip gidecekti. Hattâ bunun için değil midir ki, İsviçre de, İskandinav ülkelerindeki gibi yerleşik demokrasilerde, hâkim Partilerin ve onların yöneticilerinin başları dönmemek için, şekillerde, kabulllerde, seyahat veya ikametlerde onları sıra vatandaştan ayıran hiç bir tören tanınmaz. İşte, bu geleneği bizde yerleştirmek, D.P.'ye düşüyordu. Gerçi klasik demokrasi her şey demek değildir. Ama İnönü ile, çok Partili demokrasi gelmişti. Onu yerleştirmek, Menderes ve arkadaşlarının vazifesi olacaktı. İşte bu, başarılamayan hedeflerden biri oldu...

*
**

BİR KURMAY HESAPLARINI YAPIYOR

İnönü'ye gelince: İnönü D.P. İktidarının hattâ biraz erken beliren bu zayıf tarafını, bütün ağırlıkları ile değerlendirmesini bildi. 1954-1957 yılları arasında, denebilir ki bir Muhalefet Partisi Lideri olmaktan ziyade, sanki bir savaş sırasında hasım cephenin zayıf taraflarını, verdiği boşlukları, yarık ve gedikleri ve nihayet gaflet ve

(1) Menderes'in Sabık Başvekil olmayacağı sözleri, bilindiği gibi çok tekrar edilmiştir. Dünya Çapında Adam olmak sözlerini, hatıralarında bir kadın arkadaşı yayınladı. Son cümleyi, diğer bazı arkadaşlarının da bulunduğu sofrasında Menderes bana söylemişti.

zafer sarhoşluklarını sessiz sadasız, fakat müsamahasız bir dikkatle izleyen, kendi stratejisini, uzun vadeli de olsa ona göre düzenlemeye gayret eden bir kurnay gibi çalıştı...

Evet, bir bakışta karşı cephe çok güçlüydü. Muhalefet için bütün dayanak noktaları kaybolmuştu. Tutunacak siperler elden çıkarılmıştı. Fazla olarak, yalnız karşı cephe saflarında değil, hareketlerin cereyan edeceği bütün alanlarda kalabalıkların ruh hali, İnönü cephesinin aleyhine görünüyordu. Fakat o, karşı cephenin birgün tasfiyesine varacak ve bu tasfiyeye sebep ve dayanak olarak kullanılacak bütün kozları da, işte bu 1954-1957 yılları arasında topladı ve ortaya attı.

Gerçi bu kozlar, yahut sloganlar, halka hitabeden şeyler değildi. İnönü, köyde, kentte bunları durmadan sayar, sıralarken, hattâ yalnız en yakın arkadaşları değil, bunları dışarıdan ve tarafsız vatandaşlar olarak okuyan, izleyen aydınlar da onları anlayamıyorlardı. İnönü'nün, kendilerince havada kalan ,kendilerince halka hiç bir şey söylemeyen, hiç bir sürükleyici gücü olmayan bu sloganları böyle durmadan, dinlenmeden ve binbir zahmetle köy köy, kasaba kasaba dolaşılarak tekrarlanmasına akıl erdiremiyorlardı.

«İnönü ipin ucunu kaçırdı. İnönü Partiden koptu. İnönü'nün bu anlaşılmaz cümleleri kimi sürükler? Bunların peşinden kim gider?..»

sözleri, o zaman, hattâ yalnız Parti içinde değil, aydın çevrelerinde de yaygındı... Bu sloganların bazılarına daha önceleri, kısaca değinmiştik. Şimdi onların üzerinde biraz tafsilâtlı duracağız.

*
**

İNÖNÜ'NÜN STRATEJİK SLOGANLARI NELERDİ?

İnönü'nün, 1954-1957 arasında, hattâ biraz da daha önceden başlayarak, karşı cephenin kale duvarları altına yerleştirdiği lâğımlar onun, iktidarın stratejik zaafları ve hataları üzerindeki demokratik reaksiyonlarıydı. Gerçi, karşı cephe halka inmişti. Halkı sürükleyebiliyordu. Temel atmalar, kurdele kesmeler de birbirini takip edi-

yordu. Bunlar halkın hayatına hareket ve fayda getiren şeylerdi. Gerek toprakta, gerek sanayi ve ticarette ne fayda, tamamen halk yararına bölüşülmese de, gelecekte millî yapıda tepkilerini verecek sosyal-ekonomik çelişmeler yaratsa da, halkın günlük hayatında, ticaret ve para piyasasında hareketlerin hızlandığı, köylünün cebine para girdiği bir gerçekti. Hayat pahalılığı vesaire gibi unsurlar ise, çoğunun cebine para giren köylü ile, bu sirkülasyondan, bu iktisadî devir hızının artışından faydalanan esnaf, tacir ve üst kademedeki tüccar ve müteşebbis gruplarını rahatsız etmiyordu. O halde İnönü'ye t a k t i k, yani kısa vadeli değil, stratejik, yani uzun vadeli ve gidişat değiştirici, cephe vaziyetlerine kökünden yeni davalar getirici sloganlar lâzımdı. İnönü bunları bulmasını ve işlemesini bildi. Zaten bir Ana Muhalefet Partisi Lideri olarak da, bunları bulmak ve işlemek onun vazifesiydi. Ama bu sloganlar ve karşı cephenin açık veren davranışları üzerindeki bu görüş ve değerlendirmeler; sayılır, dökülür, ortaya atılırken hattâ C.H.P. idare organlarında vazife alanlarca da yadırganmıyordu. Hele karşı cephede ise, hattâ cevaba değmez sayılıyor, alay konusu edilebiliyordu.

Bu sloganlar nelerdir? Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. D.P. iktidarı, Anayasa dışı, Anayasaya aykırı tutumlar ve davranışlar içindedir. Bir Anayasa Mahkemesi kurulmalı. Anayasa teminatı isteriz...

2. Hâkim baskı altındadır. Adlî teminat yoktur. Adlî teminat isteriz...

3. Üniversite Muhtariyeti zedelenmiştir. Üniversite hocaları baskı altındadır. Üniversite Muhtariyeti için teminat isteriz...

4. Muhalefet Partileri baskı altındadır. Muhalefet tasfiye edilmek istenmektedir. Muhalefet için söz, seyahat, yayın, toplantı, seçim emniyeti isteriz...

5. Basın Hürriyeti zedelenmiştir. Basın ve yazarlar baskı altındadır. Basın Hürriyeti için teminat isteriz...

6. Din siyasete alet edilmiştir. Anayasanın layiklik ilkesi zedelenmiştir. Din siyasete alet edilemez. Teminat isteriz...

7. Radyo, iktidarın tekelindedir.

Bunları daha da artırabiliriz. Fakat biraz dikkat edersek görürüz ki, bu sloganlar ve onlarda belirtilen haller eğer doğruysa, bunlar D.P. iktidarını, bütünü ile mahkûm edecek güçtedir. Çünkü bunlara göre D.P. iktidarı, Anayasaya karşıdır. Ama bir iktidar eğer Anayasaya karşı ise, o iktidar, meşrutiyet'ini yitirmiş olmaz mı? Ve ne kadar düşündürücüdür ki D.P. 27 mayısta Anayasayı çiğnediği ve böylece de meşrutiyetini yitirdiği sebepleri ile devrilmedi mi? Bu devrilişin hemen ertesi günü Üniversite İlim Heyeti, bunun böyle olduğuna, yani iktidarın meşruiyet ve kanun dışı kaldığına dair ve hiç bir ihtilâlin sağlayamadığı bir Üniversite fetvası sağlayarak, ihtilâli meşru kılmadı mı? Yani bu ihtilâle, bir milletin direnişi şekli verilmedi mi? İnönü'nün ihtilâlden önce:

«— Bu haller karşısında ihtilâl meşru olur. O zaman sizi artık ben bile kurtaramam!»

derken yarattığı atmosferle, daha yukarıda sıraladığımız ve kökleri tâ 1952-1953'lere varan sloganlar arasında bir bağıntı yok mudur? Bu sloganlarla Üniversitenin D.P. iktidarını meşruluk dışı ilân eden çok önemli raporu arasında, fiilî bir işbirliği veya bağıntı olmasa da, bir ruh ve hava iştiraki yok mu?

Öyle sanıyorum ki İnönü'nün o zaman, ne C.H.P. saflarında, ne de iktidar çevrelerinde dikkatleri çekmeyen ve gerekli yankıları yaratmayan 1954-1957 arasındaki bu stratejik sloganları ve bu sloganları düzenlemek yolunda onun, tıpkı bir kurmay çalışmasını andıran sabır ve gayretleri üstünde, D.P.'nin kaderini incelerken, dikkatle durulmalıdır. O halde şimdi biz de bu alanda gelişmeleri izleyerek, İnönü'nün bu gelişmeler içindeki, çileli, mihnetli, fakat yılmaz, yorulmaz çabalarını takip etmeye çalışacağız.

*
**

1. ANAYASA TEMİNATI

İnönü, D.P. iktidarının Anayasa dışı davranışlar ve icraat içinde bulunduğunu, bir Anayasa Mahkemesi kurulması lâzım-

geldiği sloganı ile, ilk defa 1954 seçimlerinden önce ortaya attı. Onun şu beyanlarını okuyalım:

«Siyasî huzursuzluğa sebep olan hareketler ve hukuk devleti esaslarından ayrılmalar, birinci derecede Anayasaya aykırı kanunların kolaylıkla çıkarılabilmesinden geliyor. Muhalefet aleyhine yapılan her haksızlık ise, bunu yapanlarda, derhal intikam korkusu uyandırıyor.

Bir Anayasa Mahkemesi derhal kurulursa, ne bugün, ne ileride yeni bir hususî kanuna imkân kalmaması, huzuru büyük mikyasta sağlardı. Siyasî Partilerin suçları, yüksek dereceli mahkemelerde görülmesi usulü şimdiden konabilirdi...»

Şu sözler de, aynı konuşma içinde söylenmiştir:

«Ümitlerimiz iktidarın muhalefete karşı, hukuk devleti esaslarına ve usûllerine riayet edeceğine inanmaya dayanıyordu. Ümitler, hüzün ve elem verici bir kesinlikle boşa çıkmıştır».

«Ama bu gerçeği ihmal eden siyaset adamlarının, tarih içinde durumları daima ibret verici olmuştur» (1).

İnönü'nün sözleri, belirtilmeye, hatırlanmaya değer sözlerdir. Bu sözlerin üzerlerinde durulmaya değerdi. Bunlarda düşündürücü bazı kehanet, yahut ileriyi işaret ediş edası vardı. Konuşmalara zemin olan gerçi iktidarın çıkarttığı ve C.H.P.'ye, yahut Halkevlerine, Parti mallarına müteveccih olan özel kanunlardır. Bu kanunlarla ve gene İnönü'nün belirttiği gibi, Partinin masadaki kâğıtlarına, telefonlarına kadar her şey alınıp götürülmüştür (2). Fakat o, bu kanun çıkarılırken de Mecliste görüşlerini belirtmiştir (14 aralık 1953):

«— C.H.P.'nin maddî varlığının müsadere edilmesi fiilî, tasarının, hiç ehemmiyeti olmayan tarafı»

---

(1) İnönü'nün 25 şubat 1954'te, C.H.P.'nin Olağanüstü X. Kurultayındaki nutkundan...

(2) Daha önce de kaydedildiği gibi bu kanun, Türkiye'de Anayasa Mahkemesi kurulduktan sonra, C.H.P. mallarına el konulmasını Anayasaya aykırı görülerek iptal etti. Fakat C.H.P. Ulus Matbaasından gayri mallarını hazineye bıraktı.

dır. Fakat İnönü Kurultayda konuşurken, yeni özel kanunların gelebileceği, hattâ tıpkı Millet Partisi gibi, herhangi bir vesile ile C.H.P.'nin de kapatılabileceği endişesindeydi. Çünkü ona göre yapılan Anayasa dışı davranışlar, iktidarda bir intikam korkusu uyandırabilirdi. Buna karşı ileri sürdüğü Anayasa Mahkemesi kurulması fikri ve teklifi ise, bu sebeple önemliydi. Anayasa Mahkemesi büyük bir tesisti. Çok Partili bir rejimde, hattâ Parlamentonun üstünde bir kuvvetti. Tesis ettiği hükümlerle, kanunları geri çevirebilirdi. Eğer Anayasa Mahkemesi olsaydı, Menderes:

«— Siz her şeysiniz. Siz isterseniz Halifeyi bile geri getirebilirsiniz!»

diye konuşamazdı. Çünkü Meclis, Halifeyi geri getiremezdi. Eğer bunu yapmaya kalksa, Anayasa Mahkemesi bu kararı kanunsuz sayardı. Böyle olunca da herhangi bir zavallı sınır dışından Halife diye ithal edilmiş olsa bile, o zaman bu yaratığı, mahalle bekçileri bile kolundan tutar, dışarıya atabilirlerdi. Hulâsa İnönü'nün işlediği Anayasa teminatı ve Anayasa Mahkemesi sloganı, vaktinde dikkati çekmemiş olsa bile, önemli, uzun vadeli, stratejik bir slogandı...

*
**

2. ADALET TEMİNATI (Yargı Garantisi)

Adalet teminatı da, daha 1953'te ve yukarda parçalarını verdiğimiz Kurultay konuşmasında İnönü tarafından ortaya atılmıştır:

«Demokratik rejimin temelini teşkil eden başlıca mevzular, Adalet teminatı, partizan idareden tamamiyle kurtulmuş olan bir vatandaş hayatının sağlanmasıdır...»

Fakat burada ortaya atılan slogan, o günlerde ancak bir uyarı ifadesi veya bir önsezi manası taşır. Ama çok geçmeden bu önsezi doğrulanacak ve D.P. çoğunluğunun çıkartacağı bir kanun tadili ile Hâkimler, asıl verimli ve etkili olacakları zamanlarında, kaderlerini iktidarın dudakları arasında göreceklerdir. Şimdi şu cümleleri verelim:

«Tek taraflı hükümlerini hükümet, siyasetine mesnet yaparak, yeni kanunlar ve tadilleri ile, bu siyasetini ifadelendirmiştir. Bu kanunların hulâsası şudur:

Emeklilik kanunu ile, 25 sene hizmeti dolduran memurlar emekliye sevkolunabiliyor. Mağdurlar için şikâyet mercii yoktur.

Bu kanunların, adlî ve idarî kazada bulunan hâkimlerin teminatını ve Üniversite profesörlerinin muhtariyet haklarını fiilen kaldırmış olması, en önde düşünülebilecek bir mahiyet almıştır.

«Hükümetin tedbiri ile, kilit mevkiinde bulunan hâkimlerin hemen hepsi, 25 seneyi ya doldurmuşlar, ya doldurmak üzeredirler. Hemen bütün temyiz mensuplarının ve yüksek dereceli hâkimlerin ve Devlet Şûrası azalarının her an hükümet tarafından emekliye ayrılmak ihtimaline maruz bulunmaları, hâkim teminatı denilen meşhumdan adlî bünyemizde eser bırakmamış oluyor. Nihayet 50 yaşında bir hâkimin mesleğinin devamı, siyasî kudretin lûtfuna kalmış bulunuyor...» (1).

Ele alınan konu önemlidir. Gerçekten de, hükümet, muhalefetin rağmına Meclisten çıkarttığı bir kanun tadili ile, özellikle hâkimlerle profesörleri hedef tutan bir tasarruf yetkisi almıştır. Şu meşhur «Görülen lüzum üzerine» formülü bundan sonra işlemiştir. Görülen lüzum üzerine formülü; hâkimlerin, profesörlerin üzerlerinde, bir Damokles Kılıcı gibi sallandı. Herhangi bir hâkim veya profesör, dosyalarını, tetkiklerini hazırlayıp işine geldiği ve kürsüsüne çıktığı bir anda, odacının eline sıkıştıracağı bir «Görülen lüzum üzerine» tebliği ile bütün görev ve yetkilerini bir anda kaybedebilirdi. Nitekim bu kanuna dayanarak, D.P. Adliye Vekilinin inanılmaz bir tasarrufu ile, hem de başlarında Temyiz-Yargıtay Başkanı da olduğu halde 6 Yüksek Yargıtay Hâkimi, bir anda hizmet dışı bırakılmışlardı! Muamele kanuna daha doğrusu, yaratılan şekle uyuyordu. Ama yapılan bu kanun tadili ve hükümetin Meclis çoğunluğuna dayanarak elde ettiği bu tasarruf, acaba adalet ruhuna uyuyor muydu? Adalet teminatı zede-

(1) İnönü'nün 26 temmuz 1954'te, C.H.P. XI. Kurultay nutkundan.

lenmiyor muydu? Bu soruya «Hayır» demek elbette ki mümkün değildir. Meselâ tam 50 yaşlarında, mesleğinin kemal çağında, fakat kendini her an bir emeklilik tebliği ihtimali içinde hissedeп, bundan kurtulmak için ise, hükümetin gözüne girmekten başka yol olmadığını anlayan bir hâkimin, müstakil vicdanından ne dereceye kadar bahsedilebilirdi? Hulâsa bu yetki ve tasarruf, pek çok ıstıraplar doğurabilirdi. Nitekim Yargıtay'dan ve bir anda alınan hâkimler, elbette ki mustariptiler. Onlar da biliyorlardı ki bu tasarruf, çıkartılan kanun tadiline uyar. Ama ya bu tadil, kanunlarda mantık, adalet ruhuna ne dereceye kadar uygundur?..

Nitekim olay, aydınlar efkârında ve hele yargı çevrelerinde üzüntü yarattı. İşinden alınan Yargıtay Başkanının ilk beyanatı da hüzün vericiydi. Evet, hükümet tasarrufunu yürütmüştü. Fakat niçin alındığı, niçin yapıldığı bu tebliğ ona bildirildiği zaman ve Başkanın ifadesine göre cebinde, ancak altı lirası vardı. Ama, gerek «çocukları» gerek «kendisi» için yaşayacaktı...

*
**

3. ÜNİVERSİTE MUHTARİYETİ

Adalet teminatını zedeleyen ve onu havada bırakan hükümet tasarrufu, Üniversite muhtariyetini de aynı şekilde ve kolaylıkla sarsıyordu. Nitekim İnönü, yukardaki bazı parçalarını verdiğimiz XI. Kurultay konuşmasında, hâkim ve profesörlerin üzerinde bulutlaşan tehlikeye işaret etmişti. İnönü Üniversiteler açısından bu konuyu aynı nutkunda şöyle işler:

> *«Yeni kanunlarla Üniversitelerin bağlanmış olduğu hükümler, ilim hayatımızda derin yıkımlar yapacaktır. Adalet teminatı gibi, ilim hürriyeti gibi temel meſhumlar, büyük malî ve iktisadî meseleler (1) bizim kanaatimizce çok mahzurlu yollara giriyorlar da, memleketin âlimleri, umumî efkârı aydınlatacak*

(1) Nitekim 1957'ye doğru ve hele 1957-1958 yıllarında bu iktisadî plansızlık ve enflasyonist tedbirler, D.P.'yi yıkan faktörler olarak hızla gelişecektir.

bir fikir hareketinde bulunamıyorlar. Çünkü bu mevzuda herhangi bir ilim sözü söylemek, günlük politika münakaşasına karışmak sayılarak, suç olmuştur...

Bu da kâfi gelmemiş, artık bu gibi neşriyatın, ilim ve siyaset olduğunu aramaksızın, sadece görülen lüzum üzerine profesörleri meslekten atmak mümkün hale gelmiştir. Görülen manzara budur. Profesörler, siyasî, iktisadî bir meselede, fikir huzuru ile vatandaşa karşı vazife ifa edecek imkândan mahrum edilmişlerdir...»

İnönü'nün uzun vadeli stratejik sloganlarından, Üniversite muhtariyetini kapsayan temel konu budur. Fakat günün birinde Üniversitenin, gerek hoca, gerek öğrencileri ile ve en kritik safhada iktidara karşı cephe alabildiği düşünülürse, Menderes'in güvendiği tasarrufların, aslında doğru ve hayırlı şeyler olmadığı kendiliğinden anlaşılır. Kaldı ki bu ona ve hele Üniversite alanında bir fayda da sağlamamıştır. Meselâ Nail Kubalı olayı gibi tek bir müdahale, öyle tepkiler yaratmıştır ki, böyle bir kanunun sadece mevcut oluşu bile Üniversitenin iktidarın karşısına dikilmesinden başka bir netice vermemişti...

*
**

4. SEÇİM EMNİYETİ

İnönü'nün 1950 seçimlerinden önce hazırlattığı Seçim Kanunu, tamamen kendi aleyhine işlemekle beraber, aşırı bir emniyet sağlıyordu. Nitekim gerek 1950, gerek 1954 seçimlerinde hiç bir esaslı seçim şikâyeti görülmedi. Bu kanundu ki D.P.'ye, % 58 oy pusulasıyle, % 93 milletvekili sağlamıştı. Ama görünüyordu ki Menderes ve arkadaşları bununla yetinmek istemiyorlardı. Bu kanunda öyle tadillerle, öyle hükümler sağlanmalıydı ki, seçimler muhalefeti hattâ belki de tasfiye etsin. Onun için Seçim Kanunu'nda birtakım tadilâta gidildi. Garip ve herhalde normal olmayan ve belki de biraz Sadique (sadistçe, zalimce) bir muhayyilenin işlediği uygulama teferruatı konuldu.

Seçimde müşterek listeler yapılamayacaktı. Yani Partiler iktida-

ra karşı müşterek liste çıkaramayacaklardı. Karma listeler de fiilen imkânsız hale geliyordu. Partilerin seçim listelerinde hiç bir seçmen tadilât yapamayacaktı. Yani bu listelerden istemediğini çıkarıp, yerine istediğini koyamayacaktı. Sonra muhalefet, radyodan da faydalanamayacaktı. Ve hükümet, muhalefetin radyo kullanmak liyakatı olmadığını iddia ediyordu. Ama devlet ve hükümet başında bulunanların, seçim propagandalarında radyoda konuşmaları serbestti. Hem de gece ve gündüz, hiç bir kayda tâbi olmayarak...

*
**

Bir taraftan seçimlerde bu lüzumsuz şekil baskılarına gidilirken, diğer taraftan muhalefeti tasfiye korkusu, muhalefetin başı üstünde daima sallanıyordu. Bir sulh mahkemesinin kararıyle birgün Millet Partisi'nin kapatılıvermesi hatırası henüz zindeydi. Bu kararda ileri sürülen suç başlıca olarak, dini siyasete alet etmekti. Bu doğru veya yanlış olsa da, diğer taraftan gerçek şuydu ki, din siyasete zaten ve durmadan alet ediliyordu. Hem de İktidar Partisi tarafından. Ve bizzat Adnan Menderes'in:

«— Din siyasete alet edilemez»

şeklindeki beyanlarına rağmen. Bu beyanları aşağıda vereceğiz. Halbuki muhalefetin, daha doğrusu C.H.P.'nin her an tasfiye edilebileceği endişesi, daha açık belirtilere dayanıyordu. Bu alanda C.H.P. cephesi, Halkevlerinin bir kanunla kapatılması, C.H.P. mallarının bir kanunla alınması gibi hallerde de şahit olmuştu. Adnan Menderes ise meselâ şu sözleri Mecliste ve 8 temmuz 1953 tarihli konuşmasında söylemiştir:

«— Usulsüz, mübalâtsız, en küçük vatandaşın hak ve şerefine riayet kaydını duymadan yaptıkları iftiraların, Türk milleti tarafından nasıl yüzlerine çarpılacağını, şayet bu karmakarışık, ivicaçlı yoldan yürüme neticesi Partilerinin başına bir kaza gelmeyecek olursa, o zaman göreceklerdir. Hükmü ben değil mahkeme verecektir...»

Evet, demek ki Muhalefet Partisinin başına, her an bir kaza gelebilirdi. Usulsüz, mübalâtsız, karmakarışık olduğu, ivicaçlı yolda

yürüdüğü için... Halbuki bunlar o kadar yuvarlak, o kadar sınırsız, o kadar belirsiz sözlerdi ki, manalarının nerede başlayıp nerede bittiği hakikaten bilinemezdi. Ama bir Partinin kapatılış gerekçesine, öyle anlaşılıyor ki, pekâlâ malzeme teşkil edebilirlerdi.

Evet, hükmü gerçi Başbakan vermeyecek, mahkeme verecekti. Nitekim Millet Partisi kapatılırken de hükmü mahkeme vermişti. Ve bu hükümleri temyiz edecek bir merci, bir Anayasa Mahkemesi de yoktu...

*
**

İnsan şimdi bunları okur ve sıralarken düşünüyor: Adnan Menderes aslında basit ve yaradılışı itibariyle uysal huylu bir halk çocuğuydu. Talih devinin eliyle milletin en yetkili icra makamına çıkabildi. Birçok meziyetleri vardı. Fakat buna rağmen, acaba hangi şeytan, yahut şeytanî ruh sahibi, onu bu çıkmazlara, bu mezbelelere, çamurlara sürükledi? İnsan şimdi bunu ister istemez düşünüyor... Çünkü daha iktidarının, hem de mutlak iktidarının henüz üçüncü, dördüncü yılında ve iktidar diyagramı henüz durmadan sürüklenirken; ona birkaç adım da yargıçların, Üniversitenin ve sağduyulu kim bilir nice hayranlarının, karşısına dikileceği tedbirlere sürüklemek, cidden hazin olmuştur. Çünkü evvelâ bunlara hakikaten lüzum yoktur. Bunlar aklın kabul edeceği şeyler değildi. Ne de olsa ve Atatürk'ün yanında yıllar yılı yaşamış, onun sağduyusundan önsezilerinden, mantık ve ruh dengesinden, meşruluk duygusundan faydalanmış olması lâzım gelen Celâl Bayar, umumî kanaatın benimsediği gibi, bu hatalı tedbir ve tasarruflarda etkili olmuş mudur? Eğer olmuşsa bu, elbette ki hazindir (1).

---

(1) Bu sayfaların ilk yazıldığı sırada Celâl Bayar'ın İzmir'de bazı beyanları gazetelerde çıkmıştır. Bu beyanlarda Bayar kendisini «Atatürk»ün çırağı, saymakta, Atatürk'ün meziyetlerinden bir kısmının kendisine geçmesini tabiî bulmaktadır. Atatürk'ün başlıca 5 vasfı vardı Atatürk kendi hikâyesini her türlü şartlar altında bu 5 vasfını işleterek yaratmıştır. Bu vasıflar şunlardır:

1 — En ileriyi görmek,

2 — Olayları en doğru değerlendirmek,

3 — Heyecan ve duygu adamı değil, akıl ve mantık adamı olmak,

Çünkü iş bu şekli alınca; seçim anlamının demokratik vasfı, hakikaten zedeleniyordu. Seçmen ortaya konulan listelere oy vermek zorunda kalacaktı. Bu listeleri, gerçi Parti Merkezleri düzenlemiş, ama seçmen kendisi yapmamıştı ve kendisinin onlar üzerinde hiç bir tasarruf, müdahale hakkı yoktu. Bu listeleri yapanlar ise, bütün memleketin oy verme yetkisi olan meselâ 10 milyon insanın içinde birkaç yüz kişiyi geçmiyordu. Millî irade, birkaç yüz kişi tarafından mı temsil edilmiş oluyordu?..

Böylece konu, nereden tutulsa sakattı. D.P. gittikçe bir bağnazlık çukuruna batıyordu. Taassup ise, mantık demek değildir. Ve bağnazlık geçici zaferler kaydetse bile, mantığa, sağduyuya daima yenilir. Kısacası Menderes; belki farkına varmadan, ama, şartların kendi değerlendiremediği gelişmeleri ile, teşebbüsü gittikçe İnönü'ye kaptırıyordu.

Halbuki stratejide zafer, galip görünende değil, teşebbüsü elinde tutabilendedir. İnönü'ye gelince, onun harp tekniğini Menderes ve arkadaşlarından daha iyi bilmeleri lâzım geldiği, şüphe götürmez bir gerçekti. Ben:

> *«— Kumandan harbi, harp meydanında değil, kafasında kaybeder. Eğer, harp, savaş meydanında kaybolur, fakat kafada kaybolmazsa, yeniden kazanılabilir»*

sözlerini İnönü'den dinlemişimdir.

*
**

---

4 — Hazır doktrinlere bağlı kalmamak,

5 — Olaylara yön tayin edebilmek. Yani gerçek liderlik. Bütün bunlara, şu vasıflarını da katabiliriz: Kalabalıkların enstenktlerine ve gösterilerine fazla değer vermemek. Gereğinde, halka rağmen, fakat halk için karar alabilmek. Yani İnkilâpçı olmak, ama Komiteci olmamak...

Celâl Bayar 10 yıllık iktidarında, bu vasıflardan esinlenmiş görünmektedir. Bu nedenle onun «Atatürk'ün çırağı» olduğu beyanları, herhalde, kendi ölçülerine göre bazı manalar ifade etse gerektir

5. BASIN HÜRRİYETİ

İnönü'nün:

«Basın hürriyetinin zararlarını, gene basın hürriyeti düzenler»

deyimi, onun eski bir sözüdür. Ve Tek Parti, Tek Şef sistemi devrinde söylenmiştir. Bu söz ne kadar uygulanabilmiştir? Bu konuda çok şeyler söylenebilir. Ama şu da ister istemez hatırlanacaktır ki, bu sözler bir inkılâp devrinde söylenmiştir, Bir inkılâp devrinde ise ölçüler, nihayet bu inkılâbın irade ve müdahalesi içinde uygulanacaktır.

1950 sonrasına gelince? Bu devre, Çok Partili bir demokrasi eğilimi devridir. Bir Muhalefet Partisi 27 yıllık Tek Parti iktidarını yıkarak iktidara gelmiştir. Ve demokrasinin aksaksız uygulanması görevini omuzlarına yüklenmiştir. Fakat bu yeni iktidarın, hele son yıllarında nasıl bir basın baskısı içine sürüklendiği, 800'ü aşkın basın davasının mahkemelere getirildiği, 1908'den beri gazeteci olan Hüseyin Cahit'in 80'inci yılını bir cezaevinde geçirdiği, büyük Türk edibi Yakup Kadri'nin mahkemeye verildiği, bilinen bir şeydir. Bu neticeleri besleyen kanunlar, birtakım kanun ve tadillerle getirilmiştir. Bunların hikâyesi bu kitabın konusu olmasa gerektir.

Fakat, burada kısaca, hattâ basın hürriyeti ile hiç bir ilişiği olmadığı halde, basın hürriyetini yiyen, yiyip bitiren ve basın denilen ağacı, parazit ve emici bir cins sarmaşığın bütün dallarını sarması gibi kemiren bir usûl ve nizamın, şimdi biraz üstünde durmak, 1950-1960 arasındaki basın âleminin hikâyesini aydınlatmak için şarttır. O usûl ve nizamlar ki, Türk basınını, bugün bile içinden çıkamadığı, kurtulamadığı bir baskı ve sömürme çıkmazına sürüklemiştir. Hesapsız tüfeylîlerin, yani konuşma dilinde bu durumu tasvir için sık sık kullanılan besleme, yahut piç gazetelerin hele iktidarı didiklemesine yol açan kötü bir sistem; resmî ilânlar sistemi!.. Ve ne yazık ki bu sistem, D.P. iktidarının en aktif vekilleri tarafından işletildi. Hem de hiç bir itiraz veya tashih çabasına gidilmeden...

*
**

RESMÎ İLÂNLAR İŞİ NEDİR?

Resmî ilânlar sistemi, Resmî İlânlar Kanunu'na dayatılarak yürütülen ve daha önce de değindiğimiz gibi bugün de içinden çıkılamayan bir baskı, daha doğrusu zehirli bir örümcek ağı sistemiydi. Dünyanın hiç bir demokrasisinde bunun eşi, benzeri yoktur. Bu şeytanî bir zekânın buluşudur. Başlangıçta belki de sadece dar bir menfaat kombinezonu olarak düşünüldü, uygulandı. Onu bulan, düşünen D.P. iktidarı da değildi. Fakat D.P. iktidarı bu sistemi görünce, onun üzerine bir ağ gibi atıldı. Ondan sonra her şey, bu ağın içinde, basın organlarını iktidarın dilediği gibi oynadığı, basın organlarına, yaşamamak için şartlar tayin ettiği bir karanlık düzen haline geldi.

Şimdi işin biraz tarihçesine göz atalım:

Resmî ilânlar, resmî dairelerin basına verdiği ilânlar demektir. Bunları her daire kendi hesabına, dilediği gazeteye verir, ilân bedelini, kendi hesabına tahsil ederdi. İlk defa olarak Tarık Us, bu işi düzenlemeyi ve bu arada pek de satışı olmayan kendi Vakit Gazetesine belki bazı avantajlar sağlamayı düşündü. Hakkı Tarık Us mebustu. C.H.P.'nin İdare Kurulundandı. Hesaplı, tutumlu, tasarruflu bir insan olarak bilinirdi. Amelî bir zekâsı vardı. Tarık Us bu işi nihayet bir düzene bağladı. 7 ekim 1942'de Türk Basın Birliği Resmî İlânlar Şirketi kuruldu. Buna hemen bütün gazeteler katıldı. Tarık Us şirketin fiilen başıydı. Ama iş sadece bir ticarî kombinezondu ve öyle yürüdü. 1948'de bu teşebbüsün bir kooperatif haline getirilmesine gidildi. Baş müteşebbis gene Hakkı Tarık Us'tu. Bu sefer kooperatif kanalından, daha dar bir çevre için bazı menfaatler sağlanacaktı. İşin gene siyasî bir tarafı yoktur. Fakat iş pek yürümedi. Nihayet ve gene Hakkı Tarık Us'un hazırladığı bir tasarıya uyularak, 20 eylül 1950'de «Resmî İlânlar Şirketi» kuruldu. İktidarda artık Demokrat Parti vardı ve gazetelere resmî ilânları işte bu şirket tevzi edecekti. Bu bir kararname şeklindeydi. İstanbul, İzmir, Ankara'da yalnız rotatifi olan gazeteler bu ilânlardan faydalanabileceklerdi. Gerçi bu bir haksızlıktı. İşte işin çığrından çıkması ve resmî ilânların bir siyasî baskı vasıtası haline getirilmesi ondan sonra başladı. Hükümet 1951'de yeni bir kararname çıkardı. Buna göre resmî ilânların tevzii işi, şirketten alınıyor, hükümete veriliyordu. İş bu hale gelince, basın

arabasının dizginleri ister istemez hükümetin eline geçiyordu. Hiç olmazsa yarı yarıya. Çünkü bu kararnameye dayanılarak ve ondan sonra, hangi gazeteye ne miktar ilân verileceği, hükümet tarafından takdir olunacaktı. Bu takdir ölçüsünde, hiç bir kayıt yoktu. Müsavilik şartı da yoktu. Karar ve takdir hükümetin olacaktı. Meselâ hiç tirajı olmayan bir gazeteye çok ve çok tirajı olan bir gazeteye de az ilân verilebilecekti. Bundan başka, gazeteler birtakım tasniflere tâbi tutuluyordu. Hükümet bu listeler üstünde dilediği gibi oynayabilecekti. Bütün tertiplerin gayesi de, Demokrat Parti'ye muhalif olan gazeteleri ilân gelirinden mahrum etmek olduğu anlaşılıyordu...

Ondan sonra artık her şey bu yönde gelişti. Ama bu ilânların bu istikamette bir baskı rejimi halinde kullanılmasına muvazi olarak da, diğer iki çark harekete getirildi: Bunların biri, gazetelere ve hükümetin sempati ve antipatisine göre düzenlenen bir malzeme ithal imkânı vermek. Yani kâğıt, mürekkep, makina ve yedek parça ithalâtında hükümetin, daha doğrusu Parti iktidarının takdirine göre, gazeteye yardım etmek veya etmemek. İkincisi de Basın Mahkemelerini harekete getirmek. Basın suçları üzerinde işlemek ve muhalif veya arzu edilmeyen neşriyatı basın suçu olark almak. Yazarlarını mahkemeye vermek, hapsetmek... Bu türlü mahkeme ve suçlama veya hapis işlemlerinin sayısı, 27 mayıstan önce ve yekûn olarak bine (1000) yaklaşmıştı. Tabiî hepsi mahkûmiyetle neticelenmedi. Ama ne var ki, bu kadar mahkeme açıldığı yazılmaktaydı. Hapishanelerde de gazeteciler vardı...

Bu tertiplere gazete kapatmalarını da eklemelidir. Meselâ C.H.P.'nin tek yayın organı olan Ulus Gazetesi, bu şekilde kapatılan gazetelerdendir...

İşte İnönü'nün ve C.H.P.'nin önünde bu sefer de böyle duvarlar yükseliyordu. Bunlar, Çok Partili bir demokratik rejimde elbette ki akla gelen usûller ve tedbirler olmamak gerekti. Böyle baskınların, eğer yapılmış olsa bile, artık arkada kalmaları lâzımdı. Fakat olmadı. Ve olmayınca da her şeyden önce D.P. ciddi basının sevgi ve desteğini kaybetti. Gerçi birtakım değersiz ve okunmayan besleme gazeteler türedi. Bunların çoğu aşırı beslendi. Çünkü resmî ilânlar varidatı 1960'tan sonra bile 30.000.000 lira kadar tutuyordu. D.P. devrinde ise böyle meblâğlar, kesin ölçülere tâbi tutulmadan harcanı-

yordu. Yahut da bu ölçüler hâlâ açıklanmış değildir. Meselâ o zaman bu işlerle yakından ilgilenmiş veya bu işlerde düzenleyici durumunda bulunmuş olan D.P. Bakanı Samet Ağaoğlu, bu konularda henüz açıklamalar yapmamıştır. Bugün elde dolaşan ve gazetelere nasıl ilân parası dağıldığını gösteren bir D.P. devri listesi vardır. Ama bunun üzerinde burada durmayı, elbette ki gerekli bulmuyoruz...

*
**

6. DİNİ SİYASETE ALET ETMEK

Dinin siyasete âlet edilişi, Batı Türkleri tarihinin şifa bulmaz bir hastalığıdır. Bu hastalık gerçi, Cumhuriyetin Atatürk devrindeki tasfiyeler ve layik nizamın titiz uygulanmaları ile küllenmişti. Fakat için için yanan ateşinden bir şey kaybetmemişti. 1925'te 14 doğu vilâyetini saran Şeyh Sait İsyanı, din bayrağı altında yürtülmüştü. 1930' da Menemen'de Derviş Mehmet, genç Kubilay'ın başını, tekbir sesleri arasında keserek bir mızrağa geçirdi. Bursa'da din namına olaylar oldu. Canlar verildi. Hulâsa, bu ateş hiç bir zaman sönmedi. Saidi Kürdî, adını Cumhuriyet devrinde Saidi Nursî olarak maskeledi ve bu devirde suçlar işledi. Makhûm oldu.

Halbuki Cumhuriyet, inancı ve ibadeti serbest bırakmıştı. Namaz kıldığı için tek kişi suçlanmadı. Camiye gitmek kimseye suç sayılmadı. Camiler daima açık kaldı. Din ve itikat, zaten dinin kabul ettiği gibi, Allah'la kul arasında bir iç bağıntı olarak kaldı (1).

Fakat 1950'de iktidar değişince, memlekette bir uçtan bir uca çok şeyler de değişti. Sahneye yeni ve sarıksız din bayraktarları çıktı. Ve bunlar daha 1950 seçimlerinde geniş faaliyet gösterdiler (2).

---

(1) Halbuki nice yıllar sonra bir Üniversite Profesörü, yani Ali Fuat Başgil, hem de yabancı ülkelerde yayınladığı Fransızca kitabında (27 Mayıs İhtiâli ve Sebepleri) Cumhuriyet devrinde Türkiye'de Müslümanların camilere korkarak ve ancak iki taraflarına bakınıp kimseler görmeden girmeye çalıştıklarını yazacaktır.

(2) 1950 seçimlerinde ve galiba eski bir Tabur imamı olan Zeylabidin Efendi isminde biri, bizim Kayaş Vadisi ve çevresinde, geniş ve çok aktif bir

1954 seçimlerinde ise, bu konuda elbette ki daha açık, daha çok sayıda meydan okuyuşlar oldu. Bu olayların teferruatı, o zamanki muhalif gazetelerde geçmiştir. İşte bunun içindir ki İnönü, C.H.P.'nin XI. Kurultayını açış nutkunda (26 temmuz 1954) bu konuya da değindi:

«Seçim tatbikatında bizim şikâyet ettiğimiz esaslı bir nokta da dinin siyasete alet edilmesi keyfiyetinin, Partimiz aleyhine faal bir surette kullanılabilmesidir. Eski ve yeni kanunlar, dini siyasete alet etmeyi menetmiştir. Seçim esnasında buna ehemmiyet verileceği, tekrar tekrar ifade olunmuştur. Ama hazin hakikat şudur ki, bu seçim silâhı, büyük mikyasta ve Cumhuriyet Halk Partisi aleyhine, haksız ve insafsız olarak kullanılmıştır. Partimiz de, kanunca haklı olduğu himayeyi görmemiştir...»

Evet, dinin siyasete alet edilişi kanunca suçtu. Bu kayıtlara uyulacağı, İnönü'nün de belirttiği gibi, ifade olunmuştur. Hattâ Menderes, hem de seçimlerden çok önce, bunun böyle olduğunu, dinin siyasete alet edilemeyeceğini açık, kesin bir dille belirtmiştir. Meselâ bir taraftan sol'a karşı mücadele ettiklerini, sol saydıkları yayınları kapattıklarını isimler vererek açıkladıktan sonra, 4 mart 1953 basın toplantısında şu beyanlarda da bulunmuştur.

«Diğer taraftan, Sebilürreşat, Ehl-i Sünnet, İslâm Yolu, Allah Yolu gibi gazeteler de sağcılık neşriyatı yapmakta idiler. Bunlarla da mücadeleye giriştik. Bu gazeteleri de kapatarak, mesullerini mahkemeye verdik».

«Memleketimizde her türlü dinî itikat ve imanlar, hiç bir tereddiye uğramadığına göre, dini siyasette kullanmamakta bütün Partiler birleşmeli ve bize yardımcı olmalıdırlar. Bu mu-

---

siyasî faaliyet göstermişti. Cebecili Hoca adıyle siyasî bir şöhret yapmıştı. Hasanoğlan Köy Enstitüsünü ve oradaki «Komünistleri» kendisinin yola getirdiği, memleketi düzelteceği yolunda geniş propagandalar yapıyordu. Altında bir Parti cibi ve yanında partili yardımcıları da vardı. Köylerde, gece gündüz Bayar ve Menderes'le beraber olduğunu yayardı ama, bu iddialarına tabii ihtimal verilemezdi.

kaddes mevzuu ele alıp, rey avcılığında kullanmak hususunda Partilerin birbirleri ile yarışı, memlekete felâket getirebilir. Bu bahiste Partilerin çok dikkatli olmalarını tekrar ikaz ederim...»

Menders gene aynı yıl ve 1954 seçimlerinden sonra, 21 temmuz 1955'te, aynı konuya gene bu ruh içinde değinmiştir. O gün Mecliste «Vicdan ve Toplanma Hürriyeti» hakkındaki kanun tasarısı müzakere ediliyordu:

«Dini siyasete alet etmekte devam edecek miyiz? Siyasî Partilerde hiç bir mesuliyet hissi ve kaygısı tanımadan, mefhumlara, müesseselere, hükümete ve devlet adamlarına, hakikî ve hükmî şahıslara, ağza geldiği gibi sövüp saymakta devam edecek miyiz, etmeyecek miyiz?»

Anlaşılıyor ki, Menderes de birtakım işlerden şikâyetçiydi. Menderes, gerici akımlar ve dini siyasete alet etmek hususunda ve iktidarın ilk devresinde görüşlerini olumlu olarak açıklamıştı. Ama, memlekette din siyasete alet edilebiliyordu. Ve bizde dini kötüye kullanış, daima yapılagelmişti. Bu dikkatsizliğin felâketli neticeleri, bütün topluma yöneliyordu. Cumhuriyeti kuranlar, bunun en tehlikeli misallerini yaşamış insanlardı. Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve diğer öncülerin çoğu, meselâ 31 mart 1909 irticaının havasını yaşamışlardı. Onun bastırılmasına katılmışlardı. Kuvay-ı Milliye devri ve İstiklâl Savaşında Padişah ve adamları, hem de yabancı kaynaklardan desteklenerek, Millî Mücadeleye karşı din bayrağını açarak harekete geçmişlerdi. Mustafa Kemal ve arkadaşları, o rejimin Şeyhülislâmı Dürri Zade'nin, din adına çıkardığı fetvalarla idama mahkûm edilmişlerdi. Onun için, İstiklâl Savaşı kazanılıp Millî Devlet kurulunca ilk ve en kesin çıkışlarından biri, bu Halifelik, Şeyhülislâmlık, şeriat namına mevcut medreseler, mahkemeler, tekkeler ve bunların havada estirilen bütün akımlarına karşı oldu. Layiklik böyle meydan aldı. Eğitim Birliği Kanunu böyle çıktı. Ve din ile ibadet, Peygamberin de bildirdiği gibi, Allah'la kul arasında bırakıldı. Bir inanç ve bir vicdan işi sayıldı. Ve bu çerçeve içinde din ile ibadete hiç kimse, hiç bir zaman müdahale etmedi...

Ama, daima cahili arıyan, daima Cehl'in dili ile konuşan ve böylelikle de gereği gibi uyandırılamamış kalabalıklar arasına sokulup,

onlarla kolayca dil birliği kurabilen mürteci ve din simsarı, daima tetikte kaldı. Her fırsatı «Din istismarcılığı» alanında kullandı. Kaldı ki bu alan çok çekici idi. Çünkü, kalabalıkların kaynaştığı ve hele oy avcılığı için kolayca sömürülecek bir alandı. Bu alandaki kalabalıklar ise, layiklik devrine, layiklik hareketlerine karşı, hâlâ zinde kalan bir ruh direnişi içinde idiler. O halde kim bu kalabalığa hitap edebilirse, bu kalabalıkların oyları da onun olabilirdi. Nitekim Adnan Menderes de yukarıda ve bu irtica akımlarına karşı beyanlarını yaparken, aslında bir imtihanın eşiğinde bulunuyordu. Acaba hakikaten bu dediklerinde kendisi sebat edebilecek miydi? Milletin kendi dilinde okunan ezanları, daha ilk günlerinde Arap diline döndürmekle kalabalıkların duasını kazanmak yolunda ucuz bir kazanç tecrübesi de geçirmişti. Acaba, şimdi böyle konuşan bu genç Başvekil yarın, ezanlar, tekbirler, mevlitler, cami çevrelerinde iftar ziyafetleri ve kurbanlar, radyolarda «Mevlitler, Dini Musahabeler» derken, kendini bu akışın havasına büsbütün kaptırarak, bir oy avcısı haline düşemez miydi?.. Bunu zaman gösterecekti.

*
**

İnönü'nün, Ana Muhalefet Şefi olarak ve özellikle 1954'ten sonra iktidara karşı geliştirdiği, fakat günlük hava ve olaylar arasında; gerek iktidar, gerek muhalefet ve hele C.H.P. öncüleri tarafından da gereği gibi değerlendirilemeyen, lâkin D.P.'nin kaderinde birgün kesin etkiler yapacak olan stratejik sloganlarının başlıcalarını burada özetlemiş bulunuyoruz. 1954 sonrasında, 1957 seçimlerinde ve hattâ 1957-1960 ile 27 Mayıs İhtilâli'nin havasında esecek, yani bütün bu yılların havasında teneffüs edilecek olan bu stratejik prensipleri böylece verdikten sonra, şimdi olayların gelişmelerine geçebiliriz. Ama bunun için de ilk önce, gerek patlayışı, gerek cereyan tarzı ,gerek düşündürdüğü ihtimaller bakımından ilgi çekici olan bir hadise üstünde duracağız. Bu hadise, 6-7 eylül 1955 olaylarıdır...

6/7 Eylül 1955 Olayları

Sokak taşmaya görsün. Bu taşkınlığı yaratan kalabalıkların isyanı mıdır? İnsanların bilinçaltlarında uyuyan arkaik hisler midir? Yahut kinler, garazlar, başıboşluğun sarhoşluğu mudur? Bu taşkınlıkla bu nedenlerin pek farkı yokur. Ve asıl olan, müşerek olan şudur ki, sokağın ayaklanışında, gaye ve mantık pek aranmaz...

Ama ortada bu taşkınlıkları körükleyecek bir öncü, yani bir bayrak ya da bayrak düşünce dalgalanıyorsa, o zaman bu isyan kutsallaşır. Bir Halk Hareketi olur.

6/7 Eylül olaylarında böyle bir bayrak dalgalanmıyordu...

VII

CİNCİ CİNLERİ SAVAMAYINCA?

6-7 eylül olayları, 1955 yılı eylülünün 6-7 akşamı ve gecesi, Istanbul, İzmir ve Ankara'da cereyan eden gösteri, karışıklık, kanunsuzluk ve tahrip olaylarının toplamıdır. Bu olaylar özellikle Istanbul'da ve Istanbul'un da daha çok Beyoğlu sokaklarında, caddelerinde en taşkın şekillerini aldı. Hıristiyan ve özellikle Rum mağazalarının vitrinleri parçalandı, malları sokaklara atıldı. Yer yer yağma teşebbüsleri görüldü. Bazı yangınlar çıkarıldı ve bazı kiliseler yakıldı. Fakat en tehlikeli ihtimal, bu taşkınlığın Hıristiyanlara ve hele Rumlara karşı bir saldırı ve toptan öldürmeye dönüşüydü. Çünkü, ortada polis ve asker vardı ama, kumanda, disiplin ve kanun yoktu. O gece Istanbul'da her şey olabilirdi. Bunun böyle olmaması ve işin bir kan âyini haline dönmemiş bulunması, hakikaten bir mucizedir. Atlatılmış çok büyük bir tehlikedir. Yoksa eğer böyle bir hal olsaydı, yalnız memleket bu lekeyi bir daha alnından silememekle kalmazdı. Bunun doğuracağı milletlerarası komplikasyonlar arasında, Türkiye dış siyaset dengesini belki de yıllarca bulamazdı...

6-7 eylül olayları nasıl çıktı ve bunun tertipçileri, tahrikçileri kimlerdi? Bu soruların cevapları inandırıcı delilleri ile bugüne kadar açıklanmış değildir. Öyle görünüyor ki, bundan sonra da açıklanamayacaktır. Ama her şey, her belirti ve olayların akış tarzına bakılarak yürütülen her yorum; üç şehirde aynı zamanda, aynı saatlerde ve hele Istanbul'da şehrin her yakasında aynı anda patlak veren bu tahrip ayaklanışının, bir tertip, önceden düzenlenmiş bazı tahrikler eseri olduğunu gösteriyordu. Öyle bir sezi uyandırıyordu ki bu tahrikler, yüksek ve iradesi her tarafa ulaşabilecek makamlar tarafından düşünülmüştür, hazırlanmıştır. Ama, işin bu genişliğe ve hele bu tahrip fırtınasına varacağı, hattâ bunu düşünenler tarafından da önceden sezilememiştir Yani, bunu tertip edenler, öyle sanılabilir ki, memleketin üstünde fevkalâde ve artık sert müdahaleler gerektirdiği

havasını uyandıracak bir rüzgâr estirmek istemiş olabilirler. Fakat sonra da, olaylara ve duruma hâkim olamamış olsalar gerektir. Ve kısacası, Cinci Cinleri çağırmış, ama sonra onlara hâkim olacak, onları geriye gönderecek tılsımı unutarak, bizzat Cinlerin rüzgârına kapılmıştır.

Bunu düşünenler, bu olaylara öncelik eden gösterilerin hükümetin kendisi tarafından gizlice düzenlendiği kanısını daima savunmuşlardır. Meselâ; D.P.'nin kuruluş çalışmalarına geniş ölçüde katılan, fakat sonra Menderes'le olan görüş ayrılıkları dolayısıyle, hem D.P.'den, hem milletvekilliğinden çekilen yazar Ahmet Hamdi Başar «Yaşadığımız Devrin İçyüzü» isimli dikkate değer eserinde konuyu şöyle değerlendirir:

«6/7 eylül hadiselerinin, iktidar tarafından tertiplenmiş olduğu, daha ilk günden belli olmuştu. Yalnız neticenin bu kadar vahim olacağını düşünememişlerdi. Kıbrıs meselesi dolayısiyle, halkın galeyan halinde gösterilmesinden ne fayda umuluyordu? Bunun üzerinde durmadan, sadece bu ayaklanma hadisesinin, iç politikada şiddetli tedbirler almaya, Menderes iktidarını ve diktatörlüğünü takviyeye yarayacağı düşünüldüğü şüphesizdi...» (1)

*
**

KOMÜNİSTLER

Yazar, bu görüşlerini de doğrulamaya yarayacak yönlerde, olayların gelişimi ve o sırada bazı D.P. öncüleri ve özellikle Meclis Başkanı Refik Koraltan'la yaptığı temaslarını, konuşmalarını etrafıyle anlatır. Koraltan hadise sırasında yurt dışındadır. Fakat Yeşilköy Hava Alanına inince olayları öğrenir. Sonra bir sıra temaslar ve konuşmalar... Ahmet Hamdi, Başbakanın artık zararlı olduğunu anlatmaya çalışır. Koraltan ise başka sulardadır:

(1) A.H. Başar: *Yaşadığımız Devrin İçyüzü*, s. 90.

«— Hamdi Bey, Menderes'ten başka bu işe ehil kimse yoktur. Her şey de yoluna girebilir. Ama, ah beni söyletme, işin başı Bayar'da...»

Kaldı ki Koraltan; özel ilişkilerinde, konuşmalarında olduğu gibi, ciddî işlerde de pek çabuk ve kolayca kararlara, hükümlere varan hoş bir adamdı. 6/7 eylül olaylarını da çok geçmeden kafasında çözümlemiş, karara bağlamıştı!

«— 6/7 eylül hadiselerini komünistler çıkardı! Bu işleri yapanlar komünistlerdir!..»

Öyle ya, niçin olmasın? Hem sorumlu lâzım değil mi? İşte bu sorumlu bulunmuştur: Komünistler!..

Ve Refik Koraltan, olayın Meclisi karıştırdığını, hükümetin düşebileceğini, fakat kendisinin bulduğu bu formülü ortaya atınca, her şeyin düzeldiğini, her zamanki çocuğumsu saflığıyle anlatır:

«— Canım mesul arayalım diye birbirimize mi gireceğiz? Düşman karşımızda! İlk işimiz onu mağlûp etmek olmalıdır. Şimdi elele verelim, sonra da bu işleri düşünürüz. Bu iş, komünistlerin işi...»

Öyle de olmuş:

«Galeyan yatışmış. Hükümeti kurtarmak isteyenler, bu işte komünistlerin parmağı olduğunu iddia etmişler. Hükümet bir pusuya düşürülmüş!.. İşin, tetkike, tahkike muhtaç çok ince tarafları varmış. Bu durum karşısında şimdi hükümetin mesuliyeti cihetine gidilirse, bundan komünistler istifade edermiş, vb.»

Başar dayanamamış, atılmış:

«— Demek komünistler, Istanbul, Ankara ve İzmir'de, aynı zamanda ayaklanarak, hükümeti bir müddet muattal, meflûç hale koyabiliyorlar! Ya hükümetin acz içinde olduğunu, ya bu hadiseyi yaptıranın kendisi olduğunu kabul edeceksiniz...»

Koraltan, «Kıbrıs Türktür Cemiyeti»nin miting yapmayı gerçi istediğini, fakat hükümetin buna müsaade etmediğini anlatmaya ça-

lışır. O sırada yanlarında bulunan eski Millî Savunma Vekili Seyfi Kurtbek'i de şahit gösterir. Seyfi Kurtbek, bu işler sırasında Celâl Bayar'la ve Menderes'le beraberdir. Bu sebeple bunu bilmesi lâzımdır. O da Koraltan'ı tasdik eder. Ama, Başar'ın sözleri önemlidir:

«— O halde, kanuna aykırı ve müsaadesiz yapılan bu toplantı neye önlenmedi? Bir tek polis memurunun düğmesi bile kopmadan, zabıta kuvvetlerinin hiç müdahale etmediği bir yağma ve hattâ kıtal yapılır da, buna nasıl müsaade edilir?..»

Hulâsa iş neresinden tutulsa, elde kalacak olan çözümlenmemiş bir şüphedir.

*
**

SİLAH KULLANACAKSINIZ!

Evet, hadisenin patlayışı safhasında Bayar ve Menderes de sahnededirler. Olaylar şöyle cereyan eder: (1)

«6 eylül salı akşamı Bayar'la Menderes, Haydarpaşa'dan saat 20.00'de kalkan trenle Istanbul'dan ayrılırlar. O zamana kadar, Taksim meydanında, saat 17.30'da başlamış olan talebe nümayişi o kadar tehlike göstermemektedir. Fakat, trenin hareketinden sonra nümayiş şiddetlenmiş, tahripler ve yağmacılık almış yürümüştür. Vali Fahrettin Kerim Gökay, Dahiliye Vekili Namık Gedik, Istanbul Askerî Kumandanı, Polis Müdürü vilâyette toplanmışlardır. Vilâyetin etrafı polis muhafazasındadır».

«Saat 21.00'e doğru vaziyete askerin müdahalesi, Dahiliye Vekili ve Vali tarafından istenmektedir. Fakat kumandan, askerin silâh kullanmak suretiyle müdahalesini reddetmiştir. Dahiliye Vekili «Hükümet emri olarak» bunda ısrar eder. Kumandan Genelkurmay'dan yazılı, açık emir ister Dahiliye Vekili:

---

(1) Aynı eser ,s. 93.

— Ben işte, hükümet adına emri veriyorum!
diye karşılık verir. Fakat kumandan, hükümetin emri ile doğuda Kürtleri tedip eden Muğlalı Mustafa Paşa'nın, Demokratlar işbaşına geldikten sonra, bu aldığı emri vesikalandıramadığı ve bu hareketi de kanuna aykırı olduğu için idamı istendiğini, müebbet hapse mahkûm olduğunu hatırlatır. Hattâ onu idamdan, yaşı kurtarmışfı diye dayatır...»

İşte bundan sonra olaylar sökün eder. Namık Gedik telefonla, Ankara'da Devlet Vekili Mükerrem Sarol'u bulur. Ona vaziyetin aldığı vahim şekilden bahseder. Hemen Reisicumhur ve Başvekili bularak onlarla temas sağlamasını, vaziyetin vehametini anlatmasını ister. Sarol Ankara istikametinde hareket halinde olan treni İzmit'te yakalayamamış, fakat Sapanca'da durdurarak, Başvekille, telefonla konuşmuştur. Bunun üzerine Menderes Istanbul'da, vilâyette bulunan Dahiliye Vekilini telefonla bulur. Namık Gedik'ten Istanbul Kumandanının davranışı ve «Vur emri vermemek» yolundaki direnişinin nedenlerini dinler. O zaman Kumandanı telefon başına çağırtır ve şöyle konuşur:

«— Ben Başvekil Adnan Menderes'im, emrediyorum! Bu hareketi ne pahasına olursa olsun durduracaksınız ve silâh kullanacaksınız!»

Fakat Kumandan ihtiyatlıdır. Gene de dikkatli davranır. Daha doğrusu halk üzerine silâh kullanma, ateş etme emri biraz havada kalır. Vilâyetten ve diğerlerinin yanında, garnizondaki nöbetçi âmirine emri şöyle aktarır:

«— Silâh kullanma emri aldım, fakat siz idare edin...»

Öyle de olur. Zaten böyle bir emir, bir telefon görüşmesi ile yürümezdi. Yazılı emir lâzımdı. Askerî birlikler, tanklar sokaklara dökülür. Ama, o gece Beyoğlu caddelerinde dolaşanlar, ortaya yayılan bu tankların nümayişçi hatipler için bir seyyar kürsü vazifesini gördüğünü, hatırlarlar. Mağazalardan sokaklara atılan renk renk ipekli toplarından ise, bu tankların gövdeleri, topları görünmez hale gelmiştir. Böylece caddeleri dolduran kumaş, eşya dalgaları üstünde bu tankların, garip bir hal ve hava içinde güya yürümeye çalıştıkla-

rını tasavvur etmek mümkündür. Nümayişçiler ise durmadan bağrışırlardı:

«— Yaşasın ordu, yaşasın şanlı asker...»

Ve şanlı askerler, bu yürüyen çelik gövdeler üstünde, ipek, çiçek, kadın iskarpinleri yağmuru, hattâ daha nice akla gelmez eşya yığınları arasında, tankların üzerlerine fırlamış olan hırpani kılıklı ve neidüğü belirsiz birtakım insanlarla, ister istemez kucaklaşıp öpüşürler.

Bu bir görüntüdür ki, her şeyden evvel düşündürücüdür. Bu koca şehrin bağrından, ortaya herhangi bir anarşi dalgası esince, nelerin, kimlerin ve nice nice ihtimallerin bir anda fırlayıp etrafı sarabileceğini ve bunun doğurabileceği olayları, hattâ kan sellerini, ister istemez düşündürür. Evet, o gece Istanbul'da eğer bir kanlı oyun olmadıysa, bu, hükümetin güç ve tedbiri sonucu değil, daha ziyade bir tesadüftür. O hengâme içinde herhangi gözü dönmüş bir serserinin, birden bir tankın üstüne fırlayıp veya bir balkondan görünüp:

«— Aziz ve sevgili vatandaşlar! Vurun gâvurlara! Yaşasın Kıbrıs, yaşasın şanlı asker!»

diye haykırmamış olmasındandır. Aradan nice yıl geçtikten sonra, bugün ve elbette tam bir soğukkanlılıkla o geceyi ve o gecenin havasını düşünenler elbette, hem bu kanlı ihtimali, hem tek bir işarete bakan muhtemel sahneleri, daha kesin olarak kafalarında canlandırabilirler. Evet, belli ki hiç bir emniyet ve disiplin garantisi olmayan o koca şehirde, belli ki birtakım adamların, birtakım sonu hesap edilmemiş tertipleri ile Istanbul, çok daha kanlı bir St. Barthélemy gecesi yaşayabilirdi. Ve bizim yakın tarihimiz, o gece Namık Gedik'in veya Başvekilin emrine uyup da, halka ateş edebilecek iken bunu yapmayan Istanbul Kumandanı Nurettin Aknoz Paşa'ya bu hareketi için bir şeyler borçludur... (1)

*
**

(1) 6/7 eylül gecesi 5000 dükkân tahrip edildi. 7 kadar kilise ateşe verildi. Ölen de oldu ama, bu yaygınlaşmadı. Gece yarısından sonra bunların çoğu serbest bırakıldı. Fakat bir kısmı, Selimiye Kışlasında ve Harp Divanında uzun zaman alıkonuldu. Çünkü, sorumlu aranıyordu!

ANKARA YOLCULARI İSTANBUL'A DÖNÜYORLAR

Sapanca'da olayları haber alan Ankara yolcuları, Bayar, Menderes ve yanlarındakiler, orada Ankara treninin ikiye bölünmesi suretiyle tertiplenen bir katarla İzmit'e ve oradan otomobillerle, son süratle Kadıköy'e gelirler. Saat 23.30'du. Daha orada gördükleri manzara bile ürkütücüydü. Nümayişçilere hiç bir müdahale yapılmıyordu. Bunlardan biri elinde bir şeylerle bir kiliseyi yakmaya uğraşıyordu. Bu manzarayı gören Bayar, tabancasını çekerek bu kundakçıyı kendisi durdurur. Kurtbek onun imdadına koşar. Ve neticede polis, nihayet müdahale teşebbüslerine geçer.

Sonra yolcular Vilâyete geçerler. Vilâyet askerle sarılmıştır. Fakat askerde silâh var, ama mermi yoktur. Bu da Kumandanın bir tedbiridir. Hulâsa netice Istanbul, İzmir ve Ankara'da Örfi İdare'nin ilânı olur. 7 eylülde Istanbul Örfi İdare Komutanlığına General Nurettin Aknoz getirilir. İzmir'de Kumandan Korgeneral Cemal Gürsel'dir... Hükümetin Örfi İdare tebliğini burada vermeliyiz:

«Başvekâletten tebliğ edilmiştir: 6 eylül 1955

Selânik'te Atatürk'ün doğduğu eve ve konsolosluğumuza tecavüzü vesile ittihaz, vatandaşları birbirine karşı tahrik ve memleketin yüksek menfaatlerine aykırı olarak hükümet kuvvetlerinin tebliğine karşı koymak gibi toplu hareketlerde bulunmak, yağmaya ve yangın çıkarmaya teşebbüs etmek suretiyle girişilen hareket muvacehesinde, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 81'inci maddesine uyularak, Istanbul'da ve İzmir'de Örfi İdare ilân edilmiştir. Keyfiyet ehemmiyetle tebliğ ve ilân olunur...»

Ondan sonra artık bir sıra tebliğler birbirini kovaladı. Selimiye Kışlasında ise Örfi İdare, hem suçluyu tayin edemeyerek, hem de hattâ ne yapacağını bilemeyerek, bir süre uzadı gitti...

Aynı şaşkınlık, belirsizlik ve başsızlık, yalnız tutuklama ve araştırmalarda değildi. D.P. mensupları, D.P. Grubu, hattâ Meclis de ağır bir kararsızlık içindeydi. Aslına bakılırsa, hükümet düşmeli, Istanbul, İzmir Valileri çekilmeli ve yeni bir hükümet işe gerçekçi

bir enerji ile el koymalıydı. Tabiî bunlar olmadı. Gerek grup, gerek hükümette bütün mesele Menderes Hükümetini korumak ve kurtarmak çabasına döküldü. İş böylece, örtbas etme cereyanı halini alınca, olayların içyüzü kendiliğinden gölgelenmeye başladı. Istanbul Valisi Gökay, sanki şu tahripler, fırtınalar, katliam ihtimalleri geçiren Istanbul'un Valisi o değilmiş gibi kendini kenara çekti. Sanki o, bu şehrin Valisi değildi. Yahut da Istanbul'da, sanki bir şey olmamıştı. O her günkü hafif hayatını yaşıyordu. Gazetecilere her zamanki pozları ile sırıtıyordu. Yalnız Merkeze karşı bir nevi:

«— Söyletmeyin beni, karışmam ha!..»

der gibi, anlaşılmaz haller aldığı oluyordu. Ve tabiî valilik tahtında oturdu gitti...

*
**

6/7 eylül gecesi olayları, olay olduğu kadar, şartlar, yahut memleketin psikolojik ortamı olarak da incelenmeye ve düşünülmeye değerdi. Fakat her şey, bunun bir an önce, hem de hiç bir iz, hatıra ve sorumlu bırakmadan örtbas edilmesi için çalışıldığını gösteriyordu. Nitekim öylç de oldu. D.P. çevrelerinde, herkes bir başka dil konuşuyordu. Meselâ; ortaya dökülen yayınlardan bazı beyanlar verelim:

«Bu hareket, mülkiyeti tahrip ve yağma hareketi olduğu için, bunu komünistler yapmıştır. Teçhizatını günlerce evvel hazırlamışlardır».

D.P. Milletvekili: Mehmet Özbek

«Hadise, Müslim - Gayri Müslim farkından ileri gelmiştir. Bir taassup ve bir gericilik cereyanının tâ kendisidir».

D.P. Milletvekili: Zakar Tarver

«Bu hadise Varlık Vergisinden 10 misli daha vahim olan bir hadisedir».

D.P. Milletvekili: Hamdullah Suphi Tanrıöver

«Bu hareket, Kıbrıs'ta Rumlar tarafından, Kıbrıslı Türklere karşı girişilen hareketin mukabele-i bilmislidir. Fakat Is-

İstanbul'daki Rumlar; böyle bir harekete müstahak ve muhatap tutulabilmek için, rehine durumunda değildirler...»

D.P. Milletvekili: Aleksandre Haçopulos

Olay, 12 eylül 1955'te Meclise getirildi. Mecliste, Hariciye Vekili Fuat Köprülü hükümet adına konuştu. Sonra Adnan Menderes de söz aldı. Fakat arada bazı çelişmeler göze çarpıyordu. Fuat Köprülü'ye göre durum şuydu:

«Hareket büyük bir felâkettir. Fakat, hükümette kusur ve lâkaydî yoktur. Devlet ve Hükümet Başkanı, yoldan Haydarpaşa'ya dönünceye kadar 150 çapulcu tutulmuştur.

Daha evvel tertibat alınmıştır. Fakat, zamanı belli değildi. Bir baskın şeklinde olmuştur. Şimdi tevkif edilenler 3000'i geçti. Hadise, Kıbrıs meselesinden dolayı, vatanî bir mevzu olarak ortaya çıktı. Selânik'te bombanın patlaması ile malûm komünist unsurları, tahriklerine ve planlarının tatbikine başladılar. Yapılan tahrikler ve yağmalar, mala ve mülkiyete karşı gösterilen bir reaksiyondur...»

Bir beyan ki, neresinden tutulsa, diğer parçası ile çelişir. Ve bu hükümet namına bir beyandır! Köprülü kısacası:

«— İşin olacağını biliyorduk. Ama, ne yapacağımızı bilmiyorduk»

der, çıkar işin içinden. Bu, sadece, hem acınacak, hem gülünç bir beyandır. Ya bir tertibin, ya bir aczin ifadesidir. Asıl söz sahibi olması gereken Dahiliye Vekilini sıcağı sıcağına pek ileri sürmek istemeyen Menderes, Fuat Köprülü'yü ortaya çıkarmış ve Köprülü Hoca; tarih kitapları ve hocalık dışında bütün ömrünce sürdürdüğü deryâdilliği, vurdumduymazlığı, siyaset sahnesinde daima gelişigüzel dile getirmiş, 6/7 eylül olaylarını gûya izah etmiştir.

Adnan Menderes'e gelince, o da şaşkınlıklar içindedir. Hem kendisi, hem hükümet sözcüleri ile o da çelişir durur. Hulâsa, denebilir ki, o günlerde hükümet havadadır. Çaresizlik içinde mutlaka bir mesul arar. Ama, öyle bir mesul olsun ki, kimse onu görmesin, yakalayamasın. Yani gayri mevcut olsun. Halbuki mesuller sahnede-

dirler. Ama, bizzat mesuller, hep mesul aramak için konuşurlar. Menderes ateşli beyanlarda bulunur:

«Hadise, bir gençlik hareketi şeklinde başladı. Istanbul'un her tarafında, ruhları hazırlanmış insanların hareketi ile meydana geldi. Polis, bir tereddüdün tesiri altında meflûç kalmıştır.

Haberimiz var mıydı? Vardı! Neden tedbir almadınız diyeceksiniz. Hadise olan psikoz, o derece birden patladı ki, ilk anda polis kuvvetleri meflûç hale geldi. Eğer bu mesele, bütün vicdanlara bir cihad (mukaddes savaş) gibi gösterilmiş olmasaydı, zabıta ilk adımda bunu önlerdi...»

D.P.'nin baştan sona bir komünist hareketi olarak göstermeye çalıştığı bir hareketi, Başbakan da böyle bir izahla geçiştirmek istiyordu. Hulâsa, işe nereden bakılsa, bir yönsüzlük, görüşsüzlük ve çaresizlik, her şeye hâkimdi (1).

*
**

İNÖNÜ NE DİYOR?

6/7 eylül olayları dolayısıyle İnönü Mecliste, 12-13 eylül günleri devam eden müzakerelerde söz aldı. 12 eylüldeki konuşması kısa ve bekleyici, hattâ birleştiricidir:

«Bugün, millet ve devlet olarak, şan ve şerefle parlayan varlığımızı savunmaya mecburuz. Elbirliği ile, adaletle taliimimi kurtarmalıyız. Büyük Millet Meclisi, temiz bir vatan kaygusunun kaynağı olarak, bütün milletin gayretlerini, eğer isterse, kendi etrafında toplayabilir».

---

(1) Adnan Menderes'in 12 eylül 1955'te ve Örfi İdare kararının tasdiki için açılan Meclis konuşmalarındaki bu beyanlarının tam ve uzun metni Meclis zabıtlarında vardır. Ve Menderes'in nutuklarını derleyen ciltlerde verilmiştir.

Başvekil ve Dahiliye Vekili hakkında Mecliste tahkikat açılması takriri dolayısıyle, biri 13 ocak 1956'da diğeri de 6/7 eylülde zarar görenlere yardım hakkında daha sonro olmak üzere konu iki defa daha Meclise gelecek, fakat ne Meclis tahkikatı ne de daha geniş tartışmalara gidilmeyecektir.

Bunlar, hattâ iktidara, elbirliği eli uzatan itidalli sözlerdir. Fakat iktidara da düşen vazifeler vardır:

«Hadiselerin her tarafı karanlıktır. Bu kadar tertipli ve teçhizatlı bir tecavüz ne vakitten beri, nasıl hazırlanmıştır?.. Serbestçe nasıl gelişmiştir?»

«Hep bildiğimiz, utanç ve elem verici tereddüt mevzularını tekrarlayamayacağım. Ama, hadisenin hazırlanış, ilerleyiş seyrinin, mutlaka meydana çıkmasını isteriz...»

«Meydana çıkacak hakikatlerin Büyük Millet Meclisini ve büyük milletimizi hakkı ile aydınlatmasını, Örfi İdare'den mesul olan şerefli askerlerimizden, kesin olarak beklerim...»

İnönü, bu konuşmasında Örfi İdare'nin Ankara'ya da teşmil olunmamasını, Ankara'daki olayların bunu gerektirecek mahiyette bulunmadığını, bu nedenle, Ankara'da normal hayatı kısıtlayacak kararlara gidilmemesini, Meclisin bu nazik zamanlarda dağılmayarak, seyrek de olsa Ankara'da faaliyetine devam etmesini ister. 12 eylül müzakerelerine böyle katılır.

Fakat hükümet daha ilk adımda ve işe izah bulamayınca, hele Köprülü'nün hükümet adına yapılan tertipsiz, dengesiz, çelişmeli beyanları havayı karıştırınca, 13 eylül 1955 müzakerelerinde, İnönü tekrar söz alır. O günkü sözleri daha uyandırıcıdır:

«Sayın Köprülü beyanatında; hadiseden haberimiz vardı, ne yapacağımızı bilmiyorduk, dedi. Bu kaydolunacak bir keyfiyettir. Biz, hiç haberleri olmadığını zannediyorduk. Bu bir...

İkincisi, tahkikat başlamıştır. Neticelerin bir kısmını biliyorduk ama, söyleyemeyiz, dedi.

Sayın Başbakanın beyanatından da, hadiseden bidayetinden malûmattar oldukları anlaşılıyor. Halbuki biz, bütün bu tertiplerden hükümetin haberi, başında var mıdır, yok mudur, buralarını meçhuliyet içinde görüyorduk!..

Bütün bu hadiseler, Büyük Millet Meclisinin, hadiseleri takip etmek için içtima halinde bulunmasını zaruri kılar...»

Evet, öyleydi. Fakat hükümet daha serbest kalmayı tercih etti ve tahkikat sonuçları Meclise getirilmeden, Meclisin tatiline gidildi... Zaten bu toplantı nihayet, sadece Örfi İdare ilânının tasdiki içindi...

Bu olaylar olur ve bu sözler konuşulurken, Ana Muhalefet Partisi'nin yayın organı olan Ulus kapalıydı. Hükümet, kullandığı bir yetki ile Ulus'u kapatmıştı. Ankara'da, daha 9 eylül 1955'te Örfi İdare ilân olunmuş ve başına, General Hamit Bingöl getirilmiş bulunuyordu... Ulus, ancak 19 eylülde yeniden çıkabildi ve tabiî ileride tekrar kapatıldı...

6/7 eylül olaylarının tahkikat sonuçları ve bu arada uzayıp giden, fakat anlaşıldığına göre hiç biri ortaya bir sorumlu çıkarmayan tebliğler, tevkifler ve yargılamalar üzerinde durmayacağız. Bu yılan hikâyesi de zaten, bir süre sonra tavsadı, unutuldu, silindi gitti. Hükümetin tutumu da ancak bunu icap ettiriyordu. Konu Millet Meclisine tekrar, 13 ocak 1956'da ve Başvekille Dahiliye Vekili için Meclis Tahkikatı açılması talebi ile getirildi ve ekseriyetin oyları ile reddedildi. Bu defa da 28 şubat 1956'da, 6/7 eylül hadiselerinden zarar görenlere tazminat ödenmesi konusu dolayısıyle Meclis kürsüsünde yeni tartışmalar oldu. Zaten başlıca zarar görenler, gazetelerle, veya Vali ve Başvekil tarafından nazikâne kabul edilerek, bu tazminat haklarını millete bağışlıyorlardı. İşte, 6/7 eylül olayları işi, böylece tarihe karıştı...

Şimdi biz, bu olaylara vesile verdiği söylenen, millî hissiyatı galeyana getirdiği ileri sürülen ve 6/7 eylül olaylarında hangi dükkânın vitrininde:

«Kıbrıs Türktür»

sözlerini taşıyan yeşil bir harita varsa o dükkânı tahripten, yağmadan kurtaran Kıbrıs ve Kıbrıs'in Hikâyesi üzerinde de durmalıyız.

Kıbrıs'ın Hikâyesi

Yaşadığımız devirde, Türkiye bakımından Kıbrıs'ın öyküsü, beklenmeyen bir zamanda beklenmeyen bir sürüklenişin, baştan sona bir anlaşmazlığın ve hiç bir gün realist bir açıklık kazanmayan bir hedefsizliğin öyküsüdür...

O kadar ki biz Türkler, yıllardan beri Kıbrıs'tá bir şeyler cereyan etmekte olduğunu biliriz. Fakat Kıbrıs hakkında, birtakım zulüm ve cinayet öyküleri ile devamlı bir duygululuk içinde tutulan ulusal heyecan dalgalanışlarından başka, hiç bir şey bilmeyiz...

VIII

ŞU BİLİNMEYEN KIBRIS

Kıbrıs davası, İnönü'nün hem D.P. devrindeki son muhalefet yıllarında, hem de 27 Mayıs sonrası ve koalisyon evrelerinde kendisini ve siyasî hayatını işgal eden bir meselédir. Yani, İkinci Adam'ın hayatında Kıbrıs'ın ve Kıbrıs'la ilgili problemlerin önemli yeri vardır. Bu davaya o da karışmıştır. Hem de ne oldukları ve ne yönde gelişecekleri bir türlü ve hiç bir zaman açıklığa bağlanamayan siyasî diplomatik problemlerden başka, birgün onun emri ile Kıbrıs'ta bir hava bombardımanına kadar... Fakat bütün bunları tarihî ve kronolojik bir akış içinde ana hatları ile özetleyebilmek için, burada ve evvelâ, Kıbrıs hakkında bazı bilgiler vermeliyiz. Çünkü, biz, Kıbrıs hakkında gazete ve radyo edebiyatı olarak daima bir şeyler okur ve dinleriz. Ama Kıbrıs'ın gerçek durumu, adanın yerleşme vaziyeti, toplumun ekonomik yapısı ve davaları hakkında, hemen hiç bir şey bilmeyiz. Birtakım basit, karışık olaylar ve haberlerden başka... Onun için burada biz Kıbrıs'ın, ilkönce bu cepheleri hakkında özel malûmat vereceğiz. Buna ihtiyaç vardır. Çünkü düşünmelidir ki meselâ; bizde Kıbrıs'ın ekonomik yapısı ve bu yapı içinde Türk-İslâm nüfusunun yeri hakkında bile, hemen hiç yayın yapılmamıştır.

***

KIBRIS'A İLK İNSANLAR ANADOLU'DAN GÖÇTÜLER

Kıbrıs'ta en ilkel insanın, yani taş alet kullanarak yaşamış ilk yaratıkların, yahut Yontma Taş (Paleolitik) Devri'nin nişanelerine sanıyorum ki rastlanmamıştır. Bu Yontma Taş Devri'ni takip eden Neolitik-Cilâli Taş Devri'nin işaretleri ve iskân kalıntıları ise bulunmuştur. Bunların zamanımızdan 5.500-6.000 yıl öncelerine kadar va-

ran eskilikleri vardır. Belirtiler bu ilk insanların, Anadolu'dan adaya geçmiş olduklarını göstermektedir (1).

Antakya'nın güneyindeki Ras Şamra (Şamra Burnu) mevkiinde çıkarılan Neolitik eserler, meselâ, seramiklerle Kıbrıs Neolitik Devri seramikleri arasındaki benzerlikler de bu varsayımı güçlendirmektedir.

Tarsus'ta yapılan kazılarda çıkan seramiklerle Kıbrıs'ta meselâ, Kıhrokitiya'da çıkan eserler arasında da gene benzerlik tesbit edilmiştir. (Bu adı verilen yerde, Neolitik Devre ait çok dikkati çekici yapı kalıntıları bulundu). Hulâsa Anadolu ile Kıbrıs arasında kökleri İsa'dan 3.500-4.000 ve zamanımızdan 6.000 yıl kadar önceye varan maddî kültür, manevî kültür (Dinî heykeller - Tanrıça heykelleri) bağıntıları göze çarpar. Henüz insanların bulunmamış olmaları lâzım gelen jeolojik devirlerde ise, Kıbrıs'la Anadolu arasında bağlantılar daha aşikârdır. Çünkü, bu devirlerin ilk kademesinde Kıbrıs Adası, yahut massifi, doğrudan doğruya Anadolu karasının içindeydi. Daha sonra Anadolu'ya bağlı bir yarımada halini aldı. Nihayet bugünkü ada şekline girdi. Bunların ayrıntılı hikâyesi üstünde tabiî durmayacağız (2).

Bugün Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de ve doğudan batıya doğru uzanan 9282 kilometrekare yüzeyinde bir toprak parçası teşkil eder (3). Kıbrıs, kendi tarihinde çok ad değiştirmiştir. Bu son adın aslı, tâ Akad'çaya (Mezopotamya'da bir Krallık - Babil'den önce) kadar götürülür. Gerçekten de Kıbrıs'ın tarihinde bir Mezopotamya (Asur) hâkimiyeti devri de vardır.

Osmanlılar Adayı Lâtinler'den, Venedik Cumhuriyetinden aldılar. İlkönce ve 2 temmuz 1570'de Limasol fethedildi. Sonra. Adanın fethi parça parça tamamlandı. Venedik Cumhuriyetinin hâkimiyeti, Adada 1192'den beri devam ediyordu. Adada üç asır kadar bir Lâtin

(1) Vergi Bedevi. Kıbrıs Türk Tarih Kurumu Başkanı. Kıbrıs tarihi. Bu konuda ayrıca ve Hüseyin Metin'in *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış* isimli eseri ile, bu kitaplarda ve özellikle ilk kitapta gösterilen kaynaklara bak.

(2) Prof. C. Alagöz. Kıbrıs'ın Anadolu İle İlgisi.

(3) Güney Anadolu'da Anamur'a mesafesi 40 mil, Doğu-Batı uçları arasında en uzun mesafe 137 ve Kuzeyle Güney kıyıları arasında en uzun mesafe 60 mildir.

Hanedanı (Lüzinyan'lar) hüküm sürdüler. Hattâ, bir aralık bunlar Kudüs Kralları olarak da tanındılar. Venedikliler son Lâtinler olarak Adanın hâkimleriydiler. Fakat Ada, 1570'de Osmanlılara geçti. Ama, bu, Adaya ilk Müslüman istilâsı değildir. Bizanslılar zamanında da Ada, İslâmiyetin zuhurundan sonra ve Hazret-i Ömer devrinde dikkati çekmeye başladı. Çeşitli zamanlarda VI - X. asırlar arası, 24 defa Müslüman saldırısına uğradı. Ondan sonra asırlarca süren Bizans Arap mücadelesinde Ada bazen Müslümanların kontrolünde kaldı, bazen Bizanslılara geçti. Bu mücadeleler XI. yüzyıl ortalarına kadar sürdü. Ondan sonradır ki sahnede Lâtinler göründüler. Fakat çeşitli Arap istilâ ve hâkimiyetleri sırasında Adada, Müslüman nüfus da çoğaldı. Meselâ Emevîler devrinde ve Ebül-Aver isimli Arap Kumandanı, Adaya büyük sayıda bir Müslüman kitlesi yerleştirdi. Bu yerleşmelerle, Osmanlı hâkimiyeti devrindeki iskân ve benzeri hareketler ve bu arada yerli Hıristiyanlardan bir kısmının İslâmlaşması sonunda Kıbrıs'ta, bugünkü İslâm-Türk Kıbrıslıların esas kitlesi meydana geldi... Nitekim, bugün Kıbrıs, başlıca olarak Rum ve Müslüman Türkler tarafından iskân edilen bir toprak parçasıdır.

*
**

Ada 1878 Berlin Konferansına, yani 1877-1878 Osmanlı - Rus Harbinin sonuna kadar devamlı olarak Osmanlı hâkimiyetinde kaldı. Fakat Berlin Muahedesinin zorunlu kıldığı İngiliz - Osmanlı özel anlaşmalarına göre, Adanın fiilî hâkimiyeti İngiltere'ye geçti. Adada Osmanlı hâkimiyeti, şekilden ibaret kaldı. Ve Ada, Osmanlı Hükümetinin hukukî bünyesinde bir «mümtaz eyalet» yani imtiyazlı ve özel bir idare şekline tâbi vilâyet halini aldı. Kıbrıs, devlete senede 900.000 altın kadar bir de vergi verecekti. Bu durum 1914 yılına, yani Birinci Dünya Harbinin başlamasına kadar sürdü. 1914'te İngilizler Adayı resmen ilhak ettiler. Bugünkü Kıbrıs ihtilâfının temelinde işte bu ilhak şekli yatar. Çünkü, Türkiye Lozan Muahedesinde ve bu muahedenin 20. maddesi ile, Kıbrıs'ın bu ilhakını tanıdı. Bu madde şöyledir:

> *«Madde 20 — Kıbrıs'ın Britanya Hükümeti tarafından 5 teşrinisani (kasım)da ilân olunan ilhakını Türkiye, tanıdığını beyan eder».*

Zaten bu fiilî bir vaziyetin ifadesinden ibaretti. Kıbrıs, Misak-ı Millî sınırları içinde de değildi. Andlaşmanın 21'inci maddesi ise, Adadaki Türk uyrukluların hukuk ve ahkâmını tayin eder. Fakat buna rağmen Türk çevreleri, kökleri tâ 1878 anlaşmasına kadar varan bazı kayıtlardan faydalanarak, Ada Müslüman ve Türk hükümeti, için özellikle İngiltere'nin Adayı Türkiye'nin muvafakatı olmaksızın başka devletlere terkedemeyeceği hakkında bazı ahkâm savunmaktadır.

*
**

RAKAMLARLA KIBRIS

Adanın bugünkü durumu ve asıl Adadaki Türklerin toprak mülkiyeti ve nüfus bakımından vaziyetleri hakkında elimizde, 1960'tan önce hazırlanmış bir belge vardır. Bu da;

«Kıbrıs Türk Cemaatının İktisadî Meseleleri»

ismi altında tertiplenen (1) değerli incelemedir (2). Zaten basın ve devlet çevrelerince bu konuda başkaca bir tetkik veya derleme de yayınlanmamıştır.

Bu raporda derlenen bilgilere göre Kıbrıs'ta 1956 sayımına göre nüfus şöyle dağılıyordu:

Kıbrıs'ta Nüfusun Dağılışı (1956 sayımlarına göre)

Cemaatler	Nüfus	Umumî nüfusun nispeti (%)
Rum	416.986	78.6
Türk	92.642	17.6
Diğer	19.251	3.8
Toplam	128.879	100

(1) İKA-İktisadî ve Ticaret Haberleri Ajansı. Ankara-Yenişehir. Derleyen: Ziya Tansu.

Kıbrıs Türk Cemaatının İktisadî Meseleleri Hususî Rapor. 7.6.1969, Ankara.

(2) İnönü'nün Koalisyon Başvekilliği zamanında yayınlanan ve «Kıbrıs İşleri Hususî Komitesi» tarafından hazırlanıp, Siyasî metin ve vesikaları veren İngiliz CYPRUS adlı eser veya raporu burada ayrıca hatırlatmalıyız. Bu rapor bilhassa, Kıbrıs için ilgi çekici bir Demografik durum haritası verir.

Kıbrıs'ta Müslüman-Türklerin azınlık (ekaliyet) durumu bu nüfus dağılışından ileri gelmektedir (1). Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu bu istatistik rakamlarına itiraz etmişlerdir. Bu Federasyonun kendi tarafından yapılan sayımlara göre Kıbrıs'ta Türk nüfusu 92.642 değil, 113.000'dir.

Ama bu rakamların hangisi doğru olursa olsun göze çarpan şudur. Daha doğrusu Kıbrıs anlaşmazlıklarının meydan alınasından önce şu idi ki, Kıbrıs Müslümanları Adanın hemen bütün kitlesine yaygın yaşıyorlardı. Bilhassa köylerde yerleşmiş bulunuyorlardı. Bunu daha iyi canlandırabilmek için, evvelâ Kıbrıs'ta arazinin genel dağılışını verelim:

Kıbrıs'ta Arazinin, İstifade Şekillerine Göre Dağılışı

Arazi şekli	Dönüm	Umum araziye nispeti (%)
Şahsa ait arazi	4.130.916	66
Hükümete ait ormanlar	1.306.010	17
Mera ve hükümete ait boşluk	698.280	10
Şehirler, nehir yatakları, yollar	484.116	7
Toplam	6.919.322	100

Şahsa ait ekilebilen arazinin % 33'ü, yani 1.495.203 dönümü Türklere aitti. Bu arazinin % 5'i bütün sene sulanabilir arazidir. % 10 kadarı da, suların bol mevsimlerinde sulanabilir. Diğer kısım sulanamayan topraklar halindedir. Kıbrıs'ta Türklerin % 75'i çiftçilikle iştigal ederlerdi. Ederlerdi diyoruz, çünkü bugün bu durum, büyük ölçüde değişmiştir. Karışıklıkların çıkarılmasından sonra köylerini terketmek ve emniyet bölgelerine sığınmak zorunda kalan pek çok Türkler bugün fiilen çiftçilikten çıkmışlardır. Yardımla yaşayan insanlar durumuna düşmüş bulunmaktadırlar (2).

(1) Kıbrıs'ta anlaşmazlıkların çıkmasından sonra bu durumun, gerek göçler, gerek Kıbrıs'a Yunanlıların akını dolayısıyle aleyhte değiştiği, maalesef bir gerçektir.

(2) Kıbrıs'ta toprak bol ve ucuz değildir. Arazinin dönümü; yani dekarı, ortalama 30 Sterlin, yani 1.000 Türk Lirası kadar değer gösterir. Hatta buna bir başka cihetten bakılırsa, bugün Türklerin elinde ve ortalama değer de 45.000.000 sterlin, yahut 1.5 milyar liralık arazi var demektir.

Kıbrıs'ta 627 köy bulunmaktadır. Bu köylerin içinde Türklerin dağılışı, yani ve 1956'daki duruma göre köy nüfusunda Türklerin yeri, o zaman şöyleydi:

Türk Nüfusunun Köylerde Dağılışı

Türklerin teşkil etti,i % nispeti	Köy sayısı
% 80-100'ü Türk olan	135 köy
» 50-80'i Türk olan	18 »
1-50'si Türk olan	97

Bu son rakama, tedhiş dolayısıyle halen yerlerini terketmiş bulunan 20 köy de dahildir. 1959'dan sonra çeşitli yelrerden merkeze göçen ve köyleri ile topraklarından olan Türklerin sayısı dahil değildir. Bunlar büyük bir yekûn tutmaktadır. 1957 itibariyle Kıbrıs'ın gayri safi ziraî geliri 22.000.000 Sterlindi. Bunda Türklerin payı 7 milyon küsur Sterlinle % 33'tü. 30.000 kadar olan kocabaş hayvanların gene aynı tarih itibariyle % 17.5'ü ve yarım milyon kadar olan koyun ve keçinin 175 bini Türklere aitti. Bu suretle de Türklerin toprak ve hayvan varlığının para olarak ifadesi o tarihte, 47 milyon Sterlin, yani 1.200.000.000 kadarlık bir yekûna yükseliyordu.

Bu rakamları ve konuyu daha fazla uzatmamak için şöyle bir tabloyla derlemek ve vermek faydalı olacaktır:

Kıbrıs Nüfus ve Varlık Durumu

Nüfus, varlık, üretim	Türk	Rum	Yekûn
Bütün arazi (dönüm)	—	—	6.919.392
İşlenebilir arazi (dönüm)	1.495 203	3.035.783	4.530.986
Nüfus	92.642	416.986	509.628
Köy adedi	135	211	346
Zirai gelir (Sterlin - 1957)	7.206.437	14.631.253	21.837.690
Kooperatif sayısı (1) (1957)	199	713	912 (2)

(1) Büyük Kooperatif İstihlâk Şirketleri Birliği ile, Harup (Keçiboynuzu), Patates, Portakal, Alkol ve Şarap Birliği, Sütçüler Birliği İstihsal Kooperatifleri teşkilâtı.

(2) Bu rakama, Türk-Rum 73 karma Kooperatifi dahildir.

Buraya kadar verdiğimiz ve sanıyorum ki gerek halk ve gerek basınımız için pek de bilinmeyen özetlemeler, bize Kıbrıs'ın ve Kıbrıs'taki Türklerin nüfus, toprak ve ekonomi bakımından vaziyetleri hakkında az-çok malûmat vereceklerdir. Bu rakamlarda 1956-1957 tarih başını almamız ise şunun içindir ki, o tarihten sonra çeşitli tahrikler, doğru-yanlış çeşitli manevralarla bozulan bu durum, şimdi herhangi makûl ve açık bir h a l i aksettiremeyecek kadar bozulmuştur. Ve durum maalesef, tamamen Türklerin aleyhine olarak bozulmuştur. Bugün bütün şartların Kıbrıs Türk-Müslümanların aleyhine olarak her gün biraz daha güçleştiğini görmemek, elbette ki kabil değildir. Şimdi biraz da olayların bu gelişmesini özetleyelim...

*
**

RUM DİRENİŞİ BAŞLIYOR

1570'ten 1878'e kadar Osmanlı toprağı sayılan Kıbrıs, 4 haziran 1878 anlaşması ile fiilen İngiliz idaresine intikal etmişti. 12 temmuz 1878'de Ada, hazin bir törenle İngilizlere teslim edildi. Ada bir Yüksek Komiserin idaresine geçiyor, fakat bu Yüksek Komiserin yanında, idarî ve teşriî işler için iki mahallî meclis bulunuyordu. Bir de Kıbrıs Anayasası çıkarılmıştı (1).

İngiltere 29 ekim 1914'te ve İtilâf Devletleri safında harbe girdikten sonra Türkiye'nin de muhâsım devletler arasında yer almasından faydalanarak 5 kasım 1915'te, Türkiye ile yapılmış olan 4 haziran 1878 anlaşmasını feshetti. Kıbrıs'ın İngiltere'ye ilhakı ilân edildi.

1925'e kadar Ada, Yüksek Komiserlerle idare edildi. Fakat 1925'te Kıbrıs, Sömürge Nizamnamesi içine alındı. Resmen sömürge ilân edildi. Adalet, Eğitim ve Basın Kanunlarında bazı değişiklikler yapıldı.

---

(1) Meclisler: Kanunlar Meclisi (Legislative Council) ve İcra Meclisi (Executive Council). Adalet, 1878 sonunda çıkarılan 252 maddelik bir Yüksek Mahkeme Nizamnamesi ve buna müteferri ahkâm ile yürütüldü. Rum ve Türk temsilcileri nüfus nispetinde işe atanıyorlardı.

1931'de Kıbrıs Rumları İngiliz idaresine karşı bir isyan alevlendirdiler. Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması yolundaki sistemli propaganda ve direniş, işte bu isyanla açığa vuruldu. Bu mücadelede Kıbrıs Kilisesi, teşebbüsün başında yer alıyordu. İsyan, ekim 1931'de patlamıştı. İlk olarak Rum Ruhanîleri İngiltere ile işbirliğinden çekildiklerini, mevcut İdarî Meclislerden istifa etmekle açıkladılar:

«— Biz Yunan Bayrağı altında yaşamak istiyoruz!»

sloganı o sırada ilân edildi.

İngiltere, isyana karşı koydu. İsyana öncülük edenleri Adadan sürdü. Bu isyana katılmamalarına rağmen Türklere de şâmil olmak üzere bazı sert tedbirler aldı. Bu baskı 1943'e kadar sürdü, 1948'de halk lehine bazı yeni teşkilât ve tedbirlere geçildi. Ama şunu kaydetmeliyiz ki, gerek Türk aydınları, gerek Türk halk kitleleri o sıralarda Adadaki bu gelişmelerin hemen tamamen dışında kaldılar, yahut da aktif bir durum almadılar. Aslında, askerlik de olmadığı ve Ada, Birinci ve İkinci Dünya Harplerinin dışında kalıp, memlekette geniş ziraî ve ticarî hareketler de geliştiği için, Türk halkı için günlük şikâyet konuları çok fazla değildi. Ama gene işte bu devrededir ki Kıbrıs'ta ve tabiî daha ziyade Rumlar arasında, komünist cereyan genişledi. Bu hareket Kıbrıs'ın iç ve hattâ dış siyasetinde, ayrıca bir unsur oldu. 1949'dan itibaren Rumlar Londra'ya zaman zaman heyetler göndermeye ve İngilizlerle kendi istekleri üzerinde temaslara başladılar. Şimdi Kıbrıs Cumhurbaşkanı olan ve Kıbrıs'ta 1950'deki özel Plebisitten sonra Başpiskoposluk tahtına getirilen Makaryos III'ün parlamaya başlaması da bu tarihlere rastlar. 20 ekim 1950'de Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Arşövekliğine seçilen bu 37 yaşındaki Papaz Makaryos, şöyle yemin edecektir:

«— Millî bağımsızlığımızın gerçekleşmesi için mücadele edeceğime ve Kıbrıs'ı, Anavatan Yunanistan'a ilhaktan asla vazgeçmeyeceğime yemin ederim...»

Bu plebisit, Kilise tarafından da gayri resmî olarak yapılmıştı. Buna 224.700 Rum katılmış ve 215.000'i Adanın Yunanistan'a ilhakı lehinde oy kullanmışlardı. Bu ilhak gayretleri Türkler tarafından tabiî, şiddetle reddedildi. Fakat Makaryos III. bir süre sonra

olayların kendi lehlerine geliştiğini gördü. Tam bir siyasî lider sıfatını takınarak 17 nisan 1953'te Ada Valisi Sir Andrew Wright'a bir mektupla müracaat etti.

Bu plebisit neticelerinin tanınmasını veya yeni ve resmî bir plebisit yapılmasını istedi. Vali cevabında bu talepleri kesin olarak reddetti. Böylece de İngiltere ve Adalı Rumların münasebetleri daha da keskinleşti. İşte Türk aydınları arasında millî hareket bu sırada güçlenmeye başladı. Sert tedbirler biraz yumuşadıktan sonra yapılan belediyeler seçimlerine bu aydınların önde gelenleri az-çok bir birlik havası içinde katılmışlardı. Hattâ seçimlerden sonra K.A.T.A.K. adında ilk Türk siyasî Partisi de kuruldu. Parti içinde iki cereyan belirdi. Bir akımı, İngilizlerle meşru yollardan mücadeleyi tercih ediyorlardı. Bu hareketin başında Dr. Fazıl Küçük vardı. Diğer cereyan daha uzlaşıcı ve yumuşak yollarla maksada varmak peşindeydi. Nihayet bu Parti ikiye bölündü ve Dr. Fazıl Küçük'le arkadaşları, KMTHP, yani «Kıbrıs Millî Türk Halk Partisi»ni kurdular. Sene 1948'dir ve ondan sonra Türk halkının mücadele hareketinde bu Parti, daima önde gidecektir.

*
**

Fakat biz biraz da Makaryos'a dönelim:

Makaryos, 1950'de Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Arşövek'i, yahut Başpapaz'ı olunca, Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması yolundaki And'ını hemen tatbik yoluna girişti. Evvelâ PEON adıyla ve «Kıbrıs İttihadı Gençlik Teşkilâtı» anlamına gelen bir Gençlik Cemiyeti kurdu. Bu teşkilâtta gençler, ilerideki mücadeleler ve ENOSİS, yani Yunanistan'la Birleşmek gayesi için eğitileceklerdi.

1951'de Makaryos, Yunan Albayı Grivas'la tanıştı (1). Bu Albayda, kendi gaye ve mücadelesi için güçlü bir istidat görmüştü. Temaslarını sıklaştırdı. Nihayet 1954'te onu Adaya davet etti. Ondan, PEON gençliğini çeteleştirmesini istedi. Bu, Grivas'ın tam işiydi. Grivas bu işe başlayınca, Yunan Hükümeti ona maddî-manevî yar-

(1) O zaman Makaryos'la anlaşan Grivas, sonra onun can düşmanı kesildi. Grivas, 1974 başında öldü.

dım ellerini uzattı. O zamanki Başbakan Papagos da, bu işte, Makaryos kadar yakından ilgiliydi. Nihayet Grivas'ın Adaya gelişinden az sonra EOKA gizli teşkilâtı kuruldu. Bu düpedüz bir tedhiş ve silâhlı mücadele teşkilâtıydı. 1955'te EOKA bütün Adada geniş bir saldırıya geçti. Baskınlar, cinayetler, bombalar birbirini kovaladı. Hedef gerçi İngilizlerdi. Ve ENOSİS isteniyordu. Ama bu kanlı macerada Türkler de felâket nasiplerini aldılar. Zaten 1955 nisanında EOKA ilk defa açıkça, mücadelesini Türklere karşı tevcih ettiğini de duyurdu. Nitekim 1955-1958 arasında Adada, 142 İngiliz, 278 ENOSİS aleyhtarı Rum, 84 Türk öldürüldü. 684 İngiliz, 295 Rum, 258 Türk yaralandı.

Bu safhalara kadar Türk Hükümetinin ve Türk halkının Kıbrıs'a karşı herhangi özel ilgisi yoktu. Doğu Akdeniz'de bir Kıbrıs Adasının mevcut olduğundan başka hiç bir şey bilinmiyordu. İşte bu tedhiş hareketlerinin genişlemesinden sonradır ki, önce basında ve ilk adımda Hürriyet Gazetesi Sahip ve Başyazarı Sedat Simavi'nin yazıları ile bir ilgi uyanmaya başladı. Yazılar, makaleler, haberler ve nihayet mitingler, protesto gösterileri başgösterdi. Fakat hükümet bununla ilgili görünmüyordu. Zaten bu hareketlere katılanlar da ne yazacaklarını, ne isteyeceklerini pek bilmiyorlardı. O sıralarda ortada bilhassa:

«— Ya İlhak! Ya Ölüm!..»

sloganları yaygındı. Halbuki fiilî durum ilhaka elbette ki elverişli değildi. Ada Türkleri yuvarlak rakamla, genel nüfusun % 25'ini teşkil etmekteydiler. Gayrimenkul servetin (toprak vb.) % 38'ini ellerinde bulundurmakla beraber, fiiliyatta bir azınlık teşkil ediyorlardı. Fazla olarak da, teşkilâtsızdılar.

Nihayet yukardaki sloganlar:

«— Ya Taksim! Ya Ölüm!..»

şekline büründü. Ama hükümet hâlâ sessiz ve yönsüzdü. İşte, daha önceki bahiste verdiğimiz 6/7 eylül hadiseleri bu hava içinde patladı ve hükümet, ister istemez konuya yönelmek zorunluğunda kaldı...

Bu gelişmenin sonu, 1958 yılı içinde meselenin Birleşmiş Milletler'e götürülmesi oldu. Birleşmiş Milletler, bu işin üç ilgili taraftarı, yani İngiltere - Türkiye - Yunanistan arasında görüşmelerle düzenlen-

mesi kararını verdi. İşte Zürih konuşmalarına ve Zürih anlaşmalarına böyle varıldı. Ve bu anlaşmalardan sonra ise Kıbrıs meselesi fiilen, iki cephede gelişti:

1. Kıbrıs'ta yürüyen ve işin hareketli tarafını teşkil eden ENOSİS hareketi. Bu hareket hiç bir dakika ara vermeden ve her gün biraz daha güçlenerek yürüdü.

2. Türkiye ile Yunanistan arasındaki verimsiz, neticesiz ve ancak ENOSİS için vakit kazanmayı, en elverişli ânı beklemeyi sağlayan oyalama siyaseti. Bu siyasette Türkiye, pasif ve yönsüzdür...

Nitekim hükümet o zamandan bugüne kadar, Kıbrıs üstündeki kesin, açık isteklerini bile formülleştiremedi. İlhak, taksim, ölüm yani harp ve istilâ ve nihayet Federasyon gibi hepsi de bir kaideye oturtulamayan sözde hedefler üstünde Türkiye hem kendi oyalandı, hem Kıbrıs Türklerini tedirgin etti...

Bu arada Zürih - Londra anlaşmalarının bir esas gibi alındığı ve ona bağlı kalarak bunlara bir kurtuluş simidi gibi sarılındığı da oldu. Bu anlaşmaların hiç bir suretle revizyona tâbi tutulamayacağı edebiyatı bugün de sahnededir. Halbuki anlaşmaların çoktanberi, hiç bir uygulama sahası ve maddesi kalmamıştı. Kaldı ki bir antlaşmanın değişemeyeceği, yeni esaslar içinde ve realitelere daha uygun olarak düzenlenemeyeceği gibi bir kaide tanımıyordu. Nitekim Lozan'da ve Lozan Sulh Müzakereleri sırasında Türkiye'nin de böyle bir tezi savunduğu bilinmektedir. Hattâ bu görüşü daha kuvvetle savunabilmek için orada, iki Fransız hukukçusu da angaje edilmişti (1). Bugünkü Türk tezi de, coğrafî temele dayanan bir Federasyondur.

Şimdi bu bahsi sona erdirmek için, şu Zürih ve Londra anlaşmalarına da kısaca göz atalım... Ama önce şu noktayı aydınlatalım.

*
**

(1) Prof. Cemil Bilsel. *Lozan*, 2 cilt.
Ve Ş. S. Aydemir. *Tek Adam*, cilt III. İkinci baskı, s. 114-115.
Dr. Şükrü Toruk'un *Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu* isimli eseri, bu konuda tarihî malumat edinmek bakımından önemlidir.

MAĞARALARINDA UYUYANLAR

1954 yılına kadar Türkiye, İngiltere'nin Kıbrıs'ta hâkim olduğu ve bu hâkimiyetin de Lozan Antlaşması ile perçinlendiği esasına dayanarak Adadaki nizama karşı ilgisizdi. Bu durumu sarsan olayları yukarda özetledik (1). Türkiye'nin nazik, fakat biraz da kaygısız Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, hattâ 30 ocak 1950'de bile Büyük Millet Meclisindeki konuşmasında:

«— Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur»

diyebiliyordu... D.P. iktidara gelince, bu yeni iktidarın Dışişleri Vekili Fuat Köprülü de 20 haziran 1950 tarihli Grup toplantısında ve bir suali cevaplandırırken:

«— Böyle bir mesele yoktur!»

cevabını verebilmişti. Bunlar, mağaralarında uyuyan birtakım insanlardılar.

Konuyu Birleşmiş Milletler'e evvelâ ve 21 eylül 1953'te, bu teşkilâtın 439. oturumunda, Yunan Delegesi Aleksi Kiru, söz arasında getirdi. «Kıbrıs halkının muazzam bir çoğunluğunun Yunanistan'la birleşmek» isteğinden bahsetti. Orada bulunan Türk Delegesi bu sözlere karşı ve bu konuda hiç bir şey konuşmadı. Birleşmiş Milletlere bu mevzuda resmen müracaat ise, 16 ağustos 1959'da ve gene Yunanistan tarafından yapıldı. Halbuki daha bir hafta evvel Türkiye ile Yunanistan ve Yugoslavya arasında, Bled'te bir dostluk anlaşması imzalanmıştı (9 ağustos 1954). 8 eylül 1954'te ise Başpiskopos Makaryos III. Kıbrıs'ta şöyle bir konuşma yaptı:

«Bizans İmparatorluğu zamanında din düşmanı barbar akıncılar, Küçük Asya'dan kalkıp üstümüze akın ettikleri zaman, biz Panaiya'mıza sığınmıştık. Konstantinopolis'teki Ayasofya Kilisesinde ayini yarıda bıraktırıp çanlarımızı susturduk-

(1) Bu satırların yazıldığı günlerde Kıbrıs buhranı zirve noktasındadır. İki Türk köyüne yapılan saldırı ve orada öldürülen köylüler hadisesinin uyandırdığı infial, Türk Ordusunun alarma geçmesine ve Yunan ordusunda da bazı hazırlıklara geçilmesine vesile vermiş bulunmaktaydı.

Yayınevinin notu: Yukarıdaki dipnotu, eserin yazıldığı zamana göre değerlendirilmelidir. O zamana henüz Barış Harekatı yapılmış değildi.

ları zaman da, gene Panaiya'mıza sığınmıştık. Yunan milleti, Türk esareti altında geçirdiği yıllar boyunca da hep Panaiya'ya sığındı. Bu dualar boza gitmedi. Birgün elbet, Panaiya'mızın yardımı ile Ayasofya'da çanlarımız gene çalacaktır. Bugün, esaret altında bulunan Kıbrıs'ımızın hürriyete kavuşması için, gene Panaiya'mıza sığınıyoruz. Tarih ispat etmiştir ki Kıbrıs, ezelden beri Yunanlıdır...»

Demek ki bir Kıbrıs meselesi vardı. Ancak böyle bir meselenin olduğunu, yalnız Türk hükümeti ile onun Dışişleri Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler temsilcilerimiz bilmiyorlardı... Nitekim bunun devamı suretiyle olacaktır ki Türkiye Kıbrıs konusunda uzunca bir zaman kesin bir formüle ulaşamadı.

Kıbrıs meselesi İnönü'yü muhalefet saflarında buldu. Fakat bu meselenin bütün gelişmeleri boyunca o, görüş ve değerlendirmelerini, her vesilede belirtmiştir. Meselâ gelişmelerin bu safhasında İnönü, tamamen statükonun, yani mevcut durumun muhafazası lehindedir. Meselâ 28 ağustos 1954 tarihli konuşmasında konuyu şöyle değerlendirir:

«Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin millî menfaatı, bugünkü idarede değişiklik yapılmaması ve Kıbrıs'taki Türk vatandaşlarının insan haklarına mazhar olarak, emniyet içinde yaşamaları ve milliyetlerini muhafaza etmeleridir.

Kıbrıs İngiltere'ye, Türkiye'nin toprak emniyetini taahhüt etmek karşılığı terkolunmuştur. Türkiye'nin toprak emniyeti meselesi, bugün de birinci derecede meselemizdir.

Kıbrıs'ın statükosunda değişiklik yapılmasının, katî suretle aleyhindeyiz. Kıbrıs bugünkü idare elinde kalmalı ve Türk vatandaşları, her türlü emniyet, huzur ve haklara sahip olmalıdır. Kıbrıs Yunanistan idaresine verilmemelidir».

Kıbrıs meselesinin Birleşmiş Milletler'de Genel Kurul Gündemine alınması 24 eylül 1954'te ve Türkiye'nin muhalefetine rağmen kabul edildi. Zürih ve Londra Konferanslarına giden yol da böyle açıldı. Türkiye ancak o zaman bir Kıbrıs meselesi olduğunu anladı. 1 nisan 1955'te ise Kıbrıs'ta EOKA açıkça baş kaldırmış ve daha önce de değindiğimiz gibi, bütün Adada saldırıya geçmişti. 21 hazi-

ran 1955'ten itibaren bu saldırılara Türkler de açıkça hedef alındılar ve ilk atılan bombalarla 14 Türk yaralandı...

*
**

LONDRA ANLAŞMASI

30 haziran 1955'te İngiltere; Türkiye ve Yunanistan'ı «Doğu Akdeniz savunması ve Kıbrıs meselesi» üzerinde Londra'da bir konferansa davet etti. Makaryos Atina'ya koştu ve Fazıl Küçük Adnan Menderes'e: «Kıbrıs Türklerinin haklarının korunması için büyük devletimizin yardımına sığınır, sarsılmaz bağlılıklarımızı, itimadımızı bir kere daha teyit ederiz» mealinde bir telgraf çekti. Bir süre sonra da, bizzat Fazıl Küçük'ün başkanlığında bir heyet Londra'ya hareket etti.

1955'te ve 6/7 eylül hadiseleri öncesinde Kıbrıs meselesi keskin bazı gelişmeler kaydederken, İnönü bu konuda hükümeti destekleyeceklerini 25 ağustos 1955'te şöyle açıklamıştır:

«Kıbrıs davası üzerinde hükümetin beyanatı, bize ciddî bir vaziyet göstermektedir. Kıbrıs'taki kardeşlerimizin yakın günlerde umumî bir tecavüz tehlikesi karşısında bulunduğundan resmen bahsedilmiştir. Bütün vatandaşların alâkası, bu vahim haber üzerinde toplanmalıdır.

Dış meseleler ve tehlikeler üzerinde, iktidarın muhalefetle işbirliği yapması usulü, bizde henüz teessüs etmemiştir. Onun için, tehlike zamanında yapabileceklerimizi âcilen bildirmek isteriz. Kıbrıs'taki kardeşlerimizin can ve mallarını tehlikeden kurtarmak için, hükümeti gayretlerinde destekleyeceğiz.

Dış politikamızın Kıbrıs'la meşgul olacağı bugünlerde, iç politikamızın havasının da Kıbrıs ile dolu olduğunu, dünyaya göstermek vazifemizdir...»

Londra Konferansı 29 ağustos 1955'te toplandı. Türk heyetine Fatin Rüştü Zorlu başkanlık ediyordu. 7 eylülde konferans hiç bir sonuç alınmadan dağıldı. Ondan sonra da İngiliz yetkilileri ile Makaryos arasında yüksek kademede temas ve istişareler başladı. 1956

yılına bu hava içinde girildi. Başpapaz ise gittikçe diretiyordu. Nihayet İngiltere, anlaşmaya giden yolun Makaryos tarafından tıkandığı gerekçesi ile 9 mart 1956'da Papazı tevkif ve Hint Okyanusunda Saschelle Adasına sürgün etti. Bu olay Makaryos'u, büsbütün kahraman yaptı. Adada ise İngilizler bir seri reform projeleri üstünde bocaladılar. 19 aralık 1956'da İngiltere Müstemlekât Nazırı çeşitli formüller arasında, Adanın taksiminin de düşünülebileceğini açıkladı. 26 aralık 1956'da Başvekil Adnan Menderes bu taksim keyfiyetini tasvip eder görünen beyanlarda bulundu. 6 ocak 1957'de bu görüşünü tekrar etti. Böylece Türkiye, Taksim şeklinde bir formülde bir çıkar yol görüyordu. O taksim ki, aslında uygulanması mümkün olmayan bir şekildi Ada için... Nihat Erim'in Kıbrıs işlerinde bir uzman gibi önde görünüşü bu sıralarda başlar. Nitekim 19 ocakta ve Dr. Fazıl Küçük'le birlikte Kıbrıs'a giden Nihat Erim heyetinin arabasına Rumlar, Lefkoşe'de bir bomba da attılar. Bomba isabet etmedi. Ada Rumları taksim aleyhinde idiler. Birleşmiş Milletler ise Alt Komitede Kıbrıs için Kıbrıs halkının karar vermesi formülüne vardı ama, bunu Genel Kurul'dan geçiremedi. 1957 yılı böyle sona erdi. Ama ocak ayında, Kıbrıs'ta taksim lehine nümayiş yapan Türklerin üzerine İngiliz zırhlı araçlarının sürülmesi ve gelişi-güzel ateş açılması sonunda 7 Türk öldü. Gerginlik son hadlerine vardı. Türkiye'de Gönüllü yazılma müracaatları başladı. Istanbul'da ve Ankara ile diğer şehirlerde büyük mitingler yapıldı.

Nihayet İngiltere 19 haziran 1958'de Mac Millan Planını açıkladı. Bu plan da bir tatbik sahası bulamadı ve Kıbrıs'ta Türklere karşı tedhiş arttı. Meselâ 1958 temmuzunda 43 Türk öldürüldü. Aynı ay içinde Türkiye İngiltere'ye bir nota vererek, eğer İngiltere acz gösterecekse, Türkiye'nin Adada bizzat tedbirler alacağını bildirdi. Türkiye'nin askerî kuvvetle Adaya müdahale eğilimi bu suretle başladı. Ve Dr. Fazıl Küçük 20 temmuzda yayınladığı bir makale ile Türk askerinin Adaya çıkmasını istedi. Makaryos da bunun üzerine ve ilk defa, Adaya bağımsızlık verilmesi görüşünde bulundu. O sırada Makaryos, sürgün bulunduğu Saschelle Adasından Kıbrıs'a gelmemek şartı ile serbest bırakılmış, Atina'ya yerleşmişti. Dr. Fazıl Küçük, bağımsızlık fikrini şiddetle reddetti. Ama aralık ayı sonunda Türkiye, Kıbrıs'ın bağımsızlığı tezine yanaştı ve Kıbrıslı liderler bu-

nu, Türkiye'nin garantisi olmak ve Adada bir miktar Türk askeri bulundurulmak kaydı ile kabul ettiler. 5 şubat 1959'da Başvekil Adnan Menderes de, Yunan Başvekili Karamanlis'le görüşmek üzere Zürih'e hareket etti. Bu görüşmeler, 11 şubat akşamı tam bir mutabakatla sonuçlandı. Kıbrıs'ta bağımsız bir devlet kurulacaktı. Nihaî anlaşma, Adalı Rum ve Türk temsilcilerinin de katılmasıyle Londra'da imzalanacaktı.

Fakat 17 şubat 1959'da, Türk Murahhas Heyeti ile misafirlerini, kalabalık bir kafile halinde Londra'ya götürmekte olan uçak kazaya uğradı. 14 kişi hayatını kaybetti. Adnan Menderes mucize kabilinden sıyrıklarla kurtuldu. Fakat Kıbrıs'ta; Türkiye, İngiltere ve Yunanistan tarafından garanti edilecek bağımsız bir devletin kurulması esasına dayanan anlaşmalar 19 şubat 1959'da Londra'da taraflar tarafından imza edildi. Halen de yürürlükte sayılan ve hele Türkiye'nin bugün de ve bütün şartların değişmesine rağmen zaman zaman sarıldığı antlaşmalar bunlardır ve 27 madde ile eklerinden ibarettir...

Bunlara göre Kıbrıs'ta bir Cumhuriyet kurulacaktı. Cumhurbaşkanı Rum ve Yardımcısı Türk olacaktı. Bunlar kendi toplumları tarafından seçileceklerdi. Kıbrıs'ta resmî dil Rumca ve Türkçe olacaktı. İcra yetkisi Cumhurbaşkanı ile Yardımcısında toplanacak, 7 Rum ve 3 Türk Bakandan müteşekkil bir de Bakanlar Kurulu bulunacaktı. Kanun yapma yetkisi, % 70 Rum, % 30 Türk olmak üzere kendi toplulukları tarafından seçilecek 5 sene süreli bir Meclise verilecekti. Ayrıca Cemaat Meclisleri de olacaktı. İdare % 70 Rum, % 30 Türk memurlar esasına göre kurulacaktı. Kıbrıs'ın % 60'ı Rum, % 40'ı Türk'ten müteşekkil 2000 kişilik bir de askerî kuvveti olacaktı. En karışık ve tatbiki imkânsız bir taksim şekli olmak üzere de, Kıbrıs'ın en büyük 5 şehrinde Rumların ve Türklerin ayrı ayrı belediyeleri olacaktı. Yani bu şehirler belediye sınırları içinde taksim edilecekti... Hulâsa neticede ve Kıbrıs'ta 600 Türk ve 1600 Rum askerinin üslenmesine imkân veren askerî anlaşmalar da yapılacaktı. Bu arada İngilizler için Adada bazı hâkimiyet bölgeleri ve üsler ayrılıyordu.

Bu anlaşmalara dayanılarak, 3 aralık 1959'da Dr. Fazıl Küçük'ün Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığına ve 14 aralık 1959'da Başpiskopos Makaryos'un Cumhurbaşkanlığına seçildikleri ilân edildi. Cum-

huriyet kurulmuştu. 6 nisan 1960'ta ise, 199 maddelik Cumhuriyet Anayasası kabul ve ilân edildi. Türkiye'de 27 Mayıs İhtilâli Kıbrıs'ı bu durumda buldu. İleride ve İhtilâl sonrası olaylarını incelerken, bu konuya gene temas edeceğiz (1).

(1) Kıbrıs meselesi bugün de sahnededir. Ve bu meselenin, 6/7 eylül 1955 olayları ile birden ön plana çıktığı zamandan, daha derin bir vuzuhsuzluk içindedir. Bu vuzuhsuzluk, tabiî bizim, yani Türkiye'nin ve Türk halkının cephesinden böyledir. Yoksa Kıbrıs Rumları ve Yunanistan için meselede, hiç bir vuzuhsuzluk ve endişe unsuru yoktur. Çünkü onlar, zamanın kendileri lehine işlediğini sananlardır. Bu arada bizim bir aralık aceleci Genelkurmay Başkanının birtakım harp hazırlıkları içinde estirdiği tehlikeli hava da malumdur. Ama artık bir aksiyon safhasına geçilmiştir. Söz artık, diplomasi ve askerlik faktörlerinindir.

İktisat Cephesinde!

Çağımızda bütün siyasî hareketler, sosyal gelişmeler, iktisadî ilişkiler temeli üzerinde yürürler. Bu, gerçi bütün çağlarda böyle olmuşur. Ama, hiç bir çağda bu ilişkiler zamanımızda olduğu kadar açık, kesin etiklerini toplum hayatında aksettirmemişlerdir.

Şimdi bu bahiste, hem 1957 seçimlerine, hem de 1960 olaylarına varan iktisadî gelişmeleri ve bu arada İnönü ve C.H.P.'nin tepkilerini canlandırmaya çalışacağız.

IX

EKONOMİK HAREKETLİLİK

Demokrat Parti İktidarında bir dönüm noktası olan 1957 seçimlerine girmeden ve daha önceki bölümlere sadık kalarak, bu iktidarın hem 1957'ye kadar olan, hem onu takip eden iktisadî hareketlerine baştan sona ve kısaca göz atmak yerinde olacaktır. Ancak bu suretledir ki biz, İKİNCİ ADAM'ın Ana Muhalefet Partisi Başkanı olarak hem 1954-1957 seçimleri arasında, hem de bu alanda genel olarak hangi şartlar içinde uğraştığını aydınlatmış olabiliriz. Çünkü Cumhuriyet Halk Partisi İktidarının özellikle, 1945-1950 arasında iktisadî siyaset bakımından kısır, kararsız, yönsüz ve verimsiz olan hareketsizliğine ve iktidar yorgunluğuna karşı D.P.'nin bütün iktidarı boyunca ve bilhassa bu 1954-1957 arasındadır ki, memlekette geniş İ ş H a r e k e t i yaratılabilmiştir. Bu gelişme, memleketin gerek ekonomik, gerek sosyal yapısında, temel nitelikte etkiler yaratmıştır. Halkın ruhunda ve hatırasında ise, D.P.'yi hattâ zaman geçtikçe ve çeşitli zaaflarına rağmen, gittikçe putlaştıran bir havanın da doğmasına sebep olmuştur. Bu ekonomik canlanmalar bahsinde 1950-1954 devresine daha önce özetle değinmiştik. Şimdi konuyu daha geniş ele alacağız. 1954-1957 arasındaki ekonomik hareketler, yalnız İkinci Adam'ın o yıllarda yaşadığı şartlar bakımından değil, D.P.'nin ne kadar plansız bile olsa, uyandırdığı iktisadî hareketlerin, yaşadığımız devrin, ekonomik yapısına damgasını vuran etkileri bakımından da üzerinde durulmaya değer. Bu hareketleri, 1954 seçimleri öncesinin ekonomik gelişmelerini belirten ve daha önce verdiğimiz rakamlarla da bağlayarak mütalâa edersek, konunun bu cephesi daha da aydınlanır.

***

TÜRK İNSANI VE ATATÜRK BARIŞI

Şimdi bu gelişmeleri başlıca bölümler üzerinde kısaca gözden geçirebiliriz. Evvelâ millî gücün canlı sermayesi olan N ü f u s hareketini vermeliyiz. C.H.P. İktidarı zamanında Türkiye, Türk tarihinin en uzun barış çağını yaşamıştı. Buna, haklı bir değerlendirme ile A t a t ü r k B a r ı ş ı da diyebiliriz. Yani C.H.P. memleketi, arada geçen İkinci Dünya Harbi faciasına rağmen barış içinde yaşatabildi. Bu suretle daha önceki devirlerin ve İstiklâl Harbinin ve bir sıra ardı arkası kesilmeyen savaşların, isyanların, ihtilâllerin t ü k e t i c i ve yıpratıcı kan kayıpları sona erdi. Yaralar ve yorgunluklar sarılarak, Türk insanı hızla ve mutlu bir nüfus artışı devresine girdi. Gerçi bu artan nüfusun isteklerine ve ihtiyaçlarına gereği kadar cevap verilememiş ve millî iş gücü gereği gibi harekete getirilememiş olsa bile, milletin zinde hayatiyeti, boş vatan topraklarını dolduruyor, sarıyordu. İşte C.H.P., Demokrat Parti İktidarına temelde, evvelâ hür ve bağımsız bir vatan, devretti. Yani İkinci Dünya Harbi galip ve mağlûplarının binbir oyunlarına rağmen de, dokundurulmamış, kıskançlıkla korunmuş, bağımsız bir ülke teslim etti. Bu vatan toprakları üstünde ise, fakir ve yoksul olsa bile, ruhunda istiklâlin gururunu taşıyan ve durmadan üreyen bir millet yapısı emanet etti.

Bu üreme tabiatiyle devam da ediyordu. Meselâ şu rakamları görelim:

Türkiye'nin Nüfusu

Sayım yılları	Köy nüfusu	Şehir nüfusu	Toplam
1927			13.648.000
1950			20.947.000
1955	17.137.420	6.947.343	24.084.763
1957			25.498.000
1960	18.895.089	8.859.831	27.754.920

Böylece yılda ortalama 700.000 kişi artan bir nüfus hazinesi ile zinde bir işgücü, D.P İktidarına canlı bir sermaye olarak devredilmiş bulunuyordu. 761.000 kilometre kare, yahut 78.000.000 hektarlık bir vatan toprağı üstünde bu insanlar, bütün iş alanlarında vazife alarak millî geliri sağlayacaklardı. Bu iş alanlarının en başında t a r ı m ge-

liyordu. Çünkü Türkiye'de nüfusun çoğunluğu köylerde yaşıyordu. Daha evvelce de değindiğimiz gibi; ekilen topraklar D.P. İktidarı devrinde önemli bir artış kaydetti. Elbette, elde edilen ürün de yükseldi. Bu artış ve yükselişi 1950-1954 yılları için vermiştik. Şimdi burada da hareketi 1945'le mukayeseli olarak D.P. İktidarı devresi için verelim:

Tarım Alanında Gelişmeler

Yıllar	Ekilen saha (1000 hektar)	Alınan mahsul (ton)
1945	12.664	6.893.886 (1)
1950	14.542	8 244.183
1955	20.998	12.078.900
1957	22.161	12.207.000
1960	23.227	12.945.000

Bu rakamlara göre aynı yıllar içinde, meselâ; 1950-1960 arasında nüfus artışına bakarak hububat üretiminde daha hızlı bir yükseliş vardır. Ama, ne var ki bu artış, hızlı bir tempodan sonra durulmuştur. Çünkü, memleketin henüz ekilmemiş alanları ile meralar, özellikle traktör ve makineler sayısındaki çoğalış ve bunların tedarikine D.P.'nin sağladığı kolaylıklar dolayısıyla hızla ekilmiş, fakat randıman yükseltilememiştir. Bu suretle 1950'yi takip eden hızlı hububat üretimi, arada hayvancılığın aleyhine olarak meraların, çayırların azalması ve neticede aleyhte bir harekete de yol açmıştır. Bu hususa daha önce de değinmiştik. Şimdi bu rakamları devam ettirelim:

Türk Ziraatında Makineleşme

Vasıtalar	1955	1960
Kültivatör	10.926	20.988
Traktör	10.926	20.088
Traktör arabaları	21.788	25.395
Traktör mibzeri	7.244	8.344
Pancar mibzeri	519	1.665
Biçer-döver	5.618	6.000

(1) 1945 biraz kıtlık mahsul senesi idi. Meselâ 1942'de bu mahsul miktarı 8.121.064 ton olarak hesaplanıyordu.

Hayvan kuvvetinin yerine traktör geçtikçe ve bir de üretim artışının yarattığı genel hızla çiftçi meralara hücum edince, tabiî mera sahaları azaldı. Ve bundan hayvancılık müteessir oldu. Bu hareketi resmî kayıtlara göre şöyle verebiliriz:

Mevcut Mera ve Çayırlar Sahası

1945	39.000.000	Hektar
1950	37.836 000	
1955	31.009.000	
1960	28.658.000	

Üretimin artışına ve tarıma makinelerin girişine paralel olarak, randımanlarda bir artış olmamıştır. Türk tarımının en önemli yapı hastalığı işte bu randıman düşüklüğüdür. Gerek meralarda, gerek tarlalarda rasyonel olmayan faydalanma şekli, tarlaya yeterince gübre verilemeyişi, bu hastalığın temel sebepleri olarak sayılabilir. Aşağıdaki rakamlar bu randıman gelişmemesini açığa vururlar. Yılın ve mevsimin hava şartları ile bu rakamlarda nisbî bir yükseliş görülür. Ama bu randımanlar, Rusya da dahil olduğu halde, Avrupa ve Amerika randımanları ile kıyaslanamayacak kadar düşük bir seviye arzederler.

Hububat Üretiminde Randıman Hareketi
(Beher hektarda kilo)

Yıllar	Buğday	Arpa	Çavdar	Yulaf	Mısır	Pirinç
1945	585	575	553	466	578	1.972
1950	866	1.076	903	1.043	1.058	2.128
1955	1.977	1.131	1.014	965	1.211	2.125
1960	1.094	1.304	1.044	1.232	1.568	2.588

Fakat ne de olsa ve olumsuz cephelerine rağmen, 1950-1960 arasında tarım kolunun hububat üretimi alanında gerek saha, gerek üretim bakımından bir artış olduğu aşikârdır. Aynı artışı, tarımın diğer üretim kollarında da görürüz. Meselâ; başlıca ana mahsuller itibariyle şu rakamları verelim:

Mahsulün cinsi	1945	1950	1955	1960
Tütün (ton)	68.785	93.328	120.000	138.387
Patates (ton)	167.185	605.442	1.116.000	1.400.000
Şeker pancarı (ton)	566.555	855.066	1.736.000	4.384.647
Pamuk (balya)	54.379	118.377	157.000	212.000
Çiğit (P. çekirdeği) (ton)	65.307	448.459	625.000	621.000
Zeytinyağı	21.577	51.706	40.790	79.000
Narenciye (bin adet)	243.000	320.000	1.550.000	2.275.000

Hemen hepsinin tam olarak tesbiti mümkün olmamakla beraber, aynı derleme usûllerine göre her yıl tahmin edilen tarımsal üretim cinslerinden başka, diğer mahsul çeşitlerini de böylece izleyebiliriz. Bunların hepsinde görülecek olan, 1950-1960 arasında sıçramalar şeklinde bir üretim artışıdır. Bu artışın her yıl nice milyon üretici hayatını ilgilendirdiği ve onların günlük yaşamında yapacağı olumlu etkileri düşünürsek, D.P.'ye karşı çiftçi saflarında uyanan sempatiyi ve bunun seçimlerde göstereceği neticeleri tahmin edebiliriz. Gerçi ona rağmen meselâ, 1957 seçimlerinde D.P., beklenmeyen büyük oy kaybına uğramıştır. Bu durumun tahliline daha ileride gireşeceğimiz için, şimdi biz gene 1950-1960 arasındaki gelişmelerin canlandırılmasına devam edelim.

*
**

TARIMDA EKONOMİK VE SOSYAL EMNİYET UNSURU

Tarımda ekim sahasının genişlemesine ve üretimin artmasına paralel olarak yürütülen temel bir tesis hareketini de önemle hatırlamalıyız. Bu hareket, memlekette siloların ve hububat muhafaza tesislerinin kuruluşu ve iyi düzenlenişidir. Bunlar, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin bünyesi içinde kuruldu. Ve idaresi Ofis'e verildi.

Türkiye, hububat muhafaza tesis ve ambarlarından oldum olası yoksundu. Meselâ İkinci Dünya Savaşındaki iaşe işlerinde sıkıntısı çekilen en büyük ihtiyaç, hububat muhafaza tesisleriydi. Eğer bu te-

sisler olsaydı ve hunlara kolayca ulaşılacak alt yapı, yahut yollar şebekesi mevcut bulunsaydı, bu savaş yılları devresinde şehirler, ekmek ve yem sıkıntısı çekmeyebilirlerdi. D.P. İktidarının bu silolar şebekesini hızla ve geniş ölçüde meydana getirebilmesindeki ekonomik hareketi önemle işaret etmek yerinde olur. Hattâ bu siloların bir kısmı, işler hale getirilememiş olsa bile. Çünkü bunlar bugün değilse yarın, millî hizmette faydalı olabilirler.

1950'de Ankara'da, 4.000 ton kadar depolama kapasitesinde bir silodan ve Haydarpaşa İstasyon Silosu'ndan başka, memlekette pek de hububat muhafaza tertibatı yoktu. Derlenen buğdaylar taşralarda açıkta yere serilir ve kabil olursa örtü altında saklanırdı. Fakat daha 1957 sonunda, bu bakımdan memlekette bir depolama emniyeti hasıl oldu. Aşağıdaki rakamlar, bu hususta fikir verirler:

Hububat Silo ve Muhafaza Tesisleri

Cinsi	Adet	Depolama kapasitesi (ton)
Betonarme silo	21	277.000
Çelik silo	70	480.000
Kâgir silo	125	202.000
Çelik depolar	39	575.000
Diğer muhafaza tesisleri	55	60.000
Toplam		1.594.000

Aynı yıl bu kurulu tesislere, inşa halinde bulunan çeşitli tesis ve tertibi de ilâve etmelidir ki, bunların depolama kapasitesi de eklenince memlekette bu depolama emniyetinin arzettiği hacmi görmek mümkün olsun. Bu emniyetin hem iktisadî, hem sosyal bakımdan arzettiği manâ açıktır. Anadolu'da eşraflığın ve mahallî mütegallibeliğin dayanaklarından biri olan hububat alım tekelciliği ve bu işte fiyat bakımından köylüye oynanan oyunlar, Ofis'in, yani devlet işletmeciliğinin bu emniyetli tartı ve istikrarlı fiyat sistemi ile, kökünden tasfiye olunuyordu.

*
**

TOPRAK VE İSKÂN

Ziraî üretim alanındaki sıçramalar ve gelişmelerle beraber, toprak meselesinde de bazı dikkati çekici sonuçlar alınmıştır. Gerçi Adnan Menderes daha Halk Partisi saflarında iken, 1945-1947 arasında, Toprak Reformu hareketine karşı çıkanların en savaşkanı, öncüsü olmuştu. Nitekim bu yolda çok mücadeleli olarak alınan reform kararları ve kanun, az sonra değiştirilmişti. Bu kanuna karşı mücadele edenlerden Cavit Oral, bu kanunu çıkaran Ziraat Bakanının yerine getirilmiş, kanun değiştirilmiş ve tatbikatın kaderi onun eline ve görüşüne terkolunmuştu. Hattâ; bu arada Adnan Menderes'in bile, bu Bakanlığın başına getirilmesi söz konusu olmuştur. İşin bütün ilgililerce ve ileri gelen Partililerce bilinen bu cephesini, İsmet İnönü de hatırlamaktaydı.

Hulâsa Adnan Menderes ve bu arada arkadaşları gerçi birer toprak reformcusu değildiler. Ama, 1950-1960 arasında önemli toprak ve iskân davaları ile karşılaştılar. Evvelâ şu oldu ki, D.P. iktidara gelince bu yeni iktidarın önüne, Bulgaristan'dan en az 200.000 göçmenin, Bulgarlar tarafından Türkiye'ye sürülmesi ve bunların yeni hükümet tarafından kabulü ve yerleştirilmesi meselesi ortaya çıktı. Adnan Menderes'in şahsî müessir telkini ile bu Türk göçmenlerinin hemen kabulü cihetine gidildiği malûmdur. Bu kitabın birinci cildinde, toprak ve iskân işleri «Bir Sahipsizliğin Hikâyesi» şeklinde verilmişti. 1950'den sonra bu işlerin daha verimli ve teşkilâtlı yürüdüğünü kabul etmek icap eder. Evvelâ Bulgaristan'ın göçürülmesini istediği, ama sonra kısmen durdurduğu bu 200.000 kadar göçmenin Türkiye'ye nakli ve yerleştirilmesi, eski yıllarla kıyaslanamayacak kadar iyi yürüdü. Gerçi genel bir reform şekline gidilmeden, fakat boş hükümet arazisi ile diğer bazı toprakların, topraksızlara tevzii de, dikkate değer sonuçlar vermiştir.

Toprak ve İskân İşleri Üzerinde
(1923-1950 arasında İskân faaliyetlerine ait rakamlar)

Yıllar	Bulgaristan'dan		Romanya'dan		Diğer ülkeler	
	Aile	Nüfus	Aile	Nüfus	Aile	Nüfus
1923-1949	19.837	75.885	19.865	79.287	185.961	635.273

Böylece ve mültecilerle beraber genel olarak bu 27 yıl içinde yurda:

219.799 aile
877.209 nüfus

göçmen olarak girmişti. Fakat ne yazık ki, «Bir sahipsizliğin hikâyesi» işte o devrin hikâyesidir (1). Ama göçmen hareketinin asıl yoğunluğu 1950-1954 arasına sıkışmış bulunuyordu. Meselâ bu 4 yıl arasında ise, göçmen hareketi şöyledir:

	Aile	Nüfus
Bulgaristan'dan	37.352	154.394
Diğer ülkelerden	2.985	11.511
Toplam	40.337	165.905

Çiftçiyi topraklandırma kanunu uyarınca gerekli işlemlere ise, 1947'den başlayarak girilmiştir ve neticeler şöyledir:

Yıllar	Dağıtılan dönüm	Topraklandırılan aile
1947-1949	626.954	14.099
1950-1954	8.625.156	169.133

1954'ten sonra toprak dağıtma komisyonlarının sayıları artırılmıştır. Fakat burada karşılaştırılması güç olacak uzun yıllara dalmadan, daha kısa zaman süreleri içinde kalabilmek için diğer yılları almıyoruz (2).

*
**

KÖYLÜNÜN CEBİNE PARA GİRMESİ MESELESİ

Köylünün cebine para girdiği ve köylünün para gördüğü sözleri, 1950-1960 edebiyatının, hele açık veya kapalı mitinglerde çok tekrarlanan sözlerdendir. Bu sözler, çok cepheli alındığı zaman elbette

(1) Ş. S. Aydemir. *İkinci Adam*, cilt I, s. 312-313.
(2) Toprak-Su İşleri Genel Müdürlüğü. Toprak-İskân çalışmaları 1955.

ki bir gerçeği ifade ederler. Köyde ekim alanı genişlediği, üretim arttığı gibi tarımsal üretim fiyatları da yükselmiştir. Bu da özellikle Entansif ziraat bölgelerinde köylünün, üreticinin eline para girmesini sağlamıştır. Köylünün eline para girmesinin, köylünün para görmesinin, memleketin büyük çoğunluğunu oluşturan toprak üreticilerinde yeni rejim ve yeni insanlar lehine uyandıracağı etkileri, bu gidişe karşı duyacakları ruh sempatisini tasavvur etmek mümkündür. Bu havanın ve bu sempatinin sonuçları ise elbette ki, seçimlerde ve siyaset mücadelelerinde görülecekti. Yani köyle, kahveler harekete gelecek ve buralarda söz, bu rejimi savunanların olacaktı.

Böylece de, 1950 seçimleri ile, büyük bir dalga halinde köye giren s i y a s e t, yani siyasetin, memleketin uçlarına kadar inişi, halka maloluşu, köylünün v a t a n d a ş olarak bir nevi şahsiyetleşmesi veya söz sahibi oluşu, onun siyasî mücadelesinde iktidara iktisadî cephede de yeni kozlar ve menfaatlar sağlayacaktır. Ama, buna rağmen nasıl oldu da gene 1957 seçimlerinde D.P. oy kaybına uğradı? Ve bu seçimlerden sonra İkinci Adam Mecliste, arkasında önemli bir mebuslar kafilesi ile yerini işgal etti? Bu konuya ileride ayrıca geleceğiz. Fakat şimdi, 1950'den sonra, ziraî mahsul fiyatlarının önemli bir yükseliş kaydettiğini de orantıları ile verelim:

Ziraî Mahsul Fiyatlarında Yükseliş Temposu

Mahsul cinlesleri (%)	1948	1950	1955	1957	1960
Hububat	94	91	119	165	239
Bakliyat	97	63	108	256	247
Hayvanlar	75	80	119	173	228
Hayvan mahsulleri	100	93	126	149	244
Hayvan yemleri	94	91	116	173	211
Dokuma hammaddeleri	81	91	126	182	235

Bu rakamlar, 1953 yılı 100 olarak alındığına göre, yukarda alınan mahsul cinslerinde buna göre artış orantısı verirler. Bu verdiğimiz yıllar içinde elbette ki para fiyatları da, yani; kâğıt paranın sabit değerlere, meselâ; altına göre kıymeti (fiyatı) de değişmiştir. Bundan başka, köylünün aldığı sınaî mamûllerin fiyatları da artmıştır. Bunları da vereceğiz. Ama, köylünün de, psikoloji bakımından, o yıllarda

cebe giren kâğıt para demetlerindeki ve hacmindeki artışın yaratacağı ruhî gurur ve emniyeti daima ve ön planda hesaba katmalıdır. Şimdi ve bunu böylece kaydettikten sonra şu rakamları da verelim:

Kambiyo Borsasında Altın Fiyatları
(Cumhuriyet altını)

1948	37.47 Lira
1950	34.90
1955	66.37
1957	109.43
1960	130.00

Ama biz, kıyaslamaları kolaylaştırmak için, köylünün yakından alâkadar olduğu bazı mamûllerdeki fiyat artışını vererek konumuza devam edelim:

Aynı Yıllarda Sınaî Mamul Fiyatları
(Artış temposu)

Yıllar	Gıda maddeleri	Dokumalar	İthal maddeleri
1948	91	87	91
1950	108	86	86
1955	122	113	127
1957	194	168	221
1960	254	186	296

Bu fiyat mukayeselerini diğer bütün ayrıntılarla maddeler üzerinde sıralamak mümkündür. Netice şunu gösterir ki, o devrede tarımsal üretim maddelerindeki fiyat artışlarının gidişi, altının ve köylüyü ilgilendiren sınaî maddeler gruplarının artışından fazladır. Yani; köylü eğer üretici ise, hayat pahalılığının darbelerinden nispeten az müteessirdir. Ve hayat pahalılığı, yeteri kadar üretim yapabilen üreticiden ziyade dar veya sabit gelirli diğer vatandaşları müteessir etmektedir. Bu hayat pahalılığı hareketlerini biraz ileride vereceğiz. Fakat önce millî ekonominin diğer alanlarında da ve aynı devredeki gelişmeleri kısaca görmeliyiz.

*
**

SANAYİ İŞLERİ VE KAPİTALİST BÜNYELEŞME

C.H.P.'nin ve dolayısıyle İnönü'nün şansının, diğer şartlar arasında özellikle, harp sonrası sanayileşme programlarını uygulamaya koyamamakla kaybolduğunu her vesile ile işaret etmiş bulunuyoruz. D.P. İktidarı zamanında Türk ekonomisinin en karakteristik gelişme alanı ise özellikle, harcıâlem sanayi kollarında olmuştu. Bu suretle ve bütün tüketim sanayii kollarını içine alan bir sınaî gelişme, öyle sanıyorum ki, D.P. İktidarı yıllarında başlamıştır denilebilir. Nitekim bu gelişme daha sonra, ihtilâl ve koalisyonlar devrinde değilse de, A.P. İktidarında en hızlı temposuna ulaşmıştır. Bu suretle memleket çarşıları sınaî ihtiyaç maddelerinin, hemen hepsi de memlekette yapılan her çeşiti ile dolmuştur. İç pazarda kapitalist bir bünyeleşmenin sanayi temeli önemli surette gelişmiştir. Daha ziyade D.P. ile başlayan bu kapitalist b ü n y e l e ş m e ise, Türkiye'nin 1950 sonrası devrini karakterize eden, tipik iktisadî hareket olarak vasıflandırılabilir.

Çünkü iç pazarda alışveriş artmış, mübadele ekonomisi gelişmiştir. Ve memleketin uçlarını birbirine bağlayan yeterli bir ulaştırma şebekesi meydana gelmiştir. Yeterli bankacılık hareketleri, yahut para ve sermaye piyasası ile bu hareket beslenebilmiştir. Hulâsa, gelişen bir tarımla, gelişen bir endüstrileşme birbirine pazar olabilmiştir. Serbest ekonomide bu hareket, kapitalizmin tâ kendisi demektir. Yani, bütün bunlar, kapitalist esaslar dahilinde olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonunda ve programına göre devletçi olan C.H.P., sahayı D.P. ve onun devamı olan A.P.'ye böylece bıraktıktan sonra bizde cereyan eden nizam, elbette ki kapitalist bir nizamdı. Böylece, derinden eleştirilmesi, bu kitabın konusu olmamakla beraber, Türkiye'nin tâ 1923'ten beri gelen Cumhuriyet devrinde, temelden bir kapitalist yapıya yönelişi ve memleketin, bütünü ile kapitalist karakterde bir mübadele sistemine kayışı, 1950'de D.P. İktidarı ile gelişmiştir denilebilir. Bu oluşta 1950'den itibaren özellikle sanayi alanındaki gelişmeler, en önemli faktörü teşkil ederler. Çünkü ancak bu sanayi gelişmeleri sayesindedir ki Türk Pazarında; tarım ve endüstri, artık birbirine ve gerçek anlamda P a z a r o l m a k vasfına ve imkânına ulaşmış bu-

lunuyorlardı (1). Bu nizam elbette ki Karma ekonomi sistemine dayanıyordu. Hattâ iktidarının ilk günlerinde iktisadî devlet teşebbüslerini özel teşebbüse devretmek hevesleri gösteren yeni insanlar, az zaman içinde bu heveslerden ve sistem münakaşalarından vazgeçtiler. Çünkü, özel teşebbüse sağlanan imkânlar bu devir ve teslime lüzum bırakmadı. Evvelâ onlar bu işin kolayca başarılabileceği kanısındaydılar. Halbuki devlet işletmeleri yalnız iktisadî değil, aynı zamanda sosyal mahiyetli tesislerdi. Buralarda sosyal hizmetler geliştirilmişti. Teşebbüslerin ihtisas kadrosu, özel teşebbüs için de bir ihtiyat eleman hazinesi, yani aynı zamanda bir mektep teşkil ediyordu. Hulâsa öyle oldu ki D.P. İktidarı zamanında meselâ; çimento sanayiinde olduğu gibi, bir kısmı karma teşebbüsler halinde tesis olunmak ve birtakım karışık muamelelere sahne kılınmakla beraber aslında devlet işletmeciliği D.P. İktidarı boyunca da tasfiye olunmadı. Hattâ, daha da genişledi. Devlet Demiryolları, Posta İdaresi gibi devlet elinde olmamakla beraber, İktisadî Devlet Teşekkülü Statüsü'ne tâbi olmayan işletmeler de bu statü içine alındılar.

Bu izahlardn sonra şimdi D.P. İktidarı zamanında sanayiin kaydettiği gelişme temposunu da verebiliriz:

Sanayiin Gelişme Temposu

(1948 = 100 olarak)

Gruplar	1960	1955	1960
Madenler :			
Madenkömürü	105	136	160
Linyit	119	239	160
Petrol	—	100	220
Bakır	103	217	235
Krom (cevher)	147	227	135
Demir (cevher)	122	396	475

(1) Türkiye'de kapitalizmin inkişafı, bizim derinliğine ele almak ve işlemek istediğimiz esaslı ve temel br konudur. Ancak bu oluşun objektif ve gerçek materyele dayanan bir şekilde işlenmesi iledir ki, bugünkü ve yarınki iktisadî hayat ve kaderimiz, bütün cepheleri ile anlamış, ortaya sermiş olabiliriz. Bu maksatla hazırlık çalışmaları içinde bulunuyoruz. Gerek malzeme, gerek plan bakımından.

İmalât sanayii :			
Demir (ham)	115	197	250
Çelik	89	184	230
Çimento	115	243	550
Züccaciye	83	151	300
İplikler (pamuk-yün)	103	265	350
Dokumalar (pamuk-yün)	105	222	315
Şeker	116	216	400
Şarap	130	250	350
Enerji :			
Elektrik	117	233	375
Sanayi genel indeksi	110	195	270

Bu rakamları daha da ayrıntılaştırmak mümkündür. Fakat burada aslolan iç pazarın gelişmesinde sadece, sanayiin inkişaf temposu hakkında bir fikir vermektir. Bu verilen oranlar bu temponun hızını oldukça canlandırmaktadır. Hakikaten bilhassa transformasyon sanayiinde bu yıllarda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Meselâ şeker sanayii, bu sanayii idare edenlerin eski t u t u c u ve yeni tesisleri ö n l e y i c i baskısından kurtulmuştur (1). Neticede, memleketteki 4 şeker fabrikasının sayısı 15 ve inşa halindekilerle beraber 17'ye kadar yükselmiştir. Vesika ile şeker tevzii devri sona ererek, Türkiye; şekeri kendine yeten ve hattâ şeker ihraç eden hale gelebilmiştir. Çimentoda da böyle gelişmeler kaydedilmiştir. Meselâ; şu rakamları görelim:

Şeker ve Çimento İstihsali
(Ton olarak)

1950	Şeker	Çimento
1950	137.440	400.000
1955	254.703	816.518
1960	463.498	1.725.000

(1) Bu konuda: Ş. S. Aydemir: *İkinci Adam*, cilt I, s. 446-454.

Şimdi bu izahları ve rakamları, D.P. İktidarı devrinde ve D.P.'nin sanayi siyasetinde esas aldığı özel sektörün gelişme seyrini de canlandıracak rakam ve orantıları da kaydederek, sanayi bahsine son verebiliriz:

Yıllar ve Sektörler İtibariyle Türkiye
(İmalât sanayii)

	1949		VI. 1959		Kurulmakta olan	
I. İşyerleri	**Neticeler**	**%**	**Neticeler**	**%**	**Neticeler**	**%**
Özel sektör	22.715	99,1	108.593	99,5	110.005	99,4
Devlet sektörü	201	00,9	572	00,5	623	00,6
II. Yatırımlar (1000):						
Özel sektör	484.087	50,4	5.135.378	62,6	6.090.000	51,2
Devlet sektörü	476.047	49,6	3.562.758	37,4	5.803.000	48,8
III. Çalışanlar:						
Özel sektör	138.414	62,0	553.748	78,4	603.755	76,3
Devlet sektörü	85.011	38,0	152.145	21,6	187.137	23,7
IV. Üretim kapasiteleri (1000):						
Özel sektör	2.600.000	70,2	26.653.000	80,3	32.086.450	76,8
Devlet sektörü	1.105.000	9,8	6.522.000	19,7	9.709.294	23,2
V. Fiilî istihsal (1000):						
Özel sektör	1.395.295	74,5	5.783.275	71,5		
Devlet sektörü	990.442.740	25,5	2.305.995	28,5		
Toplam (1000)	**991.838.035**	**100**	**8.089.268**	**100**		

Bu rakam ve oranlar, 1950'ye girerken Türk imalât sanayiinde özel sektörle devlet sektörünün esas yönlerden durumu ile, bu sektörlerin 1959 ortasında, yani 1960 öncesindeki karşılıklı durumlarını gösterir. İlk göze çarpan netice, özel sektörün devlet sektörüne nazaran hızla genişlemesi ve yerleşmeşidir. D.P. iktisadî siyasetinin esası da zaten budur. Fakat bu gelişme ve yerleşme asıl daha ileride, yani

D.P.'nin bir devamı olan A.P. İktidarı devrinde asıl hızını almış ve bu suretle de Türkiye'de kapitalist bir iktisadî yapının inkişafı, daha hareketli bir zemine oturmuştur (1).

*
**

TARİHÎ YOLLAR ÜSTÜNDE YOLSUZ BİR ÜLKE

Şimdi biraz da altyapıya inelim.

Türkiye ve hele Anadolu, tarihî yollar üstündedir. Fakat yolsuz bir ülkedir. Meselâ, tarihin en uzun yolu olan ŞAHYOLU buradan geçer. Bizans'ın ana yolları ile köprülerinin de izleri, harabeleri meydandadır. Osmanlılar da yükseliş devirlerinde Anadolu'ya yollar, köprüler verdiler. Cumhuriyetten sonra ve sistemli bir gayretle demiryolları meydana getirildi. Fakat meselâ 1923-1949 arasında Türkiye'de yapılabilen bütün karayollarının uzunluğu 4.370 kilometre ve bütün yapılan köprülerin uzunluğu da 13.522 metreden ibaretti. Fakat bu yollar, her yağmurdan bozulan ince satıhlı eski makadam yollar sistemindeydi.

---

(1) İleride Türkiye'nin iktisadî tarihi yazıldığı zaman, gerek D.P. ve gerekse A.P. iktidarının sanayileşme hareketleri incelenirken, bu iki iktidar devrine yöneltilecek güçlü eleştiri, her iki iktidarın da, Türkiye'de sanayiin yerleştirilme yerleri ve sanayiin memlekete dağılışı bahsinde, en küçün bir iktisadî anlayıştan dahi mahrum olduklarının belirtilmesi olacaktır. Bütün manasıyle bir iktisadî kültür noktasından gelen ve çeşitli ülkelerin sanayileşme safhalarında meydan alan olumlu veya olumsuz neticeleri, Tarih içinde izlemek kudretinde bulunmayan bu iki iktidar, sanayii ilk adımda, Istanbul, İzmir, Adana gibi büyük şehirlerde türetmek ve bu suretle bu şehirleri, müstakbel sosyal çatışma tehlikelerinin, içeriden kaynayan kazanları haline getirmekle, cidden büyük ve hatta düzeltilmesi imkânsız hatalar işlemişlerdir. Köyleri, sebepsiz yere boşaltmaya teşvik etmişler ve Ankara ile diğer şehirlerin etrafında, sosyal birer kanserleşmeden başka bir şey olmayan, gecekondu sahalarının yaratılmasına yol açmışlardır.

Bundan başka, İzmir körfezi çevresi gibi aslında plaj, tatil ve sayfiyeler bölgesi olması lâzım gelen sahaları, gelişigüzel fabrikalarla doldurarak, bu bölgelerin tabiî güzelliğini ve yeşil iskân sahaları haline gelmelerini önlemişlerdir. Bunlar öyle hatalardır ki, neticelerini yalnız bugünkü Türkiye değil, gelecek nesiller de çekeceklerdir.

Yeni yollar inşasına gerçi 1946-1950 arasında teşebbüs edildi. Fakat makine parkları bile yeteri kadar meydana getirilemeden iktidar değişti. Bu sebeple Türkiye'de yol inşacılığının ilk ve verimli devresini 1950-1960 arasına koymak icabeder. Halkın günlük hayatını kolaylaştıran, ülkede ziraî işbölümünü geliştiren, millî pazarın teşekkülüne meydan veren ve halk ruhiyatında büyük etkiler yaratan bu inşa faaliyetini, D.P.'nin büyük şanslarından biri ve belki en önemlisi olarak saymak mümkündür. Bu devrede bu inşa işlerinde önemli neticeler alındı. Meselâ aşağıdaki rakamları verelim:

Karayolları ve Köprüler İnşaatı

Yıllar	Yol inşaatı (km.) Tesviye	Temel tabaka	Asfalt Kaplama	Onarılan Yol (adet)	Köprü Adet	İnşaatı Metre
1950	266	375	432	23	24	1.669
1951	526	877	314	125	45	2.823
1952	561	801	601	94	114	4.144
1953	932	937	844	79	105	3.633
1954	900	1.866	477	95	163	5.214
1955	988	1.880	936	57	156	6.842
1956	1.587	1.903	1.286	104	162	5.194
1957	1.745	2.154	1.414	92	119	4.709
1958	1.216	926	1.606	37	40	2.175

Bu yol inşaatında eski makadam yol sisteminden stabilize yol sistemine geçildi. Zaten daha önceden kaldırılan Vilâyet Nafiacılığı usûlünün yerine Devletyolları Teşkilâtı geçti. Ve Karayolları Bölge Teşkilâtı önemli makine parülarına sahip kılındı. Bunlar Türkiye'ye, çağdaş ihtiyaçlara cevap veren bir yol inşacılığının girmesine sebep olmuştur. Böylece en eski tarihî yolların geçtiği, fakat yolsuz ülke, ondan sonra da devam eden inşa hareketi ile bugün, iyi yollara sahip bir ülke haline gelebildi. Bu gelişmenin halk ruhiyatında uyandırdığı etkileri ise tekrar ve önemle işaret etmek, elbette ki yerinde olur....

Barajlar, sulama ve enerji projeleri ise, hakikaten cesurane idi. İrili ufaklı 14 baraj 18 milyar metreküp su toplamaktaydılar. Bunun 6 milyar metreküpü Hirfanlı'da toplanacak ve enerji istihsaline yarayacaktı. Bu baraj Orta Anadolu'da, 75 kilometre uzunluğunda yeni

bir göl yaratıyordu. Termik ve hidrolik 15 yeni santral ele alınmıştı. Enerji istihsali 1950'ye göre % 360 ve enstale (kurulu) takat % 310 artıyordu.

Aralarında Mersin gibi büyükleri de olan 20'den fazla liman kurulmaktaydı. Bunlar arasında meselâ Samsun, bir açık kıyı şehrini, büyük bir liman ve liman tesisleri ile korunmuş mahfuz bir şehir haline getiriyordu. 14 yeni çimento fabrikası ile çimento üretimi 400.000 tondan 2.000.000 tona çıktığı gibi, 2 yeni fabrika ile şeker sanayiinde de üretim 137.000 tondan 650.000 tona yükseliyordu.

*
**

DIŞ YARDIM VE KREDİLER

Nihayet bu iç ekonomik hareketlerin gelişmesinde dış yardım ve kredilerin de etkisine işaret etmelidir. Bu yardımlar daha 1948'de ve ancak önemsiz rakamlarla başladı. Fakat D.P. İktidarı safhasında muntazaman arttı. Yardımlardan ve kredilerden gereği gibi faydalanılıp faydalanılamadığı konusu elbette ki tartışma götürür. Bu yardım ve kredilerin, Türkiye'yi iktisadî esaret ve kontrol altına sürükleyen bir sistem haline gelişi de ayrıca bir gerçektir. Ama biz burada sadece o yıllar zarfında ve Askerî yardımlar hariç olmak üzere bu yardım ve kredilerin bir tablosunu vermekle yetineceğiz:

Amerika Birleşik Devletleri Tarafından Türkiye'ye Yapılan İktisadi Yardım ve Krediler (Milyon Dolar)

Amerikan	Direkt yardım			Endirekt yardım			Teknik yar.	
Mali yılı	Hibe	Kredi	Yekûn	Hibe	Kredi	U. Yekûn	Hibe	Kredi
1948-1949	1,2	38,0	49,0	—	—	49,0	1,0	1,1
1949-1950	16,1	34,9	58,5	71,5	—	180,0	—	—
1950-1951	37,2	—	37,2	—	25,0	62,2	0,8	—
1951-1952	11,3	11,2	22,5	47,5	—	70,0	1,0	—
1952-1953	22,6	—	33,6	21,4	—	55,0	2,1	—
1953-1954	46,0	—	46,0	—	—	46,0	2,7	—
1954-1955	55,0	20,0	75,0	—	—	75,0	06,	—
1955-1956	55,0	25,0	80,0	—	—	80,0	2,2	—
1956-1957	55,0	25,0	80,0	—	—	80,0	3,3	—

1957-1958	70,0	—	70,0	—	—	70,0	4,8	—
1958-1959	100,0	119,0	219,0	—	—	219,0	4,5	—
1959-1960	62,0	—	62,0	—	—	62,0	5,0	—
	551,4	273,1	852,8	140,4	25,0	1.018,2	28,0	1,1
Şartlara bağlı		17,3						

Bu yardım ve kredilere 1950'den sonra, karşılıklı paralar fonundan yapılan ve yekûnu 2.144.260 lira tutan, kısmen askerî maksatlara da tahsis edilen yardım rakamlarını da ilâve etmelidir.

*
**

MEVDUAT HAREKETLERİ

Hulâsa iç sirkülasyon ve iç yardımla krediler genişleyince, para piyasası da canlandı. Bu canlanışta elbette ki ihracat gelirlerinin yarattığı imkânlar da rol oynadı. Mevduat hareketlerinde ise önemli gelişmeler görüldü. Meselâ şu rakamları verelim:

	Mevduat Hareketleri		
Yıllar	Milyon lira	Milyon lira	Milyon lira
1949	437	438	866
1950	537	527	1.065
1955	1.171	2.273	3.986
1957	3.708	2.998	6.077
1958 (1)	3.851	3,331	6.684

Bütün bu gelişmeler sırasında C.H.P. ve meselâ İnönü çeşitli tepkiler gösterdiler. Meselâ şu sözler İnönü'nündür (16 aralık 1955 nutku):

«Fiyatlar durmadan yükselmektedir. Memlekette iktisadî düzen altüst olursa, sıkıntıya ve pahalılığa çare bulunamaz».

«Gıda maddeleri fiyatlarının yükselişi vatandaşı bunaltıyor».

«Dış ticaret açığımız 5 yıl önce 62 milyondu. 1955 ekimin-

(1) 1958 ağustos, İstikrar tedbirleri.

de ve 10 ayda 482 milyon lira oldu. Dış borçları da ödeyemiyoruz».

«Bu sıkıntılı haller karşısında Menderes'in bulduğu tedbir, hayat pahalılığı olmadığını Vekillere söyletmekten ibarettir. Sakat bir siyaset, iktisadî sahada millî istiklâl mücadelesi rengine boyanmaktadır. Alacaklıların bizi sıkıştırdığı bir zamanda Adnan Menderes de Adana'da, bütün dünyaya karşı, dış ticaretten kimseye borcumuz olmadığını pervasızlıkla ilân ediyor!»

«Adnan Menderes'in, kimse tarafından tedavi çaresi bulunamamış olan enflasyon hevesi, tabiî ve ruhî neticeleri ile, maliyemizi ve paramızı tahrip etmiştir».

*
**

MİLLÎ GELİR

Millî Gelir hareketleri, özellikle carî fiyatlara göre olan rakamlarla büyük artışlar gösterdi. Gerçi bu carî fiyatlarla olan Millî Gelir rakamlarını sabit fiyatlarla ifade edince bu artış önemini oldukça kaybeder. Fakat seçimlerde halkın etkilendiği ve halk psikolojisinde etkili olan para hareketlerinin, nihayet iktisadî bir inceleme işine dayanan bu mekanizma ile ilgili olmadığı da malûmdur. Fakat burada biz, her iki ameliyeyi de ele alarak ve sadece genel bir fikir vermek üzere, yani herhangi bir eleştirmeye girmeden bu Millî Gelir hareketlerini tablolar halinde vereceğiz.

Ancak şu kadarını da belirtmeliyiz ki, Millî Gelir hesapları genel hasılalar olarak, millî ekonominin toplam yekûnlarını vermek ve dolayısıyle bir toplumda fert, yahut birey başına düşen ortalama geliri belirtmek bakımından, ülkelerin gelir tempolarının izleniminde, uluslararası kullanılan ölçüler haline gelmişlerdir.

Bu tablolarda, toplumu teşkil eden sosyal zümreler farkı gözetilmeksizin, yani milyonerle işçi veya tamamen işsizin, millî hasıladan nüfus başına düşen pay hesabedilir. Bu hasılada, yalnız üretim gelirleri değil, kamu veya özel sektörlerde çalışan bütün fertlerin hizmetleri de değerlendirilir. Hulâsa Millî Gelir, sadece bir m ü ş'i r e, yani bir endekstir. Bu bakımdan eleştirilebilir. Ama millî hasılanın artış veya eksilişi bakımından, global olarak, yani toplam niteliğinde, gene birşey yansıtır.

TABLO

ÜRETİM SEKTÖRLERİ İTİBARİYLE CARİ

(Milyon TL.

Sektör ve Toplamları	1949	1950	1951
1. Ziraat	3 744,9	4 472,0	5 563,9
a) Çiftçilik	3 647,9	4 371,1	5 448,2
b) Ormancılık	79,9	79,6	90,1
c) Balıkçılık	17,1	21,3	25,6
2. Sanayi	1 004,1	1 094,4	1 250,3
a) Madencilik	92,3	108,5	142,0
b) İmalât sanayii	884,8	955,4	1 072,6
c) Elektrik, havagazı, su	292,2	319,2	380,7
3. İnşaat sanayii	27,0	30,5	35,7
4. Ticaret	812,1	951,9	1 080,9
5. Ulaştırma	499,2	476,9	559,5
6. Mali müesseseler	134,8	152,8	216,2
7. Serbest meslekler ve hizmetler	328,2	353,8	433,7
8. Mesken gelirleri	251,5	251,7	278,5
9. Devlet hizmetleri	871,0	911,8	953,9
10. Yurt İçin geliri (1 ilâ 9)	7 942,0	8 984,5	10 717,6
11. Dış âlem geliri	— 18,0	— 20,3	— 23,8
12. Safi milli hasıla (milli gelir) (İstihsal âmilleri fiyatlarıyle) (10 + 11)	7 924,0	8 924,0	10. 693,8
13. Vasıtalı vergiler	983,3	9,978,4	1 116,4
14. Safi millî hasıla (piyasa fiyatlarıyle) (12 + 13)	8 907,3	1 014,2	11 810,2
15. Aşınma ve eskime	374,1	405,9	460,6
16. Gayri safi millî hasıla (piyasa fiyatlarıyle) (14 + 15)	9 281,4	10 384,3	12 278,5
17. Gayri safi millî hasıla (İstihsal âmilleri fiyatlarıyle) (12 + 15)	8 298,1	9 370,1	11 154,4

I.

FİYATLARLA TÜRKİYE MİLLÎ GELİRİ

olarak)

1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
6 193,3	7 234,7	5 927,2	7 638,2	9 096,3	12 004,9	15 850,2
6 037,9	7 071,2	118,8	7 453,3	8 867,4	11 757,9	15 508,5
102,9	113,7	49,9	119,8	164,0	171,4	212,4
52,5	49,8	5 758,5	65,1	64,9	75,6	129,3
1 490,9	1 839,7	2 248,4	2 578,5	3 290,2	4 157,8	5 390,2
174,9	191,7	197,2	226,9	241,2	244,6	392,8
1 275,2	1 601,8	1 905,3	2 282,1	2 969,3	3 806,1	4 838,0
40,8	46,2	55,9	69,5	79,7	107,1	159,4
1 520,0	692,8	852,3	1 062,3	1 237,3	1 672,4	2 086,3
1 317,4	1 644,1	1 797,0	2 382,6	2 144,1	2 243,6	2 729,9
791,8	863,1	1 030,9	1 243,5	1 452,7	1 774,5	1 997,0
243,3	303,2	398,5	521,5	642,7	788,0	948,3
507,9	540,1	640,6	841,6	992,3	1 184,6	1 335,9
310,5		479,8	530,4	712,6	886,9	1 170,0
1 080,6	1 255,0	1 454,6		1 725,4	2 049,6	2 259,8
12 455,7	14 726,2	14 829,3	18 293,2	21 293,9	26 762,5	33 767,8
— 31,6	— 30,4	— 44,3	— 73,5	— 97,0	139,3	— 152,2
12 424,1	14 696,4	14 785,0	18 219,7	21 196,9	26 623,2	33 615,4
1 355,3	1 522,6	1 630,5	1 934,0	2 040,5	2 676,1	3 102,6
13 779,4	16 219,0	16 415,5	20 153,7	23 237,4	29 299,3	36 718,0
544,1	602,0	699,3	905,8	1 096,6	1 229,4	1 553,5
14 320,5	16 821,0	17 114,8	21 059,5	24 334,0	30 528,7	38 271,5
12 965,2	15 298,4	15 484,3	19 025,5	22 293,5	27 852,6	35 168,9

TABLO

ÜRETİM SEKTÖRLERİ İTİBARİYLE SABİT

(Milyon TL.

Sektör ve Toplamlar	1949	1950	1951
1. Ziraat	3 671,8	4.551,2	5 493,5
2. Sanayi	978,1	1 014,1	1 098,9
3. İnşaat sanayii	321,3	454,7	473,0
4. Ticaret	796,4	952,0	1 127,7
5. Ulaştırma	492,8	488,3	532,9
6. Malî müesseseler	144,1	151,7	169,7
7. Serbest meslekler ve hizmetler	337,8	371,2	423,1
8. Mesken gelirleri	246,1	241,3	257,5
9. Devlet hizmetleri	857,4	894,4	943,1
10. Yurt içi geliri (1 ilâ 9)	7 845,8	9 118,9	10 519,4
11. Dış âlem geliri	— 17,8	— 20,6	— 23,8
12. Safi millî hasıla (millî gelir) (istihsal âmilleri fiyatlarıyle) (10+11)	7 828,0	9 098,3	10 495,6
13. Vasıtalı vergiler	810,3	942,8	1 091,6
14. Safi millî hasıla (piyasa fiyatlarıyle) (12+13)	8 638,3	10 041,1	11 587,2
15. Aşınma ve eskime	337,3	358,9	401,1
16. Gayri safi millî hasıla (piyasa fiyatlarıyle) (14+15)	8 975,6	10 400,0	11 988,3
17. Gayri safi millî hasıla (istihsal âmilleri fiyatlarıyle) (12+15)	8 165,3	9 457,2	10 896,7

II.

FİYATLARLA TÜRKİYE MİLLÎ GELİRİ

olarak)

1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
5 843,3	6 403,4	5 141,0	5 607,5	6 094,7	6 248,3	7 296,1
1 190,5	1 311,1	1 373,4	1 426,3	1 521,4	1 631,9	1 709,0
570,4	791,0	655,1	688,0	698,0	863,8	947,5
1 203,6	1 319,8	1 116,6	1 205,5	1 304,5	1 350,6	1 541,8
652,3	696,5	836,4	923,6	958,5	1 025,6	1 086,1
195,3	229,1	269,8	301,2	320,1	340,3	383,1
468,9	483,0	525,0	626,4	646,3	692,8	690,0
278,4	299,5	322,8	357,1	411,8	487,7	539,4
1 011,1	1 159,8	1 247,0	1 224,3	1 243,5	1.379,2	1 355,3
11 418,8	12 693,2	11 486,7	12 361,9	13 198,8	14 020,2	15 530,3
— 25,8	— 28,7	— 26,0	— 28,0	— 29,9	— 31,7	— 35,1
11 393,0	12 664,5	11 460,7	12 333,9	13 168,9	13 988,5	15 495,2
1 184,6	1 317,3	1 188,5	1 279,0	1 365,6	1 450,6	1 606,9
12 577,6	13 981,8	12 639,2	13 612,9	14 534,5	15 439,1	17 102,1
445,8	484,9	13 145,4	537,8	578,3	628,2	680,5
13 023,4	14 466,7	496,2	14 150,7	15 112,8	16 067,3	17 782,6
11 838,8	13 149,4	11 956,9	12 871,7	13 747,2	14 616,7	16 175,7

Buraya kadar verilen rakamlar, birçoklarının kendi bünyelerinde gizledikleri bazı ters tepkilere ve etkilere rağmen, bilhassa seçmen psikolojisinde etkili olan genişleme, ferahlama ve para bolluğu hallerinin temelinde yatan iktisadî hareketleri aydınlatıcı niteliktedirler. Ancak İnönü ve muhalefetin D.P. İktidarına karşı mücadelede önemle ileri sürdükleri bazı ters gelişmeler de doğrudur. Bunlar, yukardan beri verilen genişleme ve yatırım hareketleri içinde, madalyonun bir nevi ters tarafını teşkil ediyordu. Bunları da ayrıca belirtmek yerinde olacaktır. Çünkü madalyonun bu ters tarafıdır ki, gerek 1957 seçiminin sonuçlarında, gerek D.P.'nin kaderinde, çeşitli yönlerden rol oynayacaklardır.

*
**

MADALYONUN TERS TARAFI VE HALK PSİKOLOJİSİNDE DEĞİŞMEZ BİR KANUN

Demokratik Parlamento rejimlerinde seçimlerin neticelerine ve iktidarların akıbetlerine etki yapan faktörler, elbette ki tek değildir. Bu faktörler arasında, ruhî, siyasî ve iktisadî olanlar başta gelirler. Ama bunların içinde de öyle sanıyorum ki ruhî faktör, yani halk psikolojisinin hali ve gidişatı, bu rejimlerin seçim kampanyalarında en güçlü faktör olsa gerektir. Bu belki pek de materyalistçe bir değerlendirme değildir ama, gene de bir manâ taşımaktadır. Ama hiç şüphe yok ki bu halk ruhiyatının hâl ve gidişatında, diğer siyasî ve ekonomik etkenlerin ayrıca müessir olduğu da şüphe götürmez bir gerçektir.

Çünkü bu gibi rejimlerde Partiler iktidara halkın oyu ile gelirler. Seçimlerde Partilerin elemanları halkın ayağına kadar giderek onun oylarını kazanmaya çalışırlar. Bunun için de halka bir şeyler vaat ederler. Halk bu vaatlerin tesiri altında bir tarafı tutar. Oy'unu verir. Kazanan Parti iktidara gelir. Ama denebilir ki, bu iktidara gelinen günden itibaren de yıpranma başlar. Çünkü hiç bir demokratik Parti halkın, hattâ kendine oy verenlerin hepsini tatmin edemez. Bu neticeden faydalananlarla faydalanamayanlar arasında derhal çatışma başlar. Sonra muhalefet de iktidarın daima karşısındadır. Bu iktidarın icraatında ise elbette ki aksaklılar olacaktır. Eğer iş yapıyorsa ve

iş yaptığı için, elbette ki hatalar edecektir. Hulâsa iktidar Partileri için, en güçlü sanıldığı zamanda bile kayıplar, hattâ yenilgiler mukadderdir. Bu değişmez bir kanundur.

1950-1960 arasında D.P. de bu akibetten kurtulamadı. İlk beklenmeyen netice 1957 seçimlerinde kendini gösterdi. D.P. muvaffakiyetlerinin zirvesinde sanıldığı bu seçimlerde büyük oy kaybetti. İkinci Adam, 1954 seçimleri neticesinde çıkarılan 31 milletvekiline karşılık, 1957 seçimlerinde 178 milletvekili ile Meclise girdi. Bu neden böyle oldu? Elbette ki ruhî, siyasî ve iktisadî çeşitli sebepler bu sonucu böyle getirdiler. Halkın ruhiyatında ilgi çekici gelişmeler oldu. Fakat iktisadî sebepler, hem de hızlı bir yatırım ve gelişme temposuna rağmen bir taraftan da Partinin iktisadî itibarını yıprattılar. Yani madalyonun ters tarafında da bir şeyler oldu. Şimdi kısaca bunları da işaret etmeliyiz.

*
**

PARTİZAN TÜREDİLİĞİ

D.P. İktidar ve itibarının ilk kemiricileri, onun hayat sahasına çıkardığı yeni insanlar oldular. Bu iş özellikle köylerde, kentlerde böyle cereyan etti. D.P. çok Partili bir rejimle tek Parti idaresinin yerine geliyordu. Siyaseti halka götürmüştü. Köylere ulaştırmıştı. Siyaseti halkın malı yapıyordu. Bu hareket her tarafta binlerce ve binlerce küçük mahallî liderler meydana attı. Meselâ ocak, bucak başkanları şeklinde, halkın içinden sayısız önderler ve söz sahipleri yarattı. İdarî mekanizmanın karşısına bir de siyasî mekanizma dikildi. Bunlar; müdürlerin, kaymakamların, valilerin, bakanların kapılarını diledikleri gibi aşındırabiliyorlardı. Devir ise ,tahsisler devriydi. Az olan, fakat ihtiyaç duyulan birçok maddelerin halka dağıtımı işi kârlı işler haline gelmişti. Bütün bu işlerde Parti mensuplarından faydalanılmak istendi. Ama bu işlerin kontrolü de kabil değildi. Bir Parti türediliğidir meydan aldı. Bunların doğru veya yanlış hareketleri, halk efkârında Partiye karşı yavaş yavaş bir kırgınlık havası yarattı. Halkın bu antipatisi, daha yüksek kademedeki yolsuzluklarla da besleniyordu.

*
**

SPEKÜLATİF SİSTEMLER

Bu alt kademedeki Parti türediliği üst kademede de daha nüfuzlu hallerle kendini gösterdi. Kredi iltimasları, döviz tahsisleri, ihalelerdeki tercihler büyük ölçüde, fakat göze batan birer görev suiistimali halini aldılar. Hele büyük rakamlara cesaretle yönelmeye, büyük inşa kararlarına dayanan ve dolayısıyle yurt yapısında olumlu sonuçlar veren işlerdeki ihale şekilleri, iktisadî meknizmada ve çevrelerde Parti itibarını cidden sarsan şekiller aldı. Meselâ, şöyle bir usûl bulundu:

— *Gizli ihale,*
— *Dilediğine ihale,*
— *Değişebilir fiyatla ihale...*

Bu öyle bir mekanizmaydı ki meselâ; barajlar, su işleri gibi çok büyük ölçüde rakamlarla yürüyen önemli şilerin tam veya kısmî ihalelerde de, hak, adalet ve emniyet unsurunu birden ortadan kaldırıyordu. Meselâ bu gibi büyük ihalelerde alâkadarlar ve işe girmek isteyenler bazen hattâ ihale gününü bile öğrenmeye imkân bulamadan ihale yapılmış oluyordu. Gizli ihale usûlünün bütün yergileri de D.P.'nin üzerine yükleniyordu. Dilediğine ihale ise, ayrı ve kara bir sistemdi. Çok büyük rakamlı bir ihalede, bütün şartları haiz olsa ve en elverişli fiyatı teklif etmiş bulunsa bile bir işadamı veya firma, ihalenin, tamamen aksi şartlar gösteren birine gizlice verilmiş olduğunu öğrenebiliyordu. Değişir fiyatla ihale ise, başka bir buluştu. Ve aslında gerekli gibi görünün bir sistem içinde, kötü bir keyfîlik nizamına varmıştı. Bu suretle meselâ büyük bir işi, rakiplerini daha baştan safdışı bırakacak şekilde, yani çok düşük bir fiyatla kabul eden bir müteahhit şahıs veya firmanın, az zaman sonra ve piyasa fiyatlarındaki değişiklik sebep gösterilerek ardarda yapılan yeni zamlarla kıyasıya beslendiği görülüyordu. Diğer rakipler ise, ileride böyle bir himayenin şekil ve derecelerine elbette güvenemedikleri için, bu işlerde fiilen teşebbüs dışı kalıyorlardı. Bu işlerin bu yürüyüşünden doğan haklı yergiler de tabiî D.P. hükümetinin üstüne kalıyordu.

Müteahhitlerin daha önceden ve işlere girmeden veya döviz tahsislerini sağlamadan evvel özel temaslarla Partiye b a ğ ı ş taahhütleri de çirkin bir usûldü. Bu teberru işleri; özel, gizli bir surette ve

İş Bankası çatısı altında yerleşen yüksek ve seçilmiş bir iş adamı tarafından yürütülürdü. Bu teberruların hesap ve akıbeti hiç bir zaman meydana çıkmamıştır. Nihayet, bunlara döviz tahsisi alanındaki sakat davranışları da eklemelidir.

Gerçi, demokratik Parlamento rejimlerinde; iktidar çevresinde bir aferizm, bir iş kombinezonculuğu her memleket için bir gelenek halindedir. Ama bunlar, Türkiye gibi geri ülkelerde, bazen çok aşağılık seviyelere düşebilirler. Nitekim, bilhassa 1954 seçimlerinden sonra Türkiye'de bu işler, bu seviyelere inebilmiştir. Ve aradaki oyunlara, Menderes'in değil, fakat ona en yakın Bakanların adları, maalesef karıştı.

*
**

BEN BAŞVEKİLİM, MÜFETTİŞ DEĞİLİM!

Haydi Bayar'ı bir tarafa bıraksak bile, bütün bu gidişattan fiilen sorumlu olan Adnan Menderes, işlerin bu ve buna benzer gidişatını acaba görmüyor muydu?

27 Mayıs İhtilâli'nden bir önceki yıl içinde bir gece, Başvekâlet evinde Adnan Menderes'in, bu sualleri, kendi sözlerinin gelişi içinde gene kendisinin açıkça cevaplandırdığını dinlemişimdir. Gene dar çerçeveli bir davetliler grubu idi. Bu davetliler kendi arkadaşlarıydı. Bunların bir kısmı bugün de hayattadırlar. Namık Gedik, Burhan Belge ve bu arada Menderes, fanî hayattan çekilmişlerdir. Menderes'in konuşmaları yukardaki konulara kayınca, birden sertleşti ve yumruğunu masaya vurur gibi dikleşerek haykırdı. Aynen şunları söyledi:

— Çalıyorlar birader, çalıyorlar. Ne diyeyim, Allah belâlarını versin! Ama, ben ne yapayım? Ben Başvekilim, müfettiş değilim ki... (1)

---

(1) Menderes'in, bu sayfalarda nakledilen bu sözleri, bu kitabın, bu cildinin bundan daha evvelki baskısında yer ve meydan alan, Cumhuriyet'le Son Posta'da yayınlanan tartışmalarda, Samet Ağaoğlu'nun bazı tereddütleri veya şüpheleri ile karşılanmıştır. Bu sözleri belki, nakletmesem de olurdu. Ama ne var ki, Menderes'in bu sözleri, hakikaten söylenmiştir. Zaten gerek Dış

Şimdi bu satırları yazarken, Adnan Beyin o sıradaki içten gelen isyan ve lâneti hâlâ kulaklarımda çınlar. Yumruğunun titreyişi ve yüzünde dalgalanan hiddet ifadeleri, sanki bir çaresizliğin şikâyetiydi. Şahsen iyi niyetli bir adamın, yüklendiği sorumluluğun derecesini bilmesinden, fakat kendi peşinden gelen ve kendisinin hayata davet ettiği bazı insanların beşerî zaaflarını görmesinden doğan bu şahlanışta, kalbe rikkat veren bir hal vardı. Evet, demek ki çalıyorlardı ve Allah'ın lâneti elbette ki bu çalanların üstüne olacaktı. Ama, ne çare ki, olayların akışı, onun tarihî sorumluluğunun hesabını, bu lânete lâyık gördüklerinin cezasından daha ağır kıldı...

*
**

GENE BİRAZ RAKAM

Daha önce verdiğimiz rakamlarda, memlekette işlerin genişlemesini ve yatırımların davet ettiği sirkülâsyondaki gelişmeleri kısa tabloları ile belirtmeye çalışmıştık. Şimdi gene bu rakamlar malzemesine, fakat bu sefer biraz da madalyonun ters tarafını aksettirmek için müracaat edeceğiz.

Bahis konusu gelişme ve yatırımlar elbette ki, memlekette para hacminde bir genişlemeyi de zarurî kılacaktı. Ama, bu gibi hallerde para hacmindeki genişlemeler, ya paranın devir sürati ne kadar hızlanırsa hızlansın, paranın değeri gene sabit kalır. Yahut da para arzındaki genişleme bir para şişkinliği manzarası alır, para fiyatı da buna paralel olarak düşer. Pazar ise, hiç durmadan ve mütemadiyen para talebinde bulunur. Emisyonları durmadan tahrik eder. Yani para, hareketi bir fasit daire haline gelir.

Ticaret Kotalarından faydalanmada baş vurulan usuller, gerek Bakanlar Kredilerinin tevzi ve tahsisinde meydan alan muameleler, gerekse Devlet ihalelerinde görülen aksaklıklar, ancak iyi niyet mahsulü olmayan bazı işlerin, Devlet ve İktidar çevrelerinde yerleştiğini göstermez mi? Samet Bey, Menderes bu sözleri söylerken orada bulunmadığı için, bir kısım canlı şahitlere rağmen, bunların sıhhatinden şüphe edebilir. Fakat, İktidarın Başbakan Yardımcısı, Sanayi Bakanı ve Partinin Yönetim Kurulu üyesi olarak, meydan alan hata ve uygunsuz muamelelerden habersiz olması, elbette ki mümkün değildir.

Bunun birincisi normal ve olumlu bir kalkınmanın ifadesidir. İkincisi ise, bu hareketin enflasyonist bir akış almasıdır. İlletli bir gelişme halidir. Bu aşırı emisyon hareketi, meselâ kapalı ülkelerde ve güdümlü ekonomilerde yürütülebilirse de, kapitalist bir niteliğe dayanan serbest ekonomilerde çeşitli aksaklıklar doğurur. Para fiyatları düşer. Mal ve mahsûl fiyatları yükselir. Hayat pahalılığı artar. Bütçe dengesi sağlanamaz. Devletin iç ve dış borçları durmadan yükselir. İç ve dış piyasa ile ilgili mübadelelerde, millî pazar bakımından fiyat istikrarı kalmaz.

Hulâsa, bu gibi hallerde millî ekonominin çarkları birbirine çarpar. Bütçeler şişer. Millî Gelir rayiç fiyatlarla büyük artışlar gösterir ama, iş sabit fiyatlara çevrilince bu göz kamaştırıcı gelişme birden söner. Hulâsa maliye şaşırır. İpin ucu kaçar. Dış borçlanmalara aşırı derecede baş vurulur. Hükümet durmadan sıkıntı içinde didinir. Nihayet enflasyonist gidiş, gerçek bir enflasyona ve memleket malî iflâsa yönelince, ister istemez birtakım istikrar programlarına geçilir. Dış yardımlar, dış kontrol halini alır. İşin içinden böylece çıkılabilirse, bu da bir şeydir...

İşte Demokrat Parti'nin 1950-1960 arasındaki iktisadî gelişmesi, madalyonun ters tarafında bu karakteri taşır. Yani, bu da madalyonun ters tarafını teşkil eder. Şimdi bunu kısa hatlarla da olsa belirtmek için ve daha önce bahsettiğimiz gibi, bazı tablolar vereceğiz. Evvelâ şu rakamları verelim:

PARA HACMİ NASIL ARTTI?

Kâğıt Para, Yıl Sonları İtibarıyle
(Milyon lira olarak)

Yıllar	Emisyon	Banka kasaları	Fiilî tedavül
1949	890	84	806
1950	962	97	865
1951	1146	135	1011
1952	1251	144	1107
1953	1468	175	1293
1954	1533	198	1335
1955	2008	257	1751

1956	2551	290	2261
1957	3220	366	2854
1958	3474	505	2969
1959	3891	588	3303
1960	4452	753	3699

Bu rakamlar para hacmindeki genişlemeyi verirler. Yani, 1950-1960 arasında Merkez Bankası emisyonları 5 misline çıkmış ve fiilen tedavül eden para, yıl sonları itibariyle (ki, bu en müsait günlerdir) 4.5 misline yükselmiştir. Şimdi de bunlara paralel olarak, bankalardaki ticarî mevduat ile toptan eşya fiyatlarının hareketini görelim:

Para Arzı ve Fiyatlar
(Milyon lira olarak)

Yıllar	Tedavülde kâğıt para	Madenî para	Ticarî ve Merkez Bankası mevduatı	Yekûn	Toptan eşya fiyatı % (1)
1949	806	66	210	1082	106
1950	865	36	245	1146	96
1951	1011	38	344	1393	109
1952	1107	41	500	1648	107
1953	1293	50	570	1913	109
1954	1335	53	699	2087	119
1955	1751	62	846	2659	134
1956	2261	69	1002	3332	157
1957	2854	83	1143	4080	183
1958	2969	95	1372	4436	223
1959	3303	111	1783	5197	269
1960	3699	135	1746	5580	280

Daha önce de kaydettiğimiz gibi, fiyatlarda ters tepkiler yapmayan ve sabit fiyatta kalan para artışı bir olumsuz ifade taşımaz. Bu bir enflasyonist karakter arzetmez. Mademki, yatırımlar artmış ve ekonomik sirkülasyon genişlemiştir; elbette para hacmi ve arzı da artacaktı. Fakat 1950-1960 arasındaki para hareketinde, tam manâ-

(1) 1948, 100 itibariyle.

siyle enflasyon değilse de, enflasyonist bir karakter vardır. Çünkü para fiyatı sarsılmıştır. Toptan eşya fiyatları ve dolayısıyle hayat pahalılığı artmıştır. Bu devrede hem altın fiyatları yükselmiştir, hem toptan eşya fiyatları, hem de geçinme indeksleri artmıştır. Aşağıdaki tabloda bunları bir arada gösteriyoruz:

HAYAT PAHALILIĞI NASIL ARTTI?

(1948) 100

Yıllar	Toptan eşya fiyatları	Geçinme indeksi (Ankara)
1950	96	103
1951	109	102
1952	107	107
1953	109	112
1954	119	122
1955	134	138
1956	183	172
1958	223	198
1959	268	243
1960	275	261

Artan hayat bahalığını bittabi en çok sabit ve dar gelirlileri sarsıyordu. İşi yolunda giden tüccar ve esnafla, fazla istihsal yapabilen köylüler değil, bu hareketten zarar görenler bunlardı. Meselâ; 1950 mayısında, yeni Demokrat Parti iktidarı kazandığı gün, 900 gram ekmek 30 kuruşken, 1958 sonunda 508 gram ekmek 30 kuruş oldu. Yani, ekmek fiyatları bir misli kadar arttı. 1950'nin aynı ayında 34 lira olan Reşat altını, 1958'in aynı ayında 153 liraya fırlamıştı. Yani kâğıt para fiyatları düşmüştü. Hayat pahalılığı arttıkça, bilhassa D.P'nin son devresinde zamlar bütün maddelerde çığ gibi yükseliyordu. Radyolarda zamlar, günlük ajans haberleri gibi beklenen ve alışılan haller olmuştu. Bazı maddelerde 10 sene içinde artış nispetleri başdöndürücü seviyeler aldı. Maaş ve ücretlerdeki artışlar ise, bu hayat pahalılığının yükseliş temposuna göre çok geride kalıyorlardı.

Dış ticaret muvazenesi de mütemadiyen açık verdikten başka, 1954'ten sonra bir de gerileme seyri göstermeye başladı. Aşağıdaki rakamlar bu hususta bir fikir verirler:

Yıllar	İthalât	İhracat	Fark
1950	650,5	507,3	— 143,2
1951	878,1	659,2	— 218,9
1952	1279,9	795,7	— 484,2
1953	1200,8	858,3	— 342,5
1954	1111,6	704,2	— 407,4
1955	1168,2	685,8	— 482,4
1956	969,3	670,9	— 298,4
1957	910,1	741,2	— 168,9
1958	741,0	580,6	— 160,4

Yukarıda verilen rakamlar, her yılın ilk on ayının ithalât ve ihracat durumudur.

*
**

BAŞARISIZ BİR ÜMİT YOLCULUĞU

Hulâsa, madalyonun ters tarafında düşündürücü şeyler oluyordu. Gidiş iyi değildi. Bu dengesizlik birgün patlak verirdi. Nitekim 1958'de Türk ekonomisi, aslında bir iflâs manzarası gösteriyordu. Hükümet yeniden gözlerini yabancı ülkelere ve kasalara dikti. O kasalar ki, 1954 ocak sonunda bizzat Reisicumhuru Amerika'ya seyahate çekti. Fakat bu seyahatin sonuçları, yola çıkarken beklenen yardım kapılarını, bu ümit yolcusuna haşin bir şekilde kapamışlardı. Halbuki o zaman bütün istenen para 300 milyon dolardan ibaretti. Ve Celâl Bayar, yolculuğa ne iyi niyetlerle çıkmıştı. Meselâ yolculuk başlarken onun Menderes'e gönderdiği mesaj ne kadar ümitliydi!.. Bu mesajı okuyalım:

«Sayın Adnan Menderes,
Başvekil

Ankara

Üzerime aldığım millî vazifenin hazzı içinde ve büyük bir kalp huzuru ile yolculuğa başlıyorum. Allahaısmarladık der ve bütün arkadaşlarının gözlerinden öperim».

18 ocak 1954

Reisicumhur
C. Bayar

Evet, mesaj samimî, cesur ve ümitliydi. Nitekim Başvekil Adnan Menderes de ona ne güzel hitaplarda bulunuyordu:

«Sayın Celâl Bayar
Türkiye Reisicumhuru

Tarihî seyahatinizin gönül dolu huzur içinde yapılabilmesi için, Allah'a çok şükür, memlekette en müsait şartlar hâkimdir. Sağlık ve saadetle gidip gelmenizi ve memleket için büyük kıymeti haiz olacak başarılar temin buyurmanızı bütün kalbimle temenni etmekteyim. Hükümet adına ve âciz şahsım namına hayırlı seyahatler temenni ederken, en samimî ihtirâm hislerimizle ve bağlılıklarımızla sizi teşyi etmekte olduğumuzu arzeylerim».

17 ocak 1954

Başvekil
Adnan Menderes

Evet, mesajlar hararetliydi. Ve bizim yakın tarihimizde bu kadar ümitli ve gösterişli mesajlar yoktur. C. Bayar'la eşi ve maiyetindeki zatlar, memleketten İngiliz Havayolları'nın bir lüks uçağı ile evvelâ İngiltere'ye uçtular. Oradan Amerika'ya gittiler. Mutad merasimle karşılandılar. Hattâ Bayar, Amerikan Temsilciler Meclisi'nde, o Mecliste dinlenen belki en uzun nutuklardan birini verdi. Fakat iş; para ve yardım müzakerelerine gelince Sam Amca'nın; bütün komplimanlara ve hattâ sonunda ısrarlara rağmen, yüzünün çizgileri bile kıpırdamıyordu. Bütün müzakereler tam bir fiyasko ile bitti. Karşılıklı mesajlardaki dilek, temenni ve ümitlerden hiç biri tahakkuk etmemişti. Tarihî vazife başarılamamıştı. Bayar asık bir çehre ve kırgın bir kalble, biraz da mahcup dönüyordu...

Hükümetin ise buna karşı bütün tedbiri, Bayar Istanbul'a ayak basarken bütün mektepleri, bir kısım daireleri, hattâ bazı mahkemeleri bile tatil ederek Reisicumhura parlak olmaktan ziyade, gürültülü bir karşılama merasimi hazırlamak oldu. Ama, gürültü ve gösteriş, gerçeği örtemiyordu...

*
**

İSTİKRAR PROGRAMI

1958 ortalarına doğru ise, vaziyet daha da ciddiydi. Hükümet istimlâk bedellerini bile ödeyemiyordu. Transferler ve dış tediyeler kötü bir çıkmaz içindeydi. Gerçi memlekette yeni tesisler yapılmıştı. Bir kısım sanayi maddelerinde yerli imalât artınca, döviz tasarruflarına gidilmişti. Ama içeride, banka kredilerinde bir nevi furya manzarası devam ediyordu. Fakat, bu zahirî bir görünüştü. Aslında temelde bu artış temposu durmuştu. Meselâ şu rakamları görelim:

Artış Oranları (%)

Yıllar	Kredilerde	Banknot	Fiyatlar
1953-1954	22,4	4,0	10,3
1954-1955	19,0	36,2	7,6
1955-1956	20,8	25,8	16,5
1956-1957	21,6	26,6	18,3
1957-1958	8,7	10,6	15,4

Yani, 1953'ten öncesine göre her sene kredilerle banknot miktarlarının artışı arasında atbaşı gidişe benzer bir hal varken, aşağıda değineceğimiz 1958 ağustos kararlarından sonra, bu kredileri kesmek mecburiyeti hâsıl olmuştu. Hulâsa D.P. artık bir dönüş lüzumunu duyuyordu. İşte bu dönüş ve yeni bir iktisadî siyasetin düzenlenmesi işine «İstikrar Programı» denildi. Çünkü, bize yardım, borç ve kredi veren kaynaklar, artık keselerinin ağızlarını kapıyorlardı. Öyle ki, bu keseleri açtırmak için hattâ yeni bir Reisicumhur seyahati bile tertip edilse, gene ümit yoktu.

*
**

İSTİKRAR PROGRAMINI ŞÖYLE ÖZETLEMEK KABİLDİR

Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtı'nın 4 ağustos 1958 tarihi ile, basın için neşrettiği bir tebliğde, Türkiye Hükümetinin teşkilâta bir

istikrar programı tevdi ettiği açıklanıyordu. Bu tebliğe göre, program incelendikten sonra, Teşkilâta aza olan memleketlerin mümessillerinden kurulu Meclisce, Türkiye'ye 100.000.000 dolarlık bir kredi açılmasına dair anlaşmaların tespit edildiği bildiriliyordu. Fakat burada işaret edilen istikrar programı, hükümet tarafından memlekete ayrıntıları ile açıklanmamıştı. Ama memleket, hükümetin sıkıntıda ve hattâ belki de çıkmazda olduğunu biliyordu. Gerçi Maliye Vekili 3 ağustos tarihli beyanatında böyle bir istikrardan bahseder. Türk parasının değeri ile ilgili olarak prim usûlüne gidildiğine değinir. Ama, bütün bunlar için evvelâ bir para istikrarı şarttır. Bu da o devrede resmî kurlarından fiilen ayrılmış olan paranın istikrarı ile olur. İşte bu konuda ne yapılacaktı? Aslında devalüasyondan başka çare yoktu. Tediye muvazenesi haraptı. Türk parası resmî kurunu gerçekte birkaç misli kaybetmişti. Avrupa İktisadî İşbirliği'nin, âdeta merhameten sağladığı 100 milyon dolarlık kredi ise, devede kulaktı.

Hulâsa, düğümler birden sökülür. Anlaşılır ki, binbir kayıt ve kontrol şartı altında hükümete 350.000.000 dolarlık bir istikraz sağlanacaktır. Bunun 234 milyon dolarını Amerika verecektir. Ama, bunun büyük kısmını eski borçlar ve faizler için alıkoyacaktır. 25 milyon doları Para Fonu verecektir. 100 milyon doları da, yukarda değindiğimiz gibi Avrupa İktisadî İşbirliği memleketleri teşkilâtında ve bu memleketler arasında taksim edilerek elde edilecektir. Bundan başka, 400 milyon dolarlık vadesi gelmiş borç da ertelenecektir. Diğer taraftan sene sonuna doğru Amerika, ziraî mahsûl fazlasından Türkiye'ye 800.000.000 liralık bir yardım yapacaktır. Banka kredileri ise, 30 haziran 1958 plasmanları itibariyle dondurulmuştur. Tabiî hepsinin üstünde olarak da, Türk parasının zaten fiilen mevcut olan devalüasyonu resmî bir şekilde teyit edilmiştir. Hulâsa bir iflâs manzarası ve tedbirleri bahis konusudur. Türk parası, o güne kadar olan resmî kurların birkaç misli ile bir fiyat düşürülmesine tâbi tutulmuştur. Meselâ; şu rakamları görelim. Ancak, Türk parası fiyatlarının bu düşürülmesine resmî dilde D e v a l ü a s y o n denilmemiş, yabancı dövizlere Prim denilmişti:

15 Sayılı Karara Ait 1 Sayılı Tebliğe Göre Yabancı Dövizlerin Yeni Fiyatları

(Asıl fiyatlar, 4.8.1955'ten beri yürürlükteydi)

	Asıl fiyat (TL.)	Ödenecek prim (TL.)
Dolar	2,80	6,20
Sterlin	7,84	17,36
İsviçre Frangı	0,64	1,41

Bütün yabancı dövizlere böyle primler sağlanmak, yani aslında resmî fiyatlar, fiilî duruma ve rayice yükseltilmek suretiyle bu dövizler şu yeni fiyatları (kıymetleri) alıyorlardı (TL.) :

Dolar	9,00
Sterlin	25,16
Belçika Frangı	0,18
İsviçre Frangı	2,13
İsveç Kronu	2,06 vb...

Hulâsa, hastanın başı ucunda yapılan konsültasyon, ya hastanın fiilen iflâsını ilân etmek, ya onu bir nevi hacir ve kontrol altına almak suretiyle safhalar geçirdikten sonra, bir malî kontrol kaydı altına alınması şekline varmıştı. Bu suretle de D.P. İktidarında bazı ayılma alâmetleri görülmüştür. Fakat iktisadî alanda işler böyle gelişirken, siyasî alanda gittikçe ve daha da karışıyordu. Bu karışıklığın ilk ve şaşırtıcı alâmeti, 1957 seçimlerinin sonuçları oldu.

Sonun Başlangıcı

Çok Partili Parlamento rejimlerinin henüz gelenek haline gelmediği ve İktidarın, her şey demek olduğu Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde İktidarın soysuzlaşması, Dikta meyillerinin belirmesi ile başlar. D.P. Liderleri de kendilerini bu siyasî eğilimden kurtaramadılar. Halbuki Ben veya Biz demek, her zaman, Millet demek değildir.

X

ÇOK ŞEYLER KAYBETTİK!

1957 seçimleri İnönü ve C.H.P. için, geleceğin ümitli bir filizlenmesiydi. D.P. için de; u y a r ı c ı olması gereken bir reaksiyon, daha doğrusu sonun başlangıcı oldu. Bu satırları yazarken; D.P.'nin gülmez, konuşmaz adamı, fakat içini dışarı vurmamakla beraber dikkate değer bir elemanı olan Dr. Namık Gedik'in şu sözlerini bütün açıklığı ile hatırlıyorum:

«— Çok şey kaybettik Şevket Süreyya Bey, çok şeyler kaybettik ve çok adam kaybettik...»

Bu sözler, Adnan Menderes'in Çankaya'daki Başvekâlet evinin büyük salonunda söylenmiştir. Bir akşam üzeriydi. Güneş batı ufkunda orta yaylanın her gurub zamanında yarattığı şehrâyin renklerini vermiş ve artık kaybolmuştu. Çankaya eteklerinden aşağıda Ankara, günün en hareketli saatlerini yaşıyordu. Ankara'nın üstünde bir taç gibi serilen Çankaya gezi yollarında, gezinti saatleriydi. Az önce, bu yoldan geçen ve akşamın bayrak töreninden dönen bir asker kolunun dinç boru seslerini dinlemiştik. Hulâsa Ankara'nın bir günü daha kapanıyordu ve her şey güzel, yolunda, rahat ve düzenli görünüyordu. Ama iktidarın Dahiliye Vekilinin, yani önde adamlarından birinin sözleri işte bunlardı...

Bu sözlere ben vesile vermiştim. Gerçi, daha ileride değineceğimiz 1957 seçimleri olmuştu. Konumuz ne Parti, ne de seçimlerdi. Salonda dört kişiydik. Menderes'i bekliyorduk (1). Dr. Sarol'la konu-

---

(1) O sıralarda Adnan Menderes'le olan ve az sayıda olmakla beraber gecenin geç saatlerine kadar devam eden bu dostça buluşmalar, yersiz ve lüzumsuz olarak dikkati çekti. Meselâ Ahmet Emin Yalman Vatan gazetesinde yayınladığı 12.9.1958, 15.9.1958 tarihli ve «Sayın Menderes'e Açık Mektup» başlıklı başyazıları ile, daha önce çıkan 1.9.1958 tarih ve «Şifrenin Anahtarı»

şuyordum. Tam o sırada Namık Gedik salona girdi. Onu ancak ikinci defa görüyordum. Fakat onun hakkında herkes gibi benim de bazı bilgilerim vardı. Girişini fırsat bildim ve hemen atıldım:

«— Fakat Doktor, siz bana söyler misiniz? Rüştü Uzel gibi bir insanı nasıl atabilirsiniz? Nasıl feda edebilirsiniz? Bu memleket onun gibi kaç ihtisas adamı, kaç teşkilâtçı, kaç inşa adamı yetiştirmiştir?..»

İşte, Dahiliye Vekili yukarda naklettiğim sözlerini o zaman söyledi. Sakindi, ciddiydi, düşünceliydi. Kelimeleri ağır ağır, içten gelen bir teessürle söylüyordu:

«— Evet Şevket Süreyya Bey, çok şey kaybettik. Çok şeyler kaybettik. Çok adam kaybettik. Hele Rüştü Beyin şahsında... Şimdi her vesile ile onu davet ediyoruz. Onu onore ediyoruz. Onunla çalışmak istiyoruz. Fakat vazife almıyor. Haklısınız ve haklıdır...»

Rüştü Uzel bizde, Teknik Öğretimin kurucusuydu, teşkilâtçısıydı. Karakteri, teşkilâtçılık kudreti ve insanlık vasıfları ile üstün insandı. Ben o gün bu köşke gelmeden önce onunla ve eski Maarif Teşkilâtının bazı arkadaşları ile, bizde, bir çay toplantısındaydık. Demokrat iktidar ise, Rüştü Uzel'i, en faydalı olacağı ve hizmetlerini daha geniş ölçüde ilerletebileceği bir çağda, tepeden inme bir kararla işinden çıkarmıştı. Kayıp onun değil, memleketindi. Salona, dinle-

---

başlıklı başyazısında bu temasları ele alarak kendince bazı ahkâm çıkarıyordu. Meselâ ilk yazısında şöyle diyordu:

«Son günlerde birkaç kaynaktan birden kulağıma gelen bir haber gözümü açtı. Müşkülümü halletti. İçinden çıkılmaz bir şifrenin anahtarını bulmuş gibi oldum».

Bu anahtar, Adnan Menderes'in benimle temaslarıydı. Ve Ahmet Emin bütün müşküllerini bunu birkaç kaynaktan birden öğrenmiş olmakla artık çözmüş bulunuyordu! Ahmet Emin'e göre ben, bu suretle «siyaset sahnesinde birdenbire görünmüş ve Demokrasi, Hürriyet ve serbest rekabet aleyhinde birtakım telkinleri, D.P.'nin iç halkasına fısıldamak imkânını bulmuş»tum.

Bütün bu yazılardaki bu görüş ve telmihlerin, gerçeklerle hiç bir ilgisi yoktu. Ama, ne çare ki Ahmet Emin, sözcülüğünü yaptığı âlemin isteklerini dile getirecekti... Kendisince bu onun, hem sanatı, hem vazifesiydi...

yenlerin tasvip ifadelerini taşıyan ağır bir sükût sindi. Namık Gedik'i gerçi az tanırdım. Fakat o gün o salondaki sözlerini daima hatırlarım. Evet, D.P. çok şey kaybetmişti. Çok şeyler kaybetmişti ve çok adam kaybetmişti...

*
**

ARADAKİ AÇIKLIKLAR NİÇİN KAPANAMIYOR?

Bizim yakın tarihimizde; 1954-1960 arasında D.P. ve C.H.P. arasında normal ilişkiler kurulmaması, Parlamento usûlleri dahilinde normal temas ve ilişkilere geçilememesi, çok Partili demokratik gelişmelerimizin büyük talihsizliği olmuştur. Bunun sorumlusu, yahut sorumluları kimlerdir? Bu gelişmelerin içinde veya yakınında bulunanlar; eğer birtakım sabit fikirlere bağlanmazlarsa, bu sorunların cevaplarını kolaylıkla verirler. Ama biz 1957 seçimlerine, yani D.P.'nin kaderinde en etkili işaretlerden biri olan bu seçim hadisesine girmeden önce, bu konuyu da kısa hatları ile işlemeliyiz. Çünkü gerçek olan şudur ki, 1950-1954 arasını bir tarafa bıraksak bile, 1954-1957 arasında da, 1957-1960 arasında da, iktidarla Ana Muhalefet Partisi arasındaki mesafeler durmadan açılmıştır. Ve bir türlü kapanamamıştır. Bu bizde çok Partili rejimin öyle bir hazmedilemeyişi olmuştur ki, yalnız mideleri bulandırmakla kalmamıştır. Bu şifa bulmaz hastalık, nice kurbanlara, nice mihnetlere, çilelere de malolmuştur. Yoksa bu böyle olmasaydı, hattâ 27 Mayıs İhtilâli sabahında bile iktidar mensupları, pekâlâ şapkalarını alarak evlerine, çiftliklerine gidebilirlerdi. Ve ihtilâl, sorumlular değil, yeni görevliler arayarak, basit bir hükümet darbesi şeklinde pekâlâ sona erebilirdi. İhtilâlin hazırlıkları üzerinde yapılan incelemeler bunu göstermektedir. Çünkü, ihtilâlcinin defterinde hesaplaşma, asla yazılı değildi (1). Ama gidenlerle gelecekler arasında mesafe o kadar açık ve memleket o kadar parçalanmıştı ki, halk değilse bile aydınlar efkârı, daha ilk dakikada

(1) *İhtilâlin Mantığı* isimli eserimizde, bunu doğrulayan belgeler vermiş bulunuyoruz.

o güne kadar olup bitenlerden bir sorumlu veya sorumlular aramak yoluna düştü. Üniversitenin bahçesinde ve coplu polisler elinde yerlerde sürüklenen, başı gözü yaralanan Üniversite Rektöründen, Fakültelerinin duvarları kurşunlarla delinen Üniversiteliye, hapishanelerde yatan gazeteciden, memleket gezilerinde yolları kesilen, hakaret gören, taşlanan, yaralanan ve birtakım sokak adamları tarafından linç edilmesine saniye kalan Ana Muhalefet Partisi Lideri'ne kadar herkesin vicdanında birtakım burukluklar birikmişti. Halbuki sokak kalabalıklarını, pazar yeri kalabalıklarını, memleketin efkâr-ı umumiyesi sanmak, büyük bir hataydı. Eğer doğruysa Parti Gruplarında:

«— Sen istersen Halifeyi bile getirebilirsin!»

yahut, kasaba çarşılarında:

«— Kara cübbeliler kim oluyor?»

şeklinde dile gelebilen zihniyet, elbette ki sakattı. Ve ne yazık ki artık, siyaset mantığın dışına çıkmıştı. İşte bu çıkış var ya, o, yalnız ihtilâl öncesi günlerinde değil, daha 1957 seçim sonrasından beri her vesile ile ,hızla gelişip keskinleşmişti. Yoksa hemen ihtilâlin ertesi günü ihtilâl liderlerine, gidenleri topyekûn mahkûm eden ve onları daha o günden Anayasa dışı yahut Anayasa düşmanı bırakan bir Üniversite fetvası, dünyanın hiç bir ihtilâlinde ve hiç bir ihtilâlci kadro tarafından elde edilememiştir.

Daha iktidarda başlayıp; 1954'ten, hele 1957'den sonra iktidar ve muhalefet arasındaki mesafelerin böylesine açılışı ve bu uzlaşılmaz kin ve adavet havası, bizim çok Partili demokrasiye giriş çabamızın, hakikaten bir şanssızlığıdır. Halbuki, çok Partili demokrasi bu değildi. Ve çok Partili Parlamento rejiminde şahsî adavet ve eğilimlerin böyle şahlanışı, batı demokrasilerinin geleneğinde ve lugatında yoktu...

*
**

SİYAH BİR PERDE

Bu cepheler ayrılışını, bu uzlaşmaz ruh hikâyesini, neresinden başlayıp, neresinden verebiliriz? Bunun şartları, olayları ve havası ayrı bir kitap doldurur. Bu ise, bütünü ile bu eserimizin konusu ol-

mamak icap eder. Ama gerçekler şudur ki, İnönü 1950 seçimlerinin sonuçlarını şikâyetsiz kabul edip, iktidarı devre hazır olduğunu bildirirken, çok Partili bir Parlamento rejiminin icaplarına sükûnetle razı olmuştu.

1954 seçimlerinden sonra ve yeni Meclis toplantılarına girilirken, bu seçimlerde seçilmeyen bazı arkadaşlarının eğilimlerine rağmen, İnönü'nün İktidar Partisiyle normal temaslar arzusunda olduğu bilinen bir şeydir. Bilhassa Parti Yönetim Kurulu'nun haziran toplantısında İnönü açıktan açığa «Başbakan Menderes'le görüşülmesi tezini» savunmuştu. Bu tez, bir defalık başarı kazandı ve kabul olundu. Bu konudaki gelişmeleri yakından bilen ve «İsmet Paşa'yla 10 Yıl» isimli eserinde bu kritik devrenin bütün iç olaylarını veren Metin Toker, bu konuda tek eser olan kitabının birinci cildinde şöyle yazar:

> *«Demarşı yapmaya Server Somuncuoğlu memur edildi. Somuncuoğlu Başkanvekili sıfatıyle C.H.P. Meclis Grubu adına Başvekil Adnan Menderes'i ziyaret edecekti. Ona Grubun görüş ve temayüllerini anlatacaktı. C.H.P.'nin iyi münasebetlere taraftar olduğunu söyleyecekti. Somuncuoğlu'nun karşısında buzlar bu suretle çözüldükten sonra, seçimlerde birbirlerini şiddetle itham etmiş ve şahsî alınganlıklara yol açıcı tartışmalar yapmış bulunan İsmet Paşa'yla Menderes'in görüşmelerinin kabil olacağı ümit edilmişti».*

Gerçi bu biraz platonik bir arzuydu ama, İsmet İnönü böyle normal münasebetlere taraftardı. Gerçi İnönü neticeden pek de ümitli değildi. Çünkü, Başvekil Adnan Menderes'in az önce verdiği şu beyanat, bu iyi niyetlerin önünü, siyah bir gölge ile perdeliyordu:

> *«C.H.P bugünkü halinde kaldıkça, kanunî mecburiyetlerin dışında kendileri ile, Parti olarak bir münasebetimiz olmayacaktır!»*

Evet, bunlar karanlık sözlerdi. «Bugünkü halinden» kastedilen ise, «İsmet Paşa Başkan oldukça» demekti. Çünkü, Paşa'nın Partinin başından ayrılması, Menderes tarafından açık olarak ifade edilmiştir. Ama, demokratik bir Parlamentoda, İktidar Partisi ve Hükümet Baş-

kanının «Ben Ana Muhalefet Partisi ile Parti olarak münasebette bulunmam» manâsını açıkça ifade eden böyle bir beyanatı nasıl olabilirdi? Fakat ne var ki bu sözler, 27 Mayıs İhtilâli'ne varan devrede ve iktidarla Ana Muhalefet Partisi arasında bir türlü normal ilişkilere geçilememesinden yakınan ve hattâ bu halden İnönü'yü töhmetli görenler için, gerçeği bir kenarından oldukça açmaktadır sanıyorum.

Nitekim teşebbüsün neticesi, İsmet İnönü'nün tahmin ettiği gibi çıktı. C.H.P.'nin ve İnönü'nün arada normal temaslar ve görüşme arzuları, Adnan Menderes tarafından reddedildi. Hem de, Somuncuoğlu'yu kabul ederek dahi değil. Menderes cevabını, C.H.P. Grup Başkanvekili Server Somuncuoğlu'ya, Dr. Mükerrem Sarol aracılığı ile bildirdi. Başvekil, Server Somuncuoğlu'ya, kendisi ile «Ana Muhalefet Partisi'nin temsilsisi değil, ancak bir vatandaş veya sadece bir milletvekili olarak görüşmeye hazır» olduğunu tebliğ ettiriyordu. Ve C.H.P. ile konuşacak hiç bir şeyi yoktu...

Menderes'in bu davranışı, sadece bir siyasî tutum olarak kabul edilebilir mi? Elbette edilemez? Bu, hattâ sadece bir davranış hatası bile değil, psikolojik bir tepki, bir yetersizliktir ki, bunu hattâ, ruhî bir buhran veya hastalık olarak almakta bile, hata olmasa gerekir. Bu olay, Menderes'in iç âleminden öyle bir belirti ve bu âlemin gizli köşelerinden, öyle bir kapı veya pencerenin açılışıdır ki, biz bu açılan aralıktan, Menderes'in iç âleminde çöreklenen birtakım ruhî kilitlenmeleri, zincirlenmeleri, hulâsa o günlere kadar bu iç âlemde uyuyan, ama artık köpüren, açığa vuran nice ruhi zaafları da seyrederiz.

Nitekim ilerde ve olayların akışı içinde yenilecek ve sahneden, sanki kendi kendini silecek olan Menderes, işte bu zayıf Menderes'tir. Olayları sağduyu ile değerlendirmesini bilemeyen, kimse tarafından uyarılamayan, kendini, ruhî zaaflarına kaptıran ve bu zaaflara esir olan Menderes'tir...

Menderes hayatta olsa da, bugün bu sözlerini ve yarattığı bu durumu bir v a t a n d a ş olarak, sağduyu ile değerlendirse, sanıyorum ki çok üzülür. Bu yapılan bir hataydı. Böyle bir hata, ancak mutlak bir diktatör için bazı izahlar bulabilirdi. Tabiî o da bunun bütün neticelerine katlanmak şartı ile. Ama yeni yerleşmek durumunda

olan çok Partili bir Parlamento rejiminde bir iktidar liderinin, hem de ona bu iktidar yollarını açan kanunları kendi çabaları ile gerçekleştiren bir Ana Muhalefet Partisi Lideri'ne karşı bu davranışı, hakikaten düşündürücü bir şeydi. İşte bu başlangıçlardır ki, İnönü'ye ve arkadaşlarına, karşılarında nasıl bir hasım veya hasımların bulunduğunu bir daha anlatmış oluyordu.

Netice yalnız İsmet Paşa'yı şaşırtmadı. Hattâ o, Parti yöneticilerinin Menderes'e ve iktidara karşı sert bir tebliğ yayınlanması teşebbüslerini de yumuşattı. Ama arada şöyle beklenmeyen bir olayla da karşılaşıldı. Aradan birkaç gün geçmeden, C.H.P. Meclis Grubu Başkanvekili ve arada bir de aracılık görevi yüklenmiş olan Server Somuncuoğlu, Ankara'dan Istanbul'a giderek oradan bir istifaname ile C.H.P.'den çekildi. D.P.'ye katıldı. Bir süre sonra da D.P.'de Vekillik kabul etti. Halbuki Somuncuoğlu çok kısa bir zaman önce Akis'te şunları yazıyordu:

> *«Türkiye'de fazilete bağlı kalan, inancını ve prensiplerini müdafaa ederek şahsî menfaatlerini feda edenler daha çok, tahsil görmemiş vatandaşlardır. Diplomalı aydınlardan ön plana gelmek şansını bulmuşların çoğu, menfaatları uğruna fikir, kanaat ve taraf (yani Parti) değiştiriyorlar. Bu vaziyette kime, kimin ve nasıl rehberlik edeceği bir mesele olarak karşımızda durmaktadır...»*

Evet, insanların bazen, hakikaten acınacak zaafları vardır. Mesele açık ve ortadaydı. Somuncuoğlu diplomalı bir aydındı. Bu satırları da bir ay önce yazmıştı. Şu halde acaba kime güvenilecekti? Somuncuoğlu, Menderes'le beraber çıktığı ve Başbakanın kurtulduğu bir uçak kazasında fanî hayattan ayrılmıştır. Ölmüş bir insanın bu çelişmeli davranışlarını burada nakletmek belki doğru görünmez. Fakat biz olayı sadece İnönü'nün içinde yaşadığı havayı belirten bu tür olaylardan biri olarak aldık. Hem Somuncuoğlu'nun yukarda verdiğimiz yazısında ortaya serdiği bir problem olarak. Çünkü Somuncuoğlu bu seçtiği yolda yalnız değildi. Ama Partisinin Parlamento Grubunda kendi vekilinin bu istifasını alıp okurken, şu çok şeyler görmüş İnönü bile herhalde derin düşüncelere dalmıştır. Evet o sırada

böyle şeyler oluyordu. Meselâ eski C.H.P Bakanlarından Dr. Behçet Uz D.P.'ye kaydını, D.P. Kabinesinde Sağlık Bakanı olmasından ancak iki saat önce yaptırmıştı!

*
**

İNCE DEMOKRASİYE PAYDOS

1954'ten sonra Adnan Menderes ve D.P. hakikaten sertleşti. Niçin? Kime karşı? Çünkü Millet Meclisinde C.H.P.'nin ancak 30 milletvekili vardı. İnönü ise artık, resmî ziyafetlere bile çağırılmayacak kadar ihmal edilmişti. Pembe Köşkte bir münzevî hayatı yaşıyordu. Bayar'ın biraz ötedeki Cumhurbaşkanlığı Köşkü ise, nur içinde yüzüyor gibiydi. Ziyafetler, kabuller birbirini kovalıyordu. İşte bu köşkte ve D.P.'nin 1954 seçimlerini kutlamak için Kabine üyeleri ile D.P. Genel İdare Kurulu üyelerine verilen ziyafette Cumhurbaşkanı:

— *İnce demokrasiye paydos!*

işaretini verdi. Bilhassa, Halk Partisi saflarında seçime katılmış yüksek memurlara kızıyordu. Ama hedef asıl C.H.P. idi:

«— Millet, C.H.P.'nin Meclisteki milletvekillerinin sayısını daha da azaltıp otuza indirmekle, ne istediğini belli etmiştir. Artık bundan sonra ince demokrasiye paydos!..»

Evet, C.H.P. 1950 seçimlerinde oya katılan 7.953.085 vatandaştan 3.148.626 vatandaşın oyunu kazanmış ve 69 mebus çıkarmıştı. 1954 seçimlerinde ise, oya katılan 9.095.617 vatandaştan 3.193.471 vatandaşın oyunu almış ve sadece 31 mebus çıkarabilmişti. Alınan oyla çıkarılan mebus arasındaki bu garip orantı, C.H.P.'nin 1950 seçimlerinden önce çıkarttığı o seçim kanununun neticesiydi. Ama görünüyordu ki, bütün yenilgilere rağmen vatandaş, İnönü'yü ve C.H.P.'yi pek de Bayar'ın dediği kadar terketmiş değildi. Nitekim Bayar'ın ince demokrasiye paydos ilân edişinden sonra gelecek 1957 seçimlerinde, C.H.P.'nin bu 30 mebusu 178'e çıkacak ve ileride göreceğimiz gibi sonuç bu defa başka rüzgârlar estirecekti...

*
**

SONLARI İYİ OLMAYACAKTIR!

D.P. ilk şiddet kanunlarını 1954 seçimlerinden sonra çıkardı. İnce demokrasi gittikçe yeni şekiller alıyor, daha da inceleşiyordu. Metin Toker eserinde bu sırada Pembe Köşkte bir sahneden bahseder. Bu parçayı nakledeceğim:

«D.P. ilk şiddet kanunlarını çıkarmış ve Meclisi uzun bir yaz tatiline sokmuştu. İktidara hâkim olan temel felsefenin (1) Celâl Bayar'dan mı, Adnan Menderes'ten mi geldiği tartışılıyordu. İsmet Paşa:

— İkisi beraberdirler,

dedi. Sonra düşünceli bir sesle ilâve etti:

— Fakat bu yollarla, sonları iyi olmayacaktır!

"İkisi beraberdirler" demesine rağmen Paşanın, Adnan Menderes'e karşı belki içine acıma hissi de karışan daha bir sempati beslediği gerçektir. Çok sonraları, Adnan Menderes'in hazin akibetini değiştirebilmek için İsmet Paşa'nın çırpınmasında, kayınvalidemin inanılmaz büyüklükteki üzüntüsü gibi, kendisinin bu hissinin de, millî düşünceler kadar rol oynadığını sanıyorum».

Anlatılan şeyler hem hazin, hem dikkati çekicidir.

Ama öyle denilebilir ki, Demokratların seçim kaybetme endişesi de, bir bakışta büyük zafer gibi görünen 1954 seçimlerinden sonra başlamıştır. Şiddet tedbirleri ondan sonra her vesile ile artırılmıştır. Bu konuda meselâ Kırşehir vilâyetinin, Bölükbaşı'nın Partisine oy verdiği için vilâyetlikten çıkarılıp ilçe haline getirilişi gibi garip, akla gelmez tedbirler bu arada zikredilebilir (2).

---

(1) Felsefe, Temel Felsefe gibi sözlerin son zamanlarda bizim siyasî edebiyatımıza girdiği malumdur. Hatta bazı parti sözcüleri, sokak mitinglerine kadar varan konuşmalarında bu Felsefe sözünü bol bol kullanır. Fakat gerçekte, Felsefenin başka bir kavram taşıdığı ve bu siyasî parti kavgaları ile ilişkisi olmadığı malumdur.

(2) Adnan Menderes Yassıada Mahkemesi sırasında bu kararı kendisi «Fahiş hata» olarak vasıflandırdı.

1954 seçimlerinden sonraki bu olayları işaret ederken, aynı senenin yazı içinde Şemsettin Günaltay'ın başkanlığında bir cereyanın, İnönü'yü Parti Başkanlığından ayırmak ve hattâ siyaset dışı kılmak yolundaki sonuçsuz çabasını da hatırlamalıyız. Ama biz gene asıl iktidar ile muhalefet arasındaki münasebetlere gelelim. İşte bu safhadadır ki araya bir de Nihat Erim'in durumu ve hattâ İktidar Partisi ile C.H.P. arasında bir nevi aracılık çabaları yer alır. Bu konuda biraz duracağız.

*
**

NİHAT ERİM SAHNEDE

İktidarla Ana Muhalefet teşekkülünün bu devredeki karşılıklı ilişkileri bahis konusu olunca, Nihat Erim'in adı daima ve önemle belirtilir. Bazı basit hükümlendirmelere göre bu devrede Nihat Erim, C.H.P. ve İsmet Paşa'yla Menderes ve D.P. arasında şüpheli temaslar içindedir. Ama işin bir gerçek tarafı var. Mesele bu cepheden incelenince Erim'in bu temas ve bağıntıları, baştan sona İnönü'nün ve hattâ önde gelen yöneticilerin bilgisi içinde yürür. Yani Prof. Nihat Erim aslında, nazik bir vazife içindedir.

İnönü, Nihat Erim'i ilk defa 1942 haziranında, Mülkiye Mektebini ziyareti sırasında tanır. Nihat o zaman Mülkiyede, 30 yaşında genç bir profesördür. İkinci Dünya Harbinin kritik günleriydi. Profesör, öğrencilerini imtihan etmekle meşgüldü. İnönü çocuklara değil ama, yaşı bazı talebelerin yaşına yakın olan bu genç hocaya önemli sualler sorar:

— *Harbe girecek miyiz?*
— *Girmeyeceğiz...*
— *Ne rahat konuşuyorsun?..*
— *Çünkü menfaatimiz yok...*
—
— *Tarihte bir defa biz de seyirci kalalım. Havalara ve denizlere Anglo-Sakson hâkim oldukça, iş nihayet bir mukavemet yarışı olur...*

Bilindiği gibi de, harbe girmedik. İnönü, Erim'i 1945'e kadar, bir daha görmedi. Ama İnönü'yü tanıyanlar onun, ne yukardaki sözleri, ne de Nihat Erim'in adını ve simasını unutmamiş olacağını tahmin ederler. 1945 ara seçimlerinde Erim, Kocaeli Milletvekili seçildi. Meclise girdi. Ondan sonra, eğer tâbir yadırganmazsa İnönü Erim'i, bir kuyumcunun bir maddeyi işlemesi gibi işledi. Öyle sanıyorum ki İsmet Paşa'nın etrafında olanlardan, İsmet Paşa'yı, mizacının bütün cepheleri, şahsiyet ve karakteri ile en iyi anlayan veya tanıyanlardan biri Nihat Erim oldu. İsmet Paşa'nın yalnız mizaç ve karakterini değil, basit günlük alışkanlıklarını bile dikkatle takip ederek. Meselâ şu müşahadelerini verelim:

— İsmet Paşa birini kabul edeceği zaman, odada kimin nereye oturacağını evvelden prova eder. Hattâ koltukları kendi çeker, sürükler, gelenlere, gidenlere; Sen şuraya! Sen buraya! diye yerlerini gösterir...

Nihat Erim'e göre İsmet Paşa, ince ve dikkatli bir adamdır. Ama ömrü boyunca pek çok beceriksiz insanlarla da karşılaşmıştır. Bundan çok ıstırap çekmiştir. Öyle görünüyor ki Erim, İnönü'nün alışkanlıklarına, çalışma alışkanlıklarına uyabilmiş, arada uzun süren kaynaşma, galiba bu itiyatlara en iyi uyabilmeden ileri gelmiştir.

Meselâ Nihat Erim şöyle anlatır:

— İnönü her nutkunu evvelden düşünür. Fasıl fasıl hazırlar. Eğer kendini hazır görürse:

— Yarın gel. Dikte edeceğim, der. Turan Güneş yazacak, sen not tutacaksın, der.

Ondan sonra meselâ saat 4'te mi işe oturulur; saat sekize kadar kimse yerinden kımıldayamaz. Arada çay, kahve de yoktur. Nihayet nutuk biter. İşte o zaman:

— Şimdi fikrini söyle,

der ve ilâve eder:

— Ben daha kaç kişiye göstereceğim...

Evet, gösterir de. Her birinden ayrı ayrı mütalâa alır... Bütün yaptıklarını, yapacaklarını daima ayrı ve küçük bir deftere not eder. Bu notları kullanır da...

Nihat Erim İnönü'nün çevresinde yer aldıktan sonra, bu çevrenin devamlı, aranan, daha doğrusu oradan ayrılmasına izin olmayan bir unsuru olur. Öyle ki uzun zaman akşam yemeklerine bile evine gidemedi. İnönü'nün ona ihtiyacı vardı. Kendisini anlayan bir genç bulmuştu. Onu dilediği gibi yetiştirmek ister. Ona:

— İngilizceyi iyi öğreneceksin,

der, sıkıştırır, takip eder, imtihan eder, lûgatları karıştırtır. İngilizceyi öğrettirir de. Fakat her liderin etrafında dönenler, tabiî İnönü'nün de etrafında ve daima önde gelmiştir. Hele biz ki şarklıyız; elbette ki doğunun çarkları da işleyecektir. İnsanoğlunun bu kanunundan kim kurtulabilmiştir ki? Meselâ Atatürk kurtulabildi mi? Elbette ki hayır! İnönü'ye de etrafından çeşitli diller konuştular. İnönü'nün bazen, sert diretme anları olur:

«— Şimdiye kadar kimi elinden tuttuksa, yediniz! Bunu yedirmeyeceğim size!»

ve ilâve eder:

«— Hangi gence elimi uzatırsam, onun 'felâketinin sebebi oluyor!»

Bunları söylerken belki de Suat Hayrileri, Hasan Ali Yücelleri hayalinde yaşatmaktadır. Halbuki İnönü'nün düsturu şudur:

— Hakikî hizmet, iyi hazırlıkla mümkündür...

Bir liderin iyi hizmet adamlarına sahip olması, elbette ki ve daha ziyade, onları hazırlaması ile olur. Kendi plan ve gayelerine en iyi şekilde yararlı olması için. Bu plan ve gayeler elbette ki, o liderin sorumluluğunu yüklendiği davaların anlaşılması ve başarılması olacaktır. O halde ele alınan gençlere yol göstermek, cesaret vermek, onları şahsiyet tanımak, yani onlara sorumluluk yüklemek gerekir. İnönü de öyle yapar. Nihat Erim'e ümit, itimat ve hayranlık ifade eden mektuplar yazar. İstikbal için cesaret verir. Fakat kaçınılmaz kanun, hükmünü icra eder. Nihat Erim'le ihtilâf 1954 seçimlerinden sonra başlar. İnönü bir toplantıda Erim hakkında ağır sözler sarfeder. Nihat Erim bunun üzerine İnönü'ye uzun, ayrıntılı bir mektup yazmıştır. Bu yazdığı mektup; hem kendi hayat hikâyesi, hem o günlerin

hali bakımından elbette önemli olacaktı. Konu, Erim'in D.P liderleri ile temasıdır. Bu temastan İnönü günü gününe ve daha temaslar yapılmadan bilgilendirilir. Onun içindir ki, hayatının bu safhasını hatırlarken Erim'in hüznü büyüktür:

— Bu bir talihsizlik oldu. Bu bir talihsizliktir. Benim için de, İsmet Paşa için de...

Ama zaman birçok şeyleri ya düzeltir ya aydınlatır. Erim herşeye rağmen Partisinden ayrılmaz. 12 Mart müdahalesinden sonra Başvekil oluncaya kadar da Halk Partisi'nde ve bu Partinin ön saflarındaydı. Siyasî hayatta, şahsiyetli veya şahsiyet vaat eden insanlarla şefler arasında ise, daima sert rüzgârlar esmiştir. Şimdi biraz da şu iktidarla temas hikâyelerini özetleyelim.

*
**

1950 seçimlerinde Nihat Erim'in kazanamaması, öyle hatırlıyorum ki, yeni iktidarın başı Celâl Bayar'ın da üzüntüsünü davet etmişti. Bayar bu üzüntüsünü belirtmiştir. Yani Erim siyasî hayatının o safhasında da, bir politika esnafı olmaktan ziyade, aydın, entellektüel bir değer ifade ediyordu. 1954 seçimlerinden sonra ve iki Parti arasında kapanan kale kapılarını açmak gayretleri, ilk neticesini 1954 haziranında, yani seçimden bir ay kadar sonra verdi. Bu aracılık çabasında öncü, öyle görünüyor ki Dr. Şerafettin Bürge'dir. Bürge'nin Dr. Sarol'la yakınlığı vardır. Bu kanaldan yolun açılışı onları, yani Adnan Menderes'le, Sarol, Bürge ve Erim'i bir masanın etrafında birleştirebildi. Teşebbüs tabiî daha önce İnönü'ye nakledilmiştir. İnönü fazla iyimser olmamakla beraber bu temasa müsaade eder. Taraflar arasında konu tabiatiyle, İktidarla Ana Muhalefetin normal münasebetlerini tesise matuftu. Ve bir resmî mahiyeti yoktu. Bu konuda Dr. Şerafettin Bürge'nin bir mektubu, ortamı aydınlatıcı unsurlar taşır. Bunu açıklamak, devrin hikâyesi bakımından önemlidir. Bu sebeple bu mektubu burada aynen vereceğiz. Dr. Fazıl Şerafettin Bürge'nin Prof. Nihat Erim'e mektubu şudur:

«Kardaşım Nihat;

Dün saat 18.30'da, Mükerrem Sarol'un delâleti ile, Menderes'le görüştüm. Sarol bizi, bililtizam yalnız bıraktı.

Beş dakika süren malûm Saccadé görüşmeden sonra, yüzü ciddî bir hal aldı. Ve konuşmaya başladı. C.H.P.'den dörtlü takrir münasebetiyle kovulduklarını, ne Menderes'in, ne Bayar'ın, asla unutamadıkları ve kalplerinde bir sızı olarak her zaman acı acı ifade ettiklerini anlatarak:

"— Buna ne lüzum vardı? Muhalefet pekâlâ Parti içinde de olabilirdi ve memleket bu kadar sarsıntılar geçirmezdi"

diyen Menderes'in bu sözlerini, bir iç hissin ifadesi olarak telâkki ettim. Yani muhalefet Partilerini icabında kaldırabilir ve Parti içinde murakabe ve muhalefet sağlayabiliriz gibi bir manâ sezdim.

Bundan sonra, Halk Partisi'nin büyük hizmetlerinden uzun uzun bahsettikten sonra, bugünkü durumunu ele aldı ve Partinin şimdi ancak bir tümen cephesi tutabildiğini ve ileri safında kavgacılar, sivrilmek isteyenlerin bulunduğunu, fakat asıl kıymetlerin arkada kaldıklarını, hattâ bir köşeye çekildiklerini, bu ön safı işgal edenlerin çoğunun da, eski Parti ile ilgisi bulunmayan, birtakım muhteris gençler olduğunu söyledi.

Kendilerinin de bu dört yıllık iktidar devresinde içten, dıştan birçok hücumlara maruz kaldıklarını, hattâ dağılmak tehlikesi bile geçirdiklerini ve eğer onun iradesi galebe çalmasaydı, memleketin dahi korkunç bir akıbete uğrayabileceğini söyleyerek:

"— Adnan Menderes'in bu hizmetlerini, zamanı gelince tarih yazacaktır" dedi.

Bundan sonra sözünü, birdenbire Bölükbaşı'ya intikal ettirerek, bu adamın kendi aralarında bulunduğu ve müfettişlik yaptığı zamanlar kaldığı yerlerde:

"— Bana içki getirin..... getirin"

diye ter ter tepindiğini ve D.P.'nin manevî şahsiyetini bu suretle kirlettiği için kendisini tardettiklerini, seçimlerde kullandığı lisanı, vaktiyle Celâl Bayar'a cadde ortasında nasıl hakaret ettiğini de ilâve ederek, Falih Rıfkı gibi bir Halk Partili münevverin seçimlerden sonra onun için "12 muhalife bedeldir" diye yazmasından ne kadar eza duyduğunu da söyledi.

Siyasî ahlâk bahsına temas eden Menderes:

"— Demokrasi çok güç bir rejimdir. Para ile, saygısızlık ve terbiyesizlik ile vatandaşın ahlâkını bozan bir rejimdir"
dedi. Celâl Bayar'a Kırşehir'e giderken otomobilini durduran bir adamın, kendisine, Devlet Reisi olduğunu bile bile nasıl hakaret ettiğini misal olarak söyledi. Ve:

"— Biz bu rejimde daha çok gerideyiz. Fakat yavaş da olsa bir mesafe katetmekteyiz"
dedi. Ve dünkü Mecliste Nüvit Yetkin'in konuşmasına hayran olduğunu, onu kürsüye çıkınca sövüp sayacak zannederlerken, Malatya-Adıyaman kanununu ne kadar efendice, ne kadar asilâne konuştuğunu duyunca, geçen devreyi hüzünle hatırladığını da ilâve etti.

Bu arada, önümüzdeki masanın üzerinde birtakım kâğıtları eliyle itince, kırmızı kaplı ve üzerinde Arap harfleri ile süslü "Neler söylediler?" yazılı bir defter gözüme çarptı. Ve onun bu hareketini bir hususî maksatla yaptığını zannediyorum.

Bundan sonra, birbirlerini eskiden tanıyan ve seven insanların, hangi Parti içinde olurlarsa olsunlar o sevgilerinin bâki, hatıraların mahfuz kalması lâzım geldiğini, beni bir misal göstererek söyledi. Ve böyle arkadaşların bu bakımdan devamlı münasebet ve görüşmeden kaçmamalarının faydalı olacağını ilâve etti.

"Memleket kalkınması için büyük hamleler yapıldığından, eski Scolastique hesaplı zihniyetle bu başarılar elde edilemeyeceğinden, zira zihniyet değişikliğini kabul etmek lüzumundan" bahsetti. Fakat bunların hepsinin üstünde, siyasî ahlâk buhranını önlemek lâzım olduğunu ilâve etti.

Kendisinin bu konuşmasında, ne İnönü'nün Partisinin başından çekilmesini, ne de Partinin tarihî vazifesini ifa ettiği için, infisahı lâzım geldiğinden —Sarol gibi— bahsetmeyişi dikkatimi çekti.

İşte Adnan Menderes'le dünkü konuşmamızı bu suretle sana tafsilen arzetmiş bulunuyorum.

Sevgilerle gözlerinden öperim kardeşim...»

16.6.1954 *Dr. F. Ş. Bürge*

Dr. Fazıl Şerafettin Bürge'nin mektubu budur. Yalnız bir konuşmasının ana görüş ve bildirilerini açıkça nakletmekle kalmamakta, Adnan Menderes'in kendisine göre, bazı ruhî tezahürlerini de bu cümleler içinde nakletmektedir. Konuşan, tabiî Adnan Menderes'tir. Ve kurtulamadığı çelişkileri hesaba katmalıdır. Adnan Menderes'in güçlü, fakat tek cepheli olmayan şahsiyeti üzerinde ileride, kısaca duracağız.

Şimdi biz, Dr. F. Ş. Bürge'nin Dr. Mükerrem Sarol vasıtasıyla başlayan bu ilk temasından sonra, bu alandaki teşebbüs ve olayların gelişmesine geçelim.

⁂

SİZ KARARINIZI VERİN, O KADAR!..

Erim'in bu temaslardan önceki günlerde İnönü ile danışmaları elbette enteresan olurdu. Ama, vaziyet karanlıktır. Çok karanlıktır... Hepsi hepsi 30 mebuslu bir muhalefet! Ortada yeni tehlikeler de var. Hattâ bir fırsattan faydalanarak C.H.P.'nin kapatılabileceği de ihtimaller dahilindedir. Kısaca C.H.P. yeni bir darbe, hele yeni bir yenilgiye dayanamayacaktır. Hulâsa, bütün bunlar herhalde konuşulur. Ama, İnönü:

«— Biz bu tehlikeyi de atlatacağız!»

sezisindedir. Hattâ Çerkez Etem tehlikesi günlerinden misaller getirir. Nihayet Erim bu görüşte onunla beraberdir. Ve dayanağı şudur:

«— Çünkü akıl bizde!»

Yani demek ister ki, siyasî mantık, böyle bir demokratik rejimde iktidarı bu kadar düşüncesiz kılamaz. Onun liderine:

«— Resmî mecburiyetler dışında C.H.P. ile karşılaşamam! İsmet Paşa ile ancak bir vatandaş olarak konuşurum!»

dedirtmez. Kaldı ki şimdi Sarol'un ortada oluşu, iyi niyet gösterisi ve bu temaslar için iktidardan gelmiş gibi bir havanın esişi, tecrübeye değer bir fırsattır. Kısacası Nihat Erim:

«— Paşam, sen kararını ver, ötesini bize bırak»

demek ister:

«— Onlarla konuşuruz, siz demokrasiyi devam ettirecek misiniz? Buna karar verelim, meselenin düğümü buradadır, deriz...»

İsmet Paşa'nın kurmaylık alışkanlığı ayaktadır. Her habere kolay kolay inanmaz. Şimdi gene bir savaş cephesinde gibidir. Onun için her şey, her işaret şüphelidir. Sorar:

«— İyi ama, Celâl Bayar seninle konuşmaz ki?..»

Evet, bir aralık Nihat Erim, Bayar için:

«— Bir yarı cahil»

demiştir. Her nasılsa demiştir. Ama, bu kadarı havanın rüzgârlarına verilebilir. Nihat Erim ısrar eder:

«— Siz kararınızı verin, o kadar...»

İsmet Paşa cebinde daima küçük bir not defteri taşır. Bu defterciği, kabulleri sırasında ben de görmüşümdür. Meselâ İkinci Adam'ın ona sunduğum birinci cildini, hangi gün okuyup bitirdiğini tarihi ile oraya yazmıştı.

İşte Metin Toker kitabında (cilt 1, s. 37) Paşanın bu ajandasından bahsederek, onun yukarıdan beri bahsettiğimiz buluşma konusu hakkında o gün neler not ettiğini aynen nakleder:

«15 haziran 1954, salı:

Nihat Erim ve Dr. Fazıl Şerafettin saat 13'te yemeğe geldiler. Mükerrem Sarol, doktorun tavassutu ile Nihat Erim'le görüşmüştü. Adnan'ın iyi niyetleri üzerinde vaatler, tatlı tarizler, Büyükelçilik vaatleri, Dr. Fazıl bugün Adnan ile görüşecek. Nihat da belki görüşecek».

O gece C.H.P. önderleri daha genişçe bir toplantı halindedirler. Erim görüşünü açıklar:

«— 1950'de aldığımız neticeleri değerlendiremedik. Halk aldandı zannettik. Halbuki 1954'te kazandılar. Demek halk on-

larla beraber. Artık iktidarı n o r m a l kabul etmeliyiz. Biz de normal muhalefet yapmalı, bunun şartlarını yaratmalıyız. Dağa çıkacak değiliz ya! Ne yapacaksak bu nizam içinde yapacağız..»

Hulâsa ertesi gün, yani 14 haziran 1954'te Fazıl Şerafettin, Başvekil adına Mükerrem Sarol'un, iki taraf arasında konuşma isteğini arkadaşlarına ve şefine bildirir.

*
**

BİR UFAK ÜMİT!

Konuşma, bir yemek toplantısı şeklinde olur. Adnan Menderes, o samimi görünüşlü zamanlarındaki Adnan Menderes'tir... Konuşma tarzı malûm... O içten, o hamleli ve karşısındakini bağrına basacakmış gibi davranışlar; gayri muntazam, kesintili gülüşler; sanki hiç bir şey olmamış da, eski Parti arkadaşları bir yârenlik sofrasında imişler gibidir. Hattâ arada Adnan Menderes, ayrı bir Parti kurmaya mecbur olmanın teessürünü bile ifade eder. Böyle bir Parti kuruluşuna varan o dörtlü takriri hicranla anar. Eski Partinin düştüğü hale ise, âdeta acır:

«— Halk Partisi bu mücadelede bugün âdeta, yalnız bir tümen cephesi tutabiliyor!»

Bu sözlerin ardında taşan duyguları ancak Allah bilir. İnönü'nün Partisinden çekilmesinden ise, hiç bahis geçmez. Bu söz birgün önce ve Mükerrem Sarol tarafından söylenmişti. Hulâsa o günkü buluşma bu kadarla biter. Ve tabiî, Şef bütün olanlardan haberdar edilir. Elle tutulur sonuçlar yoktur. Aradan uzunca bir zaman da geçer. İkinci buluşma, o zaman Yeni Sabah Gazetesinin sahibi olan Safa Kılıçlıoğlu'nun aracılığı ile 4 aralık 1954'te Çankaya Hariciye Köşkünde geçer... Kılıçoğlu, o günlerin bu olaylarını, bugün de bütün ayrıntıları ile hatırlamaktadır. Bunları ondan dinlerken, yaşanılan atmosferi kavramak mümkündür. O zaman Hariciye Vekili olan Fuat Köprülü de toplantıda hazırdır. Bunu diğer bir toplantı takip eder: 11 aralık 1954'te, gene Çankaya Hariciye Köşkünde. Bu da bir yemekli toplantıdır. Bu son toplantıda asıl konuşanlar, Adnan Mende-

res, Fuat Köprülü ve Nihat Erim'dir. 1945'ten başlayarak bütün meseleler gözden geçirilir. Karşılıklı ıstıraplar, şikâyetler ortaya dökülür.

Varılmış gibi görünen neticeleri, yahut konuşmaların özünü bir kâğıda tespit eden ilgililer, bunu İnönü'ye sunarlar. İnönü dikkatle okur. Her zaman bu gibi hallerde olduğu gibi bu defa da, o bunları okurken içinden geçenleri kimse tahmin edemez. Ve sonunda başını kâğıttan kaldırdığı zaman, ağzından dökülen sözler şunlardır:

«— Bir ufak ümit!»

İşte artık bu defa, bizzat İnönü ile Adnan Menderes'in karşılaşmaları, yani İktidar ve Ana Muhalefet Liderlerinin bizzat temasa geçmeleri konusu meydana çıkar. Fakat bu hemen mümkün olmaz.

Bu gayri resmî ve sofra başı buluşmaları ondan sonra da bir süre devam eder. Meselâ Marmara Köşkü'nde böyle bir toplantı yapılır. Sonra aradan geçen bir sıra kırgınlıklara ve hoş olmayan olaylara rağmen, Kılıçoğlu Menderes'in hatırasına bugün de o günkü kadar bağlıdır. Onun adını anarken gözleri yaşarır. Hulâsa Kılıçoğlu her şeyin iyi olmasını ister. Hattâ bir defasında Adnan Menderes'in resmî ikâmetgâhında değil de, Sağlık sokağındaki evinde de toplanılır. Halbuki çarklar, hep boşlukta döner durur. Fiiliyatta olumlu sonuç elde edilemez. Baskılar, gazeteci tevkifleri, Parti Genel Sekreteri Kasım Gülek'e karşı alınan akıl dışı tedbirler yürür gider. Hüseyin Cahit Yalçın 80'inci yaş gününü Üsküdar Cezaevinde geçirir. Bazı hayranlarının ona götürmek için hazırladıkları yaş günü pastası, onu taşıyanlarla Istanbul polisi arasında bir kovalamacaya yol açar. Gene o günlerde ifade edildiğine göre, Cahit'in yaşı ve sıhhati dolayısıyle hapisten çıkarılması kararı Menderes tarafından hazırlandığı halde bir türlü imzalanamaz.

Hulâsa, görünmez bir şer eli, milletin kaderi üzerinde bir fitne kazanını durmadan karıştırır. Bu şartlar içinde ara sıra ve neticesiz temaslar, iktidarla muhalefet arasında tâ şubat 1955 sonlarına kadar sürer gider. Netice, denebilir ki sıfırdır. Yahut o kadar da değil...

Bütün bu çabalar bir verim vermeyince, tabiî şimdi ortada bir suçlu lâzımdır. Yani Partiyi bu temaslara götüren biri. Suçlu bulunur da. Gerçi mart 1955'te Nihat Erim bir talih denemesi daha yapar. Ama netice değişmez ve İnönü, artık kırgındır. Erim müşkül, hattâ

şüpheli durumlara düşürülür. Erim'in Halkçı Gazetesi de 30.7.1955'te kapanır. Biraz sonra Yeni Ulus Gazetesi çıkacaktır. Yani Nihat Erim'in, yaşanılan çok Partili demokrasi sisteminde bir siyaset haline getirmek istediği iktidarla normal şartlar içinde kollaborasyon çabası, yalnız Parti içi direnişlerle değil, İktidar Partisinin ve liderlerinin anlayışsızlıkları ile de, tamamen başarısız kalır. Böylece de, İnönü'nün karşı tarafa itimatsızlığı doğru çıkar ve birgün sezer gibi olduğu:

«Ufak bir ümit!»

artık suya düşmüştür. İktidar ve muhalefet arasında, demokratik esaslar dahilinde normal münasebetler çabasının ilk perdesi böylece kapanır.

*
**

RUHSUZ, MAKSATSIZ BİR BULUŞMA!

1950-1960 devresinde ve iki taraf liderleri arasında gerçi bir buluşma daha olmuştur. Ama ruhsuz, maksatsız, hayal kırıcı bir buluşma!.. Öyle denebilir ki, kaderin elinin bu düğümleri birgün bir 27 Mayıs İhtilâli ile koparıp atmasının fatal örgüsünde, bu son ve davet sahipleri için biraz da taksirli buluşmanın, galiba bir müdahalesi vardır. Çünkü Muhalefet Partisi Lideri, o küçük ve son ümit kırıntısını da, sanıyorum ki asil o gece kaybetmiştir.

1954 haziranından beri sürüp giden çabalar, aradan bir seneye yakın bir zaman geçtiği halde, yani 1954 haziran - 1955 mart arasında, iki şefin bir defa olsun bir araya gelmelerini bile sağlayamamıştı. Evet gerçi 1955 nisan-mayıs devresinde ve garip bir hava içinde İnönü ve Menderes iki defa karşılaştılar. Hattâ bunların biri, bir yemek davetiydi de. Ama bir davet, ancak bu kadar soğuk, bu kadar sıkıntılı, bu kadar zoraki olabilirdi. Ve hiç olmasaydı, elbette daha iyi olurdu. İnönü'yle Menderes arasında ve özel surette bir araya geliş, bundan ibaret kaldı. Bu garip toplantı, Meclis Reisi Refik Koraltan'ın evinde oldu. Ve bunun dilden dile dolaşan yankıları, Ankara'da günlerce söylendi, durdu. Refik Koraltan, sanıyorum ki Konya Hukuk Mektebinden çıkmıştı. Çok genç yaşta Konya'dan Birinci Millet Mec-

lisine mebus olarak geldi. Hareketli, ateşli bir mizacı vardır. Fikirlerle değilse bile, kelimeler ve heyecanlı jestlerle konuşmasını sever. Gürültülü, tumturaklı bu tür çıkış ve konuşmaları ile, Millî Mücadele Ankara'nın genç, aktif bir elemanı olduğu bilinir.

Refik Koraltan iyi niyetli bir insandır. Ama, onun işlerini biraz da kendi mizacı içinde almalıdır. Liderlerin birbirleri ile buluşmalarını da, meraklarından biri olan «Tarihî hadiselere karışmak» hevesiyle düzenlemeye kalkınca, galiba istemeyerek, sıkıntılı bir duruma düştü. Şimdi bu hadiseyi ve ona öncülük eden gelişmeyi, Metin Toker'in kaleminden nakledelim:

Herhalde 1955 yılı nisan ayının 16. cumartesi gecesini kolay kolay unutamam. O sırada bir Irak Parlamento Heyeti Ankara'da bulunuyordu. Cumartesi gecesi bu heyet şerefine Bulvar Palas'ta bir ziyafet verilmişti. İnönü de davetliydi».

«Biz de Çankaya Pembe Köşk'te misafirdik, vakit geçti. İnönü gelmedi. Ancak gece yarısı sırasında kapı çalındı. Ben açtım. Açtım ve hayretten dilimi yutacak gibi oldum. Karşımda İsmet Paşa ve Adnan Menderes beraberdiler. Gayet neşeli halleri vardı. Eminim çakır keyiftiler. Birbirinin kollarını tutuyorlardı. Adnan Bey:

"— Nasılsın Metin?"

diye sordu. İsmet Paşa, Başbakandan içeriye girmesini istedi. Fakat Menderes:

"— Başka sefere"

dedi. Şimdi Cumhurbaşkanına çıkacakmış. "Saat geç oldu" diye ilâve etti. İsmet Paşa biraz oturabileceğini söyledi. Menderes itizar etti:

"— Davet ederseniz, memnuniyetle gelirim",

dedi. Paşa sordu:

"— Söz mü?"

Menderes keyifli bir tarzda:

"— Söz",

dedi...

Başbakanlık şoförü kapıda Cadillac otomobilinin kapısı

açık bekliyordu. Menderes arabasına bindi. Pencereyi açtı. İsmet Paşa kapıda misafirini geçiriyordu. Başbakan:

"— Rahatsız olmayın Paşam",

dedi. İsmet Paşa:

"— Estağfurullah",

diye mukabele etti. Cadillac yürüdü. Menderes başıyle selâm verdi. Araba bahçeden çıktı.

Davette Menderes, İsmet Paşa'yla çok meşgul olmuş. Beraber dış politika konuşmuşlar. O sıralarda Arap memleketleri ve bilhassa Irak arasında yakınlaşma başlıyordu. Davetten çıkarken Menderes, Paşa'yı eve götürmeyi teklif etmiş. Paşa:

"— Eğer rahatsız olmazsanız",

demiş. O gecenin hikâyesi buydu.

Ertesi akşamı da Ankara Palas'ta Menderes'in bir resepsiyonu vardı. Paşa gene davetliydi. Menderes bütün misafirlerini bırakmış ve saatlerce İsmet Paşa'yla meşgul olmuştu. Memleket, senelerdir devam eden ve hele 1945 seçimlerinden sonra büsbütün gergin hal alan çekişmelerden bıkmıştı. Partiler ve liderler arasında dostluk istiyordu. Havanın yumuşamasını, iktidarın şiddet gösterilerinden, muhalefetin boş tahriklerinden vazgeçmesini bekliyordu. O yüzden, İsmet Paşa'ya Adnan Menderes'in gösterdiği ilgi, itibar, saygı çok iyi karşılandı. İki lider zaman zaman bir köşeye çekilmişler, içkilerini içerken konuşmuşlar. Fakat iç politikaya gene temas edilmemiş. Bu daha ziyade, dostane, keyifli, nükteli bir konuşma olmuş».

«Menderes ertesi akşam eve telefon edeceğini söylemiş. Salı günü de Pembe Köşk'e gelip Paşa'yla görüşecekti».

«Ertesi pazar günü Adnan Menderes'ten bir haber çıkmadı. Salı günü de bir haber çıkmadı. Çarşamba günü İsmet Paşa Nüvit Yetkin'e Başbakanla temas etmesini ve kendi adına şunu söylemesini istedi:

"— Istanbul'a gideceğim. Bir emir çıkmadı. Müsaade ederler mi?"

Menderes şu cevabı verdi:

"— Acele işleri varsa buyursunlar. Kalırlarsa iki günde

görüşürüz. Giderlerse dönüşlerinde görüşürüz. Ben ay nihayetine kadar Ankara'dayım".

Onun üzerine İsmet Paşa memnuniyetle kalacağını bildirdi. Adnan Menderes:

"— O halde kendilerini yarın akşam evde arayacağım. Öbür gün de görüşürüz",
dedi.

Perşembe akşamı eve sahiden telefon edildi. Fakat telefon eden Adnan Menderes değildi. Refik Koraltan'dı. Koraltan, İsmet Paşa'yı ertesi akşam için saat sekiz buçukta kendi evine yemeğe davet ediyordu. Yemekte Adnan Menderes'le Fuat Köprülü de bulunacaklardı. İsmet Paşa:

"— Bu başka bir tertip",
dedi. Refik Koraltan kendisine mahsus gürültülü konuşma tarzı ile:

"— Ben de bulunmak istiyorum. Tarihî bir hadiseden mahrum kalmak istemem",
diye, tertibin değişikliğini izah etti. Fakat İsmet Paşa anladı ki bu değişiklik, Refik Koraltan'ın "Tarihî hadise"ye olan merakının neticesi değildir. Çünkü, o sıralarda Meclis Başkanı, bir şahsiyet olmaktan çıkmıştı. Menderes'in İsmet Paşa'yla başbaşa konuşmasını asıl, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar önlemiştir. İş Çankaya'da görüşülmüş, konuşulmuş, tartışılmış ve görüşmenin "Çok taraflı" olması daha uygun görülmüştür.

Eğer Adnan Menderes, 1955 nisan ayında ve kendi arzuladığı gibi Pembe Eve yalnız gelseydi ve İsmet Paşa'yla meseleleri karşılıklı konuşsaydı, hadiselerin yönü değişir miydi? Bunu söylemek güçtür. Ama, herhalde başka gelişmeler mutlaka olurdu.

İsmet Paşa Refik Koraltan'a:

"— Memnuniyetle gelirim",
dedi. Fakat fazla memnun olmadı. Arada bazı arkadaşları ile istişareden sonra Adnan Menderes'i telefonla aradı. Yemeğe Kasım Gülek'i de getirmek istediğini söyledi. Menderes "Peki-yi" dedi. Ama ilâve etti:

"— Resmî bir buluşma mahiyeti vermeyelim...»

İsmet Paşa kabul etti. Hattâ bunun kimseye duyurulmamasını da ilâve etti. Menderes daha da memnun oldu (1).

*
**

ÇANKAYA'DAKİ ADAM

Ertesi akşam İsmet Paşa tam 8.30'da Refik Koraltan'ın evine gider. Gece bire kadar sofrada ve salonda yârenlikler edilir. Ama iç politika işlerinden kelime bile konuşulamaz. Yenilir, içilir. İsmet Paşa Pembe Köşk'e tabiî memnun dönmemiştir. Refik Koraltan'ın evine de, yemek-içmek, lâk lâk etmek için gitmemiştir. Memleketin iç durumu, yüksek seviyede bir anlaşmayı gerektirmektedir. Seçimlerden sonra çıkan baskı kanunları ortadadır. Daha başka tazyik tedbirlerinin de alınmak istidadı hissedilir. Hapishaneler her gün gazeteci tutuklular bekler. Kentlerde, köylerde millet, Parti çatışmaları yüzünden neredeyse boğaz boğaza gelecektir. Hulâsa her şey baştakilerin anlaşmasına, demokratik bir iç siyasete yönelişlerine ve memlekette normal bir havanın esmesine bağlıdır. İki tarafın birbirlerine tahrik, tezvir yahut da daha önce parçalarını verdiğimiz gibi «yalancılık, müfterilik» isnatlarının kesilmesine bağlıdır. Bütün bunlar; o gece ve şu Refik Koraltan'ın sofrasında iç politikadan başka her şeyden bahsedip geceyi geçirenlerin idrak ve insafına bağlıdır. Ama ne var ki, bir el dumanlı rüzgârını o gece ve bu sofranın üstüne de baştan sonra estirmiştir. Hulâsa o gece; iki sayasî kudret arasındaki yakınlaşma, uzlaşma tecrübesinin sonu oldu. Ve ondan sonra her şey bitti.

İsmet Paşa, Koraltan'ın davetinin ertesi günü duruma sadece şu teşhisi kor:

«— Memlekete hazmettirmek istiyorlar!»

Yani, Ana Muhalefet Lideriyle yakınlık ve anlayış halinde görünerek, olup bitenleri halka tabiî şeylermiş ve her şey yolunda gibi-

(1) Metin Toker: *İsmet Paaşyla 10 Yıl*, cilt I.

yormuş gibi göstermek istiyorlar demeye getiriyor. Evet, tertip bu olsa gerekti. Ve o zaman herkes Ankara'da şuna inanıyordu ki, Çankaya'daki Adam, ne bu İnönü - Menderes sohbetlerini, ne de Refik Koraltan davetlerini, aslında hoş görmez. Ama Ankara'da herkes, bu Çankaya'daki Adam'ı acaba niçin bu kadar şüpheyle alıyor, niçin bu kadar uzlaşmaz görünüyordu? Bu hususta en yetkili sözler, elbette ki, o zaman Çankaya'da oturan Adam'ın olacaktır.

*
**

CELÂL BAYAR'I DİNLERKEN

Türkiye'de çok Partili rejimin tam yerleşme devresinde, yani bu devrenin süregeldiği o 1950-1960 arasında iki Parti arasında bir türlü normal ilişkiler kurulamamasının nedenleri, hem bir vatandaş, hem bir yazar olarak beni daima düşündürmüştür. Çünkü bu hal, yalnız şu veya bu Partinin huzur ve başarısına değil, memleketin de kaybına ve zararına malolmuştur. Hattâ biraz da bu halin neticesi olacaktır ki, memleket bir ihtilâl yaşamış ve bunun sonuçları, bazıları için çok çileli, mihnetli olmuştur.

Bu nedenleri, zaman zaman konuştuğum veya karşılaştığım her iki Partinin önder, lider veya aydın mensuplarına da sormuşumdur. Bu arada ve nazik kabulünden faydalanarak, eski Reisicumhur Celâl Bayar'dan da, eğer kabilse bu meseledeki görüşlerini rica ettim.

Celâl Bayar'ın şimdi oturduğu Çiftehavuzlar'daki evinde idi. Sıhhati iyi görünüyordu. Açılan konuşmada önem ve özellikle babası, çocukluğu, yakınları, gençliği üzerinde, sakin bir ruh hali içinde, etraflı açıklamalarda bulundu. Hele ilk Fransızca öğrenme çabaları, sonra Bursa'daki ilk banka memurluğu ve bir ihtilâlci olarak orada İttihat ve Terakki'ye katıldığı günleri, güzel bir sohbet üslûbu içinde dile getirdi. Hem o arada dikkat ettim. Celâl Bayar'ın Bursa'da gizli İttihat ve Terakkiye girdiği yıl ile, Kurmay Yüzbaşı İsmet Beyin (İnönü) Edirne'de, gene gizli İttihat ve Terakki Teşkilâtına girdiği ve İkinci Ordu'da, bu hareketin hızla şefi veya şeflerinden biri mevkiine geldiği yılların tarihi, aynıydı: 1907...

Fakat konu benim yukarda değindiğim soruma, yani 1950-1960 arasında ve iki Parti arasında bir türlü normal münasebetler kurulamamasına ve bunun nedenleri bahsine gelince, Celâl Bayar'ın sükûnetinin, konuşma şevkinin sarsıldığını hissettim. Gerçi gene konuştu. Ama, ağır konuştu. Ve anladım ki, bu konu üzerinde fikir selâmeti ile durmaya henüz hazır değildir. Bunu da tabiî buldum.

Çünkü Celâl Bayar son yıllarda, bir politikacı, bir eski Başvekil ve bir eski Devlet Reisi için hakikaten ağır, beklenmez ve tahammül edilmesi güç çileli yılların ıstırabını taşımıştı. Elbette ki henüz yorgundu. Normal bir ruh sükûnetini elbette ki henüz bulamamıştı. Bunun için o günleri, o günlerin muhalefet şefini mütalâa ederken, objektif ve tarafsız olamayabilirdi. Onun için bu cevapları burada nakletmiyorum.

Hulâsa sohbet konumuz değişmeliydi. Öyle de oldu. Söz gene Celâl Bayar'ın eski günlerine, hani şu Bursa'daki ilk hayat ve siyaset stajlarına döndü. Bayar gene eski şevkini, sükûnetini buldu. Ama o gün ve o ağır konu açılınca, Celâl Bayar'ı saran bunalım halini, daima ve üzülerek hatırlarım.

Celâl Bayar birgün siyasî hayatının bu 1950-1960 devresini kendisi yazacak mıdır? Beklenen, elbette ki bunu yazmasıdır. Eğer bunu yaparsa, o devrin problemleri elbette ki daha başka cephelerden de aydınlanacaktır. Ve bizim bugün burada veremediğimiz cevaplar, giremediğimiz değerlendirmeler, eski bir Devlet Reisi seviyesinde o zaman, herhalde objektif ifadelerini bulacaklardır (1).

*
**

(1) Celâl Bayar kendisine ait hatıra, vesika ve nakillerle her türlü nutuk ve konuşmalarının, muntazam ciltler halinde yayınlanmasını daima istemiş ve bunları sağlamıştır. Her Devlet Adamı için gelenek haline gelmesi temenniye şayan olan bu yayınlar elde mevcuttur. Evvel 9.9.1932'den, yani son iktisat Vekilliği başlangıcından 26.1.1939'a, yani Başvekilliğinin sonuna kadar süren devreyi içine alan 4 ciltlik seri, 1939'da yayınlanmıştır.

Sonra Celâl Bayar'ın bilhassa Meclis konuşmalarını içine alan ve biri 1921'den 1955, diğeri 1920-1953 devrelerini toplayan ikişer ciltten 4 ciltlik bir seri de ayrıca, kendisinin Cumhurreisliğ devrinde neşredilmiştir. Bayar'ın Ame-

MENDERES'TEN İNÖNÜ'YE GİZLİ BİR MESAJ

1954 seçimlerinden sonra tarafların kesin ayrılığı, uzlaşmazlığı üzerinde daha çok şeyler söylenebilir. Ama İnönü'nün durumu, Menderes'i daima meşgul eder. Meselâ bu devreye ait bir mesaj vardır ki, çok enteresandır.

Bu mesaj, o günlerde Park Otel'de bir basın toplantısı yapan Başbakanın Yeni Sabah Gazetesi sahibi Safa Kılıçoğlu'na dikte edip, onun C.H.P. milletvekillerinden Avukat Ekrem Amaç vasıtasıyle İnönü'ye ulaştırdığı mesajdır. Aynen şudur:

«Gerek onlardaki, gerek bizdeki bozguncular, tazyikçiler ve çekişme taraftarlarının bütün menfî tazyiklerine rağmen ben Paşayı, elimdeki bütün kuvvet ve imkânlarla takviye edeceğim.

İsmet Paşa emin olmalıdır ki, ben şahsen kendisine karşı büyük muhabbetle meşbûum (doluyum). Girdiğimiz bu yol, memlekete hayır getirecek yoldur. Gerek matbuatın, gerek diğer Muhalefet Partilerinin kışkırtmalarına asla iltifat etmemesini, bilhassa rica edeceğim.

Kendisi ile yakın münasebetler kurarak, memlekette ahlâkîliği, elbirliği ile yerleştirmeye çalışacağız. Bugün basın toplantısında sarfettiğim bütün sivri kelimelerin, bilhassa öbür Partilere raci olduğunu kerratla (tekrar ederek) tashih ettim. Bu yoldan bizi, şer kuvvetleri geri çevirmemelidir.

Kendisinin de takdir ettiği gibi, memleketin faydası çekişmede değil, iyi münasebetlerin kurulmasındadır.

Basın toplantısında da belirttiğim gibi, Partilerarasında münasebet, ultimatom mahiyetinde olmaz. Sen tahakkuk ettirirsen ben konuşurum, ettiremezsen kâfir sayılırsın telâkkisi, dünyanın hiç bir yerinde yoktur. Basın Kanununu neden değiş-

---

rika seyahatine ait vesika, nutuk ve hatıralar da ayrı cilt halinde aynı devrede yayınlanmıştır.

Bu defa Celâl Bayar *Ben de Yazdım* isimli bir neşre başlamış olup, halen bunların 8 cildi intişar etmiştir. Ve bunlardan 5. ciltte Millî Mücadele devrine girilmiş bulunmaktadır. Kendisinin Cumhurreisliği zamanında derlendiğini, hazırlandığını sandığım bu ciltlerin tamamlanmasının, milli kütüphanemiz ve yakın tarihimiz için değerli belgeler getireceği tabiîdir.

tirdik? Ben sebeplerini anlatırım, izah ederim ki, kendi kanî olacaktır.

Muhterem İsmet Paşa şuna emin olsunlar ki, tadil ettiğimiz kanunların içinde hakikaten kötü olanı veya kötü tarafını, bizi ikna suretiyle anlatırlarsa, bunu 99 kere ve derhal değiştiririz.

Ama, birçok kışkırtıcılar vardır.

Muhterem İsmet Paşa'nın şahsiyeti, üzerine aldığı mesuliyetler, kudreti, mazisi, iyi münasebetlere doğru gitmeyi âmirdir. Pazarlık olursa, buna iyi münasebetler denemez.

Kendilerine yakıştıramadığım husus «Hiç bir zaman pazarlığım olmamıştır, olmayacaktır» gibi sözlerdir.

A, İsmet Paşa! Sen bunların o kadar üstündesin ki, sen pazarlığa girersen, şahsiyetini kaybedersin. Sen memleket işlerini, elbette ki hususî işlerinin üstünde tutan adamsın. Bundan hiç kimsenin şüphesi olmaması lâzımdır.

Fakat İsmet Paşa gibi harplere girmiş, zaferler kazanmış bir şahsiyet bile, kendine yapılan tazyiklerin derecesinin ağırlığı karşısında, bu basit hakikati tekrarlamaya mecbur kalıyor.

"— Kimse ile görüşmedim",

laftına iştirak etmem. Görüşse ne olur? Gizli şeyler mi yapar? Elbette görüşecektir. Görüşmeden bir iş yapmamıza imkân yoktur.

Paşa İzmir'de, gayet iyi bir uflak açmıştır. Kavgacı değil, insaflıdır. Keşke, ültimatom mahiyetindeki sözleri sıralamasaydı!...

Memleketin iç ve dış siyasetine ait şeyleri ben İsmet Paşa ile konuşabilirdim. Ona anlatabilirdim. Fakat bu konuştuklarımızı, başkalarına anlatmayacağı hakkında söz verirse?..

Çünkü, memleketi alâkadar eden öyle mahrem şeyler vardır ki, memleketin âli menfaati göz önünde tutularak, icabında bunları Kabine arkadaşlarıma dahi anlatamam. Bu gibi incelikleri, bu memlekette anlayabilecek tek adam İsmet Paşa'dır. Vaktiyle, Atatürk ile kendisinden başka kimsenin bilmediği pek çok hadiseler cereyan etmiştir. Ben de, kendi Grubuma dahi anlatmadığım meseleleri İsmet Paşa ile konuşabilirim».

Avukat Ekrem Amaç, Başvekil tarafından dikte edilip, İsmet Paşa'ya nasıl ilettiğini, 14.8.1966 tarihi ile, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'ya yazdığı tafsilâtlı mektupta etrafıyle anlatır. Bu mektubun yazılmasına, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun o sırada, Meydan Dergisi'nde yazdığı siyasî hatıraları vesile vermiştir. Ekrem Amaç elinde bu mesajla İnönü'nün Taşlık'taki evine geldiği zaman, Karaosmanoğlu da orada, Paşanın yanındaydı. Ekrem Amaç, o ziyaret sırasında Paşaya; Menderes'in kendisine karşı düşünce ve davranışlarında samimî olduğunun, Kılıçoğlu tarafından da doğrulandığını anlatır. Kaldı ki, bu mesaj hikâyesini, Safa Kılıçoğlu'dan da dinlemişimdir.

Hulâsa, İsmet Paşa'nın İzmir seyahatinden ve Paşanın oradaki mülâyim konuşmalarından sonra hava budur. Hattâ bu İzmir nutkunda İnönü, Menderes'e karşı biraz fazla angaje olmuş görünür.

*
**

HANGİ ADNAN MENDERES KONUŞUYOR?

Ama, bu mesaj mühim olduğu kadar, aynı derecede bir soru da yaratır. Acaba bu mesajda hangi Menderes konuşuyordu?.. Evet, konuşan, dile gelen hangi Adnan Menderes'ti?

Çünkü, Menderes'in ruh yapısı üzerinde yapılan incelemeler (1), onu dinleyen, onu bilen, hulâsa onun hakkında bazı psikolojik verilere sahip her insanın öyle sanıyorum ki Menderes hakkında vardığı kanaat veya sezgi şudur: Bir değil, iki Adnan Menderes var. Kendi iç âleminde birbirleri ile çelişen, biri büyük vasıflara sahip, içli, samimî, iyi niyetli ve kendini davasına idealist bir ihtirasla vakfeden; büyük kararlardan ve büyük rakamlardan korkmayan, inşacı, yapıcı, telifçi büyük Adnan Menderes... Fakat onun arkasında, küçük hesaplar, günlük politikacılık tutumuna, davranışına, hattâ sözlerine şüphe ile bakılan, yahut güvenilmeyen ve kendi iyi vasıfları ile kendisi çelişen diğer bir Adnan Menderes!.

(1) Bu konuda daha etraflı bilgi için: Ş. S. Aydemir. *Menderes'in Dramı.*

Evet, herkes iyi veya fena, en az iki şahsiyetlidir. Ama, Adnan Menderes'te bu iki şahsiyetlilik, yani ruh ilminin ve ruhî tıbbın, ad verdiği, teşhis koyduğu çelişmeli içbenlik veya çelişmeli ruh yapısı Adnan Menderes'te, öyle sanıyorum ki, onun, hem tabiatına, hem kaderine damgasını vurmuştur. Bu sebeple eğer konu Adnan Menderes'le ilgili ise, şu soru kendiliğinden ortaya çıkar:

—Acaba konuşan, yazan, dikte eden veya vadeden hangi Adnan Menderes'tir?

*
**

Böylece, 1957 seçimlerine D.P. ve C.H.P. bir tarafta iktidar diğer tarafta Ana Muhalefet Partileri olarak değil, iki hasım ve iki uzlaşmaz cenah olarak katıldılar. Netice bilindiği gibi oldu.

Samet Ağaoğlu «Arkadaşım Menderes» isimli eserinde 1954-1957 arasını, yani 1957 seçimlerine çıkan yolları şöyle anlatır:

> *«1954-1957 yılları!.. Hızla yürüyen kalkınma hareketi vatanın manzarasını baştan başa değiştiriyor. Geri kalmış bir ülke olmaktan çıkarak, gelişen memleketler arasına giriyoruz. Karayolları, 24 saatte gidilmeyecek sınır boyları bırakmamış. Ortada kocaman bir şeker, mensucat, çimento sanayii var. Enerji istihsali, 1950.den dört defa daha ileride. Büyük şehirler yeniden yapılıyor. Biten bütün barajların hizmete açılması ve yenilerin temel atmaları birbiri arkasına geliyor. Ziraat, sanayi ve maden üretimi yüzde yüze yakın artmış. Yeni üniversiteler kurulmuş. Büyük bir rafineri çalışmaya başlamış. Halk Partisi ise, 1954 seçimlerini yıkılırcasına kaybetmiş...» (s. 115)*

Evet bunlar, madalyonun bir tarafından bakınca hep doğru. Ve biz bu kitabımızda, bütün bunları safha safha ve ayrıntıları ile verdik. Ama buna rağmen, D.P. 1957 seçimlerinde neden o kadar oy kaybetti? Ve 1954 seçimlerini yıkılırcasına kaybeden İnönü ve Halk Partisi, 1957 seçimleri sonunda nasıl oldu da Parlamentoya, eski 30 mebus yerine, büyük bir ağırlıkla tam 174 milletvekili ile girdi? Samet Ağaoğlu bunu da eserinde birkaç cümleyle yorumlar. O cümlele-

ri daha aşağıda vereceğiz. Fakat önce şu 1957 seçimleri sonuçlarını görelim...

*
**

SON'UN BAŞLANGICI

Adnan Menderes'in, 1957 seçimlerinin yarattığı korkuyu açığa vuran sözleri, dilden dile dolaşır. Bu sözler şunlardır:

«— Allah bir daha. 27 ekim gecesinin tekrarını göstermesin!»

Tanrı, gerçi 27 ekim gecesinin tekrarını göstermedi. Ama ne çare ki, daha 3 yıla varmadan gelen bir 27 mayıs gecesi, 27 ekimin getirebileceği en ağır sonuçları da gölgede bıraktı. Yakın tarihimizin önemli bir ihtilâli ile, D.P. İktidarı tarihe karıştı. Bunun, elbette ki bazı sebepleri vardı...

1957 seçimleri 27 ekim 1957 günü yapıldı. 1954 seçimlerinin C.H.P. için hazin bir kadrosu olan 30 mebus, illere dağılmışlardı. Her ilden yeni adaylar da seçilmişti. Ama, hattâ C.H.P. saflarında bile ümitler kuvvetli değildi. C.H.P.'nin kurulduğu günden beri kurtulamadığı hastalığı gene depreşmişti. Mahallî gençlere ve elemanlara değer vermeyen, onları sivriltmeyen, bütün mebuslar kadrosunu neredeyse Merkezin profesyonel politikacıları ile, yüksek memurlardan, emeklilerden ve mahallinde namı nişanı bilinmeyen kimselerden terkip etmek hastalığı, bu seçimlerde de tesirini, daha baştan gösteriyordu. Hulâsa, bütün ümitler ve yükler yalnız iki faktöre dayanıyordu:

a) İsmet Paşa'nın tarihî şöhreti ve ağırlığı,
b) D.P. unsurlarının ve elemanlarının, vilâyetlerde yarattıkları kötü etkiler, kötü misaller...

İsmet Paşa'nın tarihî ağırlığı, 1957 seçimlerinden önce çektirilen nice çilerer ve katlandığı nice baskılar, mihnetlerle, sağduyulu halkın ve aydınların üzerinde, daha da artmıştı.

Seçimler dürüst geçti. Seçim öncesi nutuklar ise, gene sert, insafsızdı. Reisicumhur Celâl Bayar, gene bir Partici olarak propagandaların başındaydı. Fakat D.P. cephesinde ve mensuplarında içten içe

kuvvetlenen, birçoklarını içten içe kemiren endişeler pek gizlenmiyordu. Ciddî basın, artık kaybedilmişti. Kâğıt, mürekkep vesaire için döviz tahsisi oyunları, gazeteciler üzerinde yürütülen baskılar her gün artıyordu. Bir taraftan kalkınma hızı ilerlerken, diğer taraftan kalkınmayı kemiren ve her yere sokulan parazitlerin hikâyeleri ortalığı sarmıştı. Hele fiyat ilânı, fiyat kontrolü, döviz tahsisi gibi ucu ucuna tutmayan tedbirler; hasta, sakat, fena ve olumsuzdu. İlgili Vekâlette, hattâ bazen daire reisi veya umum müdürünün bile haberi olmadan Vekilin, Başvekilin veya yukarıdan emir verenlerin istekleriyle, gecenin her saatinde öyle fiyatlar ilân ediliyordu ki, bunlar hem köylüyü, hem esnafı kırmakla, gücendirmekle kalmıyordu. Ayrıca gülünç ve tesirsiz de oluyordu. Zamlar ise, bir fırtına halini almıştı. Hele dar ve sabit gelirliler şaşkındı, perişandı. Bunlar ve bunlara benzer alt, fakat temel etkiler, devleti idare edenlerin çok defa iyi niyete, hattâ heyecan ve idealizme dayanan kalkınma hamlelerinin havasını ve neticelerini, silip süpürüyordu. D.P.'nin üst kademesi ise, bu alt çelişmeler karşısında artık duygusuz ve halktan kopmuş görünüyordu. Zaten, Demokrat Parti de aslında parçalanmıştı. 1955'teki 6/7 eylül hadiseleri, hiç bir sorumlu bulunmadan kapatılmıştı. Istanbul Valisi ve bütün devirlerde sahnede kalmayı bilen Dr. Fahrettin Kerim Gökay, şefler ve iktidar idaresi hakkında:

«— Sıkıştırmayın söylerim ha!»

manâsına gelen imalı beyanlarda bulunabiliyordu. Parti içinden ispat hakçılarının ve nihayet Hürriyet Partisi'nin çıkışı, aslında Parti için bir parçalanmaydı. Tanınmış bir grup D.P. üyesinin Partiden çıkarılışı da, Partideki iç çatışmanın derecesini açığa vuruyordu. Ama bir gün gelip; bunların tasfiyesine karar verenler de Partiden çıkarılıyordu.

Adnan Menderes ise, hakikaten tedirgin görünüyordu. Daha, Demokrat Parti'nin 15 ekim 1955 tarihinde açılan IV. Büyük Kongresinde üyelere şöyle konuşmakta sakınca görmemişti:

«— Her sabah uyanınca, sırtımızda hıyanetin hançerini mi hissedeceğiz? Mebus seçildikten sonra Partiyi tekmeleyenlere karşı elbette tedbir alacağız. Şunu arzedeyim ki, mesele ispat hakkı değildir. Bunu sadece bayrak yapmak istiyorlar...»

Bu sözler, o sırada Partiye, Parti erkânı ile mensuplarına karşı halkın yönelttiği tenkitlerin, suiistimal suçlamalarının, Partiyi saran ve yıkmak istidadı gösteren bozuluşların önlenmesi için, Parti içinden ve kendilerine güvenen 19 ileri gelen milletvekilinin istediği ispat hakkına, Partiyi temiz tutabilme çabalarına karşı Menderes'in hiddeti, tehevvürüydü. Pekiyi ama, madem Partililer suçlandırılıyorlardı; doğru veya yanlış birtakım suçlarla itham ediliyorlardı; o halde doğru olan, yerinde olan, gazetelere ve bu suçlayıcılara karşı:

«— Biz masumuz, buyurun ispat edin!»

demek değil miydi? Kısacası, Menderes, artık yalnızdı da...

*
**

PARTİ GRUBU SUÇ ORTAĞI OLUYOR!

Fakat Parti içinde fırtına yatışmıyordu. Nitekim 29 kasım 1955 günü yapılan Grup toplantısında Başvekile karşı, bu sefer Grup ayaklandı. Menderes'in en yakınlarından ve sonra uğratıldığı cezalandırmalara rağmen, öyle sanıyorum ki onu en çok seven, en iyi anlayan Dr. Mükerrem Sarol kürsüye fırlayarak şöyle haykırdı:

«— Adnan Bey! Kaybedecek dakikan yoktur! Kürsüye çık! Hiç olmazsa şahsın adına ve yalnız kendin için itimat iste. Aksi halde siyasî hayatın bitmiştir...»

Çıkış yerindeydi. Haklı ve belki de kurtarıcıydı. İktidar Kabinesi çoğunluğu ile bitmiş, yıpranmıştı. Fatin Rüştü keşke o vakit feda edilseydi. Ona benzeyenler keşke o vakit icra dışı kalsalardı. Ve hattâ Adnan Menderes keşke o zaman Kabinesi ile beraber ayrılsaydı. Düşseydi. Birgün iktidara yeniden gelebilirdi. Fakat olmadı. Bir Demokrat Parti savunucusu yazar bile o sahneyi şöyle anlatır: (1)

«Menderes, âdeta, Dr. Sarol'un bir anlık yaptığı manevî iğne ile kürsüye çıktı. Fakat sendeleyiş, bocalama, hayret, şaşkınlık devam ediyordu...»

---

(1) Tekin Erer: *10 Yıllık Parti Kavgaları*. 1. 260, cilt II.

Ve hakikaten garip bir şey oldu. Bütün Kabinesi üyeleri Grup önünde istifa etmiş olan Adnan Menderes kürsüye çıkarak, yorgun, endişeli ve ürkek bir sesle Gruptan kendisi için itimat oyu istedi:

«— Şahsım adına ve kendim için sizden itimat oyu istiyorum!»

Sonra şöyle devam etti:

«— Arkadaşlarım beni diktatörlükle itham ettiler. Benim sizin karşınızda diktatör olmama ihtimal var mıdır? Sizin kudretiniz o kadar büyüktür ki, şu anda isteseniz Anayasayı bile değiştirebilirsiniz. Ben sizin bu büyük kudretiniz karşısında nasıl diktatörlük yaparım. İşte, misalini verdiniz. Bir anda Kabineyi istifa ettirdiniz. Fakat bana olan itimadınızı devam ettiremezseniz, muhalefeti de sevindirmiş olursunuz...»

Bu sözler; hazin, yersiz ve neticeleri itibariyle zararlı sözlerdi. Öyle sanıyorum ki Adnan Menderes'in en hatalı çıkışı ve en hatalı hareketi, o gün bu Grup toplantısında olmuştur. Bu çıkış ve bu sözlerdir ki, yalnız kendisinin değil, D.P.'nin geleceğini de etkiledi. Bu yalvarış, bu sığınış ve herşeye rağmen, hem de Kabinesini de topyekûn feda ettikten sonra bu kendini kurtarma çabası, ayrıca usûlsüz ve görülmemiş bir haldi. O gün orada, onun bu ilticasını kabul etmekle ve Adnan Menderes'e daha sonra hiç bir değişiklik göstermeyen, bilâkis gittikçe sertleşen ve çelişen hareketlerinde devam imkânını vermekle D.P. Grubu, D.P. tarihinin en hatalı hareketini işlemiştir. Yani, Adnan Menderes'in hazin akıbetinde, Grup, suç ortağı olmuştur.

Adnan Menderes'in bu yersiz konuşmasındaki o diktatörlük hikâyelerine gelince? Acz ve teslimiyet sahnesinde diktatörlükten bahsetmek sadece ve sözün en hafif manâsıyle, yersiz, münasebetsizdi. Çünkü, diktatör ölebilir, ama acze düşmez ve hele teslim olmaz. Menderes elbette ki, diktatör değildi. Diktatör olabilecek vasıfta da değildi... (1)

*
**

(1) Adnan Menderes'in akıbetinde, onun, ya istifa etmenin vakti geldiği zaman bundan kaçınması, yahut da o, istemeyerek de olsa istifa etmek iste-

SONUÇLAR

Görülüyor ki, 1957 seçimleri öncesinde D.P. ve şansı çok sarsılmıştı. C.H.P.'nin şansı ise, kendi hazırlık, propaganda ve teşkilâtlanmasından ziyade, bir taraftan İnönü'nün çektiklerine ve ona çektirenlere karşı sağduyulu halkta uyanan sempati, diğer taraftan da hasmının zaafı ve itibar kaybedişi ile güçlenmişti. Yani, hasmının zaafı ve itibarsızlaşması, onun kuvveti olmuştu...

Seçim arızasız geçti denebilir. Gerçi, Gaziantep'te öfkemli ve diğer yerlerde ufak tefek olaylar oldu. Sonuçlar ise, şöyle ilân edildi:

Partinin	Alınan oy	Alınan ay yüzdesi
Demokrat Parti	4.394.893	% 48,10
Cumhuriyet Halk Partisi	3.763.836	% 41,03
Cumhuriyetçi Millet Partisi	650.995	% 7,03
Hürriyet Partisi	346.881	% 3,78

Bu hesaba göre muhalefet Partilerinin oylarının yekûnu 4.770.712 ve Demokrat Parti'nin oylarının yekûnu 4.404.888'di. Yani D.P. aslında Parlamentoda bir azınlık Partisi halini alıyordu. Kaldı ki bu dahi, kıl üstünde bir neticeydi. Çünkü, bazı illerde Demokrat Parti ile C.H.P. arasında oy farkları son derece azdı. Meselâ; Sinop'ta C.H.P. 303 oy daha kazansaydı, Meclise 6 milletvekili daha sokacaktı. Aynı hal Amasya'da, Gaziantep'te, Giresun'da da böyleydi. Kısacası eğer daha 12 ilde C.H.P. mecmu 32.685 oy daha alsaydı, Meclise 121 milletvekili daha getirecekti. Bu suretle kazandığı 178 milletvekili

---

diği zaman buna engel olunması, hakikaten etkili olmuştur. Meselâ yukardaki misalde ,grubun davranışı, bu misallerden biridir. Fakat bu misaller daha sonra da tekerrür etmiş ve hele 27 mayıstan önceki son Grup Toplantısında ve Grup Reisi Baha Akşit'in yönettiği olaylarda, artık zirve noktasına varmıştır.

Fakat Gruptaki bu dramdan hemen sonra da ,yani bu Grup içtimaının akşamı Celâl Bayar'ın da iştiraki ile yapılan toplantıda, Menderes'e ısrarla yapılan istifa tekliflerinin önlenmesi ve Menderes'in, âdeta arkasından uçuruma itilir gibi Eskişehir'e yollanışı, bu misallerin artık sonuncusu ve kader tayin edicisi oldu. Bu konuda *Menderes'in Dramı* isimli eserimizde, etraflı malumat vardır.

sayısı 299'a çıkacak ve Mecliste tam bir denge sağlanacaktı. Hulâsa, 1957'den sonra D.P. ve Menderes, şu 32.000 oy'un 12 ilde dağılışındaki şans ile iktidar kürsüsünde bulunuyor gibiydiler.

	1950	1954	1957
Seçmen sayısı	8.908.824	10.250.338	12.111.138
Seçime katılanlar	7.937.749	9.097.451	9.344.203

C.H.P.'ye göre D.P.'nin oy farkı :

1954	1957
1.996.229 (% 21,86)	631.027 (% 6,88)

Seçimlerin sonunda Partiler şu sandalyeleri kazandılar:

Demokrat Parti	428
C.H.P.	178
Hürriyet Partisi	4
Cumhuriyetçi Millet Partisi	4

Eğer seçimlerden önce bir aralık muhalefet Partileri arasında görüşmelere, toplantılara konu olan g ü ç b i r l i ğ i teşebbüsü başarılabilseydi, acaba neticeler ne olurdu? Bu hususta pek bir şey söylenemez. Gerçi, ilerlemiş olan müzakereler galiba o verimsiz ve uzlaşmaz mizacının neticesi olarak Bölükbaşı tarafından engellendi. Neticede Millet Partisi yalnız Kırşehir'de ve Hürriyet Partisi yalnız Burdur'da 4'er mebus kazandılar. Ama, Halk Partisi'nin mücadelesinde, davalarını savunmak bakımından müstakil hareket edişi herhalde daha hareketli oldu.

Hulâsa, neticede D.P. Mecliste gene hâkim bir ağırlık teşkil etmekle beraber bu sonuçlar D.P. liderleri arasında hayal kırıklığı yarattı. Menderes, 1 ağustos 1957'de seçim gününü açıklarken:

«— Seçim güneşi yakında doğacaktır!»

şeklinde konuşmuştu, 22 ekim 1957'de Ankara nutkunda da İnönü'ye çağırısı kesindi:

«— Paşam gel seçimlere! İşte meydan, görelim seni!..»

Evet, seçimler gene de kazanılmıştı. Ama, D.P.'de moral bozuktu. Samet Ağaoğlu «Arkadaşım Menderes» isimli eserinde bu havayı şöyle özetler:

«1957 seçimlerinin sonuçları, başta Menderes, hepimiz için düşündürücü oldu. Demokrat Parti önemli sayıda oy kaybetmiş, Meclisteki muhalif milletvekili sayısı 178'e yükselmişti. Bu sonuçları aldığımız gece, siyasî hayatımın heyecanlı saatleriyle doludur. Heyecanlı ve en realist düşüncelerin baskısı ile dolu saatler. Seçimleri, daha sonra çıkarılan dedikodulara rağmen dürüstlüğü, yüksek hâkimlerden kurulu Seçim Kurulu'nun mühürlü mazbatası ile gene D.P. kazanmıştı. Ama, başta Halk Partisi, bütün muhalefetin kaygısına vardığı da, gene o gece açıkça ortaya çıkmıştı».

«Seçim sonuçlarını ve olaylarını belirten haberleri o gece sabaha kadar kâh Başbakanlıkta Menderes'in, kâh İçişlerinde rahmetli Gedik'in odasında ve Halk Partililerin Ankara caddelerinde tertipledikleri kızgın yürüyüşlerin gürültüleri arasında alıyorduk. Menderes'i 7 yılda o geceki kadar üzgün bir sinirlilik içinde görmemiştim...»

Ağaoğlu bu hava içinde Menderes'in ruhî sıkıntı ve çekişmelerini de nakleder:

«Hükümet olarak, memleket düzeninin başkanı olarak, Demokrat Parti'nin büyük sorumlusu idi. Kendisini her iki niteliği yüzünden de, mânen biraz yenilmiş buluyordu. Kısık bir sesle:

"— Demokrasiyi bu hale getirmeye ne hakkımız var? Kimin hakkı var?" diye kendi kendine ve hepimize soruyordu. Saçları dağınıktı. Yüzü sararmıştı. Durmadan konuşuyordu. Gelen her haberi uzun uzun tahlil ediyor, neticeler çıkarmaya çalışıyordu. Fatin Rüştü Zorlu bir aralık yanıma geldi:

"— Bak Samet Bey, dedi, Adnan Bey mağlûp bir kumandana ne kadar benziyor. Üstünde sadece üniforması eksik!.."

Gün doğarken evlerimize dağıldık. Evet, seçimi kazanmıştık. Ama bu, bir 1950, bir 1954 zaferi değildi artık.»

Evet, Menderes de hep o geceyi hatırlayarak değil midir ki:

«— Allah bir daha 27 ekim gecesinin tekrarını göstermesin!»

sözlerini her vesile ile tekrarlamıştır...

Böylece 1957 seçimlerinden sonra açılan yol, ihtilâle çıkan yoldur. Ve başlayan yolculuk, ihtilâle vardıran yolculuktur. Ama biz, ihtilâle çıkan bu yolun hikâyesine girmeden önce devrin karakteristik faktörlerinden birini, yani 1950-1960 arasının dış siyaset meselelerini burada ve biraz etraflıca olarak gözden geçirmeliyiz. Çünkü, ihtilâle çıkan yolda, D.P.'nin dış siyasetteki davranışları ile, İkinci Adam'ın bu meseleler karşısındaki tepkileri üzerinde durmazsak, incelemelerimiz eksik kalır..

İkinci Adam
ve
1950-1960 Devresinin Dış Siyaset Bakımından Karakteristik Meseleleri

— Kore'nin hikâyesi.
— NATO'nun kuruluşu ve Türkiye'nin NATO'ya alınışı.
— Teşebbüsü kaybetmek nedir?
— İkili anlaşmalar?..

XI

KORE VE PROBLEMLERİ

1950-1960 arasının dış siyaset problemlerini ve bunların gelişmelerini, bu 10 yılın akışı içinde baştan sona kadar, müstakil bir bahis içinde toplamayı tercih ettik. Şimdi evvelâ, D.P. İktidarının bu alanda ilk ve üstünde durulmaya değer kararı olan Kore meselesini ele alacağız.

Kore, Batı Asya'da Anadolu'nun bir atbaşı şeklinde Akdeniz'e giriştiği, Doğu Asya'da Japon Denizine uzanan bir yarımadanın adıdır (1). Kore'nin, bir aralık Türkiye'nin de önemlice asker göndermek suretiyle katıldığı çekişmeli vaziyeti, onun 1945'te ikiye bölünmesi ile başlar. Bu bölünmenin ilk prensip anlaşması; 1945 mayısında Amerika ile Sovyetler Birliği arasında yapıldı. Bu anlaşmaya göre, savaş bittikten sonra Kore; Birleşik Amerika, Sovyet Rusya, İngiltere ve o zamanki Milliyetçi Çin'in müşterek vesayeti altına verilecekti.

---

(1) Kore, İkinci Dünya Harbinden sonra ve 1945'te ikiye bölündüğü sırada 220.792 kilometre kare arazi üzerinde 28.000.000 nüfus barındırıyordu. Yani kilometre kareye 135 nüfusla Asya'nın kalabalık ülkelerinden birini teşkil etmekteydi. Uzaydoğuda Kore, tabiat teşekkülü, iklim vasıfları bakımından Anadolu'ya benzer. Zaten Anadolu'nun bulunduğu coğrafî enlem üzerindedir. Kore, jeopolitik bakımından, Çin-Rusya-Japonya üçlü kıskacı arasında yer alır ve bu kıskaç, 1894-1895 Çin-Japon harbinden sonra bilhassa Japonya ve Rusya hesabına işler. 1894 yılına kadar Kore nazarî bakımdan, Çin himayesinde Feodal bir imparatorluktu. 1894 Çin-Japon harbinde Çin yenilince ,bu himaye hakkı Japonya'ya geçti. İmparatorluk şekilden ibaret kaldı. Fakat işte tam bu sırada da Rusya, Kore ve Mançurya politikasında Japonya'nın karşısına dikildi.

Fakat 1904-1905 Rus-Japon harbinde Japonya Rusya'yı da yenince, Uzakdoğuda Japonya en güçlü devlet olarak belirdi. 1910'da Japon valisine karşı işlenen suikastı bahane ederek, o tarihten itibaren Kore'de şekilden ibaret Devlet idaresi de kaldırılarak Kore Japonya'ya bir eyalet olarak ilhak edildi. Kore'ye Japonya muhacereti başladı. Kore'de Japonlar ulaştırma ve sanayii ge-

Potsdam Konferansında Sovyetler, Japonya'ya karşı harbe katılmaya karar verince, askerî harekât bakımından Kore, 38. Paralel üzerinden ikiye ayrıldı. Kuzey Sovyet, Güney Amerikan kontrol bölgesi olacaktı. Amerika'nın atom bombasıyle Japonları dize getirmesi sırasında Kızılordu, 6 gün kadar şeklen Japonlarla harp hali içinde sayıldı. Japonya çökünce, Sovyetler Mançurya'yı ve Kuzey Kore'yi hemen ve savaşsız işgal ettiler. Ondan sonra ise, Kore'de müşterek bir vesayet idaresi kurulması fiilen imkân dışı kaldı. Ve bütün bu türlü hallerde olduğu gibi iş, Birleşmiş Milletler'e havale edilmekle yetinildi.

İkinci Dünya Harbi sonunda memleketlerin ve milletlerin böyle ikiye bölünüşü, Amerika'nın sürüklendiği garip bir çıkmazdır. Bu bölme; aslında bir iç savaş taktiğidir. Batı Almanya'da, Kore'de, Çin'de, Vietnam'da uygulanmıştır .Hattâ bir aralık İran'da, Yunanistan'da da böyle bir durum hâsıl olmuştu. Müşterek bir vatan üstünde aynı dili konuşan, aynı kültüre sahip milletlerin ikiye bölünüşü, ya zaten devam etmekte olan bir iç harbin sürdürülmesi içindir, yahut bir iç harbe yol açmak bakımından müessir bir taktik ve stratejidir. Bu tertip gerçi bir süre Amerikan endüstrisinin lehine işler. Ve yeni emperyalizm bir yerlerde üslenmiş gibi görünür. Ama, bu görünüşün nihaî sonuçları, bu son hesapların herhalde aksine çıksa gerektir. Fransız Çin-Hindi'nde olduğu gibi... Kore'de de bölünme böyle oldu. Ve olup bitti kabul edilerek, 10 mayıs 1948'de Güney Kore'de, aynı yılın ağustos ayında da Kuzey Kore'de ayrı seçimler yapıldı. Ayrı Cumhuriyetler ilân edildi (1). 1949'da Çin'de komünist idare kuru-

---

liştirerek, feodal rejimi zaafa uğrattılar. Ve kendi hâkimiyetlerinde de olsa Kore'de bir coğrafî ve hatta ruh itibarıyle millî bir bütünlük yarattılar. Bu durum 1945 ortalarına kadar devam etti. Fakat 14 ağustos 1945'te Japonya Amerika'ya yenilip teslim olunca, Kore üzerindeki Japon hâkimiyeti de fiilen sona erdi. Ama bu sefer de sahneye evvelâ Sovyet Rusya, 1949'da ise Kızıl Çin çıktı. Yani şimdi de Kore jeopolitiğinde Amerika-Rusya ve Kızıl Çin ağırlıklarını ortaya koydular. Bu ayrılışı oldu. Sonuçları hem Kore'de bir iç harp, hem Kore üzerinde bir Amerikan-Sovyet-Çin mücadelesine vardı.

(1) Güney Kore'ye 220.792 kilometre karelik Kore arazisinin daha küçük bir parçası, yani 93.792 km. karesi düşüyordu. Fakat 28.000.000 nüfusun daha çok kısmı güneyde kalıyordu. Sonradan iki tarafın nüfusları da arttı. 1955 nüfus sayımı Güney Kore'de 22.500.000 nüfus gösteriyordu (Kuzey de 16.000.000 kadar).

luncaya kadar Kuzey Kore'de Sovyet, Güneyde de Amerikan nüfuzu rakipsizdi. Çin sahneye çıkınca durumda tabiî değişiklikler oldu. Fakat Kuzey ve Güney Kore arasında, yani Kuzeyde Sosyalist Halk Cumhuriyeti ve Güneyde Amerikan nüfuzu altındaki oligarşi idaresi arasında, daha ilk günden çatışmalar başladı. Nihayet 29 haziran 1950'de, bütün 38. Paralel üzerinde fiilen harp patladı. İşte bizim için Kore'nin hikâyesi ondan sonra başlar...

*
**

KORE SAVAŞI VE BİR SORUMLULUK

Sınırda başlayan savaşın ilk saldırısını, iki taraf da birbirine yükler. Gerçi savaş başlar başlamaz Güney Kore Hükümeti bunu Güney Kore'nin muzaffer bir saldırısı gibi ilân etti. Fakat sonradan bu açık beyan değiştirilerek, Kuzey Kore saldırgan ilân edildi. Birleşmiş Milletler işe bu şekilde el koydu. Fakat Amerika'nın isteği ile 25 haziran 1950'de toplanan Konsey'e Kızıl Çin davet edilmediği için, Sovyet Rusya da katılmadı. Bu suretle de daha ilk adımda iş Amerika'nın ve onun sürükleyebileceği Müttefiklerin omuzlarına yükleniyordu. Türkiye, işte bu sürüklenen müttefiklerden biri oldu.

Fakat buraya kadar olan özetleme, bu işin elbette ki, ancak kronolojik cephesini verir. Ama, Kore Harbinin, çağımızın çelişmeleri bakımından manâsı ve niteliği üstünde de kısaca durmazsak, bu kronoloji, havada ve anlamsız kalır. Gerçi, Türkiye'nin bu savaşa neden ve nasıl katıldığı o zamanki Meclis tartışmalarında bile bir türlü anlaşılmamıştır. Katılma kararı Büyük Millet Meclisi'nden geçmedi. Ama bu savaşta Kore topraklarına nice Türk'ün kanı akmıştır. O topraklara o günden beri nice Türk'ün alınteri karışmıştır. Bunun için konunun elbette ki nazik bir cephesi vardır. Fakat İnönü ve C.H.P. sonuna kadar bu katılışa muhalif kalmışlardır. Ancak D.P. İktidarının Meclise danışmadan yarattığı bu olup bittiye karşı olmakla beraber, oraya giden askerin maaş farkı vs. gibi teknik meselelerin müzakerelerinde söz aldılar. Bu sebeple bu savaşın niteliği üzerinde biraz durulmazsa, bu kitabın inceleme konusu kıldığı yakın tarihimizde bir safha aydınlatılmamış olarak kalır.

Kore Savaşı, elbette ki ne bir vatan, ne bir din, ne bir millet savaşıydı. Ne de iki millet veya memleket arasında geçmiştir. Kore Harbi çağımızın önemli çatışmalarından biriydi. Kısacası, çağımızın iki dev kudreti ve iki dev sistemi arasındaki bir rejim mücadelesiydi. Onun için bu harbe Kore Savaşı demek bile doğru olmasa gerektir. Nitekim İnönü, hükümetin Kore'ye asker gönderme kararı üzerine kendisine müracaat eden Hürriyet Gazetesi muhabirine 28 temmuz 1950'de bu gerçeği şöyle özetliyordu:

«Halen bir Kore cephesi yoktur. Bugün Atlantik'ten Pasifik'e kadar uzanan bir cephe vardır. Bu sebeple Birleşmiş Milletler'in bu cephe üzerinde hücuma uğrayabilecek kısımlarının mesuliyetini üzerine alacak müşterek bir Kurmay Heyeti teşkilinden sonradır ki, aza devletlerin yapabilecekleri yardımları tespit etmek gerekirdi. Müşterek cephe mesuliyeti, ancak bu suretle temin olunabilirdi. Ve ancak bu usûl, Türkiye gibi aza devletlere de emniyet verirdi...»

«Aksi halde, muhtemel bir tecavüz karşısında Türkiye'ye nasıl yardım edileceği şimdiden düşünülebilir. Acaba Birleşmiş Milletler Teşkilâtı "Türkiye tecavüze uğramıştır, kendisine ne şekilde yardım edeceksiniz?" diye aza milletlerin Kore misalinde olduğu gibi sadece takdirlerine mi müracaat edecektir? İşte memleket hesabına içimi titreten nokta budur».

İnönü'nün bu sözleri, ağır ve düşündürücüdür. Kore Harbine; ne Meclise ne muhalefete danışmadan katılma kararı veren D.P. Hükümetini, o gün için de, bugün için de, gelecek için de töhmetleyicidir. Yukarıdaki sözleri konuşan; İkinci Dünya Harbi sonunda Türkiye'den üs ve toprak istendiği zaman, müttefikleri tarafından tek başına bırakılan, «başının çaresine bak!» denilen adamdır. Kendisine müttefikler tarafından:

«Canım hele bir şey olursa, o zaman Birleşmiş Milletler'e müracaat edersin!»

denen adamdır. Türkiye'ye böyle bir istek yapıldığı günün akşamı, Moskova'da müttefik elçilerin sabaha kadar bir arada bulunup, ilk saldırgan birliklerin Türk topraklarına girdikleri haberini bekledik-

leri bir devrin Devlet Başkanıdır (1). Halbuki bu Başkana, başına bir hal gelirse Birleşmiş Milletler'e müracaat edersin dedikleri Birleşmiş Milletler Teşkilâtı, Türkiye'den üs ve toprak istenmesinden henüz ve ancak bir gün önce teşekkül etmişti. Henüz adından başka hiç bir şeyi yoktu...

Kaldı ki Kore Harbi için yukarda verdiğimiz sözleri konuşan İnönü, iktidarın bu harbe kimseye sormadan karar veren insanları gibi de değildi. İnönü askerdi. Harbin ne olduğunu bilen adamdı. Ordular, cepheler idare etmişti. Harpler yapmıştı. Sulhlar kazanmıştı. Yani, bildiği için harpten korkan adamdı. Galiba biraz da bu haklarına dayanaraktır ki, yukardaki sözlerini şöyle tamamlıyordu:

«Arzu edilirdi ki, uzun müddet iktidarda kalmış bir Partinin Başkanı sıfatiyle benim de bu mesele hakkında reyime müracaat edilsin. Büyük memleket meselelerinde, hususiyle memleket müdafaası ve harp ihtimallerinde, hükümetin muhalefet Partisi ile fikir mutabakatını tecrübe etmesi, memleket birliğini sağlamak için esas tedbirdir. Halbuki bu mesele hakkında hükümet, Büyük Millet Meclisi'nin dahi reyini almış değildir.

Halbuki İkinci Cihan Harbinde harp Türkiye'nin kapılarını çaldığı zamanlar ve Alman orduları hudutlarımızda iken, bu memleketle iktisadî münasebetlerimizi kesmek kararını bile almadan Meclisin fikrini sormuştuk...»

Bu sözlere ilâve edilecek bir şey yoktur. Ve bu sözler, hem o gün, hem de bugün veya yarın bu gibi kararlar alacak iktidarlar için, önemli ve uyarıcıdır.

Şimdi Kore'de harbin gelişmesini ve Kore'ye asker göndermeye karar verenlerin bu karara varış şekilleri ile karar mantığını görmeliyiz. Fakat bundan daha önce ve İnönü'nün dediği gibi «Kore cephesi yoktur, bugün Atlantik'ten Pasifik'e bir cephe vardır» dediği bu harbin, çağımızın akımları ve problemleri bakımından sosyal mahiyetini de az çok özetlemezsek, konu üzerindeki tahlillerimiz eksik kalabilir...

*
**

(1) Ş. S. Aydemir: *İkinci Adam*, cilt II, s. 281-292.

AKIMLAR SAVAŞI VE ÇAĞ SAVAŞI

Kore Savaşı, bir rejim harbidir, demiştik. Evet, hem de şu millet veya bu millet arasında değil, çağımızın iki büyük eğilimini ve akımını temsil eden iki dev kudret arasında bir rejim harbi. Ve harbin cephesi yalnız Kore'de olmadığı gibi, hattâ İnönü'nün dediği gibi Atlantik'ten Pasifik'e kadar da değil, çağımızın politiko-sosyal yapısı içindedir. Yani bu harbin, ne millî ,ne dinî, ne vatanî bir cephesi yoktu. Kore Harbi, İkinci Dünya Harbinden sonra kapitalist ve sosyalist cenahlar arasında iki cephe harbi oldu. Kore'yle başlayan bu cephe harbi, aynı zamanda bir çağ harbi olduğu için tabiî devam edecekti. Kore'de biterse Vietnam'da, yahut Çin'de, Endonezya'da, Hint'te veya Güney Amerika ülkelerinde, Ortadoğu'da yahut daha başka yerlerde sürecekti. Kore Harbini; Fransız İhtilâlinden sonra XIX. yüzyılda Avrupa'da, ihtilâlin getirdiği fikirler ve yarattığı güçlerle, yahut tabiî hukuk adamları ile monarşilerin ilâhî hukuk düzenleri arasında, hâlâ da bitmeyen mücadelenin, çok büyük ölçüde bir benzeri sayabiliriz. Tabiî bu benzerlik ancak, ikisinin de birer **çağ akımı** olmaları cephesindendir.

Bu son akımı sosyalist edebiyat, belki daha doğru değerlendirmektedir. Meselâ aslı galiba Plehanof'a ait olan şu yargılar, bundan daha 80 yıl önce ortaya atılmıştır:

> *«Kapitalist nizamda, dünya harpleri kaçınılmazdır. Patlayacak bir dünya harbi sosyalizmi, bütün dünyaya değilse bile, dünyanın bir kısmına yerleştirecektir. İkinci bir dünya harbi sosyalizmi dünyanın diğer kısımlarına yayabilir. Ama üçüncü bir dünya harbinden sonra...»*

Bu sözlerdeki öngörüş tahakkuk etmiştir denebilir. Kaldı ki Plehanof, gene 80 yıl kadar önce ve hiç beklenmeyen bir öngörüşle, Avrupa'da sosyalizmin evvelâ hangi ülkede yerleşeceğini de haber vermişti. Bu ülke Rusya olacaktı. Bunlara şunun için değiniyoruz: Kore Harbi; İkinci Dünya Harbinden sonra kapitalist ve sosyalist cenahlar arasında ilk savaştır, demiştik. Gerçekten de İkinci Dünya Harbi, dünya sahnesine iki dev kudret çıkardı: Amerika'nın temsil ettiği süper kapitalizm ile, Çin, Sovyetler Birliği ve peyklerinin temsil et-

tikleri sosyalist cephe. Kore Savaşının da, bu iki dev kudretin elde tuttuğu sınırlarda ve aslında bu iki kudret arasında geçtiği malûmdur.

Bu çağdaş çatışmada gerek süper kapitalizmin, gerek ihtilâlci sosyalizmlerin kendilerini kendi sınırlarında koruyabilmeleri için, genişleyici, yayılıcı, yayılmak suretiyle yerleşici bir mücadele devam ettirdikleri meydandadır. Bu yayılışta askerî teknik, kapitalist veya sosyalist demokrasilerin yerleştirilmesinde aynı derecede rol oynamaktadır. Kore'de de böyle oldu. Güney Kore, hem bir üs, hem de sosyal bir bağ önemi taşıyordu Amerika için. Kuzey Kore de aynı manâda mühimdi Çin ve Sovyet ülkeleri için. Bu karşılaşmada ne Amerika oligarşisi, Japonya ve Güney Kore'yi bırakabildi. Ne de sosyalist cephe, Kuzey Kore'yi feda ederdi. Çünkü asıl hesaplaşmanın daha ileride olacağını her iki taraf biliyordu. Ve Kore'ler bu hesaplaşmada, ancak birer ileri karakoldular. Tıpkı Vietnamlar, Laoslar, Kamboçyalar, Taylandlar hattâ Endonezyalar ve Ortadoğu gibi...

Şimdi mücadelenin sosyal niteliği ve anlamı üstündeki bu özetlemeden sonra konumuza devam edebiliriz...

*
**

OLAYLAR ZİNCİRİ

Evvelâ olayları özetleyelim:

25 haziran 1950'de, Güney ve Kuzey Kore kuvvetlerinin 38. Paralel boyunca çarpışmaya geçtiklerini daha önce kaydetmiştik. Gene daha önce kaydettiğimiz gibi bu harekette Güney Kore Hükümeti evvelâ Güney Kore'nin muzaffer bir saldırısını ilân ederken, sonra bu değiştirildi. Ve Birleşmiş Milletler Konseyi de 27 haziranda, Kuzey Kore'yi saldırgan ilân etti. Bu Konseyde Birleşmiş Milletler'de üye olmadığı için Asıl Çin'in temsil edilmediğini ve Çin davet edilmediği için de Sovyetler Birliği'nin Konseye katılmadığını biliyoruz. Hareketin ve teşebbüsün yükünü daha ilk adımdan Amerika yükleniyordu. Kuzey Kore'ye karşı zorlama böyle başladı. Fakat Amerika yardımcı kuvvetler de arıyordu. Birleşmiş Milletler'den 16 devlet, çoğu sembolik mahiyette yardımlarla Güney Kore'de Amerika'nın yanında yer

aldılar (1). Menderes Kabinesi 25 temmuzda 4000 kişilik bir standart askerî birlikle, yani gerekli kuvvet aksamından teşekkül etmek ve zayiat vuku buldukça ikmal olunmak üzere, Kore'de savaşa katılmak kararı aldı. Birlik teşkil ve sevk edildi. Ondan sonra Kore cephesinde savaş birtakım zikzaklarla, ileri geri devamlı bir çatışma halini aldı. Bu arada Türklerin katıldığı en önemli çarpışma, Kunuri Savaşı oldu. İnsiyatif ve kumanda bittabiî Amerikalılardaydı. 7 ekimde 38. Paralel, kuzeye doğru geçildi. Fakat bir ara da kuzey orduları güney cephesinde çarpışanları Güney Kore'nin güney ucunda Pusan şehri kapılarına kadar sürdüler. Kısacası, kesin netice bir türlü alınamıyordu. 16 ekimden itibaren Çinliler gönüllü birlikleri adıyle ve gayri resmî olarak savaşa katıldılar. Sovyetler ise cepheye asker sürmüyordu. Yalnız Sovyetler Japon ordusu çökünce işgal ettikleri Mançurya arazisinde ve Çin topraklarında elde ettikleri bütün Japon silâh ve malzemesini olduğu gibi Kızıl Çin birlikleri ile Kore'deki yerli kuvvetlere devretmişlerdi. Kuzey Kore'nin iç bölgelerinde Sovyet birlikleri de vardı. Ve o zaman Sovyetler'le Çin, henüz ihtilâf halinde değildiler. Bu durum, Amerika'nın hava kuvvetlerinin hareket serbestisini az çok engelliyordu. Hulâsa Amerika'nın istediği zaten, sadece Güney Kore'de kalmaktı. Mc. Arthur bir aralık bütün güneyin elden çıkması ihtimalini yaratan ve güneydeki kuvvetleri yarımadanın alt ucuna kadar süren tehlikeyi bir deniz çıkarmasıyle önledi. 38. Paralele yerleşti. Orada, yani eski bölüntü sınırında kalmak kararına vardı. 23 haziran 1951'de, yani Kore Harbinin başlayışından tam bir sene sonra, Sovyetler bir mütareke aracılığında bulundular. Ve 10 temmuzda gûya Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nın da söz hakkı korunarak, taraflar arasında ateş kesildi. Ama iki taraf da harbin bitmediğini biliyordu. İki taraf da zaman kazanmaya çalışıyordu. Nitekim mütareke görüşmeleri iki yıl sürdü. Bu müzakerelere gönüllüler adına birçok Çin generalleri katıldılar. Karşılarındakiler hakkında ilk nabız yoklamalarını yaptılar. Devam eden görüşmeler ancak Stalin'in ölümünden sonradır ki, 27 temmuz 1953'te bir kesin mütarekeyle sonuç-

(1) Şimdi ve son Kore olayları dolayısıyle anlıyoruz ki, Amerika bu ülkeleri bir müşterek *deklarasyona* da sürüklemiştir. Ama garip bir şekilde ve usullere aykırı olarak bu deklarasyon, ilân edilmemiştir.

landı. Mütarekenin sağladığı da, gene ve ancak 38. Paralelin arada bir sınır hattı teşkil etmesiydi. Yani aslında sakat ve yersiz olan bir Kore bölünmesiydi. Kısaca Kore Harbi, gene başladığı noktaya gelmişti. Ve orada sulha değil, ancak geçici bir mütarekeye bağlanabildi...

*
**

KORE TARTIŞMALARI MİLLET MECLİSİ'NDE

Türkiye'nin Kore Savaşına, Meclisten karar alınmadan ve muhalefete de danışılmadan, Kabinenin 25 temmuzda aldığı bir kararla katıldığını daha önce kaydetmiştik. Bu suretle Meclis dışı girişilen bu hareket için hükümet beyanat vermekten, açıklamalar yapmaktan daima kaçınmaya çalıştı. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'ydü. Fuat Köprülü bir hariciyeci değildi. Hattâ gerçek bir politikacı ve devlet adamı da değildi. Tarihçilik alanındaki ünlü çalışmaları bir tarafa bırakılırsa, biraz hafif, biraz mütelevvin mizaçlı ve hiç bir konunun üstünde ciddiyetle durmayan, derinliğine inmeyen, fevrî karakterli bir insan olarak tanınıyordu. D.P.'nin dört kurucusundan biri olunca, Demokrat Parti Kabinesinde, ona verilmemesi gereken vazifeler kabul etti. Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu da dahil olduğu halde birçok arkadaşlarını Menderes, Fuat Köprülü'nün eli ve kararı ile Partiden tasfiye ettirdi. Ama ona bu işler yaptırıldıktan sonra da birgün tasfiye sırası kendisine geldi. Fuat Köprülü D.P.'den ömrünün sonuna kadar bir kırgınlık ve haysiyet yarası teşkil edecek bir muamele ile tasfiye olundu.

Hulâsa, Kore kararında o zamanki Dışişleri Bakanının derin ve esaslı düşünce ve incelemeleri olmadığı göze çarpıyordu. Nitekim bir gün Kore işi Meclise gelince, bütün yıldırımları üzerinde toplayan ve her şeye cevap vermek zorunda kalan Köprülü değil, Menderes oldu...

Konunun bu şekilde Meclise gelişine vesile veren gündem, Büyük Millet Meclisi'nin 6.12.1950 tarihli oturumunda yurt dışına gönderilen askerlerin maaş ve ödenekleri ile ilgili bir kanun tasarısı idi. Bunun tartışmalarını, 11.12.1950'de ve Kore'ye niçin asker gönderildiği hakkında Kırşehir Mebusu Bölükbaşı ile, Mardin Mebusu Kemal Türkoğlu'nun Başbakandan gensoru açılmasına dair olan takrirleri iz-

ledi. Bu suretle Kore işi Mecliste kürsü tartışmalarına intikal etmiş bulunuyordu...

C.H.P. Başkanı olarak İnönü bu tartışmalara katılmadı. Hattâ bazen Mecliste de bulunmadı. C.H.P. sözcülüğünü Faik Ahmet Barutçu yapıyordu. İktidarın sözcüsü ise, doğrudan doğruya Adnan Menderes oldu. Bu konuda İnönü'nün görüşünü, Hürriyet Gazetesine verdiği beyanatla daha önce belirtmiştik. Şimdi de burada ve iktidarın görüşü olarak Menderes'in açıklama ve savunmalarını vererek konuyu aydınlatmış olacağız.

Başvekil ilk konuşmasını, Kore'ye giden askerlerin tahsisatı bahsinde ve 6.12.1950 çarşamba celsesinde yaptı. Özet şudur:

«Türkiye Birleşmiş Milletler üyesidir. Bu teşkilâtta, dünyanın herhangi bir yerinde sulh bozulursa, diğer üyeler, sulhu iade için Birleşmiş Milletler emrinde müdahale edecektir. Bunun için ve teşkilâtın 43. maddesi gereğince, Birleşmiş Milletler'in emrinde müşterek bir askerî zabıta kuvveti vücut bulacaktır. Bunun Birleşmiş Milletler emrinde bir erkânıharbiyesi olacaktır. Fakat bu teşkilât henüz vücut bulmamıştır. Bu sebeple de biz askerlerimizi Kore'ye bu maddeye dayanarak yollamadık.

Fakat bu teşkilât vücut buluncaya kadar da Birleşmiş Milletler hareketsiz kalmayacaktır. O devre için de 42. madde ile bazı ahkâm konulmuştur. İşte biz de askerlerimizi bu 42. madde uyarınca gönderdik».

Muhalefet adına Faik Ahmet Barutçu, Kore'ye asker gönderilme kararı alınışının Anayasa hükümlerine aykırı olduğunu, Kore'de cereyan eden şeyin bir harp olduğunu, harbe katılmak ve sulh yapmak yetkisinin ise, Anayasanın 26. mâdesi gereğince Büyük Millet Meclisi'nin yetkisinde bulunduğunu savunuyordu (1). Fakat Menderes Kore'ye asker göndermenin harbe girmek olmadığını, bunun için de

---

(1) O vakit yürürlükte olan Anayasanın 26. maddesinde bu keyfiyet, şu şekilde yer alıyordu:

«Devletlerle Muahede, Mukavele ve Sulh Akdi, Harp İlânı» gibi vezaifi B.M.M. bizzat kendi ifa eder.

Meclise danışmaya lüzum görülmediğini, fakat ileride ve Birleşmiş Milletler, yukarda değinilen 43. maddeyi harekete getirip bir müşterek zabıta kuvveti kurar ve Türkiye buraya asker vermek durumunda kalırsa, işin Meclise getirileceğini ileri sürüyordu.

Hulâsa, arada müşterek dil ve müşterek ölçüler yoktu. Başvekil, Türkiye'nin katıldığı bu askerî harekete, Birleşmiş Milletler'in bütün üyelerinin neden katılmadığını, yani Birleşmiş Milletler Anayasasını niçin bizim gibi yorumlamadıklarını da açıklayamıyordu.

11.12.1950 tarihinde ise Mecliste Osman Bölükbaşı ve Kemal Türkoğlu'nun gensoru takrirlerinin görüşülmesi başladı. Dışişleri Bakanı Köprülü henüz konunun farkında olmadığı, kendisine bu hususta birtakım notların ancak Meclise girerken yetiştirildiği, o da bunları okumaya, anlamaya vakit bulamadığı için bu müzakerelerde de bütün yük gene Başvekilin üstüne kaldı. Menderes'in dayanakları da gene aynıydı:

«Kore'ye biz, Birleşmiş Milletler Anayasası mucibince ve teşkilâtın Güvenlik Konseyi'nin aldığı karara uyarak katıldık. Çünkü Türkiye ve onun takip ettiği yolda beraber yürüyen memleketler millî emniyetlerini ve başkalarını, Birleşmiş Milletler camiasına dahil olmakta ve Birleşmiş Milletler Anayasasının, bütün dünyada tatbik yeri bulmasını temin etmekte bulmuşlardır.»

«Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'na girmek sureti ile milletler kendi hükümranlık haklarından esaslı takyitler kabul ve kendi millî iradeleri haricinde bir makamın lüzum göstereceği faaliyetlere girişilmesine, prensip itibariyle ve peşinen muvafakat etmiş bulunmaktadırlar. Kaldı ki Kore bir harp hali değildir. Bir tedip ve cezalandırma hareketidir...»

Sonra Menderes, bu konuda Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nda ve Güvenlik Kurulu'nda geçen inceleme ve kararları anlattı. Bunlardan 25 haziran 1950 ve 473 sayı ile alınan kararın, bir üye devlet olarak, Genel Sekreterlikçe Türkiye'ye tebliğ olunduğunu bildiriyordu. Başvekile göre Türkiye, mademki Birleşmiş Milletler Statüsünü kabul ve imza etmişti; o halde bu tebliğe otomatik olarak uymalı ve bunun

için Meclisten karar istememeliydi. Çünkü Meclis bu Statüyü daha önce kabul etmekle, hükümete bu icra yetkisini vermiş bulunuyordu. Gene ona göre Anayasanın 26. maddesi, hükümeti harp ilânı hususunda takyit ederdi. Yani hükümet Meclise gitmeden harp ilân edemezdi. Fakat Menderes'e göre Kore bahsinde hükümet harp ilân etmiş değildi. Hattâ bu bir harp bile değil, bir tedip hareketiydi! İşte bu şartlar içindedir ki karar, Meclise getirilmemiş ve Vekiller Heyetinin ittifakı ile alınmıştı (1).

Mecliste bu gensoru müzakereleri sonunda hükümetin tutumu, 32 muhalif oya karşı D.P.'nin 311 oyu ile tasvip edilmiş oldu. Bu suretle bir şekil meselesi bu müzakerelerle sona erdi. Kore'de akan kanlar pahasına da olsa, bu müzakerelerin tarihimizde belki şu faydası oldu: Hükümet aldığı kararın temellerinin sağlam olmadığını hissetti. Hattâ bunun içindir ki, giriştiği bu işin maksadını daha sonra Kore'de sulhu korumak yerine, Türkiye'nin Atlantik Paktı'na kabul edilmesi için yaptığını ve bu suretle Kore'de dökülen kanların, bu Pakt içinde emniyetimizin bir bedeli olduğunu savunacaktı (2).

*
**

EKTİKLERİMİZİ BİÇECEĞİZ!

Kore'de Türk kuvvetlerinin katıldığı en kanlı savaşlar 25 kasım - 4 aralık tarihleri arasında cereyan etti. Özellikle Kunuri'deki savaşlarda Türk askerinin müdahalesi geniş yankılar yarattı. D.P. İktidarı bunu bir koz olarak kullanmak kararına vardı. 31 temmuz 1951'de Türkiye'nin NATO'ya kabulü için Amerikan Hükümetine müracaatta bulundu. Müracaatın Amerika tarafından teşvik gördüğü söylenir.

---

(1) Menderes'in bu konuşmalarının tam metni, Meclisin o tarihe ait zabıtları ile *Adnan Menderes'in Konuşmaları*'nın I. cildinde bulunur.

(2) Kore Harbi sonuçlarını ihtiva eden Amerikan Askerî Ajandasında, diğer zayiat verildiği halde, önemli bir yekûn tutan Türk zayiatı verilmemiştir. Birinci Dünya Harbindeki Alman ve Avusturya müttefiklerimiz de Galiçya'daki muharebelerde, Türk ordusunun savaşlarını zikretmezler ve tebarüz ettirmezlerdi.

Çünkü niteliğini biraz aşağıda özetleyeceğimiz NATO Teşkilâtına Türkiye'nin de girmesiyle, batılıların büyük kaygısı olan Sovyetler'e karşı müdafaa kanadı, kendiliğinden Trakya ve Küçük Asya'ya, Kafkas ve İran sınırlarına kadar uzanmış oluyordu. Bu vaziyet, Avrupa devletleri için külfet sahasını genişletmekle beraber, anti Sovyetik çemberi de tamamlıyordu.

Fakat müracaat, Avrupa devletleri ve meselâ İngiltere devlet adamları üstünde iyi tesir bırakmadı. İtirazlar bir tek noktada toplanıyordu:

«Türkiye Avrupa devleti değildir. Türkiye Atlantik savunma hattının çok uzağında ve dışındadır. Türkiye bir Asya devletidir...»

Hükümet müracaatını, sessiz sedasız yapmış olmakla beraber bu müracaatın içeride de iyi anlaşılmadığı ve çeşitli yorumlara ve takılmalara meydan verdiği malûmdur. «Acemi politikacılar işbaşına geçerse böyle gülünç teşebbüsler yaparlar» sözleri yaygındı. Fakat NATO'ya katılma teşebbüsü üzerinde muhalefetle önceden temas edilmediği için, İnönü bu konuda ve o safhada beyanlarda bulunmamıştır.

Nihayet hükümetin müracaatı netice verdi. Amerika'nın müessir ve hazırlayıcı çalışmaları ile 20-21 eylül 1951'de, Kanada'da toplanan NATO Teşkilâtı Vekiller Heyeti, Türkiye'nin teşkilâta kabulü lehinde karar aldı. Ottava kararı bittabiî, NATO devletleri ve Türkiye Parlamentolarında varılacak tasvip kararlarıyle tekemmül edecekti. Ama bu kararla Türkiye, siyasî hayatının bilhassa dışarı ile ilişkiler bahsinde, tartışmaları bazı yönlerden bugün de devam eden bir savunma sistemine giriyordu. Bu sistemin bazı hallerde bir tabiiyet şekli doğurduğu ve Türkiye'yi NATO'nun üyesi olmaktan ziyade, Amerika'nın peyki haline soktuğu yolunda, bilhassa son yıllarda yürütülen yorumlar işte bu sistemin uygulama şeklinden gelir.

Hükümete gelince, o, bu neticeyi tam bir zafer olarak ilân ediyordu. Meselâ Ottava kararı üzerine bir konuşma yapan Menderes, olayı şöyle değerlendiriyordu:

«Demokrat Parti her seçim kazancından sonra bir zafer ilân edecektir. Ara seçimlerini kazanışımızdan sonra NATO'ya

kabulümüz talihli bir tesadüf olmuştur. Zamanı gelince ektiklerimizi biçeceğiz. Bu anlaşma ile Türkiye, yurt savunmasında yalnız kalmayacaktır».

Samet Ağaoğlu'nun:

«— Kore'de bir avuç kan verdik ama, büyük devletler arasına katıldık».

sözleri de o günlerde Ankara'da yaygınlı.

Gerçekte de Ottava kararından 5 gün önce 16 ilde ara seçimleri yapılmış ve yalnız Sinop'ta bir C.H.P. adayının seçilmesine karşılık, seçim yapılan bütün illerde D.P. adayları seçilmişlerdi. Bundan başka bu seçimlerde bir şey daha göze çarpıyordu. Meselâ, ünlü bir C.H.P. adayı olan Genel Sekreter Kasım Gülek Bilecik'te adı duyulmamış bir emekli Generale, Yümnü Üresin'e karşı seçimi kaybetmişti. Istanbulda, eski Istanbul Valisi Lütfü Kırdar, gene adı duyulmamış bir maliye mensubu karşısında yenilmişti. Diğer yerlerde de durum bunlara benziyordu. Demek ki ve Istanbul basını ile C.H.P. mahfillerinin ilk tahminlerinin aksine olarak, D.P.'nin şansı henüz sarsılmamıştı. Nitekim 1954 seçimleri bunu bilhassa İnönü için hazin bir netice halinde ortaya serecektir...

Bu olayları böylece işaret ettikten sonra, şimdi biraz da NATO ve onu doğuran temel gelişmeler üzerinde durarak, Türkiye'nin NATO'ya katılması olayının, çağımızın gruplaşmaları bakımından mahiyetini kısaca belirtmeliyiz... (1)

*
**

(1) Demokat Parti İktidarının Kore Savaşına, gereksiz, sorumsuz ve Millet Meclisinden habersiz katılışının asıl önemli neticesi, bu iktidarda ve dış mesele ve angajmanlarda sorumsuz hareket etmek cesaret ve alışkanlığına yol açmış olmasıdır. Bunun en önemli belgeleri de, iktidarın son Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu'nun, kendi imzası konulur konulmaz yürürlüğe giren ve ne Vekiller Heyeti, ne Parlamentodan geçirilmeden ve Reisicumhur da imzalamadan yürürlüğe giren bazı *İkili Anlaşmalara,* cesaretle ve hiç bir sorumluluk duygusu duymadan imza atabilmesidir. Bunların en önemli, en tehlikeli ve fazla olarak da karşı tarafa hiç bir taahhüt yüklemeden yürürlüğe gireni de, bu eserin Dış Siyaset bahsinde eleştirilen ve Amerika Dışişleri Bakanı

MUKADDES İTTİFAK PARÇALANIYOR!

İkinci Dünya Harbinde ve bu harbin sonunda dünya siyasetinin tarihi, birtakım birleşmeler ve parçalanmalar tarihinden ibarettir. Bu kitabın ikinci cildinde ana hatları ve merhaleleri ile 1933-1950 safhasını verdiğimiz bu hareketlerin, şimdi burada ve daha ziyade NATO'yu doğuran şartlarla ilgili gelişmelerini özetleyeceğiz. Ondan sonradır ki, NATO'ya katılmamız münasebetiyle iktidar ve muhalefetin tartışma ve görüşleri üzerinde durabiliriz.

İkinci Dünya Harbinin kader tayin edici en büyük iki olayından biri Alman - Sovyet savaşı ise, ikinci ve belki daha önemli olanı da, hiç şüphe yok ki, Amerika'nın harbe katılışı ve bu sefer Sovyetlerin, Amerika ve Müttefikler cephesinde yer alışıdır. Bu gelişmeyi Başkan Roosewelt, Churchill ile, 9-14 ağustos 1941'de Kuzey Atlantik'te, Newfoundland kıyılarında bir körfezde yaptıkları görüşmelerle değerlendirdiler. Bu görüşmede Sovyetler'e yardım yapılmasına karar verildi. Ve 14 ağustosta, tarihte Atlantic Charter (Atlantik Demeci) olarak adlandırılan bir bildiri yayınlandı. Bu demeç, iki devletin harple ilgili gelişmeler karşısında millî politikalarının ilkelerini ilân ediyordu. Bu ilkeler daha sonra Birleşmiş Milletler antlaşmasına temel teşkil etmişlerdir. İşte bu beyanname, bir taraftan gelecekteki

---

Dulles'le imzalanan Ana Mukaveledir. Bu mukavele iledir ki Amerika Türkiye'de, yalnız düşman saldırısı halinde değil, anlamları hâlâ belli olmayan «Yıkıcı Faaliyetler, Dolaylı Saldırı» gibi hallerde de, memlekete ve kendi takdiri ile müdahale yetkisini almıştır. Bu kadar önemli bir anlaşma, Millet Meclisinde ve ancak 14 ay sonra ve biraz da tesadüfî olarak Hariciye Encümeninde ortaya çıkmış, fakat bu 14 ay içinde Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu, gene yalnız kendi imzasıyle yürürlüğe giren ve bu Ana Mukaveleye dayanan, sayıları belirsiz anlaşmalar imzalamıştır. Öyle ki, bu anlaşmalardan hatta Başvekilin, Vekiller Heyetinin ve Reisicumhur Celâl Bayar'ın da, haberli olup olmadıkları hakkında, bugüne kadar ortaya atılan sorular, hâlâ cevapsız kalmış bulunmaktadır. Ama bu sorular bugün cevapsız kalsa bile, yarınki nesiller ve tarihçiler, bu soruların cevaplarını ve onları cevapsız bırakan sorumluları araştırmakta, elbette devam edeceklerdir. Çeşitli sebep ve mülahazalarla bu sorumsuz ve Anayasa dışı hareketlerin Yassıada Yüksek Adalet Divanı huzuruna getirilmemiş olması da, maalesef 27 mayısı takip eden iktidarlar için de, sağduyuları harekete getirici birer misal vermek imkânını önlemiştir.

Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'na ilkeler hazırlarken, diğer taraftan Sovyetler'i de kendi safına benimseyecek olan İngiliz-Amerika ittifakına ve bunlardan başka da gene geleceğin NATO anlaşmalarına yol açıyordu. Amerika bu beyannarne iledir ki, geleneksel yalnızlık, yani yabancı ülkelerle askerî mahiyette antlaşmalara katılmamak siyasetinden (Monroe Prensibi) vazgeçiyordu. Amerika'nın bugünkü dünyada hâkim etkisi ve hattâ dış ülkelerde lüzumlu lüzumsuz müdahale hareketleri, bu Atlantik Demeci ile başlamıştır denilebilir. 7 aralık 1941'de Japonlar Amerikan donanmasına saldırınca, 8 aralık 1941'de Amerika da fiilen harbe girdi. Ondan sonra herşey dünya ölçüsünde cereyan etmeye başladı. Hitler'le Stalin'in bir aralık ebedî ve kutsal gibi ilân ettikleri ittifak parçalandı. Bu sefer Batı ile Sovyetler arasında fakat birgün, gene sarsılmalara kayacak olan bir birlik başladı.

*
**

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER

Böylece cepheler gelişti. 1 aralık 1942'de ve Amerika ile, harp halinde olan 26 devlet, bir Birleşmiş Milletler Demeci yayınladılar. Bu beyannameye göre harpten sonra bu devletler, cihan içinde daha etkili bir milletlerarası birleşmeye gitmeyi kabul ediyorlardı. O sırada Türkiye, Almanya ile harp halinde olmadığı için bu bildiriye katılmadı. Harp sona ererken, 25 nisan 1945'te San Fransisko'da, sonradan bazı katılmalarla sayıları 50'ye varan devletin kabul ettiği Birleşmiş Milletler Antlaşması imza olundu. Gelişmelerin bu safhasında Türkiye de Almanya ve müttefiklerine şeklî bir harp ilân etmek suretiyle bu teşkilâta katıldı. XIX bölüme ayrılmış 111 maddeyi içinde toplayan bu anlaşma, 24 ekim 1945'te yürürlüğe girdi. 1945 sonunda bu teşkilâta katılan devletler sayısı 51 olmuş, 1961'de 99'a varmıştı. Bugün ise 120'yi aşmış bulunmaktadır. Bu teşkilât, kendi azaları arasında bölgesel ittifaklara imkân veriyordu. Bu suretle, Atlantik Demeci Birleşik Milletler Demecine ve sonra da Birleşik Milletler Teşkilâtının yol açtığı gibi, Birleşmiş Milletler Antlaşması da birgün NATO İttifakına ve benzeri ittifaklara yol açacaktı. Fakat NATO'ya

geçmeden önce, Batı Avrupa Birliği üzerinde de kısaca durmlıyız. Çünkü bu da manâlı bir birleşmedir. 1945'te Avrupa'da harp sona ermiş, fakat bu sefer de her an bir sıcak harbe dönmesi muhtemel bir soğuk harp kendini göstermişti. Bu soğuk harp, Batılı müttefikler ile, Doğu Avrupa ve Balkanlar üzerinde gittikçe hâkimiyetini kuran Sovyetler Birliği arasında başlamıştı. Bu gelişmede Sovyetler'in, 1948 şubatındaki Prag darbesi ve Çekoslovakya'yı da komünistleştirmeleri bilhassa etkili olmuştur. Bunun üzerine ve önde İngiltere'nin harekete getirmesi iledir ki, Batı Avrupa'da bazı bölgesel anlaşmalar meydana geldi. Mesclâ Belçika'da toplanan bir konferans, 17 mart 1948' de, Batı Avrupa Birliğini kuran bir antlaşmanın imzası ile sona erdi. Bu antlaşmaya İngiltere ve Fransa'dan başka, kendilerine Benelüks Grubu denilen Belçika, Hollanda ve Lüksemburg katılıyorlardı. Antlaşmaya göre taraflar, aralarında her türlü işbirliğinden başka, taraflardan biri hariçten silâhlı bir saldırıya uğrarsa, diğerleri her türlü vasıtalarla ona yardım edeceklerdi. Yani Avrupa'da yeni istikamette askerî ittifakların ilk merhalesi başlıyordu. İşte bu merhale NATO ile tekemmül etti.

*
**

NATO

Kuzey Atlantik Paktı, Avrupa Birliği de devam etmek suretiyle ve Sovyet yayılmasına karşı girişilen yeni bir ittifak sistemidir. Bu antlaşma, 12 devletin iştiraki ile 4 nisan 1949'da Vaşington'da imzalandı. Amerikan Kongresi'nin 11 haziran 1948'de kabul ettiği Vandenberg Kanunu gereğince, Başkan Monroe'den beri devam eden tecerrüt (ayrı kalmak) siyasetini Amerika terk ederek, bu defa barış devresinde de geniş askerî ittifaklara giriyordu. Bu ittifaklarda Amerika, fazla olarak önderlik yerini de alıyordu (1).

İşte Türkiye 21 eylül 1951'de Ottava'da prensip kararı alınan ve çeşitli Parlamentolarda tekemmül ettirilen muamelelerle, 1952'de,

(1) Bu 12 devlet şunlardı: Amerika, Kanada, Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, İngiltere, Fransa, Portekiz, İzlanda, İtalya.

bu Kuzey Atlantik Paktı Teşkilâtı'na giriyordu. 1955'te buna Yunanistan dahil olacak ve bu suretle NATO'nun sınırları, Amerika ve Kanada'dan başlayark Batı ve Doğu Akdeniz'den, İran-Kafkas sınırlarına kadar uzamış olacaktı. Daha sonra bu teşkilâta Batı Almanya da katıldı...

NATO Antlaşmasının muhtevası (özü, içerisi) şöyle özetlenebilir (1).

«Milletlerin demokrasi prensipleri ile fert hürriyetleri ve hukukun hükümranlığı üzerinde kurulmuş bulunan hürriyetlerini, müşterek miraslarını ve medeniyetlerini korumaya karar vererek, anlaşmazlıklarını Birleşmiş Milletler Antlaşmasının ilkelerine uygun olarak barışçı yollarla çözmeyi, ekonomik seviyelerini denk hale getirmek ve bu sahadaki dengesizlikleri gidermek için işbirliği yapmayı ve bir saldırıya karşı askerî güçlerini birleştirip kuvvetlendirmeyi taahhüt ediyorlar»dı...

Böylece NATO, hukuk yapısı itibariyle yalnız bir askerî ittifak değil, aynı zamanda başta ekonomik dengeleşme olmak üzere çok cepheli bir işbirliği halinde kuruluyordu. Türkiye için bu anlaşmanın bugün arzettiği karışıklık ve belirsizlik daha sonra ve başlıca olarak D.P. devrinde Birleşik Amerika ile yapılan ve hem sayıları iyi anlaşılmayan, hem metinleri ve orijinleri tam olarak bulunamadığı bilinen ikili antlaşmalar yüzünden oldu. Amerika bunları NATO Antlaşması saymakta, NATO ise bunların çoğunun varlığından haberli dahi bulunmamaktadır. Neticede meselâ Anadolu'daki Amerikan üslerinin, NATO üsleri mi, Türkiye'nin kontrol edemeyeceği Amerikan üsleri mi olduğu gibi vaziyetler meydan almış, bu arada ve gerçek olarak bir Amerikan peyki haline sürüklendiği yolundaki iddialar buradan doğmuş bulunuyor. Bu konu ileride ayrıca ele alınacaktır. Biz burada şimdi, Türkiye'nin NATO'ya kabulü safhasına dönerek, çeşitli görüşleri belirtelim...

*
**

(1) Aspects de L. Otan. Analyse et Texte du Traite de l'Atlantique Nord. Bu konuda: NATO kanun ve antlaşmalarının Türkiye'de tatbikatı (E. Güneri ve M. Kıran) ile, Prof. Dr. Hamza Eroğlu'nun *Kuzey Atlantik Paktı* ve NATO'nun en son çıkardığı NATO *Elkitabı* eserleri hassaten tavsiye olunur.

İNÖNÜ ŞARTLI KONUŞUYOR

Ottava kararı yayınlanınca bu kararın dünyada ve Türkiye'de akisleri geniş oldu. Bizi asıl ilgilendiren elbette ki iktidar ve muhalefet liderlerinin davranışları olacaktır. İnönü Ottava haberlerinin hemen ardından, 23 eylül 1951'de Hürriyet ve Vatan Gazeteleri muhabirlerine şu kısa beyanlarda bulundu:

«Türkiye'nin Atlantik Paktı'na girmesi, dünyada sulh ihtimalini artıracak kıymetli bir unsur olabilir. Memleketimizin emniyeti, milletlerarası büyük bir teşekkülün kader birliğine katılmış olmak bakımından, siyaseten artmış denilebilir. Bu itibarla Birleşik Amerika'nın ve bütün üye devletlerinin anlayışına müteşekkiriz. Bundan sonra, dünya sulhü bakımından vazifelerimiz de artmış oluyor. Eşit haklarla, milletimizin kendisine teveccüh edecek vazifeyi en iyi şekilde ifa edeceğine şüphe yoktur».

İnönü'nün beyanatı kısa, fakat manâlı ve esas itibariyle tasvip, teşvik ediciydi. Türkiye'nin NATO'ya katılmasının barış ihtimalini artıracak kıymetli bir unsur olabileceğini belirtiyordu. Fakat eşit haklardan da bahsediyordu. Eşit haklar, bu antlaşmada Türkiye'nin kendisine teveccüh edecek hizmetleri en iyi şekilde yapması için şarttı. Kısacası şu belli oluyordu ki, muhalefet antlaşmayı olumlu karşılayacaktır.

Ama İnönü'nün bu beyanatı iktidar cephesinde ve beklenmediği halde sert tepkiler yarattı. Başvekil Menderes, beyanata çok hiddetlenmiş göründü. Ona göre «olabilir» ne demekti? Olabilir denilebilir miydi? Olabilir, tereddüt ve küçültme ifade eden bir sözdü! Hulâsa bu beyanatın hemen hiç bir noktası Başvekili tatmin etmemişti...

Bunun üzerine İnönü 27 eylülde, yukarda verilen kısa demecini daha da açıklayan uzun beyanatta bulundu. Evvelâ Başvekilin takıldığı şu «olabilir» sözü üzerinde duruyordu:

«Olabilir sözü, hiç bir veçhile azaltma veya şüphe etme manâsını tezammün etmez. Atlantik Paktı, hazırlıkta geç kalmış tarafın savunma tedbiridir. Daha hazırlıklı taraf karşısında geç kalmış müdafaa tertibi, ya hazır tarafı derhal harekete sev-

keder, yahut buna imkân yoksa, zaman ile muvazene hâsıl olur, sulhun bozulması ihtimali artırılmış olur. Bütün Atlantik Teşkilâtı için bile, dünyada sulh ihtimalini artıracak kıymetli bir tedbire «olabilir» demekten fazla bir şey söylenemez. Çünkü karşı taraf saldırmaya karar vermişse, hiç bir tedbir sulhu koruyamaz».

Sonra İnönü, gene beyanatında tepki uyandıran diğer noktalara değinir. Ona göre Atlantik Paktı o günkü hali ile Türkiye için henüz ve ancak, s i y a s î niteliktedir. Diğer noktalar, meselâ askerî cihetler daha sonra belli olacaktır. Ve burada mühim bir noktaya işaret eder:

«— Hiç bir memleket, istilâya uğradıktan sonra kurtarılmış olmayı istemez. Bizim memleketin müdafaası prensiplerinde, hükümetin bir şey görüşüp görüşmediğini ise bilmiyoruz ve bir yerde de tesadüf edip okuyamadık».

Daha aşağıda şunları da ilâve eder:

«— Senelerden beri Avrupa'da müşterek bir müdafaa cephesinin kurulamamasının sebebi, her devletin külfetleri yalnız diğerlerinden beklemek istemesindendir...»

«Memlekete ve dünyaya söylemek istiyorum ki, ancak e ş i t haklarla bize teveccüh edecek vazifeyi, en iyi şekilde ifa etmeyi kabul ediyoruz. Muhalefet Lideri olarak bunu benim söylemem, memlekete karşı bir vazifedir. Görüşlerimi vuzuhla söylediğimi zannediyorum. İktidar Partisi Liderinin tecavüzleri ise, iyi niyet sahibi hiç bir vatandaşın kabul edemeyeceği mutad iftiralardır».

Halbuki meseleler o kadar ehemmiyetli ve ihtimaller o kadar geniştir ki, bunlar içinde Türkiye'nin hareket hattını tayin etmek için, muhalefet Partileri ile mutabakat aramaya çalışmak, aklı başında bir iktidar için başlıca vazifedir...»

İnönü'nün konuşmalarından alınan bu cümleler de gösteriyor ki, bu mantık ve bu uyarılar çok önemlidir. Mesele NATO içinde, Türkiye'nin kendi mevcudiyetidir. Statü içinde hakların ve vazifelerin karşılıklı ve eşit şartlarla yürüyüp yürüyemeyeceğidir. Türkiye icabında,

vakit kazanmak için bir yem olarak mı kullanılacak? Yoksa eşit haklarla ciddî kader birliği mi kurulacak? O gün için ve henüz askerî ahkâm belirmediğine, aydınlanmadığına göre, ortada yalnız bir siyasî olay vardır. İleride, askerî kayıtlar için karşılaşılacak ihtimaller meçhuldür.

Fakat iktidar, İnönü'nün bu ciddî uyarıları üstünde durmamayı tercih etti. Daha sonra da NATO Antlaşması 18 ocak 1952'de Meclisteki ciddî bir tartışmaya meydan verilmeden geçti. Bu netice karşısında Menderes, heyecanından fazla bir şey söyleyemeyeceğini ifade etmekle yetindi:

«Muhterem arkadaşlar! Bu tarihî günün ehemmiyetini, ona lâyık olan bir birlik ve tesanüt manzarası ile ve azami kararla tecelli ettirmiş bulunuyorsunuz. Bu güzel azim ve tesanüt manzarasını hiç bir sebeple gölgelemeyelim».

«Bu pakta girişimiz hadisesinin memleketimiz için olduğu kadar, bütün dünya için de hayırlı ve uğurlu olmasını temenni ederken, heyecanımın daha fazla söz söylemeye müsaade etmediğini görmüş olmanızı tahmin ederek, özür diliyorum ve huzurunuzdan ayrılıyorum...»

Menderes'in bu beyanatı, Brüksel'de ve bir NATO toplantısında, gene aynı heyecanla ve Türk Ordusunun bütününün NATO emrine verilmesi ile sonuçlanacaktır. Halbuki Başvekiller için asıl olan, heyecan değil, mantık'tır...

Eşit haklara ve kader birliğine gelince, çok mutlu bir olanaktır ki, bu orduların bütünü ile karışacağı bir NATO savunma olayı henüz vaki olmamıştır. Ama meselâ şu da görülmüştür ki, Irak'ta ve NATO ile hiç bir ilikisi olmayan bir hükümet darbesi üzerine Amerikan kuvvetleri, Türk Hükümetine danışmadan, haber dahi vermeden Çukurova'daki havaalanına istedikleri kadar asker indirebilmişlerdir. Türkiye, hattâ NATO ile ilişki dereceleri dahi belli olmayan ve karşılıklı imza mahiyeti dahi taşımayan pek çok anlaşmaları, daha doğrusu tebliğleri, gene Menderes devrinin heyecan havası içinde ve hiçbir eşitlik kaygusu gütmeden kabul edebilmiştir. Bütün bunlar Menderes'in ve D.P.'nin siyasî davranışlarının, hâlâ aydınlanamayan belgeleri olarak bugün de, birer Demokles Kılıcı gibi millî bağımsızlığın

başı üzerinde sallanmaktadırlar. Şimdi ancak bu olanak veya olup bittilerin ışığındadır ki, NATO Antlaşmasının, daha tekemmül safhasında İnönü'nün işaret ve uyarıları, hakikaten güçlü bir önsezi manâsı almış bulunuyor.

Onun için ve bu bahsi bitirmeden önce, şu ikili antlaşmalar konusu üzerinde de biraz durmalıyız. Öyle denilebilir ki, D.P İktidarının dış siyaset bakımından en ağır durumu ve en geniş sorumluluğu, asıl bu ikili anlaşmalar üstünde toplanmaktadır. Çünkü dış siyaset alanında anlaşmalar, ya eşit şartlar içinde karşılıklı bir savunma teahhüt ve garantisidir, yahut da tek taraflı bir teahhüt bağlantısı ile bir devletin, millî kaderde ve millî savunmada t e ş e b b ü s ü kaybetmesidir. Bizim yakın tarihimizde bunun malesef, devletin hayatına malolan hazin ve kanlı bir misali vardır.

Onun içindir ki, İkinci Adam'ın yukarda da verilen uyarıcı kayıt ve şartları altında konuyu, biraz etraflıca gözden geçirmeliyiz. Çünkü bu ikili anlaşmalarla Türkiye, ya eşit şartlar altında karşılıklı bir savunma garantisi sağlamıştır. Yahut da, ordusuna bizzat sahip olmakta ve Millî Savunma bahsinde insiyatifi kaybetmiştir. Yani, teşebbüsü elden kaçırmak suretiyle millî kaderi, yabancı merkezlerin iradesine bağlamıştır. Meselenin ruhu da buradadır. Yani, İkinci Adam'ın yukarda verilen şartları ve işaretleri bu noktada düğümlense gerekir. Şimdi bu ihtimalleri inceleyelim... (1)

*
**

İKİLİ ANLAŞMALARA ÇIKAN YOL!

Bugün de Türkiye'nin önde gelen konularından biri olan İkili Anlaşmalara temel teşkil eden vesika, 5 mart 1959 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Fakat bu tören aslında, Birleşik Amerika'nın, CENTO'nun üç üyesi ile ayrı ayrı akdetmiş olduğu İkili İşbirliği An-

(1) NATO ve NATO Anlaşmaları ile, bunları açıklayan yerli ve yabancı kaynaklar hakkında toplu bilgi için: Ali Halil: *NATO ve Türkiye.* Gerçek Yayınları, 1968. Türkkaya Ataöv: *Amerika, NATO ve Türkiye.* Aydınlık Yayınları, 1969.

laşmaları hakkında, 28 temmuz 1958'de Londra'da toplanan CENTO Konseyinde neşredilen deklarasyona uyularak yapılmıştı. Bu sebeple ikili anlaşmalar, Birleşik Amerika'nın CENTO'ya üye devletlerle akdettiği ayrı ayrı anlaşmalara verilen isimdir. Ve bu anlaşmalarda asıl aktif ve muhatap üyeler de, bilhassa Pakistan ile Türkiye'dir. NATO ile yapılan mukavele ve anlaşmalar ise, bu ikili anlaşmalardan ayrıdır. Ama iş mademki CENTO'ya dayandırılmaktadır; o halde bu muamelelerin esası da ister istemez daha evvellere, yani NATO ve hattâ Birleşmiş Milletler'in teşekkülünde önayak olan en kudretli devletlerin gayelerine kadar ulaşmaktadır. Bu gayelerin esasında ise, İkinci Dünya Harbinden muzaffer çıkan Sovyetler Birliği ve onun expansionu, yani yayılış çabaları kendini hissettirir. Bilhassa 1948 şubatında Çekoslovakya'nın da bir darbe ile Doğu Bloku içine alınmasının uyandırdığı endişeden gelen Müşterek Savunma gayreti ileri sürülür. Filhakika daha 1947'de Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Polonya Sovyetleştirilmiş, yahut Sovyetler Bloku içine alınmıştı. Yunanistan da bir aralık Sovyetleştirilme ihtimali geçirdi. Türkiye'den de üsler ve topraklar istenmişti. Sovyetler Birliği, peykleri ile 23 iki taraflı anlaşma imzalamıştı ve Batılılara göre, harbin bitmesine rağmen Avrupa'da 200 tümen asker bulundurmaya devam ediyordu. Doğudaki bu teşkilâtlanmaya karşı ise Batılıların elinde yalnız, 25 nisan 1945 - 26 haziran 1945 arasında San Fransisko'da toplanan 50 milletin temsilcileri tarafından imzalanan «Birleşmiş Milletler Anayasası» vardı. Gerçi bu Anayasaya, Sovyetler Birliği de bazı çekimserlikler ile dahildi. Ama asıl kuruculardan olarak kararlar üstünde Veto hakkına da malikti. Nitekim 1949'dan sonra bu hakkını 30 defa kullandı.

İşte Batılılar bu durumu tehlikeli buluyorlardı. Bu tehlike onlara göre, evvelâ Batı ve Atlantik ülkeleri, sonra da Ortadoğu için vardı. O halde bu iki cephede Sovyetler'in yayılışına ve Sovyetleştirilmelere karşı tedbirler alınmalı, yani müdafaa blokları teşkil edilmeliydi. 17 mart 1947'de evvelâ İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından imzalanan «Brüksel Antlaşması» bu maksatla vücuda getirildi. Bu antlaşmada beş memleket bir savunma paktı ile, muhtemel bir tecavüze karşı kuvvetlerini birleştiriyorlardı. Batı dünyasında bu ilk adım oldu. Aynı yılda Amerika Cumhurbaşkanı

Truman Türkiye ve Yunanistan'a, Truman Doktrini denilen esaslar dahilinde yardım edileceğini ilân etti. Marchall Planı ile de Avrupa'nın iktisadî kalkınması işi ele alınıyordu. Kaldı ki Brüksel Antlaşmasının imzalandığı gün Birleşik Amerika, bu memleketlerin savunmaları uğrunda sarfedecekleri gayretlere yardımcı olacağını ilân etti. Şu halde Sovyetler'in Batı istikametinde yeni bir hamlesi daha o günden, karşısında Amerika'yı bulacak demekti. Ve dünya fiilen ve ahden iki cepheye, daha o gün bölünmüş oluyordu. Hele Amerikan Senatörü Wandenberg'in teklifi, 11 haziran 1948'de 4 muhalife karşı 84 oyla Amerikan Senatosunda kabul edilip de Amerika eski ve geleneksel t e c e r r ü t, yani Avrupa işlerine karşı seyirci kalmak ve yabancı ülkelere karşı sulh zamanında teahhütlere girişmemek siyasetinden de vazgeçince (Monroe siyaseti) iş büsbütün değişti. Birleşik Amerika kendi hükümetini, Birleşik Amerika'nın güvenliği ile ilgili göreceği bütün işlerde ve meselelerde karşılıklı savunma antlaşma ve anlaşmalarına yetkili kılıyordu. Bu karar o günden itibaren Birleşik Amerika'yı, fiilen ve ahden, artık bir D ü n y a D e v l e t i haline getiriyordu.

Amerika bu istikamette derhal yeni antlaşma müzakerelerine girişti. Bu yeni ve yoğun çabaların neticesi olacaktır ki 4 nisan 1949'da, 12 memleketin (1) temsilcileri ile Washington'da Atlantik Antlaşması imzalandı. Daha evvelce de değindiğimiz NATO Antlaşması budur. Bu dört harfli işaret, İngilizce «North Atlantic Treaty Organisation» kelimelerinin ilk harflerinden teşekkül ediyordu. Fransızlar millî bir taassupla bu antlaşmayı Fransızca olarak «Organisation du Traité de L'Atlantique NORD» olarak aldılar. Bu kelimelerin baş harfleri ile de buna OTAN adını verdiler. Hulâsa artık ortaya, hem bir antlaşma, hem de bu antlaşmaya dayanan bir T e ş k i l â t çıktı. Paris bu teşkilâta merkez kılındı. Ve ilgili devletleri daha sulh zamanında, bir müşterek savunma teşkilâtı içinde birleştirdi. Bu suretle de NATO, Doğuda Sovyetler'in teşkilâtlandırdığı Varşova Antlaşmasının (Paktının) karşısına geçmiş oluyordu. 23 ekim 1954 Pa-

(1) Fransa, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, İngiltere, İtalya, Portekiz, İzlanda, Danimarka, Norveç, Kanada, Amerika. Bu antlaşma, alâkalı devletlerin meclislerince tastikten sonra 24 ağustos 1949 günü yürürlüğe girdi.

ris Antlaşmasıyle Batı Almanya da bu teşkilâta alındı. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi Türkiye 20/21 eylül Ottawa kararı ile NATO'ya kabul edildi. Daha sonra Yunanistan da aynı pakta katıldı (1955).

*
**

BÖLGESEL ANLAŞMALAR

Gerek Birleşmiş Milletler Statüsü, gerek NATO Paktı, üye devletlere, bölgesel antlaşmalar kurmak hakkını veriyordu. Türkiye ile Birleşik Amerika arasında ikili anlaşmalara yol açan bu bölgesel ittifaklardan biri de CENTO kuruluşudur. CENTO da, Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilâtı NATO, Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilâtı SEATO gibi ittifaklar manzumesinden biridir. CENTO, Merkezî Antlaşması Teşkilâtını ifade eden İngilizce «Central Treaty Organization» kelimelerinin baş harflerinden teşekkül eder. Bu teşkilâtın esası, 24 şubat 1955'te imzalanan Bağdat Paktı'na, gelişme bakımından bağlıdır.

D.P. İktidarının ve bilhassa Adnan Menderes'in, Türkiye'nin mihver olabileceği birtakım antlaşmalara karşı ruhî bir zaafı vardı. Bu alanda talihini evvelâ 1954 ağustosunda Balkan İttifakını gerçekleştirmiş görünmekle denedi. Bu hareketle Türkiye, NATO camiası içinde aktif bir bölge politikacılığına atılmış görünüyordu. Bu safha, Türkiye ile Sovyetler arasında ardarda birtakım nota düelloları safhasıdır. Sovyetler, meselâ 13 kasım 1951 ve 30 kasım 1951 tarihli notaları ile, NATO dolayısıyle Türkiye'nin Amerika'ya üs vermesi gibi hallerden doğacak sorumlulukların ve neticelerin Türkiye'ye ait olacağını bildiriyorlardı. Türkiye bu notaları cevaplandırdı. Bu durumun Türkiye'yi kendi bölgesinde yeni savunma paktları aramaya sevkettiği, Menderes'in müdafaa dayanaklarından biridir. Nitekim NATO'nun sağ kanadı, Yugoslavya'da bir boşluğa varıyordu. Yugoslavya 1948'den beri Sovyet Blokundan ayrılmıştı. Ama müstakil bir siyaset takibinde ısrar ediyordu. Bir taraftan Amerika'dan bazı yardımlar da alıyordu. O halde Yugoslavya'yı NATO'ya bağlamak kabil olmasa bile, Türkiye üzerinden bir Balkan ittifakına götürmek müm-

kün görünüyordu. Türkiye'nin bu yolda ilk çabaları, Türkiye ile Yunanistan arasında yakınlaşmalarla başladı. Bu yoğun çalışmaların meyvesi, 28 şubat 1953'te Ankara'da, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bir dostluk ve işbirliği antlaşmasının imzası oldu. Antlaşma gerçi bir ittifak değil, ama ittifaka doğru bir adımdı. 1953 ve 1954'te Türkiye'nin bu yolda çabaları yoğunlaştı. Nihayet 9 ağustos 1954'te Yugoslavya'da (Bled) bir Balkan Antlaşması imzalandı. Buna Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya katılıyordu. Bu suretle NATO'nun sağ kanadındaki boşluk doldurulmuş sanılıyordu. Fakat daha mayıs 1955'te Yugoslavya'nın Sovyetler'le yakınlaşması sonunda Balkan İttifakı, hem de Adnan Menderes'e Belgrat'ta verilen bir yemekte, Yugoslav Federal İcra Konseyi Başkanı Kardelj'in bir nutku ile fiilen silinmiş oldu. Ondan sonra da zaten, Kıbrıs üzerinde Türkiye - Yunanistan çekişmeleri başladı. Ve her şey bitti.

*
**

CENTO VE BAĞDAT PAKTI

Bağdat Paktı'nın öncüsü de Türkiye'ydi. Bu pakt da 1955 şubatında meydana getirilmişti. Ama o da ölü doğdu. Yahut doğumundan itibaren fiilen işlemez hale geldi. Zaten asıl teşebbüs Türkiye'den değil, Amerika'dan geliyordu. Amerika Birleşik Devletleri Hariciye Bakanı J. F. Dulles, 1953 mayısında bütün Ortadoğu memleketlerini ziyaret etmiş ve bu bölgede de NATO'ya benzer paktlar teşkiline zemin hazırlamaya girişmişti. Fakat Ortadoğu'dan ümitsiz ayrıldı. Ve bunu Amerika'ya dönüşünde açıklamaktan çekinmedi. Ama, Türkiye bazı teşebbüslere girişti. 18 ekim 1954'te Türkiye ve Irak temsilcileri Ankara'da Türkiye ile Irak'ın Ortadoğu'da bir Güvenlik Teşkilâtı kurmaya karar verdiklerini ilân ettiler. Halbuki tam o sırada Mısır'la İngiltere arasındaki anlaşmazlıklar sona ermişti. Bir anlaşma imzalanmıştı. Cemal Abdülnasır Türkiye ile de yakınlaşma gösterisinde bulunuyordu. Bir Türk gazeteciler heyetine Kahire'de sıcak bir kabul gösterilmişti. Hattâ Menderes'in Kahire'ye ziyareti düzenleniyordu. Fakat Irak - Türkiye Deklarasyonu bütün bu hazırlıkları birden sıfı-

ra indirdi. Türkiye'nin Mısır'la, o gün bugün süren soğukluğuna, hattâ bir aralık ilişki kesilmelerine yol açan başlangıç budur. Yani Bağdat Paktı aslında, birleştirici değil, ayırıcı ve verimsiz bir hava içinde doğdu. Çünkü Mısır İngiltere ile anlaştıktan sonra Ortadoğu'da ve bütün Arap ülkeleri üstünde bir nevi liderlik mevkiine geçiyordu. Bu arada Türkiye'nin Irak'la değil Mısır'la anlaşması ve başlanan temaslar üzerinde yürümesi, Menderes'in Kahire'yi ziyareti ve buna Nasır tarafından karşılık verilmesi, elbette ki daha verimli neticeler doğurabilirdi. Gerçi Menderes bazı çabalarına gene de devam etti. 1955 ocak yında Şam ve Beyrut'u ziyaret etti. Fakat bu temaslardan bir sonuç alınamadı. Hele Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan, Bağdat Paktı teşebbüsüne karşı şiddetle cephe aldılar. İşte bu şartlar altındadır ki Türkiye ve Irak, 24 şubat 1955'te Bağdat Paktını imza ettiler. Ama bu anlaşma, iki taraf için de liderlerin, ancak turistik değerde ziyaretlerinden başka sonuç vermedi.

Fakat Bağdat Paktı bu yıkıntı üzerinde beklenmeyen, daha doğrusu belki daha önce ve dışardan düzenlenen başka bir netice verdi. 4 nisan 1955'te İngiltere, 23 eylül 1955'te Pakistan, 3 kasım 1955'te İran Bağdat Paktı'na katıldılar. Hele İngiltere'nin katılışı, bütün diğer Arap âleminin pakta karşı cephe alması ve işi İngiltere'nin Ortadoğu'ya dönüşü, Türkiye'nin de buna âlet oluşu şeklinde göstermeye vesile verdi. Bu arada ve Ortadoğu'daki parçalanma, bir taraftan da Sovyetler'in Mısır, Suriye ve dolayısıyle Ortadoğu üzerinde bir nevi yerleşme imkânlarına yol açtı. Sovyelter ve peyklerince Ortadoğu'da bazı Arap devletlerinin silâhlandırılması böylece başlar. Bu da 1956'daki Ortadoğu buhranlarında önemli etkiler yaptı. Kısacası Bağdat Paktı, gayesinden tamamen ayrılarak, Sovyetler'in Ortadoğu'da söz sahibi olmalarına yol açıyordu. 14 temmuz 1958'de Bağdat'ta patlayan ihtilâl ve Kral ailesiyle Nuri Sait ve çevresinin kararlı tasfiyesi, paktı fiilen sona erdirdi. Irak paktan çekildi ve işte bundan sonradır ki paktın adı değiştirilerek buna Merkezî Antlaşma Teşkilâtı (Central Treaty Organization-CENTO) adı verildi. Ve bu teşkilâttan Türkiye'nin etkisi büsbütün silinerek teşkilât fiiliyatta, Amerika'nın Ortadoğu'da bir örgütü halini aldı. İşte ikili anlaşmalar bundan sonra ve bu cihazdan faydalanılarak Türkiye'ye bir nevi empoze edilmiş oldu.

Çünkü Amerika resmen CENTO'ya üye olmamakla beraber, müşahit ve müzahir olarak fiilen teşkilâta katılıyordu. Bu teşkilâtın esas kademe ve bürolarında yönetici mevkileri elinde topladı. Çeşitli ve çoğunun mahiyeti ne kamuoyunca, ne de Millet Meclisince bilinmeyen anlaşmalar ve bilhassa askerî üsler ve tesislerle yargı imtiyazları, ondan sonra ve her gün artan bir genişleme ile Türkiye üzerinde ağlarını ördüler.

*
**

EİSENHOWER DOKTRİNİ

Bu türlü anlaşmaların ve Amerika tarafından takip olunan bu tür siyasetin esasları, Ortadoğu'da barış ve güvenliği hedef tuttuğu ifade edilen, bölgedeki devletlere askerî ve malî yardımları hedef tutan meşhur Eisenhower Doktrinine kadar gider. Bu doktrin t e k t a r a f l ı bir tasarruftur. Amerika Birleşik Devletleri tarafından ilân edilmiştir. Kendi iç mevzuatının ve aynı zamanda takip edeceği dış siyasetin ifadesidir. İkili anlaşmalar ise, Eisenhower Doktrinini mukavelevî bağlarla tatbikat sahasına koyan tasarruflardır. Bu tasarruflarda nazım rol ve irade, münhasıran Amerika'nındır. Bu tatbikat, Eisenhower Doktrininin Amerika Birleşik Devletleri Reisine tanıdığı yetkilerin sınırları içinde tahakkuk eden vesikalardır. Meselâ Amerika Hariciye Nazırı Dulles'in beyanatından şu cümleleri alalım: (1)

«Birleşik Amerika Delegasyonunun; güvenlik ve müdafaa için işbirliğinde bulunmak üzere Bağdat Paktı'nın verdiği söze, Birleşik Amerika'nın bütün kalbi ile iştirak ettiğini, açıkça ifade ettiğini ümit ederim. Anayasamız mucibince, bu gibi meselelerde hükümet, ya anlaşma usulü veya Kongre kararına dayanarak hareket etmektedir. Burada bir Kongre kararına göre

(1) İlk defa Amerika Birleşik Devletleri Hariciye Bakanı J. F. Dulles Ankara'da toplanan Bağdat Paktı Bakanlar Konseyine katılarak, bu teşebbüste Amerika'nın fiili alâkasını açığa vurmuştu.

hareket ediyoruz. Bu karar, askerî ve iktisadî sahada işbirliğine ve icap ettiği takdirde askerî harekâtta bulunmaya salâhiyet vermektedir. Taahhütlerimiz, anlaşma taahhütlerinin aynıdır. Ve bu taahhütleri, siyasî, ekonomik ve askerî sahalarda işbirliği heyetleri ile destekliyoruz...»

Hulâsa bu usûl, yahut da Eisenhower Doktrini öyle işler ki, bu bir mukavele ve taahhüt olmaktan çıkar. Yardım yapacak devlete hukukî bir mükellefiyet yüklemez. Bütün yardımlarda takdir salâhiyeti Birleşik Amerika'ya aittir. Ama Amerika yardım yapar. Üsler, tesisler kurar. Yargı alanında ve sairede kayıtlar tesis eder. Bunları dilediği gibi işletir. Amerika'dan gayrı üye devletler ve bilhassa başta Türkiye, bu alanda yardımlardan faydalanmak, ama bundan gayrı bir taahhüt talep etmemek zorundadır. Çünkü Amerika'nın taahhütleri Kongre'nin Amerika Birleşik Devletleri Reisine verdiği yetkilerden ibarettir. Bu yetkiler sadece tatbik edilir. Bu tatbikatta karşı devletler, sadece birer süjeden ibarettirler. Amerika tatbikatı ya tebliğ eder, ya dikte eder. Üye devletin Dışişleri Bakanlığı veya ilgili makamları, bu işleri tek taraflı olarak kendi imzaları ile kabul ederler. Onun içindir ki ikili anlaşmaların çoğu aslında, tek taraflı kabul ve taahhütlerdir. Yahut da Amerikan makamlarının bu muamelelerdeki imzaları, bir nevi «tebliğ veya malûmat husulü» halindedir.

Bazen de, bu tebliğ veya «malûmat hasıl eden» Amerikan makamları adına konulan imzaların üstünde, inanılmayacak kadar küçük rütbedeki Amerikalıların imzaları bulunduğu söylenir. Kaldı ki bu nevi anlaşmaların sayısı ve gene yazıldığına göre asıllarının nerede saklandıkları da belli değildir. Nitekim şu sıralarda ve bunların derlenmesi, yeniden gözden geçirilmesi, sayılarının ve hükümlerinin tayini için girişilen iki taraflı temaslarda Hariciyemizin bunları bulmak, toplamak ve sıralamakta müşküllerle karşılaştığı şeklinde yazılar çıkmış olması şayanı dikkattir. Gerçi başlıca 34 anlaşmadan bahsedilir. Ama bu sayının, 200 rakamının çok üstünde olduğu da söylenir.

*
**

İKİLİ ANLAŞMALAR

Bağdat Paktı'nın bozulması üzerine Londra'da toplanan Bakanlar Konseyinin yayınladığı ve başta değindiğimiz Londra Deklarasyonu da bu muamelelere bir açıklık getirmeden işi CENTO çerçevesinde devam ettirmiştir. 28 temmuz 1958 Deklarasyonunda şöyle denilmektedir:

> *«Birleşik Amerika, dünya sulhunun yararına, Kongre'nin tanıdığı yetkiye uygun olarak, bu tebliği yayınlayan devletlerle güvenlik ve savunma mevzuunda işbirliği yapmayı kabul etmektedir ve bu işbirliğine vücut verecek anlaşmalar, hemen hazırlanacaktır...»*

Ne oldukları, ne kadar oldukları, neleri kapsadıkları bilinmeyen, fakat Türkiye'de Amerika'ya, hiç bir Türk makamının kontrol edemeyeceği üsler, tesisler ve bunların diledikleri istikamette kullanılabilmeleri yetkilerini veren, Amerikalılara yargı hakkı ve imtiyazları tanıyan ikili anlaşmalar, işte o zaman hemen hazırlanacakları bildirilen yukardaki tebliğin sonunda yer alan anlaşmalardır.

Kısacası denebilir ki, D.P. İktidarı devrinde, Türkiye, bu ikili anlaşmalarla, mahiyetleri, neticeleri hiç de belli olmayan baş eğici bir siyasî-askerî kontrol altına sokulmuştur.

Gerçi Türkiye, elbette ki siyasî ittifaklara ve iktisadî yardımlara muhtaçtı. Ve her siyasî yardımla askerî ittifak, elbette ki karşılıklı birtakım taahhütleri gerektirir. Hattâ zamanımızda bu ittifakların, mutlaka bağımsızlık anlamında bazı mertebe kayıt ve şartları gerektirdiğini de görmemek kabil değildir. Ama, Birleşik Amerika ile yapıldığı gibi, Meclis görmeden yürürlüğe giren, Meclise ve Encümenlerine haber verilmeyen, sonra çeşitli söylentiler yayılınca ve ileride değineceğimiz gibi, ancak 14 ay sonra, yani her şey olup bittiye bağlandıktan sonra, Meclise getirilen bu kadar şümullü bir anlaşmayı kabul ve imzaya cesaret etmek, D.P. İktidarı için, hakikaten şaşılacak bir hafiflik teşkil eder (1).

---

(1) Bu konularda ve daha sonraki gelişmelerle müteferrik anlaşmalar bahsinde tahlilî ve tenkidî bilgileri, Prof. Hamza Eroğlu'nun «Türkiye-Ameri-

Bugün de, hiç bir Türk makam ve şahsiyetinin kontrol edemediği birtakım üslerin ve orada yerleştirilen silâhların, herhangi bir anda nasıl kullanılacağı ve bu kullanılışın Türkiye için neler doğurabileceği hakkında, kesinlikle, hiç bir şey söylenemez.

Elde mevcut bilgilere ve anlaşmalarda yer alan ifadelere göre, bütün ikili anlaşmaların esası, bir Ana Anlaşmadır. Bu Ana Anlaşma, CENTO dahilinde ve Türkiye, Pakistan ve İran'la, Amerika arasında, müşterek metinli ve ayrı ayrı üç anlaşma halinde imzalandı. Şu satırları verelim:

«Ortadoğu bölgesine müteveccih bir tecavüz emelini önleyecek yeni bir emniyet hattını tesis eden ikili anlaşmalar, 5 mart 1959'da Ankara'da, Birleşik Amerika-Türkiye, Birleşik Amerika-İran ve Birleşik Amerika-Pakistan arasında imzalandılar».

Ve bu esas üzerindedir ki daha sonra, çeşitli tatbikat, tebliğ veya taahhütler imzalanmaya devam edildi. Esas anlaşmanın önsözünün ikinci fıkrası, aslî gayeyi şöyle kaydeder:

«24 şubat 1954 tarihinde Bağdat'ta imzalanan Karşılıklı İşbirliği Paktının 1. maddesi gereğince, bu anlaşmayı imzalayan tarafların emniyet ve müdafaaları için işbirliği yapmayı kararlaştırdıklarını ve yine aynı şekilde yukarda zikri geçen beyannamede (Londra Deklarasyonu) ifade olunduğu üzere Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin, dünya sulhu yararına emniyet ve müdafaaları için... İşbirliğinde bulunmayı kabul ettiğini...»

Şu cümlede de Birleşik Amerika'nın Ortadoğu memleketlerine tutumunu belirten, dikkate değer bir işaret vardır:

«Birleşik Amerika, muhtelif vesilelerle bu memleketlerin siyasî istiklâllerine ve toprak bütünlüklerine karşı yapılacak her

---

ka Birleşik Devletleri İkili İşbirliği Anlaşması» başlığı altında ayrı basım yapılıp *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*'nda yayınlanan incelemelerinde bulmak kabildir.

türlü tehdidi, gayet ciddî bir şekilde tetkik edecekle-rini açıklamıştır».

O sırada Dışişleri Bakanı olan Fatin Rüştü Zorlu, bu anlaşmalara imza koyarken bunların bir menfaat birliğine dayandığını savunuyordu:

«Kanaatımızca, büyük Amerikan milletini doğrudan doğruya veya vasıtalı bir tecavüze karşı koymak azminde olan Bağdat Paktı'nın mıntıkavî azaları ile, kuvvet birliğine sevkeden saik, sarih bir menfaat birliğidir».

İlk imzalanan Ana İşbirliği Anlaşması, bir önsöz ve altı maddeden ibarettir. Önsöz yukarda bazı parçalarını verdiğimiz genel prensipleri ifade eder. 1., 2., 3. maddeler, dış yardımlarla ilgili bulunmaktadır. 4. madde, işbirliği zaruretini açıklar.

Ama esaslı bazı açıklıklar, boşluklar da vardır. Meselâ anlaşma, tecavüze karşı garantiler niteliğindedir. Ama Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu «tecavüzün tarifi yapılamayacağını» tekrarlar durur (1). Gerçi anlaşmaya göre tecavüz; Sovyetler Birliği'nden veya onun peyki olan bir memleketten gelmelidir. Ama Amerika Lübnan'daki bir iç karışıklığı dahi vesile ederek, bunu komünist unsurlar tarafından tahrik edildiği bahanesiyle bu memlekete asker çıkarabilmiştir. Ama bir taraftan da, Amerika Hariciye Nazırı Dulles'in komünist tahriki saydığı bu karışıklığı, daha sonra Lübnan'a gönderilen asıl yetkili Amerikan temsilcisi, hiç de öyle görmemişti. Hattâ o Lübnan Cumhurreisi Kâmil Şamun'a karşı ayaklanan tarafın lideri Kirami'yi, bu sefer de Hükümet Başkanı yapmaya çalışmıştı. Kâmil Şemun ise Kirami'yi, komünist sızma hareketinin başı sayıyordu. Amerika'dan yardım istiyordu. Kaldı ki Amerika'nın Lübnan'a müdahale için de hiç bir yetkisi ve anlaşması yoktu. Lübnan Bağdat Paktı Üyesi de değildi. Ama bizde Dışişleri Bakanı Zorlu Lübnan'a, Amerika gibi Türkiye'nin de asker gönderebileceği ihtimalini çekinmeden açığa vurabiliyordu. İkili anlaşmaya göre, gerçi hükümet darbesi Amerikan müdahalesine hak vermez. Ama Lübnan'da olduğu gibi yorumlara

(1) O zaman iktidarın gazetesi olan Zafer'in, 29.1.1959 tarihli sayısı.

gidilip, ya bu darbenin altında komünist tahriki vardır denilir ve Amerika da «evet öyledir» derse ne olcak? O zaman Amerika, askerleri, hava kuvvetleri, gemileri ve bütün vasıtaları ile o memleketin üstüne çullanıp, idarenin başına dilediklerini getirecek, dilediklerini oradan indirebilecekti. Güney Vietnam'da olduğu gibi...

Böylece, bu anlaşmada neyin tecvüz, neyin komünist tahriki, neyin sızma, neyin Amerikan müdahalesini davet edebileceği veya edemeyeceği, hiç de sınırlanmış değildi. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ise garip çabalar içinde görünüyordu. Meselâ şu olmuştu ki; Anayasanın 26. maddesine ve şekillere rağmen, anlaşma Millet Meclisince tasdik olunduktan sonra değil, imzalanır imzalanmaz yürürlükte sayılmıştı. Bu suretle sanki Büyük Millet Meclisinden kaçırılmıştı. Tıpkı Kore Harbine katılma kararı gibi. Bu acelecilik, bu telâş, bu olup bitticilik niçindi? Bu taahhütler, bu angajmanlar kimden ve niçin kaçırılıyordu? Bu sebeple muhalefet anlaşmaların tenkidine ve o da ne oldukları bilinmeden, ancak Hariciye Vekâleti Bütçelerinin tetkiki sırasında, Encümenlerde temas edebiliyordu. Ve nihayet dedikodular artınca, fakat üzerinden tam 14 ay geçtikten sonra Ana Anlaşma Büyük Millet Meclisine getirildiği zaman ise (şubat 1960) artık atı alan Üsküdar'ı geçmişti! Türkiye nice taahhütlerle bağlanmış, nice üsler ve tesislerle örülmüştü. Ancak o safhada Dışişleri Bakanlığı temsilcisi «Amerika'nın silâhlı yardım veya müdahalesinin» doğrudan doğruya veya bilhasıta tecavüz halinde yürüyeceğini, hattâ «yıkıcı faaliyetlerin vukuunda dahi aynı garantinin bahis konusu olacağını» açıkça ifade etmiştir ki, ne bu dolayısıyle tecavüzün, ne bu yıkıcı faaliyetin manâ, mefhum ve sınırları katiyen belli değildi. Yani Türkiye, D.P. liderleri tarafından, Amerika'nın her istediği vakit müdahalesine açık bir memleket haline getirilmişti.

Daha aşağıda değineceğimiz gibi, daha ihtilâlden kısa bir zaman önce, yani 4 nisan 1960'ta bile Fatin Rüştü Zorlu, Dışişleri Encümeninde, hiç bir manâsı olmayan bir sebeple, yani «silâhsız saldırı» diye adlandırdığı bir koza dayanarak, Amerika'ya müdahale hakkı veren bir yeni ikili anlaşmayı savunmuştur.

Gerek Dışişleri Bakanlığı bütçe konuşmaları vesilesi ile, gerekse aradan 14 ay geçtikten sonra C.H.P. sözcüleri, iktidarın Bakanı ve temsilcileri karşısında bu konuları mümkün olduğu kadar eleştirdi-

ler (1). Fakat her defasında iş, iktidarı susturabilecek noktaya gelince karşılarına:

— *Bu husus mahremdir, açıklama yapılmaz,*
— *Bu husus Hükümet tasarrufudur, Meclisi ilgilendirmez,*

gibi kesin ve yukardan konuşan, karşılıklarla çıkılıyordu. İkili anlaşmaların esasları ve ilk anlaşmaya dayanılarak yapılan bazı anlaşmaların metin ve mahiyetleri ise, o gün, bugün bu sebeple sır halinde kaldı. Meclis Komisyonları için dahi... Ama ne var ki, memleket bu taahhütler altında, parçalanamaz bir kontrol, hattâ yönetim ağı ile örülmüştü. Ve bu örgünün kayıt ve şartlarını, öyle görünüyor ki, Meclis de bilmez.

Hukukî kayıtlara ve yargı imtiyazlarına gelince:

Bilhassa NATO anlaşmaları ile bu cephe, büyük, karışık fakat tek kelime ile ifade edilmek lâzım gelirse fiiliyatta tek taraflı imtiyazlı bir durum teşkil eder. Ve bu cephe, bu anlaşmaların, gerek olanaklarla meydana vurulmuş, gerek üzerlerinde açıklamalar, yayınlar yapılmış en bilinen cephesidir. Bu geniş ve karışık ahkâm üzerinde bu sebeple ayrıca durmak istemiyoruz (2).

*
**

SORUMSUZ BİR "BEN"LİK ADAMI

Bu anlaşmaların altına imza koyan veya uygulanması, savunması ile görevli olanların başında Fatin Rüştü Zorlu'nun bulunuşu, bu zatın mizacı, karakteri, olayları görüş hafifliği bakımından, sanıyorum ki bir şanssızlık olmuştur. Fatin Rüştü Zorlu, her insan gibi el-

(1) Bu konuda da Prof. Hamza Eroğlu'nun *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı - The Turkish Yearbook of International Relations*'da çıkan «Türkiye-Amerikan Birleşik Devletleri İkili İşbirliği Anlaşması» (1960) isimli araştırması.

(2) Bu konuda: NATO Kanun ve Antlaşmalarının Türkiye'deki Mukayeseli Tatbikatı. Yazanlar: Avukat Muzaffer Kıran (Amerikan Askerî Yardım Kurulu Başkanlığı Hukuk Müşaviri) ve Askerî Hakim Gültekin Güneri (GENKUR Başkanlığı NATO Hukukî ve İdarî İşler Şubesi Müdürü).

bette ki bazı değerler taşıyordu. Ve bu değerlerine uyan alanlarda, herhalde başarılar gösterirdi. Ama bu memleketin dış siyasetini yönetme işi, yani Dışişleri Bakanlığı, gene sanıyorum ki bu alanların dışında kalan bir şeydi. Makûl bir iç denetime dayanmayan gelişigüzel konuşmalar, kişisel, köksüz iddialar, yukardan bakarak ve çevresini küçümseyen jestlerle konuşmalar, aşırı benlik duygusu onun çeşitli davranışlarında daima göze çarpar. Hele memleketin kaderini tayin eden ve geleceğini bağlayan ikili anlaşmalar gibi konulardaki garip sorumsuzluk hali, sanıyorum ki onun karakteristik zaaflarının başında geliyordu. Fatin Rüştü Zorlu:

— Türkiye'nin İkinci Dünya Harbine girmesine ben mâni oldum, Türkiye'yi İkinci Dünya Harbinden ben kurtardım, (1)

diyecek kadar hafif ve kontrolsuz konuşan bir insandı. Halbuki «ben Türkiye'yi harpten kurtardım» dediği anlarda o, dağılmış ve çökmüş Avrupa'da sığınacak yer arayan, sıradan bir Sefaret Kâtibi idi.

Onun bu cinsten kompleksleri, Bandung Konferansında da görünür. Bu bahse son verirken ve sadece kendisi hakkındaki görüşlerimizin diğer bir dayanağı olmak üzere, biraz geriye dönerek bu Bandung hikâyesini de vermeliyiz:

Yalnız 1950-1960 arasındaki devrenin değil, Birinci Dünya Harbi sonundan beri bütün eski yarı sömürge veya sömürgeler için en hayatî dava, elbette ki bağımsızlık mücadeleleri, yani millî kurtuluş hareketleri idi. Türkiye daha Birinci Dünya Harbinden sonra bu hareketlerin öncüsü ve muzaffer temsilcisi olmuştu. Yani Mustafa Kemal'in daha Erzurum Kongresi günlerinde haber verdiği (2) gerçek, yani artık sömürgeciliğin sonu geldiği müjdesi, Türkiye'nin büyük zaferi ile ilk muvaffakiyetini kaydetmişti. Mustafa Kemal'in:

— Bugün şu güneşin doğuşunu nasıl görüyorsam, yarın Asya ve Afrika'daki bütün mazlum milletlerin kurtuluşunu da öyle görüyorum,

(1) 22 ağustos 1958 tarihli Meclis konuşmasından.
(2) Ş. S. Aydemir: *Tek Adam*, cilt II, Erzurum Günleri.

müjdesi, artık tahakkuk ediyordu. Bütün sömürge ve yarı sömürgelerde Türkiye'nin bu zaferi, ümitler, heyecanlar yaratmıştı. Türkiye bu hareketin, dünyada önderi ve ilk muzafferi sayılıyordu.

Asya ve Afrika'daki bütün esir mazlum milletler, art arda bağımsızlık bayraklarını açıyorlardı. Bu bağımsızlıklar, bazen Çin-Hindi'nde olduğu gibi, deryalarca çağlayan kanlara, nehirler gibi akan göz yaşlarına (1), bazen Hindistan'da olduğu gibi, sabrın, direnişin, ruh imtihan ve mukavemetinin üstün gelişine mal oluyordu. Fakat asırlık veya asırlarca süren esaretlerden sonra şimdi bağımsızlıklarına kavuşan ülkelerin, önemli dertleri ve meseleleri de vardı. Bu meselelerin en başında gelen müşterek dava, emperyalizmin açıkça ve müştereken lânetlenmesi idi. Emperyalizme, yeni sömürgeleştirme çabalarına karşı yeni kurtulmuş veya kurtarılacak ülkelerin, antiemperyalist görüş birliklerini ilân etmeleriydi. İşte bu maksatla ve tarafsızlık cereyanının liderliğini yapmakta olan Mısır ve Hindistan'ın teşebbüsleri ile, 18-24 nisan 1955'te Bandung'ta, Asya-Afrika milletleri veya asıl ismi ile Bandung Konferansı toplandı. Bandung, Endonezya'nın Cava Adasının büyük merkezidir. Konferansa, Türkiye de dahil 24 devlet katıldı (2). Konferansın sonunda, 24 nisan 1955'te, konferans kararlarını tespit eden bir bildiri yayınlandı. Bu bildiride bu memleketler, gerek birbirleri ile olan münasebetlerinde, gerek milletlerarası politikada egemenliği esas tutan ve emperyalizme karşı protesto ve nefretlerini dile getiren ilkeler kabul etmişlerdi. Bu konferans Üçüncü Blokun, yani Sov-

(1) Çin-Hindi'nde en kanlı sahnelerini veren bu savaş, 1945 ağustosunda ve bir ara Kuzey Vietnam Savaşını da yöneten Ho-Ghi-Minh'in «Vietnam Demokratik Cumhuriyeti»ni ilân etmesiyle başladı. Fransa Çin-Hindi'nde en az 500.000 askerle baskı hareketine geçti. 26 nisan 1954'te Cenevre'de toplu bir anlaşmaya varıldı ve nihayet Fransa Çin-Hindi'nden çekilmek zorunda kaldı. Fakat bu sefer de Pasifik ve Güneydoğu Asya'da Birleşik Amerika, yeni bir Emperyalizm bayrağı altında meydana çıkıyordu. Nitekim bugün Vietnam' daki durum malumdur. Tarihin en yüz kızartıcı ve en kanlı bir Emperyalizm saldırısına karşı bu ülkede, kadınlara ve çocuklara kadar inen bir millî kurtuluş savaşı, hâlâ sürüp gitmektedir.

(2) Bu devletler şunlardı: Afganistan, Kamboç, Kıta Çini, Mısır, Habeşistan, Altın Sahili, İran, Irak, Ürdün, Laos, Lübnan, Liberya, Libya, Napal, Filipinler, Suudi Arabistan, Sudan, Suriye, Tayland, Türkiye, Kuzey Vietnam, Güney Vietnam, Yemen, Hindistan.

yet ve Amerikan Blokları karşısında tarafsızlıklarını veya bağımsızlık siyasetlerini savunan bir blokun, yahut Üçüncü Dünya'nın ortaya çıkmasında önemli bir merhale teşkil eder. Asya-Afrika milletleri arasında bir dayanışma ruhu bu konferansla doğdu. Ondan sonradır ki bu blok, Birleşik Milletlerde önemli rol oynamaya başladı.

Türkiye'den konferansa Fatin Rüştü Zorlu gönderilmişti. Bizim konferanstaki yerimiz ve durumumuz da biraz karışıktı. Çünkü biz tarafsız değildik. NATO'ya dahildik. Birleşmiş Milletlerin daveti ile, ama Amerika'nın fiilî ve askerî idaresi altında Kore'ye asker göndermiş, bir rejim savaşına katılmıştık. Ama dünyada millî kurtuluş hareketlerinin ilk defa bayrağını açan ve muzaffer olan bir memlekettik. Bu sebeple Bandung'ta antiemperyalist isyan ve heyecnın en büyük ve en şerefli sözcüsü olabilirdik. Fakat öyle olmadı. Fatin Rüştü Zorlu, meselâ tarihçi Profesör Ahmet Şükrü Esmer'in ifadesiyle:

«Bandung Konferansında Batı sömürgeciliğinin avukatlığını yaptı».

Yeri, şartları ve havayı anlamadı. Anlaşıldığına göre, fazla olarak hırçındı. Ölçüsüz çıkışlarda bulundu. Hindistan Başbakanı ve hem Bandung'un, hem kayıtsız şartsız bağımsızlık, tarafsızlık davasının lideri olan Hindistan Başbakanı Nehru ile, gûya tartışmalara girdi. Ve kendi ifadesine göre, onu mat etti!

Halbuki bu hali ile Türkiye'ye ve Türk delegesine krşı duyulan, sadece bir hayretti. Çünkü bu delege Türkiye'den, yani ilk antiemperyalist isyanın vatanından gelmişti. Mustafa Kemal'in dilini konuşacak sanılıyordu. Bandung'tan sonra ve 1950-1960 arasında Türk dış politikasının; sömürge ve yarı sömürgelerin kurtuluşları ile alâkalı, meselâ Tunus ve Cezayir için olduğu gibi Birleşmiş Milletler müzakerelerinde hep bu hareketler aleyhinde göründüğü bir gerçektir. Türkiye'nin Tunus ve Cezayir meselelerinde Fransa'nın yanında yer alması gibi.

29.10.1956'da ve Mısır'ın Süveyş Kanalını millîleştirmesi üzerine İngiltere ve Fransa'nın, çağımızda artık çok geç kalmış bir askerî müdahale ile Mısır'a sldırmaları karşısında Türkiye'nin tutumu da malûmdur. Bu saldırıda Türkiye yalnız Mısır'ı tutmak ve mânen savunmak yerine saldırganları tutmakla kalmamıştır. Bu vesile ile yap-

tığı bir teklifte, İngiliz ve Fransız askerlerinin Kanala yerleşmelerini istemekten başka, bu askerlerin yanında askerlerimizin de yer almaları gibi, garip, unutulması kolay mümkün olmayan istekler de ortaya atmıştır. Hattâ çok daha sonra bir gece konuşmasında bizzat Adnan Menderes'in bu konudaki hüzün verici bir beyanını dinlemişimdir. Bu beyanlarına göre Menderes, Mısır'a ve Nasır'a karşı, daha ziyade hissî olduğu kolayca dikkati çeken duygularla doluydu.

Konuşmalar, o sıra İngiliz Başvekili olan Mc Millan'ın Güney Afrika Parlamentosundaki beyanlarını nakletmem üzerine oldu. İngiliz Başvekili bu seyahatın, şiddetli etkileri altında kalmıştı. Afrika'da büyük bir uyanıştan bahsetmek zorunluğunu duymuştu. Millî duyguların gelişmesine ve zenciler de dahil olduğu halde Afrika'daki ruh değişikliğine dikkati çekiyordu. Beyanat, bugün İngiliz İmparatorluğu Birliğinden ayrılan Güney Afrika Parlamentosunda, ters tepkiler yaratmıştı. Güney Afrika Birliği Temsilcileri İngiliz Başvekilini ıslıklar, yuhalarla karşılamışlardı...

Söz bu konuda Süveyş işine geldi. O zaman Adnan Menderes çok sert bir tepki gösterdi:

«— Eğer İngilizlerle Fransızlar iki gün daha dayansaydılar...»

Halbuki İngilizler Mısır'ı kendi arzularından ziyade, uyanan millî ruhun direnişine ve millî boykota dayanamayarak terketmişlerdi. Mısır Süveyş'teki İngiliz ordusuna su bile vermiyordu. Bu ordu sebzesini bile Girit'ten ve Yunanistan'dan tedarik zorunda kalmıştı. Artık itibarımız, kopmuş bir varlık haline düşmüştü. Kaldı ki İngiliz, Fransız kara saldırılarına karşı da, meselâ İsmailiye'de yiğitçe direnişler olmuştu. O günlerde Mısır karasına çıkabilen son müstevlilerin, dış baskıların da etkisi altında oralardan çekilişini gösteren bir filmi hâlâ hatırlarım. Silâhları ters takılmış ve başları önde, hızlı hızlı yürüyerek Port Sait limanındaki gemilere giden bu eski efendileri, yolların iki tarafını dolduran halk, kadınlara ve çocuklara varıncaya kadar, sıkılmış yumruklarını havada sallayarak ağır lânet sesleri ile uğurluyorlardı. Doğru olan da buydu. Süveyş ise pekâlâ millîleştirilebilirdi. Nitekim Mustafa Kemal de Türkiye'deki yabancı demiryollarını, yabancı tesisleri millîleştirmemiş miydi?

Bu devrede dış siyasetimizde garip davranışlar görüldü. Menderes'in; Formoza'da, Japonya'da hattâ İspanya'da dostluk ziyaretleri peşinde koşarken Mısır'a arka çevirmesi, bu anlaşılmaz davranışlardan biri idi. Irak'ta bizzat Irak milleti tarafından tutulmayan bir Hanedanla Nuri Sait cinsinden ve milletin hışımla baktığı insanlarla ve Şark usûlü eğlencelere dalınması ve bunun adına Bağdat Pakti denilmesi sadece garipti.

Halbuki Irak'ın bir komşusu olan Türkiye'nin Hariciyesinin ve hükümet adamlarının bu gafletlerine karşılık, meselâ eski Amerika Cumhurbaşkanı adaylarından Wandell Wilkie Bağdat ziyaretini anlatırken, bu hanedan ve hükümetin halkla bir alâkası olmadığını ve Irak'ın, bunları tasfiye edecek bir ihtilâle gebe olduğunu, daha 1944'te yazıyordu (1).

Hulâsa, elbette ki, zaman değişmekteydi. Türkiye de artık tek başına kalamazdı. Elbette ki müttefikler arayacak, ittifaklar yapacaktı. Bunun için de karşılıklı taahhütlere girecek ve Batı cephesinde selâmetini bulduğuna göre, bazı fedakârlıklar kabul edecekti.

Yani çağımızda tek başına bir istiklâl kavramı, biraz da kavram dışıdır. Her devlet, emniyetini sağlayıcı anlaşmalar yapmak zorundadır. Şu kayıt ve şartla ki, bu anlaşmalar hiç bir zaman, taraflardan birinin; teşebbüs, karar ve hareket gücünü tek taraflı veya karşı taraf lehine bağlamasın. Ama, bizim Amerika'ya bağlandığımız şekilde ikili anlaşmalarla istiklâli kayıt ve şart altına alınmış bir devlet, bütün NATO topluluğunda yoktur.

*
**

İNÖNÜ NE DİYOR?

Bu bahsin başında işaret ettiğimiz gibi, İkinci Dünya Harbi başlarken yalnızlığı, müttefiksizliği bütün tehlike ve ıstıraplarıyle yaşamış olan İnönü için de, çağımızın dış münasebetler alanında değişen akımları elbette ki bilinen şeylerdi. Nitekim meselâ NATO'nun ku-

(1) Wandell Wilkie: *Tek Bir Dünya*, 1944. T. Yayınları.

ruluşunda İnönü, bazı vuzuhsuzluklar üzerinde daha önce belirttiğimiz ihtiraz kayıtlarını vermekle beraber, bir savunma bloku olarak NATO'nun kuruluşunu ve Türkiye'nin bu teşkilâtta yer alışını tasviple karşılamıştı. Onun bu görüşlerini daha önce vermiştik. Fakat ve ikili anlaşmalar da dahil olduğu halde baştan beri işlenen olaylar ve yapılan açıklamalardan sonra şimdi de İnönü'nün, gerek dış yardımlar, gerekse NATO ve CENTO üzerinde, gizli kapaklı kombinezonlara iltifat etmeden sağduyudan gelen görüşlerini biraz etraflıca vererek, bahsimizi sona erdirebiliriz.

İnönü 22 ocak 1960 tarihinde Millet Meclisinde ve Başbakana cevap olan nutkunda dış yardımlar konusunu şöyle ifade eder:

«İktisadî konularda Başbakanın, kendisince pek cazip sandığı malûm propagandasına, dış yardım konusundaki sözlerine cevap vereyim».

«Muhalefet yıllarında, bir milletin dış yardım ümidi ile rehavet içinde yaşayamayacağını söylüyorlardı. İktidarın ilk yıllarında da Başbakan şu ifadeyi kullanıyordu: "Bu devlet Marshall Planına, falan veya filan devletin yardımına istinat ederek kurulmuş değildir. Türkiye, kendi kaynakları ve imkânları ile kendi kendine kifayet edecek vaziyettedir. Bugün dünyanın bazı çok ileri memleketleri vardır ki, Marshall Yardımı kesilirse belki fena bir vaziyette kalabilirler. Fakat Türkiye o memleketlerden değildir."».

«Ama şimdi aradan 8 yıl geçtikten sonra, Türkiye'yi dünyanın en çok dış yardıma muhtaç memleketlerinden biri haline getiren de gene kendisidir».

«Biz, dost milletlerle iktisadî işbirliğine hararetle taraftarız. Biz, Demokrat Parti Genel Başkanının yaptığı gibi, dışarıdan bin mihnetle alınan yardımları, içeride Türk milletinin haklarına riayetsizlik için mesnet olarak kullanmanın aleyhindeyiz».

İnönü'nün bu açıklamalarına devam edelim:

*
**

DIŞ SİYASETE, MACERACILIK VEYA SORUMLULUK

Halk Partisi tarafından Büyük Millet Meclisinde ve Irak-Lübnan hadiseleri dolayısıyle dış siyaset olayları üzerinde müzakere açılmasını isteyen takrir, iktidarın oyları ile kabul edilmeyince, İnönü kendisinin ve Grubunun görüşlerini 2.8.1958'de basın mensuplarına şöyle açıklamıştır:

«Memleketin umumî idaresinde iktidarla bizim aramızda esaslı bir anlayış farkı olduğu bir daha meydana çıkmıştır. Hulâsa olarak görülmüştür ki, iktidar idareleri için Ortadoğu memleketlerinin iç idaresi çok uygun bir idaredir. Bu tarz idareyi Türkiye'de tatbik etmenin münasip olacağı kanaatındadırlar. Biz Türkiye'ye böyle bir idarenin hem yakışıksız, hem zararlı olduğuna katî olarak inanıyoruz».

«Irak ihtilâli ve Nuri Said idaresine başbakan, başından beri yakın ilgi göstermiştir. Bizim bu meselede alâkamız, Nuri Said idaresinin heves edilecek yeri olmadığını başbakana anlatmaya çalışmak ve Irak ihtilâline silâhlı müdahalede bulunmak arzusunun önüne geçmek olmuştur. Irak'a silâhla müdahale etmek, müttefik neşriyatı ile ve bunu doğrulayan, memleket içi hareketlerle sabittir».

«Şimdi size iktidarla dış politikada görüş birliği halinde olmadığımız en mühim noktayı söyleyeyim. Biz maceracı bir politikada memleket için her türlü tehlikeler bulunduğuna samimî olarak kaniiz. Biz Meclisi toplantıya çağırdığımız zaman Ortadoğu buhranı, Türkiye bakımından en vahim halindeydi. Meselenin en ehemmiyetlisi, Türkiye'nin hudut dışı bir askerî sefer macerasından alıkonulmasıdır. Hükümetin böyle bir istikameti takip ettiği, Amerikan ve İngiliz Dışişleri Bakanlarına atfolunan ihtar mahiyetindeki tavsiyelerle, dost ve müttefik memleketler neşriyatında bunu teyit eden haberler ve nihayet Mr. Dulles'in, Ürdün ve Türkiye'nin Irak'a karşı sefer yapmasına niçin mâni olunduğunu Londra Konferansında izah edeceğinin ilân olunmasıyle sabit bir hakikattir».

«Görülüyor ki, hiç bir bekleme devri geçirilmeksizin yeni

Irak idaresine karşı hasmane bir tavır takınılması, yanlış ve zararlı olmuştur. Yeni idareyi ret ve meyus etmeye hakkımız yoktu. Hele aleyhine tarafımızdan askerî ve zecrî harekete tevessül edilmesi haksız olduğu gibi çok da zararlıdır. Böyle bir hareketin sebep olacağı ihtilâtlar da çok söylenmiştir. Tutumları ile Türkiye siyaseti hakkında bu zararlı kanaati içeride ve dışarıda yerleştirmeye sebep olan ricalin mesuliyetini Büyük Millet Meclisinde belirtmemize imkân verilmedi. Ama bu, mesuliyeti ortadan kaldıramaz».

«Lübnan'a gelince; Lübnan'da ve Ürdün'de bizim, himayeye muhtaç veya himaye olunacak tebamız yoktur. Bu memleket hükümetleri bizden bir talepte de bulunmamışlardır. Bu bakımdan, Ortadoğu'daki büyük politika mücadeleleri içine, üçüncü bir unsur olarak ve ziyadesiyle istekli halde karışmamıza lüzum ve sebep yoktur. Lübnan hadiselerinin başındanberi bu memleketin iç politikasında taraf tutulması lehimize olmamıştır. Zaten şimdiye kadar katıldığımız bütün münakaşalar, Ortadoğu memleketleri halkının Türkiye'ye karşı olan sevgilerini artırmamışlardır. Halbuki bu sevgi bizim için son derece kıymetlidir».

«Dış politikada bizim görüşlerimiz bunlarken ve bunlarla iktidarın tutumu arasında aşikâr farklar varken, bunların Büyük Mecliste münakaşasına imkân vermemek ve okunan kifayetsiz bir metni kabul etmemizi istemek, nasıl bir millî birlik anlayışıdır, aklımız ermiyor».

*
**

SİLAHLI MÜDAHALE

İnönü bu açık, kesin ve D.P.'nin garip bir davranışla Meclise gelmesine mâni olduğu beyanatından sonra, olayların çok önemli diğer noktasını da gene açıkça ortaya sermiştir:

«Meclisteki hükümet beyanatının, her vatandaşın görebileceği açık bir tarafını da söyleyeyim:

Son günlerin hadiseleri arasında Amerikan askerî uçakla-

rının ve Silâhlı Kuvvetlerinin Adana'ya indiği ve indirildiği üzerinde, memlekete bir bilgi vermek vazife değil midir? Hükümet sözcüsü zat, bu hadiseden bilgili değil midir? Herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir açık olan bu nokta, hükümet beyanatının eksik ve kifayetsiz olduğuna sadece bir delildir.

Demek ki hükümet bu kadar ciddî bir mesele hakkında milleti tenvire yanaşmıyor. Halbuki böyle hareketler teklifsiz vuku bulamaz. İzah edilmezlerse, müttefikler arasında hesapsız anlaşmazlıklar ve ihtilâflara yol açar. Öğrenmek istediğimiz şudur:

Amerika birlikleri Adana'ya bizim hükümetimizin talebi ile mi gelmişlerdir, yoksa kendileri mi bizim hükümetimizden müsaade talep etmişlerdir?»

«Hükümet ne söylerse, söylediği ne olursa kabul etmemiz isteniyor. Buna razı olmayacağız. Dış politikada memleketi maceraya gitmekten korumak için, insan takatında bütün gayretlerle çalışacağımızdan, bütün vatandaşlarımız emin olabilirler...»

İnönü'nün bu beyanları açık, ciddî ve ağırdır. Başka bir demokratik ülkede, bir hükümetin böyle sualler, suçlamalar ve şüpheler altında kalışı, o hükümetin derhal devrilmesi ile sonuçlanırdı. Kaldı ki Amerikan uçaklarının ve askerlerinin Adana'daki havaalanına inişi, ne hükümetin rızası, ne de onların müsaade istemesi ile vaki olmuştu. Bu yabancı birliklerin oraya, hattâ hükümetin bile haberi olmadan indirildiklerini ve maksatla Amerikalıların pekâlâ asker sokabileceklerini gösteriyordu. Bu şartlar altında kalan bir memleketin, hürriyet ve istiklâlinden bahsedilebilmek elbette ki doğru olmazdı. Hattâ Fatin Rüştü Zorlu, Bağdat ihtilâline gûya karşı gelmek için yapılan askerî hazırlıkları da, gûya Halk Partisi'nin orduyu tahrik etmesini önlemek için alınan tedbirler gibi gösterdi. Bu tahrikleri ve ihtilâl teşebbüslerini önlemek içindir ki, kumanda kadrosunda değişiklik yapıldığını ve Kara Kuvvetlerinin başına Orgeneral Cemal Gürsel'in getirildiğini açıkladı. Hulâsa, Zorlu ve iktidar çabaladıkça batıyordu...

İktidarın bu açık, kesin ve olaylarla doğrulanan sorulara, izahlara karşı mukabelesi cidden zayıf oldu. Meclisin 22 ağustos 1958 tarihli oturumunda da yük, Zorlu'nun üstünde bırakıldı. Zorlu en

şaşkın konuşmalarını galiba bu oturumda yaptı. Onun, bizzat kendi Partilileri tarafından da tebessümler veya gülüşlerle karşılanan:

«— İkinci Dünya Harbine, benim Paris'ten çektiğim telgraf üzerine girilmedi».

sözleri bu tarihteki konuşmalarındandır. İsmet Paşa bu sözleri hoş bir şekilde cevaplandırdı:

«— Kendisi Paris Sefaretimizde memurmuş. Bize bir telgraf çekmiş. İkinci Dünya Harbine girmemişiz, kendisine teşekkür ederim»

***

SİYASET SERSERİLERİ

Paşanın davranışı ince, fakat Zorlu'yu fena bir vaziyete düşürücü idi. Ama, salondaki görünüşe göre, bunu Zorlu'dan çok onun Partililerinin anladıkları ve sıkıldıkları söylenir. Menderes ise Paşanın daha önce verdiğimiz ve devletin dış siyaseti ile ilgili ağır tenkitlerini, daha ziyade, taşra nutuklarında, meselâ 6 eylül 1958 tarihli Balıkesir nutkunda cevaplandırmayı tercih etti. Ve bunu, Halk Partisi'nin memlekette bir ihtilâl tahrikçiliği şeklinde yorumladı. Fakat İnönü susturulamıyordu. Balıkesir nutkunun hemen ertesi günü Heybeliada'daki evinde İnönü bir basın toplantısı tertipledi. Sözleri gene açık ve kesindi:

«Başbakının Balıkesir nutkunu sakin sinirle okudum. 1958 Türkiye'sinde iftira ve tehditten yılacak siyaset adamı yoktur. Ortadoğu'nun ihtilâl hareketleri, memleketimize ancak felâket getirir. Tarih daima göstermiştir ki, ihtilâl iki türlü olur: Ya doğru yoldan sapmış olan sokak serserileri, meşru hükümetler aleyhine teşebbüs ederler. Yahut insan hakları dışında hükümet sürmek sevdasına düşen siyaset serserileri, ihtilâli zorla meydana getirirler.

Siyaset adamlarının bu gerçeği, hiç unutmamalarını tavsiye ederim».

Bu sözler ağır ve düşündürücüydü. Ertesi gün İsmet Paşa, Partisinin 35. Yıldönümü dolayısıyle bu sözlerini, yayınlanan beyanatında şöyle tamamladı:

«Menderes'in tehditleri bize, oyuncaktan başka tesir etmez...»

Evet, artık ihtilâl sözleri memlekette, bütün konuşmaları işgal etmeye başlamıştı. Demek ki ihtilâl yaklaşıyordu. Çünkü ihtilâl sözleri artık yadırganmıyordu...

*
**

İNÖNÜ, NATO, CENTO VE İKİLİ ANLAŞMALAR

İkinci Dünya Harbi başlarken Türkiye yalnızdı. Müttefiksizdi. Fazla olarak da 1921'den beri dostluk bağları ile bağlı olduğu Sovyetler Birliği ile münasebetleri pekiştirmek için Moskova'ya giden Saraçoğlu heyeti, oradan elleri boş olarak dönmüştü. Üstelik Hitler Sovyetler Birliği ile anlaşabilmişti.

Türkiye için bu yalnızlık ve müttefiksizlik, ufukta çok karanlık ihtimaller yaratıyordu. İşte İnönü'nün bu hava içindedir ki evvelâ İngiliz ve Fransız deklarasyonları, daha sonra da İngiltere ve Fransa ile ittifaklar şeklinde örebildiği dış siyaset örgüsü, Türkiye'yi tamamiyle Batı'ya yöneltti. (1) Ve o zamandan beri Türkiye, dış siyasetinde Batı âleminin bir uzvu ve Batı siyasetinin Ortadoğu'da öncüsü olarak hareket etti. Bu sebeple İnönü'nün muhalefet devresinde de, Batı ile olan her yaklaşmayı ve her anlaşmayı, makul ve eşit şartlar içinde olarak benimsemesi, savunması tabiî idi. Nitekim İnönü NATO'nun da, hiç bir zaman aleyhinde olmadı. O yalnız bu anlaşma ve taahhütlerde açıklık, Türkiye bakımından garanti ve eşit hakların savunucusu olarak göründü. Çünkü iktidarın tecrübe ve idrakine bu

(1) Bu konuda ve İkinci Dünya Harbi içindeki Dış Siyaset olayları, gelişmeleri hakkında etraflı malumat için: Ş.S. Aydemir. *İkinci Adam*, cilt II, s. 139-193.

işlerde pek güvenli değildi. İktidarı kolayca maceraya sürüklenir bir ruh hali içinde görüyordu. Nitekim Irak ihtilâli ve Ortadoğu buhranları bunun misalini vermişti. Öyle ki Türkiye nerdeyse Ortadoğu'da sebepsiz, mantıksız ve gayesiz bir askerî ihtilâfa sürüklenmenin eşiğine kadar gelmişti. Fazla olarak, gene bu buhranlar içinde Birleşik Amerika, hattâ hükümete bile haber vermeksizin Türk topraklarına, yani Adana üssüne, uçaklar, toplar, silâhlar, askerler indirebilmişti. Kaldı ki hükümet İnönü'nün mesele üstündeki tartışma teşebbüslerini Meclise bile getirmemiş ve İnönü Meclis dışında, yani basın yolu ile d i r e n i ş i n i, ama ağır ve kesin direnişini ortaya koymak zorunda kalmıştı.

İnönü bütün bu dış siyaset konuları hakkındaki toplu görüşlerini, ancak 24 şubat 1960'da Dışişleri bütçesinin tartışmaları sırasında Meclis kürsüsünden daha etraflı dile getirebilmiştir. Daha doğrusu onun bu konuşmasındadır ki İnönü'nün ve dolayısıyle Partinin, NATO, CENTO ve ikili esas anlaşma mukavelesi üzerindeki görüşleri, toplu ve birbirine bağlı olarak ortaya serilmek imkânını bulmuştur. İnönü'nün bu beyanlarına onun bu konular ve teşekküller üzerinde, hisler değil, sağduyunun icaplarına dayanan ölçüler hâkim olmuştur. Şimdi bu konuşmanın esas ve önemli parçalarını aynen buraya alacağız:

«Muhterem arkadaşlar.

Dış politikada görüşlerimizi açık surette söylemek isterim. Esas itibariyle bu politika, Cumhuriyetin ilk gününden beri takip ettiğimiz barış politikasıdır. İkinci Cihan Harbinden sonra teşekkül eden siyasî topluluklar içinde Türkiye'nin, bugün de muhafaza ettiği müdafaa yeri bu politika tarafından tayin edilmiştir».

«Geçen cihan harplerinin, bir askerî düstura dayandıklarını ilk önce belirtmeliyim. Her iki cihan harbi, çabuk zafer kazanmak tertibi ve ümidi içinde patlamıştır. Ama her iki cihan harbi, evvelden tahmin edileceyecek kadar uzun sürmüştür. Evvelden tahmin edilemeyecek kadar ağır zayiata malolmuştur. İnsanların ve milletlerin bunlara dayanabildiğini göstermiştir. Bundan sonra ise herhangi bir cihan harbi çıkarsa, medeniyetin

sonu olacağı kanaati hüküm sürmektedir. Evet, dünyanın sonu! Ve sanıyorum ki bu tahmin doğrudur».

«Şimdi devletler başlıca iki topluluk halinde mücadeleyi devam ettirmektedirler. Bizim kaderimiz, dünya barışı ile yakından ilgilidir. Ve içinde bulunduğumuz topluluğun askerî hazırlığı ile, karşı tarafın münasebetlerine sıkı sıkıya bağlıdır».

«Üçüncü Cihan Harbi de esas itibarıyle, çabuk zafer kazanmak hayalinden doğabilecektir. Ama zamanımızda askerî bakımdan değişmiş ciddî bir husus vardır. Nükleer silâhlarla yapılacak bir harpte, her iki tarafın harap olacağı ve neticede bir taraf için zafer imkânı kalmayacağı, umumî kanaat haline gelmiştir».

«Onun için bugün barışın, karşılıklı olarak, alabildiğine silâhlanma suretiyle sağlanması gibi hakikaten garip bir vaziyetle karşı karşıya gelmiş bulunuyoruz. Halbuki harp hazırlığı için mütemadi bir yarışmanın da bir harp tehlikesi olduğu, tarih içinde tecrübe edilmiştir».

«Bu şartlar içinde nükleer silâhların, hususiyle uzun ve orta menzilli balistik mermilerin gelişmesini, ilerlemesini yakın bir ilgiyle takip etmek, bizim için büyük ehemmiyette bir meseledir».

İnönü cihanın içinde bulunduğu durum hakkında esas parçalarının verdiğimiz bu girişten sonra, Türkiye'yi ilgilendiren ittifaklar bahsine geçer:

«Olaylar yeni durumda, bizimle temas halinde inkişaf edecektir. Amerika ile yakın temaslarla başlayan münasebetler, NATO içinde kesin şeklini almıştır. Büyük bloklar arasında t a r a f s ı z bir politika takip ederek siyasî menfaat sağlama meylinde olan memleketlerden, coğrafî ve stratejik olarak bizim esaslı bir farkımız vardır. Ve ilk günden bizim müdafaamız, birinci derecede bir mesele olarak ortaya çıkacaktır. Menfaatlerimizi korumak için muhtaç olduğumuz desteği, Batı âleminde ve Amerika'da bulduk. O zamandan beri, memleket müdafaasının Batı demokrasileri topluluğu içinde, müşterek mükelleftyetle mümkün olacağı hakikati her vesile ile teeyyüt etmiştir»

«Hulâsa bizim memleketin nötralist (tarafsız) bir politika takip etmesi tasavvur olunamaz. Bizce, husule gelen ittifaklar içinde sadakatla ve fedakârlıkla memleket emniyetini sağlamak lâzımdır...»

«İçinde bulunduğumuz ittifak manzumesi için bir iki mülâhazamı arzedeyim: NATO içindeki münasebetler, askerî sahanın dışındaki konularda da yakınlık ve yardımlaşma aramamaya çalışılmaktadır. Bu iyi bir şeydir. Ancak NATO'nun esas vazifesi, askerî müdafaayı temin etmek olmalıdır. Bütün Müttefiklerin, vazifede ve fedakârlıkta dikkatli olmalarını takip etmeye mecburuz. Ben, bilinen münakaşaların hududuna girmeksizin, esas ihtiyacı belirtmekle yetiniyorum. NATO ittifakını biz, Cumhuriyet Halk Partisi olarak, müdafaamızın ve dış politikamızın temel taşı saydığımızdan, bu meselelerde hassasiyet göstermemizi tabiî karşılamak icap eder».

«CENTO İttifakı, Irak'ın ayrılmasından sonra, daha sonra, daha sade bir şekilde ehemmiyetini artırmıştır. Amerika'nın aslî bir aza olmaması eksiği henüz durmaktadır.

İkili ittifaklar, Amerika'nın ilgisini daha yakından göstermesi fırsatını vermiştir (1). Bütün bunları memnuniyetle karşılıyoruz. Unutmamak lâzımdır ki, CENTO içindeki mükellefiyetlerimizin, NATO içindeki durumumuza tesir etmemesi şarttır. Bu ışık altında Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye'nin CENTO'da muhafazasını esaslı bir gaye bilmektedir».

«Bütün bu ittifaklar içinde Birleşik Amerika ile münasebetlerimiz, hususî bir ehemmiyet taşımaktadır. Birleşik Amerika, NATO'dan evvel yardımcımız, NATO içinde müttefikimiz, CENTO içinde ittifakın teşvikçisi olmuştur. Bu kadar geniş münasebetlerin, millet bünyesinde yerini isabetle tayin etmekte

(1) İnönü'nün burada bahsettiği İkili Anlaşmalar, Birleşik Amerika'nın CENTO'ya dahil devletlerle ayrı ayrı akdettiği ve esaslarını verdiğimiz ilk temel anlaşmalardır ve bunlardan biri de Türkiye ile akdedilmişti. Bugün Türkiye'de tenkit konusu olan ve sayıları belli olmayan ikili anlaşmalar hakkında o zaman muhalefet liderinin de malumatı olmaması lâzım gelir.

fayda vardır. Evvelâ şunu beyan edeyim ki siyasî Partilerin hiç birinde Amerikan münasebetlerini kıymetli tutmayan bir telâkki yoktur. Biz, Cumhuriyet Halk Partisi ise, bu yeni münasebetlerin, on beş sene evvelki kurucusu ve on beş seneden beri sadık taraftarıyız. Bizim kanaatımızce, Birleşik Amerika dostluğunun temelini, hükümetten hükümete bir münasebet manzarasının ötesinde, milletten millete münasebet kaidesinde, sağlam olarak muhafaza etmek lâzımdır. Biz milletçe birçok meselelerde eksik durumda olabiliriz. Ama dış politikada, devletlerarası münasebetlerde, tarihi ve tecrübesi zengin bir memleketin evlâtlarıyız».

«Benim kanaatımca, Amerika münasebetlerinin sağlam tutulmasına zarar verecek tek unsur, bu münasebetlerin milletten millete olduğu hakikatini zedelemektir. Hususiyle, içinde bulunduğumuz demokratik devrin içinde bulunduğu hastalıklar devresinde, böyle bir cereyana kolaylıkla heves edecekler bulunabilir. Bunların arasında, memleketimizde çalışanlar görüleceği gibi, Amerika resmî memurları içinde de ihtiyatsızlar görünebilir».

«Amerika ile son zamanda yapılan bütün mukavelelerde, milletlerarası bir şüpheye mahal vermeme kaygusu, bizim dikkatle göz önünde tuttuğumuz bir konudur. Amerikan dostlarımız bizim bu hassasiyetimizi, daha 1947'den beri bilirler».

«Amerika ile münasebetlerimiz karşılıklı emniyet ve menfaat ihtiyacı ile bağlanmış iki müstakil millet ve devlet'in münasebetleri şeklinde gelişmekte devam edecektir. Amerika emin olmalıdır ki, kendisi için en sağlam müttefik Türkiye, demokrasi ile idare edilen bir Türkiye olacaktır».

İnönü Amerika ile münasebetler üzerindeki görüşlerini böylece belirtir. Bu söylenenler içinde, üzerinde ayrıca ve dikkatle durulacak işaretler çoktur. İki devlet arasındaki münasebetlerin, yalnız iki devlet arasında değil, halktan halka münasebetler şeklinde istikrarını isteyen cümle geniş manâlar taşır. İçeride veya dışarıdan gelen ilgililer arasında, bu münasebetleri mihverinden inhiraf ettirmeye heves edecekler hakkındaki sözler, bir uyarıdır. Hulâsa burada konuşan, mâzinin büyük tecrübe hamulelerini omuzlarında taşıyan ve İkinci Dün-

ya Harbi ile devresinin yalnızlığını ve müttefiksizliğini bütün mesuliyetleri ile tatmış olan eski bir Devlet Reisidir. Yapılan, fakat tabiî İnönü'nün de mahiyetlerini bilmediği mukaveleler üzerindeki temenni ve hattâ itiraz kayıtları ayrıca önemlidir.

Fakat acaba iktidar, bu iyi niyet, sağduyuya dayanan destek ve hepsi de önemli işaretlerle uyarıları değerlendirebildi mi? Daha doğrusu İnönü'nün bu nutkundan önce zaten yapılmış ve hepsi de gizli olarak yürürlüğe girmiş olan mukavele veya ikili anlaşmalarda bu şartlara riayet edilmiş midir? O mukaveleler ki, bugün dahi Türkiye'nin üzerinde birer Demokles Kılıcı gibi sallanırlar. Bu sorunun cevabı, elbette ki, kocaman bir 'hayır!'dır. Yani öyle görünüyor ki, iktidar bu davanın uygulanmasında, yalnız Muhalefet Reisinin iyi niyet ve desteklerini değil, milletin hayır, menfaat ve masuniyetini de gereği gibi değerlendirememiştir.

İnönü yukardaki konuşmalarını Ortadoğu meseleleri ve Arap âlemi üzerindeki konuşmaları ile bitirir ve son cümlesi şudur:

«— Söylediklerim, Cumhuriyet Halk Partisi'nin, bugün muhalefetteki ve yarın mesuliyetteki dış politika yoludur...»

«Müdafaa ettiğim dış politikanın esası, cihan barışı içinde, Türkiye'nin tamamiyetine sahip şekilde, demokratik bir nizam altında, hür, mesut, müreffeh yaşamasını gaye edinmektir...»

1950-1960 arasındaki dış siyaset meselelerini ve bu meselelerin akışında İkinci Adam'ın yerini, bu bahiste gereği kadar canlandırmış olduğumuzu sanıyoruz... (1)

---

(1) Üçlü İttifak ve 1945-1971 devresinde *Türk-Amerikan İlişkileri* isimli, İngilizce bir eser, şu sırada, çeviri safhasında bulunmaktadır. Sanıyorum ki, Milliyet Yayınları arasında çıkarılacaktır.

İKİNCİ KISIM

İhtilâle Çıkan Yol

İhtilâl ne iyi, ne de fenadır. İhtilâli şartlar yaratır. Eğer şartlar ihtilâle gebeyse ve eğer iktidarlar bu şartları gereği gibi değerlendiremezse, ihtilâl olur...

Şu sözler İnönü'nündür:
"Biz, ihtilâlden yetişmiş insanlarız".
"Biz, ihtilâlden gelmiş bir nesiliz".
"Eğer insan hakları yürütülemez, vatandaş hakları zorlanırsa, ihtilâl behemehal olur...".

18.IV.1960 söylevinden

XII

BİR YALNIZ ADAM VE BİR ÇOCUK RUHU

1957 seçimlerini izleyen devre, yani 1957-1960 arası, İnönü'nün büyük taarruza hazırlık devresiydi. Öyle görünüyordu ki hesaplaşma, 1960'ta olacaktı. Yeni seçimlere, vaktinden önce ve 1960'ta gidilecekti (1). Nitekim ihtilâlden önceye rastlayan şu Meclis Tahkikat Komisyonu günlerinden evvel, her iki Parti Liderleri de 1960'ta seçimden bahsediyorlardı. Bunu iki taraf da istiyordu. Herşey, işte bu seçimlerin sonucunda belli olacaktı. Öyle sanıyorum ki İnönü'ye göre bu yeni seçimler, D.P. İktidarının sonu olacaktı. D.P.'ye göre ise, Liderlerin her gittikleri yerdeki hararetli karşılanmalarına, aşırı heyecan ve alkışlara rağmen, D.P. öncülerinde yorgun, tereddütlü bir ruh hali vardı. Bir kısmı, içlerinden ümitsizdi. Menderes'e ve mutlak iktidar fikrine fazla angaje olduklarından yakınan, hem de ön planda D.P.'liler görünüyordu. Parti içi disiplin de artık oldukça aşınmıştı. Partililerin aklı başında olanları kendilerini, sonu belirsiz bir kader birliği içinde hissediyorlar ve bundan, bazen de açığa vurulan endişeler duyuyorlardı. Hulâsa 1957-1960 arası, her iki taraf için, sinirli bir hava içinde, katî neticeye yöneliş yılları oldu.

Menderes'e gelince; gördüklerimin, kendisi ile konuştuklarımın bende bıraktığı verilere göre Menderes, 1960'tan önceki devrede, hem yorgun, hem de yalnızdı. Yakınları yıpranmıştı. Bu yakınların bir kısmı, Partinin ve rejimin değil, kendi işlerinin havasına dalmışlardı. Evet, ortada, ruhan kırgın ve yalnız bir Menderes vardı. Gerçi fazla sıkıldığı zaman, memleketin dört bucağına, halkın kalabalığına kendini atıyordu. Oralarda taşkın, ihtiraslı kabuller görüyordu. Zaten karşıdan bu kalabalıkların ucu görünür görünmez, etrafındaki yakınlarını ve resmî karşılama heyetlerini bir tarafa iterek kalabalıklara

(1) Daha sonra İnönü, normal seçimi, yani 1961 seçimlerini de, bir çıkış yolu olarak benimsedi.

koşmak, kalabalıklara karışmak, onun ihtiraslı ve vazgeçilmez huyu haline gelmişti. Ama kalabalıklar demek vefalı arkadaşlar ve dostlar demek değildir ki! Kalabalık, hem vardır, hem yoktur...

Evet, Menderes yorgun, kırgın ve yalnızdı. Kaldı ki kendi Partisi içinde de, yıllarca Tek Söz Sahibi oldu ama, hiç bir zaman Tek Adam olamadı. Kendi ekseni etrafında kalan, kendi benliği ile herşeye, bütün gidişata kendi damgasını vuran bir üstün adam, bir insanüstü kudret haline hiç bir zaman gelemedi. Çünkü Menderes daima, hem meziyetleri, hem zaafları ile aynı zamanda sahnedeydi. Alacalı mizacı, kaprisleri ve en yakın arkadaşlarının bile «sözüne, tutumuna güvenilmez» saydıkları tarafları ile meydandaydı. Ama elbette ki bir duygu, bir gönül adamıydı da. Bu gönül adamlığı ise sanıyorum ki biraz da, bozulmamış bir çocuk ruhundan geliyordu. Gerçekten de Menderes'te, daima çocuk kalmış bir taraf, derhal göze çarpardı. Ama ne var ki, bu kadar çelişmeli vasıfları ile bir insan, hiç bir zaman Üstün Lider ve bir Tek Adam olamazdı.

Gerçi çok Partili demokrasilerde nizam, Tek Adam nizamı değildir. Halk Adamı nizamıdır. Halk, insanüstü kahramanlar değil, kendi sözcülerini bekler. Ama bu Halk Adamı da nihayet, Devlet Adamı vasfında bir üstün adam olacaktır. Yoksa bu gibi ortamlarda, Halk Adamı ile D e m a g o k arasındaki mesafe bir zar kadar incedir.

Adnan Menderes gerçi bir Halk Adamı olmuştu. Ama Devlet Adamlığı vasfına gelince? Devlet Adamı demek, elbette sadece devleti elinde tutan adam demek değildir. Sadece devleti, hükümeti yürüten adam demek değildir. Devlet Adamlığı bir sorumluluk seciyesi ve buna dayanan bir irade vasfıdır ki, bu hem başka türlü bir kendini yetiştirme, hem başka türlü bir Allah Vergisi olsa gerektir...

*
**

İNÖNÜ FOBİSİ

1957 seçimlerini izleyen devre ki, artık bir ihtilâle çıkan yoldur. Gerek D.P., gerek C.H.P. yöneticilerinden bir kısmının bu devreye ait değerlendirmelerini, dinlemiş, okumuşumdur. D.P. ileri gelenleri yal-

cız Partileri için değil, şahıslarına da ağır çilelere ve iktidar kadrosunda can kaybına mal olan bu devreyi, hâlâ, her vesile ile didiklemeye, olan bitenlerden manâ çıkarmaya çalışırlar. Ama çok dikkati çekici bir haldir ki hükümleri, sonunda, hep bir noktaya bağlanır: İnönü'nün ve C.H.P.'nin tahriki.. Evet bu türlü görenler için bütün olup bitenlerin tek sorumlusu veya mesulleri bu tahriklerdir. Eğer bu tahrikler olmasa ve onlara göre İnönü ile C.H.P. Demokrat Parti İktidarının canına kast etmeseler, nizâm-ı âlem'de hiç bir şey değişmeyecekti. Çünkü bu nizamın, bazı iç çekişmelerine rağmen kusurlu, hatalı hiç bir tarafı yoktu. Vatan sathı kalkınmanın, refahın şehrâyini içindeydi. Ve millet bu vatan cephesinde, iktidarla sonuna kadar beraberdi...

Gerçekten de, hata kabul eden D.P.'li hemen hemen görülmemiştir. Yahut çok azdır (1). Bu noktada D.P. eski mensupları ile, eski İttihat ve Terakki adamları arasında, garip bir ruh benzerliği göze çarpar. Halbuki her düşen iktidarın, mutlaka bir hata payı vardır. Ve gerçek politikacı odur ki, bu hata payını görür, kabul eder. Hatayı ortadan silici yorumlara baş vurmaz. Bilâkis gerçeklerin karşısında, şartları ve neticeleri, hem kendi ruhunda, hem dışarıya karşı sükûnetle dile getirir.

Ama eski D.P.'liler safında, C.H.P.'lilerin 1923'ten beri gelmiş geçmiş standart C.H.P.'lilere bakarak, daha şahsiyetli bir ruh hali göze çarpar: Her biri, benliğini, şahsiyetini açığa vuran birtakım işler ve vazifeler almıştır. Memleketin hayatına şu veya bu safhada müdahaleleri olmuştur. Şu veya bu işleri yapmış, şu veya bu sözleri

---

(1) Bu arada ve gidişatın nerelere varacağını önceden sezebilen ve Menderes'le diğer yüksek ilgilileri, vaktinde uyarmaya çalışanlara karşı hiddet, hemen umumî gibiydi. Ama son zamanlarda ve sağduyunun sükûnetli muhakemeleri ile, Menderes ve yüksek otoritenin, o gelişmelerdeki davranışlarının hatalı olduğu kanaati, şimdi yaygınlaşmaktadır. Ve bu kanaat, açıkça ifade olunmaktan, artık çekinilmemektir.

Gidişata karşı sert tepki ve müdahalelerini, Adnan Menderes'e karşı zamanında da esirgemeyen, fakat Etem Menderes'in pratik ve geleceği olduğu gibi görüşlerini ise, bu vesile ile de kaydetmeliyiz. Galiba, çoğunluğun rağmına ve çoğunluğa karşı olan bu görüşleri içindir ki Etem Menderes, çoğunluk tarafından, daima aforoz edilmiş durumda kaldı. Tabiî haksız olarak...

konuşmuştur. Şuna uymuş veya şuna karşı direnmiştir. Hulâsa hepsi, bir b e n'lik gururu içinde konuşurlar. Gerçi Menderes bütün iktidarı boyunca, hem Partisinin, hem de iktidarın tek söz sahibi gibi görünür. Ama nihayet Demokrat Parti, kendi içinde, Parti içi mücadeleleri de vermiş bir teşekküldür. Ve bu Parti içi direnişler, sanıyorum ki daima zinde kaldı. Böyle bir havanın hatırası C.H.P.'nin siyasî hayatında pek yoktur. İkinci Dünya Harbini takip eden devredeki 35'ler direnişini teraziye koysak bile...

Ama eski D.P.'lilerdeki bu şahsiyet gururuna rağmen hepsinde müşterek ve sanıyorum ki isabetli olmayan bir komplekse burada işaret etmelidir. Bu kompleks, İnönü Fobisi'dir. Herşeyi ve her akıbeti t a h r i k l e r'le izah etmek sabit fikri ve bütün tahriklerin İnönü'den geldiği diğer bir sabit fikre dayanan İnönü Fobisi...

Evet, Demokrat Parti, 1955-1960 arasındaki sarsıntıları ve nihayet ihtilâlin getirdiği çileleri, daima ve istisnasız şu kelimelerle izaha çalışmıştır: Tahrik ve muhalefet. Onlara göre bütün suç muhalefettedir. Muhalefet tahrikçidir, müfteridir, insafsızdır. Muhalefet deyince de, bittabi İ n ö n ü anlaşılır.

Ama öyle sanıyorum ki, diğerlerini bir tarafa bıraksak bile, Demokrat Parti lider ve yöneticilerinin asıl hataları işte bu sabit fikirdir. Gene öyle sanıyorum ki, bu sabit fikir onların muhakeme mantığını daima düğümlemiştir. Kendilerini serinkanlı, çok cepheli bir muhakeme açısından, yahut olayları, gelişmeleri objektif değerlendirme hürriyetinden alıkoymuştur.

Muhalefet ve muhalefetin tahrikleri yok mudur? Elbette vardır, elbette olacaktır. Nitekim iktidarın da muhalefete karşı tahrikleri olmadı mı? Elbette oldu. Hattâ bunların içinde, daha D.P.'nin iktidara geldiğinin ertesi günlerinde, İnönü'yü, orduyu iktidara karşı tahrik etmekle suçlayan, bu cildin başında ve «Çankaya'daki Telâş» bahsinde açıklanan, fazla olarak da hiç bir esasa dayanmayan suçlamalar, ağır ve yersiz tahrikler değil miydi? Bu tahrikte mantık ve insaf var mıydı? Bu çok Partili rejimin hazırlayıcısı ve savunucusu, kendi rızasıyle devrettiği bir iktidara hemen ertesi günü orduyu ayaklandırarak isyan hazırlayabilir miydi? Elbette ki hayır! Hem de ne var ki, bunun, bu suçlamanın yersiz, esassız olduğunu, bütün Çankaya'dakiler de biliyorlardı...

Ama ne var ki, bu fobi, bu sabit fikir, yalnız hem iktidar, hem muhalefet için değil, memlekette çok Partili demokratik hayatın normal usûller dahilinde gelişmesi ve yerleşmesi hesabına da zararlı oldu. Ve sonunda memleket bir ihtilâli, bütün cepheleri ile yaşamak durumunda kaldı. Bu muhalefet ve tahrik düğümüne, hele D.P.'nin en yetkili ve tecrübeli şahsiyetlerinin de bağlanışı, bilhassa düşündürücü olmuştur. Bu davada hattâ Menderes'in, yani iktidara 1930'dan beri şuuraltında biriken ve gelişen güçlü ihtiraslarla gelen ve henüz hiç bir siyasî meydan muharebesi yaşamamış olan Adnan Menderes'in tutum ve davranışlarını az çok anlamak kabildir. Ama meselâ Celâl Bayar gibi, ilk gençlik günlerinden beri siyasetin içinde olan ve çeşitli siyasî imtihanlar yaşamış olan bir Lider'in, iktidarla muhalefet arasında karşılıklı müsamaha ve kollaborasyonlara dayanan bir ortam yaratamamasını, hayretle karşılamamak kabil değildir.

Celâl Bayar, dikkate değer bir şahsiyettir. Arkasında, hem çetin, hem başarılı bir hayat hikâyesi vardır. Bu hayat hikâyesinde yükseliş basamakları, elbette ki kendi şahsî vasıflarını değerlendirebilmekle aşılmıştır.

Bir köyden gelmiştir. Gerçi bizim bütün siyasî ve idarî tarihimizde önderler, ünlü adamlar halktan, halk hazinesinden gelirler. Ama bir köyden gelip, birgün bir devletin başı olmak kolay değildir. O halde onun da kendine has ve onu bu mevkie çıkaran değerleri, vasıfları olmak lâzımdır. Bence hayatının en büyük şansı ve en önemli zekâ başarısı, kendisi İttihat ve Terakki'den geldiği ve Birinci Büyük Millet Meclisinde İttihat ve Terakki mensupları, daha ilk günlerden itibaren h i z i p l e ş i p, İkinci Millet Meclisi devresinde ise kanlı bir şekilde tasfiye edildikleri halde, Celâl Bayar'ın daha Ankara'ya ilk geldiği günden itibaren kaderini, İttihat ve Terakki hizibine değil, Mustafa Kemal'e bağlayışıdır. Yerini Mustafa Kemal'in yanında seçişi ve bu yere, o yerin şartlarına, intibak etmesini bilişidir. Bu, elbette ki bir ileri görüş ve güçlü bir zekâ sezgisidir...

Gerçi zamanın akışında, bazı nazik safhalar atlatılmıştır. Birinci Millet Meclisinde kurulan komünist fırkaları işlerinde, Çerkez Etem olaylarında bazı dar geçitlerden geçmek zorunda kalmıştır. Çerkez Etem meselesinin en nazik safhasında ve bir heyetin başında gönderildiği Çerkez Etem karargâhından, yani Kütahya'dan, Etem'in sada-

kat ve bağlılığı hakkında Gazi'ye çektiği telgraf hikâyesi çeşitli yorumlara yol açmıştır. Çünkü bu telgrafın çekilmesinin hemen ertesi günü Çerkez Etem isyan etmiş ve Garp Cephesi birliklerine saldırmıştır. Şimdi bu telgrafın aslının Harp Tarihi Teşkilâtı dosyalarında bulunmadığı ve bir yerlerde kaldığı da söylenir (1). Ama Kütahya'daki havayı birgün, elbette ki en etraflı gene Celâl Bayar anlatacaktır (2).

Hulâsa her şahsiyet gibi, Celâl Bayar'ın da hayatı, birtakım dalgalanmalar içinde yürür. Ama bu dalgalanmalar onun birgün, bir siyasî Partinin lideri ve devletin reisi olmak gerçeğini ortadan kaldıramaz.

Ama onun başına geçtiği kervan, birgün bir bataklıkta yolunu kaybetmiş ve orada batmışsa, tabiî bunun da sorumluluğunun en başında onun akla gelmesi, onun hata ve sevaplarının teraziye konulması, yarınki tarihçilerin tabiî bir vazifesi olacaktır. Yalnız şuna inanıyorum ki, muhalefet ve tahrik sabit fikri ile, İsmet Paşa Fobisi, D.P.'nin bütün siyasî faaliyeti boyunca, yalnız diğer D.P. öncü ve mensuplarının değil, bizzat Celâl Bayar gibi tecrübeli ve nice geçitlerden geçmiş bir şahsiyetin de ruhunu sarmıştır. Dolayısıyle onun, kendi tecrübe ve zekâ hazinesinden tam bir ruhî hürriyet içinde faydalanmasına engel olmuştur...

*
**

HÜZÜN VERİCİ BİR SAHNE

D.P. önderleri, eski bir Devlet Reisi olan Ana Muhalefet Partisi Liderine karşı gereği kadar saygılı olmalarında ve bu iki Parti arasında daha normal siyasî münasebetlerin kurulmasında, elbette ki daha olumlu davranabilirlerdi. Fakat buna dikkat edilmediği her vesilede

(1) Telgrafın metni bilinir ve müteaddit defalar yayınlanmıştır. Bu konular hakkında: Ş. S. Aydemir, *Tek Adam*, cilt II ve IX, X, XIII'üncü babisler.

(2) Bayar'ın *Ben de Yazdım* isimli serisi, V. ciltte Millî Mücadele konusuna girmiş bulunuyor.

görülür. Meselâ Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dan şu sahneyi nakledelim:

İran Şahı Rıza Pehlevî ile eski eşi Süreyya, Ankara'yı ziyaret ediyorlardı. Çeşitli resmî ziyafetler arasında, Şah da İran Sefaretinde bir davet veriyordu. Davetliler salonu dolduruyorlardı. Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü o sıralarda, ellerinde kadehleri ile giriş tarafında ayakta bulunuyorlardı. Her gelene karşı nazik, her gelene karşı güler yüzlü ve candan bir yakınlık içindeydiler.

Şah ile eşi daha içeride ve gene ayakta kendilerine takdim edilen misafirleri tanımakla meşguldüler. O sırada kapıdan İnönü girdi. Eşi yanındaydı. Bayar ve arkadaşları ile arasında ancak birkaç metrelik bir mesafe vardı. Bayar'a ve arkadaşlarına düşen, eski Devlet Reisini ve Muhalefet Partisi Başkanı ile eşini de güler yüzle karşılamak, selâmlamaktı. Hattâ en doğrusu Bayar'ın, hiç değilse Menderes'i in İnönü ile eşini, sıcak bir nezaket havası içinde, Şah'a ve eşine takdim etmekti. Bu yalnız bir nezaket değil, daha ileri ve Türkiye'de demokrasinin yerleşmesinden nişan veren bir siyasî jest de olacaktı. Ama öyle olmadı. Bayar ve arkadaşları, birkaç metre uzakta olan İnönü'ye ve eşine arkalarını dönerler. Kendi aralarında neşeli, hararetli bir sohbete girerler. Fakat bu sahne çok kimseler tarafından görülmüştür. Salona soğuk bir hava çökmüş gibi olur. Şah da olayın farkındadır. İşte o zaman Yakup Kadri Karaosmanoğlu bulunduğu yerden ilerler. İnönü ile eşinin yanlarına varır. Onları selâmlar. Kendisi Türkiye'nin eski Tahran Elçisidir. Şah'ı ve eşini tanımaktadır. Şah'tan ve İran Devleti ileri gelenlerinden saygı görmüş bir edibimizdir de. Gerçi o sırada milletvekili olmaktan başka sıfatı yoktu. Ama İnönü'yü ve eşini Şah'a takdim işi ona düşmüştür. Onları alır. Şah'ın yanına götürür. Takdim merasimi tamamlanmıştır. Âdet yerini bulur. Fakat Yakup Kadri der ki, «Bayar ve arkadaşlarının davranışı, galiba Şah'ta da garip etkiler yapmıştır. Benim takdim işim, oldukça resmî ve hattâ soğuk bir hava içinde geçti. Şah da durgundu. Yakın bir ilgi göstermekle, işi şöylece idare etmek arasında müteredditt görünüyordu. Arada birkaç nezaket cümlesi geçti. Ayrılındı. Ondan sonra İnönü de Sefaret salonunda fazla kalmayarak eşi ile sessizce oradan ayrıldılar.

*
**

MANALI BİR TAHLİL

Bu basit gibi görünen olay üstünde sanıyorum ki çok şeyler söylenebilir. Ama ben bu hikâyeyi burada keseceğim. Fakat Bayar ve Menderes'in, İnönü'ye karşı iç âlemlerinde yaşayan bazı duygulardan işaretler veren bir konuşmayı burada nakledeceğim. Aşağıda vereceğim sözlerin sahibi, D.P.'nin önde gelenleri arasında tanınmış bir politikacıdır. İsminin açıklanmasını istemediği için, tabiî ben de isim vermiyorum:

«— Hem Celâl Bayar, hem Adnan Menderes'in İnönü'ye karşı, onu tanımaktan gelen takdirleri vardır.

Ama Menderes'in İnönü'ye karşı taşkınlıkları, İnönü Fobisi'nin birer reaksiyonudur. Bu tıpkı, sert bir babanın devamlı tazyik kuşkusu altında yaşayan bir çocuğun, ruhî tepkileri gibidir.

Hattâ bu hem Bayar, hem Menderes'te böyledir. Gerek Bayar, gerek Menderes başından beri Atatürk ve İnönü'nün tesirleri altında kaldılar. Bu tesir biraz da, bir fobi şeklinde oldu. Sonuçları bakımından, İnönü'nün devamlı korkusu içinde kaldılar. Yahut bu his, İnönü'yü çok tanımış olmaktan gelen bir histir. Eğer araştırırsak, hepimizde bunun, şuur altında yaşayan etkileri vardır...»

«İktidar ve Parti içinde ise Adnan Menderes, bir süre sonra, tek taraflı kuvvet haline geldi. Yani Meclis, Grup ve Cumhurbaşkanlığı arasında ahenk kurulamadı. Halk ise onu tuttu. Çünkü halk ilk defa 1950'de siyasî vatandaş, sonra da iktisadî vatandaş olmak yoluna girdi. Fakat halk kendisini benimseyince, Menderes'in diğer taraflarla alâkası kesildi. Kendisinde:

— Halk beni tutuyor,
kompleksi belirdi.

— Halk benimle beraber, Orduya hâkimim,
kompleksi onu sardı. Hulâsa, bir Tek Adam olmak meyilleri peyda etti. Ama ne var ki son zamanlarda Parti Grubu, tamamen elinden çıkmıştı. Fakat hâlâ kendisine ve otoritesine güveniyordu.

— Ben sabık Başvekil olmam. Gidersek Celâl Bayar'la beraber gideriz,
sözleri onundur. Ama gitmeye pek niyetli değildi...» (1)

***

DE GAULLE TİPİ BİR DEMOKRASİ

Tabiî işin en doğrusu, demokratik seçimler yolu ile geldiği gibi, demokratik seçimler yolu ile de gitmekti. Elbette ki seçimler böyle netice verdiği takdirde. Fakat son zamanlarda Menderes'in bu gitmek ihtimalini bir tarafa bırakarak, kalmanın yollarını aradığı üstünde, hemen bütün yakınları müttefiktirler. O devrede Menderes:

Halk da ihtilâl yapar,

sözlerini benimsemiş görünmektedir. Halkın ihtilâl yapışı karışık ve tehlikeli bir şeydi. Çünkü halk ihtilâl yaparsa, bu ihtilâlin nerede başlayıp nerede duracağını kimse kestiremez. Ama Menderes'in bir halk ihtilâlinden kastinin, bir Otoriter Demokrasi olduğunu kabul etmeyi kolaylaştıran belirtiler vardır. Bu belirtilerin en güçlüsü, son zamanlarda onun, Fransa'daki De Gaulle hareketine olan merakı ve bu hareket üstündeki incelemeleriydi.

De Gaulle hareketi malûmdur. 1958 öncelerinde Fransa, artık hükümet kuramayacak bir Parlamento istikrarsızlığı içine düştü. Bunun sebebi, aşırı demokratik bir Anayasadır. Hükümetler art arda düşer ve yenileri bir türlü kurulamaz. Parlamento tefessüh etmiştir. Liberal demokrasi kendi kendini yer. O zaman De Gaulle işe müdahale eder. Bütün Partilerin müzaheretini sağlayarak bir Anayasa Komisyonu kurulur. Yeni bir Anayasa hazırlanacaktır. Üç ay çalışılır. Ama De Gaulle'ün de üç şartı vardır. İstikrar sağlayıcı üç şart:

1. Meclis yalnız temel kanunları çıkarmalı, diğer kanunlar, icranın yetkisi ile çıkmalıdır.

---

(1) Yassıada Mahkemelerinde Menderes «Ben sabık Başvekil olmam» sözünü söylemediğini ifade etmiştir. Bu takdirde bu sözlerin Başvekile maledilen, fakat aslında kendi tarafından söylenmemiş olan sözler olması da mümkündür.

2. Cumhurreisinin icra yetkileri olmalı ve Başbakanla Bakanları o tayin etmelidir. Bir Kabineye itimatsızlık beyanı için en az % 51'inin imza veya oyu şarttır.
3. Seçim Kanunu değişmeli (Komünist cenah gücünü kaybetmelidir).

Nihayet Anayasa taslağı biter, referanduma arzedilir. Tasarı milletçe kabul olunur. Fransa bugünkü rejime geçer. Bu rejim, bir nevi Otoriter Demokrasidir.

Menderes'in dilinde de artık yeni sözler dolaşır:

— Demokrasi ekzotik bir çiçek gibidir. Onu serlerde, saksılarda muhafaza ederek yetiştirmek lâzımdır. Hulâsa demokrasi, artık bir bahçıvanın eline verilmelidir.

Bu sözler, vaktiyle Nihat Erim'in demokrasiye bir şal örtmeyi yakıştırdığı ve gerekli gördüğü günleri hatırlatır.

Halbuki De Gaulle'ün şikâyeti Anayasadan ve Meclistendi. Ama, Menderes'in Meclisten şikâyeti nasıl olabilirdi? Çünkü Basın ve Seçim Kanunu tadillerinde olduğu gibi, görülmüştür ki, istenilen kanunu, istediği gibi Meclisten çıkarır. Meselâ muhalefetin radyoda konuşması hakkını kaldırabilir. İktidarı radyonun mutlak sahibi kılar. O kadar ki, bir an gelir, Türkiye radyoları, Menderes'e sadakat yemini verenlerin adlarının, soyadlarının, adreslerinin zincirleme okunduğu bir pazar yeri çığırtkanı haline getirilir. Ama ne var ki Menderes de gidişattan şikâyetçidir. İç benliğinde dile gelen, bir başka demokrasinin hasretidir. Bir başka nizama hasret çektiğini, o zaman onu yakından tanıyan herkes bilir. Hattâ o bir «Halk İhtilâli»nden bahsederken, aslında dile gelen böyle bir iktidar teminatı olsa gerektir. Fakat bu nasıl yapılırdı? Nasıl yapılabilirdi? Bu gaye ile, De Gaulle'e Fransa'da iktidarı garanti eden güdümdü ve otoriter demokrasi hareketinin esas ve gelişmelerini bütün teferruatı ile tercüme ettirir. Alır. Okur. İzmir deniz seyahati sırasında, üzerinde meşgul olduğu konu budur. Bu tercümelerdir (1).

*
**

(1) İhtilâl kavramı ve şartları hakkında geniş incelemelerimiz *İhtilâlin Mantığı* isimli eserimizde verilmiştir.

TEK SÖZ SAHİBİ OLMAK

D.P. ileri gelenlerinden ve Adnan Menderes'in yakın arkadaşlarından diğer biri, o devri canlandırırken, Menderes hakkındaki görüşlerini şöyle özetledi:

«— Adnan Beyin «Tek Söz Sahibi» olması önlenemedi. Halbuki o, bunu isteyen adam değildi. İkna edilebilir, sözünden döndürülebilir adamdı. «Az daha hata yapıyorduk» diyebilirdi. Fakat işte bunu söyletecek adam görünmedi...»

«Ekseriyet, patronun gözünün içine bakıyordu. Genel Kurul arkadaşları o seviyeye intibak edemediler. Adnan Bey, Parti üzerinde Tek Sözlülük kurmaya sevkedildi.»

«Kimse kimseye büyüklük telkin edemez. Bu bir nevi Allah vergisidir. Ama herkes size «sen büyük adamsın» deyince?.»

«Demokrat Parti kurucularının ve birçok yöneticilerin Halk Partisi ekolünden yetişmesi, onları örs ve çekiç arasında bıraktı. Demokratik ruhlu halk çocukları bu ekolün tesiri altında sonuna kadar kaldılar.»

«1957 seçimlerini biz, ekonomik sebeplerden kaybetmedik. Yani bu seçimlerdeki oy kaybını kastediyorum. Yönetim hatalarımızla kaybettik. Hele Genel İdare Kurulu ve nüfuzlular, hep adam kayırma yoluna gittiler. Haydi bunların bir kısmını vefâ borcu, yani sadakatın bedeli sayalım. Ama işler öyle yürüdü ki! Meselâ Bayar ve arkadaşları bu vefâ borcuna fazla bağlı kaldılar. Elle dokunulamayacak adamlar tutuldu...»

«Bence mebus adedi değil, oy kaybetmek mühimdi. Biz çok oy kaybettik. O kadar ki bize «Ekaliyette iken iktidardaki Parti» diyebildiler...»

Bu önde gelen politikacıların sözleri de, onlara bazı cephelerden ışık tutar. Fakat bence Adnan Menderes'i ruh yapısı ile en iyi tanıyanlardan biri Samet Ağaoğlu'dur. Şimdi biraz da onun «Arkadaşım Menderes» kitabından bazı parçalar vererek, konumuza devam edelim (s. 116) :

«Arkadaşım Menderes'in mizaç yapısından bir çizgiyi belirtmek istiyorum. Bu her yönden sonsuz derecede dikkate de-

ğer insan, toprak adamı niteliğini, şartlar ne olursa olsun yitirmiyordu. Böylece ruh ve dimağının bir yanı hep masum çocuk kalıyor, masum çocuğun çevresine karşı gösterdiği ilgilerden kendisini kurtaramıyor, kulakları her yandan gelen sesi duyuyor, gözleri gelip geçen her şeyi görüyor, yine her ses, her hareket, onda çeşitli tepkiler doğuruyordu. Bunun içindir ki kulağına getirilen dedikodulardan endişelere, vehimlere, telâşlara kapılıyor, yine bunun içindir ki zaman zaman küskünlüklere sebep oluyordu. Onun bu zaafından politika rakipleri, şahsî düşmanları, onu sevmeyenler çok faydalanıyorlardı.»

«Bir siyaset adamının çevresini kollaması ile, şu anlattığım ruh halini birbirinden ayırmak gerekiyor. Adnan Beyin siyaset ve devlet adamı olarak olaylar, sözler karşısında gösterdiği büyük esneklik ve manevra kabiliyeti vardı. Bu kabiliyet, onun aklından bir parçaydı. Dedikoduların uyandırdığı tepki ise manevra hünerinin tam tersi, sinirlerinden, hislerinden geliyordu...»

Ağaoğlu'nun Menderes için bu anlattıkları, i ç l i parçalardır. Ama bu parçalarda anlatılan, bir lider tipi değildir. Gerçi lideri de elbette ki his ve sinirlerinden tecrit edemeyiz. Ama ne var ki lider, her şeyden evvel, egosantrik, yani kendi mihveri etrafında bir insandır. Lider, kumandayı dedikodulardan değil, kendi karar ve iradesinden, antenlerin ona yetiştirdiği gerçeklerden alır. Hüküm ve hareketlerini, yalnız mantığın ve şartlardan gelen zorunlukların emirlerine, temellerine dayamasını bilir. Dedikodularla dostluklarını ayarlayan insanlar bütün sokakları doldururlar ama, zaruretlerin mantığını iradesine hâkim kılan adam, pek bol yetişen tip değildir. Ama D.P. İktidarı boyunca, Partinin en yüksek kademelerinde bile d e d i k o d u'nun bir bulaşıcı hastalık mikrobu gibi bu bünyeyi sardığı, gizlenemez bir gerçektir. O kadar ki, meselâ Samet Ağaoğlu bile yukarıda bir parçasını verdiğimiz yazılarında hattâ, 27 Mayıs İhtilâli'ni bile bir dedikodu temeline oturtmakta mahzur görmemiştir (s. 116) :

«27 Mayıs'ın nasıl bir dedikodular temeline oturtulduğunu bugün görenler ve ileride öğrenecek kuşaklar Menderes'in çocuk saflığıyle karşılaşırlar, karşılaşacaklardır».

Dedikoduların doğurduğu bir ihtilâl ve çocuk saflığında bir Lider! Sanıyorum ki Samet Ağaoğlu burada kelimeleri ve kavramları biraz acele ve dikkatsiz kullanmıştır. Halbuki Ağaoğlu, şair tabiatının ona verdiği duygu rüzgârlarına rağmen, istediği zaman derine inebilen bir aydındır...

Bu konuda çeşitli görüş ve yazıları daha da nakledebiliriz. Fakat konu nihayet, İkinci Adam'ın mihveri etrafındaki şartları, olayları ve başlıca şahsiyetleri belirtmek olduğuna göre, gene şu 1957-1960 arasına dönelim.

Daha önce de kaydettiğimiz gibi, İnönü'nün muhalifleri bu safhadaki gelişmeleri ve hattâ 27 Mayıs'ı, tek kelime ile izaha çalışmışlardır demiştik: Tahrikler!

Yani İnönü ve muhalefet, iktidar aleyhine tahriklerde bulunmuştur. Bu tahrikler, iktidara göre haksızdır. Ama ne var ki, gene D.P.'ye göre, bu tahrikler ve iftiralar iktidarın temelini sarsarak, evvelâ 1957 seçimlerinde büyük oy kaybına, sonra da 27 Mayıs İhtilâli'ne varmıştır. Bu basit ve kolay izah tarzına Ağaoğlu da kapılmıştır. Öyle ki, evvelâ dedikodunun psikolojik izahını yapar (s. 115) :

> *«Dedikodu insana has, ne kişinin, ne toplumun zavgeçmesi imkânsız ihtiras. Hattâ bir bakıma, kişileri birbirine yaklaştıran, böylece cemiyetin kurulmasında önemli yeri olan ihtiras. İnsanın ve dimağ ve ruhlarda birikmiş tortuların temizlenmesi. Sonra bir bakıma da, söz ve konuşma hürriyeti dediğimiz kutsal kavramın bir parçası değil mi?*
>
> *Biraz da insanların, karşılıklı kontrol vasıtalarından, bizi kendimize çekidüzen vermeye zorlayan kuvvetlerden biri. Fakat işte bu mikrop, bazen virüsleşiyor. Yalan, iftira, isnat zehirleri saçmaya başlıyor. Artık yıkıcı olmuştur. Çekidüzen vermiyor, hiddetlendiriyor, kırıyor, vehimler yaratıyor. Kişilerin mizaç ve karakterlerine göre değişik tepkiler yaratıyor...»*

Samet'in bu izahları, herhangi bir sosyal psikoloji kitabında, olduğu gibi yer alabilir. Ama dedikodunun besleyici kaynaklarına, dayandığı temellere de inmek şartı ile. Çünkü atalarımızın «Ateş olmayan yerde duman çıkmaz» sözleri de, asırların tecrübe hasılasıdır...

Ama D.P.'nin, 1957 sonrasının kendi aleyhine işleyen gidişatını,

münhasıran dedikodu, tahrik ve iftiralara bağlayışı, gerçeğin idrakinden kaçınmaktan başka bir şey değildi. Halbuki artık çarklar birbirine çarpıyordu. Kutsallaştırılmış iktidar, putlaştırılmış insanlar, artık boşalıyordu. Ankara'da Göl Gazinosunda, sarhoşların eğlendiği bir gece lokalinde, sahnede kızlar kırıtır ve herkes dünyayı toz pembe görürken oraya, başta Dahiliye Vekili olmak üzere Ankara Valisi Dilâver Argun ve arkadaşlarının girişlerini, bir masaya yerleşmek istediklerini gören gazino halkının, bilinmeyen bir içgüdüyle bunları yadırgadığı, onlara ters tepkiler gösterdiği, onları istemediği ve orada duramayan bu kafilenin ardından öteberi attıkları olayının hikâyesi, o zaman Ankara'da yaygındı. Bu bir C.H.P. tertibi olamazdı. Demek ki bir şeyler değişmiş, bir şeyler kaybolmuştu. Bir şeylerin değiştiği, bir şeylerin kaybolduğu ise doğruydu...

Ama Ağaoğlu gibi, bakmasını, düşünmesini ve yaşamasını bilen bir insan bile, işi bazen kolayına bağlamaya çalışır (s. 115)

> *«Halk Partisi 1954 seçimlerini de yıkılırcasına kaybetti. Artık tutacağı yollar başka olacak, Demokrat Parti'yi bir yandan kendi içinden çökertecek manevralara girişirken, bir yandan da halk arasında ağır t a h r i k l e r'e koyulmak fırsatları arayacaktır. Eline geçenler de yok değil. Birtakım ekonomik zorluklar belirmiştir. Dükkânlar önünde kuyruklar gözüküyor. Döviz darlığı ithalâtı güçleştirmiş. Birçok eşya karaborsaya düşmüş. Bölükbaşı'nın dokunulmazlığını kaldırmak, Kırşehir'i İlçe'leştirmek gibi hatalar da yapılmış...»*

Ben bu son şartların, Samet Ağaoğlu tarafından da mübalağa edildiğine (abartıldığına) inanıyorum. Vesika ile ekmek, vesika ile şeker, vesika ile çimento, vesika ile kefenlik bez verilen devirlerin yüksek icra makamlarında bulunmuşumdur. Bütün bu vesikaların kalkması, yeni yatırımlar, yeni tesisler, yeni tarım alanları, yeni nakil vasıtaları ve yeni yollar, silolar vesaire için, elbette ki kemerler sıkılacaktır. D.P. bunun hem mücadelesini, hem realizasyonunu, binbir hatalı tarafına ve arada binbir günahkâra rağmen, en geniş ölçüde başarmıştır. Halk Partisi elbette ki tahrikât yapacaktır. Ama bir İktidar Partisi bu tahrikler önünde yıkılacak, parçalanacak ve aczini kabul edecek hale gelmişse, hattâ kendi içine, kendi kadrosuna bile güve-

nini kaybetmişse, o zaman bu Partinin vücuduna saplanan, ne bir dedikodu oku, ne de, Türkiye için tabiî olan ve o zaman şiddetle mücadele edilen istihsal yetersizlikleridir. Bu artık, bir iktidar yetersizliğidir. Bir iktidar yorgunluğudur. Hem Parti içinde şeflerin, organların birbirlerinden kopmaları, hem dışarıya karşı artık, akyüzle vaat edilecek bir şey kalmamasıdır. Tıpkı 1945'ten sonra İnönü'nün ve Halk Partisi'nin başına geldiği gibi. O halde artık bir iktidar düşecek ve bir başka iktidar gelecek demektir. Çünkü çok Partili demokrasinin kanunu budur. Bu kanuna direnen, er-geç kaybedecektir.

*
**

VATAN CEPHESİ

1957 seçimlerindeki oy kaybı, yukardan beri belirttiğimiz gibi iktidarı ve özellikle Menderes'i çok tedirgin etmişti. Bu tedirginlikte haklıydı da. Eğer bu böyle giderse, 1960 seçimlerinde iktidarın kaybı kaçınılmazdı...

İşte, demokrasiyi ekzotik bir nebata benzetip, ona kapalı bir ser hazırlama düşünceleri, De Gaulle tipi otoriter bir demokrasi nizamına geçiş, hükümeti ve iktidarı d o k u n u l m a z kılmak hevesleri, toplu tevkifler veya Parti kapatma düşünceleri, o garip Basın Kanunu, Emeklilik Kanunları ve Radyo'nun iktidara tapulanması gibi birtakım yollar, maksat için yetersiz de görünüyordu. Gene en doğrusu ne yapıp yapıp, halkın oyu sağlanmalıydı. Mevcut ve müemmen görünen oylara eklenecek yeni oylar. Benim bildiğime göre Menderes bu şekilde ve yeniden, en az 700.000 oy sağlamak istiyordu. O halde D.P. üyeleri veya sempatizanları yetmezdi. İşi daha da sağlama bağlamalıydı. İşte o zaman yeni bir teşkilât, daha doğrusu yeni bir cephe düşünüldü: V a t a n C e p h e s i ! Bu öyle bir cephe olacaktı ki, yurdun en ücra köylerine, köşelerine kadar inerek oralarda, gelecek seçim için D.P.'ye, can ve yürekten o y g ö n ü l l ü l e r i temin edecekti. Hem de ne uzun boylu Partileşme merasimi vesaire olmadan. Her isteyen, her istediği anda:

— *Ben Vatan Cephesindenim,*

dedi mi veya bir köyün, bir mahallenin herhangi bir kahvesinin ka-

pısına «Vatan Cephesi» levhası asıldı mı, her şey tamam olacaktı. Bir de eğlence tertip olunmuştu: Vatan cephesine giren «aziz yurttaşlar»ın isimleri, devlet radyosundan dizi dizi ilân edilecekti. Kadın, erkek aynı soyadını taşıyan irili ufaklı, bir kısmı belki beşikte, yahut çoktan ölmüş bu aziz yurttaşların adları radyoda sıra sıra okundukça, köy kahvelerinde, mahalle kahvelerinde şenlikler yapılacaktı. Hem de o zaman bizzat Menderes, bu vatandaşların adlarını da sayarak onlara candan teşekkürlerini bildirmek şartıyle...

Radyoda İnönü'nün adı anılmaz, sözü dinlenilemez, adı ansiklopedilerden çıkarılırken, hem çok Partili bir demokraside devlet radyosunun böylesine bir suiistimali, hiç de akla uygun değildi. Ama hükümeti millet seçmemiş miydi? Radyo milletin değil miydi? O halde radyo istenildiği gibi kullanılabilirdi. Bunlar, o zamanlar Menderes'e hoş görünen bir halk ihtilâli hayalinin belki ilk stajları ve hazırlıklarıydı ama, elbette ki yanlış ve tehlikeli hazırlıklarıydı...

Vatan Cephesi, Menderes'in daha sonra Yassıada'da «Bunlar Demokrat Parti Teşkilâtıydı» şeklinde konuşmasına rağmen, hukukî bir nitelik taşımaz. Bir gizli cemiyet mahiyetinde de değildir. Vatan Cephesi 1958'de düşünüldü ve dünyaya geldi. Eğer ihtilâl araya girmeseydi, bu ne oldukları belli olmayan coşkun cephe kalabalığı, ya sadece bir seçim âleti, bir oy hazinesi olarak kullanılırdı, yahut da Menderes'i nedense saran o halk ihtilâli yolunda, birgün ve kritik bir anda, meselâ Konya'dan ayaklandırılacak ve Delibaş isyanı günlerini hatırlatacak bir halk akını, bir meczup dervişler seli gibi Ankara üstüne pekâlâ yürütülebilirdi! Ama sonra Ankara'da bunlar ne yapar, nerede durur, nelerle yetinir, elbette bilinmezdi. Nitekim Menderes'in ihtilâl arifesinde Eskişehir'den mutlaka Konya'ya geçmek istemesini ve orada onu 100.000 kişinin beklediği hikâyelerini, bazı çevreler bugün de hatırlarlar. Hattâ bu teşebbüse öncü olacak isimler bile verirler. Onlara göre daha önce tertibat alınmıştır. Ama ne var ki Menderes'in Konya'ya değil de Eskişehir'e gidişi bir hata olmuştur derler. Bu arada, Konya'dan Ankara üstüne otobüsler, vasıtalarla sevkedilecek ve Ankara'da anarşiyi bastıracak 10.000 kişi hakkında Başvekile teminat verildiği, bu harekete bir cuma namazından sonra geçileceği hakkında haberler dinlemişizdir. Hattâ bu cumaya bir de isim bulunduğu söylenir: Kanlı cuma! Bu hikâyeler belki

kötü bir dedikodudur. Ama toplumun alt yapısında ve ruh yapısında bir şeylerden nişan veren bu nişaneler mühimdir. Menderes'in ise böyle bir tertibi ve kardeş kavgasını tasvip edebileceğine, elbette ihtimal verilmez. Bu cephenin doğuşunda, muhalefet arasındaki güç birliği çabaları da müessir olmuş görünür. O güç birliği teşebbüsü ki, Adnan Menderes ve onun sözcüleri buna katılmak isteyenleri «Ehli Salip» ve bu cereyanı teşvik eden gazeteleri, Meşrutiyet devrinde 31 Mart irtica hareketini tahrik eden basına benzetmişlerdi.

*
**

YORGUNLUK

Menderes'in arkadaşlarından Samet Ağaoğlu'na göre ise, 1950 1960 arasında anti-demokratik hiç bir çaba yoktur:

> *«Menderes'in 10 yıllık Başbakanlığında, 1957-1959 yılları, bütün hayatının en yorucu davaları ile doludur. 1950-1957 arasında koskoca bir devlet, çeşitli yönlerden gelerek, derecesi günden güne artan tahrik baskılarına rağmen demokratik prensiplerin ana çizgilerinden saptırmadan idareyi başarmıştır. Fakat gene bu süre içinde, büyük sorumlulukları omuzlarına yüklemenin verdiği ağır yorgunluk da kendini hissettiriyordu artık. Onun deyimi ile «Devleti gittikçe idare edilmez hale sokan menfî propagandalar, muhalefetin meharetle tertiplediği Meclis kavgaları, bazı en yakın arkadaşlarının bile gösterdikleri asık yüzler, Adnan Beyin ruhunda ekşimelere yol açıyordu...»*

Bu satırlarda en önemli ve itiraz götürmez teşhis, hiç şüphe yok ki, Menderes'in ağır yorgunluğuydu. Yakınlarının pekâlâ bildiği asabî haller, âni ve sebepsiz kahkahalarla, âni ve sebepsiz ağlamalar, hattâ bir defasında Park Otelde olduğu gibi daha şiddetli buhranlar, bilhassa bu devrede kendini gösterir. Ama ne var ki, Vatan Cephesi de bu devrede kurulmak istenmiştir. Yani Menderes'in hareketlerinde mantıkî kontrolün ruhan en ziyade güçleştiği günlerde... Ağaoğlu'na

göre Menderes'in Vatan Cephesi deyimi de «neler söylenmesi gerektiğini, zaman zaman düşünmez olduğu» günlerde söylendi.

«Menderes bu sözü ile, hangi Partiden olursa olsun, büyük vatandaşları, memleket kalkınması davasında birleşmeye çağırıyordu. Kafasındaki ana fikir sadece buydu. Bir de Partinin iç politikası bakımından hedefi vardı. Şu veya bu sebeplerle Partiden uzaklaşmış kimseleri, yine Partinin bir parçası olan «Vatan Cephesi Ocakları»nda birleştirmek». (s. 127).

Adnan Menderes'in Yassıada Mahkemesi karşısında bu konudaki izahları biraz başkadır:

«Bir Vatan Cephesi Teşkilâtı kurulmamıştır. Çünkü teşkilât denince, bir yere bağlı olan kademeler manzumesi akla gelir. Bu esaslardan mesele ele alınınca, açık olarak görülür ki bu teşkilât, ne bir yere bağlı olmakta, ne de ayrı usullerle çalışmaktadır.

Vatan Cephesi ocakları, Demokrat Parti bucağına bağlı olan, bir Demokrat Parti ocağından ibaretti».

«Vatan Cephesi sözü, bir siyasî slogandan ibarettir. Demokrat Parti'den ayrılanların veya tarafsız vatandaşların bir birlik haline getirilmesi için sarfedilmiş bir slogan... Mevcudiyeti, maddî yeri yoktur. Elle tutulur, gözle görülür bir teşkilât değildir. Memleket asayişi bakımından bir müdafaa davranışından ibarettir...»

Bu beyanlardaki çelişmeleri, o gün Menderes'in içinde bulunduğu şartların havası ile izah etmek en doğrusudur. Bir teşkilât veya teşebbüsü, hem Partinin bir parçası, hem Parti dışı vatandaşların da katıldığı teşkilât, hele bir asayiş kuvveti saymak, elbette ki çelişmeliydi. Hele Vatan Cephesi'nin bir asayiş kuvveti oluşu?.. Ancak bu konuyu burada biz, 1958 ve sonrasının, muhalefeti önemle ilgilendiren ve iktidarın bel bağladığı çabalardan biri olarak, bu kadarla belirtmekle yetiniyoruz.

*
**

İLK HEDEFLER BEYANNAMESİ

1958-1960 arası İnönü için artık bir son hazırlık devri olarak geçti. 1960'da seçimlere gidileceği iyice belli olmuştu. İki taraf arasında kıran kırana bir mücadele başladı. Tebliğler, nutuklar, geziler, karşılıklı ithamlar, boğuşmalar, buhranlarla geçen bir devre başladı. İki tarafın da suçlamaları şiddetliydi. Meselâ Demokrat Parti Meclis Grubu 2 ağustos 1958 tarihli bildirisinde şu dili kullanır:

«Cumhuriyet Halk Partisi idarecileri, Meclis ve Hükümetin meşruiyet ve istikrarını, şiddet yolu ile tahrip etmenin mümkün, hattâ lâzım olduğu kanatını uyandırmaya müncer olacak, çok tehlikeli bir yola girmişlerdir».

Bu sözler kısaca, Cumhuriyet Halk Partisi ihtilâl hazırlıyor, demektir. Ama bu Partinin ihtilâl hazırlamasından ziyade, karşı taraf bu vehim içinde birtakım tedbirler hazırlamak istidadını gösteriyordu. C.H.P.'nin de korktuğu hep bu değil miydi? Halk İhtilâli, Otoriter Demokrasi, Vatan Cephesi filan derken, bir gün bir olup-bittiyle D.P. acaba ne kararlara varırdı? Bütün endişelerin kaynağı buydu. Grubun bildirisi şöyle devam ediyordu:

«Meclisin manevî itibar ve nüfuzunu kırmak, teşrii devreyi zorlamalarla sakatlamaya çalışmak, Meclis içi ve Meclis dışı manevralarla, Meclis kararına inkiyat demek olan demokratik idareyi felce uğratmak ve ekseriyet üzerindeki emellerine, ekaliyetin tehakkümünü tesis etmek, Cumhuriyet Halk Partisi'nin, istihsale çalıştığı hususlardır!..»

Suçlamalar ağırdı. Ama bu suçlamalar neye dayanıyordu? Bu dayanaklar Grup bildirisinde açıklanmış değildi.

Devlet Başkanı Celâl Bayar ise bilhassa 1957 seçimleri ile beraber, aktif Parti politikasının tamamen içindeydi. Meselâ onun 29 kasım 1958 günü Çorlu'daki nutkunda sarfettiği sözler dikkati çekicidir:

«Kıskançlar; dış yardımı istemeyenler, millî kalkınmayı istemeyenlerdir. Millî kalkınmaya mâni olmak isteyenler, millî irade karşısında, karınca gibi ezileceklerdir...»

Millî kalkınmayı istemeyen olabilir miydi? O halde ayaklar altında karınca gibi ezilecekler kimlerdi? Bu arada Menderes'in:

«Bu demokrasi değildir, bu bir kan davasıdır!»

sözleri de sık sık tekrarlanıyordu. Hulâsa 1958'den 1959'a, bütün cepheleri ile Türkiye, aşırı bir ruhî gerginlik içine girdi. 1959 yılının ilk ayının önemli ilk hadisesi ise, C.H.P.'nin XIV. Kurultayı oldu. Bu Kurultay, Cumhuriyet Halk Partisi ile, D.P.'den ayrılan Hürriyet Partisi'nin de C.H.P.'ye iltihakını takip eden ilk kongre olduğu için ayrıca önemliydi. Kongreye 1474 delege katıldı. Ve «Mihverinden fırlayan meselelerin yerlerine oturtulması çareleri» üzerinde çalışılacağı ilân olundu.

Fakat memlekette hava gergindi. Halk ve hele basın bölünmüştü. Besleme denilen gazeteler, itibarsız fakat aşırı hınçlıydılar. Hattâ kongreden pek az önce İnönü, 29 kasım 1958'de İsparta'daki konuşmasında, bu duruma şöyle işaret etmişti:

«31 Mart'ı (1) tahrik eden basın cinsinden gazeteler, Ehli Salip tariki ile, Demokrat Parti Genel Başkanının etrafındadır.

31 Mart'a mâni olmak için çırpınan gazeteler, Demokrat Parti Genel Başkanının karşısındadırlar. 31 Mart, dini siyasete âlet eden bir irtica hareketidir. Bugün dini siyasete âlet eden irtica hareketi, bizleri Ehli Salip olarak ilân eden zihniyettir...»

Hulâsa Kurultay hareketli bir hava içinde açıldı. Basın sahasında olduğu gibi, radyo için de İnönü'nün şikâyetleri vardı ve kongrenin kararları da resmî radyoda yayınlanmayacaktı. Bu vaziyeti İnönü 13.11.1958'de Siirt'teki konuşmasında şöyle belirtmişti:

«Bir daha sabit olmuştur ki, devlet müessesesi olan radyo, vatandaşa sövme ve ona karşı iftira yardımcılığını yapmak gibi, kanun ve insanlık dışında bir rolü, bilerek yapmaktadır...»

---

(1) 31 Mart hadisesi bilindiği gibi, 31 Mart 1909'da, Hürriyet ve Meşrutiyete karşı ve «İttihadı Muhammedî Fırkası» lideri Derviş Vahdetî'nin Volkan isimli gazetesinin Istanbul'daki bir kısım askerî birlikleri isyana sevk ettiği harekettir. Kongredeki sözler söylenirken, o isyana karışanlardan biri olan Saidi Kürdî bu sefer Saidi Nursî ismiyle Isparta'da ihtiram görüyordu.

Hulâsa, İnönü kongreye belirli birtakım prensiplerle ve k a r a r l ı olarak geliyordu. Meselâ kongreden pek az önce ve 7.12.1958 günü Antep'te Halk Partililerle yaptığı bir sohbet konuşmasında şöyle demişti:

«Şiddet yoluna gidenler, ya gereken yola geleceklerdir. Yahut da İnönü'nün canını alacaklardır...»

Böylece artık her şey, sonun başlangıcını gösteriyordu.

Kongrenin ilgili komisyonlarında, günün ve devrin ana davaları tespit edildi. Kongreden geçtikten sonra bu ana davalar, İlk Hedefler Beyannamesinde yer aldılar. Bu ana davalar şunlardı:

«1. Eşit muamele. 2. İkinci Meclis. 3. Anayasa Mahkemesi. 4. Nisbî Temsil Usulü. 5. Yüksek Hâkimler Şûrası'nın kurulması. 6. Memurlar Kanununun düzeltilmesi. 7. Baskıdan uzak tutulan bir basın rejiminin kurulması. 8. Üniversite Muhtariyeti. 9. Sosyal güven ve sosyal adalet esaslarının Anayasa teminatına alınması. 10. Yüksek İktisat Şûrası'nın kurulması». (1)

Görüldüğüne göre bu ilk hedefler, ihtilâlci tedbirler değildi ve bizim bu cildin daha baş kısımlarında vermeye çalıştığımız ve İnönü'nün siyasî stratejisinin esasları olarak işlediğimiz prensiplere de uymaktaydı. Kongre, C.H.P. iktidara gelince bu davaları tahakkuk ettireceğini vaat ediyordu. Kurultayın bir neticesi de, kongreden bir süre sonra Genel Sekreter Kasım Gülek'in Genel Sekreterlikten istifası oldu. Bu bir sıra dedikoduları da davet etti. Ama İnönü'nün, artık Gülek'le çalışmayacağı anlaşılıyordu (2). Partinin XIV. Kurul-

(1) Dikkat edilince görüleceği gibi, burada yer alan bir kısım Prensipler, 27 Mayıs İhtilâlinin getirdiği Anayasada yer alan Prensiplerdir. Bu arada İktisat Şurasını da «Plan Dairesi» olarak almalıdır.

(2) Partinin yeni İdare Heyeti şöyle teşekkül etti: Genel Sekreter: Kasım Gülek, Genel Sekreter Yardımcısı: Orhan Öztrak Kemal Satır. Merkez İdare Kurulu: Kemali Beyazıt, Sırrı Atalay, Emin Paksüt, Turhan Feyzioğlu, Osman Alişiroğlu, Turgut Göle, Turan Güneş. Daha sonra Kasım Gülek istifaya mecbur olunca 29.9.1959'da yerine İsmail Rüştü Aksal seçildi.

tayı, 1959'a girilirken bu hava içinde çalıştı ve dağıldı. Artık «Vatan sathında keskin bir siyasî çarpışma» başlıyordu.

*
**

SAVAŞ BAŞLIYOR

14 temmuz 1958'de Bağdat'ta patlayan ihtilâlin, bizim dış siyasetimizde ve siyasî hayatımızda beklenmeyen tepkileri olmuştur. Bu tepkilerin dış siyasetle ilgili olanları, bu cildin 1950-1960 arasında dış siyaset gelişmeleri bahsinde etrafıyle incelenmişti. İç siyasete gelince, öyle sanıyorum ki Türkiye'nin iç siyaset mücadelelerinde ihtilâl sözleri ve kompleksleri, bilhassa o tarihten sonra, birtakım vesilelerle kendini hissettirmiştir. Bu itibarla 1959 ortasından sonra Türkiye, bizim yakın tarihimizin en hararetli siyasî mücadelelerine sahne oldu. Düello bilhassa, Adnan Menderes'in Balıkesir ve İzmit nutukları ile açıldı. Eğer ihtilâl olmasaydı, öyle denebilir ki 1960 seçim mücadelesi de, bu nutuklarla açılmış olacaktı.

Demokrat Parti Başkanı olarak Adnan Menderes, bu alevlenen savaşın ilk konuşmasını, 6 Eylül 1958'de Balıkesir'de yaptı. Sonra da 21 eylül 1958'de İzmir'de konuştu. Her iki şehirdeki konuşmaları bütün cepheleri ile mühimdir. Bilhasa, aksettirdikleri ruh hali, bakımından...

Evvelâ Balıkesir nutkundan bazı parçalar verelim:

«Bu memlekette yaratılmak istenen ihtilâl havasını, bunu besleyen uğursuz zihniyetle beraber bertaraf etmenin imkânlarını, evvelâ biz memleketimizi aydınlatmak yoluyle temin edeceğiz».

«Onların niyeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi denen aziz Kâbeyi itibardan düşürmek ve memlekete, işte Meclis de kalmamıştır diyerek, ellerini kollarını sallaya sallaya, seçimlerin semtine dahi uğramadan, iktidara gelivermektir...»

«Üç beş siyaset muhterisi, ihtilâlin ne vakit bir hak olduğu hakkında üç beş kelimeyi bir araya getirerek, çatık kaşları ve

asık suratları ile, içlerinin zehrini sanki bir deva imiş gibi, millete dökmek istiyorlar».

«Irak'ı misal göstererek ve gazetelerinde milleti mütemadiyen tahrik ederek, âdeta:

— Bunları öldürecek bir sergerde, bir serseri çıkmayacak mı, demektedirler. Biz onların bu meşum maksadını seziyoruz. Allah'tan dilerim, bunun tezahürü bir yerden belirmesin. Ve o zaman, bu yaptıklarının hesabını ödemek mecburiyetinde kalacaklardır...»

Onlara göre; Irak'ta da ihtilâlden evvel halkın nefretine maruz bir idare vardı. Ve o idarenin başında bulunanların katledilmeleri lâzımdı. Ve neticede öyle oldu. Bizim memleketimizde de vaziyet aynıdır. Ve binaenaleyh bu iktidar, her çareye baş vurularak, ihtilâllere ve suikastlere de gidilerek, yere vurulmalıdır. Açık konuşuyorum. Onların açıklıkla söylemedikleri işte budur. Ondan sonra bir serserinin çıkmasını ve bir ihtilâlin vuku bulmasını veya birtakım suikastlerin tertibini, müzayede veya münakaşaya çıkarmak suretiyle, tahriklerini son küstahlık haddine kadar götürmüşlerdir».

«Bir zamanlar Atatürk'e dahi suikastler tertip edilmişti. Ama buna cüret edenlerin idam sehpalarında can verdiklerini hatırlasınlar...»

Bu sözler, bu konuşmalar, siyasî bir nutuk, siyasî bir polemik olmaktan ziyade, tedirgin, huzursuz ve yönünü kaybetmiş bir ruhun iç tepkilerinden başka nasıl izah edilebilir? İnönü mü ihtilâl hazırlayacaktı? İnönü mü suikastler tertip edecekti? Bunlar nasıl düşünülebilirdi? Hele bir Anadolu şehrinin meydanlarında, etrafı saran on binlerce insana nasıl söylenebilirdi? Halkı tenvir herhalde bu değildi. İşler nereye gidiyordu, nerelere sürükleniyordu? Ve asıl önemlisi, Menderes nereye, hangi ruhî komplekslere gidiyordu? Bunlar öyle sorulardır ki, iş neresinden tutulsa, o günlerde Türkiye'de siyasî mücadelenin, artık dengesini ve yönünü kaybettiği, böyle kompleksler içinde yürütülecek ve yöneltilecek idarenin, er geç bir katastrofa gideceği şeklinde cevaplandırılabilirdi. Evet, kompleks ve kompleksler! Hele Irak ihtilâlinden sonra bu ruh hali bütün iktidar liderlerinin de-

ğilse bile, bilhassa Menderes'in şuur altında gittikçe artan bir zindelikle etkilerini daima muhafaza etmiştir. Sonra bu suikastler, idamlar, sehpalar vesaire niçin boyuna dile geliyordu. Bu belirtiler, karanlıkta korkan insanların, kendilerine cesaret vermek için, kendi kendilerine bağırıp çağırmaları gibi masum şeyler olamazdı. Bu insanların şuur altında belli ki birtakım müphem kıpırtılar vardı. Hele Menderes'in iç âleminde muhakkak bir şeyler çarpışıyordu. Halbuki etrafı her gittiği yerde, binlerce, on binlerce insanlar tarafından sarılıp duruyordu. Alkışlar gökleri sarsıyordu. Ama öyle sanıyorum ki bu içli ve ruh sezgileri kuvvetli adam, bir şeyler hissediyor, bir şeylerden korkuyordu. Bütün bu kalabalıklar içinde yalnızdı da. Çünkü sokak kalabalığı demek arkadaş demek değildir. İnsanla içten ve inançla kader birliği yapan kader yolcusu demek değildir. Kalabalık, bugün bunun, yarın onnu peşinden koşabilir, etrafında toplanabilirdi.

İnönü, Menderes'in Balıkesir nutkunu kısaca ve mazideki bir hatıraya işaret ederek cevaplandırdı:

«— 9 Eylül günü biz, muzaffer orduların başında İzmir'e girerken, boynumuzda Padişahın idam fermanını da beraber taşıyorduk...»

*
**

DEMOKRASİYE PAYDOS VE ZİNDAN!

Başvekil, 21 eylül günkü İzmir konuşmasında da dilini ve ruh tepkilerini değiştirmedi. İzmir nutkundan da bazı parçalar verelim. Güdümlü bir demokrasi hasreti veya kararı orada açıkça ortaya atılır:

«Biz öylesine bir demokrasi, öylesine bir hürriyet rejimi bulup tatbik etmek mecburiyetindeyiz ki, bu rejimde hürriyetin bütün esasları mahfuz bulunacak ve rejimin temelini teşkil eden bir devlet nizamını muhtevî olacaktır.

Fransa'da bir hürriyet suiistimali olmuştu. Şimdi Fransa halkı hürriyete gitmek istiyordu. Fransa'nın referandum ile kabul ettiği yeni Anayasa, eski Anayasalardan yüzlerce fersah uzaklaşmış, bambaşka bir ruh içinde yazılmıştır».

«Bizimkiler korkutmaya çalışıyorlar. Valiyi, Kaymakamı, Savcıyı tehdit ediyorlar».

«Kendilerine hatırlatayım. Bir daha Valiye, Savcıya; sana şunu yapacağız derlerse, demokrasiye paydos olacaktır».

«Bunlar fenalık getirir. Demek ki suçlu diye tespit ettikleri adamların başında Adnan Menderes var. Böyle yapacaklar. Ama böyle yapınca, İktidar Partisi de:

— Gitmem!

der. Ben de, iktidar şimdi elimdeyken yaparım, derim. Çünkü milletimizi ve memleketimizi bunların şerrinden muhafaza etmek, en kutsî vazifemizdir...»

İnönü'nün cevabı gene kısa oldu:

«— Demokrat Parti Genel Başkanının, demokrasiyi paydos etmeye, gücü yetmeyecektir!»

Bu sözlerini şöyle açıkladı:

«1958 Türkiye'sinde, tehditlerden korkan kimse yoktur. Onların yanıldıkları ve hesaba katmadıkları nokta, 1958 Türkiye'sinde 40 yaşından aşağı olanların, sağdan yazı yazmasını bilmemeleri noktasıdır.

Farzı muhal, herhangi bir kimse demokrasiye paydos etmek gibi bir harekete özenip, sabahleyin böyle bir teşebbüste bulunsa, akşama kadar kendisinin ve etrafındakilerin başlarına memleketin yıkılıp, kendilerini zindana soktuklarını göreceklerdir...»

Evet, Başbakan yeni bir rejim peşindeydi. De Gaulle onu özendiriyordu. De Gaulle'ün sağladığı otoriter idare onu cezbediyordu. Ama bunu yapabilir miydi? Sanmıyorum. Çünkü bunu yapabilmek için evvelâ, Anayasanın işlemez hale gelmesi lâzımdı. Mecliste bir türlü hükümet kurulamaması ve Partiler dengesinin, Fransa'daki gibi olması lâzımdır. Nihayet bunu yapabilmek için bir de De Gaulle ayarında, yani onun geldiği yoldan gelen bir lider lâzımdı... Menderes ise De Gaulle değildi...

*
**

İNÖNÜ HAYATINI KAYBEDEBİLİR!

17 şubat 1959'da Londra'da vukubulan uçak kazası, bu kazada Menderes kurtulmuş olmakla beraber önemli sayıda kurbanlar verilmesi, iç mücadelede gerginliği bir süre hafifletmişti. 18 şubatta İnönü, Londra'da bir hastanede tedavi altına alınan Menderes'e çok nazik bir telgrafla «geçmiş olsun» dedi. 28 şubat sabahı Ankara'ya dönen Menderes'i İnönü ve arkadaşları istasyonda karşıladılar. Bu arada İnönü Londra'da Menderes'ten gene çok nazik bir teşekkür telgrafı almıştı. İstasyonda İnönü ve Menderes hararetle selâmlaştılar. Hararetle el sıkıştılar. Ve bu onların, son el sıkışmaları oldu. Bu sayfalarda o sahneyi aksettiren bir resmi göreceksiniz.

Menderes'e muazzam karşılama törenleri yapıldı. Halk coşkun hisler ve gösteriler içinde yollara dökülmüştü. Menderes'in bu kazadan sonra, daha da H a l k ı n A d a m ı olduğu görülüyordu. Diğer bir kısım arkadaşlarının ölümü arasında onu koruyan kudret, halkın dilinde, camilerdeki dualarda, tertiplenen mevlitlerde, Menderes'i saran kutsal bir hava yaratıyordu. Menderes bundan faydalanmasını biliyordu. Nitekim Ankara'ya dönmeden önce, Istanbul'da ilk işi Eyüp Sultan'ı ziyaret etmek oldu. Orada 10 kurban kestirdi.

Fakat Partiler arası mücadeleler canlanmakta gecikmedi. Evvelâ Halk Partisi Trakya ve Ege'de bir bahar taarruzuna girişti. Ege seyahatına İsmet İnönü de katılmıştı. Yolculuk 29 nisan 1959'da başladı. Seyahat Istanbul'da son bulacaktı. İşte o meşum Uşak, Topkapı olayları bu seyahat sırasında meydana geldi. Ve anlaşıldı ki İnönü'nün daha 7.12.1958'de Antep'te söylediği şu sözler, hiç de boş değildir:

«Şiddet yoluna gidenler, ya gereken yola gelecekler, ya İnönü'nün canını alacaklardır».

Evet, olaylar öyle gelişti ki, İnönü Uşak'ta da, Topkapı'da da pekâlâ hayatını kaybedebilirdi... Yani mücadelenin başlangıcı iyi değildi. Demek ki bardak artık dolmuştu. Ve taşmak için bir damla bekliyordu...

İnönü önce Uşak'a uğradı. İyi karşılandı. Konuşması birkaç cümleden ibarettir. Fakat karışıklıklar bu kısa konuşmalarla orantılı

olmadı. Şehir ve köylerden gelen D.P. mensupları hareket halindeydiler. Uşak D.P. İlçe Merkezinden atılan bir bardağın, oradan geçen C.H.P. kafilesi içinde bir gazeteciyi hafifçe yaralaması da taraflar arasında gerginliği artırdı. İnönü'nün büyük taarruzda çalıştığı ve Yunan Başkumandanını esir aldığı eve gitmesine müsaade edilmedi. Hareketler bir merkezden tertipleniyor hissi veriyordu. Çünkü İnönü'nün seyahat yollarına ve bu arada Uşak'a Ankra'dan acele D.P. milletvekilleri gönderilmişti. Nihayet İnönü bir evde o gece misafir edilebildi. Fakat ertesi gün Uşak'tan ayrılmak için istasyona geldiği zaman, yakışıksız taşkınlıklarla karşılaştı. Bu arada, D.P.'li nümayişçiler tarafından atılan taşlardan biri başına değdi. Onu hafifçe yaraladı. Fakat saldırılardan daha başka şeyler olacak gibi de görünüyordu. Hulâsa burada İnönü'yü, eski asker ve kumandan davranışları kurtardı. Saldıranların üzerine yürüdü ve kendine yol açabildi. Uşak münasebetsizlikleri üzerinde fazla durmasak belki daha doğru olur. Olaylar hakikaten yakışıksızdı. İnönü yere devrildi. Hakaret gördü. 27 Mayıs'tan sonra yapılan tahkikat bu olayın bütün safhalarını açığa çıkarmıştır. Fakat bu meydana çıkan gerçeklerin gene dosyalarında örtülü kalması, Türk demokrasisinin tarihi bakımından daha münasip olsa gerekti. Bu hadise dolayısıyle bir bildiri yayınlayan ve bu seyahati izleyen basın mensupları, olaylardan bu bildiride şöyle bahsettiler:

> *«Uşak olayları, meslek hayatımızda en elemli hadise olarak kalacaktır. Anayasa ve İnsan Hakları Beyannamesi'nin, seyahat ve haber alma hürriyetinin garantisi altında çalışırken, vuku bulan esef verici olayları tertipleyenlerin cezalandırılmalarını, umumî efkâr önünde talep ederiz».*

Bu bildirinin altına en büyük gazetelere mensup 10 gazeteci imza koymuştur. İşin en hazini ise şu oldu ki, iktidar bu olayların takibine, suçluların araştırılmasına yönelmedi. Bu hareket tarzının, daha sonraki olayları tertip edenlere cesaret verdiği söylenebilir. Hulâsa İnönü, Büyük Taarruz'un kazanıldığı, düşman ordusu başkumandanının esir alındığı topraklarda ve bu olaylardan 37 sene sonra, taşlanmış, yaralanmış bulunuyordu...

Uşak'tan Manisa'ya geçen İnönü, 1 mayıs 1959'da orada şöyle konuştu:

«Uşak'ta, himaye altında istasyonda toplanan mütecavizler, benim hayatıma kastetmek için harekete geçmişlerdir. Muhalefet aleyhine Ehli Salip isnadı ve muhalefeti karınca gibi ezmek tavsiyesi, gece sabaha kadar Ankara'da tertiplenerek tatbikata konmuştur. Azınlıkta olan iktidar, nihayet kaba kuvvetle bir dehşet idaresi kurarak, vatandaşları insan haklarından mahrum yaşatmaya karar vermiş görünüyor.

Kanun yolundan çıkmış olanlar, haklarını korumak kararında olan hür vatandaşlar karşısında mutlaka mağlûp olacaklardır.

Vatandaşlarımıza hizmetler uğrunda seve seve can vermeyi, hayatımızın yüksek, şerefli, son mükâfatı saymaktayız».

Bu sözlere ne ilâve edilebilir? Ama gerçek şuydu ki Uşak olayları, içeride ve dışarıda çok yankılar yarattı. Bu yankılar İnönü'nün ve Partisinin değil, iktidarın aleyhine idi. Nitekim şimdi neşrolunan veya dinlenilen hatıralar şunu da göstermektedir ki, bu olaylar ordu mensupları arasında da tedirginlikler yaratmıştır.

İnönü, lehte gelişen bu havayı sezmekteydi. Gene Manisa'da ve 2 mayıs 1959 günü şöyle konuştu:

«Hükümet tedbir alıyor. Sizlerin benimle temasınıza mâni olmak istiyor. Telâş içindedirler. Çünkü iktidara geliyoruz».

İnönü'nün İzmir'de karşılanışı kalabalık kafileler tarafından oldu. Halk İnönü'ye:

«Hürriyet, Hürriyet!»

diye haykırıyordu. Bu olayları aksettirmeye çalışan Demokrat İzmir İdarehanesi, işte o sırada bir kısım D.P.'liler tarafından kısmen tahrip edildi.

Fakat İzmir dönüşü Istanbul'a giriş, daha tehlikeli geçti. 4 mayısta İnönü'nün hava meydanında bindiği otomobil Topkapı'da şehre girerken, birtakım azgın gruplar tarafından sarıldı. Bu gruplardan bazı insanlar nihayet otomobilin camlarını taşlamaya, kırmaya, kapıla-

rını açmaya çalıştılar. Orada tesadüfen bulunan ve vazifeli olmayan yiğit bir Süvari Binbaşısı Turhan Bayraktar, yakındaki bir grup askeri gene askerce harekete getirip saldırganları dağıtmasaydı, İnönü'nün arabasına yol açmasaydı, yakın tarihimiz, pek kanlı bir sahne kaydedebilirdi. Hükümet bu olaylar üzerine de ciddî takip ve tahkiklere girişmedi. O zaman adı çok duyulan bir Istanbul Savcısının işi incelemekte olduğu vesile kılınarak, bu olaylar hakkında neşir yasağı çıkardı. C.H.P. olayı Meclise getirdi. İnönü ise 5 mayıs 1959'da İstanbul'daki evinde yaptığı basın toplantısında, olayları şöyle değerlendirdi:

«Vatandaş hakkına, idare tarafından tecavüz edilmektedir. Bir devleti temeline kadar sarsan, bundan daha vahim bir arıza olamaz. Devlet kuvvetlerinin müsamahası ile tecavüz, ancak çok zararlı surette hasta olan bir cemiyet bünyesinde olabilir».

Bu basın toplantısında bir gazetecinin, gene seyahata çıkıp çıkmayacağı hakkında İnönü'ye sorduğu bir soruya ise, İnönü'nün cevabı şu oldu:

— Ömrümün seyahat ile geçeceğinden şüphe etmeyin.

Olaylar dolayısıyle Başbakan Menderes hakkında Meclis Tahkikatı açılması için C.H.P.'lilerin verdiği takrir ise, Mecliste Demokratların oyu ile reddedildi...

Nitekim bir süre sonra bu seyahat engellemeleri ve baskılar; bu sefer askeri de işe karıştırmak suretiyle, Kayseri ve Yeşil Hisar yollarında daha garip şekillerle tekrarlanacaktı.

Hulâsa bu olup bitenler, kanunsuz, haksız, yakışıksız, ayıp ve baştan sona iktidarın aleyhineydi. İktidar kendini artık, kendisinin de hâkim olamadığı sorumsuz akıntılara kaptırmıştı. Bu işin sonu iktidar için iyi olmazdı. Ama artık ortada akıl ve mantıkla siyasî olgunluk diye de birşey kalmamıştı.

Fakat biz burada, yalnız günün olayları için değil, bütün siyasî tarihimiz için birer leke teşkil eden bu olayların ayrıntılarına, gene de ve mümkün olduğu kadar girmek istemiyoruz. İstiyoruz ki, daha sonraki kuşaklara da birer uyarı olabilecek kadar örneklerle yetinelim. Yoksa, yaşanılan sahneler, cidden dramatiktir.

Örneğin, şimdi önümde evvelce bazı gazetelerde yayınlanmış bir fotoğraf var. Bu fotoğraf az önce Altan Öymen'in, «Ecevit siyasî hayatını anlatıyor» yazı dizisinde, Milliyet'te de çıkmıştır.

İnönü gene seyahattedir. Fakat halka hitabetmek için seçilen meydanda öyle sıkıştırılır ki, azgın bir sokak kalabalığının ayaklarının altında ezilmesi bir an meselesidir. Nihayet arkasını alçak bir toprak duvara dayar. Ama azgınlar, daha da azgınlaşırlar. Herşeyi göze almışlardır. İnönü'nün yanında, ancak bir avuç koruyucusu kalmıştır. Çıkış ve kurtuluş yolu ise yoktur. O zaman yanındakiler ona omuz verirler. Sırtında paltosu, başında şapkası ile bu ihtiyar insan, o alçak duvara tırmanmak ve onu aşmak durumunda kalır. Fotoğraf onu tam o haliyle gösterir. Bu adam, İkinci Adam'dır. Garp Cephesi Ordularının Kumandanı, Mudanya bırakışmasını imzalayan adamdır. Lozan'da Türk Heyeti Başkanı ve Devletin Dışişleri Bakanıdır. Sonra Başvekil ve nihayet Cumhurbaşkanıdır. Hepsinden başka bir de, ülkemize bu demokratik düzeni getiren, iktidarı hiç tereddütsüz Demokrat Parti'ye terkeden ve bu meydan mitinglerini mümkün kılan adamdır.

Ben, bu fotoğrafta görülen sahneyi, o sırada İnönü ile beraber bu duvar dibine sıkıştırılan ve güçlü vücut yapısı ile, İnönü'ye omuz ve arka verip, onu bu toprak duvardan aşırtan bir gazeteci arkadaştan, o ânın bütün ayrıntıları ve havası ile dinlemişimdir.

Ama o adam var ya? O hem huzurun, hem çilelerin içinde aynı rahatlıkla yaşardı. Başarılardan ve yenilgilerden, aynı sükûnetle konuşurdu. Bazen öyle görülürdü ki bu adam, ucu bucağı ve kurtuluş yönü bilinmeyen bir çölün ortasında, suyun nerede olduğunu sezen tek insandır. Öyle yanlara öyle yönelişleri olurdu ki, yadırganırdı.

Bu adam İnönü'dür. Çünkü o, çileler ve çetinlikler baş gösterdi mi, kendi kendinin adamıydı. Muhasebesini evvelâ kendi nefsi ile yapar ve onun için yenilmezdi. Şimdi, olayların akışını izlemeden önce burada, onun büyük bir hesaplaşmasını vereceğiz. Hem nefsine, hem başkalarına karşı...

*
**

NEFSİ İLE HESAPLAŞMA!

İnönü işte bu sıradadır ki, 75. yaşdönümüne giriyordu. Bu münesebetle 26 eylül 1959'da, Bulvar Palas'ta şerefine verilen yemekte içli bir konuşma yaptı. Bu konuşmasını aynen, İkinci Adam'ın hikâyesine katacağım:

«Beni dinleyen muhterem ve âlicenap insanlar!

75'inci yılında, geçmiş ömrümün özetini size söylemeye çalışacağım. 16-17 yaşında iken, bir büyük İmparatorluğun çökmekte olduğu kaygısı ve bizim yani en genç kuşağın, memleketi kurtarmak ödevinde olduğumuz düşüncesi bizi sarmış idi. 60 sene, bu hislerin heyecanları, ümitsizlikleri ve zafer günleri içinde geçmiştir.

İmparatorluk çökmesi içinde vazife yapmaya çırpınırken, hesapsız şehitler ve felâkete uğrayanlar arasından, yaşayarak çıkmak gibi, bir umulmadık olay başımızdan geçti.

Millî Mücadele, ben 38 yaşında iken zaferle bitmiştir. Bu devirden, amansız ve kudretli dış düşmanlar karşısında, kendi memleketimizi temsil yetkisi iddia eenlerin idam fermanlarını boynumuzda taşıyarak çıkabildik.

Ümitsiz günleri unutmuş, vatanı yeniden kurtarmak ve yükseltmek azmi ile başlamıştık. Yepyeni bir Türkiye'nin her sahada temellerini atmak, elimize geçen emaneti yüz aklığı ile yeni kuşaklara devretmek, tek amacımız olmuştur.

1920'den, yani 36 yaşından beri, memleket idaresinde birinci derecede mesuliyet taşıyan insanlar arasındayım. Doğrudan doğruya siyasî, kudret sahibi olarak 1950'ye kadar, yani 66 yaşına kadar, Türkiye'nin selâmeti ve ilerlemesi gibi bir ödev yolunda bulunduk.

1950 senesi, memleketin 100 seneden beri hasretini çektiği yeni hayat tarzını yüreğimiz ümit ve iftihar dolu olarak seçmiş bulunuyoruz. Aklımın erdiği günden beri, sıra ile, başımdan geçen aşırı güçlük ve başarı anlarının bu yeni devirde de birbirini kovaladığını görüyorum. Bu devrin hastalıklarını büyük ölçüde, geçirdiğimize inanıyorum. Her siyasî inançta

olanların son güçlükleri, iyi yürekle yeneceklerine şüphe etmiyorum.

Bu uzunca siyasî hayatı bir cümlede canlandırmak isterim: Bütün ömür boyunca her zaman elde edilmesi millet için aziz olan bir amaç peşinde koştum. Bu bana şevk ve kuvvet vermiştir.

Aile hayatında huzur, mutluluk hatırası ile doluyum. Aile içinde dar zamanlarımı genişleten, kasvetli günleri aydınlığa yönelten başlıca desteğim, eşim Bayan İnönü olmuştur. Siyasî hayatımın bütün üzüntülerini sabırla ve cesaretle karşıladı. Hiç bir sarsıntı anından ürkmedi. Aile içinde geçimimiz daima anlaşmalı olmuştur. Biz bunun tılsımını şu usûlde bulduk: Bir olaydan hangimiz şikâyetçi olur ve ilk söze başlarsa, ötekimiz susar ve hak verir. Ve fırtına ne kadar sürse, mutlak sütliman olarak biter.

Çocuklarımla arkadaş gibi yaşarım. Şimdi torunlarımla arkadaş gibi anlaşmaya çalışıyorum.

Ben Türklerin iyi aile hayatına tabiattan istidatlı olduklarına inanmışımdır. Ben, aile saadetinin temeli, tek evlilik olduğuna yürekten hükmetmişimdir.

Sevgili arkadaşlarım!

İkbalin ve kudretin en yüce devirlerinde taşınabilecek duyguların en değerlilerine, iktidardan ayrıldıktan sonra eriştim. Resmî hizmet yolunun en büyük mükâfatı, resmî hizmetten ayrıldıktan sonra milletten saygı görmektir. Bu ikbale ermiş insanlardan biri olmakla iftihar ederim. Hususiyle, siyasî hayatın hıl'atlerinden sıyrıldıktan sonra sevgi ile karşılanmak, bizde nadir görülmüştür. Muarızlarım dahil olarak, bütün siyaset adamlarına, bu ikbali yürekten dilerim.

Geçmiş hayatımın arkadaşlarını, yardımcılarını ve bana amir mevkiinde bulunmuş olanları saygı ile anıyorum. Beraber çalıştığımız zamanlarda bana daima rehber ve yardımcı olan Büyük Atatürk'e karşı, yüreğim sevgiler ve minnetlerle doludur.

Sağolun arkadaşlarım...»

Bu yalnız bir yaşdönemi ve ziyafet konuşması değildir. Bir nefs muhasebesidir de... Böyle bir muhasebe ve nefsi ile herkesin önünde

bu kadar açık bir kalp huzuru ile bağdaşacak olan insan, çok olmasa gerektir. İnönü'nün ailesine ve dostlarına karşı, fakat bütün bunları da aşarak, hizmetinde bulunduğu millet önünde böyle bir hesaplaşmadan ak alınla çıkabilen bir insan oluşu, onun yalnız şansı ve bahtiyarlığı değil, bizzat kendi eseridir de... Evet kendi eseri. Çünkü öyle sanıyorum ki, hayatında hiç kimseye kayıtsız şartsız angaje olmadan doğru ve yanlışlarının değer ve sorumluluklarını, daima terazisinde tartan ve herşeyden önce nefsine karşı mesul olan, beraatını herkesten önce kendinde arayan bir insan olarak İnönü, yalnız Türk toplumunun değil, çağdaş önderlerin de dikkate değer bir şahsiyetidir.

İnönü yukardaki nefs muhasebesini açıklarken, en az yarım asırdan beri hayatın aktif sahnesindeydi. Hattâ onun, yaşadığı İmparatorluğun hayrına olacağına inanarak gizli bir ihtilâl cemiyetine girişi, orada sivrilişi, biraz daha öncedir. Ondan sonra hayatında asker, kumandan, devlet ve siyaset adamı olarak bu yarım asrın içinde, çetin geçitler, tehlikeli basamaklar, fakat daima ağır çalışma ve mücadele yılları yaşadı. O gece İnönü bu konuşmalara hakikaten hak kazanmıştı. Evvelâ kendi nefsinde, sonra da eşinin, dostlarının ve milletin karşısında kendini ibra edişi, herkese müyesser olmayan bir hasıla oldu.

*
**

İHTİLÂL ÖNCESİ

1959 sonları ile 1960'ın ilk ayları, ihtilâl öncesi devresidir ve öyle görünür ki, ihtilâl mukadderdir. Yani kaçınılmazdır. Bundan kurtuluşun tek çaresi vardır: En azdan bir Kabine değişikliği ve seçimin yenilenmesi, yahut hiç değilse hükümetin değişmesi! Bilinen şudur ki, Adnan Menderes 1959 sonlarında ve Istanbul'da, seçimlerin 1960 baharında yapılması için karara gelmiştir. Hattâ bunu D.P. İstnbul İl Başkanı ve Istanbul Valisi Kemal Aygün vasıtasıyle gazetecilere de duyurmuştur. Ama gene bilinen şudur ki, Celâl Bayar bu kararı doğru bulmamış ve seçimlerin 1960 sonuna ve normal devre sonuna bırakılması kararını sağlayabilmiştir. Bu olayda, Menderes'in erken seçim kararını Istanbul'da kendi teşebbüsü ile alabilmesi ve bundan Bayar'ı daha önce haberli kılmaması, olayı bilenler için hâlâ izah edilemeyen

bir problemdir. Ama durumu bilenler gene şuna kanidirler ki, bilhassa son zamanlarda Menderes, Bayar'ın gerçi nazik ve yumuşak, fakat mutlak etkisi altından çıkmak için belirli çabalar sarfetmiştir. Bu arada Bayar'ın eğer gerekirse, ama gerekli gördüğü zamanda Menderes'i Başvekillikten almayı düşündüğü, hattâ onun yerine bir aday tasarladığı da söylenir. Bu söylentilere göre Bayar'ın düşündüğü aday, Namık Gedik'ti...

Menderes'in daha önce bazı parçalarını verdiğimiz İzmir nutku, aynı zamanda bir Vatan Cephesi seferberliğini de harekete getirecek mahiyette idi. Muhalefet Partilerinin buna karşı tepkileri, bir G ü ç B i r l i ğ i çabası oldu. Bu slogan 1957 seçimlerinden önce de ortaya atılmış, ama bir sonuç vermemişti. İnönü 9 ekim 1959'da beyanat vererek, Hürriyet Partisi'nin C.H.P.'ye katılmasını istedi. 12 ekimde Istanbul İl Kongresinde şöyle konuştu:

«İdeal yolunda bütün vatandaşların bir araya gelmeleri, güçlerini birleştirmeleri, asil bir hareket olacaktır».

Hareket, 24 kasım 1958'de Hürriyet Partisi kongresinde, bu Partinin C.H.P.'ye iltihak kararı aldığı zaman ilk meyvesini verir gibi oldu. Adnan Menderes'in, karşısındakileri Ehli Salib'e benzetmesi de aynı tarihte ve Lüleburgaz nutkunda olmuştu:

«Onların, Güçbirliği adı altında giriştikleri faaliyetin maksadı şudur: Bir Ehli Salip Cephesi ile karşımıza dikilecekler. Daha şimdiden seçim varmış gibi yakamıza sarılacaklar. Bu hareketler, bizim işlerimizi güçleştirmek, milletimizin ihtiyaçlarını sekteye uğratmak, vatanın refah ve saadetini geciktirmek demektir...»

İşte bu Güçbirliği sloganları, belirsiz temenniler şeklinde 1959'da gene bir süre ortalıkta esti.

1960 yılına iki Parti de bir hesaplaşma yılı olarak giriyordu. Menderes'in halk üzerinde prestiji, yani her gittiği yerde muazzam halk kütlelerinin harekete gelişi, daha da güçlenmiş görünüyordu. Fakat basını, üniversiteyi, şahsiyetli aydın kütlelerini, yüksek memurlar kadrosunu ve halk içinde bu kavgalı gidişatı iyi görmeyen sağduyulu insanlar tabakası ile çoğunluk ordu mensuplarını kaybetmişti.

Gerçi orduda neler olduğu pek belli değildi. Fakat daha sonra neşrolunan hatıralardan anlıyoruz ki, bilhassa aydın kurmaylar arsında hükümetin itibarı sarsılmıştı. Ordunun bazı dertleri, şikâyetleri vardı. Hattâ bunları iyi niyetle yüksek makamlara aksettirmek isteyen bir General, yani o zaman Erzurum'da vazifeli olan General Sıtkı Ulay, bir sıra teşebbüsler sonunda nihayet Cumhurbaşkanının huzuruna kadar çıkıp vaziyeti canlandırdığı zaman, ondan sert tepkiler görmüştü. Sonra da tevkif edilmiş, mahkemeye verilmişti. İktidarı tutan basın da itibarını kaybediyordu. D.P. taraflısı bir A.P.'li yazarın verdiği rakamlara göre, o devrede D.P.'yi tutan gazeteler tirajının 70.000 seviyesine düşmesine karşılık (Zafer ve Son Havadis), C.H.P.'yi savunan gazete ve dergilerin tirajı 1.500.000'e yükselmişti. Radyonun taraflı yayınları ve hele Vatan Cephesi ilânları ise, bilhassa şehir halkı üzerinde galiba menfî tesirler yaratıyordu.

İki tarafın liderleri ise, artık kıyasıya çarpışma içindeydiler. Meselâ yalnız ocak 1960 içinde, hem de yalnız 8 ocakla 21 ocak 1960 arasında iki lider, 6 defa birbirlerine karşı çıkış yaptılar. Bu çıkışlar gitikçe sertleşiyordu.

Bu arda İnönü, önemli konuşmalarından birini Bursa'da yaptı. O, Bursa'ya giderken, Menderes güneyde geziyordu. Adana'da konuştu. Menderes'in bu gezisi sırasında Sait Nursî'nin de ayrıca gezilere çıkışı, doğu illerine Menderes'i ve arkadaşlarını destekleyen mektuplar gönderişi, İnönü'yü biraz sinirlendirdi. Saidi Nursî'nin vaktiyle «Bedi-üz-zaman Saidi Kürdî» ismi ile, başında külâh, belinde silâh meydanlarda dolaştığı 31 Mart İsyanı sahnelerini İnönü hatırlıyordu. O 31 Mart olayları ki, o zaman İsmet İnönü, Yüzbaşı İsmet Bey olarak Rumeli'den bu isyanları bastırmak için gelen Hareket Ordusunun içindeydi. Bu sebeple daha Bursa'ya hareket ederken gazetecilere, Saidi Nursî hareketleri hakkında bir şeyler söyledi:

«Başvekilin Adana seyahatındaki beyanatı, seçim havası içindedir. Bedi-üz-zaman da, tam bugünlerde faaliyette. Kısa beyanlarda Halk Partisi'ne çatmakta. Bedi-üz-zaman'ın şark vilâyetlerine gönderdiği mektuplarda Başbakanı ve rejim bahsinde faal olan iki arkadaşını desteklediği yazılmıştır. Seçim kampanyasına, aynı zamanda, aynı istikamette başlaynların aralarındaki irtibatı açıklamak, ilgililere, yani bu bahiste Başbakana düşer».

10 ocak 1960'da Bursa'daki konuşmasından da şu cümleleri verelim:

«Vatandaşlarım emin olsunlar ki, seçimi kaybedecek olanlar iktidarda kalmak isterlerse, dünya başlarına yıkılacaktır. Dünyanın başlarına yıkılması için ben, bütün idealistlerle beraber, tasavvur ettikleri, tasavvur edebilecekleri derslerin en ağırını, onlara öğretmesini bileceğim».

Seçimi kaybederlerse Demokratların, daha önce Menderes'in İzmir konuşmasında açığa vurduğu gibi:

«— Gitmem! Mademki iktidar elimdedir...

gibi düşüncelerle hakikaten diretip diretmeyeceği, elbette ki belli değildi. Gerçi Yassıada Mahkemeleri Etem Menderes'in hatıra defterinden, Celâl Bayar'ın daha 1957 seçimlerinden sonra «Diktatörlük» heves ve beyanlarını açığa vurmuştur. Bunu yapabilirler miydi, bilinemez. Ama İnönü'nün böyle bir kuşku içinde olduğu, yukardaki sözlerinden de bellidir...

Aynı seyahatinde ve 1 ocak 1960'da Bilecik'te, dinin siyasete âlet edilişine değindi:

«Dinin, siyasete en yaldızlı şekilde âlet edilmesi yüzünden memleketin iki defa battığını görmüş olan benim gibi bir adamın, din istismarcılarının zararı karşısında duyduğu heyecanlı hassasiyeti, vatandaşlarımın anlamasını isterim. Bu hakkımdır...»

Böylece, güneyde ve kuzeyde iki adam, yani Menderes ve İnönü, başka diller konuşarak, çarkları başka türlü döndürerek devirlerine devam ediyorlardı. Merkezde nelerin olduğu, gecelerin bağrında hangi çarkların döndüğü ise, elbette ki meçhuldü. Ama şunlar daha sonra anlaşılacaktır ki, 27 Mayıs İhtilâli'nin en yoğun hazırlıkları o günlere rastlar. Ve bu karşılıklı nutukların söylendiği günlerden dört buçuk ay sonra bir sabah, memleket gözlerini hayata açarken, bambaşka bir haberle uyanacaktır...

Menderes, İnönü'nün yukardaki konuşmalarına şu cevapları verdi:

«İnönü'nün Bursa'da konuştuklarını öğrendim. Hayret ve teessüf etmemek, teessüre kapılmamak mümkün değil».

«Konuşma, hiddet ve tehevvürün şiddetinden olacak, pek derli toplu cevap verilecek neviden görülmüyor. Bu arada umumî efkârın ibret nazarına arzedilmek ve dikkatle üzerinde durulmak lâzım gelen bir bahis var. Önümüzdeki seçimlerde sanki iktidar millet iradesine karşı gelecekmiş gibi bir faraziye vaz edilerek ve sonra da bu bir hakikatmış gibi ele alınarak, ucuz tehditler savrulmakta ve hiç de iyi tesir bırakmayacak kahramanlık edası takınılmaktadır...»

Bu sözleri ile Menderes, seçimlerin sonunda alınacak neticelere uyulacağı algısını veren bir ifade kullanmakla, şüphelerin bu tarafını bir nevi silmiş oluyordu. Ondan sonra devam eden söz düellosunda sık sık ve iki taraf da, din, irtica, din istismarcılığı, lâyiklik konularını ele aldılar. Ve her iki taraf, kendi açısından, kendi görüşlerinde ısrar etti. İnönü inkılâplar konusunu da seçim mücadelesi sahnesine bir unsur olarak getirdi. 16 ocak 1960'da üniversite öğrencilerine şöyle hitap etti:

«İnkılâpların hiç biri şiir değildir. Her biri, memleketin, büyük bir millet olarak yaşamasını sağlayacak esaslı unsurlardır. İnkılâplar bir bütündür. Bir ucundan bertaraf etmek mümkün değildir».

Ama bütün çatışmaların esasında daima din ve irtica meseleleri yer alıyordu. Meselâ 17 ocak 1960'da ve Menderes'in radyoda yayınlanan bir demecine verdiği cevapta İnönü, gene bu unsuru ortaya koydu:

«Samimiyetle dindar olan vatandaş kitlelerinin duygularını, en küçük siyasî hesapları uğrunda istismar etmek gayreti, iktidardan düşme korkusuyle girişilen mezbuhane çaresizce bir teşebbüstür. İktidardan düşme korkusu ile baş vuracağı hiç bir tertip, kendisini mukadder akıbetinden kurtaramayacaktır...»

İşte bu karşılıklı deyişmeler arasındadır ki Menderes'in Irak ihtilâli hatırası, zaman zaman depreşen bu kompleksi gene harekete geldi. 21 ocak 1960'daki nutkunda şunları söyledi:

«Irak'ta ihtilâlin kopması üzerine, Halk Partisi idarecilerinin içlerinde yanan, iktidarı zaptetmek ateşinin birtakım yeni tezahürlere ve teşebbüslere yol açtığını kolayca hatırlayabiliriz. Bu ihtilâlin memleketimizde derin akisler yaratacağını sanarak, aynı ihtilâlin memleketimizde de yapılması işinin büsbütün kolaylaştığını hayal ediyorlardı».

«Irak ihtilâlinden örnekler vererek, ötekine berikine yol göstermek istiyorlardı...»

İnönü'nün karşılığı da kesin oldu. Irak ihtilâli sırasında iktidarın bu ihtilâle müdahale teşebbüslerini hatırlattıktan sonra şöyle konuştu:

«İhtilâlle iktidara gelmek ihtimalini bize isnat etmek, Başbakanın ilk günden beri âdetidir. Baskı idaresi kurmak isteyenler, tabiî olarak kendilerini, daimî olarak ihtilâl tehlikesi karşısında görürler».

«Bizim idealimiz, memleketimizde ihtilâl devirlerinin, kesin olarak sona ermiş olduğunu görmektir. Biz, ihtilâl ihtimallerini bertaraf eden bir rejim olduğu içindir ki, demokratik rejimin davacısı ve takipçisiyiz...»

Liderler böyle tartışıyorlardı ama, ihtilâl de karanlıklarda ağını örüyordu. Ve üç ay kadar sonra bir sabah, C.H.P.'nin değil de başkalarının elinde, kendi bayrağını açacaktı. Tabiî onu doğuracak şartlar devm ederse!..

Ocak 1960 çatışmaları, bu hava içinde geçti.

Fakat şubatta yeni geziler başladı. 1 şubatta Menderes Kırşehir'de, 7 şubatta İnönü Konya'da konuştular. Menderes, yapılanları saydı:

«Artık iktidardan düşmek, bizim için gam değildir. Düşersek zerre kadar üzülmeyeceğiz. Çünkü memleket için en büyük müşkülleri yenmiş, en aşılmaz görünen engelleri aşmış bulunuyoruz. Yollar, fabrikalar, barajlar, limanlar kemale ermiş durumdadır. Artık bundan sonrası kolaylaşmıştır».

7 şubatta İnönü'nün Konya konuşmasına ise Menderes, radyo gazetesinin ağzından cevap veriyordu:

«İnönü kendisini iktidardan düşürdüğü için Türk milletine düşmandır. Kavga onuladır. İnönü'nün gayesi, anarşiyi körükleyerek, umumî seçimleri boğazlaşma haline sokmaktadır...»

*
**

TAŞKINLIKLAR VE KENDİNDEN GEÇİŞLER

Mücadele gittikçe kızışıyordu. Her şey şunu gösteriyordu ki, halk, artık bütünü ile bu mücadelenin içindedir. Siyasî mücadele, halkı gittikçe sarmaktadır. Bazı yerlerde karşılama törenleri, taşkın ihtiras sahnelerine meydan verir. Bu sahnelerde Menderes; kendini halkın, kalabalığın kollarına bırakır. Halkın kolları arasında kendinden geçer. Buhran halleri yaşar. Böyle hallerde kendi maiyetinden, kendi yanındakilerden kopar. Kendini kalabalığın kollarına bırakır. Başbakanlık otomobilinden atlar. Bir cibin üstünde, kimbilir kaç kişiyle dertop olmuş bir insanın, göğsü, bağrı, yakası, paçası karmakarışık yaşadığı bu cezbe hallerini görenler, onun başka türlü bir hava ve ihtiras içinde, kendisini böylesine kalabalıklara verişinin şaşkınlığını yaşarlar. Meselâ o günlerde ve İskenderun'da bir gün öyle olmuştur ki, Başbakan Menderes'i böyle bir heyecan sarhoşluğu içinde tortop olmuş insanların kollarından âdeta zorla koparıp, onu gelişigüzel bir eve atanlar, onun orada ve dakikalarda kendine gelemeyişinin manzarasını, hayret ve heyecanla yaşamışlardır. Bu sahneyi yerinde görenler, onunla beraber yola çıkan, onun en yakınları idiler. Ama yollarına dökülen kalabalığı daha ilk gördüğü anda Menderes, birden değişmiş, kendinden geçer gibi olmuştu. Sonra bu kalabalığa ulaşınca otomobilinden fırlamış, içi karşılayıcılarla dolu bir cipteki kümeye katılmış, onlarla tortop olmuştu. Etraftaki yığınlar ise gittikçe sıkışıyorlardı. Hem o cibin üstünde kimbilir kaç kişi salkımlaşmıştı! Maiyetinde gelen arkadaşları ise, çoktan gerilerde kalmışlar, kalabalıklar içinde kaybolmuşlardı. Tabiî resmî tertipler, resmî programlar, resmî ziyafet düzenleri de allak bullak olmuştu. Öyle ki, kendileri için ziyafetler tertiplenen ve Menderes'in arkadaşları olan misafirler, o gün şurada burada, şehrin şu veya bu lokantasında bir şeyler bulup karınlarını doyurdular. Ziyafet sofralarını ise, salkım sal-

kım insanlar diledikleri gibi işgal ettiler. O seyahatinde Menderes'i Hatay'da 150.000 kişinin karşıladığı söylenir. Bu doğru olabilir. İktidar belki bir şeylerden kopuyor, ama Menderes halk için gittikçe kutsallaştırılan, insanüstü bir yaratık haline geliyordu. Bu niçin böyleydi? Bu niçin böyle oluyordu? Bunun mantıkla izahı kabil değildir. Bu aşırılıklar, bu taşkın dalgalanma halleri, halk denilen denizin ancak kendi ruhî kanunları ile izah edilebilir. Hattâ daha doğrusu böyle haller, bir kanuniyet bile ifade etmezler. Nitekim o seyahatte Hatay'da böyle bir halk denizinin fırtına ve dalgaları arasında kendinden geçen Menderes, Maraş'ta başka bir soğuk hava ile karşılaşacak ve bundan tedirgin olacaktır...

*
**

YOLLAR KESİLİYOR

Mart 1960 sonlarına doğru siyasî hava, artık alabildiğine karışır. Mantık ve akıl ölçüleri kaybolur. Meselâ 24-25 mart günlerinde radyo gazetesi şöyle konuşur:

> *«Meşruluk vasfını kaybeden Cumhuriyet Halk Partisi, ihtilâl bayraktarlığını yapan, tehlikeli bir fesat ocağı haline gelmiştir. C.H.P. kardeşi kardeşe vurdurma teşebbüsünün, son derece tehlikeli ve meşum yolu üzerindedir».*

Bu türlü radyo konuşmalarının, Başvekilin eli altında çalışan bir büro tarafından hazırlandığını bilenler için, bu bir radyo gazetesi konuşması değil, bir tebliğ etkisi yaptı. Mesele şuydu: Kayseri - Niğde arsındaki Yeşilhisar'da bir ay kadar önce ve iki Partinin mahallî başkanları arasında bir silâh çekme hadisesi olmuştu. 23 martta Kayseri'de bunun davasına bakılırken, Kayseri'de bazı sokak kavgaları baş gösterdi. Valinin bir tebliğine göre, Kayseri'de C.H.P.'liler bazı vakalar çıkarmışlardı. Halk Partisi ise olayları kendi açısından alıyordu. İşte bunun üzerinedir ki İnönü, bizzat Kayseri'ye gitmek kararı aldı. Zaten 3 nisanda Kayseri İl Kongresi yapılacaktı. Kayseri Valisi de biraz aşırı görünen gayretler içindeydi. Nitekim:

«İnönü, suçluları masum, masumları suçlu göstermek teşebbüsündedir»

beyanatı onundur.

Programa göre Kayseri'ye 2 nisanda motorlu trenle hareket edilecekti. 3 nisanda kongreye katıldıktan sonra oradan ayrılınacak ve Ankara'ya dönülecekti. Fakat 2 nisan günü sabahın dördünde İnönü'nün evine gelen bir telgrafla işler başka bir mecra aldı. Telgraf Kayseri Valisindendi. Vali Ahmet Kanık bu telgrafında İsmet Paşa'ya, Kayseri'ye gelmemesini bildiriyordu. Valinin kendi başına böyle bir karar alması akla yakın olmayacağına göre, demek ki hükümet, İnönü'nün bu Kayseri gezisine karşıydı. Fakat telgrafı okuyan İnönü hiddetlendi:

— *Maskara! Beni Saidi Kürdî zannediyor galiba...*

Vali telgrafında, Kayseri'de vaziyetin gergin olduğunu ve C.H.P. kongresini de menettiğini bildiriyordu. İnönü arkadaşları ile istişare etti. Vali kongreyi menetmişti. Pekâlâ. Ama o gidecek ve Kayseri'de vaziyeti görecekti. Bir vatandaşın seyahatının menedilemeyeceği kanısındaydı.

Hulâsa yola çıkılır. Bu seyahatın hikâyesi malûmdur. Çok yazılmış, çok anlatılmıştır. Yolculuğa katılan Metin Toker, seyahatin maceralarını «İsmet Paşa İle 10 Yıl» eserinde vermiştir (cilt II, s. 218-221).

Kısacası hikâye şudur: Ankara'dan kalkan tren, Kayseri yakınlarında Himmetdede İstasyonuna kadar arızasız gitti. Fakat yollarda, istasyonlarda, İnönü'ye karşı halkın lehte gösterileri dikkati çekecek kadardı. Himmetdede İstasyonuna gelince ise, tren durdurulmuş, hem İsmet Paşa'nın bulunduğu vagonla halk arasına bir emniyet perdesi çekilmişti. Vali Yardımcısı oradaydı. Millî Emniyet Müfettişi oradaydı, Askerler, jandarmalar vardı ve Valinin tebliğ ettirdiği emir şuydu:

— *Kayseri'ye giremezsin. Geriye, Ankara'ya dönün!*

O günlerde İsmet Paşa'ya böyle bir emir tebliğ etmek, onu, onun tabiatını tanımamak demekti. Paşa tabiî diretti. Tren oyalandı. Himmetdede ile Kayseri ve Ankara arasında, uzun, lüzumsuz, kaprisli temaslar, telgraflar, telefon konuşmaları sürdü, gitti. Orada 3,5 saat

kadar kalındı. Ve 3,5 saat sonra Vali, Paşanın Kayseri'ye gelmesine müsaade etti. Tren hareket etti. Ve Kayseri'de, belki evvelce karşı tarafta olanların da katılmasıyle Paşaya büyük bağlılık gösterilerinden başka hiç bir hadise ile karşılaşılmamıştı. Demek ki Kayseri'de, hiç bir karışıklık yoktu.

O gece orada kalındı. Ertesi gün için Yeşilhisarlı Halkçılar Paşayı Yeşilhisar'a çağırdılar. Paşa Yeşilhisar'ı da görmek istedi. Ve hükümet gene lüzumsuz yere bir sıra sahneler yarattı. Bu sefer pusu İncesu'da kurulmuştu. Hem de askerler, askerî araçlar vesaire ile. Valinin emri gene şuydu:

— *Yeşilhisar'a gidemezsin!..*

İncesu köprüsü yalnız askerî vasıtalarla kesilmekle kalmamıştı. Bu vasıtaların önüne, arkasına da birkaç kademe askerî barikat kurulmuştu. İsmet Paşa bu sefer de burada beklemeye başladı. İncesu ile Kayseri ve Kayseri ile Ankara arasında gene teller işleyip duruyordu. Bu arada, düşündürücü bir sahne de geçti. Toker şöyle anlatır:

«Silâhlı askerler o kademelerde yolu kapatmışlardı. Önde üç sıra asker vardı. İsmet Paşa onlara yaklaştı. Askerlerin arasına girdi. Ve bir zamanlar zaferden zafere koşturduğu bu mert çocukların omuzlarını okşayarak onları kenara itti. Barikat bir anda açıldı. Herkes donup kalmıştı. Subaylar selâma durdular. İsmet Paşa, yavaş adımlarla, kendisine yasak edilen yol üzerinde ilerlemeye başladı. İsmet Paşa'nın yüz çizgileri son derece sakindi. Bizim arkamızdan gelenler de maniayı geçmişlerdi. Köprü geride kaldı...

Yarım kilometre kadar ileride ikinci bir barikat vardı. Fakat onu aşmak için, İsmet Paşa'nın yakına gelmesi gerekmedi. Beş metre mesafedeyken, asker ikiye ayrıldı. Ve İsmet Paşa'ya yol açarak selâm vaziyeti aldı. İsmet Paşa sükûnetini bozmaksızın geçti. Ortalıkta öyle bir sessizlik vardı ki, bir sinek uçsa kanadının sesi duyulabilirdi. İsmet Paşa İncesu'da Binbaşı Selâhattin Çetiner'e sordu:

— *Ateş emri verecek misiniz?*

Genç Kurmay Binbaşının yüzü sapsarı kesildi. Esas vaziyetini aldı ve tok bir sesle:

— Ne münasebet Paşam; size ateş ettirmektense, kendime ateş edip intiharı tercih ederim!.. (1).

Eğer o gün İsmet Paşa isteseydi, tıpkı Elbe adasından ayrıldıktan sonra Juan körfezine çıkıp, kendisine karşı gönderilmiş birliklerin selâm resmi arasında ve onları katılması ile Paris'e yürüyen Napolyon gibi, İncesu'dan Ankara'ya kadar gidebilirdi. Bütün barikatlar yıkılmıştı. Asker hükümetin değil, İsmet Paşa'nın yanındaydı...»

Toker'in anlattıkları bunlardır. Aynı seyahat kafilesinde bulunan emekli General Yusuf Adil Egeli'den, ben bu sahnelerin nice rikkat verici taraflarını dinlemişimdir. Hele o barikatları yıkan İnönü'nün Yeşilhisar yoluna çıkınca:

— Yeşilhisar'a yayan giderim!

diyerek Anadolu bozkırında ilerleyişini anlatırken, sahne gözümde canlanıyordu. Bu, güçlü bir direniştı. Bir irade savaşıydı. İsmet Paşa'nın yolunu askerle kesmek, bir hataydı. Büyük bir hata!

General Yusuf Adil, şahit olduğu sahneleri anlatırken, dürüst bir asker olarak ne kadar müteessirdi! Orada vazife alan subaylardan bazıları evvelce kendi emrinde de çalışmışlardı. Onlardan birine:

— Ne vakitten beri askerliği bırakıp polisliğe başladınız?

dediği zaman, aldığı ağlamaklı cevabı naklederken, Paşanın da gözleri yaşlıydı.

İncesu'da İsmet Paşa'nın yolunun kesilişi Ankara'yı da çok cepheli harekete geçirmişti. C.H.P. Genel Merkezinde Fethi Çelikbaş, C.H.P. Grup Başkanvekili olarak Başbakan'ı arayıp duruyordu. Fakat Başbakan da, İçişleri Bakanı da ortalarda yoktular. Ferit Melen

---

(1) Binbaşı Selâhattin Çetiner, kendisine verilen bu vazifeden ve bu olaylardan sonra, kendisinin Anayasa dışı zorlandığı bu vazifeleri de açıklayarak, Ordudan istifa etti. İstifa dilekçesi şöyle bitiyordu:

«Bir asker çocuğu olarak girdiğim ve aşk derecesinde bağlı olduğum mesleğimden, teessür içinde istifa ediyorum».

Genelkurmay ise onu ev değer iki subayı tevkif ettirmişti.

Başbakan Yardımcısına şikâyetlerini bildiriyordu. Aldığı cevap ise şöyleydi:

«— Ama, birkaç saatte bir bavul dolusu telgraf geldi. Bunları siz de okusanız, sinirden ne yaptığınızı bilmezsiniz...»

Telgraflar, İsmet Paşa'ya yapılan hareketi protesto eden telgraflardı. Kaldı ki Ankara sorumluluk da kabul etmiyordu. Kayseri taraflarında ne oluyorsa, Vali yapıyor olmuştu!

İstanbul'da Üniversite gençliğinden ise başka türlü telgraflar geliyordu:

— Emrinizi bekliyoruz!

Hulâsa, Kayseri-İncesu olayları da böylece bitti. İsmet Paşa'ya orada birden bir rahatsızlık da geldi. Bu bir mide hastalığı idi. Ama Paşa, 1929'dan beri şeker hastasıdır da. Ondan sonra ve yerinde ne yapılabildiyse yapılıp Ankara'ya dönüldü. Paşanın tedavisi ve dinlenmesi lâzımdı. Ama olaylar buna imkân veriyor muydu ki? Ankara kaynıyordu ve Üniversiteler, nisan 1960 olayları içine girmekteydiler...

*
**

TAHKİKAT KOMİSYONUNA DOĞRU!

Ocak 1960'da ve hele İnönü'nün Bursa nutku ile başlayan polemikler üzerine D.P.'de t e ş e b b ü s'ün gittikçe ve hızla Celâl Bayar'a kaydığına ve idare edici ipuçlarının gittikçe onun elinde toplandığına dair olan nakiller, oldukça inandırıcıdır. Hele Kayseri-İncesu olaylarında ve bilhassa İsmet Paşa'nın karşısına asker göndermek kararında Bayar'ın asıl müessir olduğu yolundaki hikâyeler daima tekrar edilir. Ama bunlar müphem olsa bile, meydanda olan şudur ki, bilhassa Kayseri olaylarından sonra D.P. yüksek çevrelerinde hava çok değişmiş bulunuyordu. İlk göze çarpan şuydu ki, yakın ve uzak bir seçim işi artık tamamen arka plana gitmişti. Yahut ortadan kalkmıştı. D.P .artık şiddete gitmek kararındaydı. İsmet Paşa ise Samsun, Amasya seyahatlerine hazırlanıyordu. Fakat İstanbul'da hastalandı ve seyahatler geri kaldı. D.P.'ye gelince; alınacak tedbirler

hakkında fikirler çeşitliydi. 7 nisan 1960'da toplanan Demokrat Parti Grubu ciddî problemler karşısındaydı. Menderes haykırıyordu:

— Memleket idare edilemez hale geliyor efendiler, memleket idare edilemez hale geliyor!

O zamanki havayı Samet Ağaoğlu şöyle tasvir eder:

«Menderes'in sinirleri en dik noktaya kadar gerilmiştir. Sonra o tehlikeli İ h t i l â l sözü de dillerdedir artık! Muhalefet gibi iktidar da bu sözü yavaş yavaş, gelişigüzel kullanmaya başlıyor. Biri "İhtilâl olacak, ihtilâl yapacağız" derken, ötekisi "İhtilâl yapamazsınız!" diye bağırıyor. Bu arada da aynı kelimeyle herkes, memleketin her yanında, büyüklü küçüklü, kadın,erkek ve herkes yüzgöz oluyor. Ve böylece Demokrat Parti ve memleketin kaderi en zor günlerine varıyor...»

Parti Grubu toplanır. Günlerden perşembeydi. Toplantı altı saate yakın sürdü. Başvekil, Vekiller ve Milletvekilleri konuşurlar. Herkes, her konuşan şikâyetçidir. Ve bütün şikâyetler iki hedef üzerinde toplanır: Cumhuriyet Halk Partisi ve Basın! Karar verilir ki, C.H.P. ile Basın böyle gittikçe, memleket idare edilemez! O halde çare aramalı. Çare de bulunur: Bir Tahkikat Komisyonu kurulmalı ve C.H.P. ile Basın hizaya getirilmelidir... O gece İnönü Istanbul'da, ertesi gün çıkacağı Samsun yolculuğu için hazırlanıyordu. Fakat hastaydı. D.P. Grubunun bir Istanbul gazetesinden tedarik edilen tebliğini de hasta yatağında okudu. Ertesi sabah ise ateşi, onu yolculuğa bırakmayacak kadar azmıştı. Tabiî seyahati kaldı. Halbuki niyeti, Grubun tebliğini Samsun'dan cevaplandırmaktı...

O günden biraz önce, 4 nisan 1960'da ve Taşlık'taki evinde İnönü'yü, bir grup emekli Generaller ve Amiraller ziyaret ettiler. Bunlar 14 emekli askerdiler. İnönü bu ziyaretin kendisinde uyandırdığı ve kendilerine ifade ettiği duyguları, umumî efkâra da açıklamakta fayda buldu:

«Ankara'ya dönerken, emekli Amiral ve Generallerimizle burada yaptığımız toplantının, benim için müstesna kıymeti vardır. Türk milleti emekli askerlerinde, memleketin ilerlemesi

için ideallerini muhafaza eden, bir faziletli ocaktan yetişmiş insanları görmektedir. Cemiyetin Ordu Grubu, bütün karakter sağlamlığını muhafaza etmektedir. Milletin bünyesinde kuvvetli bir varlıksınız. Milletin gözü, kulağı, ihtiyacı olduğu zaman, olmadığı zaman size müteveccihtir».

Gene o sırada ve gene Taşlık'taki evinde İnönü, Üniversite Rektörü Sıddık Sami Onar'ı kabul etti.

İşte iktidarın, evvelce düşünüldüğü gibi seçimlerin ileriye alınmayacağı ve belirsiz bir zaman için geriye atıldığı görüşü o günlerde radyoda açıklandı. Konuşmayı Menderes'in kendisi yazmış veya dikte etmişti. Radyoda Burhan Belge tarafından açıklandı. Bu açıklamaya göre seçimlerin yapılabilmesi için, zemin ve zaman lâzımdı. Evvelâ zeminin tesviye edilmesi lâzımdı. Hele saha temizlenmeli ve seçim ondan sonra düşünülmeliydi. Fakat ne var ki Menderes bu görüşe de bağlı kalamayacak ve ihtilâlden 10 gün kadar evvele rastlayan Ege seyahati sırasında İzmir'de, halkın kalabalığını ve heyecanını görünce, gene seçimlerin yakında yapılacağını söyleyecektir. Evet, gerçi seçimlerin normal günü 27 ekim 1961'di. Ama işte bu ibre, durmadan sallanıyordu. Hattâ Başbakanın radyoda açıklanan, şu, zemin ve zaman yorumlarından sonra bir kısım D.P. yöneticileri, seçimin hattâ birkaç sene geriye atılması için de formüller araştırmaya başladılar. Halbuki önde 27 mayıs gününe, ancak 40 gün kadar bir vakit kalmıştı. İsmet Paşa ise şöyle haykırıyordu:

«— 27 ekim 1961 akşamı güneş batarken, yeni seçimi yapmamışlarsa, gayri meşru olacaklardır. Ve bunu millete ben ilân edeceğim...»

İnönü işin ekim 1961'e kadar sürebileceğine hakikaten ihtimal verebiliyor muydu? Sanmıyorum. Onun, saatin 12'ye pek ziyade yaklaştığını düşündüren sezileri, sanıyorum ki kuvvetliydi. İnönü nisanın 16 cumartesi gecesi uçakla Ankara'ya döndü. Fakat Ankara artık eski Ankara değildi. Kaynayıp duruyordu...

Fakat öyle görünüyordu ki, iktidar da bir şeyler düşünüyordu ve bu düşünülenler yalnız, Mecliste bir Tahkikat Komisyonu kurmak ve

sonra bu Komisyonu, ortalığı sütliman hale getirecek yetkilerle teçhiz etmek değildi. Hükümetin, hele Fatin Rüştü Zorlu'nun gözü, aynı zamanda dışarı yönelmişti...

*
**

AMERİKA VE ASKERÎ MÜDAHALE!

D.P.'de Türkiye'yi bir iç harp karışıklığı arifesinde görenler, belki bütün D.P. yöneticileri değildi. Fakat Başvekilin bu havayı veren, "C.H.P. ihtilâl hazırlıyor, kardeş kavgası hazırlıyor" konuşmalarına karşı da Grupta veya D.P. çevrelerinde, bir direniş gösterilmiyordu. O günlerde ortaya çıkan bir durum, iki Partinin arasını büsbütün açtı. Durum, Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu'nun, Amerika ile, vaktiyle yapılan Ana İkili Anlaşma esasına dayanarak hazırladığı veya yaptığı bir İkili Anlaşma Dışişleri Encümeninde patlak verecek, ortaya dökülecekti. Bu anlaşmaya göre hükümet «Silâhsız bir saldırıya uğradığı takdirde Amerika'dan askerî müdahale ve yardım» isteyebilecekti. Fakat bu «Silâhsız saldırı» ne demekti? İşte iş burada düğümleniyordu...

Amerika ile yapılan Ana İkili Anlaşma hakkında bu kitabımızda ve Dış Siyaset meseleleri bahsinde, yeterli izahat verilmiştir. Bu Ana Anlaşmada hakikaten, yalnız Sovyetler'in veya peyklerinin dışarıdan yapacakları bir tecavüz halinde değil, «sızmalar» veya «yıkıcı faaliyetler» takdirinde de Amerika müdahalede bulunabilecekti. Bu sapık bir işti. Bir Türk Hükümetinin böyle bir talepte bulunabileceği akla gelmezdi. Fakat şimdi de yeni bir ikili anlaşma ile hükümetin, hem «silâhsız tecavüz» gibi anlamsız, sınırsız bir vesileyle ve isterse, böyle bir Amerikan askerî müdahalesine gidebileceği meselesi ortaya çıkmıştı. 1960'ın nisan sonu ile mayıs ayının başında bu mesele, Fatin Rüştü Zorlu ile Bülent Ecevit'i gene karşı karşıya getirdi. Çünkü vaktiyle ve Ana İkili Anlaşma üzerinde de Zorlu'ya karşı Ecevit ve o zaman milletvekili olan Profesör Hamza Eroğlu C.H.P. adına mücadele etmişlerdi.

Encümende bu konu ortaya atılınca, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun müşkül durumda kaldığı anlaşılmaktadır. C.H.P.'nin bu

teşebbüs karşısına dikilen temsilcisi Bülent Ecevit kısaca şunu soruyordu:

— Silâhsız tecavüz ne demektir?

İşte Fatin Rüştü'nün cevabını veremediği, tarifini yapamadığı temel sorun buydu. Evet, silâhsız tecavüz acaba neydi? Nasıl tarif edilmeliydi? Daha doğrusu, bu karşısına dikilenlere ne cevap vermeliydi. Yoksa kendisi için ve öyle anlaşılıyordu ki, silâhsız tecavüzün ne olduğu belliydi. Onu anlatmak için üzerinde durulmaya bile değmezdi. Fakat ne var ki Bülent Ecevit diretiyordu:

«— Türkiye dışarıdan silâhlı bir tecavüze uğrar, Amerika yardımımıza koşar. Zaten bu, NATO'nun da bir görevidir. Ama, silâhsız tecavüz ne demektir? Silâhsız bir tecavüze karşı, silâhlı Amerika müdahalesi nasıl olur?..»

Demek ki hükümet herhangi bir hal karşısında Amerika'ya baş vurursa, Amerikan askerleri, tıpkı evvelce Lübnan'a ve hem de Lübnan ne NATO'nun ne de CENTO'nun üyesi olmadığı halde girdikleri gibi, Ankara, Istanbul sokaklarına çıkacaklar ve bu sokaklarda barikatlar kurabileceklerdi! Fakat niçin? Ve kime, kimlere karşı?.. İşte bu sualin cevabı yoktu.

Nihayet iş bu safhaya gelince, Zorlu da çantasını toplamak zorunda kaldı ve bu çantanın içinde olanlar, ihtilâlden sonra bir türlü bulunamadı. Bunlar kaybolmuştu. Ama bu İkili Anlaşma işinin ve bunun davet edebileceği Amerikan askerî müdahalesinin, o sırada ağlarının son düğümlerini örmekle meşgul olan ihtilâlcileri yakından meşgul ettiği ve ellerini çabuk tutmaya zorladığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Başvekilin Ankara'da bulunmadığı bir sırada darbeye geçmek kararının, o günlerde kuvvet bulduğunu anlatan nakiller vardır.

Fakat biz artık çanını çalmak üzere olan bu karara geçmeden, hükümetin son bir teşebbüsü olan şu Tahkikat Komisyonu işini de özetleyelim.

*
**

ARTIK SEÇİM YOKTUR!

D.P. idarecilerinin, artık idare edilemez hale geldiğini saydıkları memleketi kendilerinde düzene sokabilmek için ilk baş vurdukları tedbir, olağanüstü yetkili bir Meclis Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasını düşünmek oldu. Bu Komisyon 18 nisan 1960'da kuruldu. 27 nisan 1960'da da, çalışma alanlarını ve yetkilerini tayin eden «Salâhiyetler Kanunu» çıkarıldı. Fakat o zaman görüldü ki bu Tahkikat Komisyonu aslında, Meclis üstünde Meclis ve Devlet üstünde Devlet gibi bir şeydir.

Gerçi görünüşte hedef, C.H.P.'nin ve Basının yarattığı ve D.P.'nin hoş görmediği gidişatın önlenmesiydi. Fakat ve belirli gibi görünen bu teşebbüsün ardında, hırçın tehevvürler vardı. Meselâ 7 nisan tarihli Grup toplantısında Bahadır Dülger şöyle konuştu:

«— Vatandaşı ezmekte olan asabî havayı bertaraf etmek için şunu söylemeye mecburuz: Seçim yoktur (1). Seçim, vakti merhununda, Büyük Millet Meclisi karar verdiği takdirde yapılacaktır. Seçim, Parti Grubu ve Meclis karar verdiği takdirde yapılacaktır.

İkincisi, basın hakkında bir tedbir almaya mecburuz arkadaşlar. Kendi ilânlarımızla, müessese ilânları ile beslemeye devam ettiğimiz müddetçe, kanunî tedbirlere baş vurmaktan çekindiğimiz müddetçe, hiç bir tedbirin bu memlekette sökmeyeceğini, muhterem heyetinize tebşir ederim.

İsmet Paşa ölür, ama leşi kalır ortada. Teşessüh etmiş leşi, zihniyeti kalır. Onu da bertaraf etmeye mecbursunuz.

Fakat âcil tedbir ne olur? Benim aklıma gelen şu: Biz Halk Partisi'nin Merkez muamelâtını ve Merkez faaliyetini bir tahkikat mevzuu yapabilir miyiz? O zaman yılanı başından kavrıyoruz demektir.

---

(1) Özellikle Kayseri olaylarından beri D.P. yöneticileri arasında, erken seçime gidilmemesi umumî bir görüş birliği halinde olmasına ve burada verdiğimiz grup konuşmasında da bu husus açıkça belirtilmesine rağmen Adnan Menderes daha sonra ve İhtilâl öncesinde Ege-İzmir nutkunda, ahvalin aldığı şekle uyarak, seçimlerin yapılacağını söylemek lüzumunu duymuştu.

Başvekilimiz, başımız ve büyüğümüz olarak, mahkemelere intikal edecek davalar yolu ile bu işin halledilemeyeceğini söyledi. Doğru. Gaziantep ne oldu? Beraat ettiler. Ellerini kollarını sallayarak dolaşıyorlar. Yeşilhisar da öyle olacak. Avukatlar üşüşecek. Medrese medrese üşüşecek, yok olup gideceğiz. Biz Demokrat Meclis Grubu ve camiası olarak mesuliyetimizi alalım. Ve vazifemiz ne ise başaralım. (Alkışlar, bravo sesleri...» (1).

Bahadır Dülger 1950 seçimlerinden beri milletvekili idi. Sert, asabî, ama akla uymayan çıkışları ile tanınırdı. Daha 21.2.1951 Grup toplantısında şöyle konuştu:

«Yapıldıktan sonra tedbire baş vurulur. Ben illâ nanuslu seçim yapacağım diye her türlü şeye katlanayım. Böyle şey olmaz».

Yahut 6.5.1959 tarihli Grup toplantısında:

«Hadiseler bu şekilde devam ettikçe, Türkiye'de seçim yapılması ihtimali mevcut değildir».

şeklinde konuşmaları olmuştu. 27-28 nisanda Istanbul ve Ankara'da cereyan eden Üniversite olaylarından sonra 2 mayıs 1960 tarihindeki Grup toplantısında konuşmaları çok şiddetli sahneler gösteriyordu. Bahadır Dülger, 18 nisan 1960'da kurulan Meclis Tahkikat Komisyonu'nun 15 üyesinden biri oldu ve bu Komisyonun «Basın Tali Komisyonu» başkanlığına getirildi.

Böylece kanun, önceden sertleşmiş ve neler getireceği tahmin edilmeyen asabî bir hava içinde çıkarıldı. Hele Meclisin 18 nisan toplantışında hava o kadar gergindi ki, Mecliste cereyan eden müzakerelere bir Parlamento tartışması demek güçtü. İktidar kanadı, gürültü, hakaret ve engellemenin, muhalefet cephesi de direniş ve mukavemetinin en son derecelerini yaşadı. Ve İsmet Paşa işte bu hava içinde, iki defa Meclis kürsüsüne geldi. Siyasî hayatının, en çetin

(1) Yassıada notlarına göre (Bu notlar Milliyet Gazetesinin 18 eylül 1961 sayısında verilmiştir).

şartlar içinde en önemli konuşmalarından birini yaptı. Bu konuşmalardan bazı parçaları vermeliyiz.

*
**

SİZİ BEN BİLE KURTARAMAM!..

Gündem, Tahkikat Encümeni konusuydu. Bu Komisyonun kurulması hakkındaki takriri, Mazlum Kayalar ve Dr. Baha Akşit vermişlerdi. İsmet Paşa, Tahkikat Önergesi hakkında söz istediğini yazılı bir takrirle Meclis Reisliğine bildirdi. Söz verildi. İnönü, havayı dolduran haykırışları, hücumları, hatta hakaretleri sanki duymuyordu. Sükûnetle, fakat ısrarla konuştu:

«İktidar; bütün vatandaşlara, siyasî kanaatler ayrılığını düşünmeksizin devlet kapısında ve kanun önünde eşit muamele etmek mecburiyetini fiilen ve şimdiye kadar kabul etmemiştir. İç politikada huzursuzluk meselesinin çözülmeye başlamasına engel olan başlıca düğüm budur.

Grup başkanlarının getirdikleri önerge ile, iktidarın bu zihniyetinden doğmuş bulunan bir vesikayı müşahade ediyoruz. Bu önerge kabul edildiği andan itibaren; siyasî hayatımız, tamir ve deva kabul etmez bir uçuruma atılacaktır».

«Bir son hakem vardır. O da seçimle vatandaşın karşısına Parti olarak, fert olarak, kendimizi arzetmektir. Eşit haklar içinde dürüst bir seçimin neticesine boyun eğmeye mecburuz».

İnönü'nün beklediği, kurtarmaya çalıştığı, bu eşit haklar ve seçimdir. Bu da ancak müdahalesiz bir gelişme ile olur. Halbuki Tahkikat Encümeni Önergesi ne getiriyordu? Bunu İnönü şöyle anlatır:

«Önergede söylenen şudur, dinleyiniz Tahkikatın selâmetle cereyanını temin bakımından ve tahkikatın devamı müddetine mahsus olmak üzere, Türkiye'deki her türlü siyasî hareket ve faaliyetleri durdurmak kararı da dahil olmak üzere, lüzumlu göreceği bilcümle tedbirleri ve kararları ittihaz etmek selâhiyeti...»

O bunları, yani şu İktidar Partisinin getirdiği önergedeki hükümleri açıklarken de iktidar milletvekilleri tedirgindirler. O kadar gürültü çıkarırlar ki, kimse bir şey işitemez. Halbuki açıklanan, bizzat iktidarın önergesidir. Zabıtlara göre, Meclisi idare eden Reis bile işe müdahale zorunda kalır:

«— Hatibi ne sizler, ne de Riyaset Divanı anlayamamaktadır. Lütfen sükûneti temin edelim ve hatibi dinleyelim...»

Gerçi sükûnet temin edilmez. Ama hatip konuşur:

«— Bir insan hem davacı, aynı zamanda hükümcü, aynı zamanda tatbikatçı olamaz. Davacı olan bu Encümen, hükmünü vermiş olduğu halde, tatbikatçı olmak için de salâhiyet istiyor. Bu salâhiyet, bütün hukuk anlayışlarının dışındadır. Anayasanın üstünde ve kanun dışındadır. Düpedüz, gayri meşru bir taleptir... Biz saldırıyı kabul etmeyeceğiz. Vatandaşlara; kanunların, adaletin, Anayasanın dışında haksız, kanun dışı, gayri meşru salâhiyetle yapılacak müdahaleleri kabul etmemelerini söyleyeceğiz... Önergede sıralanan isteklerin, hiç bir hukukî değeri yoktur...»

«Bu teşkil edilen Encümenin bir karakteri vardır. Bu Encümen, hükümetin üstünde, Büyük Millet Meclisinin üstünde bir baskı rejiminin bünyesi olacaktır. Bu talep gerçekleşirse, memlekette bir dehşet idaresi fiilen kurulacaktır».

Hakikaten de önergenin ruhî karakteri, memlekette mevcut adlî nizama ve icra otoritelerine hükümetin artık itimadı kalmadığını açığa vurmasıydı. İnönü buna da değinir:

«— Önerge, memlekette hiç bir müeseseye itimat olmadığını söylüyor».

«Devlet memurlarına itimadı yoktur. Adalete itimadı yoktur. Hiç bir müesseseye itimadı olmayan bu otorite, bu idare, eşit olmayan seçimlere kararlı olduğu halde, seçimlere gitmeye bile cesaret edemiyor. Milletin oyları ile azınlıkta kalmış olan bir iktidar, bugün devletin bütün müesseselerinde ve umumî efkârın katî hükmü ve kanaati karşısında, ancak bir kadro halinde kalmıştır...»

«Ne istiyorlar? Meclis Tahkikat Encümeni namı altında bir baskı idaresi kurmak istiyorlar. Bu baskı idaresi, Anayasaya, insan haklarına karşı teşebbüs edilen gayri meşru bir darbedir. Baskı idaresine millet, bütün namuslu teşkilâtı ile, bütün sade vatandaşları ile mukavemet edecektir».

İnönü'nün beyanatının ilk kısmı burada biter. Fakat karşı konuşmalar olur ve bu karşı konuşanların iddiaları hep bir noktaya toplanır: C.H.P. ihtilâl metotları' ile çalışmaktadır! O zaman İnönü yeniden söz alır ve doğruca bu suçlamaya ve ihtilâl konularına girer:

«Bize ihtilâl metotları takip edersiniz derler. Seçimsiz iktidara gelmek istersiniz derler. Şimdi bu mevzuu Büyük Millet Meclisi huzurunda kesin olarak açıklamak isterim.

Biz, ihtilâlden yetişmiş insanlarız. İçimizde, bizim yaşımızda olanlar pek azdır. Ama, bizim etrafımızda bulunan teşekküller, fikirler, zümreler, bizim geldiğimiz yolu bütün teferruatı ile bilirler. Biz ihtilâlden gelmiş bir nesiliz. Meşrutiyet ihtilâline yöneldik. En sonu, Cumhuriyet ihtilâlinden demokratik rejime geçinceye kadar çok gayret sarfettik. Ve çok zahmet çektik. Çok güç bir devirdi bu. Ama sabırla muvaffak olduk. Bu iktidar rejimi, eşit haklarla, dürüst seçimlerle iktidar değişmesiyle neticelenebildi. Ve hiç bir kıyamet kopmadı... Bunun, milletimizin tarihine daima örnek olabilecek bir misal olarak, cesaret verici bir misal olarak geçmesini istedik...

Şimdi biz tekrar ihtilâl usulünü tatbik ederek, ihtilâl yolu ile iktidara geleceğiz de ne olacak? Azamî derecede muvaffak olsak, 1933'te, 1940'ta, 1945'te vardığımız vaziyete varacağız. Bu vaziyetten biz memnun değildik ki! Bizim böyle bir harekete tekrar tevessül etmemizde manâ yoktur. Mantık yoktur. Şimdi biz, ihtilâl rejiminden gelerek, demokratik rejim içinde bir siyasî hayat takip ediyoruz».

Ondan sonra İnönü, çağın ihtilâllerine değinir. Misaller verir:

«— Şimdi ihtilâl, iktidarı bir defa ellerine geçirmiş olanlar tarafından yapılıyor. Son zamanların modası budur. Seçimle

iktidara geliyor. Devletin vasıtalarına el koyuyor. Fakat seçimle gitmek ihtimali ufukta görüldü mü:

— Ben buradan gitmem!

telâşına düşüyor».

Bu sözler karşı tarafı çılgınca hiddetlere sevkeder. Fakat İnönü'nün karşılığı basittir:

— Ne oldu? Telâşınız ne?..

Reis gene müdahale eder. Dinleyenleri sükûna davet eder. Ama beyanat gene aynı gürültüler içinde sürer gider:

«— Şimdi iktidarda bulunanların, iktidarı ellerinde bulunduranların, milletleri ihtilâle nasıl zorladıkları, İnsan Hakları Beyannamesine girmiştir. Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa, o memlekette ayaklanma olur. Buna meydan vermemek için, idarelerin demokratik yolda olması, insan haklarının yürürlükte olması şarttır. Eğer insan hakları yürütülemez, vatandaş hakları zorlanırsa, ihtilâl behemehal olur...»

İnönü'nün bu beyanları takip eden şu cümleleri ayrıca dikkati çekicidir:

«— Biz, böyle bir ihtilâl içinde bulunmayız. Bulunamayız. Böyle bir ihtilâl, dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır!»

«Biz, demokratik rejim dedik. Demokratik rejim istedik. Demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim, istikametinden ayrılıp, onu baskı rejimi haline götürmek, tehlikeli bir şeydir».

«Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam!»

İnönü, o çok defa tekrar edilen, pek çok yankılar yaratan bu cümlesini, işte o gün, bu nutkunda ve bu noktada söylemiştir. Ama onu takip eden cümlenin de ayrıca ve uyarıcı bir manâsı vardır:

«— Arkadaşlar! Şartlar tamam olduğu zaman, milletler için ihtilâl meşru bir haktır!..»

İnönü bu nutkunu şu cümlelerle tamamlar:

«— Muhterem arkadaşlarım! Bu memleketin seçkin, güzide, yetişmiş insanlarısınız. Memleketin, fevkalâde bir idareye götürülmek istendiğinin arifesinde, eşiğindesiniz. Hesaplı olarak düşünmenizi isterim. Bir fevkalâde idare kuracaksınız. Bu idareye verilen salâhiyetler gayri meşrudur. İtaat etmeyeceğiz dediğimi söylemek yersizdir. Bir defa çıkmış bir kanuna, kanun değil karar, çıkmış bir kanuna itaat etmemek vatandaşın elinde değildir. Ama kabul etmeyiz. Razı olmayız. Ve vatandaşların hepsine, bunun haksız olduğunu, buna mukavemet etmek lâzım geldiğini söyleriz. Hür vatandaşın hakkıdır bu...

Memurlara itimat etmez, adalete itimat etmez, orduya itimat etmez ve kendisi zaten azınlıkta bir kadro olan bir idare bunu yapmak isterse, böyle şey olmaz...»

İnönü'nün bu açık, kesin, çok cepheli, düşünmeye sevkedici beyanatı, o gün Meclis dağıldıktan sonra veya onu takip eden günlerde Demokrat Parti yöneticileri tarafından, soğukkanlılıkla ve derinliğine işlendi mi, düşünüldü mü? Yani bu beyanatta işaret edilen temel önemde görüşler ve ikazlar, İktidar Partisince ve İktidar Liderlerince yeteri kadar değerlendirilebildi mi? Hiddetin yerine sağduyu, suçlamanın yerine mantık ve şartların, bu sağduyu ile mantık içinde mutalâası mümkün oldu mu? Bilmiyorum. Benim çeşitli temas ve araştırmalarım da, bu hususta beni yeteri kadar aydınlatacak ipuçları vermemiştir.

Zaten 18 nisandaki bu Encümen Teşkili tasarı ve tartışmalarından sonra, 27 nisanda, bu Encümenin «Salâhiyetler Kanunu» Meclise getirildi. Bu salâhiyetlerin ise, aşağıda vereceğimiz gibi hakikaten idrak dışı, Anayasa dışı sınırlara taşırılması gösteriyor ki, İnönü'nün uyarıları bu işlerin yürütülmesine hâkim olanların üzerinde herhangi olumlu bir etki yapmamıştır.

İnönü'ye gelince? Bu uyarı ve tavsiyelerinin karşı tarafta esasen bir etki uyandırmayacağı ve karşı tarafın, etraflarını artık son düğümüne kadar saran tehlikelere rağmen, girdikleri yoldan çıkamayacakları yolunda kanaatlerinin kesin olduğu hakkında, pek çok işaretler

vardır. Evet, artık ihtilâl, ufukta değil, başların üzerinde esiyordu. Saat 12'ye, ancak 5 dakika kalmıştı.

*
**

ANAYASA DIŞI BİR TASARRUF

Nitekim bunun böyle olduğunu İnönü de anladığı içindir ki, Meclisteki konuşmalarından sonra ilk işlerinden biri, durumu bütün Halk Partisi Teşkilâtına duyurmak, onların dikkatlerini çekmek oldu. Onun 21 nisan 1960 tarihli genelgesi, C.H.P. İl Başkanlıklarına bu maksatla gönderildi. Genelge şöyle başlar:

«Demokrat Parti ekseriyetinin, Partimiz ve şerefli Türk Basını hakkında bir Meclis Tahkikatı açmak için verdiği karar, mahiyet ve muhtevası itibarıyle, Büyük Millet Meclisinin 18 nisan oturumunda da belirttiğim gibi, Anayasa dışında bir tasarruftur. Muhakkak olan şudur ki, bu Encümen, vatandaşların, hükmî şahısların, bilcümle devlet makam ve müesseselerinin, Türk Anayasası ve Cumhuriyet kanunları ile tespit edilmiş haklarını, yetkilerini, vazifelerini, tadil edemez. İptal edemez».

«Encümenin, Türkiye Cumhuriyeti kanunları yerine, kendi kararlarını ikame etmeye çalışması, hukukan ve açıkça, salâhiyet gaspı (yetkilerin çalınması) olacaktır...»

Genelgenin sonu, İl Teşkilâtlarının bu vaziyet karşısında da muntazam çalışmalarını tavsiye eden cümlelerle biter.

Fakat İnönü durmadan hareket halindedir. Görüşlerini etrafına telkine çalışır. 23 Nisan Bayramı dolayısıyle kendini ziyaret eden gençlere hitabesi, Millî Mücadele'den beri rejim yolunda olan gelişmeleri sıralamak ve onları aydınlatmak çabası içinde geçer. 25 nisan 1960'da ise C.H.P. Meclis Grubunu toplar. Mihver görüşü şudur:

«Aziz milletimiz, bu topraklar üzerinde şeref ve haysiyetle yaşamaya azmetmiş insanlar topluluğu olarak, insan hakları, hürriyet ve ahlâk mücadelesine sonuna kadar devam edecektir».

Meclis Grubu, Paşanın görüşlerinde, tam bir fikir uyarlığı halindedir. Şu halde yeni ve tehlikeli şartlar, C.H.P. içinde bir sarsıntı yaratmamış görülmektedir. Bu önemli bir noktaydı...

*
**

SON MEYDAN SAVAŞI

İkinci ve asıl gürültülü mücadele, Büyük Millet Meclisinde, 27 nisan günü verilecektir. O gün, Fevkalâde Tahkikat Encümenin «Salâhiyetler Kanunu» tasarısını iktidar Millet Meclisine getirir. Ve daha ilk anda anlaşılır ki, İnönü'nün 18 nisan 1960 oturumundaki uyarıları, iktidar üzerinde hiç bir olumlu etki yaratmamıştır. Belki tersine olarak, düşünülen salâhiyetler daha da genişletilmiş, yani ölçü ve mantık, artık hislere, infiallere uyularak, feda edilmiştir. O halde söz, artık olayların olacaktır. Daha doğrusu, şartların ve olayların... Çünkü şartlar artık son noktasına göre gelişmekte ve olaylar keskinleşmektedir.

İnönü'nün 27 nisan celsesindeki konuşmaları, gene gürültüler içinde geçti. İnönü kendi sözlerini, bazen kendi bile duymuyordu. O gün Meclisi idare eden Başkanvekili Hamdi Kirazoğlu ise, o güne mahsus bir taktik yürüttü. Her gürültünün patlayışında ekseriyet cenahını değil, C.H.P. mebuslarını suçladı. Müzakerelerin intizamsızlığından onlar sorumlu tutuluyordu. Birçok C.H.P.'liler bu durumu, Fevkalâde Salâhiyetlerin tek taraflı uygulanması daha o gün orada başlamıştı şeklinde hatırlarlar... Zaten sonunda bu tatbikat daha da şiddetlendi. İnönü'nün konuşmalarının, zabıtlardan çıkarılmasına karar verildi. İnönü'ye ise, 12 oturum Meclis toplantılarına katılmamak cezası verildi. Bunu üzerine gerçi C.H.P. milletvekilleri toptan salonu terkettiler. Fakat bunların ortadan çekilişi ile, karşı tarafa ferahlık vermiş gibi bir havanın estiği, gene hatırlanan bir haldir.

Fakat iş bununla kalmadı. Paşanın Meclis konuşmalarını neşreden Ulus Gazetesi de toplattırıldı. O zaman, bir nevi yeraltı faaliyeti başlamıştı. Matbaadan ve toplamadan kaçırılan Ulus nüshalarını, C.

H.P. milletvekilleri ile gönüllü Halkçılar kaçırdılar ve her tarafa yaydılar. Bu nüshalar az zamanda, yüksek fiyatla bir karaborsa metaı oldu. Fakat bu defa D.P.'nin bu davranışı, orduda da yankılar yarattı. Nitekim İsmet Paşa'nın bu son konuşmaları, bir kısım subaylar tarafından, hem de Genelkurmay binasının gizli yerlerinde çoğaltılarak ordu mensuplarına ve herkese dağıtıldı.

Evet, o gün İsmet Paşa Büyük Millet Meclisinde âdeta, 27 mayıs öncesi son meydan savaşını vermişti. Konu neydi? Konu, 18 nisanda kurulan Meclis Fevkalâde Tahkikat Encümeninin «Salâhiyetler Kanunu» idi. Ve bu salâhiyetler, hakikaten aşırı şeylerdi. Encümen kurulmuş ve başına Hamdi Sancar getirilmişti. Komisyon 15 üyeden teşekkül ediyordu. Fakat kanunun oya konuluşu ve onaylanışı şekli sakattı. İç Tüzüğün sarih olarak açık oyla oylandırılmasını zaruri kıldığı bir şekle rağmen kanun tasarısı, Kirazoğlu tarafından işâri oyla çıkarıldı. Halbuki C.H.P. mebuslarının bu hususta takrirleri vardı. Bu, nazara alınmadı. Bundan başka kanun, Anayasa dışı hükümler ihtiva ediyordu. Bunun Cumhurbaşkanı Celâl Bayar tarafından Veto edilmesi gerekiyordu. O da olmadı.

Kaldı ki kanunun getirdiği yetkiler gerçekten önemliydi. Encümen bir «Sivil Cunta» halinde olacaktı. Ona kazaî yetkiler dahil, bütün yetkiler tanınıyordu. Artık devlet demek, Tahkikat Encümeni demek olacaktı.

Encümen; Savcı, Hâkim ve Askerî Hâkimlerin bütün yetkilerini elinde tutacaktı. Askerî adalet de dahil olduğu halde ve dilediği konularda, adalet mekanizması bu Encümen oluyordu. Gazeteleri toplatabilecek, matbaaları ile beraber kapatabilecekti. Her türlü evrak, vesaik ve eşyayı zaptedebilecekti. Komisyonun kararlarına muhalefet cezası, 1 seneden 3 seneye kadar hapisti. Encümen kararlarının icra ve infazına bütün memurlar mecburdu. Hangi memur bu işte ihmal gösterirse, 6 aydan 3 seneye kadar hapsolunacaktı. Tahkikatla ilgili konuların ifşa edilmesi de hapisle cezalandırılıyordu. Hattâ tahkikat esnasındaki şahitler için bile, şu veya bu hallerde ayrıca hapis cezaları konuluyor, yahut kanunlardaki cezalar bir misli artırılıyordu. Ve en önemlisi de, bu Komisyonun hükümlerine, hiç bir merci nezdinde

itiraz edilemeyecekti. Hulâsa bu Encümenin el attığı her işte, memleketin Adalet cihazı donduruluyordu... (1)

Tasarının tartışılmasında her şey, işin bir nevi aceleye getirilme havası taşıdığını gösteriyordu. Fakat büyük gürültüler içinde İnönü de söz aldı. Siyasî hayatının önemli nutuklarından, belki en önemlisini verdi. İktidardakileri uyarmak istiyordu. Gerçi bu uyarılara, karşı taraf, ağır gösterilerle mukabele ediyordu. Ama o susturulamadı:

«— Hayatımıza kast için yapılan tertiplerden az zararlı çıktık. Şimdi İktidar Partisi diyor ki, nasıl oldu da bu hadiselerden sağ çıktılar? Biz bu kadar tertipler yaptığımız ve bu tertipleri maharetle tatbike koyduğumuz halde, bu tertipler nasıl oldu da muvaffak olamadı ve İnönü sağ kaldı? diyorlar. İşte Tahkikat Komisyonu, şimdi bu marifetleri tahkik edecek! Ve bizim sağ kalmamıza sebep olan neticenin mesullerini arayacak, meydana çıkaracak...»

«Tahkikat Encümenini kurduran gerekçe, bu hava içinde seçim yapılamaz diyor. Halbuki seçim havası aylarca evvel hazırlanmış, memlekette ilân olunmuştur. İlkbaharda muhakkak olacak idi. Bu ilân edilmişti...»

«Tahkikat Encümeninin sebebini ve müeyyidesini teşkil eden bu teklifin hedefi, seçim havasını hazırlamaktı. Seçim havası, bugün Demokrat Parti başında bulunanlar için nedir?... 1960 seçimlerine hazırlanmak için, yeni, fevkalâde tedbirlerin alınması lüzumuna, Demokrat Parti'yi idare edenler neden kanidirler?..»

«Vatandaşı tedhiş havası içinde yıldırmak, bu tertiplerin gayesidir».

«Demokrat Parti İktidarının seçime karşı aldığı vaziyet,

---

(1) Vazife ve salâhiyetler kanunu tasarısı 13 maddeyti ihtiva ediyordu. Rize Mebusu Muzaffer Ünal, Çorum Mebusu Hüseyin Ortakçıoğlu, Bolu Mebusu Reşat Akşemseddinoğlu ve Yozgat Mebusu Sefer Erogan tarafından sunuluyordu. 1. ve 2. maddeler vazife ve salâhiyetleri sayıyordu. Bu salâhiyetler 5 fıkrada toplanmıştı. Bu salâhiyetler, Meclisin vazifelendireceği Tahkikat Encümenleri ve onlara Naip olarak kurulacak Encümenler tarafından kullanılacaktı.

vatandaşın nazarında iki ihtimali canlandırmıştır. Birincisi, bu iktidar, hiç bir zaman seçim yapmayacaktır. İkincisi, bu iktidar üç aylık bir seçim hazırlığı yapıp, şartları kendisine göre hazırladıktan sonra seçimi yapacaktır».

«Fakat ben size haber vereyim ki, üç ay, altı ay, bir sene, sizin arzu ettiğiniz seçim havasını hazırlayamayacaktır. Sözün kısası, bu tedbirlerle Anayasaya bir darbe vurulmaktadır. Anayasa dışı, gayri meşru bir baskı idaresi kurulmaktadır».

«Biz alacağımız tedbirleri aldık, yürüyeceğiz diyorsunuz. Gayri meşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi böyle söylemişlerdir. Siz de öyle diyorsunuz. Fakat muvaffak olamayacaksınız. Syngman Rhee (Kore eski Cumhurbaşkanı) kurtuldu mu? Üstelik onun ordusu, memuru, polisi elindeydi. Halbuki sizin elinizde ne ordu var, ne memur, ne üniversite, hattâ ne de polis...

İnönü'nün sözleri bu noktalara gelince, Meclis salonu bir Meclis toplantısına sahne olmaktan çıkmıştı. Hattâ dinleyiciler balkonundaki sıralarda yer almış Vatan Cepheliler bile ortaya sözler atıyorlardı. Fakat İnönü devam etti:

«Meclis Tahkikatı Önergenizin gerekçesi diyor ki: Memura itimat etmiyoruz, tahkik edeceğiz. Hâkime itimat etmiyoruz, tahkik edeceğiz. Orduya itimat etmiyoruz, tahkik edeceğiz. Bizim görüşümüz ise farklıdır. Baskı tertipçileri bilsinler ki, Türk milleti, Kore milletinden daha az hayasiyetli değildir...»

Oturum bu hava içindeydi. Reis oturumu kapadı. Yazılan hatıralara göre, Başkanvekili Kirazoğlu, doğru Başvekilin odasına koştu. Başvekil ayakta ve sapsarıydı. Yüzü asabiyetten titriyordu. Gene yazılanlara göre, yanına koşan Meclis Reisvekili Kirazoğlu'ya bağırıyordu:

«— Atacaksınız bu adamı dışarı! Kovacaksınız Meclisten! Sözlerini zabıttan çıkaracaksınız! Demin neden çıkarmadınız?.»

İnönü'nün 12 oturum Meclis toplantılarına katılmaması ve sözlerinin zabıttan çıkarılması kararı bu hava içinde alındı. Ve salâhiyetler kanunu bu haller içinde kabul edildi.

Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu ise, 27, 28 nisan günleri İnönü'nün başkanlığında toplandı ve:

«İktidarın Anayasa dışına çıktığını, hukuk devleti prensiplerini çiğnediğini, insan hak ve hürriyetlerini gayri meşru baskılar altına aldığını, Türkiye'de demokratik rejimi ve Anayasayı müstenit devlet nizamını tahribe kastettiğini müşahede ve tespit etti».

Artık ok yaydan çıkmıştı. Bu işi, ancak bir ihtilâl temizlerdi. Ama bu ihtilâli kim, kimler yapacaktı? Gerçek şuydu ki, bunu yapacak olan, ne İnönü, ne de Halk Partisi olabilirdi.

Fakat bu arada şu da oldu: Ankara'da Büyük Millet Meclisinde Ekseriyet Partisinin oylarıyla Fevkalâde Meclis Komisyonunun Salâhiyet Kanununun çıktığı 27 nisan gününün ertesi günü, İstanbul'da üniversite ayaklanmıştı. Aynı hareket ertesi gün Ankara'da cereyan edecektir. Bu yeni tedbirlere ilk ve kanlı tepki böylece üniversiteden gelmiştir. İkinci ve kader tayin edici tepki ise ordudan gelecek ve tabiî çok şeyler değişecekti. Demek ki kaderin gizli eli, artık bu tedbirleri alanlarla beraber değildi. Yani öyle denilebilir ki, bu Tahkikat Encümeninin ve salâhiyetlerinin ömrü aslında, bir gün bile süremedi...

*
**

ISTANBUL-VE ANKARA OLAYLARI

Yassıada dosyalarında «Istanbul ve Ankara olayları» ayrı bir dosyanın ve ayrı bir tahkikat faslının adı oldu. Bu olaylar, ihtilâlin öncüsü ve habercisiydi. Fakat her şey onu gösteriyordu ki, bu haber ve işaretler, iktidar tarafından, hiç de gereği gibi değerlendirilmemiştir...

Kaldı ki Ankara'nın havasında gerginliği okumak için, hattâ bu olayları bile beklemeye lüzum yoktu. Daha 19 nisan 1960 günü akşam üzeri, saat 17'yi biraz geçe İnönü'nün iki arkadaşı ile Kızılay'da şöylece görünüşü, hemen bir göz açıp kapama denilebilecek bir kısa zaman içinde, Kızılay Meydanı ve civarını, bir mahşer kalabalığı ile doldurdu. Trafik tamamen durmuştu. Adım atmak kabil değildi.

— Yaşa, İsmet Paşa!

sesleri havada dalga dalga uğulduyor, uzaklara kadar yayılıyordu. Halbuki bir gün evvel Meclis Tahkikat Komisyonu kurulmuştu...

İnönü Anadolu Kulubünden çıkmıştı. Kızılay'dan geçerek İş Bankasına uğrayacaktı. Oraya doğru yürüdü, bankanın muamele saati normal olarak geçmişti. Paşanın bankadan Kızılay'a dönüşü ise artık kabil değildi. Kendisinin de bu sıkışık ve coşkun kalabalık içinde adım atması mümkün olmuyordu. Büyük müşküllerle onu bir otomobile bindirdiler. Halk Partisi Merkezine geldi. Fakat o akşam kalabalık kolay dağılmadı. 27 nisanda beyanname teksir makinelerinin en eminleri ise, artık Genelkurmay'da çalışıyordu.

D.P. İdaresi Sıkıyönetim hazırlıkları içindeydi. Fakat henüz tereddüt vardı. Menderes, kısa bir süre önce Etem Menderes'in başkanlığında bütün Kuvvet Kumandanları ile Ankara'daki ileri gelen askerî şefleri bir toplantı halinde yoklamıştı. Fakat Etem Menderes'in intibaları pek de elverişli değildi.

Istanbul Üniversitesindeki 28 nisan olayları ise malûmdur. Üniversite bahçesinde toplanan gençler:

— Yaşasın Hürriyet! Kahrolsun Diktatörler, Kahrolsun Menderes (1)

haykırışları ile nümayişe başlamışlardı. Bu arada polis, üniversite bahçesine girmek ve şiddet tedbirleri göstermek yolunu tercih etti. Nümayiş meydana taştı. Bir üniversiteli genç vuruldu. Üniversite Rektörü polisler tarafından sürüklendi ve bu arada yara bereler aldı. Ayrıca 1 ölü ve 40 kadar yaralı vardı. Hulâsa artık ok yaydan çıkmıştı. Gençlere karşı barikat kurmak için getirilen askerî birliğin subayları ise, gençlere yolları açtılar.

29 nisanda buna benzer sahneler Ankara'da da cereyan etti. Ankara'da nümayişler, özellikle Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakülteleri çevrelerinde merkezleşmişti. Buralarda da fakülte binası ateş altına alındı. Yaralananlar oldu, fakat ölen olmadı. Hulâsa üniversite artık ayaklanmıştı. Fakat nümayişler bunun ardından sokağa döküldü. Kı-

(1) A.P.'li yazar Tekin Erer, bu sahnelere şahsen şahit olduğunu naklederek bu sözleri *10 Yılın Mücadelesi* isimli eserinde verir. s. 401.

zılay, nümayişlerin merkezi oldu. Bu bölgede sokaklar ve sokak başları ondan sonra askerî muhafaza altında tank üsleri haline geldi. Fakat nümayişler kesilmedi.

Hükümet, Istanbul ve Ankara olayları üzerine, Dahiliye Vekâletinden iki tebliğ neşretti. Bu tebliğde olayların tertipçisi, Halk Partisi Gençlik Kolları olarak gösteriliyordu. Ayrıca Örfi İdare de her iki şehirde tesis edildi. Çeşitli yasaklar konuldu.

29 nisan 1960 günü akşamı Adnan Menderes, Türkiye Radyoları vasıtasıyle geniş bir konuşma yaptı. Şu cümleler dikkati çekiyordu:

«— Bu gibi zamanlarda, memlekette karışıklık çıkarmak isteyenler ve bugünkü hadiselere teşebbüs etmiş bulunanlar, bir taraftan da memleketin düşmanları ile âdeta el ele vererek, ortalığa her an, her saat başında, birtakım yalan ve maksatlarına göre uydurulmuş haberler yaymak suretiyle, gayelerine erişmek isterler».

«Derhal ifade edeyim ki, Istanbul ve Ankara'da çıkarılmak istenen hadiseler, memleketin huzuruna, asayişine ve selâmetine karşı girişilmiş suikastlerdir. Genç mekteplilerimiz üzerinde, bir zamandan beri teşkilâtlı ve hesaplı surette yapılmakta olan tahrikler, artık meşum neticelerini göstermektedir».

«Bunlar nizam ve devlete karşı gelmenin ne demek olduğunu anlamakta gecikmeyeceklerdir...»

«Hükümetin tebliğ ve beyannamelerinden ayrı, icap ettikçe sizlere bizzat hitap etmek için yine huzurunuza olacağım...»

Ondan sonra Menderes radyodan, oldukça sık hitaplarda bulunacaktır. Meselâ 30 nisan tarihli konuşmasında şöyle cümleler geçer:

«Bugün üçüncü gündür ki, yeraltında hazırlananlar, sokaklarda hareket haline geçmişlerdir. Görülüyor ki bunların hepsi, perde arkasında ve toprak altında, bu bahar seçimlerinin yapılacağına inanmış, hazırlanmış, tertiplenmiş ve ayarlanmış oyunlardan ve kanlı macera tasavvurlarından ibarettir».

«Perde kalktı. Sahne meydana çıktı. Tertip sahnesi apaçık meydandadır. Kavuk devrildi. Başlar, bütün hatları ile milletimizin gözleri önündedir...»

*
**

TAHRİK UNSURU VE BİR GERÇEK

Böylece iktidar, bu olaylar karşısında, sebepleri ve şartları değil, hep tahrikçileri ve tahrikleri arıyordu. Bu tahrik ve tahrikçiler motifi, o güne kadar olduğu gibi, iktidarının son gününe kadar D.P.'nin bütün izah ve kararlarına hâkim olacaktır. Fakat öyle sanıyorum ki, bu tahrik ve tahrikçilik havası ve zemini, D.P. İktidarının ilk gününden ve meselâ Adnan Menderes'in daha ilk hükümet nutkundan itibaren siyasî sahneye biraz da bizzat D.P. İktidarı tarafından getirilmiş olsa gerektir. Bu nutuk ve onu takip eden nutuklar, bu kitapta yeteri kadar işlenmiştir. Biraz dikkat edilirse görülür ki, bu nutuklarla beslenen sistemin yapısında, tahrik ve tahrikçilik, elbette yer bulacaktı.

Böyle olunca da, elbette ki meyvelerini verecek ve karşılıklı tahrikler, yeni demokrasinin itibar gören bir mücadele unsuru olacaktı. Menderes'in ilk hükümet nutkundan başlayarak Kayseri olaylarına, Uşak, Topkapı olaylarına, Vatan Cephesine ve nihayet Meclis Tahkikat Komisyonuna kadar uzanan bu zincirin halkaları, bu yeni ve genç demokrasinin ayaklarına vurulan lâleler (esirlik halkası) gibi oldu ve elbette ki çeşitli reaksiyonlar yarattı.

Hulâsa öyle denilebilir ki Demokrat Parti, bizde demokrasinin hem savaşçısı, hem kundakçısı gibi görünür. Bir savaşçı ki, arkasında muharebeler, zaferler, şanlar, şöhretler ve bir de Atatürk'ün hizmetleri bulunan 27 yıllık bir iktidarın karşısına çıkabilmiştir. İktidarı almış ve siyaseti halka maledebilmiştir. Ama halka sunulan bu yeni hayat şartı, belki de bizim şarklılığımızdan, yetersizliğimizden veya harekete önder olanların ruhî karakterlerinden gelen birtakım illetlerle beraber sunulmuştur. Bu illetler, kalabalıkların, her şeyi kapmaya ve benimsemeye müsait ruh yapılarında maalesef ters tepkilerini vermiştir. Bu da, zaten nazik, illetli, çelişmeli bir nizam olan demokrasinin hastalığı, daha doğrusu inkârı olmuştur.

Şimdi olayları izlemeye devam edebiliriz.

*
**

ÇANKAYA'DA BİR PROFESÖR

Istanbul'daki 28 nisan olaylarını takip eden bir hadise, bize o günlerin Çankaya'sının havası hakkında enteresan işaretler verir. Bu hadise, Istanbul Üniversitesi Profesörlerinden Ali Fuat Başgil'in Ankara'ya daveti ile Çankaya'da kendisi ile yapılan istişarelerdir. Olayı Ali Fuat Başgil «27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri» isimli eserinde kendisi hikâye eder.

Başgil hikâyesine girerken, evvelâ o günlerin halini canlandırır. Şu parçaları verelim:

«Her geçen gün durumu daha tehlikeli bir hale sokuyordu. Gerek Istanbul'da, gerek Ankara'da talebe muhitleri, örfi idare ilân edilmesine rağmen kaynamaya devam ediyordu».

«Yüzlerce talebe tevkif edilerek, şehrin biraz dışında, eski, tarihî bir kışla olan Davutpaşa Kışlasına sevkediliyorlardı».

«Hükümete gelince, ayaklanmaların zuhurundan beri, ne yapacağını bilmeyerek, hemen hemen âtıl, hareketsiz duruyordu. D.P. Meclis Grubu kendi arasında toplanarak, alınacak tedbirleri boş yere münakaşa edip duruyordu. Fakat Menderes her şeye rağmen cesaretini kaybetmiyordu».

«Ben, gelmekte olduğunu gördüğüm felâketi önlemek için, bir şey yapmaya müktedir olmadan hadiseleri can sıkıntısı içinde takip ediyordum. Hükümetin bu kadar inatla iktidara yapışıp kalması bana manâsız görünüyordu».

İşte bu hava içindedir ki Ali Fuat Başgil'i Istanbul'dan telefonla Ankara'ya çağırırlar. Başvekil kendisi ile görüşmek istemektedir. Başgil 29 nisanda Ankara'da bulunur. Evvelâ Eğitim Bakanı Atıf Benderlioğlu ile temasları olur 30 nisan günü için de Çankaya'ya yemeğe davet olunur. Bayar, Menderes, Koraltan, Fatin Rüştü Zorlu ve diğer vekil ve şahsiyetler yemektedirler. Başgil'e göre herkes, son iki gün içinde cereyan eden olaylardan yorgun gibi görünür. Nihayet konuya girilir. Başgil'e göre Meclisin, İç Tüzüğün 177'nci maddesi uyarınca bir Tahkikat Komisyonu kurmaya yetkisi vardır. Fakat önemli olan, bu Komisyona verilen salâhiyetlerdir. Ve Başgil, 28 nisan günü neşredilen Salâhiyetler Kanununun, maalesef hududu aştığı ve bazı nok-

talarda, mutlak surette Anayasaya aykırı olduğu görüşündedir. Meselâ Adliyenin vazifesine müdahale ederek, kuvvetler ayrılığı prensibini ihlâl etmesi gibi. Bundan başka, gazetelerde neşri yasak edildiğine göre, Meclis müzakerelerinin aleniyeti prensibi de ihlâl edilmiştir. Bu da Anayasanın 20. maddesini zedelemektedir.

Böylece konuşmalar evvelâ ve uzun boylu skolastik bir hava içinde yürür. Başvekilin Başgil'i Ankara'ya davet ederek onunla konuşmak istemesi ise, elbette ki bir skolastik münakaşası için olamazdı. Nihayet Bayar söze karışır ve bu konuşmaların, toplantının gayesine temas etmediğini nazikâne hatırlatır. Onun sorusu şudur:

«— Şimdi biz, fiilen vuku bulmuş bir durumun karşısındayız. Tahkikat Komisyonu kurulmuş, Salâhiyet Kanunu çıkarılmış ve alınan bu tedbirler, ayaklanmaya sebep olmuştur. Bu vaziyet karşısında ne yapmalıyız? Toplantının gayesi ve halledilecek mesele, zannederim budur».

Başgil bu soruyu şöyle cevaplandırır:

«— Son derece ihtiyatlı davranmanızı tavsiye ederim Sayın Reisicumhur. Önce, Anayasaya tamamen uymadığına göre, Salâhiyet Kanununun hükümlerini tatbik etmemelisiniz. Bu bakımdan tekrar gözden geçirilmesi için, kanunu derhal Meclise geri göndermelisiniz. Bilhassa gençliğe karşı çok sert tedbirlere baş vurmamalısınız».

Fakat Bayar bu görüşte değildir:

«— Ben hiç bir şekilde bu görüşe katılmıyorum. Bilâkis, son derece sert davranmak ve tahrikleri, numune-i imtisal olmak üzere cezalandırmak lâzımdır. Hükümet makamlarının çalışmaları şimdi böyle olmalıdır».

Başgil şöyle devam eder:

«Burada hafif bir yanlış anlaşma oldu. Bayar fikrini izah için suçluları çok sert ve ibret teşkil edecek bir şekilde cezalandırmak manâsına gelen T e n k i l kelimesini kullandı. Tenkil ve Tenkit kelimeleri arasında söyleniş itibariyle büyük bir benzerlik olduğu için, iyi anlayıp anlamadığımdan emin değildim.

Bu sebeple Reisicumhurdan tavzihte bulunmasını rica ettim. Reisicumhur biraz kızgın bir şekilde:

"— Tenkit zamanı çoktan geçti, şimdi tenkil zamanıdır!" diye cevap verdi...»

Ondan sonra Başgil, Reisicumhurun görüşüne katılamayacağını bildirir. Durum fevkalâde ağır bir dereceye varmışsa bunun, memnuniyetsizlik hareketinin orduyu da sarması gibi çok nazik bir mesele ortaya çıkardığına işaret eder. Reisicumhura, nümayişler sırasında talebe, subay ve askerlerin kucaklaştıklarını gördüğünü anlatır. Nihayet Menderes sorar:

«— Muhterem Hocam, bu çıkmazdan çıkmak için bir çare düşündünüz mü?»

O zaman Başgil, konuşmanın daha mahdut bir çevrede yapılmasını ister. Yandaki salonda beş kişi toplanırlar. Hulâsa Başgil bazı izahlardan sonra şunu tavsiye eder:

«— Fikrimce Menderes Kabinesi derhal çekilmelidir. Bundan sonra, mümkün olduğu nispette muhalefete de birkaç Bakanlık vererek, Meclisteki mutedil şahsiyetlerden yeni bir Kabine teşkil etmelidir. Böylece bir nevi Koalisyon Kabinesi, daha doğrusu Millî Birlik kurulmuş olacaktır».

Fakat Reisicumhur Bayar şiddetle karşı kor:

«— Bu hareket bir zaaf alâmeti olur. Ve rakiplerimizi cesaretlendirmekten başka netice doğurmaz. Bilâkis metanetimizi ispat etmek ve son derece sert tedbirler almak lâzımdır».

İşte bu noktadadır ki Menderes şunu açıklar:

«— Eğer bu buhranın sebebi benim şahsım ise, hiç tereddütsüz derhal istifa eder ve yerimi arkadaşlardan birine terkederim...»

Fakat konuşmalar olumlu bir görüş birliğine varamaz. Hele Fatin Rüştü Zorlu'nun gelişigüzel müdahaleleri işi daha da karıştırır. O zaman Menderes de alınır:

«— Ben kimseden korkmuyorum. Hemen yarın, yanıma muhafız filan da almadan, halka durumu anlatmak için Kızılay Meydanına konuşmaya gideceğim ve dimdik durarak, bana hakaret etmelerini bekleyeceğim...»

Menderes dediğini yapar da. Ve dediği de olur...

*
**

MENDERES NÜMAYİŞÇİLER ARASINDA

Ne Meclis Tahkikat Komisyonu, ne de Örfi İdareler, talebe nümayişlerinin arkasını alamadı. Ankara'da bu gösteriler, her Allah'ın günü Kızılay Meydanında, âdeta mutat törenler haline geldi. Halbuki Kızılay ve civarı, bindirilmiş askerî birlikler, resmî ve sivil zabıta kuvvetleri ile tıklım tıklım sarılıydı. Ama bu tedbirler, tutuklamalar, hiç bir şeyi önleyemiyordu. Fazla olarak da bu gösteriler, artık yalnız öğrenci gösterileri olmaktan da çıkmıştı. Halktan gençler, hattâ yaşlı halk adamları, nice subaylar, bu protestoların günlük gönüllüleri olmuşlardı. İşte birgün Adnan Menderes de, kendini bu kalabalıkların içine atmaktan çekinmedi. Tankların, bindirilmiş kıtaların, polisin, jandarmanın kâr etmeyeceğini görünce dayanamadı. Tek başına bu nümayişçilerin üstüne yürüdü.

O gün Bayar ve Koraltan da Meclisten Kızılay'a gelerek bir kenardan bu hareketleri izlemek istemişlerdir. Şu 555 K.(*) günüydü. Hareketlerin en galeyanlı anında Menderes, birden onların yanından ayrıldı. Kendini kalabalıkların arasına attı. Hava:

— İstifa Menderes, istifa!

haykırışları ile dalgalanıyordu. Menderes'in aralarına atılışı, bu sözleri haykıranları şaşırtmadı. Menderes kendini oradan oraya atıyor, birtakım nümayişçileri kendisi yakalamak istiyordu. Etrafında emirlerini yapacak kimseler de olmadığı halde, tevkif emirleri veriyor, şunun bunun yakasına yapışmak hareketlerine girişiyordu. Tabiî az

(*) «Beşinci ayın beşinci günü, saat beşte Kızılay'da» parolası idi. (Yayınevi)

sonra kalabalıkların içinde sıkıştı. Ceketi, gömleği, yakası şekillerini kaybettiler. Birtakımları da onu aradan kurtarmak, çekip çıkarmak için tartaklıyorlardı. Fakat o kendini, kızgınlığın ihtilâline vermişti. Niçin istifa etsindi? Bunlar ne istiyorlardı? Halbuki hep yaptığı hizmetler, bunlar için değil miydi? Hulâsa, bir sahne ki, sanıyorum hiç bir ihtilâl öncesinde bunun bir misali yoktur. O gün Kızılay'da bir Hükümet Reisi, kendine karşı ayaklanan dalgalara tek başına ve kendi yumrukları ile kendini ortaya attı. Sahne hakikaten dokunaklı ve düşündürücüydü...

Menderes bu mücadelenin ortasındayken Bayar ve arkadaşları arka sokaklardan meydanı terk etmişlerdi. Menderes'i de nihayet ve âdeta zorla, orada sıkışan bir otomobile soktular. Üstü başı karmakarışıktı. Otomobil gazeteci Emin Karakuş'a aitti. Hadisenin canlı şahidi olan Emin Karakuş'u tanırım. Gördüklerini basına ve arkadaşlarına olduğu gibi anlatır. Ve 27 Mayıs İhtilâli öncesinden bu sahne, hazin bir hatıra olarak hafızalarda yaşar.

*
**

ISSIZ ISTANBUL SOKAKLARINDA, GÜRÜLTÜLÜ BİR NÜMAYİŞ

İhtilâl öncesinin, hiç beklenmeyen bir olayı da gene mayıs ayı başında Istanbul'da görüldü. Bu olay 1 mayıs 1960 günü olmuştu. Istanbul Örfi İdare altındaydı. Örfi İdare sokağa çıkma yasağı koymuştu. Sokaklar bomboş ve Istanbul ıssızdı.

Halbuki o gün Istanbul'da NATO Vekiller Heyeti toplanacaktı. Toplantı Saraçhanebaşı'nda, Belediye Sarayı'nda yapılacaktı. NATO Vekilleri tabiî şaşkındılar. Kendi içinde ve kendi halkına hâkim olamayan bir müttefikin en büyük şehrinde, onların o gün yaşadıkları hava hakikaten garipti. Türk Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu, havayı yumuşatmak ve hali tabiî, yahut önemsiz göstermek için ne yapacağını bilemiyordu. Ama ne çare ki durum işte buydu ve gizlenecek tarafı yoktu...

Ne ise; binbir muhafaza tertibi içinde sayın misafirler Belediye Sarayı'na alındılar. Bir ölüm sesizliği içinde toplantı açılıyordu. Ama beklenmeyen bir şey oldu. Bu da şuydu ki, Istanbul Üniversitesine

mensup kalabalık bir gençler grubu, çevrenin dar sokaklarında tertiplerini aldıktan ve kafilelerini düzdükten sonra, Belediye Sarayı üzerine yürüdüler. Protestolarını, Türkiye'nin müttefiklerine de duyurmak ve bu nizamla bağdaşmadıklarını, bu iktidarı desteklemediklerini göstermek istediler. Tabiî, ıssız Istanbul sokaklarında garip dalgalanmalar oldu. Örfi İdarenin sevkettiği kuvvetlerle öğrenciler arasında karşılaşmalar, direnişler, bazen de kovalamacalar oldu. Harekâtı bizzat Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un idare etmesi ise garip bir haldi. Ama öğrenciler, yapmak istediklerinde muvaffak olmuşlardı...

Bu hal ve hareket de yabancı basında tabiî geniş tepkiler yarattı. Hulâsa her şey hükümetin aleyhinde gelişiyordu. Biz o günün ve Istanbul'un o günkü havasının bir yabancı gözü ile değerlendirilmesini canlandırabilmek için, meselâ, İsviçre'de yayınlanan «Freie Innerschweiz (Lozan)ın 2.5.1960 sayısından şu parçayı verelim:

«Dün, İngiltere, Kanada, İtalya, Fransa ve Almanya Hariciye Vekilleri, Amerikan Hariciye Vekili Herter'in başkanlığında Istanbul'da toplandılar. Şehir ölü gibiydi. Ve tümenlerce askerî birlikler tarafından, silâhsız bir düşmana karşı kapatılmıştı. Cadde kavşakları tanklarla tutulmuştu. Sert bir muhasara halinin ve Askerî Valinin (Örfi İdare Kumandanının) emrettiği 24 satalik sokağa çıkma yasağının tevcih edildiği düşman, hâkim siyasî diktatörlüğe, siyasî bakımdan tefessüh etmiş bir idare aleyhinde ve demokrasi lehinde nümayiş yapan öğrencilerden başka kimse değildi. Bugün tekrar nümayiş yapıldığı takdirde, Askerî Valinin 15 numaralı günlük emrinde ilân ettiği gibi, Türk Bayrağı taşısalar bile nümayişçilere ateş edilecekti...

Daha önce, nizam kuvvetlerinin kurşunlarına kurban veren öğrencilere karşı bu emir ve işgal hali, 15 milletin temsil edildiği ve bugün yapılan NATO Vekiller Heyeti toplantısı için, korkunç bir manzara teşkil etmektedir. Bilindiği gibi NATO, hür dünyanın ve demokratik nizamın müdafaası için kurulmuştur. Herter'in ve demokrat dünyanın diğer temsilcilerinin, halkın hürriyet isteklerini tanklarla, askerî birliklerle ve Örfi İdare ilân etmekle bastıran bir rejimin misafiri olmaktan memnun

olabileceği tasavvur edilemez. Hürriyete böyle muamele edilince, onu bu hale sokan kimselerle bir masaya oturmak mümkün olmaz...»

Hulâsa, bardak artık dolmuştu. Ve onu taşıracak son bir damla lâzımdı... Bu damlanın damlaması da gecikmedi.

*
**

NATO BAKANLARINDAN SONRA NATO GAZETECİLERİ

Istanbul'da toplanan NATO gazetecileri, sessiz, ölü bir şehrin kendilerine gösterilen bir salonunda, şaşkın ve yaptıkları, söyledikleri birbirini tutmayan bir Türk Dışişleri Bakanı ile karşılaşmışlardı. Bakan, şaşırmakta haklıydı. Çünkü şehrin hali ve ona rağmen, bu salonun üstüne yürümek isteyen öğrencilerin protestoları meydandaydı. Bu olaydan ve bu manzaradan sonra bu defa da Ankara'da bir toplantı yapıldı. NATO devletleri gazetecileri, bu defa da durumu bizzat İnönü'den dinleyeceklerdi. Gerçi Örfi İdare vardı. Gerçi siyasî faaliyet yasaktı. Ama İnönü kendi Partisinin Merkezinde, yabancı gazetecileri kabul ediyordu. Bu toplantıya kimse de müdahale edemedi.

Toplantı 6 mayıs günü saat 16'da tertiplendi. İnönü beyanlarına şöyle başladı:

«— Lütfedip beni ziyarete geldikleri için, evvelâ teşekkür ederim. Birkaç günden beri memleketimizde bulunuyorlar. Türkiye'nin ahvalini bilirler. Dış siyaset için söyleyeceklerim çok sadedir. Batı demokrasileri ile aynı cephede bulunuyoruz. Bu anlayış milletçe kabul edilmiştir. Ve hangi Parti iktidara geçerse geçsin devam edecektir.

İç politikada 15 yıldır demokratik rejimin geliştirilmesi için, güçlükleri yenmeye çalışıyoruz. Bu noktada maalesef, tam bir çıkmaza girmişizdir. Bugünkü baş meselemiz budur».

«Memleketimizde kaldıkları günler içinde burada gördük-

leri hadiseler çok manâlıdır. Böylece bizim meselelerimizi daha iyi anlamış oldular. Dün Ankara'da bir nümayiş yapıldı. Bugün hükümet gazetesi ve radyo, bu nümayişi, hükümet politikasını tasvip eden bir nümayiş olarak gösterdi. Vatandaşlar Ankara'daki nümayişin tafsilâtını diğer gazetelerden öğrenemezler. Zira neşir yasağı konulmuştur. Istanbul'da gazeteler toplattırılmıştır. Şimdi asıl meseleye geliyorum: Türk milleti, kendini bütün haklarından mahrum bırakan bir idareyi istemiyor...

Biz Parti olarak kusurların, meselelerin normal demokratik yollarla düzeltilmesi politikasını takip ediyoruz. Halkın kararı, bizim takip ettiğimiz bu politikadan da ileri geçmiştir...»

İnönü'nün giriş beyanatı budur. NATO gazetecileri kelime kaçırmadan notlarını alırlar. Yarın Türkiye'den dünyaya, bu beyanlar aksedecektir. Daha sonra İnönü sualler sorulmasını ister ve sualler, ardı arkası kesilmemece birbirini kovalar. Hepsi cevaplandırılır. Meselâ London Times Muhabiri sorar:

— Bugünkü buhrana bir çıkar yol görüyor musunuz?

Diğer sorular da bunun gibidir. Ve iş döner dolaşır hep bir noktada düğümlenir. İnönü'ye göre, çözüm anahtrı tektir ve bellidir: Yeni seçimler! Ona göre iktidar, işte bu düğümün çözülmesine yanaşmaz. Bütün olağanüstü tedbirler, tertipler de onun içindir. Ve ilâve eder:

«— Bir defa daha serbest seçimle iktidar değişirse, bu mühim bir dönüm noktası olacaktır. Ve demokrasi, her türlü mülâhazaların dışında, büyük bir inkişaf kaydedecektir. Halbuki iktidar anormal yollardan ayrılmıyor».

Hulâsa, değinilmedik hiç bir mesele bırakmadan NATO gazetecileri İnönü'yü uzun uzadıya konuştururlar. Basın toplantısı bittiği zaman hepsi için çok şeyler aydınlanmış gibidir. İçlerinden bir kısmı, memleketlerine dönmeden, Türkiye'de beklemeyi tercih ederler.

*
**

HARP OKULU SAHNEDE

Fakat yaklaşan ihtilâlin en kesin işareti, Harp Okulunun sahneye çıkışı oldu. Bu, beklenmeyen bir olaydı. Ve öyle sanıyorum ki, Harbiye'nin sahneye çıkışı ile ihtilâlin gongu, en ağır işaretini verdi.

Çünkü Harp Okulu, Ankara'da en genç, en saf ve en hareketli vurucu kuvvetti. Eğer ihtilâlciler Harbiye'ye yerleşmişlerse, eğer ihtilâlciler Harbiye'yi ele almışlarsa, bu büyük ve çok şeye çözüm getirici bir manâ taşırdı. Kaldı ki Harbiye'nin geleneğinde, gerek 1876, gerek 1908 ve 1909 hareketlerinin hatıraları vardı. Bundan başka, yakın tarihimizin en aktif aksiyon adamlarını ve önderlerini, hep Harbiye vermişti.

Harp Okulu 28 nisandan beri, öyle anlaşılmaktadır ki, için için kaynıyordu. Istanbul ve Ankara Üniversiteleri mücadele meydanında savaşırlarken, onların hareketsizliği, kendileri için de üzüntülü olmuş görünmektedir. Ve şimdi daha iyi anlaşılıyordu ki, Harp Okulu zaten ihtilâlcilerin tesirine geçmişti. Alparslan Türkeş, Sezai Okan gibi öncü ihtilâlciler, 28 nisandan sonra Harp Okulu kadrosuna öğretmen olarak sokulmuşlardı. Daha 1958 ortalarında başlayan «kilit noktalarını tutmak, ona göre tâyinler sağlamak» işi burada da yürümüştü. Okul Kumandanı Sıtkı Ulay ihtilâlcilere karşı değildi. Şahsiyetli, ciddî bir asker olan ve Harp Okulu Alay Kumandanı bulunan Albay Müctebâ Özden, hattâ Harbiyeliler sahneye atılırken de çocuklarının başındaydı. Zaten ve aslına bakılırsa, Harp Okulu daha mart ayından beri hazırdı denilebilir. İhtilâlin bayrağını açmak vazifesi, mevcut şartlara göre bu okula düşecekti. Nitekim 26 mayıs gecesi son hareket planları da bu okulda düzenlendi ve 27 mayıs gecesi Müctebâ Özden'in ilk «Silâh başına!» emri bu okulda verildi.

21 mayıs cumartesi günü Harp Okulu öğrencileri öğleden sonra, Kızılay Meydanı istikametinde yürüyüşe geçtiler. Hareket vakarlı, fakat kararlı bir hava içinde gelişti. Ve az sonra öyle göründü ki, bu nümayişçi kafilenin içinde, hattâ Harbiyeliden çok subaylar da vardır. Tatil saatinde Millî Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay'ın ve Ankara'daki birliklerin çok sayıda subayları bu kafilede hemen yerlerini almışlardır. Kafilenin başını, bir askerî cip içinde Nurettin Uluç Paşa çekiyordu. Paşa, Harp Okulu kadrosunda değildi. Ama onun

şahsında kafile, gönüllü kumandanını bulmuştu. Harbiyeliler, Kızılay turunu tamamladıktan sonra Çankaya'ya yürümek istemişler, fakat kumandanlarının yatıştırıcı müdahaleleri ile mekteplerine dönmüşlerdi.

Bu gösteri, içeride ve dışarıda büyük yankılar yaptı. Hattâ Dışişleri Bakanlığı derhal harekete geçerek, başlıca merkezlerdeki elçiliklerimize, işi küçük göstermek isteyen bir sıra tebliğler yaptı (1). Ama, olan olmuştu... Hele yabancı muhabirler, artık başka türlü bir hareketin arifesinde bulunulduğunu açıkça görüyorlardı. Bu neticeyi görmemeye çalışan, yalnız iktidar önderleriydi. Onlar bu Harbiye nümayişini gereği gibi değerlendiremediler. Evvelâ olayı örtbas etmek, sonra da birtakım neticesiz ve şekilden ibaret tahkikat oyunları ile oyalandılar. Hele Harbiye'yi Ankara'dan atmak düşüncelerini başaramayacaklarını kendileri de biliyorlardı. Fakat bunlar yapılacağına, hiç değilse bir Kabine değişikliğine gidilmemesi, iktidarın büyük basiretsizliği oldu.

*
**

KADERİN KÖR DÜĞÜMÜ!

Samet Ağaoğlu «Arkadaşım Menderes» isimli eserinde şöyle yazar:

«Meşhur, Salâhiyetler Knunu, muhlefetin Türkiye Büyük Millet Meclisinde, o güne kadar görülmemiş şiddette kavga ve gürültüler arasında kabul edildi. Ve Menderes için de, Parti ve hepimiz için de, k a d e r i n k ö r d ü ğ ü m ü böylece bağlandı...

Adnan Bey bu haftalarda, belki de kendi ruh ve kafasında, korkunç bir kavganın içine düşmüştür. Belki de yaklaşan fırtınayı gördü. Ama etrafına belli etmemeye çalışıyor. Hükümet, Genel İdare Kurulunda, Grupta, arkadaş toplantılrında kuv-

(1) Bu telgraflar ve tebliğler ihtilâlden sonra, Millî Birlik Komitesi tarafından neşredilen *Ak Devrim* isimli kitapta yayınlanmıştır.

vetli, azimli, iradeli konuşmalar yapıyor. Çok çekici bir formül bulmuştur.

Biz, Istanbul ve Ankara'nın iki caddesinde mi yıkılacağız? Bu iki caddenin karşısında bütün memleket var...»

Bundan sonrasının hikâyeleri, bir trajedinin başlangıcıdır ancak:

«Arkadaşım Menderes'in bende o günlerden kalan hatıralarını, ince bir tül perde arkasından seyreder gibiyim. Düşünceli, zaman zaman dalgın, zaman zaman asık, bazen şu veya bu yandan gelen bir ışıkla renkli, ümitli, bazen gölgeli bir yüz gözlerimin önünde. Sonra bu son haftalardan hep işitir gibi olduğum hep o kısık ses...»

Samet'in tasvirleri canlı, dokunaklı ve düşündürücüdür. Evet, o trajedinin bütün yükü, bütün sorumluluğu, bütün düğümleri ve hepsinden önemli olarak da tek savunma gücü ve mücadele azmi, hep Menderes'in üzerinde toplanır (1). Bu trajik tablo içinde Menderes, tek başına savaşan adam gibidir. Hiç kimse kendini onun davasına, onun kadar vermiş görünmez. Bayrak onun omuzundadır. Kılıç onun elindedir. Hakkı da, batılı da savunmak ona düşer. Evet, o günlerde Menderes demek, kaderin yağdırdığı bütün okların, bütün belâların hedefi demektir. Önde görünen ve bütün okları üzerine toplayan odur. Ah, bir defa çekilebilse? Biraz kenara çekilebilse? Belki de hem kendi, hem ardındakiler kurtulacaktır! Ondan sonra belki birtakım değişiklikler, belki birtakım tasfiyeler, belki bir seçimle değişiklik, belki hattâ yumuşak bir koalisyon! Belki arada ve geçici olarak bir CUNTA da gelebilirdi. Ama bu CUNTA'nın artık, yapacağı işi ve halledecek bir davası olmazdı...

Ama Çankaya'da bir el var. Menderes'in elini bırakmaz. O istifasını uzattıkça:

— *Olmaz,* der, *nereye gidiyorsun? Su geçilirken at değiştirilmez!*

---

(1) Bu konu ve bizi bu yargıya götüren oluşlar ve şartlar *İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli* ismi ile yayınlanan eserimizde, daha etraflı işlenmiştir.

Ah ne olurdu? Bu el onu böyle bağlayacağına ona; büyük tecrübeler içinde geçen renkli hayatının bu tecrübelerinden ilham alarak:

— Evet Adnan, artık vakittir, Çekil, hattâ çekilelim. Siyaset, vakit gelince çekilmeyi bilmektir!

diyebilseydi... Fakat ne yazık ki, olmadı. Kendini bütünü ile kendi davasına vermesini ve bu dava uğrunda baş vermeyi, fakat yenilgi kabul etmemeyi mizaç edinen içli bir adam, önüne çizilen kader çizgisi üstünde bir gün, hakikaten can verdi.

***

BAHAR İÇİNDE BİR ÜLKE

Menderes, olayların gelişmesi içinde bütün gücü ile çırpınıyordu. Radyo artık onun günlük malzemesi haline gelmişti. 28 nisan olaylarından sonraki konuşmalarını daha evvel vermiştim. 1 mayıs 1960'da gene radyo mikrofonunun başındaydı:

«— Sevgili vatandaşlarım!

Memlekette bütün hükümet çalışmaları en hayırlı, en verimli şekilde devam eder, iktisadî kalkınmamıza yepyeni bir hız ve genişlikte devam olunur, imar faaliyetleri vatanın en uzak köşelerine kadar yayılırken, memleketin başına bir gaile açmak, bir musibet getirmek teşebbüsleri ile karşılaştık...

Süratli iktisadî kalkınmamız kıskanıldı. Milletin huzuruna, refahına, saadetine karşı en ağır darbelerle harekete geçildi. Bahar mevsimi, feyizli yağmurları ile yurdun her köşesini cennetten bir parça haline getirir, memleket bol, feyizli bir mahsul idrak etmeye hazırlanır, vatandaşlar hallerinden memnun olarak yüzleri güler ve istikbale emniyetle bakarken, ihtirasın eli, milletçe duymakta olduğumuz emniyet ve huzura hainçe uzandı...»

Menderes, bu söylediklerine inanan adamdır. Menderes, bu söylediklerinin heyecanını duyan adamdır. Fakat kendini, kendine göre bir millet anlayışından, kendine göre bir kalabalıklar kompleksinden

kurtaramaz. Kendini milletin sevgilisi bilir. Millet onu tutar, ona baş kaldırmaz bilir...

Ama işte burada bir kavram çelişmesi vardır. Ve Menderes bu çelişme içinde yıkılacaktır. Çünkü gerçek şudur: Çok Partili klâsik Parlamento rejimlerinde idare, gerçi millet idaresidir. Ama memleketi millet idare etmez. Bir avuç insan idare eder. Bu bir avuç insan, milletin Parlamentoya gönderdiği insanlar, yani Parlamentodur. Ama ya Parlamento soysuzlaşırsa? Ya Parlamentonun eler, tutar yeri kalmazsa? Ya Parlamentoda bizzat İktidar Partisi, Meclis üstünde Meclis, hükümet üstünde hükümet demek olan Tahkikat Encümenleri kurar ve muhalefeti fonksiyon dışı kılarsa? Ya halk fiilen ikiye bölünmüş olur, kahvelerini, camilerini bile birbirinden ayırırsa?..

Ama bu kadar mı ya? Ya aydınlar? Ya üniversite? Ya ordu? Ya basın? Eğer ya bütün siperler ve daynaklar kaybedilmişse? O zaman bir ülke, ne kadar bahar içinde olursa olsun, tarlalar ne kadar yeşerirse yeşersin, barajlar, fabrikalar ne kadar yükselirse yükselsin, o ülke sıhhatli olsa da, nizam hasta demektir. Demokratik Parlamento idarelerinde ise demokratik ihtilâl, tarlarlada, fabrikalarda değil, bu nizamın içinde, yani Parlamentoda ve onun yan müesseselerinde olur. Nitekim o günlerde Türkiye bu haldeydi. Yani tarlalar yeşeriyor, ama Parlamento itibarının ve fonksiyonunun yüzü, gittikçe sararıyor, halsizleşiyordu. Ve bu neticede iktidarın, elbette ki büyük taksiratı vardı...

Ama Menderes, işte bunu kabul etmiyordu ve radyoda konuşuyordu:

«— Muhterem vatandaşlarım!

Memleketimiz ne bir ihtilâl karşısındadır, ne de ihtilâlin sözde haklı sebepleri bu memlekette mevcuttur. Bütün memleket ve halkımızın kahir ekseriyeti, ortada dolaştırılan bu üç beş bin kişinin manzarasını teaccüple, tecessüsle, hayretle ve eminim ki teessürle ve nefretle seyretmektedir.

Bu mu ihtilâl? Bu, düpedüz bir âsilik hareketi, bir ayaklanma teşebbüsü...»

Ve Menderes bu olup bitenleri, vaktiyle «Şeriat isterük!» diye ayaklanan cahil ve başsız 31 mart askerlerinin hareketlerine benzetir.

Ama ne var ki, bu benzetiş yanlıştır. Ve uzun konuşmasını şöyle bitirir:

«Cenabı Hakkın, her zaman bütün müşkülleri yenmekte Türk milletini müstesna muvaffakiyetlere mazhar kılması en aziz emelim ve temennim olduğunu ve yarın tekrar huzurunuzda bulunacağımı arzederek, bugünkü sözlerimi burada bitirmekteyim...»

Ve Menderes ertesi gün hakikaten ve tekrar huzurda bulunur da. Hem de bu böylece günlerce devam eder, gider. Ankara'da 5 mayıs hadiseleri işte bu hava içinde geçmiştir.

Kabine ise yaptığı bir toplantıda şu neticeyi kabul ediyordu:

«Evet, kaderin sevki ile, bütün büyük, toplu ve kuvvetli teşekküller iktidarın aleyhinde... Fakat biz de bu mevkie cebirle, zorla veya tazyikle gelmiş değiliz. Bizi buraya millet getirdi. O halde bütün bu teşekküllerin karşısına, bize rey veren milletle çıkarız. Ve hakikatleri millete anlatırız. Milletin tepkisine bakarız. Eğer halk da bizim aleyhimizde ise, o zaman derhal yeni bir seçime giderek, iktidarı millî iradenin emrine terkederiz...» (1)

Fakat bu bir kendini aldatıştan, ibarettir. Çünkü o gün iktidarı yönetenler arasında, yeni bir seçime gitmek kararına el kaldıracak olan tek kişinin bulunacağı zannedilmez. Çünkü Tahkikat Komisyonunu doğuran Grubun havası ise, verilen nutuklar vesaire, tamamen bu mülayemetin aksini gösterir.

*
**

CEMAL GÜRSEL'İN MEKTUBU

Orgeneral Cemal Gürsel Kara Kuvvetleri Kumandanlığına getirildiği zaman, orduda iyi bir şöhreti vardı. Kumandanlıkta da uysal

(1) Tekin Erer: *10 Yılın Mücadelesi*, s. 421.

ve dengeli bir asker olarak çalıştı. Fakat Kayseri olayları sırasında, İnönü'ye karşı yumuşak davrandıklarına ve bu suretle vazifelerini yapmadıklarına hükmolunan ve tevkifleri cihetine gidilen üç subaya karşı koruyucu görünmesi, şüpheleri çekiyordu. Gürsel'in zaten emeklilik zamanı yakındı. İzin istedi. Fakat izin verilmedi. Ama 3 mayıs 1960'da bu izin, beklenmeyen bir zamanda çıktı. Halbuki o devirde Gürsel, ihtilâlci subayların bazıları ile vaziyet münakaşalarında bulunuyor ve bu subaylar tarafından ihtilâlin müstakbel lideri gibi görülüyordu. Bu sebeple kendisine izin verilmesi, gizli çalışan subaylar arasında endişe yarattı. Hulâsa şimdi bu durum, Cemal Gürsel'in ordudan fiilen ayrılması ve ihtilâlin başsız kalması demekti.

Ama Gürsel arkadaşlarını teskine çalıştı. İlk davette gelecekti ve iki yazı hazırladı. Bunun biri, en küçük askerî birliklere kadar kadar ulaştırılması kaydı ile bir veda mesajıydı. Ama bütün içeriği ile bir veda mesajının sınırlarını çok aşıyordu. Sert, tenkitçi ve hattâ suçlayıcı bir edası vardı. Nitekim toplattırıldı. Ama derhal, elden ele dolaşan bir gizli beyanname haline geldi. İkincisi de, Millî Savunma Bakanına hitaben yazılan bir mektuptu. İşte 27 Mayıs İhtilâli edebiyatında «Gürsel'in Mektubu» olarak isim yapan vesika budur.

Mektupta elbette ki bir vazife aşımı vardı. Bir askerî kumandanın üstüne yazabileceği ve kendi vazifesi ile sınırlı hususların dışına çıkıyordu. Mektupta, Reisicumhurun istifa etmesinden başlayarak bir sıra istekler vardı. Bunlar gerçi saygılı bir iyi niyet edası içinde yazılmıştı. Ama nihayet, bir kumandanın, salâhiyet sahasını aşan şeylerdi.

Bu mektubu yazarken Gürsel'in, etrafında cereyan eden ve hazırlanan şeyleri bilen ve bunların da nerede başlayıp nerede bitebileceğinden endişe eden tecrübeli, olgun yaşta bir askerin sağduyusu ve iyi niyeti ile bir uyarıda bulunmak ve bu suretle de, olayların endişe uyandırıcı gidişini bu yoldan önlemeye çalışmak istemiş olması mümkündür. Bu mektubu burada aynen vermemek, 27 Mayıs İhtilâli'ne çıkan yolun şartlarını ve havasını gereği gibi aksettirmek bakımından bir eksiklik olurdu. Mektubun metni şudur:

«Aziz Vekilim!

Dün geceki münakaşalarımızın ışığı altında zatiâlinize, memleketin huzur ve istikrarı için alınması lâzım gelen tedbir

ve kararlar hakkındaki görüşlerimi bildirmeyi, millî, vatanî bir vazife bilirim.

Sayın Başvekilin açıklamalarını dinledim. Ve okudum. Bunlarda, benim düşüncelerimin kabulüne müsait bir zemin henüz mevcut olmadığı aşikâr olarak belli ise de, gene de düşüncelerimin sizlere iblâğının zaruretine inanıyorum.

Muhterem Vekilim, şu hakikati kabul etmek lâzımdır ki, Kayseri hadiseleri ile başlayıp, son karar ve fecî olaylara kadar devam eden vakalar, vatandaş ruhunda derin tesirler ve hükümete karşı telâfisi güç hoşnutsuzluklar yaratmıştır.

Sayın Vekilim, bu ahval küçümsenecek, cebir ve şiddetle geçiştirilecek şeylerden değildir. Memleket, Hükümet ve Partinizin düştüğü bu müşkül vaziyeti kurtarmak için, sükûnetli, fakat ciddî ve zecrî tedbirler almak lâzımdır. Bu tedbirler şunlar olmalıdır:

1. *Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Çünkü bütün fenalıkların bu zattan geldiği hakkında umumî bir kanaat vardır (1).*
2. *Kabinede iyi kabul edilmeyen ve suihalleri bütün memlekete yayılmış bulunan zevat çıkarılmalı ve yeni Kabine mutlak, dürüst, makul, zorcu değil, adalet ve şefkat hissi taşıyan zevattan kurulmalıdır.*
3. *Istanbul, Ankara Valileri ve Emniyet Müdürleri süratle değiştirilmelidir.*

---

(1) Bu mektup, o zaman Kara Kuvvetlerinde NATO Şubesi Müdürü bulunan Albay Alparslan Türkeş'e Cemal Gürsel tarafından dikte edilmiştir. Ondan sonra bu müsvedde, gene Alparslan Türkes tarafından üç nüsha olarak makinede yazdırılmıştır. Bir nüshasını Cemal Gürsel alıkoymuş, bir nüshası Gürsel tarafından, o zaman Savunma Bakanı olan Etem Menderes'e sunulmuş, üçüncü nüsha da, Alparslan Türkeş'te kalmıştır. Türkeş'te bulunan nüshada ve Alparslan Türkeş'in ayrıca teyidine göre ve I. madde de yukardaki cümleden sonra, Celâl Bayar yerine Adnan Menderes'in Reisicumhurluğa getirtilmesi istenmektedir.

Gürsel'in bu istekle, buhranın daha felâketli olaylarla neticelenmemesi için ve yeni bir seçime kadar, geçici bir tesviye tarzı düşündüğü söylenebilir. Çünkü o her şeyin yeni seçimlerde halledileceğine inanıyordu.

4. *Ankara Örfi İdare Kumandanı derhal değiştirilmelidir.*
5. *Son çıkarılan ve Tahkikat Komisyonları ihdas eden kanun, kaldırılmalıdır.*
6. *Mevkuf gazeteciler, bir af kanunu ile kısa zamanda tahliye edilmelidir.*
7. *Son hadiselerde tevkif edilen talebeler serbest bırakılmalı, ilim müesseseleri yeniden faaliyete geçmelidir.*
8. *Şimdiye kadar çıkarılan bütün anti-demokratik kanunlar, tedricen kaldırılmalıdır.*
9. *Vatandaşın, Hürriyet ve Eşit Muamele hakkına mutlak surette riayet edilmelidir.*
10. *Ordunun meseleleri süratle halledilmelidir.*
11. *Din istismarcılığından vazgeçilmelidir.*
12. *Suiistimaller oluyor mu bilmiyorum. Fakat olduğu hakkında umumî kanaat mevcuttur. Ve milletin hükümete karşı itimatsızlığına sebep olmaktadır. Bu gibi kötülüklerin şiddetle bertaraf edilmesi lâzımdır.*
13. *Müstesna zamanlar ve günler haricinde hükümet büyüklerinin memleket gezilerinde, sunî büyük vatandaş toplulukları ile karşılanmaları usulü terkedilmelidir...*

Muhterem Vekilim, bu yazdıklarım asla bir Parti ve politika düşünce ve tesiri ile yazılmamıştır. Memleketin durumunun ve tedbirlerin alınmasını zarurî kıldığına inandığım için arzedilmiştir. Sizlerin vatanperverlik ve vicdanlarınıza hitap ediyorum. İyi düşününüz. İyi hareketler yapınız. Memlekette çok şeyler yaptığınız muhakkaktır. Fakat bu, asla kâfi değildir. Bu yapılan işleri, müstemleke idareleri de yapar, yapıyor ve yapmıştır. Asıl mühim olan, toplumun ruhunda, yaşama şevk ve azminin geliştirilmesi, hak ve hürriyet aşkının kökleştirilmesi ve vatandaş idrakinin, yüksek ve necip hislerle donatılmasıdır. Olaylar, bu yolda olmadığınızı göstermektedir .Talebelerin hürriyet duygusu ile yaptıkları masumane tezahürata karşı kıtalar sevkedilmesi ve onların desteği ile emniyet kuvvetlerinin, ilim yuvalarının içine kadar girerek talebeleri, profesörleri ile beraber coplarla ve kurşunlarla tedip etmesi, dünyada görülmemiş feci bir şeydir. O hengâmede kız talebelerin, yürekler

parçalayan çığlıklarının, analar babalar ve halk ruhunda onulmaz yaralar açacağını ve açtığını anlamamak, memleketin huzuru bakımından büyük bir hata ve hazin bir gaflet olduğuna kaniim. Bizim gençlerimizde hak, adalet ve hürriyet duygularının gelişmesinden ve kemalinden memnun olmamız lâzım gelmez mi? İstikbâli, hissiz, duygusuz, müstemleke ruhlu, yalnız maddeci, bedbaht insanlara mı bırakmak istiyorsunuz?

Sayın vekilim, maruzatım muhakkak ki çok mühim ve hattâ çok cüretkâranedir. Fakat memleket için, milletin selâmeti için, hükümet ve hattâ Partinizin kurtarılması için dikkate alınması lâzımdır. Ve hattâ çok lâzımdır. Saygılarımla.

3.5.1960

Kara Kuvvetleri Kumandanı
Orgeneral
Cemal Gürsel

Bu mektup Başvekile verildi mi? Celâl Bayar'a duyuruldu mu? Etem Menderes bu hususta uzun zaman sükûtu tercih etmiş veya Başvekile mealen duyurulduğu şeklinde beyanlarda bulunmuştur. Fakat bugün artık sinirler daha da durulduğuna ve gerçeklerin artık tarihe intikal etmesi zamanının geldiğine göre, açıklayabiliriz ki, bu mektup Başvekil Adnan Menderes tarafından okunmuştur. Menderes. Etem Menderes'e bunun saklanılmasını söylemiştir. Yani Celâl Bayar'a intikal ettirilmemiştir. Zaten Adnan Menderes bunu Celâl Bayar'a intikal ettiremezdi de. Çünkü bu takdirde ona:

— Bak seni Ordu istemiyor, benim Reisicumhurluğumu istiyor, ne dersin?

gibi bir hava yaratılır ki, Adnan Menderes'in bundan, tabiî olarak çekinmesini anlamak, elbette ki kolaydır.

*
**

MUAZZAM KARŞILAMALAR

Ama gene mayıs ayı içinde olup-biten bir yolculuk, Menderes'in bütün iktidar devrinin en parlak gezilerinden biri oldu. İzmir'e gidiyordu. 14 mayıs 1960'da Istanbul'dan vapurla hareket edildi. Çanak-

kale'den gece geçiliyordu. Fakat bir aralık öyle gürültüler koptu ki Menderes uyandı. Vapurun etrafını yüzlerce vasıta sarmıştı. Binlerce insan Menderes'i karşılıyordu. Meşaleler deniz yüzünü acayip renkler ve gölgelerle aydınlatıyordu. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Alkışlar, "yaşa" sesleri havayı çınlatıyordu. Menderes acele giyindi, güverteye çıktı. Ellerini, kollarını açarak halkı selâmlıyordu. Yakınındakiler onun gözlerinin yaşardığını gördüler:

— Şu gece yarısı denize dökülen insanlara bakın. Bir de muhaliflerimizin bize reva gördüklerini düşünün...

Vapur yavaş yavaş bu vasıtaların arasından aktı ve o sahadan ayrılınca Menderes'in ilk işi hemen telsiz kamarasına inerek Çanakkale Valisine bir telgraf çekmek oldu:

«Sabahın ikisinde, gecenin çok geç vaktinde güzel Çanakkale'den geçerken, meşaleler yakıp, motorlar ve gemilerle kadın erkek, binlerce aziz ve muhterem vatandaşlarımızın, vapurumuz durmayıp yoluna devam ederken bizleri karşılayıp uğurlamaları, bizleri ebediyen müteşekkir ve minnettar edecek görülmemiş bir sevgi tezahürü manzarası arzetmekteydi. Bu vatandaşlarımıza, kardaşlarımıza, en candan şükran ve bağlılık hislerimizin iblâğını rica ederim. Bu geceyi ve Çanakkale'nin, kalpleri rikkatle dolduracak bu hatırşinas coşkunluğunu hiç unutmayacağım. Çanakkale'ye hürmetler, muhabbetler, iyilikler ve daima muvaffakiyetler...»

Bu olay, onun Başvekilliğini kaybedeceğinden 13 gün önceye rastlamaktadır. Fakat asıl hareketli sahneler İzmir'de geçti. Daha bir saat mesafeden vapurun etrafını yüzlerce vasıta sarmıştı. Bunlarda binlerce ve binlerce İzmirli, gemiyi sanki bir gelin alayı götürür gibi İzmir rıhtımına kadar getirdiler. Rıhtım ve meydan ise, bir insan denizi halindeydi.

Menderes daha ilk andan kendini bu havanın heyecanına verdi. Orada okuyacağı nutku vapurda hazırlıyordu. Fakat ilk kafile görününce nutuk parçaları da birbirine karıştı. Halkın ellerinde ona cesaret verecek yüzlerce afiş dalgalanıyordu. Söylendiğine göre karşılayıcılar 200.000 kişi kadardı ve bütün Ege bölgesinden buraya akan-

lar, İzmir halkına karışmışlardı. Cumhuriyet Meydanında Atatürk Anıtı önünde hazırlanan kürsüye ilerlemesi de bir hadise oldu. Nihayet güçlükle kürsüye erişebildi. Nutkuna şöyle başladı:

«Biliyorsunuz ki, on beş günden beri koparılmaya çalışılan fırtına ve birtakım tertipli ve uydurma hadiseler, memleketimizi bir hayli çalkalamış ve Türkiye'nin meseleleri etrafında, bütün dünyada, yakışıksız ve münasebetsiz çalkantılar yaratmıştır. İşte şimdi bu safhanın sonunda aziz milletimize hesap vermek için ve milletimizin huzurunda memleketimizin huzuruna, itibarına karşı işlenmiş olan günahların ve suikastlerin hesabını görmek üzere yola çıkmış bulunuyorum...»

Sahne göz alıcıydı. Ama acaba kim haklıydı? Bu halk niçin ayaktaydı? Istanbul sokakları ise niçin boşaltılmıştı? Üniversite avlusunda polisler niçin silâhlarını ateşlemişler ve yaşlı Üniversite Rektörü kaldırımlar üzerinde polisler tarafından niçin sürüklenmişti? Niçin yaralar bereler içinde bırakılmıştı? Hem basın, yabancı basın iktidardan ve Menderes'ten neden ümitlerini kesmişlerdi? Hulâsa çarklar niçin birbirine çarpıyordu ve 10 gün kadar sonra Menderes niçin bir hücrede bulunacaktı?..

Bunlar öyle sorular ki, tamamıyle çözümlenebilmesinin yeri, belki de bu kitabın sayfaları değildir. Çünkü bu kitap, İnönü'nün hayat mihveri etrafındaki şartları, olayları ve atmosferi izler, inceler ve konusu da nihayet bu çerçevenin etrafına pek taşmamalıdır.

Ama bellidir ki bu soruların cevabını o günlerde, hattâ Menderes bile çözmüş değildir. Meselâ İzmir meydanındaki kürsüden haykırır:

«Hakikat i halde, bu memlekette vatandaşları nizama karşı devlete karşı harekete zorlayıcı sebepler mevcut mudur? Yani bu memlekette hayat şartları, maddî, manevî bakımdan vatandaşlarımız için, dayanılmaz bir hale mi gelmiştir? Hayır ve asla!

Garazkâr olmadıktan sonra, ihtirasla gözü ve idraki bağlanmadıktan sonra, bunun aksini iddia etmeye imkân var mıdır?..»

Fakat acaba bu özler, bir çaresizliğin ifadesi değil midir? Yalnız garez ve ihtirasla memleket o kadar ikiye bölünebilir miydi? Bütün bu gençliği, aydınların çoğunluğunu, üniversiteyi, orduyu, basını el-

den kaçırmak, Parlamentoyu işlemez hale getirmek, Tahkikat Encümenleri adı altında devlet dışı hâkimler yaratmak, birkaç gafil ve nifakçının eseri olabilir miydi? Eğer olamazdı ise, o halde şartların gelişmesinde Başvekilin parmak basmadığı bazı gerçekler var demekti. Ve bu gerçekler, kendi kanuniyetlerinde gelişerek, kendi neticelerini vereceklerdi. Yani şu demek olurdu ki, kalabalıkların alkışları arkasında çarklar, onların da göremediği bir şekilde birbirleri ile çarpışıyorlardı. Hem kalabalık demek, acab her şey demek midir?..

*
**

KARA CÜPPELİLER!

Hakikaten Menderes garip ve çelişmeli bir dalganın içinde yüzüyordu. Ona göre, kendi haklarında ve aleyhte neler söyleniyorsa yalandı.

«Yalanlar uydurulacak ki, arkasından asma-kesme ve dünyayı başımıza yıkma teraneleri meydana atılacak ki, kurulmuş olan çeteler cesaretlenecekler ve işler yolundadır diye harekete geçmek cesaretini bulacaklardır...»

Hulâsa İzmir nutku Menderes'in, karşısındakiler kadar kendisine de inanç, güven ve cesaret vermek için söylenmiş sözleri gibidir. Kaldı ki İzmir seyahatinin asıl sebebi, Gediz Barajının başında yapılacak bir törendi. Tören yapıldı ve bu arada Menderes Salihli'de de konuştu. Ve işte bu konuşmasındadır ki, kendi şuurunun altında yatan ilk tehevvürler onu gene sardı.

Onun orada halka karşı Üniversite Profesörlerinden «Kara cüppeliler» diye bahsedişi, kendi ifadesine göre de bir hataydı (1). Kara cüppeliler kim oluyor diye bir Başvekil, Salihli pazarında elbet konuşamazdı. Çünkü iyi veya fena, tarihin bütün medeniyet safhaların-

(1) Samet Ağaoğlu eserinde, bu sahnede ve bu sözleri söyleyen Menderes'in, kürsüden inip de kendi yanlarından geçerken:

— *İstemeyerek oldu, fakat düzelteceğim,* dediğini yazar (s. 165).

da milletleri, memleketleri daima aydınlar idare ederler. Bu aydınları yetiştirenler ise, gene bu kara cüppelilerdir. Kaldı ki Menderes'in Salihli konuşması, yalnız bu cümleleri ile değil, bütünü ile sert, ölçüsüz olmuştu. Sanki her sözünde ve her adımda karşısında, İzmir rıhtımlarını ve meydanları dolduran kalabalığı görüyordu. Yalnız şu olmuştu: Ankara'da bütün tedbirler seçimlerin geri kalması üzerinde iken İzmir'de Menderes, gene seçimlerin yapılacağından bahsetmişti...

*
**

İNÖNÜ OLAYLARI BAŞKA AÇIDAN GÖRÜYOR

İnönü, Menderes'in İzmir nutkunu cevapsız bırakmadı. Hemen ertesi günü cevaplandırdı. Kaldı ki asıl büyük gazeteler Menderes'in nutkuna ancak birkaç satırlık yer vermişlerdi. Fakat İnönü onun metnini takip edebildi. İnönü şöyle diyordu:

«— 18 günden beri Türkiye'de, çok şerefli olduğu kadar, çok geniş neticeli halk hareketleri olmuştur. Bütün halkın şikâyetlerine ve infiallerine bedelsiz ve menfaatsız tercüman olan gençler, hürriyet ve insan hakları mücadelesi yapmışlardır. Tanklar altında ezilmişler ve alınlarından kurşunlar yemişlerdir».

«Demokrat Parti Genel Başkanı, 18 günden beri hürriyet mücadelesinin, ne kadar çetin safhalardan geçerek genişlediğinin, hâlâ farkında değildir. Ve şiddet tedbirleri ile, millet iradesini bastırabileceğini hayal etmektedir. Demokrat Parti Başkanı, idare etmek mesuliyetinde bulunduğu memleketi bu teşhiste göremezse, gelecek günlerde, halkın başına ve aynı zamanda kendi başına getireceklerinin daha da hüzün verici olmasından endişe edilir...»

İnönü sonra, memleketi huzura götürecek olan tek yolun, seçim yolu olduğunu tekrarlar. Fakat acaba seçimler olabilecek miydi? Acaba artık teşebbüs, hem iktidarın, hem muhalefetin elinden çıkıp gitmemiş miydi?..

*
**

BU ÇIKMAZDAN SİZİ BEN ÇIKARACAĞIM!

İzmir-Ege seyahatinden dönen Menderes, Ankara'da, en yetkili iktidar yöneticileri ile bir araya geldi. Artık ciddî tehlikeler arzeden durumu bütün gerçekleri ile konuşması bekleniyordu. Menderes döndü. Fakat böyle bir durum değerlendirmesi isteği de göstermedi. Bunun üzerine, Sıtkı Yırcalı, Mustafa Zeren, Kâmil Gündeş ve Rıfkı Salim Burçak'ın verdikleri önerge üzerine Parti Genel İdare Kurulu toplandı. Bu son toplantıdır. Onun havasını en iyisi, bir Genel Kurul Üyesinden, bu toplantıya katılan Samet Ağaoğlu'ndan dinleyelim : Çünkü o gün için verilen kısa bilgiler, dikkatle dinlenilmeye değer:

«Menderes hırçındı. Arkadaşlar endişeli. Başbakanın iç politika hakkında Kurula bilgi vermesini istiyorlardı. Menderes uzun konuştu. Olayları, Halk Partisi'nin tahriklerine bağladı. Yürüyüşlerin, zorlukların çok kısa zamanda sona ereceğini söyledi. Yırcalı, bütün memleketin, hattâ Halk Partililer de içinde, Menderes'i sevdiğini, ancak hükümet değişirse iyi olacağını, Adnan Beyin istifa ederek, hiç değilse yepyeni kimselerden, kendisini bile almayarak hükümeti tekrar kurmasının yerinde olacağını anlattı.

Çarşamba sabahı bir toplantı daha. Hava yine aynı. Rıfkı Salim Burçak, izlenen politikanın tamamen bırakılmasından başka çare kalmadığını, "bir çıkmazın içinde boğulmak üzere olduğumuzu" söyledi. Sonra:

— Bu çıkmazdan nasıl çıkacağız?

diye sordu. Adnan Bey cevap verdi:

— Ben sizi çıkaracağım!

Burçak dayattı:

— Hayır, çıkaramayacaksınız!

Bu gibi sözler Menderes'i kızdırdı. Sert bir dille Burçak'ı hırpalamaya başladı. O da karşılık verince, Menderes toplantıyı bırakıp çıktı, gitti. Burçak da arkasından çıktı.

Öğleden sonra Mecliste Parti Grubu toplantısı. Menderes yine hırçın, yine sinirli. Koyu lâcivert bir elbise giymişti. Birkaç söz söyleyerek, gönüllere ferahlık vermeye çalıştı.

— Eskişehir'e gidiyorum, dönüşte görürsünüz, dedi.

Halbuki bir gün sonra Konya seyahati vardı. Neden hemen Eskişehir?..

Grup dağılmak istemedi. Bir arkadaş anlatır:

— Adnan Beyin sarardmış yüzü kürsüde ve yandan gözlerimin önünde. Dağılmamak için bağıran birkaç arkadaşa haykırıyor:

— Teessüf ederim size...

Kürsüden inerek koşarcasına salondan çıkıyor. Menderes'i artık bir daha, ancak Yassıada'da görecektim...»

Sahne ve bu sahnenin aksettirdiği hava, hiç bir izah ve yoruma ihtiyaç göstermeyecek kadar iyi tasvir edilmiştir. Bu sahnede dile gelen gerçek, artık yalnız çaresizliktir. Ve bu sahnede Menderes, artık kendi irade ve sağduyusunun değil, kaderin görünmez eli tarafından arkasından ve meçhullere itilen bir insandır...

*
**

SON KOZ DA KAYBOLUR!

Fakat kader perisi Menderes'e ve Bayar'a, bir son koz daha bağışlar. Menderes seyahate çıkmadan önce, Grup toplantısının yapıldığı günün akşamı, Çankaya Köşkünde Parti yöneticileri bir son toplantı daha yaparlar. Gerçi Partilerin üstünde olan Cumhurreisi bu tür toplantılara katılamaz. Ama Celâl Bayar da toplantıdadır.

Grup toplantısında Menderes'e karşı çıkanlar ve istifasını isteyenler, bu isteklerini ısrarla ve gene tekrar ederler. Menderes gene sinirli, hiddetli ve alıngandır. Onlara cevabı:

— Ben de mi istifa edeyim?

şeklinde olur. Cevap Sıtkı Yırcalı'dan gelir:

— Evet, siz de istifa edeceksiniz. Ve yerinize ılımlı bir arkadaş gelmelidir. Hattâ şunu da teklif ediyorum ki, yerinizi içimizden birinin alacağını düşünüyorsanız, yanılıyorsunuz. Hayır! Burada bulunanlardan hiç birinin, hattâ Kabineye dahi girmeyeceğine, burada karar alalım...

Fakat, bu koz da kaybedilir. Bunda Celâl Bayar'ın bu teklifi desteklememesinin, yani Menderes'in bu fırsattan faydalanarak istifaya sevkedilmemesinin etkisi büyük olduğu sanılır.

Ama kozun kaybı pahalıya malolur. Çünkü bu sahneden haberli olmasalar da, ihtilâli yapacak olanlar ertesi gece, yani 25/26 mayıs gecesi Harp Okulunda, 27 mayıs için karar verirler.

Ben, bu ihtilâli yapanların en etkililerine, en başta söz sahibi olanlarına şunu çok defa ve ısrarla sormuşumdur:

— Eğer o son günlerde, Menderes istifa edip Kabine değişseydi, gene ihtilâle gider miydiniz?

— Hayır! Buna lüzum kalmazdı. Hiç değilse bir bekleme devresine girerdik. Böylece de ihtilâl, belki de hiç olmazdı!..

Bu sözler, kaybedilen kozun önemini ve bunu kaybedenlerin veya kayba sebep olanların, hem arkadaşlarına, hem kendi nefislerine karşı sorumluluklarını, sanıyorum ki çok açık olarak anlatır. Evet, son koz da kaybedildi. Ve bunun cezası çok ağır çekildi. Ama ben şu kanıdayım ki, bu kozu kaybedenleri Yassıada Hâkimlerinden evvel, bizzat kendileri, bilhassa Bayar ve Menderes mahkûm etmiştir...

*
**

SON SEYAHAT

Evet, Menderes bir gün sonra Konya'ya gidecekti. Bu Konya seyahati uzun hesaplarla tertiplenmişti. Konya'dan çok şeyler bekleniyordu. Konya Milletvekili Remzi Birand'ın, Menderes'e Konya hakkında geniş teminat verdiği ve Konya'nın gerekirse, olayların gidişine müdahale edebileceğini söylediği, dillerde dolaşıyordu. Eskişehir ise hesapta yoktu...

Eskişehir, Hava Harp Okulu Karargâhı idi. Bu okulun orada açılmasında Hasan Polatkan'ın müessir olduğu bilinir. Eskişehir Hava Harp Okulu 1951/1952'de açılmıştı. 1960 mayısının 25'inci günüydü. Menderes, yanında Polatkan, 20'den fazla milletvekili ve ga-

zeteciler olduğu halde uçakla hareket etti. Onun bu seyahatini, o günlerde Ankara'dan ayrılmasını yersiz ve hattâ zararlı bulanlar çoktu.

Menderes uçakta neşeli görünmeye çalışıyordu. Biraz sonra Eskişehir'de olacak, binler ve binlerce halk gene onu karşılayacaktı. Onlara her zamanki gibi, içini ve kendini vererek konuşacaktı. Hattâ uçak Eskişehir'e yaklaşırken, cebinden kâğıt, kalem çıkardı. Eskişehir nutkunun notlarını hazırlamaya başladı. Bu sırada Polatkan sordu:

— Başvekilim, mühim şeylerden bahsedecek misiniz?

— Evet. Önce Tahkikat Komisyonunun vazifesini artık bitirdiğini söyleyeceğim. Sonra da seçimlerin eylülde yapılacağını açıklayacağım.

Halbuki Tahkikat Komisyonu kurulmuş, ama henüz beklenilen işlerine başlayamamıştı bile. Demek bu Komisyondan bir şey çıkmayacağına ve kurulmasının doğru, hayırlı olmadığına, artık Menderes de inanmıştı! Bu inanış ne güzel bir haldi! Hiç seyahate çıkmadan Ankara'da kalıp, bir taraftan hemen Komisyonun lâğvedildiğini cesaretle ilân etmek, diğer taraftan da aynı cesaretle ve Parti Genel Kurulunda da istenildiği gibi hemen Başvekillikten istifa etmek, hattâ başka ve sakin karakterli bir arkadaşının başkanlığında yeni bir Kabineye gitmek, neleri halletmezdi?.. Artık uçak Eskişehir'e yaklaşıyordu. Polatkan seçimin hasat mevsimine gelmemesini istiyordu. Onun üzerine, bu tarihin kesin olarak Konya'da ilânı uygun görüldü.

Uçak, askerî havaalanına indi. Bir grup hava subayı da Başvekili karşılamaya, selâmlamaya gelmişlerdi. Uçaktan inen Başvekil güler yüzle onları selâmladı, fakat Menderes bunlardan hiç bir dostça mukabele görmedi. Ve garip bir şey de oldu. Başvekil daha subaylar safının ortasındayken, subayların içinde bir kumanda sesi duyuldu:

— Geriye dön!

Subaylar saf halinde birden geriye döndüler. Arkalarını Başvekile çevirdiler. Öyle sanıyorum ki o gün, oradaki bu kumanda, 27 Mayıs İhtilâli'nin ilk kumandasıdır da...

Menderes sapsarı kesilmişti. Maiyetindekilerle beraber koşarcasına otomobillere doğru yürümek istedi. Fakat sendeliyor gibiydi. Ağzından ise yalnız şu sözler döküldü:

— Bu ne hal?..

Bu soruya o şartlar altında kim cevap verebilirdi? Sonra da kendi kendine söylendi:

— Gözüm kadar sevdiğim bu gençlere ben ne yaptım?.. Acaba bir ihmal veya dikkatsizlik mi oldu?

Benim mektebim diye onları ne kadar seviyordum. Acaba Eskişehir halkı da böyle mi?..

O zaman Hasan Polatkan'ın biraz kısık sesi duyuldu:

— Eskişehir halkı sizi severler...

Evet, hakaret büyüktü ve önceden verilmiş bir karar ve artık varılmış bazı kararları açığa vuruyordu...

Bu sahnenin hikâyesini orada buna şahit olanlardan çok dinlemişimdir. Hattâ o gece, o arada bulunan gazetecilerden Vedat Refîoğlu'nun Başvekille beraber Eskişehir'e gelen Burhan Belge'ye:

— Burhan Bey, biz burada misafir değil, nezaret altındayız!

diye dert yandığını kendilerinden dinlemişimdir. Bu arada bir subay, içinde kimbilir neler yazılı olan bir mektubu Başvekile sunulmak üzere Burhan Belge'ye gizlice vermişti. Demek bir şeyler hazırlanmıştı. Ama Burhan, ne bu mektubu açtı, ne de Başvekile verebildi. Tutuklamadan sonra bu mektubu çantasında buldular. Bu da kaderin bir cilvesi oldu.

***

TELLER KESİK!..

Hava meydanından şehre gelindi. Başvekilin konuşacağı yerde gene binlerce insan birikmişti. Fakat Başvekil kürsüye çıkıp da tam konuşmasına başladığı zaman anlaşıldı ki, hoparlörün telleri, bilinmeyen eller tarafından kesilmiştir. Böylece de Başvekil kürsüden, konuşmadan inmek zorunda kaldı. Belliydi ki Menderes, artık sarsılıyordu. Halinde hiddetinden ziyade bezginlik göze çarpmaktaydı. Zaten Eskişehir halkı arasında da her şey gül-gülistan değildi. Meselâ

Eskişehir'de yayınlanan «Yeni Sakarya» gazetesinde o günlerde, Menderes'e hitaben yazılan bir yazının başlığı şuydu:

— *Katil!..*

Bu yazının satırları arasında ise, daha da ağır cümleler, hitaplar vardı. Bu cümleleri buraya almayacağım. Şu da vardı ki bu gazete için her nedense, esaslı bir takibe de geçilmemişti.

O gece Şeker Fabrikasında Başvekil şerefine bir ziyafet tertiplenmişti. 250 kadar davetli vardı. Ziyafet bazen havasını bulur gibi oldu. Bazen tatsız rüzgârlar esti. Bir aralık gene bir kısım Hava Subayları, salonda yalnız kendileri varmış gibi, misafire ilgisizlik gösterileri verdiler. Bir aralık da Başvekili telefona çağırdılar. Hızlı adımlarla salondan ayrıldı. Telefonun o bir başında Ankara'dan Refik Koraltan konuşuyordu ve Başvekile, Istanbul'da Üniversite Profesörlerinin yaptıkları sessiz protesto nümayişini haber veriyordu. Başvekil sadece:

— *Ya, öyle mi?*

diyebildi ve telefonu kapayarak hemen Istanbul Örfi İdare Kumandanlığını aradı. Fakat Kumandanla konuşması kabil olmadı. Karşısında başka biri vardı:

— *Ben, Örfi İdare Nöbetçi Subayı Kurmay Binbaşı Ahmet Yıldız!*

Başvekilin bir ricası vardı. O gün Eskişehir'deki konuşmasının gazetelerde yayınlanmamasını istiyordu. Yazılan hatıralar, Ahmet Yıldız'ın cevabının biraz garip bir eda taşıdığını naklederler:

— *Merak etmeyiniz efendim. Bugünkü konuşmalarınız, hiç bir zaman gazetelerde çıkamayacaklardır...*

Menderes o akşam, ilk ihtilâlci ile o telefonda ve böylece karşılaştı. Fakat henüz gong çalmamıştı. Ama çalmak üzereydi.

Sofraya dönen Menderes, artık biraz evvelki Menderes değildi. Asık suratlı, sert, haşin, ama düşünceli bir Menderes'ti. Ayağa kalktı. Şu konuşmayı yaptı:

«Memlekette hürriyet olmadığından bahsediyorlar. Bizim, hürriyeti yok ettiğimizi söylüyorlar. Halbuki bütün hürriyetler

o derece suiistimal ediliyor ki, sokaklarda kabadayılar, en açık tahrikatı yapmakta, kendileri için en küçük bir tehlike dahi görmemektedirler. Bu kahraman profesörler, 1950'den evvel neredeydiler? Bir zümre tarafından kiralanmış, birtakım kara cüppe giymiş kuklaların, aldatılmış, iğfal edilmiş masum vatandaşların, milletin iradesine rağmen harekete geçmeye teşebbüs etmelerinin akibeti, elbette ki, Türk milleti tarafından tayin edilecektir.

Bana gelince; ben sokaklarda, bulvarlarda dolaşmayı bir kahramanlık ve cesaret sayanlardan değilim. Onlar bilmelidirler ki, yaptıkları hürriyetçilik değildir. Memleket hayrına ihtiyar edilmiş bir cesaret tezahürü değildir».

Adnan Menderes'in Başvekil olarak, umumî bir yerde son konuşması budur. Ama her şey onu gösteriyordu ki, o günlerde onun yeri Eskişehir, Konya ve seyahatler değildi. Zaman, kızgınlığın, kendini aldatmanın değil, sağduyunun dile getirileceği zamandı. Zaman karar istiyordu.

*
**

GONG ÇALDI!..

26 mayıs 1960 günü ve akşamı, Istanbul ve Ankara İhtilâl Komiteleri arasında gergin çatışmalar günüdür. Istanbul ihtilâlin hemen ilânını bekliyordu. Her saniye radyonun başında, gongun çalması bekleniyordu. Ankara'dan ise, henüz hazır değiliz, deniliyordu. İhtilâl, bir gün ertelenmişti. Böylece çok sinirli saatler geçiyordu. Eskişehir'deki misafirler, gerçekten nezaret altında gibiydiler. Zâhirî nezaket gösterileri tatsız ve şüphe uyandırıcıydı. Menderes ise, hâlâ Konya seyahati için hazırlanıyordu...

Nihayet 27 mayıs akşamı da geldi, çattı. Ve artık ihtilâlcilerin eline geçen Ankara Radyosu, sabaha karşı saat 05,25'te, Albay Alparslan Türkeş'in ağzından şu tebliği yayınladı:

«Dikkat... Dikkat... Muhterem vatandaşlar!

Radyolarınızın başına geçiniz. Güvendiğiniz Silâhlı Kuvvetlerin sesi bir dakika sonra sizlere hitap edecektir!

Anons tekrarlandı ve bir dakika geçti. Sonra radyodaki ses şöyle konuşmaya başladı:

Bugün, demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyle ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadı ile, Türk Silâhlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almışlardır.

Bu harekete Silâhlı Kuvvetlerimiz, Partileri, içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve Partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında, en kısa zamanda, âdil ve serbest seçimleri yaptırarak, idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs, hiç bir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdaremiz, hiç kimse hakkında, şahsiyete müteallik tecavüzkâr bir fiile teşebbüs etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsade etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi Partiye mensup olursa olsun her vatandaş, kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir.

Bütün vatandaşların, Partilerin üstünde, aynı milletin, aynı soydan gelmiş evlâtları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmeden, birbirlerine karşı hürmetle, anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve millî varlığımızın selâmeti için zarurî görülmektedir.

Kabineye mensup şahsiyetlerin Türk Silâhlı Kuvvetlerine sığınmalarını rica ediyoruz. Şahsî emniyetleri, kanun teminatı altındadır.

Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz, Birleşmiş Milletler Anayasasına ve İnsan Hakları Prensiplerine tamamiyle riayettir. Büyük ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıkız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız.

Tekrar ediyoruz, düşüncelerimiz, yurtta sulh, cihanda sulhtur. Türkiye dahilinde, bütün garnizonlardaki garnizon kumandanları, o yerin mülkî ve askerî idaresine el koyacaklar ve vatandaşların her hususta emniyetlerini sağlayacaklardır...»

Bu tok ve tesirli sesle, bu iyi tertiplenmiş, herkese emniyet veren tebliğ tekrar tekrar okundu. İstanbul Radyosu zaten yayına başlamıştı. O saatte memleket, yeni yeni uykudan uyanıyordu. Radyoları duyanlar da, duymaynları uyandırdılar...

27 mayıs gecesi Harp Okulunda, Okul Müdürlüğü odasında yapılan toplantıda kararlaştırılan tertipleri uygulama işi 27 mayıs gecesi başlar. Madanoğlu ve bazı Birlik Kumandanları ile Okul ve Alay Kumandanı oradadır. Madanoğlu ve arkadaşları artık teşebbüsü ele almışlardır: Harekete geçilecektir!

Saat 20.30'da ise, iş icra safhasına girmiştir. Okul Alay Kumandanı Kurmay Albay Müctebâ Özden (şimdi emekli General) Harbiye Alayı mensuplarının mektebin alt katındaki gazino salonunda toplanmalarını emreder. İstisnasız bütün subaylar oradadır. Müctebâ Özden, tıpkı bir muharebe emri tebliğ eder gibi konuşur:

— Arkadaşlar! Yarın Hükümeti devireceğiz, ihtilâl yapacağız! İsteyen gelir, harekete katılır, isteyen gelmez. Fakat gelmek istemeyenleri dışarıya bırakmam. Burada kalırlar. Gelmek istemeyen var mı?..

Kunmandan bu arada iki subaydan şüphelidir. Onlara açıkça sorar:

— Siz de katılacak mısınız?

— Albayım, niçin bizden şüphe ediyorsunuz, elbette katılacağız!..

Kumandan memnundur. Sancağı kendisine teslim edilen alayında, demek ki bir ayrılık yoktur.

Ondan sonra emirlerini vermeye başlar.

Bütün öğrenciler resmî elbiselerini giyeceklerdir. Çünkü kıta ve talim kıyafetleri ile onların erlerden farkı yoktur. Halbuki halkın onları ilk görüşünde, bu ihtilâl için sokaklara akanların H a r b i y e l i olduklarını anlamalarının, psikolojik bir manâsı vardır. Kumandan bunu düşünmüştür. İşin ondan ötesi malûm. Herkes silâhlanacak, kendi bölüğünde yerini alacak, gruplar, postalar şehre akacaktır. Öyle de olur. Harp Okulunun o günlerdeki ruh birliği ve disiplini için çok

dikkate şayan olan şudur ki, bu hava ve işin bu neticeye varacağı nice günlerden beri bilindiği halde, Harbiye'nin bu sırrı dışarıya sızmamıştı...

Artık gong çalmıştı. İhtilâl başlamıştı. Hattâ buna bu hali ile, ihtilâl bile denemezdi. Belki bir Beyaz İhtilâl! Hattâ belki de sadece geçici bir Hükümet darbesi... Ama şu da olmuştu ki, artık eski İktidar yoktu ve başlayan gelişmenin nelere gebe olduğu hakkında ise, hiç bir şey söylenemezdi...

İhtilâl ve Sonrası

27 Mayıs İhtilâli, bizim yakın tarihimizin önemli bir hadisesidir. Bu hadise; Lidersiz, Teşkilâtsız, Programsız bir Genç Kurmaylar Kadrosunun eseri görünmekle birlikte, bugünkü Anayasayı ve bugün içinde yaşadığımız önemli Muesseseleri getiren odur.

Bu, Anayasa ve bu Müesseselerle, onların yarattığı hava ise, sosyal, ekonomik ve politik sonuçları itibarlyle; memleketimizin gidişatına, gerçekten çok yönlü etkiler yapmaktadırlar..

XIII

İSMET PAŞA UYANDIRILIYOR

İnönü ihtilâlin olacağını sezmiş miydi? Elbette. Zaten başkentte, az çok uyanık olanlardan bunu sezmeyen yoktu. Hattâ ihtilâl günü için tarihler bile belirtiliyordu. Bu arada, siyasetle hiç ilişiği olmayan yaşlı bir aile kadınının, ihtilâlden az önce:

— 26 mayısta ihtilâl olacakmış...

sözlerini daima hatırlarım. Sonra anlaşıldı ki, ihtilâl için evvelâ, hakikaten 26 mayıs tarihi seçilmişti!

İnönü'nün sezgileri tabiî esaslıydı. Ama onun bazı endişeleri de vardı. Metin Toker İnönü'nün birgün dalgın ve düşünceli şöyle konuştuğunu yazar:

«— Asker ihtilâl hazırlıyor. Bunu görmemek imkânsız. Fakat hareketi Mehmetçiği kullanmadan yapmak lâzım. Bakalım onu nasıl tertipleyecekler?..» (1)

Menderes'in Eskişehir'de konuştukları İnönü'de bazı şüpheler yaratmıştır. Menderes'in «Tahkikat Komisyonunun vazifesinin sona erdiğini» ilân etmesi onun dikkatini çeker. Öyle ya; Komisyon daha çalışmaya başlayamamıştır ki vazifesi sona ermiş olsun! Şu halde bir tertip var. Meselâ «Komisyon raporunu tamamladı, Meclise verdi» diyebilirler. Ve bu raporda meselâ Halk Partisi için, kimbilir ne kararlar alınmış olabilir? Paşa bu endişesini:

«— Adnan yeni bir tertip peşinde. Aklınca vakit kazanacak».

şeklinde yorumlar.

---

(1) Metin Toker: *İsmet Paşayla 10 Yıl*, cilt III-I.

27 mayıs gecesi ise daha da içli bir hali vardır. Memleketin üstündeki bulutlar, artık koyulaşacağı kadar koyulaşmıştır. O günlerde Ankara'da, Ayten sokağındaki evde otururlar. Çankaya'daki büyük Pembe Köşk, o günler için fazla geniştir. Kullanışsızdır. Tandoğan Meydanını çeviren bahçeli mahallenin Ayten sokağında, damadı ile evleri yan yanadır. Bu evler küçük, basit, bahçeli evlerdir. Bahçeleri de müşterektir. 27 mayıs gecesi misafirleri yoktur. Gece geç vakte kadar damadı ile oturur. Her şeyden konuşurlar. Vakit ilerleyince bahçeye inerler. Damadını evine geçirecektir. Onun koluna girer. Bir müddet yürürler. Ama İsmet Paşa gene dalgındır. Sonra ağzından:

— *İhtilâl kapımızda!*

sözleri dökülür. Sonra damadını yanağından öper. Onunla içli bir hava içinde ayrılırlar. Paşanın son sözleri şunlardır:

— *Yalnızsın. Biraz okur yatarsın. Allah rahatlık versin...*

O gece sabaha karşı İnönü yatağından:

— *İhtilâl oldu!*

haberi ile uyandırılacaktır. Her şey onu göstermiştir ki, İnönü'ye ihtilâli daha önceden kimse haber vermemiştir. İhtilâlin gününü, saatini bilmiyordu. Ama, Toker'in yazdığı gibi, D.P. İktidarının sonunun bir ihtilâlle geleceğini biliyordu. Bu sezgide şaşılacak bir şey yoktur. Bizzat D.P. ileri gelenlerinin nice niceleri de son zamanlarda aynı sezgi içinde değiller miydi?

Ayten sokağındaki eve ihtilâlin haberini evvelâ komşu evlerden bir doktorun hanımı verir. Telefonla Toker'i uykusundan uyandırır. Ama Ayten sokağındaki ev vakitli vakitsiz, olmadık telefonlara alışıktır. Evvelâ bu haber de onlardan biri sayılır. İnanılmaz, önem verilmez. Ama karşı taraf ısrar eder:

— *Askerî birlikler Çankaya'yı zaptettiler. Reisicumhur ve Koraltan tevkif edildiler. Haberiniz olsun...*

Sonra başka haberciler de işi doğrularlar:

— *İhtilâl oldu. Hükümet devrildi...*

Ve son telefondaki ses konuşmasını şöyle tamamlar:

— *Mutlu olsun... Kutlu olsun...*

İş ciddileşmiştir. Haberin İnönü'ye ulaştırılması lâzımdır. Çünkü Toker daha pencereden bakınca görür ki, evleri kordon altındadır. Tuğgeneral Gani Güvenerdi, ihtilâl merkezinden aldığı emir üzerine, bu evleri muhafaza altına almıştır. Eski iktidarın oraya diktiği polisleri de silâhlarından tecrit etmiştir.

Ama, haberin Paşaya ulaştırılması pek kolay olmaz. Sabaha karşının o saatinde evin zilini duyurmak kolay değildir. Nihayet Paşanın eşini Feyzioğlu telefonla uyandırabilir. Kayınvalidesi Metin'i çağırır ve Paşayı beraber uyandırırlar. Paşa yatağının üzerine oturur ve verilen haberleri dikkatle dinler. Muhafız Generalden öğrenilebilenler kendisine naklolunur. Gece Harp Okulu harekete geçirilmiştir. Komandolar şehri işgal etmişlerdir. Esaslı bir mukavemet olmamıştır. Çünkü Muhafız Alayı da ihtilâlcilerin emrindedir.

İnönü sorar:

— *Ordu, nerelerde, ne dereceye kadar hâkimdir?*

Bu soruya o sırada bilinenlerden başka bir bilgiyle cevap verilemez. Paşanın öğrenmek istediği bir nokta daha vardır. Paşa harekete kimin kumanda ettiğini öğrenmek ister. Fakat o sırada hiç bir isim bilinmez ve şöyle cevap verilir:

— *Herhalde bir Orgeneraldir...*
— *Acaba kim olabilir?..*

Bu sualin cevabı, o gün ancak akşama doğru öğrenilecektir. Çünkü o sabah, hattâ ihtilâlciler de henüz bir başbuğ bulamamışlardı...

Hulâsa İsmet İnönü'nün evinde hal bu merkezdeyken, o sırada Ankara Radyosunun:

— *Dikkat! Dikkat!*

anonsu başlamıştır. Türkeş'in tok, tesirli sesi ilk tebliği okumaktadır. Paşa giyinir, traş olurken Metin tebliği dikkatle not eder. Ve hemen

(1) Metin Toker: *İsmet Paşayla 10 Yıl*, cilt III.

Paşaya yetiştirir. Paşa bilhassa, demokrasi prensiplerine sadık kalınacağı vaadi ile, dış politika üstündeki cümlelerden ferahlar:

— *Dikkatli davranmışlar!..*

Ondan sonra İnönü'nün evinde, günün hayatı başlar. Arkadaşlar koşarlar, gelirler. Olayları herkes kendince yorumlar. Mahallede halk evvelâ pencerelerde görünür. Sokağa fırlayanlar da olur. Daha sonra da İnönü'nün evinin önü, sokağa çıkma yasağına rağmen, Ankara'nın çeşitli semtlerinden koşup gelen meraklılarla dolar. Muhafız Kumandan ne yapacağında tereddütlüdür. Bu arada subayların ziyareti de başlar. Her gelen, İnönü'nün elini öpmek ister. O gün bu evi ziyaret edenler arasında Alparslan Türkeş'in de olduğu, Metin kitabında Türkeş'ten naklen anlatır.

Nihayet, Komite adına geldiğini söyleyen bir subay, Paşaya bir mesajı olduğunu bildirir. Onu da Paşanın yanına alırlar. Gelen, daha sonra Albaylıktan emekli olan Emin Aytekin'dir. Paşa, Aytekin'in verdiği mesajı dikkatle dinler. Bu mesaja göre İhtilâl Komitesi, İnönü'nün dışarıya çıkmamasını ,tezahürata vesile vermemesini ve bir demeçte bulunmamasını surcti katiyede istemektedir. Ve subay bunları, çalımlı, yukardan konuşan bir eda ile tebliğ eder.

İhtiyatlı bir insan olan İnönü, bunları zaten istense de yapmazdı. Tebliğ biraz garipti. Subay gidince yanındakilere şöyle söylendi:

— *Bizimle bir ilişkileri olsun istemiyorlar demek...*

Albay Aytekin'in bu tebliği İnönü'ye, Komitenin kararı ile mi, kendi düşüncesine uyarak mı yaptığı biraz ihtilâflıdır. Ama o sırada zaten bir Komite belirmemişti. Çünkü Aytekin'in ziyaretinden şu da anlaşılmıştı: Komitenin bir başı yoktu henüz. Hattâ bir merkez de pek kurulamamıştı. Aytekin'e göre iş şuydu:

«Komitenin mensuplarının adları açıklanamıyacaktır. İhtilâli idare edenler isimsiz kalacaklardır. Görevlerini bitirerek kıtalarına döneceklerdir. Yapılan hareket; ordunun ortak malıdır. Ordu, kahramanlar yaratılmasını istememektedir...»

Öyle sanıyorum ki ihtilâlin ilk zaafı o gün, bu lider yaratmamak gibi, ihtilâl kavramına ve halk psikolojisine uymayan bu yanlış dü-

şünce ile başlamıştır. Halbuki her ihtilâl, bir öncü kadro, bir lider hareketidir. İnsanlar ihtilâllerin programlarından ziyade, liderlerinin arkasından giderler. Bu konuya ayrıca döneceğiz...

Böylece o gün nihayet saat 16'da bütün Türkiye'de, Silâhlı Kuvvetlerin memleket idaresine el koyuşu tamamlanmıştı. Aynı gün Orgeneral Cemal Gürsel İzmir'den gelmiş, işbaşına geçmiş, gene saat 16'da radyoda yaptığı konuşma ile şahsını ortaya koymuştu. Bu konuşmasında Cemal Gürsel şunları söylüyordu:

«Bir aydan beri memlekette cereyan eden ve milleti korkunç buhranlara sürükleyen hadiseleri biliyorsunuz. Bu gidişin, memleketi kanlı bir kardeş kavgasına götürmekte olduğunu, her aklı başında vatandaşın takdir edeceğine kaniim».

«Vatanımızın bu şuursuz politika ihtirası yüzünden maddeten ve mânen perişanlığa sürüklenmesi, vicdan sahibi bütün vatandaşları dilhûn etmiştir. Bu hal nereye kadar gidecek ve bu fecî akıbete hissiz ve alâkasız seyirci mi kalmak lâzım? İşte vatandaşlarım, bu ahvali, ıstırap içinde aylardan beri düşündüm. Ve bu zevata çıkar yolları gösterdim. Fakat onlar, kapıldıkları politika ihtiraslarının, şuurlarına verdiği bozukluklar dolayısıyle dinlemediler. İşi zorla yürütmek sevdasına düştüler. Bu sırada böyle bir idarenin, böyle bir hareketin olabileceğini tasavvur etmek, Türk milletini hissiz bir sürü olarak kabul etmek demektir».

Cemal Gürsel beyanatını:

«Bana inanınız, bana güveniniz!»

sözleri ile tamamlar. Harekete karşı geleceklerin asla müsamaha görmeyeceklerini bildirir. Zaten memleketin herhangi bir yerinde bir reaksiyon görülmez.

*
**

CEMAL GÜRSEL TELEFONDA

İhtilâl karargâhının İnönü ile ilk teması ise ertesi günü ve erken saatlerde oldu. Kahvaltı saatinde telefon çalar. Açarlar. Telefonun öte başında Cemal Gürsel'in yaveri vardır. «Sayın Orgeneralim, sa-

yın Paşamızla» görüşmek istediğini haber verir. İsmet Paşa telefonun yanına gelir. Yaver telefonu bağlar. Cemal Gürsel telefonda tane tane konuşur:

— *Sayın Paşam!*

— *Buyurun Paşa hazretleri...*

— *Size karşı kusurluyuz Paşam. Hareketimizi size önceden haber vermedik. Fakat haber verseydik, bizi bundan caydırmak isteyeceğinizi biliyorduk. Yapacak başka bir şeyimiz kalmamıştı. Bizi affetmenizi rica ediyoruz. Emirleriniz bizim için daima peygamber buyruğudur, sayın Paşam...*

İnönü kendisine birgün böyle hitap edecek insanların bu topraklarda yaşadıklarına herhalde daima inanmıştır. Fakat duyduğu sözler ona da rikkat vericiydi. Mukabelesi içten oldu:

— *Memleket ve millet için hayırlı bir iş yaptınız. Büyük bir iş yaptınız. Mutlu ve uğurlu olmasını dilerim. Başarınız için, asıl ben sizin emrinizdeyim.*

Paşa hazretleri, ben sizi anlıyorum. Ne zaman bir arzunuz olursa, emrinize amadeyim...

Cemal Gürsel teşekkür eder. Bu teşekkür sözlerinde bir rahatlama ve ferahlık ifadesi vardır. İsmet Paşa daha birkaç söz söyler. İlk konuşma böyle biter... Kahvaltı sofrasına dönünce hislerini özetler:

— *Gayet saygılıydı. Nasıl bir havada olduklarına teşhis koymak henüz güç. Hem benim desteğime kendilerini muhtaç görüyorlar. Hem benimle açık münasebetleri olsun istemiyorlar. Bakalım? Göreceğiz?..*

Biraz düşündükten sonra şunları ilâve eder:

— *Fakat kendilerine bütün yardımı yapacağım. İyi niyetlidirler ve işlerinin güçleştirilmemesi lâzım... (1)*

---

(1) İsmet Paşa kendi başına olsaydı bu geçen sahneleri anlatmazdı sanıyorum. Fakat Metin Toker'in orada hazır bulunuşu ile bu enteresan konuşmalar, siyasî edebiyatımıza maledildi.

Topçu Yarbayı Salih Yakal, Albay Müctebâ Özden'in hatırlatması üzerine, Birlik Komitesi tarafından İnönü'nün evine yerleştirilmişti. İsmet Paşa bundan faydalandı. Çünkü evin etrafı gece gündüz bir miting yeri gibi kalabalık oluyordu. Salih Yakal eve kabul edilecekler hakkında iyi seçmeler yapabiliyordu. İsmet Paşa ikinci gün de evden çıkmadı. Parti arkadaşları ile meşgul oldu ve bir tamim hazırlayarak Komitenin müsaadesi ile bunu teşkilâta yayınladı. Çünkü Komite, Parti faaliyetlerini yasaklamıştı ve bu müsaade lâzımdı. Tamim şöyle başlıyordu:

«— Şanlı Türk Ordusu, memleketi maddî ve manevî çöküntüye götüren, açıkça Anayasa dışı baskı idaresine son vermiş, milletin mukadderatını eline almıştır».

Ondan sonra genelge, Cemal Gürsel'in ilk tebliğini ele alarak onu destekliyor, vatandaşların serbest, dürüst, eşit seçimleri sükûn içinde beklemelerini tavsiye ediyordu. İhtilâl idaresinin ilk Kabinesi o gece ilân edildi. Yeni rejim kurulmuştu. Devlet ve Hükümet Başkanlıklarını, Millî Birlik Komitesi ile beraber Cemal Gürsel üzerine almıştı. Millî Savunma Bakanlığı da üzerindeydi.

İnönü'nün yeni Devlet Başkanına tebrik ziyareti 29 mayıs 1960 saat 16.30'da yapıldı. Gürsel, İnönü'yü odasının kapısında karşılar. Bu oda, Başvekâlette Adnan Menderes'in çalıştığı odaydı. İki şef burada 20 dakika kadar başbaşa kalırlar (1). Ertesi gün, 30 mayıs 1960'

---

(1) Bilindiğine göre, bu konuşmada İnönü Cemal Gürsel'e başlıca dört tavsiyede bulunur:

1. Orduya hâkim olmak,
2. Kendi aralarında bölünmemek,
3. Seçimlere bir an evvel gitmek,
4. Dış siyaset ve dış münasebetler üzerinde durmak.

Gürsel'in o zaman bu tavsiyeleri önemsiz ve belki de yersiz bulduğu da bilinmektedir. Ama çok geçmeyecek ve Komite içinden parçalanacaktır. Gene bir süre sonra Ordunun kontrolü elden çıkacak ve «Silâhlı Kuvvetler Birliği» adında bir teşekkül, Ordunun en yüksek kademedeki elemanlarını da içine alarak, Millî Birlik Komitesini kontrolü altına alacaktır.

Dış münasebetlerde Amerikan Müdahalesi kuşkusu ise, İhtilâlcileri daha ilk günlerde, oldukça tedirgin edecektir.

Seçimlerin hikâyesi ise malumdur.

da ise Gürsel, Dışişleri Bakanlığına getirilen Selim Sarper'i İnönü'ye gönderir. İnönü'nün evindeki kitaplıkta onların aralarında ve başbaşa konuşmaları iki saat kadar sürer. Sarper bu konuşmalara ait hatıralarını açıklamamıştır. Konuşmaların mihverini dış siyasetin teşkil etmiş olacağı tabiîdir. 5 haziranda, Devlet Bakanı Âmil Artus, Paşayı ziyarete gelir. Ondan sonra İnönü'nün Gürsel'le temaslarına karşı Komite çevresinde bazı hoşnutsuzlukların doğduğu seziliyordu. Nitekim İnönü'nün bayram ziyareti teşebbüsü netice vermedi. Ve Gürsel'in İnönü ile, Heybeliada'daki evde, Agasi Şen'le beraber âdeta kaçamak bir ziyareti, ancak 6 ağustosta mümkün oldu. Fakat o günlerde Komitenin, daha ziyade dış münasebetler bahsinde tereddütler geçirdiği bilinen bir şeydir.

*
**

SAF İDEALİZM VE İHTİLÂLLERİN KANUNU

Gürsel hakkında «İhtilâlin Mantığı» eserimizde tahliller vardır. Gürsel 28 mayısta bir basın toplantısı yaptı. Kendisine çeşitli sualler soruldu. Bazı sual ve cevapları verelim:

— Bu hareketi yaparken İsmet Paşa ile mutabakatınız oldu mu?

— Asla... Bütün memleket bilmelidir ki, hiç bir politikanın esiri olmayacağım. Esasen şu kanaattayım: İsmet Paşa'ya daha evvel bu meseleyi açsaydım:

— Yapma!

diyecekti. Bu hareket millî harekettir. Kendisine:

— Paşam, bu hareketi daha önce size bildirseydik, tecviz etmezdiniz...

dedim. İsmet Paşa güldü ve:

— Muvaffakiyetler dilerim, dedi.

— Seçimlere ne vakit gideceksiniz?

— Ben üç ayı geçmemek kararındayım.

— Seçimlere iştirak edecek misiniz?

— Hiç bir seçime iştirak etmeyeceğim. Bir vatandaş ola-

rak kendi köşeme çekileceğim. Ordudan istifa edecek ve politikadan ayrılacağım. Ben bu harekete sadece memleket için giriştim.

— Sabık Başbakanla arkadaşlarının mahkeme tarzı nasıl olacak?

— Onlar hakkında mahkeme kararını, millî iradenin mümesili bulunan yeni Meclis verecektir. Eğer yeni Meclis mahkeme lüzumunu hissederse, mahkeme edileceklerdir. Takdiri yeni Meclise bırakıyorum.

Cemal Gürsel, her vesilede «Diktatör» olmayacağını söylüyordu...

İhtilâlin icra prensipleri diyebileceğimiz yakın hedefler üstünde de Istanbul'da, Binbaşı Ahmet Yıldız'la, Yarbay Orhan Kabibay beyanatta bulunmuşlardı. Dört prensip işaret ediliyordu:

1. *Hiç bir Siyasî Partiyi tutmamak ve desteklememek,*
2. *Teşebbüs ettiğimiz harekette kan dökmemek,*
3. *Yapılacak hür bir seçimle, tecelli edecek millî iradeye iktidarı devretmek,*
4. *Dış taahhütlere ve bağlantılara sadık kalmak.*

Hulâsa ihtilâlciler pek saf bir hava içindeydiler. Fakat ihtilâlin rüzgârları, onları bu saf idealizmin havasından pek çabuk ayıracaktı. Çünkü her ihtilâlde, ihtilâlcinin ruh saflığı kadar, bizzat ihtilâlin kanuniyetleri de hükmünü yürütür. Ve her ihtilâl, aslında haşin bir tasfiye hareketidir.

*
**

DIŞ MÜDAHALE KUŞKUSU

İhtilâle dışarıdan yapılacak bir müdahale kuşkusu, o günlerde İhtilâl karargâhına hâkim olmuştur. Çünkü birtakım ikili anlaşmaların varlığı biliniyordu. Fakat bunların mahiyetleri hakkında kimsenin sarih bilgisi yoktu. D.P. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun ise, iç münasebetlerin sertleştiği günlerde bir «silâhsız tecavüz» takdirinde Amerika'dan hükümetin askerî müdahale isteyebileceği yo-

lundaki ikili anlaşma çabalarını ve bu konuda, 9 mayısta bilhassa Bülent Ecevit'le Dışişleri Komisyonundaki tartışmalarını daha önce vermiştik. Acaba bu anlaşma tekemmül etmiş miydi? Bu anlaşma ne haldeydi? Amerikalılar ne yapabilirlerdi? Kaldı ki Ana İkili Anlaşmanın, memlekette «yıkıcı faaliyetler» halinde ve hükümetin talebi ile Amerikalılara müdahale hakkı tanıdığını da, Dış Siyaset bahsinde işlemiş bulunuyoruz.

İhtilâl Komitesi bu cihetten tedirgindi. Gerçi Amerikalıları yardıma çağıracak bir hükümet ortada yoktu. Ama kimbilir? Daha önce neler kararlaştırılmış olabilir?

Bu sebepledir ki Selim Sarper Hariciyeye getirilince, kendisinden böyle bir anlaşmanın metni ve bu konudaki anlaşmalar hakkında malûmat istendi. Gerçi Sarper Bakanlık vazifesine çağrılışını pek hevesle karşılamamıştır. Fakat kabul ettikten sonra da Komiteyi bu konuda aydınlatacak insan artık o idi. Sarper evvelâ ihtilâl tebliğinde idarenin Batı'ya bağlılığını takdir ve tebrikle karşıladı. Bakanlığı kabul zorunda hissediyordu kendini. Hulâsa ihtilâlcilere, Amerikan müdahalesi ihtimali bahsinde teminat vermiş olacaktır. Yahut anlaşmanın metni ise bulunamadı.

*
**

ESKİŞEHİR VE SONRASI

Eskişehir'e gelince; 27 mayıs sabahı oradaki karışıklığı anlatan hatıralar yayınlanmıştır. Olayların bu ayrıntıları üzerinde tabiî durmayacağız. Eskişehir'de Menderes'in 26 mayıs günü kararı, oradan Konya'ya gitmekti. Konya'dan çok şeyler beklemekteydi. Hattâ Ankara'ya telefon edilerek gerekli elbiselerini de istetir. Konya'da belki birkaç gün kalacaktır da. Fakat 26 mayısı 27 mayısa bağlayan gece işler değişince bir an gelir ki Ankara ile irtibatı da kesilir. Istanbul Örfi İdare Kumandanlığını aramak ister. Orada da artık ihtilâlciler hâkimdir. Sabahın erken saatlerinde karışıklık, kararsızlık son haddine varır. Ve şimdi öyle anlaşılmaktadır ki, Eskişehir'de ihtilâli ilk haber alan Menderes'tir. Nihayet arkadaşlarını Eskişehir'de bırakarak oradan ayrılmaya mecbur olur. Polatkan'la Kütahya'ya hareket

ederler. Kütahya'da ne yapabilecektir? Bunu kendisi de tayin edemez. Zaten daha Kütahya'ya varmadan takipçi keşif uçakları üstlerindedir. Nihayet Kütahya'ya varılır. Valinin odasında durum bütün açıklığı ile belli olur. Hükümet teşebbüsü neticesiz kalır. Zaten fiilen tevkif edilmiş de. Asıl tevkif ekibi o sırada Kütahya'ya varır. Direniş imkânsızdır. Ekiple beraber Eskişehir'e hareket edilir. Hedef Ankara'dır. Eskişehir'de bırakılan arkadaşlar da tevkif edilmişlerdir. Sonra bir uçak, Menderes ve Polatkan'la beraber Ankara'ya hareket eder. Askerî Havaalanına inilir ve bir müddet sonra mevkuflar Harbiye'dedir. Ondan daha evvel Reisicumhur ve Bakanların ordu nezareti altına alındığını bildiren radyo, Başvekil Menderes'in de muhafaza altında bulunduğunu açıklar. Tevkifler tamamlanmıştır.

Tevkifler tamamlanmıştır ama, tevkif edilenlerin ne yapılacağı hakkında hiç de belirli bir görüş ve karar yoktur. Zaten 27 mayıs günü, dış görünüşü ile o kadar sükûnetle yürütülen ve tamamlanan hareketin, teşkilât ve iç yapı bakımından zaafı, gene daha ilk günden çeşitli cepheleri ile meydana çıkacaktır.

Gerçi ihtilâli yapanlar, yahut ihtilâl hareketinde önde gelen vazife alanlardan, toplu olarak hatıralarını verenler yoktur. Perakende nakiller veya arka planda kalanların hatıratı ise, hep birbirleri ile çelişir. Fakat ilk günlerin karışıklığı üzerinde görüşler mutabık gibidir.

Evet, şimdi bu eski iktidar mensupları ne olacaklardı? Ne yapılacaklardı? İhtilâlciler nasıl bir idare kuracaklardı? Bu hususlarda anlatılanlar, tam bir hazırlıksızlığın ve kararsızlığın havasını açıklar. Meselâ o günlerde ihtilâlcilerin en aktiflerinden biri olan General Cemal Madanoğlu, 13 kasım 1960'da ve Millî Birlik Komitesi'nin parçalanarak 14 üyenin tasfiye edilmeleri üzerine 50'den fazla gazeteci önünde yaptığı konuşmada şunları anlatmıştı: (1)

«Harp Okulu talebeleri şehre sevk edildikten sonra, Harp Okuluna yüzlerce kişinin getirildiğini haber aldım. Bizim ka-

(1) Bu kalabalık gazeteci grubuna ve güya yazılmaması kaydı ile yapılan bu konuşmalar, elden ele yayıldıktan başka, gazeteci Cevat Oktay tarafından broşür halinde de yayınlanmıştır.

rarımız, Kabine üyeleri ile, mahut takrire imza atan dört mebus dışında kimseyi tevkif etmemekti. Fakat halk, büyüğü küçüğü, çolüğu çocuğu, hattâ kedisi, köpeği ile bu hareketi o kadar candan bekliyormuş ki, penceresini açan, eline telefon rehberini alan:

— Şu evde falanca var, onu da götürün. Şu adam da onlardandır!

şeklinde hemen bütün mebusları ve yakınlarını toplatmışlar.

Baktım, durum büyüyor. Derhal Harp Okuluna gittim. Ortalık ana baba günüydü. Siviller dolmuştu. Kabine azaları hariç, gerisini bırakmalarını söyledim. 150 kişi kadar bıraktılar. Bunların hepsi de D.P. mebuslarıydı».

Sonra Madanoğlu daha hoş şeyler de anlatır. Vaktiyle Bahçelievler'de bir eve misafir gitmiş. Orada yaşlı bir profesör tanımış. Hemen şoförünü çağırır:

— Hamdi, hani Bahçelievlerde boz bir ev vardı. Hatırladın mı? Git, o evdeki ihtiyar adamla, üst kattaki genci al, bana getir...

Sonra şöyle devam eder:

Bu işe dalmıştım. Bir ara odada iki sivil gördüm. Ne bekliyor bunlar, dedim. Alın götürün Harbiye'ye!

Meğer çağırttığım ihtiyar profesörle, üst katta oturan genç adammış. Derhal farkettim. Profesöre hitap ettim:

— Rica ederim baba, bana birkaç profesörün adını yazıverin.

Bir liste yaptı. Hepsi de Istanbul profesörlerindenmiş. Neyse, onları çağırttım. Uçakla getirilmelerini söyledim. Niyetimiz, birkaç profesörün yanına, Askerî Temyiz Azalarını, Danıştay Azalarını katıp Meclise sokmak, güvendiğimiz adamları Meclis kapısına dikip, gelen mebuslardan temiz olanları içeriye almak, olmayanları da:

— Senin adın şu hadiseye karışmış, sen falan meseleye oy vermişsin! diyerek onları sokmamaktı.

Sonra içeridekilerin üzerlerine kapıyı kapatıp:

— Çabuk bize bir Anaysa yapın, derhal seçimlere gideceğiz! demekti.

Fakat Istanbul'dan profesörler gelip, yandaki odada çalışmaya başlayınca iş karışıverdi:

— Böyle olmaz!

diye tutturdular. Siz mebusları serbest bırakırsanız, kendiniz de gayri meşru olursunuz. Halbuki bütün mebuslar, yani D.P. mebusları Anaysayı ihlâl etmişlerdir. Bu itibarla hepsi suçludur. Onları serbest bırakamazsınız!..

Fazla düşünmeye vaktimiz yoktu.

— Pekiyi, pekiyi, ben onları tekrar toplarım. O iş kolay. Bir yere gidemezler. Siz hukukan ne yapılmak gerekiyorsa onu yapın...»

General Madanoğlu'nun beyanları böylece devam eder. Bunları anlatan Madanoğlu olduğuna göre, demek işler böyle gitmiştir. Gerçi bu beyanlarda olaylar biraz acele değerlendirilmiş görünür. Çünkü ortada bir ihtilâl olduğuna ve bu da başarıldığına göre, bu işlerin herhalde bir düzenleyici kadrosu olacaktır. Meselâ Millî Birlik Komitesi... Gerçi Madanoğlu işin bu cephesini şöyle açıklar:

— Geniş bir salâhiyet o zaman mevzubahis değildi. Eğer Komitenin geniş salâhiyet alacağını düşünseydik, bize o gece elinde harita olduğu halde yol gösteren, sokakları nasıl tutacaklarını söyleyen, planı muvaffakıyetle tatbik eden Albayları alırdık. Asıl hizmeti onlar gördü. Ama öyle düşünmedik.

Aradan biraz zaman geçti. Gürsel Paşa gelmiş, ilk mesajını yayınlamıştı. Bu mesajda, ilk aldığımız karar gereğince, üç ay zarfında seçimlere gidileceği bildiriliyordu.

İçeride çalışan Komite, bir Kabine kurulmasını da kararlaştırmış. Haber verdiler. Gürsel Paşa ile görüşüp halletmelerini söyledim. Türkeş'i de Başvekâlet Müsteşarlığına tayin et-

mişler. Doğrusunu isterseniz ben o zaman Müsteşarlığı basit bir memuriyet zannederdim (1).

Üzerinde fazla durmadık. Komiteye girenlerin ilân edilmeleri de lâzımmış. Mademki öyleydi:

— Pekiyi, ilân edin, dedik...

Böylece Komite kuruldu. Azaları ilân edildi. Kanunlar, çıkmaya başladı. Komite teşrii vazife görüyormuş. Bir de yemin lâzım, dediler.

— Öyle olsun. Artık icabı ne ise yapalım!..

Bu konularda «Menderes'in Dramı» ve «İhtilâlin Mantığı» eserlerimizde, ayrıntılı bilgi vardır.

Madanoğlu, belki işi biraz, kendi saf mizacına uyarak basitten almıştır. Ama görünen şuydu ki, ihtilâl ortaya önceden çerçevelenmiş, programı tespit edilmiş, icra safhaları belli ve ilerisi için davaları sıralanmış bir heyet ve programla gelmiş görünmemektedir. Bu konuya aşağıda ayrıca geleceğiz.

Fakat Madanoğlu'nun biraz da hoş bir eda ile ele aldığı ilim heyeti, ihtilâlin daha ikinci gününde ihtilâle ve ihtilâlcilere öyle bir vesika verdi ki, ihtilâli üniversite temsilcilerinin daha ilk adımda böylesine benimsediğini ve meşrulaştırdığını teyit eden böyle bir vesika, sanıyorum ki, hiç bir ihtilâlin tarihinde yoktur. Bu vesika, Üniversite Heyetinin, yahut Anayasa Komisyonunun, 28 mayıs 1960 tarihli raporudur. Bu bir rapordur ki, iki şeyi ortaya serer. Bunun biri, 27 mayıs günü Ankara'ya getirilen üniversite profesörlerinin, hemen ertesi gün böyle bir raporu ortaya koyduklarına göre, vakitlerini ve çalışmalarını pek de Madanoğlu'nun ifade ettiği gibi, girenin çıkanın

(1) Kabine şöyle teşekkül etmişti: Başvekil ve Milli Müdafaa Vekili: Cemal Gürsel, Devlet Vekili: Amil Artus Şefik İnan, Adliye Vekili: Abdullah Gözübüyük, Dahiliye Vekili: Muharrem İhsan Kızıloğlu, Hariciye Vekili: Selim Sarper, Maliye Vekili: Ekrem Alican, Maarif Vekili: Prof. Fehmi Yavuz, Nafia Vekili: Daniş Koper, Ticaret Vekili: Cihat İren, Sağlık Vekili: Prof. Nusret Karasu, Gümrük ve Tekel Vekili: Fethi Aşkın, Ziraat Vekili: Feridun Üstün, Münakalat Vekili: Sıtkı Ulay, Çalışma Vekili: Cahit Talas, Sanayi Vekili: Muhtar Uluer, Basın-Yayın Vekili: Zühtü Tarhan, İmar ve İskân Vekili: Orhan Kubat.

belli olmadığı bir karışıklık içinde geçmemiş olduklarıdır. Yani bir büyük davayı ciddiyetle ve sistemle ele alarak, ihtilâle ve ihtilâlcilere, onların dahi o vakit ağırlığını pek de değerlendirememiş olmaları mümkün olan çok esaslı bir hukukî dayanak sağlamış bulunmalarıdır.

İkincisi de bu raporun, gelişigüzel bir beyanname değil, eski rejimi, durumu ve ihtilâli şartları ile tahlil ederek, onun meşruluğunu ilân etmiş olmalarıdır. İşte ve sanıyorum ki hiç bir ihtilâlin tarihinde görülmeyen böyle bir ş a n s, Hukuk Heyetinin elinden ve kaleminden, 27 mayıs ihtilâlcilerine nasip olmuştur. Heyetin vardığı kanaatlerin ve görüşlerin üzerinde, çeşitli açılardan tartışmak elbette ki mümkündür. Ama davanın önemli olan tarafı, çeşitli görüş ve açılardan bu raporun tartışılabilir olması değil, o gün ve o şartlar altında ihtilâle böyle bir dayanağın sağlanmasıdır. Bunun ağırlığının ve değerinin, o günlerde ve bizzat ihtilâlci kadro tarafından gereği gibi anlaşılamadığına ise, bugün de inanmaktayım... (1)

*
**

İHTİLÂLİN HUKUKÎ DAYANAĞI İLİM HEYETİ RAPORU

Bu raporun bütününü burada bu kitaba almamak, olayların ve şartların gereği gibi değerlendirilebilmesi bakımından, sanıyorum ki esaslı bir eksiklik olur. Onun için raporun tamı, burada aynen verilecektir.

İhtilâl günlerinde bu rapor üzerinde gereği gibi durulmadığını ve onun, bir tebliğ imiş gibi okunması ve yayınlanması ile yetinilerek, ondan lâyıkıyle faydalanılmadığı hususunu tekrar işaret edeceğim. Bunu işaret ederken de onun çeşitli açılardan tartışılabileceğini tabiî gene kaydediyorum. Ama sanıyorum ki bu tartışmalar daha ileride, yani 27 Mayıs İhtilâli'nin meşrutiyetini ve gereğini hırpalamak isteyecek olan cereyanın yazarları tarafından yapılacaktır. O halde bu gayreti zamana ve o zamanın yazarlarına bırakarak biz, ele aldığımız raporu burada aynen verelim.

---

(1) Ayrıntılı bilgiler *İhtilâlin Mantığı* isimli eserimizde.

ANAYASA KOMİSYONU RAPORU

«Millî Birlik Komitesi ve Türk Silâhlı Kuvvetler Başkumandanlığı tarafından yeni bir Anayasa ön projesi hazırlamak üzere Ankara'ya çağrılarak görevlendirilmiş olan Istanbul Üniversitesi Rektörü ve Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Ord. Profesörü Sıddık Sami Onar, Istanbul Hukuk Fakültesi Medenî Hukuk Ord. Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Istanbul Hukuk Fakültesi Esas Teşkilât Hukuku Profesörü Hüseyin Nail Kubalı, Istanbul Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Profesörü Ragıp Sarıca, Istanbul Hukuk Fakültesi Esas Teşkilât Hukuku Prof. Tarık Zafer Tunaya, Istanbul Hukuk Fakültesi Doçenti İsmet Giritli'den kurulmuş olan Komisyon, Rektör Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında toplanarak aşağıdaki esasları tespit etmiş ve Millî Birlik Komitesi Başkanlığına sunmuştur.

Bugün içinde bulunduğumuz durumu adi ve siyasî bir hükümet darbesi saymak doğru değildir. Devlet, hukuk, adalet, ahlâk, amme menfaatı ve amme hizmeti fikrini temsil etmesi ve amme haklarını koruması gereken siyasî kudret maateessüf aylardan, hattâ senelerden beri bu mahiyetini kaybetmiş, şahsî nüfuz ve ihtiraslarla zümre menfaatını temsil eden maddî bir kuvvet haline gelmiştir. Her şeyden evvel hukuka bağlı sosyal bir kuvvet olması lâzım gelen devlet kudreti, bu hırs ve etkinin gerçekleşme vasıtası haline getirilmiştir. Bunun içindir ki siyasî güç, asıl devlet kuvveti olan ordusuyle, adliyesi ve barolarıyle, üniversiteleriyle, kamu efkârının mümessili olan basını ve öteki sosyal kuruluş ve kuvvetleriyle her türlü manevî bağlantısını kaybederek devletin öz ve ana kuruluşlarına ve Türkiye'nin dünya devletler camiasında medenî bir devlet olarak lâyık olduğu yeri muhafaza etmesi bakımından olağanüstü değer ve önemde olan Atatürk inkılâplarına karşı yapılan baskı, üniversite gençliğine ve üniversitenin, 30 ve hattâ 40 senelik meslek hayatını idrak etmiş eski hocalarına ve büyük bir istikbal vaat ederek yetişmiş ve yetişmekte olan yeni öğretim üyelerine ve yardımcılarına ve öğrencilerine karşı harekete geçmiştir. Şöyle ki: Kendi menfaat ve ihtirasına bağlanmayı kabul ederek mes-

lek ve vazife şuurunu ve bunun kudsiyetini kaybeden birtakım idare âmirlerini ve polislerini veya polis kıyafetine sokulmuş meçhul kimseleri üniversiteye saldırtmıştır; hiç bir hukuk ve idare ilminin ve hukuka bağlı devlet rejiminin kabul etmeyeceği sahalarda silâh kullandırarak masum üniversite gençlerinin ölümüne, ağır yaralanmasına ve bir kısmının sakat kalmasına sebep olmuştur. Öğrencisini korumak ve vazifesini görmek isteyen üniversite hocalarını, dekanlarını ve rektörünü dövdürmüş, yerlerde sürükletmiş ve yaralatmış ve bunlara medenî bir memlekette en kötü insanlara yapılmayacak muameleleri yaptırmak suretiyle siyasal etkisini sürdüreceğini ummuştur.

Hak ve hukukla, devlet fikriyle hiç bir alâkası olmayan bu gibi hareketleri yaptıran bir zümre, artık sosyal bir kuruluş özelliğini yitirmiş bulunuyordu. Bu vakıa hükümetin sosyal ve millî bir kuruluş olmaktan çıkarak şahsî bir nüfuz ve ihtiras âleti haline gelmiş bulunduğunu göstermektedir.

Meşruiyet bakımından da durum aynıdır: Bir hükümetin meşruiyeti sadece menşeinde, yani iktidara gelişinde değil, iktidarda, kendisini bu mevkie getiren Anayasaya riayeti ve millet efkârı, ordu, yargı ve bilim kuruluşları gibi kuruluşlarla işbirliği yaparak, hukuk nizamı içinde yaşaması ile ve devamı ile mümkündür. Halbuki hükümet ve siyasî iktidar, bir taraftan Anayasayı ihlâl etmiştir; kanunsuz icraatta bulunmuştur. Diğer taraftan hükümetin bir muvazene, sükûn ve huzur amili olması gerekli olduğu halde hükümet, devlet kuruluşlarını, politik ve sosyal kurumları ve hattâ bunların içinde yaşayan insanları birbirine düşürmek, halka ve dış âleme karşı bunları kötüleyerek bir anarşi amili yapmak suretiyle meşruiyetini kaybetmiştir.

Milleti temsil etmesi gereken Büyük Millet Meclisi de siyasî iktidar tarafından hakikî bir teşri organı olmaktan çıkarılarak, şahıs ve zümre olmak suretiyle fiilen münfesih hale gelmiştir. Böyle bir durum karşısında devletin ordusu, idaresi ve her çeşit kurumları kendilerine temel olacak devlet fikrini temsil etmek vasfını ve adı geçen kuruluşlar arasında denge amili olmak hürriyetini, siyasî kudretini, çoktan kaybetmiş eski iktidar bulunuyordu. İşte bugün ve bu sebeplerle devlet kurumları,

siyasî kudreti ve meşru hükümeti yeniden kurmak mecburiyeti hasıl olmuştur. Millî Birlik Komitesi hareketini yani devlet kurum ve kudretlerinin idareyi ele almasını bu mecburiyetin, yani devlet nizamını bozan, halkı birbirine düşürerek anarşiye yol açan, sosyal kurumları işleyemez hale koyan ve bu kuruluşların dayandığı ahlâk temellerini yok etmeye çalışan fiilî bir durumu önleyerek meşru ve sosyal nizamı tekrar kurmak ihtiyacının bir neticesi sayıyoruz.

Bu durum karşısında ilk olarak alınması gereken iki tedbir vardır.

Birincisi: Amme hizmetlerini, gerçekleşmesi istenilen ve milletçe özlenen demokratik icaplara şimdiden uygun yürüyecek ve insan hak ve özgürlüklerini koruyacak, kamu çıkarlarını gözetecek fiilî ve geçici hükümet kurarak idareyi devam ettirmek.

İkincisi: Devletin ihlâl edilmiş ve işleyemez bir hale gelmiş Anayasası yerine bir hukuk devletinin gerçekleşmesini sağlayacak devlet organlarını kuracak ve sosyal kuruluşların hak ve adalet prensiplerine, demokrasi esaslarına dayanmasını sağlayacak bir Anayasa hazırlamak, ayrıca milletin gerçek iradesinin ifadesine imkân verecek, bir çoğunluk istibdadına mâni olarak, siyasî kuvvetin soysuzlaşmasını önleyecek esaslar dahilinde bir seçim kanunu meydana getirmek.

Kısa bir zaman zarfında başarılacak ve hazırlıktan sonra seçimlerle, demokratik kuruluşlar vücuda getirilecek ve hukuk devleti yeniden, gerçek ve tam manâsıyle kurulmuş olacaktır. İşte Komisyonumuz bu Anayasayı hazırlamak üzere vazifeye çağrılmıştır. Bu, bir ön proje olacaktır. Bu vazifeyi en büyük ve şerefli bir millet, memleket ve meslek vazifesi olarak büyük bir şevkle geceli, gündüzlü çalışmakla yerine getireceğiz.

Komisyonumuz ilk olarak Istanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden davet edilen görevli öğretim üyeleriyle, Ankara Üniversitesi'nden davet edeceği öğretim üyelerinden mürekkep bir hazırlayıcı küçük komisyon olarak çalışacak, hazırlayacağı projeyi Yargıtay, Devlet Şûrası, Sayıştay, Askerî Kaza Hâkimleri gibi en yüksek kaza kuruluşlarından, basından, barolardan

ve benzeri sosyal kurumlarla, uzmanlardan meydana getirilecek daha geniş bir heyetin ve Millî Birlik Komitesi tarafından kurulacak hükümetin tetkikine arzedecektir. Bu Anayasa projesinin hukukî şeklini alması için takip edilecek usûl de ayrıca tespit edilerek umumî efkâra arz olunacaktır.

Müstakbel Anayasanın hakikî hukuk devleti fikrini gerçekleştirmesi, insan şeref ve haysiyetini, fert hak ve hürriyetlerini olduğu kadar sosyal hakları da güvence altına alması, devlet organlarını, sosyal kuruluşların kuran ve koruyan bir denge amili olması, kanunların Anayasaya uygunluğunu sağlayacak kuruluşlara yer vermesi, bunun için de iktidarı teşkil eden bir Meclis çoğunluğunun meşru hak ve yetkilerini aşarak yarının iktidarı olabilecek bir Meclis azınlığını ezmemesi, demokrasinin en esaslı varlık şartı olan siyasî hayatı felce uğratmaması için gerekli bütün esasları ihtiva etmesi lâzımdır.

Bu prensipler üzerinde Komisyon üyeleri kendi aralarında olduğu gibi, Millî Birlik Komitesi Başkanlığı ve Türk Silâhlı Kuvvetler Sayın Başkumandanlığı ile tamamen müttefiktir.

28 Mayıs 1960

Başkan
İstanbul Üniversitesi Rektörü
Ord. Prof.
Sıddık Sami Onar

Üye
İstanbul Hukuk Fakültesi Dekanı
Ceza Hukuku Prof.
Naci Şensoy

Üye
İstanbul Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Ord. Prof.
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu

Üye
İstanbul Hukuk Fak. Anayasa Prof.
Hüseyin Nail Kubalı

Üye
İstanbul Huk. Fak. İdare Hukuku Prof.
Ragıp Sarıca

Üye
İstanbul Hukuk Fak. Anayasa Prof.
Tarık Zafer Tunaya

Üye
İstanbul Huk. Fak. İdare Hukuku Doçenti
İsmet Giritli

*
**

İHTİLÂL KARARGÂHI

27 Mayıs İhtilâli'ni kimlerin ve hangi teşkilâtın yaptığı ve bu teşkilâtın ne zaman, nerede ve nasıl kurulup nasıl geliştiği, şekilleştiği bahsi, ortada bazı isimlerin dolaşmasına ve bir ihtilâlin de başarılmış olmasına rağmen, sanıyorum ki daima meçhul kalacaktır. Çünkü bu konuda yapılan yayınların ve yazılan hatıraların hepsi birbirleri ile çelişmektedir. Bunların en dikkate değer sayılabilecek olanları da, nihayet şahsî davranışlar veya arkadaşlık münasebetleri, karşılıklı dertleşmeler, küçük sempatilerin ve antipatilerin hikâyesi içinde geçer. Yani kısacası, şunlar veya bunlar arasındaki şahsî münasebetlerin hikâyesinden ibaret kalır. Şartlara ve sebeplere inilmez.

İhtilâl hareketinde Millî Birlik Komitesinde öncü görülenler ise, hatıralar neşretmemişlerdir. Gerçi meselâ Alparslan Türkeş, hükümet aleyhinde teşkilât heves ve teşebbüslerinin hikâyesini, kendisinin sürgünde bulunduğu zaman bir gazetede yayınlanmaya başlayan, fakat kesilen bir yazı serisinde, tâ 1940-1942 yıllarına ve kendisinin Teğmenlik günlerine kadar götürür. Ama o vakit farzımuhal hükümet devrilseydi ne olacaktı? Kendisinin de hizmette bulunduğu Trakya sınırlarından birtakım yabancı kuvvetler memlekete girecekti.

Millî Savunma Bakanlığının 16 ocak 1958 günü yayınladığı bir tebliğde de, 3 Albay, 1 Yarbay, 4 Binbaşı ve 1 Yüzbaşının tevkifinden bahsedilir. Bu olay, 9 Subay Hadisesi olarak ad yapacaktır. Başlarında Cemal Yıldırım görünür. Sinir muvazenesi bozulan bir subayın ihbarı ile iş meydana çıkar. Tevkifler olur. Soruşturma ve mahkeme 5 ay kadar sürer. Fakat sonunda muhbirden başka bütün sanıklar serbest bırakılır. Zaten mesele, nihayet arkadaşlar arası bir komite teşebbüsünden daha ileriye geçmez.

Gerçi bu gibi gizli bir havaya bürünen birleşme ve anlaşma teşebbüslerinin misalleri daha gerilere de gider. Meselâ İkinci Dünya Harbi yıllarında, halkın çoğunluğu gibi ordu mensupları da sıkıntı, hattâ bunalım içindedirler. Donmuş ve hareketsiz bir kapalı idare hüviyetinde devam eden Genelkurmay Başkanlığı da bu bunalım için hiç bir ümit vermez. 1946 seçimlerinin sonuçları da ordu mensupları için bir değişiklik ümidi getirmemiştir. Bunun için orduda hemen herkes şikâyetçidir. 1950 seçimlerinde bir değişiklik beklerler. Bu

arada ve gerekirse işe müdahale sözlerinin de döndüğü bazı arkadaş birlikleri doğmuştu. Meselâ Ankara'da Kurmay Binbaşı Şefik Erensu'nun evinde, Istanbul'da Kurmay Albay Cavit Çevik'in çevresinde, böyle şikâyetçi ve çıkar yol arayıcı subaylar grupları belirmiştir. Ama bunların hiç biri birer ihtilâl nüvesi ve ihtilâl teşekkül vasfını taşımazlar.

Bu gibi dar ve hareket programları olmayan, hattâ ihtilâlci nitelik taşımayan subay gruplaşmaları 1960'dan önce, daha da çok sayılabilir. Fakat bunların hikâyesi, tabiî bu kitabın çerçevesi dışındadır.

Mucip Ataklı bir gazeteye verdiği yazıda hikâyeye, 1950'den başlar. Ama bu hikâye de, daha ziyade bir sicil özetini geçmez. Fillî teşkilâtlanmayı da pek gerilere götüremez. Suphi Karaman verdiği bir konferansta ihtilâlden hattâ 8 ay önce bile, fiilî bir ihtilâl merkezinden bahsedilemeyeceğini açıklar. Ama 1958 ortalarını gene de, ilk komitenin beliriş devresi olarak alır. Hulâsa, geniş bir hesapla, Ankara ve Istanbul'da teşebbüs nüvelerinin doğuşunu 1958 ortalarına götürebiliriz.

İhtilâlle beraber ortaya, önceden tertipli bir merkezin çıkarılamadığı ve önceden işleri elinde toplamış bir liderin sivrilememesi ise bir gerçektir. Yani önceden müteşekkil bir merkezin bulunamayışı ve önceden otoritesini tesis etmiş bir liderin yokluğu, 27 Mayıs İhtilâli'nin, galiba en izahı müşkül cephesidir. Nitekim ihtilâlle beraber ihtilâl karargâhında hâkim olan da; kadro, karar ve program karışıklığıdır.

Hulâsa lidersizlik, kadrosuzluk, programsızlık ve teşkilâtsızlık, genel görünüşü ile 27 Mayıs İhtilâli'nin üzerinde durulabilecek en önemli niteliği olsa gerektir. Ama buna rağmen ihtilâlin başarılışı ve meselâ 27 mayısta saat 16'da merkezin memlekete hâkim oluşu ve bu arda, evvelce izinli olarak İzmir'e giden Cemal Gürsel'in, oradan ve uçakla Ankara'ya getirilerek, bir Orgeneral sıfatı ile işi ele alıp, olayları istikametlendirmeye çalıştığı da bir gerçektir. Bu toparlanabilmede, isabetli bir kararla Ankara'ya davet olunan ilim heyetinin ve bilhassa daha ihtilâlin ikinci günü ihtilâlin meşruiyetini ilân eden programın, etkileri olsa gerektir.

Ama daha ilk andan göze çarpan şudur ki, her birinin iç âleminde neler yaşadığı bilinmese bile ihtilâlcilerin müşterek dili, bir an

evvel Meclisi açmak veya seçimlere gitmek suretiyle kışlalara dönmektir. Bu görüş veya ifade, meselâ Cemal Gürsel'in ilk beyanlarına hâkimdir. Gürsel'in görüşü veya düşüncesi, aradan birkaç ay geçtikten sonra da gene öyle görünüyordu. Meselâ 1960 ortasında, İstanbul'da, Harp Akademilerinin diploma tevzii töreninde verdiği nutuktan şu cümleleri özetleyelim:

«— Arkanıza bakmayacaksınız. Yaptığınızı unutacaksınız. İhtilâle ait her şeyi, her hizmeti arkanızda bırakarak, yalnız şerefinizle kışlalarınıza ve vazifelerinize döneceksiniz. Çünkü askerin siyasetle uğraştığı bir ülkede, hattâ inkıraz mukadderdir...»

Bu sözler, 3 ağustos 1960'da ordudan 235 General ve 5000 kadar subayın, 42 sayılı kanunla emekliye ayrılmalarının arifesinde söylenmiştir. Bazı ihtilâlcilerin:

«— Ayağımızın tozu ile geldik. Ayağımızın tozu ile gideceğiz»

sözleri de ihtilâl günlerinde yaygındı...

Ama acaba gidebilirler miydi? Elbette ki hayır! Çünkü bir ihtilâle katılan, kaderini bu ihtilâle bağlayan ve ihtilâlin sorumluluklarını yüklenen insanların, ihtilâl hedeflerine ulaştıktan sonra evlerine veya kışlalarına çekilip birer adsız kahraman olmalarının misali, tarihte pek yoktur. Hulâsa ihtilâlcinin kaderi, artık ihtilâlin kaderidir. Nitekim de öyle oldu.

İşler hızla gelişmeye başladı. 31 mayısta Gürsel, yerli ve yabancı gazetelere şu beyanatta bulunuyordu:

«— Bir tahkikat komisyonu kurulmasına karar verilmiştir. Bu komisyon, mevcut delillere dayanarak tahkikat yapacak, mahkeme, normal seçimlerle iktidara gelecek normal hükümet organlarına devredilecektir».

Aynı gün Gürsel'in başkanlığında toplanan hükümet, hâkimlerden kurulu bir soruşturma kurulu teşkili için Adalet Bakanlığına yetki verdi. Ama gene aynı Gürsel, seçimlerden sonra basit bir vatandaş gibi halkın arasında kaybolacağını, hatta seçimlere Demokrat Parti'-

nin de iştirak ettirileceğini bildiriyordu! Fakat Kurul, işi Yassıada'ya götürecek ve Gürsel, halkın içinde kaybolmak hayaline hiç bir zaman erişemeyecekti. Nitekim 30 mayısta, Harp Okulunda tutuklu bulunanlardan 191 kişi Yassıada'ya sevkedildi. Sonra iki posta daha gitti. 10 haziranda da Celâl Bayar ve Menderes Yassıada'ya sevkedilecek, Soruşturma Kurulu ve Yassıada Mahkemeleri için dosyalar hazırlamaya başlayacaktır. Kısa bir müddet içinde bütün mevkuflar ya Yassıada'da, ya Balmumcu Çiftliğinde toplanmış olacaklardır. Yüksek Soruşturma Kurulu teşkili 30 haziranda tamamlandı...

*
**

GEÇİCİ ANAYASA

Millî Birlik Komitesi, daha 12 haziran 1960'da Yasama yetkisi almış, bu Komiteye Meclis yetkisi verilmişti. Millî Birlik İktidarının 1 numaralı kanununu teşkil eden bu vesika:

«1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici kanun».

ismini taşır. 27 maddeden ibarettir ve 27'nci madde:

«Bu kanunu Millî Birlik Komitesi yürütür».

hükmünü getirir. Bu suretle eski Anayasa aslında ilga olunmuş, Meclis kapanmış ve devletin idaresi kanunen de Komiteye intikal etmiş oluyordu. Kanunun giriş kısmını teşkil eden «Genel Hükümler» ihtilâlin gerekçesi ile, yeni ve geçici idarenin kurulması zaruretlerini şöyle ifade eder:

«İktidar Partisi idarecileri tarafından Anayasanın çiğnenmesi, Türk milletinin bütün fert ve insanlık hak ve hürriyetlerinin ve masuniyetlerinin ortadan kaldırılması, muhalefet murakabesi işlemez hale getirilerek, Tek Parti Diktatoryası kurulması suretiyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen bir Parti Grubu durumuna düşürülmüş ve meşruluğunu kaybetmişti.

Ordu İç Hizmet Kanununun 34. Maddesi ile «Türk yurdu-

nu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak» görevi kendisine verilmiş olan Türk Ordusu, vatandaşı birbirine düşürmemek suretiyle Türk vatanını ve millî varlığı tehlikeye koymuş olan eski iktidara karşı bu mukaddes kanunî vazifesini yerine getirmek ve hukuk devletini yeniden kurmak için, Türk milleti adına harekete geçerek, milleti temsil vasfını kaybetmiş olan Meclisi dağıtıp iktidarı, geçici olarak Millî Birlik Komitesine emanet etmiştir».

Bu suretle artık, ihtilâl idaresi bir devlet olarak teşekkül ediyordu. General Madanoğlu'nun biraz hafiften aldığı bilim heyeti, ihtilâle ilk meşruluk fetvasından sonra şimdi de bir geçici Anayasa sağlayarak, vazifesini yapmış oluyordu. Bu kanunun altında, 3 Millî Birlik Komitesi Üyesinin imzaları vardı. Çünkü kanunun 1. maddesi, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Teşkilâtı Esasiye Kanunu hükmünce sahip olduğu bütün hak ve yetkileri, Millî Birlik Komitesine ait kılıyordu. 6. madde, eski Cumhurbaşkanını, Başbakanı, Bakanları ve iktidar mensuplarını yargılamak üzere bir «Yüksek Adalet Divanı» kuruluşu getiriyordu. Şu halde eski iktidar adamları için istikbalin bir şeyler getireceği artık belliydi. Yüksek Soruşturma Kurulu da aynı madde ile teşkil olunuyordu...

10. madde, Millî Birlik Komitesi Üyelerinin kendi arzuları ile Komiteden çekilebileceklerini, fakat yeminlerine ihanetleri mahkeme hükmü ile sabit olmadıkça, Komiteden çıkarılamayacaklarını sağlıyordu (1). Komite müzakereleri, bir iç tüzükle düzenlenecekti (madde 14). 17. madde bir Devlet Başkanlığı tesis ediyordu. Bu hem Millî Birlik Komitesinin, hem de Bakanlar Kurulunun da Başkanı oluyordu.

16.6.1960'da da «Yüksek Adalet Divanının muhakeme usulüne ait geçici kanun» kabul edildi. Bu 26 maddelik bir kanundu. Her sanık savunmada, isterse üçe kadar avukat tutabilecekti. Ve duruşmalar açık olacaktı.

---

(1) Bilindiği gibi bu hüküm işlemeyecek ve 13 kasımda Gürsel'in bir kararı ile Millî Birlik Komitesi ilga ve yeniden teşkil edilerek, 14 eski üye mahkemesiz kadro ve yurt dışına atılacaktır.

Bu arada ve 28.6.1960'da «İnkılâbın korunmasına ait geçici» ve 6 numaralı kanun çıkarıldı. Bu kanun, nezaret ve muhafaza altına alınmış olanlar hakkında yetkileri artırıyordu. Nihayet 18 ağustos 1960'da da «İnkilâp Mahkemeleri» hakkındaki 62 sayılı kanun çıkarıldı. Fakat bu mahkemeler hiç bir zaman harekete getirilemedi. Eğer «Yüksek Adalet Divanı» yerine, Millî Mücadele devrinin «İstiklâl Mahkemesi»ne benzer, fakat ölüm cezalarını infaz yetkisi olmayan İnkılâp Mahkemeleri harekete getirilebilseydi, sanıyorum ki ihtilâlin sihhati korunur ve bir Yassıada safhasına saplanılmayabilirdi (1).

İnkılâp Mahkemeleri Kanunu 62 maddeden ibaretti. 1. ve 2. teşkilât maddeleri şu hükmü getiriyordu:

> *«Madde 1 — Bakanlar Kurulu'nca gösterilecek lüzum üzerine, Türkiye Cumhuriyeti Millî Birlik Komitesince, yeteri kadar sabit veya gezici İnkilâp Mahkemeleri kurulur. Bu mahkemelerin merkezleri ile kaza çevreleri, Türkiye Millî Birlik Komitesince tayin edilir.*
>
> *Madde 2 — Bu mahkemeler bir Başkan ile, iki üye ve Savcıdan teşekkül eder. Her mahkeme için yeteri kadar yedek üye ile, yeter sayıda Savcı Yardımcısı bulunur. Bu mahkemelerin Hâkim, Savcı ve bunların yedek ve yardımcıları, Bakanlar Kurulu'nun, bir misli fazlası ile göstereceği adaylar arasından, Türkiye Cumhuriyeti Millî Birlik Komitesi'nce seçilir».*

Fakat bu teşkilât maddelerinin dikkati çeken bir zaafı vardı. O da bu mahkemelerin, Bakanlar Kurulu'nun göstereceği lâzum üzerine kurulmasıydı. Halbuki Millî Birlik Komitesi İktidarında, yani ihtilâl safhasında Bakanlar Kurulu ancak t e k n i k bir cihazdı. İnkılâpçı organ değildi. Yasama mercii Millî Birlik Komitesi'ydi. Mahkemeler ise, İnkılâp Mahkemeleri idi. Binaenaleyh inkılâbın savunulması bahis konusuydu. İnkılâp anlamının ve bunu tehdit eden suçların takdiri ise, ancak inkılâpçı merciin, yani Komitenin takdirine bağlı ola-

---

(1) Halbuki meselâ Albay Alparslan Türkeş, Komiteden tasfiyesinden 5 gün evvel gençlere verdiği bir konferansta bile «İnkılâp Mahkemelerinin önleyici bir huzur vasıtası» olduğunu savunuyordu. Ama bilindiği gibi bu Mahkemeler, hiç bir cepheleri ile harekete getirilemediler.

bilirdi. Yoksa teknik bir organ haline inen, pasif bir kurul mahiyetine düşen ve meselâ hiç haberleri yok iken bir gecede 10 Vekili birden Komitece azlolunan bir Bakanlar Kurulu'ndan, inkılâbı koruma yolunda kesin ve cüretli davranışlar beklenemezdi.

Zaten görevlere müteallik III. madde dahi yetersizdi. Ancak çeşitli kanunların kapsadığı bazı efali içine alıyordu. Bu efalin içine ise, meselâ Yassıada sanıklarına atfedilen suçlar giremezdi. Hulâsa İnkılâp Mahkemeleri, daha doğarken havada kalmaya ve işlememeye mahkûmdu. Nitekim de öyle oldu. Vekiller Heyeti, hiç bir yerde bir İnkılâp Mahkemesi kurulmasına lüzum görmedi. Halbuki bu mahkemeler Millî Birlik Komitesi'nin elinde, bir tedhiş olganı olmasa bile, pekâlâ bir ihtilâl tribünali vazifesini görebilirdi. Böylece de ya Yassıada'nın yükü azalır, yahut buna gidilmeye hattâ lüzum bile kalmayabilirdi. Bittabi mahkemenin görevlerini ona göre tayin etmek suretiyle... Hulâsa İnkılâp Mahkemeleri mevzuunda Kabine Millî Birlik Hükümetinin değil, Mill' Birlik Hükümeti Kabinenin insiyatifine tâbi kalıyordu.

*
**

NİÇİN BÖYLE OLUYORDU?

Evet, niçin böyle oluyordu? Yani Millî Birlik Komitesi bir bakışta hem memleketin hâkimiydi, mutlak yetki ve karar sahibiydi. Hem de dikkatle bakıldığı zaman, sağlam bir zeminden ve insiyatiften mahrum bir organdı. Yani aslında Millî Birlik Komitesi, hem kendi içinde, hem dışarıya karşı daha baştan zaaflarını ortaya seren bir organdı. Komitenin bu zaafları ise, aslında ihtilâlin de birer zaafı oluyor, ihtilâli köstekliyordu... Bu zaaflar nelerdi? Ve nereden geliyordu?..

Bu soruların cevapları üzerinde fazla genişliğine ve derinliğine durmaya, bu kitabın hacmı ve planı elbette ki müsait değildir. Çünkü bu kitabın konusu nihayet, İkinci Adam'ın hayat mihveri etrafında, olayların, şartların ve bu olayların cereyan ettiği havanın hikâyesidir. Ama mademki bu hikâyenin çerçevesinde bir de 27 mayıs hadisesi ve sonrası vardır; o halde ne kadar kısa da olsa, ne kadar ana hatları ile

de olsa, bu zaafların en önemlilerini kısaca işaret etmekte fayda ve zaruret vardır.

27 Mayıs İhtilâli'nin ve Millî Birlik Rejiminin başlıca zaaflarını, şu dört esas üzerinde toplamak mümkündür:

1. Lidersizlik,
2. İhtilâl öncesinde bir Merkezî Komitenin yokluğu ve teşkilâtsızlık.
3. İhtilâlden sonra uç teşkilâtının yaratılmayışı ve Komitenin tek başına ve havada kalışı.
4. İhtilâl sonrası için programsızlık.

27 Mayıs İhtilâli'nde ve sonrasında, L i d e r s i z l i k mutlaktır. Cemal Gürsel Lider değil, başkandı. Lider ise, önder ve teşkilâtçıdır. Lider, tayin olunmaz. Kendi kendini tayin eder. Çünkü Lider, yani Ö n d e r ve T e ş k i l â t ç ı, hem hareketin, hem kendi otorite ve yetkilerinin yaratıcısıdır. Lider; havada esen rüzgârları herkesten önce sezen, bu rüzgârların dilini herkesten iyi anlayan, herkesten önce değerlendiren, geleceğin rüyasını gören ve bütün bunları dile getiren adamdır. Lideri toplum yaratır ve toplumun davaları besler. Onun gıdası ihtirastır. Ve ihtirasını toplumun davalarına ve ihtiyaçlarına yöneltme sanat ve mantığına sahiptir.

27 Mayıs İhtilâli'nin ise, ihtilâlden az veya çok önce, özlemcileri, hattâ sözcüleri, çaba güdenleri olmuştur. İstanbul'da ve Ankara'da bir kısım kurmaylar, gidişattan memnun değildiler. B i r ş e y l e r yapmak ihtirasındaydılar. Fakat bütün özlemleri nihayet, bir Darbe-i Hükümet teşebbüsünü hiç bir zaman aşmış görünmemektedir. Yani ihtilâlcilerin ufku, geniş değildi. Hele bir İ n k ı l â p davasına, hiç bir zaman yönelemediler. Çünkü 27 mayıs hareketi, toplumun yapısında, uzun vadeli e k o n o m i k, s o s y a l ve p o l i t i k bünye değişikliklerini hedef tutan bir havaya sahip değildi. Yani 27 mayıs bir inkılâp başlangıcı değildi. Çünkü böyle bir inkılâp; hazırlanmış, işlenmiş, bir önder ve mücahit kadroya maledilmiş, bir fikir sistemine, bir ideoloji ve doktrin temeline dayanır. 27 mayısın aktif subaylarından bunu beklemek zaten doğru olmazdı. Çünkü onlarca dava, nihayet siyasî ve askerî bir darbeydi. Kaldı ki arkalarında bir de Mustafa Kemal'in hatırası vardı. İnkılâbı o yapmıştı. Gerçi bu inkılâp tamamlanmamıştı. Devam ettirilmemiş ve ikmal olunmamıştı. Mus-

tafa Kemal'in sosyal yapıda fethedebildiği siperler bile sarsılmıştı. Hattâ birer birer kayboluyordu. 31 marttan kalan bir Said-i Kurdî, yeşil bayrağını Orta Anadolu'da pervasız dolaştırabiliyor ve devletin büyükleri olan bazı Bakanlar, onun Cuma namazından çıkarken ellerini öpebiliyorlardı. Ama 27 mayısçıların da işte bu inkılâp alanlarında mücadele görüş ve programları olduğuna dair, ortada belirtiler yoktur.

27 mayısın önderi, öncüsü, teşkilâtçısı ve daha ihtilâl olmadan sloganlarının vericişi olarak bir liderden yoksunluk, hareketin şanssızlığı olmuştur. İhtilâlden sonra da lider veya şöhretler, yıldızlar yaratmamak yolundaki t u t u k siyaseti ise, bu şanssızlığı tamamlamıştır. Çünkü hattâ Cemal Gürsel bile, Millî Birlik Komitesi Başkanı, Devlet Reisi, Başvekil ve Millî Savunma Bakanı gibi en üstün yetkileri üzerinde topladığı halde, Millî Birlik Komitesinin toplantılarında tek başkan, değişmez başkan dahi değildi. Otoritesini, geçmişteki teşkilâtçılık mücadelelerinden ve davasının zaferinden almıyordu. Otoriter bir lider ve onun etrafında şöhret yıldızları yaratamamak gayreti de, 27 mayısın, izahı müşkül tarafıydı.

Gerçi ihtilâlin kısa vadeli hedefler için yapıldığı, birkaç ay sonra seçimlere gidilip, oyları kim kazanırsa iktidarın ona devredileceği, hattâ Demokrat Parti'yi bile seçimlere sokacakları yolunda yapılan beyanlara göre böyle otoriter liderlere ve süreli davalara ihtiyaç duyulmamıştır denilebilir. Ama bu üç ayda seçim ve kayıtsız şartsız oy kutsallığı, yalnız ihtilâlin kendini inkâr edişi değil, bizzat ihtilâl anlamını da bir nevi hafife almaktan başka bir şey olmazdı. Çünkü üç ayda seçim ve iktidara kim gelirse gelsin, ancak bir askerî hükümet darbesi manâsını taşır. Halbuki 27 mayıs, her şeye rağmen bir hükümet darbesi değil, bir ihtilâldi. Çünkü yeni bir Anayasa getiriyordu. Ve bunu getireceğini, daha ilk günden ve icraatıyle ilân ediyordu. Anayasa ise, ekonomik, sosyal ve politik müesseseler demektir. Yeni enstitüsyonlar demektir. Millî hâkimiyette, bir nevi yapı değişikliği demektir. Reformlar demektir. Hattâ inkılâplar demektir. Bütün bunların kaderi, üç aylık bir mizansene ve ondan sonra da kalabalıkların oy gösterilerine nasıl bırakılabilirdi? O kalabalıklar ki, eğer Millî Birlik Komitesi üç ayda hakikaten yeni bir seçime gitse, hattâ bu seçime Demokrat Parti'yi sokmasa bile, neticede belki gene Demok-

rat Parti'yi, hem de kahir bir çoğunlukla iktidara getirebilir ve ihtilâlciler bir süre sonra kendilerini, pekâlâ cezaevlerinde bulabilirlerdi.

Çünkü kabul etmek lâzımdır ki 27 Mayıs İhtilâli, bir halk hareketi değildi. Ve bu hareket; eğer ihtilâlden önce yaklaşan normal seçimlerde C.H.P.'nin bir şansı var idiyse, o şansı da sarsmıştı. Yassıada davaları, eski iktidar adamlarını, nice köy ve mahalle kahvelerinde birer kurban, birer kahraman haline getirmişti. Öyle ki, Menderes'in kutsal ve kanatlı bir Kırat üstünde Eyüp Sultan semalarında uçarken görüldüğüne dair haberler, bilindiği gibi basına kadar düşmüştü. Hattâ Menderes'in, Yassıada'ya yüzlerce vasıta ile hücum edilip kurtarılacağına dair haberler bile dalgalanmıştı. Gürsel, bu haberler üzerinedir ki, Yassıada'yı yerle bir edeceği yolunda garip beyanlarda bulunmuştur. Demek ortada bir D.P. ve Menderes mistiği vardı. Hulâsa artık iş işten geçmiş ve ortada yapılacak şey, ihtilâlin ihtilâlleştirilmesinden ibaret kalmıştı. İşte bu yapılamadı.

Fakat ne var ki, ihtilâl öncesinde gizli bir Merkezî Komitenin yokluğu ve teşkilâtsızlık 27 Mayıs İhtilâli'ni, ihtilâlden sonra için de bir programsızlık içinde bırakmıştı. Bu yönsüzlük, maksatsızlık ve programsızlık, yalnız Madanoğlu'nun gelişigüzel sohbetlerinde değil, bizzat Gürsel'in de, çoğu ya birbirleri ile, ya olaylarla çelişen beyanlarında da görünür. Evet, ne yapılacaktı? Ama bunun cevabını vermek için de, şunların bilinmesi lâzımdır: Memleketin kemal devrini bu kadar çabuk takip eden siyasî soysuzlaşma neden olmuştu? Bu soysuzlaşmayı önleyecek ekonomik, sosyal, politik yapı meseleleri ve değişiklikleri neler olmalıydı? Hulâsa birtakım ana meseleler ki, bunların derinliğine inilmiş olması lâzımdı. Bu da nihayet, biraz dünya görüşü ve kültür meselesiydi.

İhtilâlin bir Uç Teşkilâtı yaratamamasına ve böylece de kendi içine kapanıp tabiî olarak ve süratle parçalanmasına yol açan gerçek de 27 mayısın büyük ve hayatî bir zaafı oldu. Evet, Millî Birlik Komitesi'ni memlekette hangi örgüt, hangi teşkilât temsil ediyordu? Hiç! Çünlü vilâyetlerde valiler, kumandanlar gerçi Millî Birlik İktidarının temsilcileri idiler. Ama bürokratik veya idarî teşkilâttan, önceden hazırlanmamış, ihtilâl prensiplerini benimsememiş bir kumandan kademesinden, bu temsil görevi ne kadar beklenebilirdi?.. Hem öyle bir devrede ki, daha önce siyasete karışmış, yahut merkeze

körü körüne bağlanmış birtakım kumandanlar, valiler, hem de başta Genelkurbay Başkanları da dahil olduğu halde, Yassıada'da bulunuyorlardı...

Meselâ Erzurum'da, Sivas'ta, Konya'da, Darende'de, Gürün'de ihtilâlin mücahidi, temsilcisi ve savunucusu, yahut ihtilâlin gözü, kulağı kimdi, kimlerdi? O inananlar ve savunucular ki, bu ihtilâle kaderlerini bağlamış olacaklardır. İhtilâlci organın ucları, savaşçıları olacaklardır. İşte böyle bir örgütlenme yoktu. Halbuki şu basit ve biraz da alaturka 1908 Meşrutiyet İhtilâli bile, meselâ Binbaşı Enver Bey, Kolağası (Önyüzbaşı) Niyazi Bey gibi, evvelce kendi birliklerinden başka yerde adları bilinmeyen birtakım genç insanları, âdeta 24 saat içinde birer efsane kahramanı şöhreti ile milletin karşısına çıkarmayı bilmişti. İttihat ve Terakki Kulüpleri, Taşra Merkezleri ve o yola baş koymuş silâhşorları, şairleri, hatipleri, gazetecileri sayesinde süratle bir İttihatçı tipi yaratmıştı. Orduya ise hâkim kalarak, 31 Mart irticaını güçlü bir hareket ordusu ile hızla bastırabilmişti.

Nihayet 27 mayısçıların, orduya hâkim kalamamak ve kendi içlerinde parçalanmak talihsizliklerini de bu kısa tahlillere eklemelidir. Bu neden böyle oldu? Bunu binbir sebebi arasında bir tanesinin üstünde kısaca durmalıyız.

*
**

BİR KURMAYLAR VE SUBAYLAR KUŞAĞININ EĞİTİMİ

Bu üstünde duracağımız sebebin örgüsü, usûlleri ve yapısı, 27 mayıstan, hattâ D.P. İktidarı devrinden daha öncelere gider. Ve konu o devrede, subaylar ve kurmaylar eğitimidir. Çünkü bu subay ve kurmaylardır ki, 27 mayıs hareketinin ve ihtilâl devrinin aktif unsurları oldular. Acaba bu nesil nasıl yetiştirilmişti?

Vaktiyle ve 1900-1908 arasındaki kurmaylar kuşağı ki, bu kuşağı temsil edenlerden her biri, hemen bütün hayatları boyunca milletin kaderine müdahale etmişlerdir. Memleketin mukadderatına damgalarını vurmuşlardır. Enver Paşalar, Mustafa Kemaller, Cemal, Halil,

Kâzım Karabekir, Ali Fuat, İsmet, Refet Paşalar ve arkadaşları, bu kurmaylar neslinin mensubudurlar. Bunların hem ihtiraslarına, hem hayal ufuklarına sınır yoktu. Fiilen çökmüş bir İmparatorluğu kurtarmak için, İran sınırlarından Orta Afrika Sahrasına, Adriyatik'ten Yemen'e, Basra Körfezine kadar uçsuz bucaksız bir âlem içinde çarpıştılar. Yendiler, yenildiler, ama yenilgiyi hiç bir zaman kabul etmediler. Her defasında, bittiği yerden başladılar. Hattâ İmparatorluk çökünce, yeni bir devlet kurdular. Öyle ki bunlardan bazıları, meselâ Enver, Cemal, Halil Paşalar, İmparatorluk çöküp de düşman onlara darağaçları hazırlayınca, eski İmparatorluğun sınırları dışında ve eski İmparatorluk kadar geniş yeni saltanatlar kurmanın hayaline ve mücadelesine kendilerini verdiler.

Gerçi bu kuşak Harp Okullarında, binbir Abdülhamit yasağı içinde yetişti. Kitaplar, gazeteler yasaktı. Bütün idealizm ve antuzyazm (vecd) gıdaları, Namık Kemal'in elden ele dolaşan vatan şiirlerinden ibaretti. Ama o devir bir istibdat devriydi.

1950'den öncesine gelince; bu devrin askerî eğitimine merhum Fevzi Çakmak'ın ve arkadaşlarının görüşü hâkimdir. Mareşal ise tam 22 yıl aynı vazifede kalmış ve tabiî dünyanın problemleri, askerlik alanlarında bile onun üzerinden aşmıştır. Harp Okulunu bir defa bile ziyaret etmediği söylenir. Ama şu esaslar kesin ve değişmezdi: Harp Okullarına gazete giremez. Mektep kitapları dışında kitap giremez. Derslerden başka ve hariçten konferanslar yasaktır. Dışarıda konferanslara ise gidilemez!.

Halbuki dışarıda; yürüyen, ilerleyen bir büyük âlem vardır Memleket binbir iktisadî, sosyal, ekonomik davalar içinde kıvranır. Dünya ise büyük hadiselere gebedir ve en azından ikiye bölünmüştür. Bir tarafta ihtilâlci sosyalizmin dalgaları eser. Bir tarafta süper kapitalizm ve süper emperyalizm gelişir. Ve Türkiye, dünyanın bu iki rejim arasındaki bitişme hattı üzerindedir. O halde yarın bu subaylar, bu kurmaylar, büyük davalarla karşılaşacaklardır. Ve vatan gemisini yürütmek, kayalara çarptırmamak için, bu denizde esen fırtınların manâlarını az çok anlamalıdırlar. Hattâ hiç değilse, Atatürk'ün söylediklerini, onun haber verdiklerini, onun kendilerine emanet ettiklerini bileceklerdir. Hulâsa dünya değişmişti. Robot askerler devri artık geçmişti. Ama bu değişiklik bir türlü anlaşılamıyordu.

O halde 27 mayıs öncesinde ihtilâl çabalarına giren ve nihayet 27 mayısta memleketin kaderini, eline alan subaylardan, kurmaylardan bizim memleket davaları ve dünya meseleleri üstünde, aslında ne beklemeye hakkımız vardı? Sosyal inkılâpları mı bilsinlerdi? Dünya çatışmalarını mı bilsinler? İhtilâller mi okumuş olsunlardı? Nihayet memleketin ağırlığı omuzlarına binince, o binbir çelişme demek olan toplum yapısının hangi davasına, hangi ihtiyacına nüfuz etsinlerdi?..

Devrilen hükümetin ve Meclisin adamları tutuklanacaklar mı, tutuklanmayacaklar mı, bir Komite kurulacak mı, kurulmayacak mı, hükümet teşkil edilecek mi, edilmeyecek mi, ihtilâl kanun çıkaracak mı, çıkarmayacak mı işler bile bilinmeyince?

O günlerde yapılmış bir anket, bazı düşündürücü neticeler vermişti. Cumhuriyet Gazetesi adına Müşerref Hekimoğlu, ihtilâl idarecileri, Millî Birlik Komitesi üyeleriyle konuştu. Arada onlara, hangi kitapları okuduklarını sordu. Çoğu:

«— Beyaz Zambaklar Memleketinde!»

cevabını verdi. Eh, sonra? Sonrası yok! Yahut bir veya ikisi «Poli Anna»yı okumuş. Hani şu masum genç kızın hikâyesini!

«Beyaz Zambaklar Memleketinde» kitabı küçük bir çeviridir. Aslı Rusyalı Grigori Petrof'un (1868-1925) eseri. Genç yaşta öğretmen okulları öğrencileri veya öğretmenler için, iki saatte okunacak çekici bir eser. Ama ihtilâlcilere vereceği hiç bir şeyi yok. Çünkü eserin kahramanı Sinelman, «bir taraftan kültür, eğitim öncüsüdür». «Boynunda silâhı, belinde kılıcı olmayan, kaleler fethetmeyen» güçlü bir idealist. Ormanlardaki yabanî çilekleri değerlendirmekten, köylerde mektepler açmaya, şirketler kurmaya kadar çeşitli iyi hizmetlerde bulunur. Ama o kadar. O halde, bütün hayatında ve ders kitapları dışında nasılsa bu küçük esercikten, müstakbelin ihtilâlcileri hangi dersi, hangi kültürü alabilirlerdi? Kısacası ve en doğrusu, Suphi Karaman'ın bir konferansta söyledikleridir:

— Aslına bakılırsa 8 ay önce bile tam teşekkül etmiş bir İhtilâl Komitesinden pek de bahsedilemez. Sonra ne yapabilirdik ki? Biz bir şey okumamıştık, bir şey bilmiyorduk ki, bizden ekonomik, sosyal işler, reformlar beklensin!..

Buna rağmen yapılanları, yapılabilenleri ve nihayet yeni bir Anayasanın getirilebilmesini ve bu Anayasada yeni müesseselere yer verilişini, bütünüyle 27 mayıs ihtilâlcilerinin alacak hanesine kaydetmek lâzımdır...

Şimdi artık, olayların akışına geçebiliriz...

*
**

ORDU HASTADIR!..

27 Mayıs İhtilâli ordunun itibarını ve memleket için önemini birden yükseltmişti. Kabul etmek lâzımdır ki, Cumhuriyetle beraber ordu, bir nevi arka planda çalışır hale gelmişti. Hele İstiklâl Savaşının Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşalar gibi şöhretli yıldızlarının tasfiyesi ve zaten ondan önce de arka plana kayışları, halk içinde askerî şöhretler devrini gölgelemişti. Fevzi Çakmak, kendi kapalı ve klâsik eğitim ve teşkilât usûllerini yürütmekle baraber ordunun halk karşısında görünüşü, ancak törenlerde mümkün oluyor gibiydi. Hele Harp Okulları, tamamen kendi içlerine kapanmışlardı. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın bile Harp Okulunu bir kere dahi ziyaret etmediğini yukarıda işaret etmiştik...

Atatürk'ün, orduyu siyaset dışı tutmak yolundaki prensibi ise malûmdu. Ama fiiliyata bu siyaset dışı tutmak çabası, ihtimal ki ordunun büsbütün pasifleşmesi şeklini alıyordu.

Bu sebeple 27 mayısta ordunun birden sahneye çıkışı ve hele genç subaylarla genç kurmayların, yasama yetkisini kendilerinde toplayıp icra alanlarında da vazifeler alışı, memlekette bir askerî idarenin kuruluşu, milletin ordu ve askerlik gelenekçiliğini biraz da harekete getirdi. Ve durum yadırganmadı. 27 Mayıs İhtilâli'nin birinci ve ikinci ay dönemlerinde, henüz bir şey sarsılmamıştı. Fakat üçüncü ayın ortasından itibaren, İhtilâl Komitesinin yeterliği ve programlılığı üstünde bazı şüpheler uyanmaya başladı. Nihayet temmuz sonlarına doğru bu şüpheler oldukça yaygınlaştı (1). Fakat Millî Birlik Komitesi

(1) Bu gelişmeleri ve onlarla ilgili meseleleri o zaman, Ankara'da yayınlanmakta olan *Kudret* ve daha sonra *Ankara Telgraf* gazetelerinde neşredilen başyazılarımda izlemeye ve incelemeye çalışmıştım.

Başkanı Cemal Gürsel tarafından temmuz sonunda ve Istanbul'da Harp Akademisinin diploma tevzii töreninde yapılan kısa beyanat, bu şüphe bulutlarını birden yoğunlaştırdı. Gürsel, kısaca ve açıkça:

— *Ordu hastadır!*

diyordu. Yeni çıkan kurmaylar bu hasta orduya yetişmeliydi. Gerçi hastalığın mahiyeti ve sebepleri iyice açıklanmadı. Fakat aradan bir iki gün geçtikten sonra, 3 ağustos 1960'da (2 ağustos, 42 numaralı kanunla) 235 General ve ertesi gün de 5.000'e yakın subay birden emekliye sevk edilip ordudan uzaklaştırılınca, orduda her şeyin pek de yolunda olmadığı kendiliğinden açığa vurdu.

İş, Millî Birlik Komitesi'nin 26 temmuz gecesi ve emeklilik kanununda yapılacak bir tadil teklifiyle karşılaşması şeklinde başladı. Ordudan kitle halinde subaylar ve Generaller tasfiye edilecekti. Onların mağduriyetini önleyecek malî tedbirler alınmak isteniyordu. Ama bunun için malî kaynak da bulmak lâzımdı. Ertesi gün o da bulundu. NATO Kuvvetleri Kumandanı Norstad acele Ankara'ya çağırıldı. İş ona anlatıldı. O da bu hareketi uygun buluyordu. Yardım vaat etti ve hakikaten de Amerika, bu iş için 12.000.000 dolarlık bir kaynak sağladı. Amerika zaten daha 4 temmuzda hükümete 1 milyar liralık bir yardım anlaşmasını imzalamıştı. Şimdi de bu munzam yardımı kabul ediyordu ve yeni idare:

— *NATO'ya bağlıyız, CENTO'ya bağlıyız...*

anonslarının malî sahada ilk fiilî karşılıklarını sağlamış oluyordu... Amerikan müdahalesi üzerinde, ilk günlerdeki kuşkular da artık maddeten ortadan kalkmış bulunuyordu. 26 temmuzda çıkarılan kanun gizli tutuldu ve 3 ağustosta yayınlanarak, aynı gün tatbikata girişilmiş oldu.

*
**

ORDU İŞSİZLİĞİ, ORDU ŞİŞKİNLİĞİ

Millî Birlik Komitesi üyeleri ordudan geldikleri için orduyu, kuvvetleri ve zaaflarıyle tabiî en iyi bilenlerdi. Hele ordu kadrosu üstünde, elbette ki kesin görüşleri vardı. Kısacası ve evvelâ ordu pi-

ramidi bozuktu (1). Bu piramide göre, küçük rütbeli subaylarla büyük rütbeliler arasında rasyonel bir orantı olmalıydı. Türk ordusunda bu orantı, rasyonel ölçülere uymuyordu. Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay'da, hattâ ancak şube müdürlüğü ve hattâ şube müdür muavinliği seviyesinde işlerde çalışan Generallerden bahsolunuyordu (2).

Bu hal gerçi, örneğin Güney Amerika ordularında daimîdir. Çünkü oralarda, ordu işsizliği denilen hal ve hastalık vardır. Güney ve Orta Amerikalarda orduların harp edeceği hiç bir düşman yoktur. Harp olmak ihtimali de yoktur. Oralarda ordu kadrosu, ancak bir askerî oligarşiyi temsil eder ve o memleketlerde hâkim olan sivil oligarşi veya otokrasi, yahut plutokrasilerin emrinde basit bir dahilî ve siyasî tahakküm aletidir... Asıl göz altında tutulan düşman ise, o ülkelerin kendi halklarıdır. Ve başta kim varsa ordu onundur. Yahut ordu yüksek kademeleri ikide bir hükümet darbeleri yapıp, şu veya bu tarafı iktidara getirirler. Halk bu darbelerin ve böyle değişikliklerin daima dışındadır. Hattâ bazen öyle olur ki, bir ülkede o gün kimin veya kimlerin hâkim olduğu bir müddet için bilinmez. Yahut da bir süre memlekette, birkaç iktidar merkezi ve birkaç cunta belirir. Bunlardan hangisinin hangi vilâyette hâkim olduğu hakkında, birkaç saat veya birkaç gün bilimsizlikler, tereddütler hüküm sürer. Ama kısa zamanda iş düzelir ve isyanlar, ekseriya anlaşmalarla biter. Kaybeden taraf, hattâ yeni iktidarın yardımlarıyle bir dış ülkeye gider. Kimse kimseyi kurşuna dizmez. Çünkü aynı hal nasıl olsa yarın gene tekrarlanacaktır. Bu sefer de, şu taraf bu tarafın yardımına muhtaç olacaktır. Zaten bu darbelerin çoğu da daima merkezden, yani Amerika'dan idare edilir. Amerika'da Güney Amerika devletlerine ait işlerin başında ise, herkesin bildiği gibi, Nevyork Valisi Rockefeller

---

(1) Meselâ Kara Kuvvetlerindeki binbaşı, yarbay, albay sayısı 9251, daha aşağı rütbedeki subaylar sayısı ise 5000'in biraz üstünde.

(2) Tensikat teşebbüsünden ve tensikattan önce İnönü'ye, İstanbul Valisi Refik Tulga malumat vermiş, fakat İnönü'nün, gelişigüzel bir hareketten sakınılmak için Cemal Gürsel'le ve hemen konuşmak teşebbüsleri neticе vermemiştir. Gerek İsmail Rüştü Aksal'ın, gerek onun sağlayacağı randevu ile İnönü'nün Gürsel'le konuşma istekleri, merkezin, «Gürsel seyahate çıkacağı» gerekçesiyle akim kalmış oluyordu.

vardır. Güney Amerika'da en çok yatırımlar da onun grubunundur. Bu durumu Kuzey ve Güney Amerika'da da herkes bilir ama, kimse yadırgamaz. Bu mekanizmanın işleyişi hakkında yayınlar bile yapılır.

Halbuki Türkiye, eski ve büyük bir İmparatorluğun yerine kurulmuş olan genç ve mağrur bir devletti. Türkiye'de böyle bir ordu işsizliğinden bahsedilemezdi. Nihayet Türkiye'nin işleri de, elbette ki Rockefeller'in ve onun teşkilâtının denetimine tâbi olmamak lâzımdı. Şu halde eğer bir uygunsuz durum varsa, bunu halledecek gene Türklerdi. Bu operasyonu doğru veya yanlış, elbette ki bizzat askerler yapabilirlerdi. Nitekim onlar yaptılar.

Büyük kitle halinde tasfiyeler, 1908 ihtilâlinden sonra, Osmanlı Türkiyesinde de görülmüştür. Bu tasfiyenin fiilen kahramanı Enver Paşa'ydı. 7000 alaylı subayı ve Balkan harplerinde itibarlarını kaybetmiş Paşalar ve erkân kadrosunun tasfiyesi iyi neticeler verdi. Otuz yaşlarında tümen, kolordu, hattâ ordu kumandanları orduya el koydular. Enver Paşa'nın kendisi Harbiye Nazırı olduğu zaman, henüz 33 yaşındaydı. Mustafa Kemal Anafartalar Cephesinde fiilen 100.000 kişiye kumanda ettiği zaman, henüz 35 yaşında bir Albaydı. Halil Paşa Güney ve Doğu Ordular Grubu Kumandanı olduğu zaman, henüz 34 yaşındaydı. Ve bu genç kumandanlar nesli, 1914-1918 arasında, tam dokuz cephede yılmadan harp edebildiler.

Ama o günler, fevkalâde günlerdi. Onun için Millî Birlik Komitesi'nin yaptığı tasfiyenin tam bir ölçüye dayandığını ve hiç bir şikâyete meydan vermediğini söylemek, elbette ki mümkün değildir.

Ama bu işin zorunluluğu ve emeklilerin sicilinde isabet derecesinin tayini üzerinde fikir beyan edebilmek işi, elbette ki bu kitabın konusu dışındadır. Olayı buraya sadece, yeni Komitenin önemli müdahalelerinden biri olarak aldık...

*
**

İHTİLÂL AYLARININ BÜYÜK DÜĞÜMÜ : SEÇİMLER!

İhtilâlin ilk heyecanlı günleri geçmişti. Millî Birlik Komitesi kurulmuş, geçici Anayasa ilân olunmuş ve esas Anayasanın hazırlık iş-

lerinde çalışmalar başlamıştı. Eski D.P. yöneticileriyle, Partinin milletvekilleri ve eski devirden suçlu görülenler artık muhafaza altındaydı. Yüksek Soruşturma Kurulu çalışıyordu. Siyasî faaliyetler yasaklanmıştı. Partilerin ocak, bucak teşkilâtları da kaldırılmıştı. Yassıada'da ve Balmumcu'da olanların ne olacakları meselesini bir tarafa bırakırsak, artık bütün düşünceler bir noktada toplanıyordu: Seçimler ne vakit olacaktı?..

İhtilâli yapanlar, üç ay içinde seçim ve hangi Parti kazanırsa iktidara onun gelmesi sloganıyle işbaşına gelmişlerdi. Ama bunun çok saf ve uygulanması imkânsız bir vaat olduğu çabuk anlaşıldı. Çünkü daha D.P. bile kapatılmamıştı ve ihtilâl günlerinde Gürsel'in de beyan ettiği gibi, hattâ Demokrat Parti'nin de katılmasıyle bu üç ay içinde bir seçim tecrübesine gitseydiler, neticenin ne olacağı pek de bilinmezdi. Ama işte o günlerde, seçimlerin artık üç ay içinde yapılamayacağı, en az 1961'in beklenmesi sözleri, hem Millî Birlik cephesinde, hem de eski siyasetçiler arasında ,meselâ Bölükbaşı'nın dilinde dolaşmaya başladı.

İnönü'ye gelince? İnönü daha ilk günden beri olayları hep kendi ölçüleriyle ve hep kendi açısından, kendi içinden izlemek, yorumlamakla meşguldü. Millî Birlik'le arasında artık direkt irtibat yoktu. Konuşmalarında, temaslarında çok dikkatli olmak zorundaydı. Bu dikkatlilik, zaten İnönü'nün mizacına uyan bir vasıftı. Bütün hayatı boyunca İnönü, dikkatli ve ihtiyatlı olmuştu.

*
**

«KURMAYLAR GELİRLER, AMA GİTMESİNİ BİLMEZLER!..»

Hem burada şunu da soralım: Acaba İnönü ihtilâlden aşırı bir heyecan duymuş muydu? Daha doğrusu ihtilâlden önce ve memleketin ihtilâle gittiğini o kadar yakından sezdiği, 27 mayıs gecesi yatak odasına çekilirken, damadına:

— *İhtilâl kapımızda!*

dediği halde, acaba ihtilâl haberi ona, aşırı bir ferahlık ve sevinç

vermiş miydi? Bunu doğrulayan hiç bir işaret yoktur. Gerçi Cemal Gürsel'in telefon konuşmasına teşekkür etmiş, muvaffakıyet temennilerinde bulunmuştu. Ama Gürsel'i makamında ziyaretindeki tavsiyelerinden, Gürsel'in pek de memnun kalmadığı bilinen bir şeydir. Sonra İnönü'nün bir de şu sözleri vardır ki, İnönü gibi eski ve tecrübeli bir ihtilâlcinin, bu tecrübelerinden gelen bir hissini ve o zaman samimî bir arkadaşı ve dostu olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'ya, mahremane açıklar:

Karaosmanoğlu ihtilâl sabahı İzmir'dedir. Ancak 29 mayıs günü Ankara'ya dönebilir. Ve tabiî ki ilk işi İnönü'yü ziyaret etmektir. Çünkü yalnız İstiklâl Savaşı günlerinden beri onun yakınında değildir. Bilhassa 1950-1960 arasındaki sıkıntılı ve hattâ yalnızlık günlerinde, İnönü'nün bir yakın dostu da odur. Daima birbirlerinin evlerinde buluşurlar. Hattâ Ankara'ya geldikçe Yakup Kadri'nin ilk işi İnönü'yü ziyarettir. Hulâsa bu eski ve kayıtsız şartsız dostluğun devam ettiği günlerdedir ki Yakup Kadri, İzmir'den Ankara'ya dönünce, vakit geçirmeden İnönü'yü ziyarete gider. Arada büyük değişiklikler olmuş ve iki gün önce ihtilâl başarılmıştır. Yakup, İnönü'yü şevk ve neşe içinde bulacağını zanneder. Halbuki Paşa düşünceli, dalgın ve konuşmaları ölçülüdür. O zaman Yakup sorar:

— *Paşam, hiç de ferahlı, heyecanlı görünmüyorsunuz?*

Paşanın cevabı kısa, ama buruktur:

— *Yakup, kurmayları, kurmay albayları bilirim. Bunlar gelirler, ama gitmesini bilmezler!*

İnönü'nün sözlerinde dile gelen, uzun bir hayat tecrübesinin hasılasıdır. Evet, ya gitmezlerse? O zaman bu demokratik hayata giriş tecrübesi, bu 10 yıllık ağır çileler ve ihtilâlden önce yaklaştığı sanılan seçimler için beslenilen ümitler ne olacaktı? Kaldı ki şimdi Yassıada'da, daha o günlerden halk nazarında *martyre*, yani kurban haline gelmeye başlayan insanlar da vardı...

Demek ki İnönü bu konuda bir şeyler söylemeliydi. Buna fırsat veren, Cumhuriyet Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Cevat Fehmi Başkut'un, İnönü'yü ziyareti ve onunla uzun bir konuşması oldu. Temmuzun ilk günlerindeydi. Başkut'un bu mülâkata ait yazıları Cumhu-

riyet'te 5 sütunluk başlıklarla yayınlanır. Paşanın, Millî Birlik rejimi hakkında seçim temennisi bu konuşmada da açıklanır. Daha sonra çok tekrarlanan:

«— Seçimlerin bir an önce yapılmasında, sayılamayacak kadar çok millî menfaat vardır!»

sözleri, işte o gün, bu sütunlarda çıkmıştı.

Demek ki Paşa, seçimlerin neticeleri ne olursa olsun bu neticelerden korkmamaktadır. Daha doğrusu onun bütün endişesi, seçimlere ve çok Partili rejime dayanan demokratik nizamın kurtarılmasıdır. Çünkü Millî Birlik Komitesi içinde, çeşitli cereyanlardan bahsedilmeye başlanmıştır. Hele o zaman ihtilâlin kudretli Albayı sayılan Alparslan Türkeş'in bazı tasavvurları ortada yayılmaya başlamıştır. İsmet Paşa şöyle konuşur:

«— İnkılâbın asil ve sağlam bir tarafı, süratle umumî seçimlerin yapılacağının taahhüt edilmesidir. Süratle uumuî seçimlerin yapılmasında, saymakla bitmez millî menfaatler vardır. Mesele, amelî olarak mümkün olan süratin, ne olabileceğinin tayinindedir. Yapılması mutlaka lâzım devlet işlerinin sonbahara kadar bitirilmiş olmasını yürekten temenni ederim. Herhalde inkılâp rejiminin süratle seçim yapmak kararında bulunduğunda tereddüt etmiyorum. Bir tarih tespitinin benim için hakikaten imkânı yoktur. İşler ilerledikten sonra hükümet, seçimin yapılabileceği tarihi isabetle tayin edebilecek bir görüşe varırsa, bunu ilân etmesi çok faydalı olur kanaatindeyim...»

Halbuki Cumhuriyet'in 5 sütunluk yazısının yanında ve aynı sayfada, talihin garip bir cilvesi olarak ve 3 sütun üstünde, Cemal Gürsel'in de Orduevindeki beyanatı yayınlanıyordu. Bu sütunlarda onun:

«— Seçimler için daha, epeyce zamana ihtiyaç vardır...»

sözleri derhal göze çarpıyordu. Gürsel şöyle konuşuyordu:

«— Seçim safhasına girmek için, daha epeyce zamana ihtiyaç olduğu kanaatındayım. Fakat bu seçimin öyle pek çabuk da yapılamayacağı, çalışmalardan anlaşılıyor. Alelacele bir Ana-

yasa ortaya getirmek veya mevcut Anayasayı yeni ihtiyaçlara göre tamamlamak, oldukça zamanı icap ettirir. Birçok vatandaşlar ve birçok ilim müesseselerinin bu hususiaki mütalâalarına müracaat etmek mecburiyeti vardır. Anayasa Komisyonu şümullü bir şekilde çalışmaktadır. Bu çalışmaların neticesi, zannediyorum biraz gecikecektir. Ama, seçim tarihini söylemek, benim için mümkün değildir...»

Bu tesadüf İsmet Paşa'da, Metin Toker'in ifadesine göre:

«— Acaba beni mahsus mu Cemal Gürsel'le karşı karşıya getirdiler?»

şeklinde bir üzüntü yaratmıştır.

İnönü ile Gürsel'in her ikisi de beyanlarında haklı ve samimî idiler. Bir noktada da birleşiyorlardı: Seçim yapılacaktı!..

Ama Anayasa Komisyonu, 27 Mayıs İhtilâli'nin getirdiği en önemli müesseseyi, yani Anayasayı hazırlıyordu. Bu da kolay bir iş değildi. Tabiî arada bazı görüş farkları da olacaktı. Nitekim daha sonraları Anayasa Komisyonu büsbütün çatışmalara dalacak ve aynı görüşlerde birleşerek bu eseri tamamlayamayacak, çeşitli şerhlere dayanan muallel (illetli, sakat) bir vesika verecektir. Hattâ arada Millî Birlik Komitesi, seçtiği ve davet ettiği bu ilim heyetinden iki üyeyi, işlerinden affetmek yoluna da gidecektir. Hulâsa bugünkü Anayasanın yapılışı, daha sonra ve Kurucu Meclisin kuracağı başka bir komisyona nasip olacaktır. İsmet Paşa'nın çobuk seçimler yolundaki sözlerine, ilim heyeti başkanı Sıddık Sami Onar'ın mukabelesi ise başka türlü olmuştu:

«— Seçimleri çabuk yapmak kadar hatalı bir iş olamaz. Meselelerin bitaraf bir hükümet ve bitaraf bir idare elinde halledilmesi lâzımdır».

Profesörün 9 temmuzda yayınlanan bu sözleri yeni bir görüş getiriyordu. Tarafsız hükümet! Yani genel seçimle gelmeyen bir hükümet... Sonra Hoca; Anayasanın bitiş tarihi için de bir tahmin veremiyordu. Çeşitli ve işi arkaya atıcı beyanlardan sonra bir defasında da, Anayasanın ancak eylülde hazır olabileceğini bildirdi. Halbuki işin gerçeği, ilim heyetinin, kendi içinde, çelişmelere, çatışmalara düştüğüydü...

Millî Birlik Komitesi içindeki kavgaların da gene o günlerde açığa vurmaya başladığı bilinir. Özellikle Alparslan Türkeş'in etrafında beliren bir gruplaşmadan bahsediliyordu. Söylentilere göre Türkeş, ihtilâl idaresinin devamını istiyor ve bazı tasfiyeler tasavvur ediyordu. Daha sonra ve 13 kasım bölüntüsü üzerine, Komite içindeki bu gelişmeler hakkında çok şey açıklanacaktır (1)...

Kısacası, şartlar öyle gelişti ki, Millî Birlikçiler de Gürsel'in İsmet Paşa'yla görüşmesini artık gerekli buldular. Kamu efkârı önünde iki lider arasında bir kırgınlık olmadığı evvelâ, 24 temmuzda Gürsel'in, Lozan Sulhu günü dolayısıyle İnönü'ye çektiği pek nazik bir telgrafla belirtilmek istendi:

«Sayın İsmet İnönü.

Lozan Günü münasebetiyle zat-ı devletinizi hürmetle ve hayranlıkla hatırlamak, benim için zevkli bir vazifedir. Memlekete yaptığınız hizmetler içinde Lozan, daima bir âbide olarak yaşayacaktır. Derin saygılar...»

Tabiî İnönü'nün cevabı da çok nazik oldu:

«Lozan Günü münasebetiyle bildirmek lûtfunda bulunduğunuz âlicenap iltifatlarınıza şükranlarımı arz ederim. Yüce ve asil vazifelerinizde devamlı başarılar dileği ile saygılarımı sunarım».

Her iki telgraf, basında ve radyoda yayınlandı. Bundan iki hafta sonra, 6 ağustos 1960 akşamı saat 8'de de General Gürsel, Paşayı Heybeliada'daki evinde ziyaret etti. Bir saata yakın iki şef salonda beraber kaldılar. İnönü'nün asıl ilgisi seçimler üzerindeydi. Fakat Gürsel başka bahislere girer (1). Meselâ, din meselesi!

---

(1) O günlerde Komitede, Celâl Bayar'ın durumu da dikkati çekiyordu. Mevcut kanunun (Ceza Kanunu) 56'ncı maddesi gereğince 65 yaşını doldurarılar idam edilmezdi. Sonra Reisicumhur da Anayasaya göre gayri mesuldü. Ancak vatan hıyanetiyle suçlandırılabilirdi. İşte bugünlerde Komite, Bayar'ın hareketlerini içine alacak bir tefsirle onu vatan hıyaneti durumunda ele aldı. Böylece de yaş indirimi dışına alındı. Asıl tefsir, ilim heyetinden geliyordu. Bayar'ın Yüksek Adalet Divanına sevki bu şekilde sağlandı.

(1) Metin Toker: *İsmet Paşayla 10 Yıl.* cilt III, s. 79.

Dinde bir reform düşünüyorlarmış. Dini, irticaî teşekküllerin elinden kurtarmak arzusunda olduklarından bahsetmiş. Bir Din Şûrası toplantıya davet edilecekmiş. Bu Şûra, halka verilecek din terbiyesi konusunu inceleyecek, kararlara varacakmış. Ama Gürsel'in Türkçe ibadet, Türkçe ezan işi gözünü tutmadığından, dinde reform tabirini de kullanmayacaklarmış. Sonra Doğu illerine değinmiş. Doğudaki ağalar Kürtçülük meselesini tahrik ediyorlarmış. Ağaların naklinden bahsedilmiş. Ağalar 15 yıl kendi bölgelerine dönmeyeceklermiş. İnönü, bunun tecrübe edildiğini, netice vermediğini anlatmış. Nihayet Gürsel, ordudaki tensikat işine de değinmiş. İşin olup-bittiğini, mesele kalmadığını söylemiş... Tabiî nihayet seçimlerin tarihi de bahis konusu olmuş. Gürsel seçimin, ancak 1961 ekiminde yapılacağını kesinlikle ifade etmiş:

— Meclisin 20 ekimde açılması ve bunun asla geciktirilmemesi için karar verdik...

demiş. İsmet Paşa'nın cevabı şu olmuş:

— Mademki işlerin ancak o zaman bitebileceği inancındasınız. Pekâlâ. Fakat, bu tarihi, kesinlikle derhal ilân ediniz...

İnönü bir süre sonra bu ziyareti Florya'da iade etti. Fakat memleketin gidişatı, pek de Gürsel'in anlattığı kadar sakin değildir. Bilhassa ordudaki tensikat, çeşitli dalgalanmalar yaratmaktadır. EMİN-SU işi, ciddî ve sürüp gidecek bir mesele olmak istidadındadır...

Bu ziyaretten sonra İnönü'nün Gürsel hakkındaki intibalarını Toker şöyle nakleder:

«Kendisine ilk ziyaretimde söylediğim basit gerçekleri, henüz kavramışa benzemiyor...»

*
**

İHTİLÂLİN GETİRDİKLERİ: PLANLAMA TEŞKİLÂTI

Eylül ayının bir bakışta göze çarpmayan önemli işi, 30 eylülde ve 91 sayılı kanunla Devlet Planlama Teşkilâtı Kanununun çıkışı ol-

du: Düşünce ve teşebbüs, bilhassa Siyasal Bilgiler Fakültesi aydınlarından ve arkadaşlarından gelmişti. Fakat Millî Birlik Komitesi'nin işi kavramasını ve önemle ele alarak kanunlaştırmasını, bütün ehemmiyetiyle değerlendirmelidir.

Türkiye'de plan ve planlılık fikrinin ortaya atılışının tarihi eskidir. Hattâ öyle denebilir ki, demokratik rejimler içinde ve Birinci Dünya Harbinden sonra plan ve planlılık fikrinin ve yayınlarının ilk ortaya atıldığı ülkelerden biri ve belki birincisi Türkiye'dir denilebilir. Çünkü plan, sosyalist bir kategoridir ve evvelâ sosyalist ülkeler birliğinde, yani Sovyetler'de uygulandı. Fakat 1931'de Ankara'da başlayan Kadro hareketi, kendi neşriyatında *planı*, hem de çok cepheli bir planlama fikri ve hareketini, inkılâbın ideolojisinin bir temel unsuru olarak benimsedi ve yaydı (1). Kadro dergisinin 1932-1934 arasındaki üç yıllık muntazam neşriyatında da plan, müdafaa edilen temel fikirlerden biri oldu (2). Bu arada hükümetin iktisadî planlama hareketlerine yöneldiği ve nihayet devletçiliği; evvelâ C.H.P.'nin, sonra da Anayasanın temel ilkelerinden biri halinde kabul ettiği malûmdur. Nitekim ilk Sanayi Programı da bir Sovyet heyetinin Türkiye'deki inceleme raporları çerçevesinde, İktisat Vekili Celâl Bayar'ın imzasıyle Vekiller Heyetine sunuldu ve kabul edildi (3).

91 sayılı kanunla kabul edilen Planlama Teşkilâtı, daha sonra Anayasa tarafından da benimsenecektir. 91 sayılı kanun 29 maddeden ibarettir. Birinci madde; Başbakanlığa bağlı bir Devlet Planlama Teşkilâtının kuruluşundan bahseder. İkinci maddede; görevler, 6 fıkrada toplanır. Birinci fıkra mühimdir:

> *«Memleketin tabiî, beşerî ve iktisadî her türlü kaynak ve imkânlarını tam bir şekilde tespit edecek iktisadî sosyal politikayı ve hedefleri tayinde hükümete yardımcı olmak...»*

İkinci fıkra, bu amaca göre, Bakanlıklararası koordinasyonu düzenlemek ve üçüncü fıkrada da bu hedefleri gerçekleştirecek planları

---

(1) Ş. S. Aydemir: *İnkılâp ve Kadro*, 1932. (Şimdi tekrar basılmıştır).

(2) Kadro dergisi nüshaları ve yayınlanacak olan *Kadro Hareketi* isimli eserimiz.

(3) Devlet planları hakkında etraflı malumat için: Ş. S. Aydemir: *Tek Adam*, cilt III ve *İkinci Adam*, cilt I ve II.

hazırlamak işleri ele alınır. Hulâsa Devlet Planlama Teşkilâtı, çok geniş ufuklar açan ahkâm getirir. Bu meyanda ve son fıkra ile, özel sektörün faaliyetlerini, planın hedef ve gayelerine uygun bir şekilde teşvik ve tanzim edecek tedbirleri de tavsiye etmek suretiyle bu teşkilâta büyük bir faaliyet sahası açılır. Ondan sonra ve bilhassa içinde bulunduğumuz devrede, Devlet Planlama Dairesi'nin bu geniş hedef ve vazifeleri daima kısılmaya doğru gidilmek suretiyle, maksat ve gayeden her gün biraz daha uzaklaşılmakla beraber, bu teşkilâtı, ihtilâlin ve Millî Birlik İktidarının memleket yapısına ana hizmetlerinden biri saymak hakşinaslık olur.

*
**

YASSIADA MAHKEMESİ HAREKETE GELİYOR

1960 yılının 2 ekim tarihinde, Yüksek Adalet Divanı Başkanlığına Salim Başol atandı. 14 ekim tarihinde de Yassıada Mahkemeleri fiilen başladı. Ondan sonra memlekette önemli konu, artık bu muhakemeler oldu. Radyo ve gazetelerin günlük ana yayınları artık muhakemelerdi. Bu durum, bu uzun mahkemeler safhasının sonuna, yani 15 eylül 1961 tarihine kadar devam edecektir.

İhtilâlin kaderi bakımından Yassıada Mahkemeleri üzerinde derince incelemelere, ileride herhalde gidilecektir (1). Mahkeme gerçi bir ihtilâl iktidarı tarafından kurulmuştu, fakat elbette ki bir ihtilâl mahkemesi değildi. İlk oturum «Köpek davası» ile açılmıştı. Sanık, eski Reisicumhur Celâl Bayar'dı. Bir yabancı devlet reisinin kendine hediye ettiği bir köpeği, bir iktisadî devlet teşekkülüne para ile devrederek, bu parayla Ege bölgesinde bir köye çeşme yaptırmış olmaktan suçlu görülüyordu. Sanık Başvekilin bir gönül macerası ile buna bağlanan olaylar da, konulardan bir başkasıydı. Çanakkale'den içeride bir ilçeye gitmek isteyen iki C.H.P. milletvekilinin yollarda önlenerek seyahatlarine mâni olunuşu, sanıyorum ki 29 oturumu işgal etti. Hulâsa, Yassıada'nın bütün safhaları ve soruşturma zabıtları son

(1) Bu konuya, *Menderes'in Dramı* isimli eserimizde, bazı safhaları ile değinilmiştir: «Yassıada ve Ötesi» bahsi.

zamanlarda basında aynen yayınlanmakta olduğu ve bütün bu soruşturmaların, İsmet İnönü'nün hayat hikâyesiyle doğrudan doğruya ilgisi olmadığı için, mahkeme safahatı üzerinde durmayacağız. Bu yargılamalara konu olan Kayseri, Uşak, Topkapı olayları ise daha önce bu kitapta özetlenmiş olduğu için, onlara da tekrar dönmeyeceğiz. Yalnız, mahkemenin hükümler safhasında İnönü'nün bazı müdahaleleri olacaktır ki, onları ileride, eylül 1961 olaylarında ayrıca ele alacağız (1).

*
**

ÜNİVERSİTE HASTA!..

1960'ın son ve iki önemli hadisesinden biri de, üniversitedeki tasfiyedir. 28 ekim 1960 sabahı Resmî Gazete'de yayınlanan 114 sayılı kanun, üniversitede 147 hocanın işlerinden alındıklarını ve üniversite kadrosundan tasfiye edildiklerini ilân ediyordu. Bunların 28'i ordinaryüs profesör, 57'si profesör ve diğerleri asistan ve öğretim görevlisiydi. Ayrıca dört profesör ve doçentin de fakülteleri değiştiriliyordu. Haber, üniversite çevrelerinde tabiî bomba gibi patladı. Basında ve aydın çevrelerde de hiç bir izah şekli bulamadı. Hayret ve şaşkınlık umumiydi.

Gerçi bizde üniversitenin, oldum olası hastalıkları vardı. Hattâ denebilir ki üniversite Türkiye'de, tam anlamıyle pek de kurulmuş değildi. Esasen kuruluşu da eski sayılamaz. Aslında, önceden kısa süreli bir açılıp kapanmayı saymazsak, bizde üniversite ancak 1902 yı-

(1) Şimdi artık biliyoruz ki, Yassıada Mahkemeleri başlarken Mahkeme, henüz bu iş için hazır değildi. Çünkü eski iktidarı asıl suçlayan konu Anayasayı çiğnemek olduğu halde, Yüksek Soruşturma Kurulu bu konudaki incelemelerini, henüz bitirmemişti. Hatta Yüksek Mahkeme Azaları, Mahkemenin başlayacağı günün ilânını, kendileri de radyodan duymuşlardı. Onların bundan da malumatı yoktu. Nitekim Yüksek Mahkeme Reisi Salim Başol bu hususta Millî Birlik Genel Sekreteri Orhan Erkanlı'ya müracaat edince, Erkanlı işi, oldukça hafife aldı. Ve elde ne varsa onlarla başlayın şeklinde konuştu. Elde ve her nedense, Köpek, Bebek davaları vardı. Bu davalar ise, elbette bu mahkemenin konusu olmamalıydı.

lında ve o da pek de üniversite niteliğinde olmamak vasfında kurulmuştu. Nispeten eski ve oturmuş birer yüksek öğretim dalları olan Tıbbiye ve Mülkiye ise o vakit üniversiteye dahil sayılmıyordu. Meşrutiyet'te ve bilhassa Balkan Harbinden sonra az çok bir üniversite havası esmeye başladı. Fakat Cumhuriyetten sonra Atatürk, üniversiteden memnun değildi ve o zaman «Darülfünun» adını taşıyan müesseseyi uzun tetkiklerden sonra nihayet 1933'te 5 maddelik bir kanunla lâğvetti. Yerine de aynı kanunla üniversiteyi kurdu. Bu harekette de önemli bir hoca kadrosu üniversite dışı bırakıldı. Fakat netice kimseyi memnun etmedi. Başta Atatürk olmak üzere... Ve bir süre sonra, Darülfünun adında değil ama, yeni üniversite, hemen hemen eski kadroya döndü.

Millî Birlik Komitesi'nin 11 sayılı kanunu 7 maddelikti. Birinci madde, ekli listelerle 147 hocayı üniversiteden atıyordu. Gerekçe yoktu. 5'inci madde, bu listelerde üniversiteden çıkarılanların bir daha öğretim üyeliği ve hattâ yardımcılığına dönemeyecekleri hükmünü getiriyordu. Listede ünlü hocalar vardı. Hattâ Millî Birlik Komitesi'nin ihtilâl günü davet ettiği ilim heyetinden Prof. Tarık Tunaya da işten çıkarılanlar arasındaydı. Gerçi üniversitenin hasta ve ıslaha muhtaç olduğu üzerinde hemen herkes mutabıktı. Ama orduda tasfiyeye giderken orduyu bilen subayların bu karara varmalarına karşılık, Millî Birlik Komitesi'ni teşkil eden askerlerin üniversite hakkında hiç bir bilgiye sahip olmamaları, onların bu listelerin tertibinde dışarıdan tesir altında kaldıkları ve bu karara gözü kapalı gittikleri görüşünü, haklı olarak uyandırıyordu. Hele tasfiye listelerinde, henüz akademik hayatlarının ilk kademelerinde bulunan asistan, doçent gibi çok genç elemanların bulunuşu ve bunların henüz meslekî hayatlarında iyi veya fena denilecek vasıflarını ortaya koyacak akademik mertebeye dahi gelmiş olmamaları, işi büsbütün karıştırıyordu. Hulâsa, bu hareketin gerekçesi ve listede yer alanların her birî hakkındaki yetersizlik veya yetersizlik sebeplerinin ne olduğu bir türlü izah edilemiyordu. İş böyle olunca da tasfiye, genel bir tasvip görmedi. İhtilâle önder sayılan üniversite çevrelerinde dedikodulara, tedirginliklere yol açtı. İş, kanayan bir yara halini aldı. Ve tabiî birgün geldi, bu çıkarılanlar, gene vazifelerine döndüler. Ama üniversite içinde birtakım hiye-

narşi ve görev karışıklığı sürdü gitti. Komitenin bu kararı, hatalı, dayanaksız ve neticesiz kaldı.

*
**

MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ PARÇALANIYOR!..

Ama daha 1960 yılı içinde ve ihtilâlden henüz altı ay geçmeden ihtilâl cephesinde büyük sarsıntı, asıl Millî Birlik Komitesi'nin içinde patlak verdi: Millî Birlik Komitesi parçalandı, dağıldı. Ve yeniden kuruldu. Ama bu yeni teşekkülün otorite ve itibarı, artık eski ihtilâl günlerindeki gibi değildi. Nitekim bir süre sonra Komitenin ordu üzerindeki nüfuz ve hâkimiyeti bile sarsılacak ve «Silâhlı Kuvvetler Birliği» adını alacak yeni bir cunta, hem de Komite üzerinde nüfuz ve murakabesini tesis edecektir. Komitenin hâkimiyeti ise şekilden ibaret kalacaktır.

Bu parçalanma neden oldu? Bunun cevabı basit olsa gerektir: Komite ihtilâlden önce, tam manâsıyle zaten bir kuruluş değildi. Şubeleri, reisi, idare heyeti, umumî merkez ve belirli idarecilere tâbi teşkilâtı yoktu. İhtilâl üzerine ve ihtilâle gerçek hizmeti olanlarla olmayanlardan, biraz da gelişigüzel kurulmuştu. Bu konuda ve Komitenin kuruluş safhasında General Cemal Madanoğlu'ndan yaptığımız nakiller, kanaatimizce bazı gerçekleri açıklamıştı. Kaldı ki bu nakil ve hikâyeleri daha da derinleştirmek kabildir.

Böylece ve bu sebeple, İhtilâl Komitesinde veya ihtilâlin yüksek konseyi olan Millî Birlik Komitesinde; aslında bir örgüt, hareket, program ve görüş birliği yoktu. Ve bu birlik, hiç bir zaman kurulamadı. İç kıpırdamalar ve çelişmeler, daha ilk günlerden başladı. Ortada bir liderin, toplayıcı, yönetici ve *yön tayin edici* bir şöhret ve otoritenin bulunmayışı ise, parçalanmayı ve itibar kaybını hızlandırdı. Kısacası böylece netice, İsmet İnönü'nün ilk günden korktuğu ve tahmin ettiği gibi oldu. İhtilâlin daha ikinci günü ona telefon edip:

— *Sizin sözleriniz bizim için peygamber buyruğu gibidir!*

diye konuşan Cemal Gürsel'e iki gün sonra yaptığı ziyaret iadesinde tavsiye ettiği ilk ve önemli meseleler, yani:

— *Kendi içinizde parçalanmayın,*
— *Orduya hâkim olun...*

tavsiyeleri, ne yazık ki tutulamadı. Hem Komite parçalandı, hem orduya hâkimiyet elden çıktı. Kısacası, hem Cemal Gürsel'in, hem Madanoğlu ve bazı arkadaşlarının ifade ettikleri gibi, kısa zaman sonra Millî Birlik Komitesinin içi ve dışı bu Komitedeki tartışmaların şekli, bir muharebe meydanı manzarası ve havası almıştı. Zaten Komite, rasyonel bir iş taksimine de gidememişti. Komitede herkes, her işle görevliydi.

Gerçi bütün Komite üyeleri, temiz ve bozulmamış askerlerdiler. Yetersizliklerini de biliyorlardı. Faydalı olacaklarını sandıkları sivillerden yardımcı ve işler hazırlayıcı komisyonlar da davet etmişlerdi. Ama bu Komiteler de gelişigüzel ve başsızdılar. Bu Komiteye davet edilenlerden yazar Ahmet Hamdi Başar, o günlere ait hatıralarını, hem «Barış Dünyası» dergisinde yazmış, hem ayrıca yayınlamıştır. Zaten o günlerdeki olayları ve içinde yaşanılan havayı kendisinden de dinlerdim. Bu hatıralar, İhtilâl Komitesinin iç havasını değerlendirebilmek için cidden okunmaya değer. Kısacası Komite bir türlü oturamıyor, davalarını bulamıyor, iç disiplinini tesis edemiyordu. Misyonuna hazır değildi. Böyle olunca da er geç parçalanması mukadderdi ve bu parçalanma gecikmedi...

Komite içinde evvelâ ayrı bir grup belirir gibi oldu. Bu grubun başında Alparslan Türkeş görünüyordu. Alparslan Türkeş aynı zamanda Başvekil Yardımcısı durumunda olduğu için, icra mekanizmasına da hâkim gibiydi. Kabineye riyaset ediyordu. Kabine gerçi bir gölge Kabineydi. Ama Türkeş'in, Kabineyi bu halinden çıkarmak, daha doğrusu bu gölge Bakanları atarak, oraya asker Bakanlar getirmek ve bunları da Millî Birlik Komitesinden, fakat kendi arkadaşları arasından seçmek yolunda çalıştığı kanısı çevresine hâkim oluyordu. Sonra Türkeş ve (eğer tabir doğruysa) grubu, Komitenin çabuk çekilmemesi eğiliminde görünüyorlardı. Hattâ Türkeş'in devlet düzeninde yeniden teşkilâtlanma biçimi düşündüğü söyleniyordu. Meselâ 5 kasım 1960'ta Maltepe'de, Ticaret Öğretmen Okulu salonundaki uzun ve hazırlıklı konferansı, bazı özel görüşlerini açıklamıştı. Konu, Atatürk Prensipleri ve 27 Mayıs İhtilâli idi ama konuşmada, uzun vadeli bir davaya girişmiş bir hareket adamının edası vardı. Halbuki Türkeş

bu konuşmasından 5 gün sonra tasfiye ediliyordu. Bu görüşler «Ülkü Birliği» adını alan bir teşkilâtlanma şekli ile ilgili sayılıyordu. Bu birliğin esaslarını aşağıda kısa hatları ile özetleyeceğiz. Fakat biz evvelâ gene birlik içindeki havaya dönelim ve bu konuda da gene, General Cemal Madanoğlu'nun Komitenin teşkili safhası için bazı parçalarını aldığımız beyanlarının, şimdi de Komitenin parçalanması kısmına ait olanlarından nakiller yapalım.

Cemal Madanoğlu, Komitenin parçalanmasına giden gelişmeleri şöyle canlandırır:

«Daha evvel anlattığım gibi, Komiteden fazla bir iş beklemiyorduk. Çünkü nasıl olsa derhal seçimlere gidilecekti. Komiteyi kimlerin teşkil ettiği üzerinde durmamıştık. Fakat Komite müzakereleri ilerledikçe, durum değişmeye başladı. Hemen her gün Komiteye yeni bir yetki tanınıyordu. Öyle hale geldi ki, Komitè tam manâsıyle bir Kurucu Meclis havasına girdi.

Komite üyelerinin müzakereler sırasındaki tutumu ise, ortada bir grubun mevcudiyetini hissettiriyordu. Bu grubu Alparslan Türkeş temsil ediyordu. Ama, sistemli çalıştıkları da gözden kaçmıyordu.

Diğer grup, yani geride kalanlar, müşterek çalışma yapmıyordu. Bizi müzakerelerde birleştiren ve bir grup haline getiren; olayları aynı zaviyeden görmemiz ve aynı histe oluşumuzdu. Yoksa, Komite dışında katiyen bir araya gelmiyor, herhangi bir tertip veya hareket tarzı tayin etmiyorduk. Diğerleri ise, her gün Başbakanlıkta toplanıyor, kendilerine has taktiklerle Komite toplantısına geliyor, gizli gayelerle çeşitli teklifler yapıyor, çoğunu da kabul ettiriyorlardı:

— Dur bakalım ne yapacaklar, dur bakalım ne yapacaklar derken, mahvoluyorduk az daha...

Artık bizim de tedbir almamız zamanı gelmişti. Bu tedbir ne olmalıydı? Umumî efkâr, Komitede bir ikilik doğmuş olmasını çok kötü karşılayacaktı. Bütün dünyaya karşı taahhütlerimiz vardı. Tedbiri, mümkün mertebe içimizde, kendi aramızda alalım diye düşündük. O sırada ilk aklımıza gelen şey, Türkeş'i Müsteşarlıktan almak oldu. Onu kolaylıkla yaptık. Fakat onun

grubu, meğer Kabinede değişiklik yapmayı kafasına koymuş, buna imkân arıyormuş...»

Hareket işte bu anlayışa vardıktan sonra işler gelişiyordu. Artık iç çarpışma konusu da belliydi: Kabine meselesi... Ondan sonrasını Madanoğlu şöyle anlatır:

«— Birgün Komite toplantı halindeyken General Fahri Özdilek, bazı vekillerin istifa etmek istediklerini söyledi. Bunda hata etmişti. Mademki böyle bir şey duymuş, evvelâ Gürsel Paşa'ya haber vermeliydi. Nitekim bu açıklamadan sonra Türkeş'in grubu derhal istifa etti ve:

— Ya öyle mi? Onlar istifa edeceklerine, biz onları affedelim, diye tutturdular. Münakşalar başladı, şu oldu, bu oldu derken...

— Şu vekili atalım, şu vekili de atalım, bunu da atalım... Bir de baktım ki Kabine gidiyor. Fırladım yerimden:

— Durun birader, ne yapıyorsunuz? Bari şu adam kalsın, hiç değilse falana dokunmayın... şeklinde, adamları onuncu vekilde durdurana kadar göbeğim çatladı».

Ama, arada 10 vekil gidiyordu. Böyle tepeden inme azillerden sonra zaten diğer vekiller de ne yapabilirlerdi ki? Ne ise biz gene Madanoğlu'nu dinleyelim:

«— Daha sonraki bir toplantıda, Kabineye yeni vekillerin tayini meselesini ortaya attılar. Oysa daha mühim meselelerimiz vardı. Bunun sırası değildi. Buna rağmen ısrar ettiler. Onların grubu olduğu gibi hazırdı. Bizden ise gelmeyenler vardı. Nihayet onlardan biri ortaya çıktı:

— Kabineye yapılacak yeni tayinleri Komiteden, yani aramızdan yapalım. Yani, içimizden vekilleri tayin edelim...

Maksadı anlamıştım. Kabineden 10 kişiyi, demek bu maksatla atmışlardı. İstiyorlardı ki, kendileri vekil olsunlar. Türkeş Başvekillik yapsın, Gürsel Paşa ikinci plana düşsün!.. (1)

---

(1) Karar 25 ağustos gecesi açıklandı. Kabineden şu Bakanlar çıkarıldılar: Devlet Bakanı Şefik İnan, Adalet Bakanı Abdullah Gözübüyük, Bayındırlık Bakanı Daniş Koper, Ticaret Bakanı Cihat İren, Sağlık Bakanı Nusret

Bu maksatlarını zaten ben daha evvel hissetmiştim. Gürsel Paşa'yı harcamak istiyorlardı».

Bu arada Madanoğlu bazı iç oyunlardan ve Türkeş'le olan kuşkulu ilişkilerden bahseder. Şöyle devam eder:

«Hulâsa, Komite azalarının vekiller tayinini teklif ettikleri gün, gruplarının kaç kişi olduğu da meydana çıktı. O sırada Gürsel Paşa toplantı salonuna girdi. İşaret ederek yanıma oturttum. Ve ayağa kalktım:

— Durun birader, asıl başkan varken, ne diye başkan vekili kürsüye çıkmış?

Ve Gürsel'i kolundan tuttum. Paşa:

— Madanoğlu, benim yerim iyi,

dediyse de, hafifçe bir de dürttüm. Maksadımı anlasın diye de, kürsüye götürüp oturttum. Teklif oya konuldu. 14 kişi olarak kaldılar. Teklif reddedilmiş oldu. İşte o günkü Komite toplantısında, teklifleri reddedilip mağlûp olduklarını anlayınca, işi Komite dışında planlamaya başladılar...»

Madanoğlu ondan sonra sürüp giden şüpheli hareketleri, iç çatışmaları anlatır. Türkeş grubunun Türkiye ismini de değiştireceklerinden, onun yerine «Türkeli» diyeceklerinden, birtakım kâğıtlar bastırdıklarından bahseder. Kurmak istedikleri teşkilât «Pantüranizm» teşkilâtı olacakmış şeklinde konuşur. Karşı tarafın bazı şüpheli temaslar ve para toplama, kredi alma teşebbüsleri de sezilmiştir:

«— Halk içinde itibarımız gittikçe düşüyordu!»

diye konuşur. Ülkü birliğini icat ettiklerine değinir:

«— Asıl maksatları, Gürsel Paşa'yı ekarte etmek ve iktidara tamamen geçmek».

sözlerini ilâve eder. Kendilerine:

Karasu, Tarım Bakanı Feridun Üstün, Çalışma Bakanı Cahit Talas, Sanayi Bakanı Muhtar Uluer, Basın-Yayın Bakanı Zühtü Tarhan, İmar-İskân Bakanı Orhan Kubat.

Âmil Artus, Sarper (Dışişleri) Ekrem Alican, Fehmi Yavuz ve Fethi Aşkın kabinede kalmışlardı. Yeni Kabine ancak bir hafta sonra ilân edilebildi.

«— Biz sadece ihtilâli yaptık, burada durmayacağız. Demokratik şartları getirip, seçimlerden sonra gideceğiz»

dediklerini, onların ise:

«— Bütün davaları halletmeden seçimlere gidilemez, o zamana kadar her şeyi biz yapacağız»

görüşünü savunduklarını anlatır. Madanoğlu'na göre:

«— Bu hava içinde Komite toplantıları hiç fayda vermiyordu. Müzakereler «meydan muharebesi» halini alıyordu. Hiç bir karara varılamıyordu. İşin sonu neye varacaksa varsın. Kesin bir karar alınmalıydı artık...»

İşte o günlerde ve bu hava içindedir ki İnönü, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluşunun yıldönümü münasebetiyle manâlı bir konuşma yaptı.

*
**

İNÖNÜ KONUŞUYOR!..

Siyasî faaliyetler yasaktı. Bu sebeple İnönü konuşmasına yalnız bu yıldönümünü vesile kıldı ve önemli şeyler söyledi. Şu parçaları verelim:

«— 3 ay zarfında, 27 mayıstan evvelki cemiyet ve siyaset hayatımızı, artık hatırlamaz olmuş gibi bir halimiz var. Geçen iktidar başındakiler, yeni usûl marifetlerle, seçimi hiç bir zaman kaybetmemek hayaline kapılmışlardı. Polis ve jandarma elde bulunursa, adalet tesir altında olursa, söz söyleyebilecek vatandaşlar nimetle veya kahır ile susturulursa ve serbest fikir söylemek basında ve Mecliste imkânsız hale getirilirse, halk kıpırdayamaz ve âciz kalır sanılmıştı. İdareciler, her milletin bu yola sapmış idarecileri gibi, halkın hakikî düşüncesini, halkın potansiyel kuvvetlerini anlamaz ve görmez hale gelmişlerdi. 27 mayıs, böyle bir devre nihayet vermiştir».

«Şimdi hepimiz için mühim olan tek mesele, içinde bulun-

duğumuz inkılâp devrinin, başladığı başarı ile ve şerefle sona ermesinin, memleketimiz bakımından başlıca selâmet yolu olduğu üzerinde, vatandaşların anlayışını toplamaktır. İnkılâp devri, 1961 ekiminde, Büyük Millet Meclisine vazifenin devri suretiyle nihayete erecektir.

Şimdi, inkılâpların tabiatında olan bir başka meseleyi tahlil etmek isterim. Milleti selâmete çıkarmış olan inkılâpçılar, 1961 ekiminden sonra yeni idareler tarafından nasıl görüleceklerdir? İnkılâpçıların şeref ve itibarları, milletin kendilerine karşı şükran ve minneti devam edecektir. İnkılâpçıların hayat görüşlerinde benimsedikleri ideal meseleleri, yeni idarecilere lâyık olduğu hörmetle gözde tutulacaktır. Her inkılâpçı için âti emniyeti birinci derecede, yapmış olduğu işin asaleti içinde mevcuttur. Birinci Büyük Millet Meclisinde böyleydi. İlk kesin hedefe varır varmaz, şerefle ayrıldılar ve millet gözünde hörmet ve mevkilerini muhafaza ettiler».

«Son söz olarak şunları söyleyeyim: Dünyada huzur yoktur. Dünya gerginliği içinde Türkiyemizin durumu, hem nazik, hem ehemmiyetlidir. İç meselelerimize dalmış bir halde dünya ihtimallerini gözden uzak tutamayız. Bir badire önünde milletin bütün kabiliyetleri ancak, normal bir idare içinde değerlendirilebilir. Önümüzdeki senelerin sarsıntısız geçmesi için milletçe dikkatli ve idareye yürekten yardımcı olmalıyız...»

Söylenenlerin manâsı açıktı. İnkılâp şerefle bitmeli ve normal idareye dönülmelidir. Bu da 1961'de olmalıdır. İnönü'nün konuşmalarının Komite içindeki yankıları büyük oldu. Onun sözlerini herkes bir türlü yorumluyordu. Türkeş bu hususta fikrini soran gazetecilere, «Polemik yaratmak istemediği» şeklinde cevap verdi. Beyanat, hiç şüphe yok ki, belirsiz ve uzun sürecek bir Millî Birlik İdaresini tasvip etmiyordu. Türkeş ve arkadaşlarının ise, bu idareyi uzatmak ve kabil olursa en azından dört sene iktidarda kalarak, milletin beklediğini ifade ettikleri birtakım reformları tamamlamak istedikleri fikri ise, yaygındı. Ülkü Birliği ve benzeri teşebbüs ve teşekküllerin ise, nasıl bir rejimi hedef tuttuğu pek anlaşılamıyordu. Hulâsa bu beyanat,

Komitede normal rejime yönelmek ve bunun için de, 1961 ekiminde seçime gitmek isteyenleri açıkça destekler mahiyetteydi...

*
**

ANAYASA KOMİSYONU BÖLÜNÜYOR!..

Fakat ne var ki, bu seçimleri tahakkuk etirecek ve ikinci Cumhuriyetin rejim esaslarını tayin edecek Anayasadan hâlâ haber yoktu. Anayasa Komisyonunun çalışmaları da çatışmalar, çelişmeler içinde geçiyordu. Anayasa Komisyonunu da bir bölüntü bekliyordu. 20 eylül gecesi Ankara Palas'ta yapılan bir yemekli toplantı, ortaya bazı akımları attı. Toplantıyı Türkeş düzenlemiş ve Istanbul'dan üç profesörü de davet etmişti. Prof. Kubalı ve onun tavsiyesi ile Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu... Millî Birlikten yemekte; Türkeş, Kabibay, Erkanlı, Baykal ve Özdağ, yani müstakbel 14'lerin aktif elemanları bulundular. Türkeş'in kaygısı şuydu: Ortaya bir Kurucu Meclis lâfları çıkmıştı. Böyle bir Meclise lüzum var mıydı? Onar ve Hıfzı Veldet buna lüzum görmüyorlardı. Kubalı'nın görüşü de şöyleydi:

«Bence Yassıada duruşmaları sonuçlanmadan ve hükümler infaz edilmeden, idareyi sivil bir iktidara bırakmanız doğru değildir. Bu itibarla daha en az bir buçuk yıl iktidarda kalmanız gerekecek. Bu müddet zarfında birtakım esaslı işlere giriştiğinizi anlıyorum. Bunları yalnız başınıza yapmaya kalkarsanız, Komite olarak kolay ve çabuk yıpranırsınız. Fakat, eğer maksadınız devamlı bir askerî idare kurmaksa, o takdirde bu meseleyi ayrıca konuşmamız gerekir...»

Toplantı bir görüş birliğine varmaz. Kubalı ertesi gün için Gürsel'den randevu alınmasını ister. Onunla da konuşacaklardır. Türkeş «hay hay» der. Fakat ertesi gün telefon edilerek, Gürsel'in rahatsız olduğu bildirilir ve bu görüşme tahakkuk edemez.

İnönü 9 eylül basın konferansında bu meseleden de bahis açılınca:

«Millî Birlik Komitesi aynı zamanda bir Kurucu Meclis vazifesi görmektedir»

demişti. Gürsel ise, bir toplantıda bu konuyu şöyle aldı:

«Bir Kurucu Meclis teşkili için iki aydır düşünüyor, toplantılar yapıyorduk. Hazırlıklarımız son noktaya gelmiştir. Yalnız şu kadarını söyleyeyim ki, kuracağımız Meclis, gelecek Meclisin bir örneği olacaktır... Düşündüğümüz demokratik nizama gidişte, bugünkü şartlara göre bir fonksiyonu olacaktır».

Çelişmeler, gazeteciler kadar, tabiî kamu efkârının da dikkatini çekiyordu.

Ama burada şu soru akla gelecektir: Kubalı ve arkadaşları Ankara'ya niçin üç kişi olarak geldiler? Cevabı basit: Çünkü, Anayasa Komisyonu da parçalanmıştı. 25 ağustos 1960'da, Komisyon azasından Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli'ye şu tebligat yapıldı:

«Millî Birlik Komitesince, Anayasa Komisyonunda vazifeye devamınız uygun görülmemiştir. Bu emri alır almaz, Komisyonla ilginizi kesmenizi rica ederim. 2540 sayılıdır».

Tebliğ; sert, hırpalayıcı, hattâ biraz da haysiyet kırıcıydı. Ama, tebliğ buydu ve Anayasa Komisyonunda da bir görüş birliği olmadığını açığa vuruyordu. Bu şartlar altında bir Kurucu Meclis, zaten kaçınılmaz hale geliyordu. Ama şimdi biz gene Millî Birlik Komitesine, yani asıl temeldeki parçalanmanın hikâyesine dönelim.

*
**

MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ İÇİNDEKİ BASKIN!..

General Madanoğlu'nun, Komite içinde işler çıkmaza girince, «ne olacaksa bir an evvel olsun» diyerek Gürsel'e koştuğunu, kendisinin beyanları ile daha önce vermiştik. Şimdi olayların akışını gene Madanoğlu'ndan dinleyelim:

Madanoğlu, Gürsel'e koşar:

«— Bunlar işi çığırından çıkardı, bunları görevden affetsek ne olur?»

Gürsel'in cevabı kısadır:

«— Pek iyi olur!»

Ondan sonra oturup hemen kısa bir plan hazırlarlar. Tesbit edilen 14 kişiye aynı saatte, vazifeli ekipler gidecek. Devlet Reisi ve Silâhlı Kuvvetler Başkumandanı Gürsel'in emrini, mühürlü bir zarf içinde tebliğ edecekler. Tebligatta şunlar yazılı olacak:

«Memleketin menfaatları göz önünde bulundurularak Millî Birlik Komitesi lağvedilmiştir. Ve aşağıda adları yazılı kimseler tarafından yeniden kurulmuştur. Sizin bugüne kadar çalışmalarınıza teşekkürler...

Bu andan itibaren emeklisiniz. Gerek şahsî emniyetiniz, gerek memleketin menfaatları bakımından evinizden dışarı çıkmamanızı rica ederim...»

Bu tebliğler, sabahın saat beşinde hepsine ulaştırılır. Telefonlar ise kesilmiştir. Ondan sonrası malûm... Tasfiye edilen Millî Birlik Komitesi üyeleri kısa zamanda yurt dışına çıkarılırlar. Dış ülkelerdeki Türk Sefaretlerinde şeklen vazifelendirilirler. Tâ ki iki yıl kadar sonra yurda avdet edinceye kadar... Hulâsa, Komite böyle parçalanır. Tasfiye böyle tamamlanır. Millî Birlik Komitesi yeniden böyle kurulur. Gerçi bu şekil, Millî Birlik Komitesinin getirdiği 1 numaralı geçici Anayasa kayıtlarına aykırıdır. Orada azil veya Komitenin tasfiyesi kaydı yoktur. Ama, öyle görülmektedir ki olayların mantığı, başka yol da bırakmaz. 14'lere gelince, onlar ve bilhassa Türkeş, bu tasfiye konusunda henüz esaslı açıklamalar ve yayınlar yapmamışlardır...

*
**

ÜLKÜ BİRLİĞİ NEYDİ?

Bu bahse son verirken, o zaman üzerinde çok şeyler söylenen Ülkü Birliği fikri, daha doğrusu teşkilâtı üzerinde de kısaca durmalıyız:

Ülkü ve kültür birliği fikir ve teşkilât tasarısı gerçi Türkeş'e ve dolayısıyle 14'lere maledilir. Ama, galiba bu işle Türkeş'in, pek de

direkt alâkası yoktur. Şimdi anlaşılmıştır ki tasarıyı, Millî Birlik Komitesi nezdinde kurulan pek çok yardımcı komisyonlardan biri hazırlamıştır. Bu Komitenin başında Albay Muhterem Seral bulunuyordu. Yanına ordudan ve sivil elemanlardan yardımcılar almıştı. Millî Birlik Komitesinde de, Komite sözcüsü Orhan Erkanlı'ya bağlıydı. Yahut da hazırlıklarını ona veriyordu ve hükümet denilen düzene aykırıydı.

Hazırlanan tasarı, Partilerüstü bir kültür idaresini hedef tutuyordu. Millî Eğitim Bakanlığı ile Diyanet İşleri Reisliği, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Basın-Yayın Bakanlığı'nı bünyesinde toplayacaktı. Başında bir Kabine üyesi olacak, fakat meselâ 6 sene azledilememek gibi bir imtiyazı da olacaktı. Hulâsa tasarıdaki teşekkülün, normal demokratik bir hükümet bünyesinde pek de yeri olamazdı. Gazetelerde yayınlanan tasarıdaki yetkiler ise, karışık, normal teşkilât kanunlarına göre çelişmeliydi. Hulâsa iş, hükümet kuruluşu hakkında genel görüşlerden mahrum bir hazırlık şekli arzediyordu. Bu gibi olağanüstü vasıflı teşekküller ancak bir inkılâp nizamında ve bir totaliter devlet yapısında yer alabilirdi...

Zaten tasarı daha ortaya atılınca tepkilerini yarattı. Ne Devlet Başkanı, hattâ ne de Komitede taraftarlar bulabildi. Zaten o günlerde de Komite dağılmış, 14'ler tasfiye edilmişti. Tasarı da, doğru veya yanlış onlara maledilerek ortadan kaldırıldı.

Doğru veya yanlış, Türkeş'e atfedilen bu tasarı ve buna benzer diğer tertipler yürüseydi de Türkeş Komiteye hâkim olsaydı, yani 27 Mayıs İhtilâli'nin devamı ve derinleştirilmesi, şekilleştirilmesi işi Alparslan Türkeş'e intikal etseydi, acaba ne olurdu?

Bu sorunun cevabını vermek zordur. Benim gördüğüme ve kendisiyle konuştuklarıma göre Türkeş, gelişigüzel ve sıradan bir adam değildir. Kendinden evvelki nesilden bazılarını gördüğümüz, ihtiraslı ve mücadeleci kurmay tipini verir. 27 mayıs neslinin de karakteristik bir prototipidir. Yalnız çağın akımları, Tanzimat'tan beri Türkiye'de gelişmelerin tarihi ve günümüzün problemleri üzerinde, derine inen fikrî terkipler bakımından, herhalde yeteri kadar hazırlıklı değildi. Bu yetersizlik ise önemlidir. Ve bizde bir ihtilâlciyi, er geç yere çalabilir... Hulâsa, vuzuhsuzluk ve uzun vadeli bir teşkilâtçılık bakı-

mından zaafları onu ve arkadaşlarını, öyle sanıyorum ki, iktidara gelselerdi de yiyeceklerdi. Halbuki ihtilâl ve inkılâp; bir karışıklık demek değildir. Aynı zamanda bir fikir ve inşa işidir. Onun da kanunları vardır. Kişisel kaprislere tahammülü yoktur. Atatürk'te, biz bu üstün vasıfları bütün ölçüleri ile buluruz. Zaten onun içindir ki, bir Atatürk inkilâpları vardır.

*
**

İhtilâli ve onun tasarruflarını, öyle sanıyorum ki bu bahiste özetleyebildim. 13 kasım tasfiyesinden sonraki olaylara gelince, bunları kısaca ve ana gelişmeler içinde bundan sonraki bahiste vermeye çalışacağım. Şunları ele alacağım:

1. Komitenin parçalanışı onun fiilî otoritesini sarsmış ve orduda beliren «Silâhlı Kuvvetler Birliği»nin baskı ve mürakabesi altında Komitenin varlığı, biraz da şekilden ibaret kalmıştır.

2. Kurucu Meclis kurularak, müstakbel Anayasa ve müstakbel seçimler garanti altına alınmıştır.

3. Yassıada'daki uzun mahkemeler, kamu efkârında ve bizzat ihtilâlin uyandırdığı hava aleyhinde yankılara vesile vermiştir.

4. Nihayet Anayasanın kabulü ve yeni seçimlerle yeni Meclislere gidilmiş, fakat ordu bir türlü yatışamayarak, 22 şubat ve 21 mayıs ihtilâl teşebbüsleri gibi yersiz ve sonuçsuz olaylar ve bazı müşküller doğurmuştur.

Bütün bu olaylar ve gelişmeler ve bilhassa yukarda işaret ettiğimiz iki ihtilâl tecrübesinin gelişmeleri ve tasfiyeleri içinde ise İnönü'nün Koalisyon Hükümetleri Başkanı olarak bazı vazife ve müdahaleleri olmuştur. Şimdi onları da vermeye çalışarak, bu son cildimize, İnönü'nün hayat hikâyeşinde, çizdiğimiz çerçeve ve devre içinde son verebiliriz...

Kurucu Meclis

27 Mayıs İhtilâli yeni bir Anayasa düşünse bile, elbette ki bir Kurucu Meclis düşünmüyordu. Ama aslolan, doğru olan, bu Yeni Anayasanın bir Profesörler Heyetince hazırlanıp, Millî Birlik tarafından kabulü ile yürürlüğe girmesi değildi. Elbetti ki bir Kurucu Meclisten geçmesi ve onun adına bağlanmasıydı. Nitekim öyle oldu.

XIV

KURUCU MECLİS VE OLAYLARIN AKIŞI

27 Mayıs İhtilâli'nin hemen ertesi günü, kurulduğu ilân edilen Anayasa Komisyonu veya ilim heyeti, arada bu Komisyondan iki profesörün tasfiyesi cihetine gidilmekle beraber, yeni Anayasa tasarısı Millî Birlik Komitesine, çeşitli çekimserlik kayıtlarla da olsa, sunulabildi. Millî Birlik Komitesi bu çekimser kayıtları üzerinde elbette bir karara varamazdı. Zaten Anayasa Komisyonunun müşterek bir tasarı üzerinde mutabık kalamayacağı ve işin bir Kurucu Meclis teşkili ile ona havalesi lüzumu, daha ihtilâlden birkaç ay sonra söylenmeye başlamıştı. Nihayet 13 kasım 1960'da Millî Birlik Komitesinin dağılışından daha dar kadrolu yeni bir Millî Birlik Komitesine gidildikten sonra, bir Kurucu Meclis kurulması fikri hızla kuvvetlendi. Zaten yeni Millî Birlik Komitesi kendini artık, oldukça zayıf ve yalnız hissediyordu. Ağustos başında orduda yapılan tasfiyeden sonra Komitenin itibarı, ordu çevrelerinde de oldukça sarsılmıştı. Bu da orduda Komiteye karşı direnişlere yol açtı. Neticede, Silâhlı Kuvvetler Birliği şeklindeki CUNTALAŞMALARA gidildi. Komitenin bir Anayasa tasarısı ortaya koyamaması ayrıca bir zaaf amili oldu. Bir Kurucu Meclis artık şarttı. Böylece, 13 aralık 1960'da, 157 sayılı Kurucu Meclis Kanunu çıkarıldı. Bununla beraber, 158 sayılı bir de Temsilciler Meclisi Kanunu yayınlandı. Böylece ihtilâl sonrası Türkiye'si, Parlamento öncesi bir yasama organına ulaşmış bulunuyordu. Kurucu Meclis Kanununa dayanılarak çıkarılan Temsilciler Meclisi Kanunu ile beraber artık, Millî Birlik Komitesi de bu Mecliste, ancak bir kadro olarak yerini almış oluyordu. Şimdi Kurucu Meclis üzerinde duralım:

13.12.1960 tarih ve 157 sayılı Kurucu Meclis Kanunu 44 maddeden meydana geliyordu. İlk üç madde genel hükümleri topluyordu. Bu hükümlere göre ve birinci madde gereğince, Kurucu Meclis Millî Birlik Komitesi üyeleri ile Temsilciler Meclisi Kanununa göre seçi-

lecek üyelerden teşekkül ediyordu. İkinci madde; demokrasi ve hukuk devleti esaslarını gerçekleştirip, teminat altına alacak olan yeni Anayasa ile, yeni Seçim Kanununu en kısa zamanda tamamlayarak, en geç 29 ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni kurulacak Türkiye Büyük Millet Meclisine devredinceye kadar, yasama yetkisi ile yürütme organını denetleme yetkisini Kurucu Meclise veriyordu. Ancak, Kurucu Meclisin kabul edeceği bu yeni Anayasa, halk oyu - referandum ile kesinleşecekti. Üçüncu madde; Kurucu Meclis üyelerinin, hiç bir yer veya kurulun temsilcisi, vekili sıfatında olmadan, Kurucu Meclis azası olarak çalışacaklarını kaydediyordu.

Kısacası, Kurucu Meclis, aslında Temsilciler Meclisi adını alan organla Millî Birlik Komitesinden teşekkül ediyordu. Buraya Devlet Başkanı ile Millî Birlik Komitesi üyeleri de belirli miktarda üye seçebileceklerdi. Ayrıca; Vilâyetler, Siyasî Partiler, Kurumlar, Barolar, Basın, Eski Muharipler, Esnaf Teşekkülleri adına temsilciler bulunacaktı. İşte bu seçileceklerin miktarı ile seçim şekilleri de Temsilciler Meclisi Kanunu tarafından tespit ediliyordu. Böylece ve Millî Birlik Komitesinden başka 256 üye, Temsilciler Meclisini teşkil edeceklerdi. Seçimler umumî seçim niteliğinde değildi. Her grup veya teşekküle ait temsilci veya temsilcilerin nasıl seçileceği, Temsilciler Meclisi Kanununda işlenmişti. Hulâsa, Kurucu Meclis geçici bir Parlamento olup, ülkeyi normal bir Parlamento nizamına götürecekti.

Kurucu Meclis, 6 ocak 1961'de yeni Meclis binasında açıldı. Böylece de Millî Birlik Komitesi İdaresi, artık kayıtlı, şartlı bir devlet nizamına giriyordu. Dolayısıyle ihtilâlci rejim, ilk tasfiye aşamasına gelmiş bulunuyordu.

İş bu şekli alınca da, memlekette artık, siyasî faaliyetler de başlamış oluyor demekti. Nitekim, 11 şubat 1961'de Adalet Partisi, 13 şubat 1961'de Yeni Türkiye Partisi kurularak faaliyete geçtiler...

Kurucu Meclisin aslî vazifelerinden biri olan yeni Seçim Kanunu da 25 mayıs 1961'de ikmal ve kabul edilmiş bulunduğu gibi, Anayasa tasarısı da tamamlanarak, nihayet 9 temmuz 1961'de halk oyuna sunuldu. Fakat bununla beraber, Kurucu Meclisin varlığı devam ediyordu. Fakat artık bu Meclis de esas vazifelerini yapmış bulunuyordu ve varlığının hikmeti kalmamıştı. Nitekim 4 eylül 1961'de ve 73 sayılı kararla, Kurucu Meclis lağvedildi. Söz artık yeni Meclislerin ola-

cak ve bunlar için de, tabiî seçimlere gidilecekti. Genel seçimler 15 ekim 1961'de yapıldı. Yeni Türkiye Parlamentosu, yani iki Meclisli (Millet Meclisi ve Senato) yasama organı 26 ekim 1961'de açılarak, ihtilâl rejimi Türkiye'de sona erdi. Nihayet Parlamento hayatı başladı.

Fakat Kurucu Meclisin kuruluş günü olan 6 ocak 1961 tarihi ile, yeni Parlamentonun teşekkülü ve işe başlaması tarihi olan 26 ekim 1961 arasında memlekette gelişen bazı olaylar ve oluşumlara kısaca göz gezdirmezsek, devrin hikâyesini, ana hatları ile de olsa belirtmiş olmayız. Bu devre, Geçiş Devri de diyebiliriz...

*
**

DEMİR KIRAT ŞAHLANIYOR!..

Geçiş Devri, yakın tarihimiz bakımından ilgi çekici olaylara sahne oldu. Bunların içinde, meselâ Demokrat Parti'nin bir devamı olarak vasıflandırılan Adalet Partisi'nin kuruluşu, sonra meselâ Yassıada kararları ve infazlar ve gene bu arada Silâhlı Kuvvetler Birliği'nin olağanüstü güçlenmesi gibi olaylar var ki, Geçiş Devrinin, üzerinde ayrı ayrı durulması gereken önemli problemleridir. Biz kitabımızın planına ve hacmine sadık kalarak, devrin bu gelişmelerini, pek fazla yayılmadan da olsa özetlemeye çalışacağız. Çünkü bu devri takip eden ve İsmet İnönü'yü yeniden aktif siyaset ve icra faaliyetlerine çıkaran koalisyonlar ve yeni ihtilâl tecrübeleri gibi hadiseleri verebilmek için, intikal devrinin bu genel gelişmelerini özetlemek mecburiyetindeyiz. Bunun için de evvelâ Adalet Partisi'nin zuhuru, yani şu Demir Kırat'ın yeniden sahneye çıkışı hikâyesini verelim.

Demir Kırat adını ilk defa, Kayaş vadisinde bir köylüden işitmişimdir. 1950 seçimleri günüydü. Kayaş'ın Ortaköyünde Koca Hüseyin beni yolda arabasına aldı. Yüzü üzgündü:

— Oldu gayri olan efendi. Bugün Paşa babayı bıraktık, köycek Demir Kırat'a kâğıt attık...

Seçim, vadide hareketli geçmişti. Hoca Zeynelâbidin vadi köylerinde gece-gündüz kulaç atıyordu. Bütün kozu, yakınımızdaki Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün komünist, dinsiz olduğuydu. Ona göre

kızlar, oğlanlar, alt alta, üst üsteydi. Enstitünün binaları da, havadan bakılınca Orak-Çekiç şeklindeymiş. Hoca yanında «Gazi Osman Paşa'nın Bayraktarı» diye göğsünde bir de Osmanlı nişanı taşıyan bir zavallı gezdiriyordu. Herifin yaşı Gazi Osman Paşa'nın Bayraktarı olmasına yeterli değildi ama, Zeynelâbidin Hocaya göre, Moskoflara saldıran işte bu yiğitti. Yalnız anlaşılıyordu ki, *demokrat* kelimesi şekil değiştirmiş, Demir Kırat olmuştu. Hoca Zeynelâbidin'e seçim bitince galiba pek yüz vermediler. Fakat, Demir Kırat, o gün bugün sahnededir...

Evet Adalet Partisi işi, yani Demir Kırat'ın yeniden doğuşu, Kurucu Meclisten hemen sonra oldu. Merhum Fevzi Çakmak gibi bu defa da emekli General Gümüşpala siyasete sürüklenmişti (1). Galiba Cemal Gürsel'den teşvik görüyordu. Seçimlerde C.H.P. ve İnönü tek kalmamalıydılar. İş kolay yürüdü ve D.P.'nin matemini tutup, onun gönüllüsü olanlar da işi hemen tuttular. Parti süratle teşkilâtlandı. Gerçi ondan iki gün sonra da Alican, Yeni Türkiye Partisi'ni kurmuş oldu .Ama kalabalıklar, herhalde Demir Kırat'ın ardında koşacaklardı...

---

(1) İhtilâl sırasında Ragıp Gümüşpala Erzurum'da III. Ordu Kumandanıydı. İhtilâle birden katılmadı derler. Fakat yayınlanan muhaberelerde bir direniş ifadesi yoktur. İhtilâlden sonra Genelkurmay Başkanlığına getirildi. Fakat 3 ağustos 1960 tasfiyesinde o da emekliye sevkedildi. İzmir'e çekildi. Tabiî kırgındı. Siyasî stajı ve eğilimleri yoktu. Ama bir süre sonra kendini Adalet Partisinin başına davet ettiler. Şekil meselesi böylece tamamlanmış olacaktı. Siyaset sahasına sürüklenişleri veya çekilişleri bahsinde, Fevzi Çakmak'ın durumu ve ruhî sâikleri ile Gümüşpala'nınkiler arasında hiç bir fark yoktur. Olsa olsa Gümüşpala, Gürsel'den galiba biraz yardım ve teşvik görmüş olacaktır., İstenilen, C.H.P. karşısında bir Partiydi. Yelpazede bir parti boşluğu vardı. Adalet Partisi onu dolduracaktı. Ama halkın ruhî durumu bakımından iş, daha başka bir hava arzediyordu. Giden Demokrat Partinin, Ocak Bucak Başkanlarının hatıraları henüz zindeydi. Yassıada'daki sanık da halkın muhayyilesinde bir *Veli* haline getirilmiş gibiydi. Onun için Adalet Partisi halkta. Demokrat Partinin yerini işgal edebilirdi. Hele Demokrat Partiye yakıştırılan Demir Kırat adı da bir amblemle Adalet Partisinde kabul edilince, bu son Parti D.P.'nin bir devamı gibi sayıldı. Bu hal, ileride ve Yassıada mahkûmları affedilip, kendilerini Adalet Partisinin bir nevi gizli kumanda heyeti, bir nevi koruyucusu gibi davranışlar gösterinceye kadar Adalet Parti idarecilerinde hiç bir reaksiyon göstermedi...

Demokrat rejimlerde Partilerin programı hep birbirlerine benzedikleri ve doktrin Partileri dışında hepsi de aynı cins Partiler oldukları için, tabii Parti programının ehemmiyeti yoktu. D.P. ve A.P. programları arasında da bir fark mevcut değildi. Adalet Partisi Genel Merkezince yayınlanan ve Gümüşpala'nın çocukluğunu, gençlik resimlerini, aile efradına ait resimleri, hemşiresini, kardeşini, yakınlarını gösteren ve sonra Partinin kurucu kişilerinin boy resimleri ile portrelerini veren kitapçıkta, Gümüşpala'ya bazı sözler de söylettiler. Meselâ şu cümleleri verelim:

«— Adalet Partisi kurulduğu zaman, memlekette vatandaş kütlelerine karşı çirkin ve alçaltıcı kelimeler kullanılıyordu. O zaman biz Adalet Partisi olarak bir millî vazife ifa etmek, yani vatandaş haysiyet ve şerefini kurtarmak mecburiyetinde idik».

Şu da Gümüşpala'nın beyanlarındandır:

«— Adalet Partisi'nin Genel Başkanı olarak şu ciheti nazarı itibara aldım. Türk milleti dürüst politikacıyı ve iyi niyetli Partiyi ayırt etmesini bilecek olan bir millettir».

«Ben; sert disiplin tedbirlerinden ziyade, kalp birliği ile çalışmanın başarı kazandıracağı prensibine bağlanmış bulunuyorum».

Bu sözler söylenirken henüz Millî Birlik Komitesi vazifedeydi ve Kurucu Meclis rejimine girilmişti. 15 ekim 1961'de yeni seçimler yapılacaktı ve Adalet Partisi'ne düşen, o vakte kadar lâzım olan Parti teşkilât ve bürolarını kurdurmaktı. Bundan kolay bir şey de yoktu. Çünkü bürolar zaten hazırdı:

«— Gözüme bak, ne dediğimi anlarsın!»

edebiyatı ve hatipleri zaten sahnedeydi. Nitekim her şey iyi ve kolay gitti. Yalnız ortada ve alttan alta kaynayan bir kaygı verici mesele vardı. O da orduda gelişen ve hattâ gizlenmesine lüzum görülmeyen hareketti: Silâhlı Kuvvetler Birliği! Bu birlik ve hareket, D.P. hortlayışı şeklinde gelişmelere ve D.P.'nin iktidara dönüşüne, iyi gözle bakmıyor gibi görünüyordu. Ama bu hareketin öncüleri buna mâni

olacak kadar teşkilâtlı, toplu, iddialı ve anlayışlı mı idiler? Yoksa bu yeni birlik, D.P.'nin yeniden doğuşunu ve uyanışını, demokrasinin kurtuluşu, yeni ve dürüst seçimler vesaire gibi sözlerle koruyucu kanatları altına alıp, D.P.'yi kendisi mi besleyeceklerdi? İşte bu pek anlaşılamıyordu. Biz bu Silâhlı Kuvvetler Birliği'ne daha aşağıda değineceğiz.

***

REFERANDUM VE YENİ ANAYASA

Geçiş devrinin zaten amaç olan işlerinden biri, yeni Anayasanın tamamlanmasıydı. Kurucu Meclis derhal bir Anayasa Komisyonu seçmiş ve başına bir tarih bilgini olan Prof. Enver Ziya Karal'ı getirmişti. Duygularına hâkim, sakin mizaçlı, fakat bilgili ve realist bir insan olan Karal'ın, yakın tarihimizin gelişmeleri ve problemleri üstünde derine inen bir bilgisi vardı. Seçildiği vazifede, millî şartlarımızı ve icapları teraziye koyarak, çalışmaları başarılı istikamette yürüttü. Komisyonda da, meselâ Siyasal Bilgilerden değerli genç bilginler, ayrıca genç değerler vardı. Elde eski üniversite heyetinin hazırladığı tasarı da mevcuttu. Hulâsa, hızlı çalışıldı. Çabuk netice alındı ve 9 temmuz 1961'de yeni Anayasa halk oyuna sunuldu. Halk «evet!» veya «hayır!» diyecekti. Netice şöyle oldu:

11.735.000 seçmenden, 10.282.561 kişi oya katıldı. 10.222.169 muteber oy çıktı ve şöyle tasnif edildi:

6.348.141 Evet!

3.934.370 Hayır!

Memlekette ancak ve belki bir avuç insan hesaba katılmazsa, kimse yeni Anayasa Tasarısını okumuş değildir. Bu işte de elbette ki ruhî eğilimler ve ihtibaslar harekete geliyordu. Ama şu oldu ki, yeni Anayasa kabul edilmiş oldu...

Vilâyetlerde, evet ve hayır diyen oyların dağılışı da bunu gösteriyordu. Aydın vilâyetinde 344.000 evet, 160.021 hayır kaydedildi. Bursa'da 47.001 evet oyuna karşı, 161.151 hayır çıktı. İzmir'de hayır lehine oy farkı vardı. Kütahya öyleydi. Malatya vilâyeti çok kahir bir

çoğunlukla Anayasaya evet dedi. Manisa aleyhteydi. Samsun aleyhteydi. Diğer bazı vilâyetlerde de durum böyle oldu. Ama görülüyor ki ,memlekette sağduyulu vatandaşlar, bir an önce Parlamento nizamının kurulmasını ve normal hale geçilmesini istiyorlardı.

Yassıada'da ise, mahkemeler sürüp gidiyordu. Eğer Meclis gelir ve vaziyete hâkim olursa, havanın, Yassıada sanıklarının lehine döneceği, hattâ mahkemelerin belki de normal yargı cihazlarına sevk ettirilip, işin önemini kaybedeceği düşünceleri de vardı. Fakat Millî Birlik Komitesi gerçekte artık biraz lüzumsuz bir cihaz haline gelmiş olmasına rağmen, varlığını muhafaza ediyordu. Öyle anlaşılıyordu ki, perde arkasındaki Silâhlı Kuvvetler veya sayıları pek de belli olmayan askerî cuntalar, iki şeyde kesin olarak direniyorlardı. Yassıada mahkemelerinin cezalarının infazı ve bir de, yeni Anayasaya göre yapılacak seçimlerin, yeni D.P.'yi iktidara getirmemesi... Bunun için de Millî Birlik Komitesinin şeklen otoritesi devam ediyordu. Çünkü Yassıada mahkemelerinin hükümlerini, o tastik ve infaz edecekti. Yeni seçimlerin neticesi bahsine gelince, askerî cunta veya cuntalar, ona karşı hattâ protokollar bile hazırlıyorlardı. İktidara yeniden D.P. nizamını iade ettirecek bir Parti gelmemeliydi. Çünkü o zaman tasfiye sırası, elbette ki bu CUNTA'cılara gelecek, Millî Birlik Komitesi üyeleri ise, Anayasada senatörlükleri sağlama bağlanmış olmasına rağmen, kimbilir ne olacaklardı?..

9.7.1961 tarihinde ve 334 sayı ile kabul edilen yeni Anayasa, bir başlangıç ve 157 madde ile 10 geçici maddeden teşekkül ediyordu. Başlangıç aslında bir müstakil madde değildi. Bir gerekçe mahiyetinde idi. Fakat sonradan o da «Anayasa metnine» alınarak bir nevi maddeleştirildi. Çünkü, yeni Anayasaya gidilişin ve yeni bir Anayasanın varlığının hikmeti, işte bu başlangıca dayanıyordu. Onun için bu başlangıcı burada vermek zorundayız:

«Yeni Anayasanın başlangıç metni»

«Tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış olan; Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışları ile meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak, 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk milleti;

Bütün fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölün-

mez bir bütün halinde, millî şuur ve ülküler etrafında toplayan ve milletimizi, dünya milletleri ailesinin, eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak Millî Birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk milliyetçiliğinden hız ve ilham alarak ve;

"Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinin, millî mücadele ruhunun, millet egemenliğinin, Atatürk devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak; insan hak ve hürriyetlerini, millî dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini, bütün hukukî ve sosyal temellerle kurmak için;

Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclis tarafından hazırlanan bu Anayasayı kabul ve ilân ve onu, asıl teminatın vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı inancı ile, hürriyete, adalet ve fazilete âşık evlâtlarının uyanık bekçiliğine emanet eder».

İşte, Anayasada, sonradan metne alınan ve Anayasa maddesi hükmüne giren başlangıç metni budur. Bu metnin tabiî en önemli muhtevası, eski rejimin, yani D.P. İktidarının, meşruluğunu kaybetmiş ve 27 Mayıs Devrimi ile tasfiye edilmiş bir nizam olduğunun Anayasa hükmüne de bağlanmasıdır...

29 ocak 1921 kanunu ile, 20 nisan 1340 (1924) tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu olarak gelen ve çeşitli değişikliklere uğrayan eski Anayasamızın ve yeni Anayasanın etrafıyle karşılaştırma ve incelemeleri, tabiî bu kitabın konusu değildir. 1924 Anayasasına atfedilebilecek olan haller şunlardı:

— Cumhuriyetin niteliklerini tayin etmeyişi;

— Bünyesinin ve kadrosunun, diktatoryanın her çeşidine elverişli oluşu;

— Çağdaş demokratik müesseseleri tam olarak tanımaması;

— Çağdaş Anayasalarda yer alan sosyal ve ekonomik hak ve hürriyetlerle, bunlara ait münasebet ve müesseseleri düzenleyen hükümlerden mahrum oluşu;

— Anayasa mahkemesi olmadığı için, Parti diktatoryasına ayrıca açık oluşu;

— Getirdiği hükümlerin birçok yerlerde teminattan mahrum bulunuşu (meselâ; devletçilik ilkesinde olduğu gibi);

bunlar, bunlara benzer haller, elbette ki bu konularla ilgili eserlerde işlenecektir.

Yeni Anayasaya gelince? Bu Anayasa, devleti 2. maddesinde şöyle alır:

«Madde 2 — Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî demokratik, layik ve sosyal bir hukuk devletidir».

Bu, geniş ve içerikli bir maddedir. Filhakika *sosyal devlet*, sosyolojik manâsı ile değil, aynı zamanda sosyal müesseseleri ile çağdaş demokrasinin devletidir. Böyle bir hükmün Anayasaya girişi önemliydi. Bu sosyal devletin nitelikleri, aynı maddede yer alır. İş, bu müesseselerin, Anayasa metninde de sayılmasına ve teminata bağlanmasına kalıyordu. Yeni Anayasa bu alanda, eskisi ile kıyaslanamayacak kadar ileri bazı kurallar ve kurumlar getirmiştir: İlk Meclis, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu, insanın temel hakları, grev hakkı, toplu sözleşme, sendikacılık, basın teminatı, üniversite muhtariyeti, rejim emniyeti vesaire, yeni Anayasada ayrı ayrı yerlerini buldular. Yeni Anayasanın bu bakımdan Türkiye'de, bilhassa sosyal hareket, neşriyat ve mücadelelere karşı geniş imkânlar açtığını, bir dönüm noktası olduğunu belirtmek icap eder. Gerçi daha sonraları meselâ, «Anayasa sosyalizme açıktır, veya kapalıdır» gibi skolastik tartışmalar yol alacaktı. Sosyal ve sosyalizm üzerinde gerekli kavramı veya çağın tarihî gelişmelerinde gerekli kültürü haiz olup olmamaya göre bu tartışma uzayıp gidecekti. Ama, buna rağmen yeni Anayasanın, tam ve mükemmel olmasa dahi, çeşitli fikir cereyanlarına imkân sahaları açtığı malûmdur (1).

Hulâsa, geçiş devresinde Anayasa ile Seçim Kanunu da çıkmış, iş, yeni seçimlere ve yeni Büyük Millet Meclisinin teşekkülü ile, ih-

(1) Tükiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dairesinden Av. Kâzım Öztürk tarafından hazırlanıp, hepsi 3975 sayfalık üç büyük cilt teşkil eden ve 1966'da İş Bankası tarafından bastırılan üç büyük ciltlik eser, Anayasamız hakkında bütün zabıtları, kayıtları, meclis tartışmalarını ve muhtevayı verir.

tilâl rejiminin tasfiyesine gelmişti. Fakat artık siyaset sahnesinde olan Partilerarası münasebetler daha şimdiden kaynaşmalarla karışmış gibiydi. Yassıada hükümleri ise, verilmek üzereydi. Onun için de zeminin temini şarttır. İşte bu maksatladır ki, Cemal Gürsel, evvelâ Parti yöneticilerini bu müşterek zemine ulaştırmalıydı. Nitekim öyle oldu.

*
**

MİLLÎ ANTLAŞMA

Parti liderleri ile tertiplenen bir yuvarlak masa konferansının hedefi aslında, ileriden ziyade, günün davranışlarının sağlama bağlanması gibi görünüyordu. Çünkü Parti kavgaları daha şimdiden kendini hissettiriyordu. Cemal Gürsel'in, yeni kurulan ve kurulmasına maddeten destek olduğu Adalet Partisi, daha şimdiden güçlenmişti. Yassıada kararları ise, henüz verilmemişti. Şu halde bu kararlara karşı bir tepki olmamalıydı. Kararlar hakkında sızan haberler ise iyi değildi. Meselâ 15 temmuz 1961 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, Yassıada Başsavcısı Ömer Altay Egesel'in, 107 sanığın idamını istediğini yazıyordu (1). Halbuki yeni Anayasa çıkmıştı. Seçimlere gidilecekti. Yassıada'da aşırı talepler ve aşırı hükümler, her şeyden evvel eski D.P. ruhu ile, intikam hislerinin uyanmasına yarayacaktı. Böylece de, bu talep ve hükümlerden kısa bir zaman sonra yapılacak seçimlerde D.P.'nin oylarına mirasçı olan Adalet Partisi'ni iktidarda görmek işten bile değildi. Böyle olunca da ortada, 27 Mayıs İhtilâli'nden acaba ne kalırdı? Hulâsa, Yassıada'dan esecek rüzgârlarla, bir aralık mazlum ve mağdur mevkiinde kalan, kendisine zulümler, hakaretler yapılmış durumunda olan İsmet Paşa'nın yerini, mazlum ve mağdur olarak bu sefer ve birden, D.P. ve onun mirasçısı Adalet Partisi alacaktı. Gürsel'in zaman zaman bazı demeçleri ise, oldukça ölçüsüz olmuştu. Meselâ, jetlerin Yassıada'dakileri bir kemik yığını haline getirebileceği gibi beyanlar... Yahut da Istanbul'da birtakım adamların, Yenikapı sahillerinden Yassıada'ya bir tünel açıp, Menderes'i ka-

(1) Ömer Altay Egesel'e göre 113 sanık.

çıracağı yolundaki akıl almaz haberler... Gürsel, ancak temmuzun son haftasında A.P.'ye karşı koruyucu durumunu değiştirdi. Bu sefer de Gürsel'e göre, Adalet Partisi artık meşruiyetin dışına çıkıyordu. Meselâ; şu sözler Gürsel'in, Gümüşpala'ya hitabından alınmıştır:

«Sizin hüsn-ü niyetinizin arkasında, memlekette ne vahim ve ne tehlikeli bir oyun oynandığını farketmediğinizi kabul edemiyorum. Bulunduğumuz ahval içinde, yarınki faaliyet metotlarının, memleketi korkunç buhranlara sürükleyecek çok kötü bir yol olduğunu, artık anlamalısınız. İyi biliniz ki, hükümetin elinde, Partinizin faaliyetleri hakkında, çok hazin bilgiler toplanmıştır».

Bu sözler aslında, artık hem lüzumsuz, hem tesirsizdi. Çünkü atı alan Üsküdar'ı geçmiş ve D.P.'nin oylarına tabiî bir mirasçı sayılan Adalet Partisi, Gümüşpala'yı âdeta bir paravan gibi alarak, memleketin Partiler yelpazesinde, yarınki seçimler ve Meclis için artık hazırlanmıştı.

Kaldı ki Y.T.P. de, garip kırıtmalar içindeydi. Meselâ; o sırada Y.T.P.'nin sözcülüğünü yapar görünen Öncü Gazetesinde bir sabah, 5 sütun üzerine şu haberler çıkmıştı:

1. Cemal Gürsel Y.T.P. başkan adayı!

2. Adnan Menderes'in oğlu Yüksel Menderes Y.T.P.'ye girdi!

Hattâ Y.T.P.'yi kuran Alican'ın, Yüksel Menderes'le omuz omuza resimleri bile yayınlanmıştı. Demek ki yarınki Mecliste, ihtilâli yapan ve Menderes'i tasfiye eden Orgeneral Cemal Gürsel'le Menderes'in oğlu; iş ve kader birliği yapacaklardı! Tabiî bu haber baştan başa asılsız ve saçmaydı. Ama, Bay Alican, eski D.P.'nin oylarından demek ki bir şeyler koparmaya çalışıyordu. Eh, Alican D.P.'lilere kur yapar ve D.P. oylarının yağmasına kalkar da, Osman Bölükbaşı boş durur mu? Harman sonu, dervişlerindi!. O da Balıkesir'de konuşur:

«— Ben, D.P.'ye onlardan bin kere yakınım!..»

Ortada bir miras kavgasına katılmayan, fakat galiba hayatının, gelecek hakkında en vuzuhsuz günlerinden bir kısmını yaşayan bir İs-

met Paşa da vardır. O, bu partizanlık furyasından, daha şimdiden tedirgindir. Yoksa ihtilâl, Anayasa filân derken yeniden bir 27 mayıs öncesine mi dönülecekti? Bundan, İsmet Paşa'dan başka kuşkulananlar da vardır. Meselâ Millî Birlik Komitesi üyeleri... Ve tabiî artık Cemal Gürsel de. Nitekim ağustosun 16'sında 7 kişilik bir Millî Birlik grubu, İnönü ile Meclisin bir odasında özel bir konuşma yaparlar. Onların kaygıları da şudur:

— *Seçimi hangi Parti kazanabilir?*

İsmet Paşa'nın cevabı düşündürücüdür:

— *C.H.P. seçimleri kazanabilir de, kazanmayabilir de...*

Bu cevap onları rahatsız eder. Nihayet ortalarda bazı sözler dönmeye başlar: Partiler bir yuvarlak masa etrafında toplansalar da, şu seçimleri kardeş kardeş yürütseler! Hele şu Yassıada kararları birtakım tepkiler yaratmasa! Meselâ Ahmet Emin Yalman bu yuvarlak masa özlemi içinde yazılar yazar. Nihayet Millî Birlik Komitesi üyeleri her Partinin temsilcileri ile ayrı ayrı temastan sonra iş sağlama bağlanır. İnönü:

— *Canım, mademki istiyorlar, olsun...*

görüşüne varır.

Nihayet, evvelâ Genel Sekreterler seviyesinde ilk yuvarlak masa toplantısı 31 ağustos 1961'de tertiplenir. C.H.P. ile A.P. ve C.K.M.P. Genel Sekreterleri ve o zaman yeni faaliyet halinde olup, sonra yürüyemeyen Memleketçi Serbest Parti Temsilcisi toplantıya katılırlar. Millî Birlikten de üyeler vardır. Ama, ortada pek eler tutar fikirler yoktu ve toplantının daha ikinci günü, Partiler temsilcileri birbirlerine girmişlerdi bile... Toplantı birkaç gün uzar. Her Partiden Genel Sekreterle beraber bazı idare heyeti üyeleri de bulunurlar. Hulâsa, sonunda bu heyet, bir redaksiyon komitesi kurarak bir anlaşma metni hazırlar. Daha sonra Başkanların da, Gürsel'in huzurunda toplanarak bu millî antlaşmayı imzalaması kararlaştırılır. Bu anlaşma, bir millî antlaşma olacaktı...

İnönü buna aykırı değildi. Meselâ hiç olmazsa:

— *İhtilâlin meşruiyetinin tartışılmaması;*
— *Devrimlerin tartışılmaması;*
— *Yassıada'da verilecek kararların tartışılmaması;*

bile sağlansa bu gene bir şeydi.

5 eylül 1961'de ve Gürsel'in Başkanlığında Parti Liderleri bir yuvarlak masa etrafında toplandılar. Çevre sıralarında başlıca politikacılar ve Bakanlar Kurulu üyeleri, Kuvvet Komutanları, gazeteciler yerlerini müşahit olarak almışlardı. Gürsel ve heyetler imza saatinde salona girdiler. Evvelâ Gürsel konuştu. Her lider bir şeyler söyledi. İnönü sözlerine:

«— Sayın Devlet Başkanımızın lüzumlu gördükleri bu beyanname...»

kelimeleri ile başladı. Osman Bölükbaşı imzaya katılmadı, yerine imzayı bir başkası bastı. Bu ona ileride «ben imza koymadım ki» gibi tekerlemeler için fırsat verecektir.

Daha sonraki günlerde bir de, gazeteciler yuvarlak masa toplantısı yapıldı...

Hulâsa, bir şeyler yapılmış oluyordu. Ve bütün bu hava içinde asıl kuşkulu olanlar, Millî Birlik Komitesi ve Silâhlı Kuvvetler Birliği idi:

— *Yassıada kararları ne tepkiler yaratacak?*
— *Seçim ne neticeler verecek?..*

Ya bu seçimde Adalet Partisi, yani D.P.'nin devamı iktidara geliverirse? O halde tedbirli olmalı. Ve hakikaten de Silâhlı Kuvvetler Birliğinin bütün hazırlığı bu noktada toplanıyordu ve tedbirliydiler de...

*
**

YASSIADA KARARLARI AÇIKLANIYOR!..

Yassıada mahkemeleri nihayet bitebilmişti. Duruşmalar 14 ekim 1960'da başlamıştı. Şimdi 15 eylül 1961'deydik. Kararlar o gün açıklanacaktı. Fakat bundan evvel İnönü'nün bir müdahalesi oldu. Çün-

kü, haberler ve tahminler fenaydı. Mahkeme idam kararları verebilirdi ve Millî Birlik Komitesi bu idam kararlarını infaz ettirebilirdi. Gerçi artık Kurucu Meclis vardı ve yeni Anayasa kabul edilmişti. Fakat, seçim yapılmadığı ve yeni Meclis kurulmadığı için söz, henüz Millî Birlik Komitesinde görülüyordu. Daha doğrusu Silâhlı Kuvvetler Birliğinin artık yalnız etkisi değil, biraz da kontrolü, hattâ baskısı altında olan Millî Birlik Komitesinde... O halde, İnönü bu uyarı ve müdahalesini, bu Komitenin Başkanı olan Devlet Reisi Cemal Gürsel nezdinde yapmalıydı. Zaten daha önce de ve müteaddit defalar bu infazlar hakkında görüşlerini bildirmemiş miydi? O halde, son ve katî bir müracaat yapmalıydı. Gerçi vaktiyle D.P.'yi uçuruma sürükleyenlere:

— *Sizi ben bile kurtaramam!*

demişti ama, o nihayet, «kendilerinin dışında» yapılabilecek bir ihtilâl için söylenmiş olabilirdi. Halbuki şimdi ortada bir de idam ihtimalleri belirmişti. O halde ihtilâlden kimseyi kurtaramamış olsa bile, hiç olmazsa idamdan kurtarmaya çalışmalıydı. Çünkü hissediyordu ki, daha önce ve aşağıdaki mektubunda bahsettiği gibi, infazlar hakkında «muhtelif vesilelerle» yaptığı ikazlar, olumlu bir netice vermiyordu. O halde son defa hem şahsen isteklerini açıklamalı, hem işi uzun, ciddî, katî ifadeli bir mektupla Devlet Reisine bildirmeliydi. O da öyle yaptı. Ve 13 eylül 1961 tarihi ile Devlet Reisine ve Millî Birlik Komitesine bir mektup yazdı (1). Fakat mektubun metnini vermeden önce, Parti Genel Sekreteri Kemal Satır'ın, kendilerini bu mektubu yayınlamaya sevkeden şartlar hakkında yaptığı basın toplantısını özetleyelim.

---

(1) İsmet İnönü'nün, o zaman açıklanmasını istemediği bu teşebbüs ve mektup, bu konuda ve Yassıada'dan kurtulan eski D.P.'lilerin yaptıkları çeşitli ve gerçeğe uymayan yayınlar üzerine, 17 ekim 1966 tarihli Ulus gazetesinde tam metni ile yayınlandı. Aslı Millî Birlik Komitesi arşivindedir. Bu mektubun yayınlanması tarihinde Genel Sekreter olan Kemal Satır, 16 kasım 1967'de yaptığı basın toplantısında, işte bu mektubu neşre mecbur bırakan şartları anlattı.

TARİHÎ VESİKA KASADAN ÇIKARILIYOR!.

C.H.P. Genel Sekreteri Dr. Satır, Akşam Gazetesinde, «Talât Aydemir hatıralarında "Menderes'in İdamı" kısmında İnönü için şunların yazıldığını nakleder:

«Siyasî mahkûmlardan rakibi olan insanlar hakkında ölüm cezasının verilmesini bidayette C.H.P.'deki bazı milletvekillerinin desteği ve M.B.K.'de C.H.P.'ne hizmet eden Komite üyelerinin ısrarı karşısında İnönü destekledi. O hız ile idam hükümleri çıktı».

Kemal Satır bu iddianın «tamamen hakikat dışı, uydurma ve hayal» olduğunu söylemiştir.

Satır, Menderes'in ve diğer D.P İktidarı yöneticilerinin idamlarını önlemek için C.H.P. Genel Başkanı İsmet İnönü'nün, o zaman Büyük Millet Meclisi yetkisine sahip olan Millî Birlik Komitesi nezdinde yaptığı gayretleri anlatmış ve "en son çare" olarak İnönü'nün Cemal Gürsel'e yazdığı tarihî mektubun suretini okumuştur.

C.H.P. Genel Merkezinde «önemli ve gizli vesikalar» kasasında saklanan bu mektubu bulunduğu yerden çıkaran Kemal Satır, mektubun suretinin bulunduğu ağzı kapalı ve üstü mumlu zarfı basın toplantısına katılan gazetecilerin gözleri önünde yırtmıştır. Satır, daktilo ile yazılmış 5,5 sahifelik mektubun üzerinde bulunan mürekkep kalemle ve el yazısıyla yazılmış «13 eylül 1961» tarihinin İnönü'nün el yazısı olduğunu söyledikten sonra mektup metnini okumuştur.

BİR TARİHÎ VESİKANIN TAM METNİ İNÖNÜ'NÜN İDAMLARDAN ÖNCE GÖNDERDİĞİ MEKTUP

«Millî Birlik Komitesine»

«Siyasî suçlardan dolayı ölüm cezası bugün dünyada kalmamış gibidir».

«İnfaz meselelerinde düşündüklerimi şimdiye kadar muh-

telif vesilelerle size ve temas edebildiğim Millî Birlik Komitesi üyelerine tam bir açıklık ve kesinlikle söylemekte kusur etmedim. Şimdi resmî vazife olarak son karar vereceğiniz anda Millî Birlik Komitesine bu konudaki düşüncelerimin resmen bildirilmesini sizden niyaz ediyorum».

C.H.P. Genel Başkanı İsmet İnönü'nün 13 eylül 1961 tarihli Yüksek Adalet Divanı Mahkemesi tarafından idama mahkûm edilenlerin cezalarının infazından vazgeçilmesi ile ilgili olarak, Millî Birlik Komitesi üyelerine duyurulmak üzere Silâhlı Kuvvetler Başkumandanı, Millî Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'e gönderdiği tarihî mektubun tam metni de şöyledir:

«Orgeneral Cemal Gürsel,

Sayın Silâhlı Kuvvetler Başkumandanı ve Millî Birlik Komitesi Başkanı,

Yassıada kararları tebliğ ve ilân edilmek üzeredir. Kararlar arasında ölüm cezaları bulunursa, bunların infazı Anayasaya göre Millî Birlik Komitesinin tasdikine bağlı olacaktır.

Kararın tebliğinden iki gün evvel yüksek makamınıza müracaat ederek ölüm cezalarının infazı hususundaki ciddî endişelerimin Millî Birlik Komitesine duyurulmasına tavassut buyrulmasını istirham ediyorum.

Memleketin siyasî hayatında mesuliyet sahibi olarak idam cezalarının tasdikindeki büyük zararları arzetmek için başka bir vasıtamız ve çaremiz olmadığından, müracaatımın zarurî görülmesini saygılarla rica ederim.

Mahkemenin her tesirden uzak olarak tam bağımsızlıkla karar vereceğine ve mahkemenin vereceği kararların âdil olacağına şüphe yoktur. Ancak Millî Birlik Komitesi üyeleri, ölüm cezalarının infazı için son söz sahibi olmak salâhiyetiyle teçhiz edilmişlerdir. Bu hususta Millî Birlik Komitesi üyeleri hâkimlerin kararlarına mesnet teşkil eden hukukî ve kanunî unsurlar dışındaki bazı gerçekleri ve zaruretleri göz önünde bulundurmak mevkiindedirler. Ben bu müracaatımla, memleketin selâmeti bakımından hayatî ehemmiyette saydığım bu gerçekleri ve zaruretleri ortaya koymak istiyorum.

Sayın Orgeneralim;

Memleketimizin bugünkü halinde ne kadar az sayıda olursa olsun, ölüm kararlarının tasdik ve infazı yüksek millî menfaatlere her suretle aykırıdır. Kansız bir ihtilâl yapıldı. Böyle bir ihtilâlden bir buçuk sene sonra, geçmiş bir iktidar erkânının siyasî suçlarından dolayı idam edilmeleri, siyasî idamların bünyesinde zaten mevcut olan hak tereddüdünü azamî ölçüde artırmış olacaktır.

Suçluların en ziyade kahrını çekmiş vatandaşlar bile bu infazı aşırı bulacak ve müteessir olacaklardır. İhtilâlden bir buçuk sene sonra seçimlere gidiyoruz. Eski, yeni siyasî Parti mensupları arasında yaklaşma ve anlaşma çareleri arıyoruz. Bu çabalama içinde artık eskimiş olan siyasî suçlardan dolayı idam cezası tatbik etmek, siyasî Partiler arasında ve memlekette mânen huzur teessüsünü imkânsız kılacaktır. Unutulmamalı ki, yarın seçime gidecek ve seçimlerden sonra idareye katılacak siyasî Partilerin çoğu, geçmiş İktidar Partisinin mensuplarına büyük mikyasta istinat etmektedir. Bunlar yalnız seçim esnasında. değil, seçimden sonra da ruhlardaki daimî bir yarayı işletmekten geri kalmayacaklardır. Ceza tatbikinin bünyesinde taşıdığı ibret ve tenbih hassaları, şimdi infaz yapılmamasında daha ziyade mevcuttur. Memleket huzurunun ve vatandaş münasebetlerinin iyi yola girmesi için ümitlerin bağlanabileceği tek çare bundan ibarettir. Suçluların idam olunmaması, ayaklanma teşebbüsünde olacakların cüretini artıracağı endişesi mübalağa edilmemelidir. Ayaklanma teşebbüsünün maddî kuvveti hiç bir zaman devlet ve hükümetin kuvvetiyle başa çıkamaz. Bu teşebbuslerin dikkate alınacak tarafları daha ziyade ruhî ve manevî kuvvetleridir. Bu kuvvetler ise, idam cezasının infaz olunmasıyle artmak ve infaz olunmamasıyle zayıflamak istidadındadır. İnsanların tecrübesinin bir değeri varsa, bizim her yerde gördüğümüz sonuç budur.

Sayın Orgeneral;

Biraz da infaz meselesinin bir diğer önemli tarafına temas etmek isterim.

Mahkemenin vereceği kararlara tesir edilmemesi ve mah-

kemece verilen kararların tatbik edilmesi, ordunun isteği olduğundan bahsedilmektedir. Mahkeme kararlarına tesir edilmemesi arzusu ordu için tabiî bir ihtiyaçtır. En büyük millî müessesemiz olan ordumuzun adalet bağımsızlığı fikri ile dolu olmasını, millet anlayışının bir yankısı saymak lâzımdır. Bu arzu takdire ve saygıya lâyıktır. Yalnız, ölüm cezasının infazı ayrı bir meseledir. Nitekim Anayasa bunu, Millî Birlik Komitesinin hususî kararına bağlayarak kayıt ve şart altına almıştır. Eğer varit ise, ordu adına Millî Birlik Komitesinin idam kararının tasdikine icbar edilmesi haksız ve kanunsuzdur. Ordu adının böyle bir mevzuda kullanılması, Türk Ordusunun ebedî şerefine karşı saygı duygusu ile telif olunamaz. Ordu tesiriyle bir infaz muamelesi millette orduya karşı deva bulmaz bir kırgınlık yaratacaktır. Milletle ordu arasına girecek böyle bir hatıranın tepkisini düşünmek insana dehşet veriyor.

Hulâsa, infaz kararında ordunun tesirini Millî Birlik Komitesince yerine getirmek, akla gelebilecek mahzurların en büyüğünü taşır ve tarih önünde, karar verenlere de verdirenlere de hesapsız vebal yükler. Ordunun böyle bir tesir yaptığına ve yapacağına asla inanmıyorum. Millî Birlik Komitesinin, ağır ve şerefli vazifesini tamamlarken, memleketin selâmeti bakımından duyduğum endişelerin üzerinde duracağını ümit ediyorum.

Sayın Orgeneral;

Türkiye bugün bir ittifak manzumesi içindedir. Her meselenin önünde, millî savunma için müttefikler arasında haysiyetli ve itibarlı bir mevkide bulunmamızın büyük ehemmiyeti vardır. Bu bizim için öyle bir ihtiyaçtır ki, bunda kusurlu olmak, hattâ ittifak manzumesi içinde bizden daha kusurlu üyelerin bulunması ihtimalinde bile bizim için mazeret teşkil edemez.

Siyasî suçlardan dolayı ölüm cezası, bugün yeryüzünde hemen hiç bir medenî ülkede kalmamış gibidir. Türlü tehlike karşısında bulunan memleketimizin bekçileri ve koruyucuları olan Millî Birlik Komitesi üyelerinin ellerindeki aziz emaneti vahim bir itibar buhranına maruz bırakmayacaklarını hulûs ile ümit ediyorum.

Sayın Orgeneral;

İnfaz meselesinde düşündüklerimi şimdiye kadar muhtelif vesilelerle size ve temas edebildiğim Millî Birlik Komitesi üyelerine tam bir açıklık ve kesinlikle söylemekte kusur etmedim. Şimdi resmî vazife olarak son kararı vereceğiniz anda Millî Birlik Komitesine bu konudaki düşüncelerimin resmen bildirilmesini sizden niyaz ediyorum.

Üstün saygılarımın kabulünü istirham ederim Sayın Orgeneralim. 13 eylâl 1961

İSMET İNÖNÜ»

Mektup Gürsel'e gönderildi. Fakat mektup Gürsel'in eline hemen geçmez. Bir süre vakit kaybolur. Sonra Fahri Özdilek'e verilir. Fahri Özdilek bu mektubu, ancak hükümlerin konuşulacağı celsede Millî Birlik Komitesine getirdi. Fakat mektup okunmaz. Komitede hava çoğunlukla mektubun okunmasına müsait görülmüyordu. Nihayet şu şekil bulundu: Mektup masanın ortasına bırakılacak ve isteyen okuyacak, istemeyen okumayacaktı! Öyle de oldu. Ve öyle anlaşılıyor ki, mektubu o sırada veya daha sonra okuyanlar, okumayanlardan azdı. Komite, tesir altında bırakılamaz deniliyordu. Bu görüş hatalıydı. Ve şimdi yapılan yayınlardan daha kesin öğreniyoruz ki Komite, pek de başına buyruk değildi. Silâhlı Kuvvetler Birliğinin tesiri ve baskısı altındaydı. Böylece büyük hata işlendi...

Fakat İnönü'nün idamlar aleyhindeki teşebbüsleri bundan ibaret kalmadı. Menderes ve Polatkan'ın aileleri de İnönü'nün evine koşmuşlardı. Yardımını istiyorlardı. İnönü'nün eşi onlar gibi perişan, onlar kadar yalvarıcıydı. Paşa:

— İnşallah bir hayırlı netice alırız, (1)

diyerek Başvekâlete giti. Daha önce Gürsel'e telefon ederek geleceğini bildirmişti. Saat henüz 9.30'du. Gürsel müteredditti. Kuvvetinden

(1) Metin Toker *İsmet Paşayla 10 Yıl* eserinin üçüncü cildinde (s. 214) paşanın evinde o sıradaki havayı, Menderes'in eşiyle Polatkan'ın eşi ve kardeşinin müracaatlarının hikâyesini, bütün hüznü ile verir.

emin görünmüyordu. Saat 11'de Bölükbaşı hariç, Parti liderlerini çağırmıştı. Söze başlamadan:

— *Teşrif edeceksiniz, yeniden görüşürüz,*

demişti. Gerçi Gürsel, Menderes hakkında teminat verir gibi görünür. Ama, anlaşılır ki, iplerin ucu artık kendi elinde değildir. Kendi de, kendisine güvenini kaybetmişti. Saat 11'de İsmet Paşa Başvekâlete gidip Parti liderleri toplantısına katıldığı zaman, Zorlu ve Polatkan hakkındaki kararlar infaz edilmişti bile!.. İsmet Paşa, bu sefer hiç olmazsa Menderes'i kurtarmaya çalışır. Zaten diğer Parti liderleri de sözü ona bırakmış gibiydiler. İsmet Paşa yüksek sesle, ısrarlı konuşur. Fakat Gürsel'in bütün mukabelesi «Komitenin karar verdiği» noktasında toplanıyordu. Gerçi liderler, Menderes'in kurtarılmasını istemekte sözbirliği halindeydiler. Ama Gürsel kararsız, çelişmeliydi. İnönü'nün ısrarı, cevap beklediğini açıkça ve ısrarla bildirmesi karşısında gene teminat verir gibi görünür. Fakat netice değişmez. Komite bölünmüştür. Hele bir kısmı, bütün idam hükümlerinin infazını istemektedir. Silâhlı Kuvvetler Birliği çevreleri ise diretirler ve galeyandadırlar. Yassıada kararları ise, artık açıklanmış bulunuyordu. Bu kararlar üzerinde burada fazla durmasak da olur. Fakat İnönü'nün hayat mihveri etrafında ele aldığımız şartları ve olayları belirtebilmek için, hiç olmazsa neticeleri özetlemek, hazin bir zaruret teşkil etmektedir.

Savcı Egesel'in istediği cezalar daha ağır ve idam sayısı daha fazlaydı. Neticede hükümler şöyle çıktı:

123 beraat, 418 çeşitli ceza, 31 müebbet hapis ve 15 idama mahkûmiyet. Celâl Bayar, Menderes, Koraltan, Reis Vekilleri, bazı Tahkikat Komisyonu üyeleri gibi şahsiyetler idam mahkûmları arasındaydılar. Fakat kararların Ankara'da Millî Birlik Komitesinde tasdiki şarttı. Bunun için karar evrakı Ankara'ya getirildi ve neticede Celâl Bayar'ın cezası müebbet hapse çevrildi. Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idam kararları tasdik ve infaz olundu. Diğer mahkûmlardan eski milletvekilleri olanlar ile başlıca mahkûmlar Kayseri ve bazı cezalılar Adana Cezaevine nakledildiler. Neticeler ise malûmdur. Mahkûmlardan cezalarını ikmal etmeyenler, dört yıl kadar sonra birer su-

retle af ve tahliye edildiler. Kararlar üzerine Devlet Başkanı Gürsel'in beyanatı ise şöyleydi:

«Biz demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtuncaya kadar, büyük sallantı geçireceğiz. Partilerden biliyorsunuz taahhütler aldık. Fakat politika, ne de olsa, onları tereddüde sevketmektedir. Fakat bunlar geçecektir.

Yassıada kararları, siyaset adamları için ders olacaktır...

Hulâsa, kaderin kara eli hükmünü icra etmişti. Fakat öyle sanıyorum ki, Gürsel'in sözlerinde dile gelen, ancak çaresizlik ve yetkisizlikti. Ama bu güç ve irade yitikliğinin, elbette ki bazı sorumluları vardı.

Parlamentoya Dönüş ve Yerleşme Sarsıntıları

27 Mayıs'ın getirdiği ihtilâl idaresi, yeni bir Anayasaya geçiş ve yeni bir Parlamento sistemine dönüşle sona erdi. İhtilâl aşaması böylece kapanıyordu. 22 Şubat ve 21 Mayıs darbe teşebbüsleri ise, büyük yersarsıntılarından sonra duyulan yerleşme depreşimleri gibidir.

Koalisyonlar ve yeni ihtilâller dolayısıyle İnönü'nün bu safhada çok partili demokrasiyi kurtarmak yolunda, yorucu mücadeleleri olmuştur. Ve demokratik sistem; iki ihtilâl çıkışına karşı ancak onun müdahalesiyle kurtarılabilmiştir...

XV

GENEL SEÇİMLER

İhtilâl rejiminin sonu gelmişti. Artık Parlamentoya dönülecekti. Yeni Anayasa yapılmıştı. Referanduma sunulmuştu. Halk oylamasında çoğunlukla onaylanmıştı. Yeni Partiler kurulmuştu. Çok Partili rejimin gerektirdiği Partiler yelpazesi, fazlasıyle teşekkül etmişti. Bundan başka yeni seçim neticelerinin getirebileceği tehlikelere karşı da bazı tedbirler almıştı. Meselâ; bir A.P. çoğunluğu iktidara geldiği takdirde, ihtilâlin meşruluğuna ve Yassıada kararlarına karşı gelinmeyeceğini sağlayacak bir millî anlaşma belgesi, Parti liderlerine imzalattırılmıştı. Yassıada kararları ise, açıklanmış, infazlar olmuş ve bunlar, memlekette göze çarpan bir tepki yaratmamıştı. O halde artık seçimlere gidilebilirdi. Zaten bu seçimler, ihtilâlin daha ilk sabahında vaat edilmiştir. Arada olayların zarurî kıldığı gecikmelere rağmen, nihayet seçim günü bile belirtilmişti. Hulâsa, Parlamentoya dönüşün bütün şartları tam görünüyordu. Nihayet seçim günü geldi...

Genel seçimler 15 ekim 1961'de yapıldı. Seçimler dürüst geçti. Herhangi esaslı bir olay göze çarpmadı. Fakat seçimlerin neticesi bazı çevreler için biraz şaşırtıcı oldu. Çünkü seçimlerde, hiç bir Parti mutlak çoğunluk sağlayamamıştı. Halbuki evvelâ C.H.P. çevreleri, hattâ bazı ihtilâl idarecileri neticeden ümitliydiler. Ordu kademelerinde de böyle bir netice bekleniyordu. Gerçi İnönü, daha önceki bahiste işaret ettiğimiz gibi, bir kısım Millî Birlik üyelerinin isteği üzerine katıldığı dar bir danışma toplantısında:

— *Halk Partisi seçimleri kazanabilir de, kazanamaz da...*

şeklinde konuşmuştu. Neticeler onun son ihtimalini doğrulamıştı ama, öyle sanıyorum ki bu netice, İnönü için de beklenmiyordu. Hele bazı C.H.P.'liler büyük hayal kırıklığı içindeydiler. Bunlar halk ruhiyatını anlamamakta. Nitekim Prof. Muammer Aksoy Antalya'daki seçim mitinginde kürsüden halka:

— Sevgili Antalyalılar! Şimdi size, 15 gün sonranın Başbakanı İsmail Rüştü Aksal hitap edecek!

diye konuşmuştu ama, beklenen olmamıştı. Akis Dergisi de neticeden çok emindi. Hattâ netice için tahmin rakamları veriyor, Cumhurreisliği ve Başbakanlık üstünde fikirler ortaya atıyordu. Seçim neticelerini burada vermeden önce, bir noktaya işaret edelim. Seçimlerden önce yalnız bir Anayasa çıkarılmaklâ kalınmamış, arada bir de, nispî temsil esasına dayanan Seçim Kanunu hazırlanmıştı. Buna göre Millet Meclisi seçimleri artık bu kanuna göre yürüyecekti. Bu suretle vaktiyle Cumhuriyet Halk Partisi'ne çok oya karşılık az mebusluk veren Mutlak Çoğunluk sistemi ortadan kalkıyordu, sonuçların daha adaletli saptanması imkânı hasıl oluyordu. Bundan başka bu sefer, Nispî Temsil usûlüne bağlı olmadan, bir de Senato seçimleri yapılacaktı. Çünkü artık bir de Senato vardı. Şimdi neticeleri görelim:

1961 seçimlerine girilirken Türkiye'nin nüfusu 28.771.000 olarak hesaplanmıştı. Seçmen sayısı 12.295.395 olacaktı. Seçime katılanlar 10.522.716 oldu. Yani seçmenlerin % 81.4'ü seçime katıldı. Bu iyi bir nispetti. Muteber oyların da 10.138.035, yani % 96,3 oluşu, gene tatmin ediciydi.

Seçime 4 Siyasî Parti katıldı ve şu oyları aldılar:

Cumhuriyet Halk Partisi	3.724.752	% 36,7
Adalet Partisi	3.527.435	% 34,8
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	1.415.390	% 14,0
Yeni Türkiye Partisi	1.391.934	% 13,7
Bağımsızlar	81.732	% 0,8

Bu hesaba göre Partiler şu milletvekillerini çıkarıyorlardı:

	Meclis	Senato
Cumhuriyet Halk Partisi	173	36
Adalet Partisi	158	71
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	54	16
Yeni Türkiye Partisi	65	13

Sonuçlar bunlardı ve bu sonuçlar hiç şüphe yok ki, bazı çevrelerde burukluk ve bazı çevrelerde ümit yarattı. Evvelâ şu aşikârdı ki, demek D.P. oyları mahfuz ve D.P. safları ayaktaydı. Demek ihtilâl hiç bir şeyi değiştirmemişti. Burukluk özellikle C.H.P. saflarında ve ordudaydı. Hele Silâhlı Kuvvetler Birliği, neticeleri başka türlü bekliyordu. Onlara göre C.H.P. iktidara gelecek, fakat idare gene de bir nevi kontrol veya işbirliği içinde bulunacaktı. Sonra şimdi bir mesele daha ortaya çıkıyordu: Reisicumhur kim olacaktı? Askerî otoritenin ne de olsa bir timsali veya hatırası olarak devam etmesi gereken Cemal Gürsel ne olacaktı? Gerçi ortada bir anlaşma vardı ama, kulaklarda bazı sözler dolaşıyordu: A.P. bir Reisicumhur adayı hazırlamıştı. C.H.P. de katılır, hattâ o katılmayıp diğerleri desteklerse, bu aday elbette ki Devlet Başkanlığına seçilebilirdi. Bu ise, ordu çevrelerine ve hele Silâhlı Kuvvetler Birliği idarecilerine çok aykırı görünüyordu. Onlara göre böyle bir şey olamazdı. Eğer böyle bir şey olursa, bunu önlemeliydi. Açıkça ve gerekirse zor kullanarak önlemeliydi. Reisicumhur; Cemal Gürsel'den başkası olamazdı. İyi ama, Gürsel Meclisteki artık kime dayanıyordu ki? İşte bütün kaygılar burada toplanıyordu. Hulâsa, vaziyet gene gergindi ve birçok Albaylarla Generaller, gene tabancalarını bellerine takmışlardı. Yoksa ihtilâlin ve yeni Anayasanın çocuğu olan iki Meclisli Türkiye Büyük Millet Meclisi, daha doğmadan mı ölecekti?..

*
**

BİR DİKTA VE İLK KOALİSYON

Günler hakikaten kritik, gergin ve birçok ihtimallere gebe geçiyordu. Tabiî arada birçok temaslar da oldu. C.H.P.'nin Cumhurreisliği için Gürsel'e bir itirazı ve kendisinin bir adayı yoktu. Ama A.P. adayını bulmuştu: Prof. Ali Fuat Başgil... Başgil Istanbul'da üst kademe tahsilini vaktiyle, Meşrutiyet devrinde «Darülhilâfet-ül Aliyye - Medresetülkuzat»ta yapmıştı. Yani dinî hukuk tahsil etmişti. Ama sonra Paris'e giderek Sorbon'da hukuk tahsili yapmış ve Istanbul Üniversitesinde hoca olmuştu. 27 mayıs öncesinde Menderes ve Celâl Bayar, üniversiteden biriyle istişareye lüzum gördükleri zaman son gün-

lerde, Ali Fuat Başgil'i düşünmüş, davet etmişlerdi. Şu halde Başgil'i, Menderes'e bağlayan bir hatıra da vardı. Ali Fuat, ihtilâlden sonra İsviçre'ye çekilmiş ve orada ihtilâl, hattâ daha önceki inkılâplara gölge düşüren bir eser de yazmıştı... Askerler ve Tabiî Senatörlerle Silâhlı Kuvvetler Birliği mensupları, işte bu adaya karşı açıkça cephe almışlardı. Ali Fuat Başgil, hattâ değil Cumhurreisliği adaylığından, Meclisten ve üyelikten de çekilip gitmeli deniyordu. Buna muvaffak olundu da, Başta Sıtkı Ulay, Fahri Özdilek olarak ihtilâlin icrasını ve hatırasını temsil eden insanlar, Ali Fuat Başgil'e işi açıkça dikte ettiler ve bununla da kalmayarak, Ali Fuat Başgil'i Ankara'dan İstanbul'a aktardılar. Eğer direnirse iyi olmayacağı kendisine olduğu gibi bildirildi.

Şimdi iş, Meclis intihaplarında Gürsel'i kurtarmaya gelmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisi 26 ekim 1961'de açıldı. En yaşlı üye olarak İnönü'nün Geçici Reisliği yapması lâzımdı. Meclisi açtı. Ama Geçici Reislikte devam etmedi. İtizar etti. Bunun üzerine Yakup Kadri Karaosmanoğlu Geçici Reisliğe geldi. Karaosmanoğlu 6 gün kadar süren bu Reisliği sırasındaki havayı ve olayları, siyasî hatıralarında hoş bir üslûpla anlatır. Yakup Kadri İkinci Devre Millet Meclisinden beri zaman zaman Parlamentodadır. Atatürk'ün ve İnönü'nün yakın dostlarından biridir. Ama bir Parlamento tartışmacısı ve kürsü adamı değildir. Onun için farkına varmadan omuzlarına düşen bu Geçici Reisliğin, hiç beklemediği üzüntüleri arasında sıkıntılıdır. Her taraftan birtakım rüzgârlar eser. Herkes bir tarafa çekiştirir. En telâşta olanlar, Özdilek ve arkadaşlarıdır. Meclisin dinleyiciler balkonu ile koridorlar, kapılar, köşeler ise, tabancaları bellerinden dışarıya vuran subaylar, kurmaylarla tutulmuştur. Hulâsa, ya Gürsel! Ya hiç!

Ve netice tabiî olacağına varır. Orgeneral ve eski Millî Birlik Başkanı Cemal Gürsel, Millet Meclisi ve Senatonun müşterek toplantısında atılan 607 oydan 403'ü ile, Türkiye Cumhuriyeti Reisi olarak seçilmiştir. Meclis Başkanlığına C.H.P.'den Fuat Sirmen, Senato Başkanlığına Suat Hayri Ürgüplü seçilirler. İş Kabineye kalmıştır. Ama Hiç bir Parti Kabineyi kendi başına kuracak durumda değildir. O zaman ister istemez, C.H.P. ve A.P. bir koalisyon anlaşmasına varırlar ve 19 kasım 1961'de, İnönü'nün Başkanlığında Birinci Koalisyon Kabinesi kurulur. Demek ki Başvekillikten ayrıldıktan 24 yıl sonra İs-

met Paşa, gene Başvekildir. Ama şimdi onun arkasında, onu destekleyen bir Atatürk ve Tek Partili Meclisin mutlak itaati yoktur! Birtakım perdeler gerisinde, ne olduğu, ne istediği, ne yapacağı veya neler yapamayacağı belli olmayan asık yüzlü bir kuvvet vardır: Silâhlı Kuvvetler Birliği! İnönü artık, Meclisle veya siyasî davalarla hesaplaşmaktan ziyade ve kimbilir hangi şartlar altında, bu silâhlı teşkilâtla karşılaşacaktır. Nitekim öyle de olur .Gerçi seçimler yapılmıştır ama henüz Meclis açılmadan ve İnönü henüz Kabinesini kurmadan, Silâhlı Kuvvetler Birliği, bu kuruluşu önlemek ve Meclisi de toplanmadan dağıtmak için kararlar almış, protokol yapmıştır. Hattâ darbenin tarihi bile belirtilmiştir: Yeni ihtilâl, 25 ekim 1961 gününü geçmeyecektir!..

*
**

PERDE ARKASINDAKİ İKTİDAR : SİLÂHLI KUVVETLER BİRLİĞİ

Silâhlı Kuvvetler Birliği nedir? Ne vakit kurulmuştur? Başkanı kimdir ve ne yapmak ister? Niçin kurulmuştur?..

İşte bu soruları tam, doğru ve çelişmesiz cevaplandırmak, galiba pek mümkün olmayacaktır. Ortada tek belge, o zaman Genelkurmay Başkanı olan Cevdet Sunay'ın, 23 haziranda ordu «Silâhlı Kuvvetler Birliğinin Başkanı» sıfatı ile yayınladığı bir tebliğdir. Bu konuda yazılan veya dinlenilen anılar birbirleriyle çelişir. Her emekli albay, kendine göre beyanlarda bulunur. Yahut da bu çelişmeli nakillerin belki hepsi de birer açıdan doğrudur. Ama mutlak surette doğru olan ve artık herkesçe bilinen gerçek şudur ki, 27 Mayıs İhtilâli'nden sonra, olayların akışı içinde «Silâhlı Kuvvetler Birliği» adını alan bir ordu cuntası belirmiştir. Ve bir aralık bu cunta veya cuntalar, başta Kuvvet Komutanları da dahil olduğu halde, her gün içtimalar yaparak, zabıtlar tutarak, hattâ protokoller imzalayarak, hükümet, Meclis, devletin şekli aleyhine kararlar almışlardır. Darbe günleri tespit etmişler, darbe kararları vermişlerdir. Ama niçin? İşte bütün bu hareketlerde asıl bilinmeyen, asıl meçhul kalan, asıl açıklanamayan nokta

budur. Yani can noktası... Bir ordu hareketi veya ordu namına hareket olan 27 Mayıs İhtilâli ve sonrasının büyük zaaflarından ve şanssızlıklarından biri de, işte bu ordu içi parçalanma olmuştur...

İlk parçalanma, bilindiği gibi ihtilâlden ancak iki ay sonra, 3 ağustos 1960'tadır. Ertesi günü, 235 General ile 5000 kadar subayın haklarında, sebep ve değer ölçüleri hâlâ açıklanamayan şekilde ordudan tasfiyeleri ile meydan aldı. Millî Birlik Komitesi dışındakiler bu harekete daha sonra «Eminsu katliamı» gibi isimler taktılar (1). Sonra aynı yıl içinde ve ihtilâlden 6 ay sonra, bizzat Millî Birlik Komitesi de parçalandı. Ve geçici Anayasaya uymadığı halde Millî Birlik Komitesinin 14 üyesi tasfiye edildi. Yeni bir Anayasaya gidilmeden de, aynı Komitenin geride kalan üyelerinden yeni bir Millî Birlik Komitesi kuruldu.

Yayınlanan hatıralara ve yapılan araştırmalara bakılırsa, daha Eminsu hareketi ile orduda, Millî Birlik Komitesine karşı tepkiler artmıştır. Bazı yazarlar, yahut işlerin içinde olan bazı ordu mensupları, Millî Birlik Komitesi dışında, fakat ordu içinde bir «Silâhlı Kuvvetler Birliği» doğuşunu, bu tasfiye hareketine kadar götürürler. Hava Kuvvetleri Kumandanı İrfan Tansel'in 6 haziran 1961'de başka bir vazifeye tayinine karşı da konulmuş, böylece ilk mücadele de verilerek Tansel yerinde kalmıştır. Bu da Silâhlı Kuvvetlerin ilk müdahale tecrübesi olmuştur.

O zaman Silâhlı Kuvvetler cephesinde lider durumunda olan İrfan Tansel'i başka vazifeye nakilden kurtarmak için Silâhlı Kuvvetler Birliği tarafından hazırlanan, 6 haziranda Talât Aydemir'in de katıldığı üyeler tarafından Genelkurmay Başkanına verilen ultimatom niteliğinde yazı 6 maddelikti. Bu maddelerin yerine getirilmesi, Devlet Başkanından isteniyordu:

«1. Korgeneral İrfan Tansel, eski vazifesi olan Hava Kuvvetleri Kumandanlığına iade edilecektir.

2. Millî Müdafaa Vekili Muzaffer Alankuş, Kara Kuvvetleri Kumandanı Celâl Alkoç, 2. Ordu Kumandanı Şefik İl-

(1) M. Emin Aytekin: *İhtilâl Çıkmazı*, s. 70.

ter, Deniz Kuvvetleri Kumandanı Zeki Özak emekliye sevkedileceklerdir.

3. Hava Kuvvetlerinde bizim harekâtımıza karşı duranlar, Hava Kuvvetleri Kumandanının (İrfan Tansel'in) tanzim edecekleri listeye göre emekliye sevk edileceklerdir.

4. Korgeneral Cemal Madanoğlu Örfi İdare Kumandanlığından, Muhafız Alayı Kumandanı Osman Köksal, Muhafız Alayı Kumandanlığından alınacak, Millî Birlik Komitesindeki vazifelerine döneceklerdir.

5. Orduda yapılacak tayin, terfi, tasfiyelere, Millî Birlik Komitesi karışmayacaktır.

6. Millî Birlik Komitesi üyelerinden hiç birisi bundan sonra, Millî Birlik Komitesinden tasfiye edilmeyecek ve istifaya zorlanmayacaktır».

Müdahale tamdı. Ve bu ültimatom, kayıtsız şartsız uygulatıldı. Talât Aydemir 21 mayıstan sonraki mahkemesinde bunları etrafıyle sayar. Artık ne Devlet Başkanında, ne Millî Birlik Komitesinde, ne de ordu idaresinde, Silâhlı Kuvvetler Birliğinin muvafakat veya tasvibi dışında bir karar ve teşebbüs gücü kalmamıştı. Orduda parçalanma, Komitenin otoritesini kaybedişi, hulâsa ilk mukavemet nüvesi böyle açığa varır. 27 Mayıs İhtilâli sırasında yurt dışında olan, fakat yurda dönünce Millî Birlik Komitesi çevresinin nüfuzlu adamı olduğunu, hattâ Eminsu hareketinde teşebbüs sahibi bulunduğunu yazan emekli Albay Dündar Seyhan (1) Çankaya'da 9 temmuz 1960'da kurdukları bir nüveden de bahseder. Ona göre 9 temmuzda kendileri, yan teşkilât diyebileceğimiz 9 kişilik bir Komite kurmuşlar ve Millî Birlik Komitesine veya ihtilâle muzaheret perdesi altında, aktif bir müstakil merkez yaratmak istemişlerdir. Öyle ki, bunun ve kitabında saydığı en önemli istihbarat ve benzeri teşkilâtı kendi kontrollerine aldıktan başka, kendi tabiri ile, kilit noktalarına, Millî Birlik dışında kalmış arkadaşlarını getirmişlerdir. Harp Okulu Kumandanlığına getirilen Talât Aydemir, isimleri sonra «Silâhlı Kuvvetler Birliği» adına

(1) Dündar Seyhan: *Gölgedeki Adam.*

22 şubat ve 21 mayıs 1962 hareketlerine karışacak olan kurmaylar bunlar arasındadırlar. Gerçi gene Dündar Seyhan'a göre bu 9 kişi Komite olarak bir daha toplanamamış ve Millî Birlik Komitesi buna cephe almıştır ama, bu kilit noktalarına tayinler öylece sürüp gitmiştir. Nitekim Talât Aydemir, Harp Okulunun başında olarak 22 şubat macerasına atılacaktır. Hulâsa, Dündar Seyhan'a göre de Türk Silâhlı Kuvvetler Birliği, 13 kasımdan sonra kurulmuş, 6 haziran 1961'den itibaren de iktidar kontrol altına alınmıştır. Faruk Güventürk'e göre diğer bir teşkilât, 13 kasımdan sonra, kendi odasında ve tabancaya el bastırılarak, bazı arkadaşları ile beraber kurulmuştur. Hulâsa ve bu gidişata bakılarak o günlerden sonra birçok bölünmeler, hizipleşmeler, parçalanmalar ordu içinde yürümüş gitmiştir. Öyle ki daha 1960 sonunda ordunun içi; ne idiği, ne istedikleri, kimler oldukları belirsiz bir sıra hizipler, nüveciklerle, teşkilâtçıklarla dolmuş taşmıştır. Daha doğrusu ve harcıâlem tabiri ile, aktif ve kendinde bazı kabiliyetler sezen her subay, bir ayrı c u n t a olmuş, yani ordu fiilen parçalanmıştır. İşte bu hava ve şartlar içindedir ki, gidişata hâkim olmak ve işlere bir düzen vermek gerekmiş ve kendilerinden bahsedilen «Albaylar Cuntası» ve bunun İstanbul'daki paraleli sivrilerek, «Silâhlı Kuvvetler Birliği» artık belirli bir ordu içi teşekkül haline gelmiştir. Ondan sonra bu teşekkül olayların akışına müdahalelerde bulunmaya çalışmıştır. Bu Albaylar Cuntasının Ankara'dakinin başında, anlaşıldığına göre Albay Talât Aydemir bulunuyordu (1). İstanbul'da Faruk Güventürk, Emin Aytekin en hareketli üye olarak görünür. Kısacası, artık bir Millî Birlik Komitesi, bir de Silâhlı Kuvvetler Birliği vardır. Ama cuntacılarla işbirliği yapan bazı Millî Birlik üyeleri de görülür. Yani ikinci Millî Birlik Komitesi de, kendi içinde b i r l i k değildir.

*
**

(1) Dündar Seyhan *Gölgedeki Adam* isimli eserinde, Silâhlı Kuvvetler Birliğinin doğuşu hakkında Faruk Güventürk, Turan Aydemir ve Talât Aydemir'in mektup veya beyanlarından metinler vererek bazı açıklamalarda bulunur.

21 EKİM PROTOKOLU

Şimdi bu Silâhlı Kuvvetler Birliğinin (1) seçimlerden sonra, Meclis açılamadan Büyük Millet Meclisinin önlenmesine, ordunun iktidara tekrar el koyması teşebbüsüne geçebiliriz. Bu direniş Ankara Albaylar Cuntasında Talât Aydemir'in beyanları ile açığa vurulduğu gibi, İstanbul'da da, başta Cemal Tural olmak üzere, 10 General ve Amiralle, 28 Albayın imzaladıkları bir protokolla karar altına alınır. Bunların başında veya içinde Cemal Tural da vardır! Bu protokola 21 Ekim Protokolü denilir. Gaye, 25 ekimden geç kalmamak üzere hükümeti tasfiye etmek, Meclisin kuruluşunu ve açılışını önlemek ve bazı sivillerin de davet edileceği bir Askerî Hükümete gidilerek bu hükümetin üstünde Silâhlı Kuvvetler Birliğinin mutlak kontrolünü yürütmektir. Hattâ bir Kabine listesi bile hazırlanır. Bu hazırlığa göre Başvekillik Kâzım Orbay'a teklif edilecekti. Dahiliye Vekilliğine Faruk Güventürk getirilecekti. Hulâsa, diğer Birlik üyeleri de derece derece yerlerini alacaklardı. Protokol hemen Ankara'ya getirilir. Cev-

---

(1) Silâhlı Kuvvetler Birliğinin bir de yemini vardı. Dündar Seyhan kitabında bu Yeminin suretini verir. Ve kendisinin de, 25 ağustos günü Jandarma Okulu Şeref salonunda yapılacak Genel Kurul toplantısına girmeden önce, Halim Menteş ve Necati Ünsala'nın önünde, tabancaya el basarak bu yemini ettiğini anlatır. Yemin sureti şudur:

«Türk Milletinin bekasını, 27 Mayıs İnkılâp ruhunun devamını, demokratik bir rejimin kurulmasını temin ile, Millî Birlik Komitesinin siyasetten uzak kalmasının temini hususunda kendimi şimdiden Türk Milletine feda edeceğime namusum ve şerefim üzerine ant içerim».

Bu andı içen bir üye veya teşekkülün, daha sonra nasıl olup da 21 Ekim Protokollerine, Meclis açıldıktan sonra yeniden İhtilâl toplantılarına, hatta 22 şubat 21 mayıs 1962 olaylarına vardığını düşünmek ve izah edebilmek hakikaten zordur. Gerçi demokrasiyi her yönünden alabildiğine çekiştirmek kabildir. Ama ne çare ki, o zaman bu genç subayların aleyhine komplo kurdukları nizam, çok partili parlamento idaresi, Millet Meclisi rejimi ve nihayet klasik manada demokratik hükümet nizamı, hatta koalisyon sistemi, yani demokrasinin kendisiydi.

Kaldı ki daha önce Silâhlı Kuvvetler Birliği tarafından kabul edilip, Cevdet Sunay'ın imzası ile 23 haziranda bütün orduya tamim edilen birliğin prensiplerinde de hep, demokratik seçimler nazara alınmıştı. Demokratik seçimler, belki her derde deva değildi ama, ne de olsa, işte artık yapılmıştı...

det Sunay'la Kuvvet Kumandanları malûmat sahibi kılınırlar. Artık her şey hazırdır. Gerçi Kâzım Orbay daha ilk temasta itizar eder, bu teşebbüsten vazgeçilmesi tavsiyesinde bulunur ama, Başvekilliğe nasıl olsa biri bulunacaktır. Kendini aday görenler de az değildir. İstanbul'da Harp Akademisi, Ankara'da Jandarma Okul Kumandanlığı binalarında, hattâ Genelkurmay'da Cevdet Sunay'ın daire ve çevresinde ise hele akşam saatleri, artık muntazam toplanma, tartışma saatleri haline gelmiştir. Ankara'da üç Albay; Talât Aydemir, Emin Arat ve Deniz Albayı Nazım Özkan, hareketlerin merkezi ve ekseni gibidirler, Çünkü Ankara Albaylar Cuntasının ve Silâhlı Kuvvetler Birliğinin burada idarecileri bunlardır. Bütün hazırlıklar, raporlar, protokoller ise, haftada iki gün ve hattâ gerekirse her gün, Genelkurmay Başkanlığında Cevdet Sunay'a ulaştırılır. Hulâsa hükümet tasfiye edilecek, Meclis önlenecek ve Türkiye'de rejim, ne olduğu, ne olacağı, ne istediği pek de belli olmayan bir Askerî İdareye çevrilecektir. Parlamentoya dönüşe meydan verilmeyecektir...

*
**

İNÖNÜ UYANIK!..

Burada, çok daha önce, daha 28 haziran 1961'de Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın orduya «çok gizli» olarak yayınladığı genelgeyi tekrar hatırlatmalıyız. Bu prensipler genelgesi, bütün subaylara okunacak, imzalatılacak, sonra kasalarda saklanacaktı (1). Ordu bu genelge ile bir nevi, alârm hzırlığına geçirilmiş oluyordu. Vakti gelince ve müdahale gerekirse, ona hazır olmalı demekti. İşte artık vakit gelmişti (2). 21 ekim protokolü, bu görüşe ve esaslara dayanıyordu.

(1) Bu prensipler genelgesinin metni, Dündar Seyhan'ın *Gölgedeki Adam* isimli eserinde aynen verilmiştir, s. 144-145. Dündar Seyhan bu prensiplerin «Silâhlı Kuvvetler Birliği»nin prensipleri olduğunu da yazar, s. 144-145.

(2) 28 haziran genelgesi «Türkiye Silâhlı Kuvvetler Birliğinin Prensipleri» başlığını taşıyordu. 3. madde ile, genel seçimler Yassıada mahkemeleri sona erdikten ve infazlar yapıldıktan sonra yapılacaktı. Tarih, 29 ekim 1961'i geçmeyecekti. Ve mahkûmları kurtarmak, kimsenin kudreti dahilinde olmayacaktı (D Fırkası). Bu kararlarda Sunay, hareketin ve davranışın, lideri görünüyordu.

Fakat garip bir şey oldu. 21 ekim protokolünden İnönü, her nasılsa ve daha imzalanır imzalanmaz haber aldı. Bu sefer teşebbüsün merkezi Istanbul görünüyordu ama, oraya kendisi gidemezdi. Derhal damadı Metin Toker'i çağırdı ve hemen Istanbul'a hareketini istedi. Kendi görüşlerini ve söyleyeceklerini ona bildirdi. Metin bunları orada ve anlaşıldığına göre protokolün en başında imzası olan Refik Tulga'ya nakledecekti. Refik Tulga o günlerde Istanbul'un Askerî Valisi de bulunuyordu. Ve İnönü'nün bildirilmesini istediği kararı şuydu: Eğer böyle bir şeye teşebbüs ederlerse, kendisi bu teşebbüsün kesin ve açık olarak karşısındadır!..

Toker Istanbul'a uçtu. Tulga'yı buldu. Dört saat kadar süren konuşmaların esası İsmet Paşa'nın kararının, açık ve hatasız anlaşılmasıydı. Kısacası İsmet Paşa bu protokole, bu karara ve demokratik gelişmenin istikametinin değiştirilmesine kesin olarak karşıydı ve karşı çıkacaktı.

İşte o sıradadır ki protokol da Ankara'ya getirilmiş, Cevdet Sunay'a sunulmuştu. Tabiî İnönü'nün çıkışı ve direnişi de öğrenildi. Ortada derhal bir gevşeme havası esti. Hattâ Sunay ve Kuvvet Kumandanları da işi artık tasvip etmez görünüyorlardı. Bir başka çözüm yolu aranmalıydı. Kaldı ki Metin Istanbul'da şunu da farketmiş bulunuyordu: Bütün bu harekete karar verenlerin, darbeden sonra, memlekette ne yapacakları hakkında hemen hiç bir fikir ve programları yoktur (1).

Bugün artık, yapılan yayınlardan, temaslardan da öğrendiğimize göre, meselâ protokolün 1. maddesinin (A) fıkrası şöyledir:

> *«Türk Silâhlı Kuvvetleri 15 ekim 1961 günü yapılmış olan seçimden sonra gelecek yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmadan evvel, fiilen duruma müdahale edecektir».*

Bu kararın, 25 ekim 1961'den sonraya tehir edilmemesi de protokol icabıydı. İyi ama sonra ne olacaktı? İşte bu belli değildi. Gerçi Tulga «İktidarın, milletin ehliyetli ve hakikî mümessillerine devrin-

(1) Bu temaslar hakkında bak. Metin Toker, *İsmet Paşayla 10 Yıl*, s. 200-205.

den» bahsediyordu. Ama bu hakikî ve ehliyetli mümessiller kimler olacaklardı ki?

Protokolün imzasını takip eden 23-24 ekim günleri, hem kararsızlık hem bölünme günleri oldu. Kaldı ki İnönü, eğer gelecek Meclisin D.P.'yi hortlatacağından ve böylece onun girişeceği tasarruflardan korkuluyorsa, bunu önlemek için «başka bir formül» bulunabileceğini de söylemişti. İşte bu hava içinde Cevdet Sunay, evvelâ Kuvvet Kumandanları ile başlıca askerî şahsiyetleri makamında topladı. Aynı gün İsmet Paşa da Başvekâlette Parti liderleri ile hararetli temaslara geçti. Hulâsa, demokrasi ve Parlamento sistemi gidiyordu. İnönü'ye göre, onu kurtarmak lâzımdı. Parti liderleri anlayışlı davranmalıydılar.

Nihayet ordu, işi ve isteklerini 4 maddede topladı:

1. *Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı garanti edilecekti...*
2. *Eminsular tekrar orduya alınmayacaklardı...*
3. *147'ler Üniversiteye dönemeyeceklerdi...*
4. *Yassıada suçları affedilmeyecekti...*

Eh, bu kadarcık işler için de ihtilâl yapılacak değildi ya? İnönü temas ve teşebbüslerini yürüttü. Birinci madde yürüyecekti. İkinci madde de kalacaktı. Bu, ordunun bileceği bir işti. Ama 147'ler maddesi kalkacaktı. Kalktı da. Sonra, Yassıada suçları affedilmeyecek maddesine «şimdilik» kaydını sokturdu. Böylece de ileride, bu suçluların affı da sağlanmış oluyordu. Nitekim İnönü Koalisyon Başkanı olunca da, aflar tamamlandı...

Şimdi bu anlaşmanın töreni ve ilânı yapılmalıydı. Artık pek de lüzumlu olmayan ve fazla manâsı kalmayan bu tören de yapıldı. 24 ekimde Çankaya'da kumandanların ve Silâhlı Kuvvetler Birliği temsilcilerinin önünde Parti liderleri bir masa başı toplantısı yaptılar. Bu şartları kabul, imza ve taahhüt ettiler. Böylece de 25 ekim darbesi kararı suya düşmüş ve 21 ekim protokolü tarihe karışmış oluyordu...

*
**

MECLİS AÇILIYOR

İşte bu hareketli ve biraz da maceralı günlerden sonradır ki 26 ekim günü Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış, Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı da sağlanmıştı. Parlamento rejimine dönülmüştü. Daha önce de kaydettiğimiz gibi 15 kasımda, İnönü'nün Başkanlığında C.H.P. ve D.P. Koalisyon Hükümeti kurularak koalisyonlar devri başladı. Hulâsa ve bu suretle 21-24 ekim arasındaki açık ve kesin müdahaleleri ile İsmet İnönü, 1945 ve 1950'de getirdiği Demokratik ve Çok Partili Parlamento Rejimini, bu sefer de tasfiyeden kurtarmıştı. Fazla olarak da ve İmralı'da can veren üç D.P. şahsiyetini, bütün çabalarına rağmen kurtaramamış olsa bile, Yassıada'da hüküm giyenlerin, gelecekte affı kaydını da sağlayarak, eski Parlamentodaki hasımlarına karşı, elinden geleni yapmış oluyordu.

Hükümet ve rejim, bu Mecliste, ilk defa bir koalisyon sistemine gidiyordu. Çok Partili demokrasi nizamında, yeni bir aşamaya ulaşmış oluyordu. Meselâ 29 nisan gecesi ve Ali Fuat Başgil'in tavsiyesi kabul edilerek o vakit böyle bir koalisyona D.P. yöneticileri razı olmuş olsaydılar, orada, belki bir 27 Mayıs İhtilâli ve sonrası da olmayabilirdi...

Ama bir nokta daha var: Parlamento sistemi kurtulur, Parti liderleri protokol düzenler, kumandanlar şahit olur, hükümet kurulur da Silâhlı Kuvvetler hikâyesi biter mi? Hayır! Ondan sonra da Silâhlı Kuvvetler Birliği, yahut Albaylar Cuntası veya sayıları şimdi pek de bilinmeyen cuntalar, gene ayaktadır. Gene toplantılar yapılır, gene protokollar imzalanır. Gene hükümet darbeleri ve ihtilâller hazırlanır. Ortada gene liderler, lider yardımcıları ve çeşitli nüveler vardır. Hedef bu sefer de, İnönü ve koalisyon hükümetleridir. Hele Albay Talât Aydemir, artık gizlenmeye de lüzum görmeden sahnededir. Harp Okulu öğrencileri yeni yürüyüşlere, yeni 27 mayıslara hazırlanır. Niçin mi diyeceksiniz? Evet, işte tek bilinmeyen nokta budur.

— Ben her şeyin içindeyim, her şeyi ben hazırladım, ben yaptım, ben her şeyi biliyorum...

şeklinde yazan, konuşan emekli Albayların ve bizzat Aydemir'in hatıralarına rağmen...

Fakat her büyük ihtilâlden sonra ihtilâl serpintileri olmaz mı? Olur! Meselâ bir 22 şubat, bir 21 mayıs! Ama bunların bilânçosu? Bunların bilânçosu, hazin bir hedefsizlik ve hüzün verici tasfiyelerdir... Şimdi kısaca onların da hikâyesini verip kitabımızın sonunu bağlamadan evvel, şu koalisyonların hatırasına da temas etmeliyiz.

*
**

REJİMİ KURTARMAK!..

26 ekim 1961'de ve birtakım maceralı dalgalanmalarla, Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra, ilk koalisyon hükümetinin C.H.P. ve A.P.'nin iştirakiyle 15 kasım 1961'de kurulduğunu kaydetmiştik. Koalisyonlar devrinde İnönü, ne iktidarda, ne de muhalefettedir. Hattâ onun, Parlamentonun ve rejimin kurtarılması yolundaki müdahalelerini insan bilmese, Paşanın bu zayıf, verimsiz ve kaprisli Kabineler içinde ne işi var, diye soracağı da gelir. Çünkü İsmet İnönü, hükümet ve Kabine için *harç* değil, liderdir. Ya iktidarda, ya muhalefette olmalıdır. Lider; yani, herkesten önce sezen, herkesten isabetli düşünen, herkesten doğru karar veren ve *yön tayin eden* adam olmalıdır.

Halbuki koalisyon idarelerinde başkan, sadece bir arabulucu ve uzlaştırıcıdır. Ama bir şef değildir. Fakat ne var ki, gene onun zamanında ortaya serilen şu 22 şubat, şu 21 mayıs serpintilerinin ve bu olaylar patlak verince diğer siyasî Parti şeflerinin verdiği panik manzaralarına karşı onun, meselâ Genelkurmay veya Hava Kuvvetleri Karargâhlarında etrafındaki subaylara:

— *Sen şuraya, sen buraya!*

Sağ elini havaya kaldırarak, şehadet parmağını sıkıp:

— *Ben, parmağı tetikte nasırlanmamış insanlardanım,*

diye emirler verdiğini, kumandanlığı yeniden ele aldığını görünce insan, onun bu koalisyon başkanlıklarının etkilerini daha iyi anlıyor. Çünkü 22 şubat karışıklığının en kritik saatında ve Büyük Millet Meclisi binası bile sarılıp, hiç kimse ne yapacağını bilmezken:

— *Gider, Millet Meclisine tek başıma otururum, gelsinler, beni vursunlar!...*

diyebilen odur. Ve o sırada Parti liderleri ve Kabine azalarının çoğu, Eskişehir'e göçmek için hazırlanıyorlardı. Cumhurbaşkanı Gürsel de Mürtet Havaalanına intikal etmişti. Hulâsa İnönü, 21-24 ekim arasında kurtardığı Parlamento sistemini, bir de Koalisyon Hükümeti Başkanı olarak, 22 şubat ve 21 mayısta iki defa kurtarmıştır. Ve tabiî bu kurtarışta kurtulanlar, yalnız Parlamento ve Kabine değil, aynı zamanda, Kayseri Cezaevinde af bekleyen, geçmişteki hasımlarıydı da... Bu da, koalisyon idarelerinde Başbakan olarak başka hiç bir şey yapmamış olsa bile, gene pek çok şeyler yapmış demek olmaz mıydı?.

*
**

KOALİSYONLAR DEVRİNE BAKIŞ

Bu *koalisyonlar devri* ve günlük olayları üzerinde fazla durmasak da olur. Çünkü 22 şubat ve 21 mayıs darbe teşebbüsleriyle Kıbrıs'a ait bir buhranlı safhayı bir tarafa bırakırsak, bu devrede İnönü'nün direkt ve etkili müdahalelerini icap ettiren pek önemli olaylar olmamıştır. Onun için bu devreyi biz de, olayların akışını kısaca vererek kapatacağız.

Hükümet 19 kasımda kuruldu (1). İnönü Birinci Koalisyon Hükümet programını Mecliste kendisi okudu. Programın ruhu, millet

---

(1) İlk koalisyon kabinesi şöyle teşekkül etti: Başvekil: İsmet İnönü (C.H.P.), Başvekil Yardımcısı: Akif Eyidoğan (A.P.), Turhan Feyzioğlu (C.H.P.), Devlet Bakanı: Necmi Öktem (A.P.),, Adalet Bakanı: Sahir Kurutluoğlu C.H.P.), Millî Savunma Bakanı: İlhami Sancar (C.H.P.), İçişleri Bakanı: Ahmet Topaloğlu (A.P.), Dışişleri Bakanı: Selim Sarper (C.H.P.), Maliye Bakanı: Şefik İnan (C.H.P.), Millî Eğitim Bakanı: Hilmi İncesulu (C.H.P.), Bayındırlık Bakanı: Emin Paksüt (C.H.P., Ticaret Bakanı: İhsan Gürsan (A.P.), Sağlık Bakanı: Suat Seren (A.P.), Tekel, Bakanı: Şevket Buladoğlu (A.P.), Tarım Bakanı: Cavit Oral (A.P.), Ulaştırma Bakanı: Cahit Akyar (A.P.), Çalışma Bakanı: Bülent Ecevit (C.H.P.), Sanayi Bakanı: Fethi Çelikbaş (C.H.P.), Basın-Yayın Bakanı: Kâmuran Evliyaoğlu (A.P.), İmar-İskân Bakanı Muhittin Güven (A.P.).

içindeki ayrılıkların yarattığı havayı dağıtmayı, yeni bir siyasî çalışma devri açılmasını, hulâsa yaraların sarılmasını hedef tutuyordu:

«Başkanı bulunduğum karma hükümet, siyasî hayatımızda, geçmiş misali olmayan bir yeni teşekküldür. Uzun bir ayrılık devri içinde, bir araya gelmeleri ve bir dilden konuşmaları imkânsız sayılan Siyasî Partiler, anlaşarak bir hükümet kurabilmişlerdir».

«Millet Meclisini kesin bir kararla temin ederiz ki, memleket idaresine vatandaşın münasebetleri ve hakları, siyasî kanaat ayrılığından dolayı, hiç bir fark göstermeyecektir».

«Nüfusumuz artmaktadır. Her sene umumî gelişmemizde mutlaka bir ilerleme sağlanmalıdır».

«Memleketin bünyesinde ve devletin bütün teşkilâtında, devamlı huzurun temin edilmesiyle birlikte, vatandaş münasebetlerinde geçmiş siyasî mücadelenin yaralarını tamamıyle tedavi etmek, dikkat ve ehemmiyetle göz önünde bulundurulacak ve üzerinde çalışmaya başlayacağımız bir husus olacaktır».

«Hükümetimiz, milletlerarası alanda, aynı esaslar dairesinde ve faal bir şekilde çalışmaya devam edecektir. Bu çalışmalarımızda NATO ve CENTO İttifaklarının hususî bir yeri vardır».

Böylece bu sözler, çok Partili her rejimde alışılmış bir Parlamento nutkundan nişan verir. Hele NATO ve CENTO üzerine hararetli sadakat cümleleri sarf olunur. D.P.'nin bir mirası ve memleketin üstünde, çok cepheli ve çok defa karanlık bir istihfam olan ikili anlaşmalardan bahis açılmaz. Ve böylece yeni hükümet vazifeye başlar.

Hükümet 2 aralık 1961'de 269 oyla itimat kazandı.

1962'ye bu hava içinde girildi. Ekonomik alanda bu senenin bir önemi olacaktır. Çünkü geçirilen bir tecrübe yılından sonra 1962'de, planlı devreye geçiş programını gerçekleştirmek gibi bir hareket başlayacaktır. Bundan başka her alanda ve bilhassa krediler ve yatırımlar alanında ihtilâlin yarattığı sarsıntıların tedavisi lâzımdır. Çünkü ihtilâl idaresi, başlanmış yatırımları hemen tamamıyle durdurmuştur. Bu da ihtilâlci kurmayların iktisat ve yatırımlar alanında tabiî olan hazırlıksızlığından gelmiştir. Şimdi artık çarkların harekete gelmesi

lâzımdır. 1962'de 1.7 milyar dolarlık dış yardıma da ihtiyaç vardır. İşte bu sıradadır ki, Türkiye'ye yardım mekanizması için, Avrupa İktisadî İşbirliği memleketleriyle, milletlerarası malî teşekküllerin iştirak edeceği «Türkiye'ye Yardım Konsorsiyomu»nun kurulması kararlaştırılmıştır. Konsorsiyom 31 temmuz 1962'de kurulmuştur. Ama 1962'de de dış ticaret muvazenesi açıkla kapanacak ve bu açık 2 milyar 169 milyon liraya ulaşacaktır.

Diğer olaylara gelince; 7 şubatta, Millî Birlik devrinde başka yerlere göçtürülen 55 toprak ağasının yerlerine dönmelerine karar verilir. Ağaların tehciri zaten yetersiz bir tedbirdi. İhtilâl devresi ise toprak reformuna yönelemeyecek kadar gaileli geçmişti. Zaten böyle bir davayı da benimseyemedi. Bu sebeple gelişigüzel 55 ağanın göçtürülmesi, esaslı bir manâ taşımıyordu. Fakat 1962'nin en göze çarpan hadisesi, hiç şüphe yok ki, 22 şubat darbe teşebbüsü oldu. Bunun üzerinde kısaca durmalıyız.

*
**

BİR DARBE TEŞEBBÜSÜ : 22 ŞUBAT

Daha yukarda Parlamento rejimine geçişten bahsederken, ordu içinde beliren ve özellikle Ankara ve İstanbul'da üslenen Silâhlı Kuvvetler Birliğinin, aslında sahneden silinmediğine işaret etmiştik. Ankara'daki Albaylar Cuntasının başı ve ilk esaslı çıkışını daha 28 haziran 1961 ültimatomu ile yapan Talât Aydemir, gene Harp Okulu Kumandanıydı. Aydemir, Albaylar Cuntasının lideri durumundaydı. Seçimlerden önce kendince bir şeyler düşünmüş, fakat yürütememişti. Seçimlerden sonra 21 ekim protokolüne bel bağlamış, Meclisin açtırılmayacağını, demokratik Kabine sistemini önleyebileceğini sanmıştı. Fakat, birçok Generallerin, Kurmay Albayların bu protokole imza koymalarına, birbirlerine söz ve cesaret vermelerine rağmen bu tertip de, kendileri bakımından, 24 ekim anlaşması şeklinde hazin bir zavallılık içinde eriyip gitmişti. Daha doğrusu İnönü, tek başına güçlü çıkmış ve:

— *Yapacağınız hareketin, açık, kesin olarak karşısındayım!*

diye diretince, zaten işi oyalamakla geçiştirmek isteyen Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Kumandanları da, protokolün silinip gitmesine âdeta yardımcı olmuşlardı. Çünkü bunların hiç biri, zaten baskılarını aşırı derecede artıran cuntacı Albayların mutlak emri altına girmek istemezlerdi.

Ama, Meclis açılıp hükümet işe başladıktan sonra da cunta durulmamıştı. 27 mayısın orduda yarattığı siyaset havası işliyordu. Her kışla bir siyaset merkezi olmuştu. Bir nevi miting ve tartışma havasına bürünmüştü. Ne isteniyordu? Bu da belli değildi. Fakat huzursuzluğu gören, izleyen biri vardı: İnönü! İnönü 17 ocak 1962'de, radyoda şöyle konuşuyordu:

«— Demokrasiden vazgeçen kapalı bir sisteme asla müsaade etmeyeceğiz! Onun karşısında mücadele edeceğim!»

Halbuki cuntanın istediği, demokrasiden vazgeçmek ve kapalı bir sisteme gitmekti. Çünkü cunta rejimi ve askerî iktidar demek, demokrasi demek değildir. Hele bu askerî iktidarın, birtakım reform ve toplum yapısını yeniden düzenleme gibi (meselâ Mısır'da Nasır rejiminde olduğu gibi) slogan ve programları da yoksa, bu rejim ve idare, düpedüz bir diktatorya, hem de hedefsiz, yönsüz, geçici bir diktatorya olurdu. Böyle diktatoryaların sonu ise daima, kendi kendisini yemesidir. Fakat ordu çevrelerinde böyle bir politik-sosyal-ekonomik görüş belirtisi yoktu. Her şey, üniformadan ve tabancadan ibaret sanılıyordu...

*
**

İHTİLÂL MANİSİ

İnönü'nün nutkundan iki gün sonra, 19 aralık 1962'de Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, Ankara'daki bütün kumandanları kendi başkanlığında topladı. 27 mayıs 1960'la 21 mayıs 1962 arasında, Cevdet Sunay kadar çelişmeli rüzgârlar ve akımlar arasında tutunmaya ve işleri mümkün olduğu kadar bir şeylere bağlamaya mecbur kalan insan, herhalde pek yoktur. Bir zirvede bulunuyordu ki bu zirveye, kendisi hâkim değildi. Her istikamette ise ayrı bir rüzgâr esi-

yordu. Ve o her rüzgâra, her akıma göre birtakım vaziyetler almak zorundaydı.

Sunay'ın davet ettiği toplantıya 72 kumandan katıldı. Toplantı tam saat 17.00'de açıldı. Sunay, ordudaki huzursuzluğu bildiğini, fakat İnönü Hükümetini de desteklemek lâzım geldiğini, İnönü başta bulundukça çıkar yolların da bulunacağını ve hele bir ihtilâl teşebbüsünün, bilinmez fenalıklar getireceğini sayıp döküyordu. Hulâsa Sunay, yeni bir ihtilâle karşı çıkıyordu. Ama altındaki zemin ne kadar sağlamdı? Dayanakları neydi? Ve orduda artık, ordu tesanüdü ve disiplini denilen mütecanis bir ruh ve hareket birliği kalmış mıydı? İşte bu şüpheliydi. Sunay'ın konuşmasından sonra Kumandanlar ve Generaller, kendisiyle aynı fikirde olduklarını bildirdiler. Fakat sıra Albaylara gelince hava değişiyordu. Albaylardan, evvelâ Jandarma Okulu Kumandanı Necati Ünsalan söz aldı. Ve Genelkurmay Başkanıyle aynı görüşte olmadığını açıkça bildirdi. Necati Ünsalan'a göre:

— Bu memleketin kaderi, 80 yaşında bir ihtiyara terk edilemez,

idi. Şöyle devam etti:

— Fizik yapısı bakımından enerjisi tükenmiş bir insana bel bağlanamaz. Ve memleketin içinde bulunduğu durumda bu zihniyetle bir adım daha ileri gidilemez...

Ünsalan'dan sonra, Albaylar Cuntasının diğer elemanları, meselâ Emin Arat ve Merkez Kumandanı Albay Selçuk Atakan da Sunay'ın görüşlerine katılmadıklarını söylediler. Ama asıl sözcü Talât Aydemir'di. Nihayet o söz aldı. Sert, mütehakkim bir dille konuşuyordu:

«— Bu memlekette yüzde yüz, ikinci bir ihtilâl olacağına inanıyorum. Çünkü, Devlet Reisi Cemal Gürsel ihtilâl hazırlığı yapıyor. Millî Birlik Komitesi üyeleri ihtilâl ile uğraşıyor. Zira bize gelip, "Bu işi beraber yapalım" diye müracaat etmişlerdir. Fakat bu isteklerini kabul etmedik. Halk Partisi, endirekt yollardan ihtilâl hazırlıyor. İntikamcı Partiler de halk ihtilâlini hazırlıyorlar. Fakat orduya sızamamışlardır. Bir de ordu içinde biz ihtilâl hazırlıyoruz! Sizin de başında bulunacağınız, bulun-

manız suretiyle yapacağımız bir ihtilâl, en az zayiatlı, en az tehlikeli ihtilâl olacaktır. Böyle olursa, Silâhlı Kuvvetler parçalanmayacaktır».

Talât Aydemir'in bu sözleriyle meydana vuran ruh hali, bir ihtilâl manisidir. O bir ihtilâlciden ziyade, bir ihtilâl tutkunuydu. Fakat mani, şartlara dayanan şuur demek değildir. Sahibini daima aldatabilir. Mani, normal olmayan bir benlik duygusudur ki, hem sahibinin iç tepkileri, hem çevresinin aşırı hayranlıkları ile beslenir. Talât Aydemir'de gelişen nefs itimadı ve benlik gururu, galiba böyle besleniyordu...

Sunay, ellerini havaya kaldırır. Bu işe karışmak istemez. Ama Aydemir devam eder:

«— İhtilâl şunun için yapılmalıdır ki, gün geçtikçe, Silâhlı Kuvvetlerle halkın arası açılmaktadır. Bunun sebebi Millî Birlik Komitesi üyelerinin orduyu Meclis üzerinde âlet olarak kullanmak istemeleridir. Silâhlı Kuvvetler içinde bölünmeler başlamıştır. Yer yer yeraltı teşkilâtları kurulmaktadır. Alt kademelerin tazyiki artmıştır. Hiç bir kumandan, kuvvetine, birliğine, tam manâsıyle sahip değildir. Sahibim diyen varsa, bütün kumandanlar burada, kalksınlar heseplaşalım!..»

Başka Albaylar da konuşur. Sonra Cevdet Sunay şu sözlerle toplantıyı kapatır:

«— Evet, mesele anlaşılmıştır arkadaşlar Ben şimdi Başbakan İnönü'ye gidip ordunun kendisini yüzde yüz desteklediğini bildireceğim!..»

Aydemir'in beklediği cevap ise bu değildir.

Aydemir, 22 şubattan sonra yayınladığı hatıratında bu toplantıdan bahsederken şunları yazar:

«Genelkurmay Başkanı konuşmasını tamamladıktan sonra, İnönü'ye gitmek üzere ayağa kalktı. Bizler hayretler içindeydik. Toplantı böylece sona erdi...»

Evet, böyle olmuştu. Ama Aydemir için değişen vaziyet şuydu: O, ihtilâl fikrini ve kararını değil, sadece Genelkurmay Başkanı Cev-

det Sunay'ı ve kumandanları kaybetmişti. O halde ihtilâl, onlara karşı da yapılmalıydı...

Sunay'a gelince; o, İnönü'ye gider. Ordunun kendini desteklediğini anlatır. Hattâ ertesi gün, yanına Kuvvet Kumandanlarını da alarak İstanbul'a yollanır. Daima ihtilâl ve direnişin yuvası haline gelen Harp Akademisinde, bütün kumandanları ve ileri gelen Albayları toplar. Onlara Ankara toplantısını anlatır. Ve ordunun İnönü'yü, hükümeti desteklediğini telkin eder. Daha sonra Kuvvet Kumandanlarıyle Trakya birliklerini de denetler. Kara Kuvvetleri Kumandanını Doğuya gönderir. Cevdet Sunay'ın siyasî hayatında bu müdahalesi, sanıyorum ki, onun olumlu çıkışıdır. Aydemir'in ve cuntasının karşısında bu sefer, ordu yüksek kumanda kadrosu da vardır. İşte ihtilâl, yani 22 şubata hazırlık faaliyeti bu şartlar ve bu hava içinde devam eder... Ama anlaşılır ki, orduda, Aydemir'e alttan baskısını yapan bir alt kademe de vardır. Sonuç, ihtilâl isteyen bir kısım Albaylar kademesi ve onlara karşı olan bir kumandanlar kadrosu vardır. Yani ordu, gene parçalanmıştır...

*
**

BİR İHTİLÂL PROTOKOLU DAHA

İhtilâl hazırlığı devam ediyordu. Ordu içi dalgalanma yatışmamıştı. Bu dalgalanma hep seçkin subaylar arasındaydı. Ama tereddütler de başlamıştı. Nihayet 9 şubat 1962 günü Balmumcu Çiftliğinde ve bu sefer İstanbul Valisi General Refik Tulga'nın başkanlığında bir askerî toplantı tertip edilir. Çeşitli birliklere mensup 54 kumandan ve yüksek rütbeli subay toplantıya katılır. Fakat havacılar toplantıya katılmamışlardır. Birinci Ordu Kumandanı Cemal Tural da işi kenardan takip etmeyi uygun bulur, toplantıda bulunmaz. Ankara'dan da 4 temsilci gelmişti. Necati Ünsalan ve Dündar Seyhan bunlar arasındadırlar. Çeşitli görüşler ortaya atılır. Silâhlı Kuvvetler Birliğinin devam edip etmemesi de tartışılır. Bazı subaylar Aydemir'in ihtilâl hazırlayışını ve genç Harbiyelileri tahrik edişini hoş görmezler. Ankara temsilcileri Aydemir'i savunmaktadırlar. Hulâsa, neticede gene ihtilâle karar verilir ve bir protokol tanzim edilir, 28 şubatı geçmemek

üzere ihtilâle geçilmesi kararına varılır. İhtilâlin sebebi ve bunu zarurî kılan şartlar gene belirsizdir. Şahsî ve daha ziyade hissî unsur kararda rol oynar. Bu protokol «9 Şubat Protokolu» diye anılır. Fakat 18. Tümen Komutanı ile 17 kumandan ve havacılar, karara katılmazlar. Kararın dışında kalırlar. Protokolde şu cümleler de vardı:

«Silâhlı Kuvvetler, 28 şubat 1962 tarihini geçmemek üzere, memleketin idaresine el koyacaklardır!»

Ancak gene bu protokole göre, Refik Tulga'nın Ankara'ya gitmesi, Hava Kuvvetleri Kumandanını ikna etmesi, o razı olmazsa, ondan sonra gelen kumandanı kazanması karar icabıydı. Fakat, gerçek görüntü oydu ki, bu teşebbüste de ordu daha baştan bölünmüştü. Ve şubat ihtilâlinin şansı zayıf, hattâ yok denilebilecek haldeydi. Dündar Seyhan bu yarım protokolü alarak, arkadaşlarıyle Ankara'ya koştu. Albaylar Cuntası toplandı. O zaman Harp Akademileri Kumandanı olan Faruk Güventürk, protokole olumlu imza koyanlar arasındaydı ve yazıldığına göre, protokolün bir nüshası ona verilir. Deniz Kuvvetleri Kumandanı Necdet Uran, Jandarma Genel Kumandanı General Abdurrahman Doruk ve tabiî Talât Aydemir bu karara katılırlar. Millî Birlik Komitesinden Mucip Ataklı ve arkadaşları, karara muhaliftirler.

İnönü ile Sunay, böyle bir protokolün imzalandığını bir gün sonra haber aldılar. İlk tedbir Sunay'ın 18 şubatta, bu harekete katılmaya karar verenlerden bazılarıyle Hava Kuvvetleri Kumandanını bir toplantıya çağırması oldu. Sunay harekete katiyen karşıydı. Kuvvet Komutanları onun tarafını tuttular. Cephe parçalanmıştı. Istanbul'da protokol gene iptal edildi. Genelkurmay Başkanı, ayrıca, ihtilâlci Albaylar Cuntası hakkında bir tasfiye planı hazırlamıştı. Aydemir'e bu hazırlık, 20 şubat 1962'de saat 19'da ihbar edildi. Arkadaşlarıyle toplandılar. Ama Sunay tetikteydi ve Albayların harekete geçme kararını duyunca, Hava Kuvvetlerini alârma hazırladı. İnönü ise, dakikası dakikasına durumu takip ediyordu. Hava Kuvvetleri, İnönü'nün ve diğer gereklilerin evleri etrafında koruyucu tertibat almışlardı. Hulâsa Ankara'da Aydemir bir harekete başlarsa, evvelâ Hava Kuvvetleri karşılarındaydı. Nitekim de öyle oldu.

Aydemir'in durumu her yönden karışıyordu. Istanbul'dan da kendisine hareket geçmemesi ve desteklenmeyeceği bildiriliyordu. Emek-

liliği ise artık karar altına alınmıştı. O zaman; bilinç ve mantığıyle şartları muhakeme edemeyen her ihtilâlcinin yaptığı hatayı yaptı.

20 şubat gecesi saat 02.20'de, Harp Okulunun yanında bulunan Tank Taburu alârma geçti. Alârm düdükleri ötmeye başladı. Sonra daha bazı birlikler alârma katıldılar. Fakat şimdi ve artık pek çok teferruatı açıklanan görgü ve hatıralardan şunu anlıyoruz ki, bütün bu harekete geçirilenlerden hiç bir grup veya kuvvet, ne yapacağını, niçin harekete geldiğini bilmiyordu. Asıl hareket ise iki gece sonra, 22 şubatta olacaktır. Aydemir hatıralarında ve mahkeme safhasında, bu 20 şubat gecesi alârmını kendisinin emretmediğini anlatır. Böyle olması mümkündür (1). Ama bu birlikleri kimin ve niçin alârma geçirdiği de bir türlü anlaşılamaz!..

*
**

BAŞARILAMAYAN İHTİLÂL

Zaten Talât Aydemir de Tank Taburunun şehre hareketinin arkasından hemen taburun geri döndürülmesi için Binbası Bahtiyar Yalta'yı koşturdu. Bir yanlışlık olduğunu, herkesin yerinde kalmasını da bazı birliklere telefon etmişti. 20 şubat gecesi böyle bir nizamsızlık içinde atlatıldı. 21 şubatta ise özellikle Hava Kuvvetlerine mensup kurmaylarla, eski Millî Birlik Komitesinin bazı üyeleri toplanarak Genelkurmay Başkanı Sunay'a bir muhtıra verdiler. Aydemir'le arkadaşlarının emekliye sevkini, ordudan ayırtılmalarını istediler. Sunay bazı istişarelerden sonra, şimdilik bunların sadece yerlerinin değiştirilmesi kararına vardı. Üç arkadaş çağrıldılar. Bu karara uymaları istendi. Aydemir'in mukabelesi sert oldu. Sunay'ın:

— *Sizlerin yerlerinizi değiştiriyorum, sizleri himayem altına alıyorum,*

sözlerine Aydemir:

---

(1) Bu hareketler üzerinde çok çelişmeli olsa bile, bazı yayınlar yapılmıştır. Bu arada teferruat ve safhaları hakkında malumat almak için, Erdoğan Örtülü'nün *Üç İhtilâlin Hikâyesi* isimli eseri en açık tarafsız kaynak olarak gösterilebilir. Can Kaya İsen'in *Geliyorum Diyen İhtilâl* eseriyle, Emin Aytekin'in *İhtilâl Çıkmazı* kitapları da malzeme bakımından görülmelidir.

— Ben Allah'tan başka kimsenin himayesine girmem!

şeklinde mukabele etti. Ondan sonraki sahneler, birtakım tartışmalardır. Karşılıklı suçlamalardır. 22 şubat sabahı ise, yerlerinden alınacak kurmay ve kumandanlar artık bellidir. Saat 11.00'de Aydemir de Genelkurmay'a çağrılır. Fakat o, Harbiye'ye gider. Yeni mezun olmuş 600 asteğmeni toplar. Desteklerini ister ve saat 15.00'te Harp Okulu'nu alârma geçirir. İşte, 22 şubat ayaklanması böyle başlamış olur. Bazı birlikler komutanları da hareketi desteklediklerini bildirirler. Tam o sırada ise, Harp Okulu'na yeni atanan kumandan gelmiştir...

Bu arada ve bir aralık Çankaya Köşkü Muhafız Birliği de elde edilmesine rağmen Aydemir, İnönü ile Vekiller Heyetinin Köşkten serbestçe ayrılmalarına göz yumar. Böylece de teşebbüs zaten o dakikada kaybedilir. İnönü «şimdi yenildi!» diye konuşur.

Hikâyenin ondan sonrası tam bir karışıklıktır. Ama şu da olur ki, Ankara'da gece basarken Meclis, Genelkurmay Başkanlığı, Bahçelievler kavşağı çevresinde iki taraf karşı karşıyadır ve silâh her zaman patlayabilir. Talât ise kararsızdır. Ordular da hükümeti destekliyorlardı. İnönü Çankaya'daki Kabine toplantısında durumu şöyle anlatır:

— Sabahtan beri türlü olaylar oluyor. Kıtalar kolayca elden ele geçiyor. Halbuki kimsenin elinde çakı bile yok. Bu nasıl haldir?

Hulâsa birtakım kararlar alınır. Bir ara hükümetin Eskişehir'e nakli de ortaya atılır. Bu fikir reddedilir. İnönü diretecekti. Radyoda bütün Siyasî Parti liderlerinin imzalarını taşıyan bir beyanname de yayınlandı. Hulâsa, sonunda ve kan dökülmesini önlemek için bir anlaşmaya varıldı: Aydemir ve arkadaşları hareketi durduracaklardı. Fakat haklarında takibat yapılmayacak, yalnız hepsi emekliye sevk edileceklerdi...

Öyle de oldu. Karışıklık 14 saat sürmüş ve Aydemir'le arkadaşları, sabah saat 5.30'da teslim olmuşlardı. 22 şubatta Ankara'da harekete getirilen ve aslında şunun bunun başka vazifelere tayinleri yüzünden patlayan hareket, sebepleri kadar önemsiz tavizlerle önlenmiş, bastırılmış oldu. Nitekim 25 şubatta, 22 şubat olayları için takibat yapıl-

maması kararı alındı ve tutuklanan 4 Albay da serbest bırakıldı. Ama Aydemir ve arkadaşları hızlarını alamamışlardı... (1)

*
**

İKİNCİ KOALİSYON

Ondan sonra olaylar normal bir tempo içinde cereyan etti. 5 mart-ta, meşhur Tedbirler Kanunu kabul edildi. 27 marta 147'ler vazifelerine döndüler. 3 nisanda, 22 şubatla ilgili görülen 69 subay emekliye sevkedildi. 22 nisanda, Anayasa Mahkemesi Kanunu kabul edildi. 30 mayısta Birinci Koalisyon Kabinesi istifa etti. C.H.P. ve A.P. işbirliği pek yürümüyordu. Ama, yeni Kabinenin kurulabilmesi için de tam 26 gün uğraşıldı. Arada ve 2 haziranda, 29 arkadaşı ile beraber Bölükbaşı C.K.M.P.'den istifa etti. Yani Partiler cephesinin de pek eler tutar yeri yoktu. Ama, nihayet ve 25 haziranda İkinci Koalisyon Hükümeti, gene İnönü'nün Başkanlığında kuruldu. Bu koalisyonda A.P. dışarıda kalıyor ve Y.T.P. ile C.K.M.P. ve Bağımsızlar hükümete iştirak ediyorlardı... (2)

---

(1) Talât Aydemir, kendi hikâyesini yazmıştır. Bu hikâyenin bir kısmı *Ve Talât Aydemir Konuşuyor* ismi altında ve birinci cilt olarak May Yayınlarınca yayımlanmıştır. Bu cilt, Mamak Mahkemesinde, soruların sonu alınıncaya kadar devam eder. İkinci cilt ise, yayınlanmamıştır. Hikâye, 1 haziran 1960'ta ve Kore'den başlar. Çünkü 27 Mayıs İhtilâli sırasında Aydemir Kore'deydi.

(2) İkinci Koalisyon Kabinesi şöyle teşekkül etti: Başvekil İsmet İnönü, Başvekil Yardımcısı: Turhan Feyzioğlu (C.H.P.), Ekrem Alican (Y.T.P.), Hasan Dinçer, (C.K.M.P.), Devlet Bakanı: Şakir Ağanoğlu, (C.H.P.), Raif Aybar, (Y.T.P.), Necmi Öktem (tarafsız), Adliye Bakanı: Prof. Abdülhak Kemal, (C.K.M.P.), Millî Savunma Bakanı: İlhami Sancar (C.H.P.), Maliye Bakanı: Ferit Melen (C.H.P.), Dışişleri Bakanı: Feridun Cemal (C.H.P.), İçişleri Bakanı: Hıfzı Oğuz Bekata (C.H.P.), Ticaret Bakanı: Muhlis Ete (C.K.M.P.), Ulaştırma Bakanı: Rifat Özden (Y T.P.), Ziraat Bakanı: Mehmet İzmen (Y.T.P.), Sanayi Bakanı: F. Çelikbaş (C.H.P.), Maarif Bakanı: Ş. R. Hatiboğlu (C.H.P.), Çalışma Bakanı: Bülent Ecevit (C.H.P.), Basın-Yayın Bakanı: Celâl Tevfik Karasapan (C.K.M.P.), Tekel Bakanı: Orhan Öztrak (C.H.P.), İmar, İskân Bakanı: F. K. Gökay (Y.T.P.), Sağlık Bakanı: Dr. Azizoğlu (Y.T.P.), Bayındırlık Bakanı: İlyas Seçkin (C.H.P.).

İnönü'nün hükümet programı birincisinden pek farklı olmadı:

«— Hükümet siyasî tarihimizde yer alan karma hükümet teşebbüslerinin bir yenisidir ve Büyük Mecliste temsil olunan üç Siyasî Partinin ve Bağımsızların ortak sorumlulukları ile kurulmuştur».

sözleri ile hükümet programına başlayan İnönü, 27 Mayıs İhtilâli'ne ve teminatına şöyle değinir:

«27 Mayıs İhtilâli, meşruluğunu kaybetmiş bir idareye karşı, Türk milletinin direnme hakkını kullanmasıdır. Bu hareket, amacına ulaşmış ve memlekette demokratik Cumhuriyet nizamının yeniden kurulmasını sağlamıştır».

«Hükümetin siyaseti, 27 Mayıs Devriminin meşruluğunu gölgeleyecek her türlü hareketin karşısında bulunacaktır».

Ondan sonra programda normal ekonomi ve kalkınma meselelerinden uzun uzun bahsedilir. Tâ, bugüne kadar hâlâ tatbik olunamayan «Ziraî kazançları vergiye tâbi tutmaya» kadar... Şubat olayları ve neticelerine ise, nutukta yer verilmez.

Fakat İnönü'nün bu örtbas etme çabası, karşı tarafın hareketleri ile sonuçsuz kalır. Çünkü bu sefer sahnede iki nüve kımıldar. Bunların biri yurt dışında olan, fakat o günlerde yurda temsilciler gönderen 14'lerdir. Gerçi aralarında görüş birliği halinde değildirler. Ama, 1 temmuz 1962'de bunlardan Orhan Kabibay ile Rifat Baykal yurda gelmişlerdir. Ankara'nın daha 100 kilometre dışında 22 şubatçılar tarafından hararetle karşılanmışlardı. Gelen misafirler Gürsel'i de ziyaret ederler. Gürsel:

«— Aramızda bir anlaşmazlık yoktur, şartlar ve zaman öyle icap ettirmişti»

şeklinde beyanlarda bulunur.

İkinci Koalisyonda İnönü gene dikkatli olmaya mecburdur. 14'ler ve Talât Aydemir çevresindeki gösteri belirtilerini, Meclis tatile girmeden cevaplandırmayı lüzumlu bulur. Ve Mecliste 22 şubatçıları şiddetle itham eder:

«Millet olarak, büyük bir imtihan vermişizdir. Mesele, askerî idarenin, kendi rızasıyle, ihtilâlcilerin her türlü riskleri üst-

lerine alarak, fedakârlıkla demokratik rejime geçip geçmeyeceklerinin meçhul olması idi. İlk günden beri ihtilâl idaresi, bir an önce demokratik rejime geçeceğini ilân etmişti. Bu asil düşünce tatbik olununcaya kadar, içeride tereddüt vardı. Dışarıda, büyük ölçüde hüküm sürüyordu. Türlü güçlükler atlatılarak, sivil ve asker arasında endişeler ve tereddütler yenilerek, 25 ekimde Büyük Meclis toplantısı tahakkuk edebilmiştir».

Ondan sonra İnönü'nün uzun konuşması, zaman zaman 22 şubat olaylarına değinerek devam eder. Bazı parçalar verelim:

«Ordu içinde bir avuç demokratik nizam aleyhtarı, 22 şubatta vahim bir tecrübeye teşebbüs etmişlerdir. Ordunun kendisi, hemen bütünü ile, sergüzeştçileri reddetmiştir. Kesin olarak sabit olmuştur ki ordu, memleketin idaresini ve selâmetini demokratik rejimde ve Anayasa nizamında görmüştür».

İnönü bunları söylerken tabiî, bütün protokolleri, hepsi de yüksek resmî-askerî müesseselerin salonlarında yapılan ardı arası gelmez toplantıları biliyordu. Ama orduda artık bir gelişme olduğu da belliydi:

«Sergüzeştçilerin hareketleri millet nazarında ve ordu içinde tam bir takbihe uğramıştır. «Memlekete hesapsız zararlar vermiş olan 22 şubat itaatsizliği, şimdi ordu içinde bir nifak yaratmak ve Büyük Millet Meclisinin orduya olan güvenini sarsmak için bir vesile olarak istismar edilmek isteniyor. Buna âlet olanlar, iyi niyetten mahrum olanlardır». «Büyük Millet Meclisi ile, onun aziz evlâdı olan ordu arasında bir itimatsızlık yaratmaya muvaffak olunamayacaktır. Şimdiye kadar itaatsiz ve memleketi anarşiye götürmek teşebbüslerine girişenler, nasıl perişan olarak çıkmışlarsa, bundan sonra orduya dil uzatmak teşebbüslerinden daha da pişman olarak çıkacaklardır».

Ertesi gün bu beyanat, İstanbul ve Ankara'da çıkan 12 gazetede, Aydemir'in bir cevap demeci ile birlikte yayınlandı. Aydemir 22 şubatı savunuyordu:

«İnönü'nün beyanatında, 22 şubatçılarla ilgili hususları şiddetle reddederiz. Senelerden beri, asla milletin hayrına iş-

lenmemiş olduğunu bildiğimiz bir taktiğin sahibinin karşısında olduğumuz için sergüzeştçi olarak damgalanırsak, bu, kolaylıkla kabullenemeyeceğimiz bir sıfattır». «İnönü'nün ismi, zekâsından büyüktür». «İnönü tükenmiştir. Reformlara en çok ihtiyacımız olduğu bu devirde, bütün hayatı statükoyu muhafaza ile geçmiş İnönü'yü tekrar işbaşında görmek, bu milletin talihsizliği olmuştur. 22 şubat vahim bir tecrübe değil, memleketin sayısız dertlerini bir tarafa iterek, İnönü'nün yarattığı keşmekeşe karşı bir reaksiyondur. Ordunun, Partilerüstü bir görüşe sahip olduğu inancımızı, 22 şubatta ortaya attık».

Aydemir'in bu çıkışı, yersiz olduğu kadar da, haksızdı.

İnönü'nün, daima statükonun muhafazası endişesinde olduğu, memleketin ise, köklü reformlar muhtaç olduğu, bunun için de millet ve memleket ölçüsünde bazı ıslahat işlerine geçilmesinin şart bulunduğu gibi görüşler, bugün olduğu gibi, o gün de elbette ki bazı gerçekler ifade etmekteydi. Memleket elbette ve yeni değil, hattâ tâ baştan beri, meselâ; 1922'den beri ihmal edilmiş, vaat olunduğu halde tahakkuk ettirilememiş nice ıslahat ihtiyaçları içindeydi (1).

Ama ne var ki, Aydemir'in gerek anıları, gerekse mahkemede ortaya serilen gerçekler, Albaylar Cuntasının bu alanda gerekli ve gerçek görüş ve hazırlıklardan yoksun bulunduklarını ortaya çıkarmıştır.

Daha sonra Talât Aydemir, hattâ haklarındaki takipsizlik kararını bile, mahkeme huzurunda bu hakikatlerin ortaya atılmasına engel olmak gibi bir îma ile değerlendirir. Hulâsa, Aydemir'e göre, kendileri gene sahnededir. Ve sahnede kalacaktırlar. Nitekim de öyle olur. Aydemir'in, hattâ gizlenmeye bile lüzum görülmeyen temasları, toplantıcıkları, âdeta herkesin gözleri önünde geçer. Gerçi yukardaki beyanatından sonra tevkif edilir. Ama, bir süre sonra serbest kalır.

---

(1) Bu konuda meselâ; *İkinci Adam*'ın ikinci cildinde, 1922-1950 devresini içine alan ve etraflı müstakil bahisler teşkil eden «Toprak», «eğitim» ve «İş Hukuku» bahisleri ile, gene ikinci ciltte «İnkılâbı İkmal Etmek ve İnkılâbı Devam Ettirmek» bahisleri okunabilir.

18 temmuz 1962'de 3000 lira kefaletle hapisten çıkmıştır. Hapisten çıkınca gene beyanlarda bulunur. Meselâ şu sözler onundur:

«— Türk milletinin ordusu, Halk Partisi'nin âleti olamaz. Türk Silâhlı Kuvvetleri, her türlü siyasî düşünce ve temayüllerin üstündedir».

Hulâsa, bu genç ve emekli Albay, daima birtakım sabit fikirler içinde görünür. Halbuki orduyu daha birkaç ay önce siyasî sahaya çıkarmak isteyen o idi. Sonra daha birkaç gün önce de, ordunun Partilerüstü siyasî fikirlere sahip olduğunu söylüyordu. Kısacası ona göre, ordunun söylenecek bir sözü ve yapacak bir misyonu vardı. Onu da kendisi söyleyecek ve yapacaktı. Talât Aydemir'in tahliyesinden birkaç gün sonra da, 14'ler yurda dönmüş bulunuyorlardı... Ondan sonra ise, 22 şubatçılar, gayri resmî bir Parti veya teşkilât gibi, daima bir arada çalıştılar. Arada, müstakbel hareket için liderlik çatışmaları da oldu. Bu arada bir «Temel Yasa» da düzenlendi (1). Koordinasyon toplantıları yapıldı. Bazı Siyasî Parti ve üniversite mensupları da işe karıştılar. Operasyon planları belirdi ve bu operasyonlar isimler aldılar:

1. *Baş operasyon,*
2. *Şövalye operasyonu,*
3. *Kurt operasyonu,*
4. *İnönü operasyonu,*
5. *Muşta operasyonu,*
6. *Kademe operasyonu.*

Hulâsa, hesaplar yürüyordu. Ve ihtilâl hazırlığı bu hava içinde gelişiyordu. İhtilâlin vasıtası, tabiî gene ordu olacaktı... 21 mayıstan sonra yürtülen Mamak Mahkemeleri, bütün bu görüş, düşünce, tasavvur veya tertipler üzerinde her şeyi açığa vurdu. Aydemir'in vaktiyle kumandanı olduğu Harp Okulu gençleri, bu teşebbüste de gene ilk planda ele alınıyordu. Nitekim de öyle oldu.

*
**

(1) Tafsilât için: Mamak Mahkemesi zabıtları ve Erdoğan Örtülü'nün *Üç İhtilâl* eseri.

BİR DARBE TEŞEBBÜSÜ DAHA : 21 MAYIS!..

1963 yılına bu hava içinde girildi. Yeni bir darbe teşebbüsü yaklaşıyordu. Ve öyle sanıyorum ki bunun, gizli tutulabilen hiç bir tarafı yoktu. Ama, teşebbüsü özetlemeden önce, 1963'ün bazı gelişmelerini de verelim:

21 ocakta Türkiye, memlekette üslenen Amerikan jüpiter füzelerinin sökülmesinde, mutabık olduğunu bildirdi. Çünkü bu füzelerin artık, yeni stratejide değeri kalmamıştı. 21 şubatta kısmî af kanunu Meclisten çıktı. 22 martta Celâl Bayar da meşrutan tahliye edildi. Fakat Bayar, hiç de beklenmeyen bir şekilde, bunu bir gösteri vesilesi olarak kullandı ve 28 şubatta bu karar kaldırıldı. 3 nisanda, 27 Mayıs «Hürriyet ve Anayasa Bayramı» olarak kabul edildi. 24 nisanda Türkiye, NATO nükleer vurucu kuvvete katılmaya karar verdi.

Nihayet 20/21 mayıs gecesi geldi. 22 şubatçıların son seçtiği hareket tarihi buydu. Hareket, gene askerî alârmlarla başladı. Talât Aydemir ve arkadaşları bir ara Ankara Radyosunu ele geçirebildiler. Ama radyoda el değiştirmeler oldu. Fakat Bakanlar Kuruluna dokunulamamıştı. Ordular da hareketi tasvip etmediler. Halk ve üniversite gençliği ise, 22 şubatta olduğu gibi 21 mayısta da tamamen hareketlerin dışında, hattâ bunlara ilgisiz ve seyirci kaldı. Hükümete sadık kuvvetler süratle müdahaleye geçtiler. İnönü bu harekete karşı da bir Kabine Reisi gibi değil, bir askerî şef gibi direndi. Teşebbüsü ele aldı. İhtilâlin; başlamasından önce Bakan Hasan Dinçer'e ve o yoldan İsmet İnönü'ye 14'lerden biri tarafından ihbar yapıldığı hakkında malûmat vardır. Bunun üzerinde durmayacağız. Hulâsa, ihtilâl böyle patladı. Kumandanları kazanılmış olan birlikler harekete geçerler. Saat 22.30'dur. Aydemir ve arkadaşları, resmî elbiselerini giyerek sahnededirler. Bir aralık radyo işgal edilince, Talât Aydemir'in beyannamesi okunur. Fakat sonra radyo el değiştirir. Istanbul'da hareket, daha ilk adımdan başarısız kalır. Ankara'da da sarsıntı çabuk başlar. Aydemir bir süre, eski kumandanı bulunduğu Halp Okulu'ndaki eski odasına yerleşti. Fakat gene bir süre sonra Harbiye'nin telefonu kesilince, irtibat imkânları kayboldu. Radyo beyannamesi ise, tam saat 12'de okunmuştu. Bu beyannameye göre ihtilâlin amacı şuydu:

«Türk milletinin refahı, huzuru, hızla çağdaş uygarlık seviyesine yükselmesi, eşitlik, bütünlük ve güvenlik içinde, millî şeref ve haysiyetle bütün hürriyetlerine sahip olarak barış içinde yaşaması vb...»

Evet, ihtilâl, işte bunun için yapılıyordu!..

Saat 12.57'de Merkez Kumandan Muavini Yarbay Ali Elverdi, açık, sert beyanlarla Aydemir'i ve teşebbüsünü radyoda suçladı. Hükümetin vaziyete hâkim olduğunu açıkladı. Hükümet kuvvetleri ise, sabaha karşı birçok birlikleri kışlalarına döndürmüşlerdi. Teslim başlamıştı. Nihayet Cevdet Sunay da bir tebliğ yaparak, ihtilâlciler yarım saate kadar teslim olmadıkları takdirde, Hava Kuvvetlerinin Harp Okulu'nu bombalayacaklarını bildirdi. Mukavemet merkezleri zaten sarsılmıştı. Aydemir, Harp Okulu'ndaki kumandanlık odası penceresinden, artık mektebin içindeki bozgun sahnelerini de görebiliyordu. İhtilâl içinde son sözü şu oldu:

«— Evet, her şey bitti. Gidebiliriz!»

İnönü 22 şubat ihtilâlinde ve Aydemir'le pazarlık başlayınca:

— Ben çok isyanlar gördüm, pazarlık başlayınca isyan bitmiş demektir...

diye konuşmuştu ama, bu sefer hattâ pazarlığa bile yer ve lüzum kalmamıştı.

Ama Aydemir nereye gidecekti? Gerçi arkadaşı Mustafa Pakoba ile mektebin arka tarafındaki koruluğa daldılar. Oradan dolaşarak Mustafa Pakoba'nın evine geldiler. Öğle üzeri ise, polislerle tomsonlu subaylar, onları orada teslim aldılar. Aydemir bitkindi. Duruşmalar, hele 1459 sanıklı Harp Okulu öğrencileri duruşmaları ve işin sonları malûmdur. Mahkemeler, Harp Okulu öğrencilerinin mektepten çıkarılmaları, mahkûmiyetler ve nihayet Aydemir'in ve Fethi Gürcan'ın bilinen akıbetleriyle bu sahne kapandı. Ama yersiz bir hareketten asıl zarar görenler, Harp Okulu öğrencileri oldu.

*
**

Talât Aydemir hikâyesi de, bizim yakın tarihimizde böylece bitti... Mamak Mahkemesi 20/21 mayıs sanıkları hakkında 5 eylül 1963'te karar vermişti: 7 idam, 29 müebbet hapis ve çeşitli cezalar. Sonradan bu idam cezaları 2'ye indirilmiş ve Aydemir bu hükümle hayata gözlerini yummuştu.

Aydemir'in hatıralarını okumak, insana daha çok hüzün verir. Gerçi çağımız, biraz da Albaylar asrıdır. Şu veya bu memleketin kaderine müdahale eden, muvaffak olan veya olamayan nice Albaylar, nice Albay cuntaları görmüştür. 27 mayısla beraber Türkiye de bu sahneleri yaşadı. Bu olaylar arasında Aydemir'in siması, sürüklendiği hazin akıbetle, hem hüzün verici, hem düşündürücü bir titreşim içinde görünür.

Sanıyorum ki, 27 mayısta Aydemir Kore'de olmayıp Türkiye'de olsaydı, Millî Birlik Komitesine girer ve 14'lerle beraber tasfiye edilerek uzak bir ülkeye sürülürdü. Dönüşünde de kaderi diğer 14'lerden başka türlü olmazdı. Fakat Kore'den dönüşünde ihtilâl yapılmış, iktidar manivelalarını paylaşılmış buldu. Halbuki kendisini, üstün bir *Misyon* sahibi sayıyordu...

En büyük düşmanı, nefsine aşırı itimadı idi. Kendisini olduğu gibi değil, olmasını istediği gibi düşünüyordu. Şartları da, olduğu gibi teraziye koyan adam değildi. Önü ve ileriyi görüşten, mantık ölçülerinden, denebilir ki mahrumdu. Toplayabilen, sürükleyebilen, etkileyen bir gücü vardı. Ama, bu gücünü harekete getirirken, gerçekleri olduğu gibi hesaba katmak hassası herhalde yoktu. Aceleci, fevrî mizaçta bir insan olarak görünür. Sorumluluk duygusu ise, öyle görünüyor ki, zayıftı.

İhtilâlci miydi? Buna kesin cevap verilemez... Galiba ihtilâlci değil, ihtilâl tutkunuydu. İhtilâl kelimesinin onun ruhunda *mistik* bir etkisi olsa gerektir. Zaten uyandırdığı hareketler ihtilâl değil, darbe karakteri taşır. Bir ihtilâl olmak için şart olan gerekçelerden ve amaçlardan mahrumdu. Ona, belki de ihtilâl için ihtilâlci tipi bir ihtilâlci denebilir. Güney Amerika tipinde bir ihtilâlcilik ise, pek de ihtilâlci değil, daha çok bir aksiyon adamıdır. Ama hedefleri, hiç bir zaman millî şartlara ve zaruretlere ulaşmaz.

Kendine göre bir Atatürkçülük anlayışı vardı. Bu anlayış, tamamen sübjektifti. Eğer Atatürk hayatta olsaydı, Talât Aydemir'i sanı-

yorum ki, emekliye ayırırdı. Çünkü Atatürk için, önsezi, mantık ve sorumluluk duygusu ile meşruluk endişesi en başta gelen vasıflardı. Ve aksiyonu, ancak bu şartlar içinde doğru bulurdu. Aydemir'de ise, bunların eksikliği göze çarpar.

Hulâsa, yakın tarihimizden bir de Kurmay Albay Aydemir geçti. Kendisinin ruh yapısını en iyi anlatan da, kendi hatıraları ile, gene kendisidir...

*
**

HESAPTA OLMAYAN PUSU!..

Evet, 27 Mayıs İhtilâli denilen yer sarsıntısının son depreşimleri de artık geçmişti. Büyük Millet Meclisi rejimi kurulmuş, arkadan gelen sarsıntılardan da kurtarılmıştı. Gerçi D.P. gene sahnede görünürdü. Ve yeni Parlamentoda, gene oy kalabalıklarının, sokak kalabalıklarının tesiri hâkim görünüyordu. 1950-1960 tecrübesinden ders alınmamış gibi bir hava da esiyordu. Daha Kayseri Cezaevinde düşünüldüğü anlaşılan tertiplerden bahsediliyordu. Nitekim Celâl Bayar, meşrutan tahliyesini bile bir gösteri vesilesi yapar. Gene kırlarda ardarda otobüs, minibüs kervanları peydahlanır. Hattâ Ankara'da bile gösteriler devam eder. Bayar'ın kervanı, her nedense tam Genelkurmay Başkanlığı önünde durur. Gelen geçenle öpüşmelerin, kucaklaşmaların, bu eski ihtilâl karargâhı ile Büyük Millet Meclisi pencerelerinden hayretle seyredildiği yolunda hikâyeler gerçektir. Halbuki bu gösteriler, yersizdir.

Ama ne de olsa bir Parlamento sistemi ve yeni bir Anayasa yürürlüktedir. Ve İkinci Adam, birtakım sıkıntılı koalisyon idarelerinin başında, binbir cefaya katlanarak, bu rejimi yerleştirmeye, tutundurmaya çalışır. Çünkü onun tuttuğu, benimsediği ve kendi hayat devrinin en mükemmel hükümet şekli saydığı idare budur. Bu sistem, hem Meclis içinde, hem Meclis dışında ne kadar çelişmeli yürürse de, o kendini buna vakfetmiştir. Bu rejime inanır. Çünkü o bu rejimi, biraz da kendi eseri sayar. Bunda haklıdır da...

1964 yılına bu hava içinde girilir. Gelecek seçimlerden ise hiç de emin değildir. Çünkü Yassıada adamları, daha şimdiden kutsal-

laştırılmışlardır. Köy kahvelerinde, köy camilerinde çeşitli konuşmalar, çeşitli vaizler geçer. Yeni kurulan hem de bizzat Cemal Gürsel'in yardımı ile kurulan Adalet Partisi ise, yalnız Demokrat Parti'nin oylarını miras olarak almakla kalmamış, Demir Kırat'ın katırasını da benimsemiş ve Kırat'ı, kendisine sembol ve bayrak yapmıştır...

Hulâsa toplum psikolojisi, garip oluşumlar içindedir. Ama İnönü dayanır: Vazife saydığı şeyi nereye kadar götürecekse, oraya kadar ulaştıracaktır. Fakat bu yolda yalnız ihtilâl, darbe tehlikelerini atlatması kâfi değildir. Daha karşılaşacağı tehlikeler de vardır.

Meselâ; 22 şubat 1964'te, yani garip bir tesadüf olarak 22 şubat 1962'nin yıldönümünde, radyolar ve basın şu haberi yayınlarlar:

«İnönü'ye suikast! Başbakana dört metre mesafeden tabanca ile 3 el ateş edildi! Kurşunlar isabet etmedi...»

Dört metre mesafeden 3 el ateş! edilmiştir. Nereden? Tam Başvekâlet merdivenlerinden!. İnönü Başvekâletten çıkmış, otomobiline binmek üzeredir. Başvekâlet binasının orası bir terasımsı yerdir. Otomobil alt merdiven başında bekler. Kapılar, terasın üstü, etrafı, polisler, askerler, inzibat erleri ile çevrilmiştir. Ama, Kayseri'den, evet, şu Kayseri cezalıları günlerinde bir gösterişli ziyaret haline getirilen Kayseriden bir elektrik işçisi, Mesut Suna adında biri, hiçbir engele uğramadan, tâ bu sedde kadar gelmiştir. Pusuda bekler. Tabancası elinin altında hazırdır.

İnönü görünür. Yanında Hususî Kalem Müdürü vardır. Her zamanki gibi güleç yüzlüdür. Etrafındakileri, son talimat almak isteyen vazifelileri gülerek selâmlar. Orası, gazetecilerin de yeridir. Ve ona en yakın olarak orada, Cumhuriyet Muhabiri Halûk Basen vardır. Usûlen bazı sorular sorar. Olayı bütün ayrıntıları ile de görür. Bu ayrıntılar üzerinde durmayacağız.

Olan şudur: İnönü tam 11.45'te Başbakanlıktan çıkar. Siyah paltosu ile elektrik ustası Mesut Suna bu ânı, hattâ polislerin bekleme kulübesinde beklemiştir. Öyle ya, Başbakana belki bir dileği vardır. Tam saat 11.47'de İnönü arabasına yerleşir... İşte o zaman Mesut Suna, bütün muhafızlar içinden davranır. Tabancasını çeker. Üç el ateş eder. İnönü evvelâ hiç bir şey anlayamaz. Bir telâş eseri de göstermez. Ama ne oluyordu ki?..

Tabiî, Suna derhal yakalanır. Tabancası alınır. Bekleme kulübesine sokulur. Onun muamelesi usûlü dairesinde yürüyecektir. Ve anlaşılacaktır ki, Mesut Suna, hiç bir teşkilâtın mensubu değildir. Hiç bir teşkilât adına da hareket etmez. Ama dinlediği nutuklar, kahve sohbetleri, hoca vaizleri ona, kendi hayalinde kutsal bir vazife canlandırmıştır. İnönü'yü öldürecektir! Memleketi İnönü'den kurtararak, hayalinde yerleşen kutsal emri yerine getirecektir! Öyle hareket eder de... Fakat, asıl kutsal olan kudret; Mesut Suna'nın kurşunlarını isabetsiz kılar. Hem Suna'yı katil olmaktan, hem İnönü'yü muhakkak bir ölümden kurtarmıştır. Bu beklenmeyen pusu da, böylece boşa çıkmıştır...

İnönü'ye gelince? O, hâlâ telâşsızdır. Polislerin içinden Mesut Suna'nın ateşlediği kurşunlar, İnönü'nün oturduğu taraftaki kapıya isabet eder... Ve Suna ile derhal polislerin boğuşması başlar. İnönü bu boğuşmayı, kısa bir zaman seyreder. Sonra şoförü Halil Altınoğlu'na eliyle işaret eder. Gösterdiği istikamet Büyük Millet Meclisidir...

Otomobil hareket eder. Otomobil hareket etmeden de olay, şoförü zaten telâşlandırmıştır. Gerçi Paşa şoförüne söylenir:

«— Ne acele ediyorsunuz? Durun bakalım bu adam ne istiyor?»

Fakat artık şoför, İnönü'yü değil, kendi içinden geleni dinler. Bütün gücüyle gaza basar. Ondan sonra İnönü'nün kendi kendine ve otomobildekilere sorduğu tek sual şudur:

«— Kim bu adam?..»

Evet, kim bu adam? Fakat bu adam, Mesut Suna'dır. Benlik duyguları yıllardan beri yanlış haberler ve heyecanlarla ayaklandırılmıştır. Kalabalıklardan, sokak adamlarından biridir. Ve enaniyetleri (benlik gururları) yanlış ayaklandırılan bütün sokak kalabalıklarında, binlerce Mesut Suna bugün de bulunabilir. Ve bunlar, toplumun sakin ve durgun halinde değil, fakat hareketli ve nizamını kaybetmiş galeyan hallerinde, su içer gibi kan dökebilirler. Meselâ vaktiyle kendisine «Bedi-üz-zaman Saidi Kürdî» adını veren, hem külâhlı, hem silâhlı adamın (Saidi Nursî) 31 Mart 1909 hareketinde ayaklandırdığı askerlerin öldürdükleri mektepli subaylar, böyle öldürüldüler. İs-

tiklâl Savaşı içindeki iç ayaklanmalarda da, bunların binlerce ve binlercesi harekete gelmedi mi? Meselâ Bolu'da, hemen hepsi de eski erler olan asilerin öldürdüğü subaylar? O subaylar ki, yalnız kanları içilmekle yetinilmemiştir. Kelleleri duvarlara da çivilenmişti... Meselâ; Menemen'de Kubilay? Hulâsa, Mesut Suna'lar, toplumun alt kalabalığında daima vardır ve daima olacaklardır. Bu kalabalıkları yanlış dalgalandırmaya gelmez... Çünkü o zaman Mesut Suna'lar, hemen bataklığın yüzüne çıkarlar. Ve sonra, artık yığın psikolojisinin vahşi kanunu işler...

SON SÖZ

İKİNCİ ADAM VE BİR SORU:

İkinci Adam'ın hayat hikâyesini, daha doğrusu, onun hayat ekseni etrafında bir devrin şartlarını, olaylarını ve atmosferini artık burada bağlayabiliriz. Evet bu hikâye, yalnız *İkinci Adam*'ın serüveni değil, bir devrin akışıdır. Yakın tarihimizin; savaşlar, ihtilâller, dış ülkelerle hesaplaşmalar, çeşitli ıslâhat hareketleri ve nihayet Tek Şef, Tek Parti ve otoriter rejiminden yeni bir nizama geçiş ve bu geçişin bütün yerleşme sarsıntıları ile yürüyen akışı... *İkinci Adam*, tâ baştan sona kadar, bu akışın ve bu olayların bütün problemlerinin içindedir. Bazen asker, bazen diplomat, bazen hükümet başkanı, bazen devlet reisi olarak. Daima içinde ve ortasında...

Ama o kadar mı ya? Elbette değil! Ya o kendi eliyle kendisinin hazırladığı Çok Partili Rejime geçişin ve onun yerleşme davalarının yarattığı binbir yönlü rüzgârlar arasındaki muhalefet mücadeleleri? O; bütün çilelerine, mihnetlerine de göğüs gererek, bu çetin yolculuğu da adım adım yaşamıştır. Çünkü daha önceden inanmıştır ki, bu işe 50 yıl sonra da başlanılsa; bu çileler, mihnetler gene de yaşanacaktır. Ama, olabilsin ki, o zaman bu fırtınalara, kendisi kadar hazır, kendisi kadar razı ve dayanıklı bir başka önder bulunmayabilir. O halde ne olacaksa, onun sağlığında olmalı. O bunu, bir ahlâk ve bir görev bilir.

Bilir ki, ona saldıracaklardır. Ona iftira edecekler, lânet edeceklerdir. Saflarının dağılması, sahnede yalnız başına kalması, hakaret görmesi, tecavüzlere uğraması, taşlanması, yaralanması, hattâ ölmesi de mümkündür. Fakat onun hiç değişmeyen asker ve kurmay kafası daima işler. Hesabı şudur:

«— Savaşlar ve mücadeleler; kumandanın, liderin kafasında kaybedilmemelidir. Yoksa mücadele meydanlarında, meselâ seçim meydanlarında, her şey kaybedilebilir. Fakat, eğer

kumandan ve lider, mücadeleyi kendi kafasında kaybetmemişse, savaş kaybedilmiş değildir...»

Öyle de olur. Bir ara onun, ancak 30 mebusla girebildiği Parlamentoda akıl almaz çilelere katlanır. Devrin Başvekili, yani kendi Partisinde çalışmış, kendisine yıllarca saygı göstermiş olan insan, Büyük Millet Meclisi kürsüsünden ona haykıracaktır:

«— Şu zavallı, şu akpak olmuş bîçare, bir bakışta saygıya lâyık, ama aslında sahte bir aktör olan adam, şu silâhı elinden alınmış, şu yerde yatan mahlûk, şu sahte aktör, şu yalancı...»

Ve ilâve edecektir:

«— Muhterem arkadaşlarım, bugün hazin bir vazife yapıyorum, ama ne çare ki, tarihî bir an yaşıyoruz, bu tasfiye mukadder...»

Ama ona karşı bu sözler söylenirken, İnönü'nün yüzünde ve bu sözler karşısında tek kırışık yoktur. O, her söyleneni dinler. Evet, bir tasfiye mukadderdir. Ve o tasfiye olur da... Ama, bu tasfiye edilen İnönü değildir...

Sonra gene birgün onu sabah uykusundan uyandırırlar. Hattâ birtakım tebrik, sevinç çığlıklarıyle uyandırırlar. 27 mayıs sabahıdır. Radyo, ihtilâl anonsları verir. Ama o, durgundur. Bir türlü sevinemez. Birtakım iç hesaplar, hattâ kaygılar, endişeler içindedir. Gerçi ihtilâle başkan olarak vetirilen Cemal Gürsel de ona telefonda:

«— Paşam, size haber vermedik. Verseydik rızı olmazdınız. Ama sizin sözleriniz bizim için Peygamber buyruğu gibidir...»

diye konuşur. İnönü de tebriklerini, başarı dileklerini bildirir. Ama, kaygılarından, şüphelerinden hiç bir şey kaybetmez.

Ve bilir ki ihtilâl, kimbilir ne zaman, kimbilir daha nice mihnetlere, nice çilelere gebedir ve o, bunları da yaşayacaktır. Örneğin, daha sonra da, yeni ihtilâller karşısında, tekrar cunta idaresine dönülmemesi için mücadele edecektir.

Şimdi bu satırları yazarken, İnönü'nün Hava Kuvvetleri Karargâhında, rastladığı subayları; koridorlara, merdiven başlarına yerleş-

tirip, icabında son istihkâm müdafaasını orada yapmayı göze alışının hikâyelerini garip bir hüzünle düşünüyorum...

Ona:

«— ... Senin sözlerin bizim için Peygamber buyruğudur..

diyenlerin ellerinden ise, kendisine Millet Meclisi kürsüsünden nice cefaları reva gören eski hasımlarının idam hükümlerini, günlerce süren çabalar, uzun mektuplara, koşmalara, yalvarma yakarmalara rağmen, geri alamaz...

Fakat, *İkinci Adam;* bugün artık siyaset sahnesinde değildir. Fâni hayata gözlerini yummuştur. Binbir fırtına, sağ, sol, ortanın sağı, ortanın solu, grevler, toprak kavgaları veya ona yapılan saldırılar, samimî olmayan tekbir, tehlîl sesleri, taşlamalar, kurşunlamalar, artık arkada kalmışlardır. Sergi evi salonlarında şeriat ilân eden hac kafileleri, halifeden müjde veren, din tüccarları, artık onun etrafından silinmiştir. Ama memleketin yedi iklim dört bucağı ise, karanlıkların, tahriklerin, kinlerin, garezlerin dalga dalga harekete gelişlerinin rüzgârlarından nişan verir. Hulâsa bazen öyle görünür ki, âdeta 1919'un, 1920'nin, çözüm bekleyen, çıkış yolu bekleyen düğümlerine dönülmüş gibidir. Ama o, gene de bir şeyler düşünmek, çıkış yolları bulmak için uğraşır durur.

Şu soruyu sorabiliriz:

«— Acaba İkinci Adam *son sözünü artık söylemiş miydi?»*

Benim cevabım şudur:

«— Evet! İnönü son sözünü, artık söylemişti. Onun, yaşadığımız devrin tarihinde, yön ve kader tayin edici bir sözü, artık yoktu. Onun, Meclis içinde veya dışında siyasî varlığı, bence artık sadece, bir d i r e n i ş'i temsil ediyordu. Yani, iktidarda kim olursa bu iktidar kudreti, tarihî gelişmelerimizi normal ve olumlu yolundan döndürücü, bu gelişmeleri aksatıcı bir yola sapmak istidadını gösterdiği, yahut, memlekette meydan alacak önemli olaylar karşısında âciz veya müteredditt kaldığı zamanlarda İnönü, tarihî ağırlığını ortaya koyarak, Reisicumhuru, Başvekili ikaz edebilir. Onları uyarabilirdi. Bu onun, ta-

rihî şahsiyetinin, hattâ seçimle de değil, tarihen kendisine verilmiş hakkı, hattâ vazifesi sayılabilirdi».

İnönü'nün siyasetten çekilmesi bahsi ise, son zamanlarda artık günün konusu olmuştur. İnönü, siyasetle uğraşanlar için, bir siyasetten çekilmek vakti gelebileceğini bilen adamdı. Çünkü, bugünkü koşullar ve şahsiyetlerle hiç benzerliği olmamakla beraber, mazide ve kritik bir anda yazılmış olan şu satırlar onundur:

«Kumanda ve siyasî mücadele hayatında, sırası geldiği zaman çekilmesini bilen adam, memlekete, az bir zamanda, yeniden hizmet ve fikirlerini infaz edecek bir vaziyete girer» (1).

Gerçi o günlerde bugünkü koşullar ve şahsiyetler arasında, hakikaten benzerlik yoktur. Ama *«Sırası geldiği zaman çekilmek»*, yani, çekilmeyi bilmek, siyasî ve askerî mücadelenin, hakikaten bir kanunudur. Bu zamanı takdir bahsinde ise İnönü, biraz tereddütlüdür.

Ben, bu vaktin geldiğini, Ecevit'i Başkanlığa getiren son kongre sırasında, Cumhuriyet gazetesinde çıkan imzasız Başyazılarımda açıkça belirtmişimdir. Bu Başyazılar, «Şef Partisinden Halk Partisine» ve «Kahramanlar Devrinin Sonu» gibi adlar taşıyordu. İnönü'ye bunları okudum. Dinledi. Ama yadırgamadı...

---

(1) 31.12.1920.

İnönü Anıtkabir'de

Kahramanlar devri, soy ulusların tarihlerinin, coşkun ve doğurgan aşamasıdır. İnönü, bizim yakın tarihimizde böyle bir devrin, son ve büyük temsilcilerinden biriydi. Onun için, hayatının hikâyesi, yalnız onun serüveni değil, aynı zamanda, yakın tarihimizin de, ilgi çekici bir hikâyesi oldu.

XVI

BİR BAŞKA İNSAN!..

İkinci Adam'ın, bu son cildinin son baskısını verirken, İkinci Adam, artık bu gök kubbe altında değildir. Kendisinin zaman zaman ve irkilmeden hatırlattığı «Tabiatın kanunu» onun için de hükmünü yürütmüştür. İnönü'yü de armızdan alarak, Anıtkabir'de, Tek Adam'ın karşısında, kutsal vatan toprağının koynuna vermiştir. Bu son mekânına giderken, ebedî âlemine kucağında götürebildiği, doksan yıllık bir ömrün, en az yetmiş yılı büyük problemler, sorumluluklar, hizmetlerle, yüz aklığı içinde geçen hikâyesidir. Onu İnönü'nün kucağından, kimse koparıp alamaz...

Şimdi bu satırları yazarken, yazı odamda onun, 23.11.1933 tarihi ile imzalayıp armağan ettiği fotoğrafı karşımda duruyor. Şaha kalkmış yağız bir at üstündedir. Yüksekçe bir engeli aşmaktadır. Dizginlere hâkim ve dengesi kusursuzdur. Ne kadar da dinçtir! Bu dinçlik, bu denge ve bu hâkimiyet ifadesi, sanıyorum ki onun, bütün mücadele hayatının da havası gibidir.

Evet, yenilgilerini bile, ders bilen adamdı. Birgün ona sormuştum:

— Eğer Sakarya'da son savaşı da kaybetseydiniz ne olurdu?..

Cevabı şu oldu:

— Savaş, muharebe meydanlarında kaybedilebilir. Ama eğer, Kumandanın kafasında kaybedilmemişse, bu, yenilgi demek değildir. Aynı savaş, bir başka gün, bir başka muharebe meydanında yeniden kazanılabilir...

Bunları söyleyen ve söylediklerine, evvelâ kendisinin inanmasını ahlâk edinen bir adamın hayatında, yenilgiden bahsedilebilir mi?

İsmet Paşa'nın ilk defa, 30 temmuz 1928'de ve devlet hizmetin-

de ilk görev aldığım gün karşısındaydım. Hem İsmet Paşa'nın, hem o zamanki Ankara'nın, hem inkılâbımızın gençlik günleriydi. Onun o günden şu sözlerini daima hatırlarım:

— *Bana inan!*

Ona, daima inandım ve hiç bir zaman aldanmadım.

Son ziyaretlerimden sonuncusu evinde, ölümünden 20 gün kadar önce oldu. Her zamanki gibi cana yakındı. Ama, yalnız ve yalnızlıktan korkarmış gibi bir hali vardı. Olup bitenlerden, ise, yenik değil, fakat üzgündü. Bu son ziyaret için bay sekreterle, bir saatlik bir zaman hesaplamıştık. Ama, konuşmalar iki buçuk saat sürdü. Anlıyorum ki, konuşmaya, söylemeye, tartışmaya ihtiyacı vardı .Kendisinden yeniden, çok şeyler öğrendim. Ayrılırken, hem son kitabım «İhtilâlin Mantığı», hem «İkinci Adam»ın ilk cildinin III. baskısını okuyacağını ve kendisini bir ay sonra aramamı istedi. Fakat feleğin çarkları, bizim kararlarımıza göre dönmüyor ki! Bu randevunun yerine, 20 gün sonra onun tabutunun ardından, ebedî yolculuğunu izledik...

İsmet Paşa'nın hayatını üç ciltlik «İkinci Adam» adlı eserlerimde yazmayı planladığım zaman, nasıl çetin bir işe gireşeceğimi biliyordum. Çünkü İsmet Paşa, hiç bir zaman bütünü ile açılmayan, içine kapalı, ama, ruh âlemi, bütün karar ve icraatına damgasını vuran bir insandı. Ve sanıyorum ki yarın onun hakkında, bugünkünden daha derin araştırmalar yapılacaktır.

Atatürk'e minnettardı. O'nun eseriydi denilebilir. Ama, görüş, hareket ve karar bağımsızlığını daima korudu. Kimseye kayıtsız şartsız bağlanmamasını kitaplarımda, onun ana niteliklerinden biri olarak belirtmişimdir. Dostları değil, arkadaşları vardı. Hem de, sınırlı arkadaşlıkları vardı. Yalnız, milletinin inandığı davalarına kendini, kayıtsız şartsız vermiştir.

Bence siyasî hayatının en mihnetli iki eseri, o dev, o korkunç Lozan mücadelesi ve bir de, İkinci Dünya Harbine sürüklenişten, hem de nice baskılara rağmen, bu memleketi kurtarışıdır. Bu sonuncunun ne demek olduğunu, gerek o yıllardaki görevimin bana öğrettikleri, gerek İsmet Paşa'dan dinlediklerimle yakından bilirim. Ama onun bu dev direnişinin, hem milletimizce, hele aydınlarımız ile as-

kerlerimizce, gereği kadar bilinmediğini sanıyorum. Ve sanıyorum ki, gerçekler, artık açıklanmalıdır.

"İkinci Adam" adlı eserimin üçüncü cildinin ilgisi son sayfasında şunlar yazılıdır:

«Eğer o, bu başarıyı sağlamasaydı ve bir maceraya milleti kaptırsaydı, şimdi şu Pembe Köşk'te İsmet Paşa değil, başkaları otururdu. Ve şu Çankaya semalarında, Türk bayrağı değil, başka bayraklar dalgalanabilirdi».

Bu cildi sunarken bu satırları ona okuduğum zaman, onda pek rastlamadığım derin düşüncelere daldı, sonra başını kaldırdı: «Sana iltihak ediyorum» dedi.

Çilelerine, ıstıraplarına, hattâ bazen hayal kırıklıklarına gelince? Bunlar söz konusu olduğu zaman cevabı, her zaman şuydu:

— *Benim en büyük yenilgim ,en büyük zaferimdir!*

Bunu duyan, böyle düşünen ve buna inanan bir fikir, aksiyon ve ruh adamı için daha ne söylenebilir?

Ebedî yolculuğu mutlu oldu... O gün millet, onun hatırası ve matemi etrafında, sanki tek bir vücut gibi kenetlendi. Bu, büyük bir SON'du. Ve düşündürücü bir SON?..

EK : 1

BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE, DOĞUDA II. ORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN, O ZAMAN EMRİNDE KOLORDU KUMANDANI OLARAK ÇALIŞAN MİRALAY (ALBAY) İSMET BEY HAKKINDA VERDİĞİ ASKERÎ SİCİL

Diyarbekir, 20.5.333 (1916), No. 4499

(Gizlidir)

«Kemah'ta, Kafkas Ordular Grubu Kumandanlığına!

Ahiren 20. Kolordu Kumandanlığına naklen tayin buyurulan 4. Kolordu Kumandanı Miralay İsmet Beyin evsaf ve iktidarı hakkındaki mütalaatım aşağıda maruzdur. (Başkumandanlık vekâlet-i celilesine de arz edilmiştir):

Ciddî, faal, gayet fatin, yüksek fikirli, vaziyet ve ahval-i ruhiye-i harbiyeye hâkim ve iyi bir nüfuz-u nazara ve sürat-i intikale malik, kolordusunun her türlü ihtiyacını teemmül ve temine çalışmaktan bir an halî kalmaz ve muvaffak olur. Malûmat ve vukuf-u aşkeriye ve ihatalı, doğru ve tereddütsüz karar sahibi, cesur ve karar-ı zatîsi ile hareket etmek kabiliyetini haizdir. Orduda ve memlekette deruhte edeceği vezaif ve hidemat-ı mühimme-i vataniye beklenir.

Ordu Kumandanlığı zamanında mühim harekât-ı harbiye vuku bulmamış ise de, haiz olduğu iktidar ve havâs-sı mümtaze kendisinin, en mühim harekât esnasında muvaffak olacağı itikadını bahşetmiştir.

Muaşeret-i şayan-ı takdirdir. Maiyyet ve madunlarının ve muhitinin emniyet ve itimadını, muhabbetini daima haiz ve müstakim (doğru) bir zattır».

İkinci Ordu Kumandanı
Tuğgeneral
Mustafa Kemal

---

(1) Bu mahrem sicil, Ordular Grubu Kumandanı Ahmet İzzet Paşaya ve Başkumandanlık Vekâletine verilmiştir. Aslı Genelkurmaydadır.

EK 2

İSMET İNÖNÜ'NÜN ASKERÎ BİYOGRAFİSİ

Adı	Mustafa İsmet
Baba adı	Mehmet Reşit
Memleketi	İzmir
Doğum tarihi	Eylül, 1300

HARP OKULU TAHSİLİ :

Duhulü	1 şubat 1316
Okul No.	1538
Mezuniyeti	19 ağustos 1319'da Topçu subayı ve Erkânıharp namzedi olarak mezun olmuştur.
Sicil No.	1419-1

HARP AKADEMİSİ TAHSİLİ :

3 yıl tahsilden sonra 13 eylül 1322'de birinci olarak bitirmiştir.

RÜTBELERİ VE NASP TARİHLERİ :

Rütbeleri	Nasp tarihleri
Mülâzimisani	19 ağustos 1319
Mülâzimievvel	20 kânunuevvel 1320
Yüzbaşı	13 eylül 1322
Kolağası	12 eylül 1324
Binbaşı	13 nisan 1328 (San'a'nın tahliyesi harekâtındaki muhtelif hizmetlerinden dolayı takdir olarak)
Kaymakam	10 tesrinisani 1330
Miralay	
Mirliva	1 kânunusani 1337 (1'inci İnönü Muharebesinin mükâfatı olarak)
Ferik	31 ağustos 1338
1'inci Ferik	30 ağustos 1926

ALDIĞI KIDEMLER :

Nereden	Müddeti	Tarihi
Yemen'de ikametinden	1 yıl 4 gün	—
Balkan Savaşından	2 »	1329
Hazar kıdem zammı	3 »	1330
Sefer kıdem zammı	3 »	1331
» » »	1 »	12 mart 1333

GÖREVLERİ :

Aldığı görevler	Katılış tarihi	Ayrılış tarihi
Edirne 8. Topçu Alayı 3. Bölük Kumandanı. (Bu arada, Topçu Fırkasında subaylara tabiye öğretmenliği ve tatbikat müdürlüğü gibi görevler yapmışlar, iki kez de Bulgar Sınır Komisyonlarında görevli bulunmuşlardır).	13 eylül 1322	12 eylül 1324
Edirne 2. Ordu erkânıharbiyesi.	12 eylül 1324	12 teşrinisani 1324
2. Süvari Ordu erkânıharbi. (Bu esnada Harekât Ordusu karargâhına memuren İstanbul'a gelmişlerdir).	12 teşrinişani 1326	1326
4. Kolordu erkânıharbiyesine.	1326	13 şubat 1326
Yemen Kuva-yı Umumiye erkânıharbiyesine.	13 şubat 1326	şubat 1327
Yemen Kuva-yı Umumiyesi erkânıharbiye riyasetine. (Bu müddet zarfında İmam Yahya nezdine görevli gitmişlerdir).	şubat 1327	22 şubat 1329
İstanbul Harbiye Nezaretine.	22 şubat 1328	21 mart 1329
Çatalca Umum Başkomutanlık erkânıharbiyesine. (Savaşın 2. devresinde ileri harekâtta sağ cenah ordusu erkânıharbiyesine ve müteakiben aktedilen İstanbul Muahedesi için teşkil edilen heyete askerî müşavir atanmışlardır).	21 mart 1329	1329 sonu
Erkânıharbiye-i Umumiye 3. Şube (Seferberlik ve Tahşit) Müdür Muavinliğine.	1329 sonu	1330

1. Harekât Şubesi Müdürlüğüne.	1330	1331
Keşan 2. Ordu erkânıharbiyesi.	1331	1332
4. Fırka Komutanlığına.	30 kânunuev. 1332	1 mayıs 1333
20. Kolordu Komutanlığına.	1 mayıs 1333	19 haziran 1333
3. Kolordu Komutanlığına.	19 haziran 1333	24 teşrinlev. 1334
Harbiye Nezareti Müsteşarlığına. (Bu arada Babıâli Sulh Müzakereleri Komisyonu Azalığına atanmışlardır).	24 teşrinlev. 1334	4 ağustos 1335
Kolordu Komutanı selâhiyetli ve tahsisatıyle Şûra-yı Askerî Müdürlüğüne.	4 ağustos 1335	13 ağustos 1335
İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonuna.	14 kânunuev. 1335	mart 1336
Anadolu'ya muvasalat.	mart 1336	
Edirne milletvekilli.	23 nisan 1336	
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine.		5 ağustos 1337
Ordu Komutanı selâhiyetiyle Şimal Cepesi Komutanlığına.	19 kasım 1336	
Garp Cephesi Komutanlığına.	10 teşrinisani 1337	
Hariciye Vekâletine.		
Başvekâlete intihap.	30 teşrinlev. 1339	6 mart 1340
Başvekâlete yeniden intihap.	6 mart 1340	
Emekliye ayrılmaları.	30 haziran 1927	

İŞTİRAK ETTİĞİ MUHAREBELER

Balkan Savaşı - Birinci Dünya Savaşı.

İmam Yahya ihtilâfını halle memur edilmişler, Kanal harekâtını planlamışlar, Yemen ve San'a muharebelerine ve Sarıkamış harekâtına iştirak etmişlerdir.

Bütün Çanakkale harekâtında Umumî Karargâh Harekât Şubesi Müdürü olarak bulunmuşlardır. Şubat 1330'da bahrî taarruzda Çanakkale'de 5 mart 1331 taarruzunda umumî karargâhla Bandırma'da bulunmuşlardır.

Trakya'da 2. Ordu Erkânıharp Reisi olarak harekâta katılmışlardır.

İstiklâl Savaşı.

Mart 1336'da Anadolu'ya geçip Şimal Cephesi Komutanlığı ve Erkân-ı Harbiye Vekâletinde bulunmuşlardır. 10 teşrinisani 1337'de Garp Cephesi Komutanlığını deruhte etmiş, 9-10 kânunusani 1337 Birinci İnönü, 23 mart - 4 nisan 1337 İkinci İnönü, 23 ağustos - 12 eylül 1337 Sakarya Meydan Muharebelerini idare etmişlerdir.

ALDIĞI NİŞAN VE MADALYALAR

	Tarih
Mülâzimisani iken umum meyanında gümüş liyakat madalyası.	1319
Harp Akademisinden birinci olarak erkânıharp yüzbaşısı çıktığında altın Maarif madalyası liyakat madalyası.	ağustos 1319
San'anın tahliyesi ve Yemen muharebeleri münasebetiyle 4'üncü Mecidiye nişanı.	14 teşrinisani 1327
Muharebe gümüş İmtiyaz madalyası.	3 ağustos 1331
2'nci sınıf Demir Salîp nişanı.	13 kânunuevvel 1331
3'üncü rütbeden Avusturya Kruvadövit nişanı.	ağustos 1331
Harp madalyası.	1332
Muharebe gümüş Liyakat madalyası.	1332
Muharebe altın Liyakat madalyası.	29 teşrinisani 1332
Almanya 1'inci sınıf Demir Salîp nişanı.	20 eylül 1333
Kılıçlı 2'nci rütbeden Mecidiye nişanı.	
Kılıçlı 2'nci rütbeden Osmanî nişanı.	
2'nci rütbeden Eğirup.	
Sakarya Meydan Muharebesinden dolayı Büyük Millet Meclisince Takdirname ve altın İmtiyaz madalyası.	
İstiklâl madalyası.	
Afganistan Emiri tarafından Elmürali nişanı.	

ORDUDAN AYRILIŞ NEDENİ VE TARİHİ

20 haziran 1927 tarihinde, Başvekil olmasıyle emekliye ayrılmışlardır.

BAĞLANAN EMEKLİ MAAŞI

39 yıl 5 ay 30 gün fiilî ve itibarî hizmetine mukabil, 30 haziran 1927'den itibaren 50 lira maaş bağlanmıştır.

CEPHE ZAMMI MAAŞI

1 haziran 1930'dan itibaren 1683 sayılı kanunun 25'inci maddesi gereğinle 150 lira cephe zammı verilmiştir (1).

---

(1) Askerî biyografinin aslı Genelkurmaydadır.

Şevket Süreyya Aydemir´in İkinci Adam *adlı serisi, elinizde bulunan bu üçüncü ciltle tamamlanmış bulunuyor. Bu üç ciltlik büyük eser, İnönü´nün hayat mihveri etrafında bir devrin hikâyesidir. Öyle bir devir ki, yakın tarihimizin en hareketli, en anlamlı ve neticeleri itibariyle sosyal ve siyasal hayatımızın, milli kaderimiz üzerinde en etkili olaylarını içine alır.*

İkinci Adam, *Şevket Süreyya Aydemir´in gene üç ciltlik* Tek Adam *adlı diğer büyük eserinin âdeta bir bütününü teşkil eder.*

Kitabevimiz, bu büyük eserleri milli kütüphanemize sunmakla gurur duyar.

ISBN 978-975-14-0037-6

9 789751 400376